

T. C

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

TÜRKÇE VE SOSYAL BİLİMLER EĞİTİMİ ANA BİLİM DALI

SOSYAL BİLGİLER EĞİTİMİ BİLİM DALI

**OSMANLI MODERNLEŞMESİ SÜRECİNDE HALEB
VİLAYETİNDE EĞİTİM**

DOKTORA TEZİ

SONGÜL YILMAZ DERİN

ORCID:0000-0002-2721-1989

Bursa/2022

T.C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

TÜRKÇE VE SOSYAL BİLGİLER EĞİTİMİ ANA BİLİM DALI

SOSYAL BİLGİLER EĞİTİMİ BİLİM DALI

**OSMANLI MODERNLEŞMESİ SÜRECİNDE HALEB VİLAYETİNDE
EĞİTİM**

DOKTORA TEZİ

SONGÜL YILMAZ DERİN

ORCID:0000-0002-2721-1989

Bursa/2022

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim.

Songül YILMAZ DERİN

.../.../2022

EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS/DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
TÜRKÇE VE SOSYAL BİLİMLER EĞİTİMİ ANA BİLİM DALI BAŞKANLIĞINA

Tarih: 13/06/2022

Tez Başlığı / Konusu: Osmanlı Modernleşmesi Sürecinde Halep vilayeti'nde Eğitim

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 413 sayfalık kısmına ilişkin, 16/09/2021 tarihinde şahsım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından (Turnitin)* aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı %8'dir.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar hariç/dahil
- 3- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Uludağ Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim. Gereğini saygılarımla arz ederim.

13/06/2022

Adı Soyadı: Songül YILMAZ DERİN

Öğrenci No: 811771009

Anabilim Dalı: Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Anabilim Dalı

Programı: Sosyal Bilgiler Eğitimi Bilim Dalı

Statüsü: Doktora

Danışman: Prof. Dr. Fatih DEMİREL

* Turnitin programına Uludağ Üniversitesi Kütüphane web sayfasından ulaşılabilir.

YÖNERGEYE UYGUNLUK ONAYI

‘Osmanlı Modernleşmesi Sürecinde Haleb vilayetinde Eğitim’ adlı doktora tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi Tez önerisi ve Tez Yazma Yönergesi’ne uygun olarak hazırlanmıştır.

Tezi Hazırlayan

Songül YILMAZ DERİN

Danışman

Prof. Dr. Fatih DEMİREL

Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi ABD Başkanı

Prof. Dr. Gökhan ARI

T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Anabilim Dalı'nda 811771009 numara ile kayıtlı Songül YILMAZ DERİN 'in hazırladığı 'Osmanlı Modernleşmesi Sürecinde Haleb vilayetinde Eğitim' konulu doktora çalışması ile ilgili tez savunma sınavı, ...günü saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin/çalışmanın (.....) olduğuna (.....) ile karar verilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı)

Prof. Dr. Fatih DEMİREL
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye

Prof. Dr. Muammer DEMİREL
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye

Prof. Dr. Şükrü ADA
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye

Prof. Dr. Mustafa GÜNDÜZ
Yıldız Teknik Üniversitesi

Üye

Prof. Dr. Hatip YILDIZ
Dicle Üniversitesi

ÖNSÖZ

Bu çalışmanın ana konusu Haleb vilayetinde 1839-1918 yılları arasında eğitimde gerçekleşen modernleşmesinin değerlendirilmesidir. Haleb vilayeti tarihi üzerine sınırlı sayıda bilimsel araştırma yapılmasına rağmen eğitim ile ilgili toplu ve derinlemesine ilmi bir çalışma mevcut değildir. Bu nedenle sözkonusu araştırmanın bu alanda önemli bir boşluğu dolduracağı ve bundan sonra gerçekleşecek vilayetlerin eğitim tarihi ile ilgili araştırmalara ışık tutacağı umulmaktadır.

Çalışmanın kapsamını belirleyen en önemli unsur vilayetin idari taksimatıdır. Tarihin en eski çağlarından beri önemli bir yerleşim bölgesi olan Haleb ve çevresi 1516 yılında Osmanlı idaresine katılmıştır. Bu tarihten itibaren Haleb, Osmanlının en önemli vilayetlerinden biri olmuştur. Haleb vilayeti'nin sınırları idari taksimatlarla göre değişiklik göstermiştir. Haleb vilayeti 17. yüzyılın sonu ile 18. yüzyılın başında teşkil edildiğinde 5 sancaktan oluşmuştur. 1811 tarihli Avarız Defteri'ne göre Haleb 16 kaza ve 12 nahiyeden oluşmuştur. 1869 yılında Zor Sancağı'nın Haleb'in sınırlarından çıkarılmasından sonra Haleb'in sınırlarında 3 sancak, 20 kaza, 50 nahiye, 3261 köy ve mezra bulunmaktadır.

Bu araştırmada çok sayıda eser ve makalenin yanı sıra, Osmanlı döneminde Haleb'de çıkan Vilayet Salnamesi, gazete, dergi; Maarif ve Devlet Salnameleri, Maarif Nezareti İhsaiyat Mecmuaları; Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nden alınan belgeler kaynak olarak kullanılmıştır.

Çalışma sırasında iki temel grup kaynaktan faydalanılmıştır. İlk olarak Vilayet Salnameleri, Vilayet Gazeteleri gibi yerel kaynaklar kullanılırken, diğer taraftan da arşiv belgeleri incelenmek suretiyle, ortaya çıkan bilgi ve bulguların mukayesesi ayrıca önemli istatistiki bilgiler de elde edilmiştir.

Önemli ve Türkiye'de az örneği bulunan eğitim tarihi çalışmasına beni yönlendiren, bana cesaret veren, desteklerini esirgemeyen, hazırladığım çalışmayı titizlikle okuyup inceleyerek eksiklikleri gidermeme yardımcı olan, akademik donanımı ile her zaman yanımda hissettiğim kıymetli hocam ve danışmanım Prof. Dr. Fatih DEMİREL'e üstün sabrından, desteğinden dolayı şükranlarımı ve teşekkürlerimi sunarım.

Araştırmamın her aşamasında yanımda olan, değerli bilgisi ve deneyimleri ile çalışmamın daha kapsamlı hale gelmesi için beni sabırla dinleyerek yol gösteren saygıdeğer Prof. Dr. Muammer DEMİREL'e, Bilgi ve deneyimleri ile bana rehber olan Prof. Dr. Şükrü ADA'ya ve uzun süren bu araştırmam esnasında her türlü sıkıntılara göğüs geren aileme sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

ÖZET

Yazar:	Songül YILMAZ DERİN
Üniversite:	Bursa Uludağ Üniversitesi
Anabilim Dalı:	Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi ABD
Bilim Dalı:	Sosyal Bilgiler Eğitimi Bilim Dalı
Tezin Niteliği:	Doktora Tezi
Sayfa Sayısı:	XXIV+440
Mezuniyet Tarihi:	04/07/2022
Tez:	Osmanlı Modernleşmesi Sürecinde Haleb Vilayetinde Eğitim
Danışmanı:	Prof. Dr. Fatih DEMİREL

OSMANLI MODERNLEŞMESİ SÜRECİNDE HALEB VİLAYETİNDE EĞİTİM

Tarihin bütün dönemlerinde önemli bir ilim ve kültür merkezi olan Haleb vilayeti Osmanlı'nın modernleşme döneminde de bu önemini devam ettirmiştir. Bu çalışmada Tanzimat dönemi ile başlayıp Haleb'in Osmanlı egemenliğinden çıkışı olan 25 Ekim 1918'e kadar geçen süre içinde Haleb'deki eğitim kurumları, bu kurumların çalışma esasları, müfredatları, bütçeleri, atama ve disiplin işlemleri vb. incelenerek bu vilayetin eğitim yapısındaki modernleşme ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Çalışmada Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, İSAM verileri, çeşitli kütüphanelerden çıkarılan mecmualar ve belgeler kullanılarak doküman analizi yapılmıştır. Yapılmış olan analizlerin sonucunda Haleb vilayetinin eğitimde geçirmiş olduğu evreler, mekteplerin kuruluş ve gelişimleri, mektep yapılarındaki değişiklikler, mekteplerin program değişiklikleri, eğitim sırasında yaşanan problemler ve gelişmeler tetkik edilmiştir.

Haleb, Maarif idaresinin kuruluşundan I. Dünya Savaşı'ndaki Suriye Cephesi'nin açılması ile birlikte mekteplerin kapanmasına kadar geçen süredeki değişim, çalışmamızın konusunu oluşturmaktadır. 1882 yılında Haleb Maarif Meclisi'nin kurulması ile maarif işleri düzenli bir yapıya kavuşmuştur. Haleb Maarif Teşkilatı'ndaki görevlilerin çalışmaları, uygulamaları, karşılaştıkları problemler de araştırılmıştır.

Birinci bölümde tezimizin çalışma planı, yöntemi, sınırlılığı ifade edilmiştir. İkinci bölümde Haleb'in Osmanlı egemenliği öncesi ve sonrası tarihçesi; üçüncü bölümde tezde kullanılan yöntem, dördüncü bölümde Osmanlı maarif teşkilatının modernleşmesi, Haleb vilayeti Maarif Teşkilatı'nın kuruluşu, gelişmesi ve maarif müdürleri, ilköğretim kademeleri ve

hususî mektepler, ortaöğretim kademesi olan idâdiler, sultaniler, Haleb'deki mesleki eğitim kurumları, Gayrimüslim ve yabancı mektepler, yüksek öğretim kurumlarının kurulması ile ilgili denemeler ve yenileşme döneminde kültürel faaliyetler incelenmiştir.

Dört bölüm olarak ele aldığımız çalışmamızda siyasi, ekonomik ve sosyal yönden büyük bir sıkıntı içinde olan ve yakın süreçte kendi coğrafyasında çıkacak savaşta bulunan Osmanlı'nın her şeye rağmen Haleb eğitiminin modernleşmesi konusundaki çabaları değerlendirilmiştir. Çalışmamızda eğitim kademelerindeki mekteplerin program değişiklikleri, atama usulleri, cezalar, sürgünler, mali durumlar, mekteplerde yapılan sınavlar, muallim ve talebelerin menşeleri, veli meslek grupları ile ilgili konular ele alınmıştır.

Anahtar Sözcükler: Osmanlı, Haleb, Maarif, Eğitim Kademeleri.

ABSTRACT

Author: Songül YILMAZ DERİN
University: Bursa Uludag University
Department: Turkish and Social Studies Education USA
Branch of Science: Social Studies Education
.Nature of the thesis: Doctoral Thesis
Number of pages: XXIV+440
Date of graduation: 04/07/2022

EDUCATION IN THE PROVINCE OF ALEPPO DURING THE OTTOMAN MODERNIZATION

The province of Aleppo, which was an important scientific and cultural center in all periods of history, continued this importance in the modernization period of the Ottoman Empire. In this study, the educational institutions in Aleppo, their working principles, curricula, budgets, assignment and disciplinary procedures, etc., during the period starting with the Tanzimat period until October 25, 1918, when Aleppo came out of Ottoman rule. The modernization in the educational structure of this province by examinintried to be revealed.

In this study, document analysis was carried out using the Ottoman Archives of the Presidency of the Republic of Turkey State Archives, ISAM data, magazines and documents extracted from various libraries. As a result of the analyzes made, the stages that the Province of Aleppo went through in education, the establishment and development of schools, changes in school structures, program changes in schools, problems and developments during education were examined.

The subject of our study is the change in the period from the establishment of the Education Administration in Aleppo to the closing of the schools with the opening of the Syrian Front in the First World War. With the establishment of the Aleppo Education Council in 1882, educational affairs gained a regular structure. The studies, practices and problems faced by the officials in the Aleppo Educational Organization were investigated.

In the first chapter, the study plan, method and limitation of our thesis are expressed.in the second part, the history of Aleppo before and after the Ottoman rule; In the third part, the method used in the thesis, in the fourth part, the modernization of the Ottoman educational organization, the establishment and development of the Aleppo Province Educational

Organization and its directors of education, primary education levels and private schoolsHigh schools, sultanis, vocational education institutions in Aleppo, non-Muslim and foreign schools, trials related to the establishment of higher education institutions and cultural activities in the renewal period were examined.

In our study, which we have dealt with in four parts, the efforts of the Ottoman Empire, which was in great trouble in political, economic and social aspects and in the war to break out in its own geography in the near future, on the modernization of Aleppo education, despite everything, were evaluated. In our study, the curriculum changes, appointment procedures, punishments, exiles, financial situations, exams held at the schools, the origins of teachers and students, and parent profession groups were discussed.

Keywords: Ottoman, Aleppo, Education, Levels of Education.

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK.....	i
.....	ii
ÖNSÖZ.....	v
ÖZET	vi
ABSTRACT	viii
Tablolar Listesi.....	xvii
Kısaltmalar	xxiv
1. BÖLÜM GİRİŞ	1
1. 1. Problem Durumu	1
1. 2. Araştırma Soruları	1
1. 3. Araştırmanın Amacı	1
1.4. Araştırmanın Önemi	2
1.5. Varsayımlar	2
1.6. Araştırmanın Sınırlılığı	2
1.7. Tanımlar	2
2. BÖLÜM KAVRAMSAL ÇERÇEVE.....	3
2.1. Haleb Vilayeti	3
2.2. Osmanlı Egemenliği Öncesi Dönem.....	3
2.3. Osmanlı Egemenliği Dönemi	4
3. BÖLÜM YÖNTEM	8
3.1. Araştırmanın Modeli	8
3.2. Evren ve Örneklem.....	8
3.3. Veri Toplama Araçları.....	8
3.4. Verilerin Toplanması.....	9
3.5. Verilerin Çözümü	9

4. BÖLÜM BULGULAR VE YORUM.....	10
4.1 Maarif Teşkilatının Modernleşmesi	10
4.1.1. Osmanlı’da Eğitimin Modernleşmesi	10
4.1.2. Osmanlı’da Vilayet Maarif Müdürlükleri.....	15
4.2. Haleb vilayeti Maarif Teşkilatı	18
4.2.1. Haleb vilayetinde Maarif Teşkilatının Kuruluşu ve Gelişimi.....	18
4.2.2. Haleb’de Görev Yapan Maarif Müdürleri	34
4.2.2.1 Ataulah Efendi	37
4.2.2.2. Kemal Halil Bey	37
4.2.2.3. Emrullah Efendi	39
4.2.2.4. Tefik Bey	41
4.2.2.5. Hasan Tahsin.....	43
4.2.2.6. Hüseyin Celal Bey	44
4.2.2.7. Hüseyin Zeki Bey	44
4.2.2.8. Mahmud Celaleddin Bey	45
4.2.2.9. Akif Musib Al-Cabiri.....	46
4.2.2.10. Mehmed Nadir Bey.....	46
4.2.2.11. Reşid Şehab Bey	48
4.2.2.12. Sami Bey	48
4.2.2.13. Nezihi Bey	49
4.2.2.14. Satî el-Husri	49
4.2.3. Haleb’in Eğitime Yön Veren Diğer İdareciler	51
4.2.3.1. Tâhir el-Cezâirî	51
4.2.3.2. Tefik Mümin Al-Cabir-i (Haleb Maarif Veziri)	52
4.3.Eğitim Kademeleri	53
4.3.1. İlköğretim Kademesi	53
4.3.1.1. İslam Sıbyan Mektepleri	53

4.3.1.2. Haleb'deki Sıbyan Mektepleri	58
4.3.1.3. Haleb İbtidai Mektepleri	63
4.3.1.4. Haleb vilayeti Merkezindeki İbtidai Mektepleri.....	81
4.3.1.5. Ayıntab Kazasındaki Mekâtib-i İbtidâiyeler.....	84
4.3.1.6. Urfaya Bağlı İbtidaiye Mektepleri	104
4.3.1.7. Urfa Kazası Suruç Karyesi İbtidaiyeleri	108
4.3.1.8. Urfa Kazası Birecik Nahiyesi İbtidaiye Mektepleri.....	110
4.3.1.9. İskenderundaki İbtidaiyeler	110
4.3.1.10. Antakya'daki İbtidâî Mektepleri	112
4.3.1.11. Antakya kazası Süveydiye nahiyesindeki ibtidai Mektepler	114
4.3.1.12. Antakya Kazası Karamurt Nahiyesindeki İbtidai Mektepler.....	115
4.3.1.13. Antakya kazası Harbiye Nahiyesindeki İbtidai Mektepler	117
4.3.1.14. Maraş Sancağı İbtidâ'î Mektepleri.....	119
4.3.1.15. Münbiç Kazası İbtidai Mektebi.....	121
4.3.1.16. Münbiç Kazasına Bağlı İbtidai Mektepleri.....	121
4.3.1.17. Cebel-i Sem'an Kazası İbtidailerleri	122
4.3.1.18. Beylan Kazası İbtidaiyesi	123
4.3.1.19. Rakka Kazası İbtidai Mektebi.....	123
4.3.1.20. Cısr-i Şuğur'daki İbtidai Mektepler.....	123
4.3.1.21. Erdu Nahiyesi İbtidai Mektebi.....	126
4.3.2. Ortaöğretim Kademesi: Rüşdiyeler	129
4.3.2.1. Haleb (merkez) Rüşdiye Mektebi	132
4.3.2.2. Ayıntab Kazası Rüşdiye Mektebi	138
4.3.2.3. Kilis Kazası Rüşdiye Mektebi.....	146
4.3.2.4. Ayıntab Kazasına Bağlı Münbiç Rüşdiyesi	150
4.3.2.5. Antakya Rüşdiye Mektebi.....	151
4.3.2.6. Beylan Kazası Rüşdiyesi.....	170

4.3.2.7. Urfa Sancağı Rüşdiyesi	173
4.3.2.8. Rakka Kazası Rüşdiyesi	185
4.3.2.9. İskenderun Kazası Rüşdiyesi	188
4.3.2.10. Cısr-i Şuğur Kazası Rüşdiyesi	192
4.3.2.11. Maraş Sancağı Rüşdiyesi	196
4.3.2.12. Marra Kazası Rüşdiyesi	208
4.3.2.13. Harim Kazası Rüşdiyesi	208
4.3.2.14. Haleb vilayetindeki İnâs Rüşdiyeleri	210
4.3.2.15. İskenderun İnâs Rüşdiyesi	216
4.3.2.16. Urfa Sancağı İnâs Rüşdiyesi	217
4.3.2.17. Maraş Sancağı İnâs Rüşdiyesi	217
4.3.3. Müslümanlara Ait Hususi Mektepler	218
4.3.3.1. Şems'ül Maarif Mektebi	219
4.3.3.2. Şemsül Terakki Mektebi	221
4.3.3.3. Numûne-i Terakkî Mektebi.....	221
4.4. Haleb vilayetinde Ortaöğretim	222
4.4.1. Haleb İdâdisi	222
4.4.2. Maraş Sancağı İdâdi Mektebi	235
4.4.2.1. Maraş İdâdi Mektebi Öğrenci Sayıları, Masraf Cedveli, Maaş Çizelgesi, İmtihan Cedveli, Muallim menşeleri ve veli meslekleri	237
4.4.3. Ayıntab İdâdi Mektebi	250
4.4.3. 1. Ayıntab İdâdi Mektebi Öğrenci Sayıları, Masraf Cedveli, Maaş Çizelgesi, İmtihan Cedveli, Muallim menşeleri ve veli meslekleri	250
4.4.4. Urfa Sancağı İdâdi Mektebi.....	256
4.4.5. Haleb Sultanisi.....	265
4.4.5.1 Haleb Sultanisi Mektebi Öğrenci Sayıları, Masraf Cedveli, Maaş Çizelgesi, İmtihan Cedveli, Muallim Menşeleri ve Veli Meslekleri	267
4.4.6. Haleb'de Mesleki Eğitim	279

4.4.6.1 Haleb Sanayi Mektebi.....	279
4.4.6.2 Haleb İdâdisi Zıraat Şubesi.....	284
4.4.6.3. Haleb Çiftlik ve Sütçülük Mektebi	286
4.4.6.3.1. Haleb Çiftlik Ameliyat Mektebi Personel Sayıları, Muallim Maaşları, Talebe Miktarları ve İmtihan Cedvelleri.....	286
4.4.6.4. Haleb Askeri Rüşdiyesi	290
4.4.6.5. Haleb Dârulmuallimîni Mektebi.....	296
4.4.6.5.1. Haleb Dârulmuallimâtı	298
4.4.6.5.1.1. Haleb Dârulmuallimîn Mektebinin Tahsisatı, Personel Sayısı, Muallim Maaşları, Talebe Miktarları ve İmtihan Cedvelleri ve Mektebe Ait Veriler	299
4.6. Gayrimüslim Mektepleri Ve Yabancıların Eğitim Faaliyetleri.....	307
4.6.1. Haleb’de Gayrimüslimler	307
4.6.2. Haleb’de Nüfus Oranları ve Mektep Sayıları	310
4.6.3. Gayrimüslim Mektepleri.....	316
4.6.3.1 Rum Ortodoks Mektebi.....	317
4.6.3.2. Rum Katolik Mektebi	318
4.6.3.3 Ermeni Mektepleri	319
4.6.3.3.1 Ermeni Katolik.....	320
4.6.3.3.2. Ermeni Nersisyan	321
4.6.3.3.3. Ermeni Kertaseras Mektebi.....	321
4.6.3.3.4. Ermeni Vartanyan Mektebi	321
4.6.3.3.5. Ermeni Atnagân Mektebi	322
4.6.3.3.6. Ermeni Eytamhanesi Mektebi.....	322
4.6.3.3.7. Ermeni Haykanoşyan Mektebi.....	322
4.6.3.3.8. Ermeni İbtidai Mektebi	322
4.6.3.3.9. Ermeni Meruyan Mektebi	323
4.6.3.3.10. Ermeni İbtidai Mektebi	323
4.6.3.3.11. Ermeni Horpesmiyan Mektebi	323

4.6.3.3.12. Yakubiye karyesi Ermeni Mektebi	323
4.6.3.3.13. Erdu nahiyesi Ermeni Mektebi	324
4.6.3.3.14. Cısr-i şuğur Karaturan Mevkisi Ermeni Mektebi	324
4.6.3.3.15. Maraş Ermeni Mektebi.....	324
4.6.3.3.16. Ermeni Protestan Mektebi.....	324
4.6.4. Morani Mektebi	326
4.6.5. Süryani Mektebi.....	326
4.6.6. Protestan Mektebi	327
4.6.7. Musevilere Ait Mektepler	332
4.6.7.1. Şirket-i İsrailiye Mektebi	332
4.6.8 Musevilere Ait Diğer Mektepler.....	334
4.6.8.1. Şirket-i Museviye	334
4.6.8.2. Haham Yakub Dübek Mektebi	334
4.6.8.3. Haham Azroşbobe Mektebi	334
4.6.8.4. Haham Musa Devik Mektebi	335
4.6.8.5. Haham Abraham Melin Mektebi	335
4.6.8.6. Haham Mamiye Mektebi	335
4.6.8.7. Safdiye Musevi Mektebi	335
4.6.8.8. Ferci Musevi Mektebi (Ferec)	335
4.6.8.9. Şeboni Musevi Mektebi	335
Din adamı Şeboni adı ile açılmıştır. Şeboni Erkek Mektebi Cebb-i Esedullah'ta kurulmuştur (SVH, 35. Def'a, H. 1326/1908-1909, sf 142-143). İbtidaiye düzeyinde eğitim verilmiştir.	335
4.6.8.10. Canani Musevi Mektebi	335
4.6.9. Haleb Gayrimüslim Mekteplerinde Lisan-ı Osmani Muallimleri	335
4.6.10. Haleb vilayetinde Yabancıların Eğitim Faaliyetleri	337
4.6.10.1. Alman Mektepleri	339
4.6.10.2. Fransız Mektepleri	349

4.6.10.3. Rus Mektepleri.....	359
4.6.10.4. İngiliz Mektepleri	362
4.6.10.5. Amerikan Mektepleri.....	366
4.6.11. Mekteplerdeki Ruhsat Sıkıntısı	392
4.6.12. Mekteplerin Denetim Problemleri.....	393
4.6.13. Haleb’de Yabancılar Ait Yetimhaneler ve Misyonerlik Faaliyetleri.....	395
4.6.14. Yabancı Mekteplerin Etkileri ve Odak Noktaları.....	397
4.7. Haleb’de Yükseköğretim Denemeleri Ve Yenileşme Döneminde Kültürel Faaliyetler	400
4.7.1 Hukuk Mektebi ve Tıbbiye	400
4.8. Yenileşme Döneminde Haleb vilayetinde Kültürel Faaliyetler.....	401
4.8.1. Kütüphaneler.....	401
4.8.2. Matbalar	406
4.8.3.Ğadirü’l Fırat Gazetesi.....	408
4.8.4. Eş-Şehba Gazetesi.....	409
4.8.5. Gazeteler	409
4.8.6. El-İtidal	409
4.8.7. Salnameler.....	410
5. BÖLÜM SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER.....	411
6.BÖLÜM KAYNAKÇA.....	414
7. BÖLÜM EKLER	440
ÖZ GEÇMİŞ.....	448

Tablolar Listesi

Tablo	Sayfa
Tablo: 1 Haleb'in Sancak ve Kazaları.....	6
Tablo: 2 Haleb'in sancak ve kaza, nahiye ve köy sayıları.....	6
Tablo: 3 1329-1330/1913-1914 Yılı Haleb Vilayet Bütçesi.....	31
Tablo: 4 1882 -1926 yılları arasında Haleb vilayetinde görev yapmış Maarif müdürleri.....	34
Tablo:5 Haleb'deki İbtidaiye Mekteplerindeki Dershane ve Muallim Miktarı.....	63
Tablo: 6 1912-1913 Haleb İbtidaiyesi mektep, öğrenci, muallim sayıları ve Mekteplerin masrafları.....	66
Tablo: 7 Haleb'deki İbtidaiye Mekteplerinin 1913-1914 ders yılındaki umumiye ve hususiye olarak sayıları.....	67
Tablo: 8 Haleb'deki İbtidaiye Mekteplerinin 1329-13330 ders yılındaki umumiye ve hususiye olarak sayıları.....	67
Tablo: 9 Haleb'deki İbtidaiye Mekteplerinin 1329-13330 ders yılındaki görevlilerinin sayısı.....	67
Tablo: 10 Haleb'deki İbtidaiye Mekteplerinin 1329-133030 ders yılındaki muallimler.....	69
Tablo: 11 Haleb'deki İbtidaiye Mekteplerinin 1913-1914 ders yılındaki Muallim ve Talebeleri.....	69
Tablo: 12 Haleb'deki İbtidaiye Mekteplerinin 1913-1914 ders yılında yapılan imtihan çizelgesi.....	70
Tablo: 13 Haleb'deki İbtidaiye Mekteplerinin 1913-1914 ders yılı bina sayısı, mülkiyetinin kimlere ait olduğu, kıymeti, kira giderleri, yıllık ma'âş ve masrafları.....	71
Tablo: 14 II. Abdülhamid Döneminde Padişah Adına Tapulanan Arazi Miktarı.....	72
Tablo:15 Osmanlı Vilayetlerinde Emlak-ı Hümayun dâhilinde İnşa Edilen Mektepler.....	73
Tablo: 16 Hamidiye Mektebinin kurulduğu Emkal-ı Hümayunun İdari Yapısı.....	74
Tablo: 17 Emlak-ı Seniyye dâhilinde Münbiç'te Açılan Mekteplerin ve Mescidlerin Masrafları.....	77
Tablo: 18 Muayyab Ahmed Paşa İbtidai Mektebi talebelerine ait umumi imtihan cetveli.....	85
Tablo: 19 1911 yılında rüşdiye mekteplerinde okutulan ders programı.....	129
Tablo: 20 Antakya rüştiyesine ait imtihan cedveli.....	142
Tablo: 21 Müslümanlara ait Hususi Mektep, öğrenci ve muallim sayıları.....	179
Tablo: 22 Şemsü'l-Maârif Mektebi İdari ve Eğitim Kadrosu.....	179

Tablo: 23 1912-1913 yılı Maraş İdâdisi Mektebi Tahsisatı.....	190
Tablo: 24 1913-1914 yılı Maraş İdâdi Mektebi Tahsisatı.....	191
Tablo: 25 1912-1913 yılı Maraş İdâdisi Muallim, Memur ve Müstahdem Maaş Çizelgesi...191	
Tablo: 26 1913-1914 yılı Maraş İdâdisi Muallim, Memur ve Müstahdem Maaş Çizelgesi...192	
Tablo: 27 1912-1913 yılı Maraş İdâdisi Öğrenci Miktarı.....	194
Tablo: 28 1913-1914 yılı Maraş İdâdisi Öğrenci Miktarı.....	194
Tablo: 29 1912-1913 yılı Maraş İdâdisi İmtihan Cedveli.....	195
Tablo: 30 1913-1914 yılı Maraş İdâdisinde İmtihandan önce öğrenci sayısı ve İmtihan Cedveli.....	196
Tablo: 31 1912-1913 Yılı Maraş İdâdisinde Görülen Dersler.....	198
Tablo: 32 1913-1914 Yılı Maraş İdâdisinde Görülen Dersler.....	199
Tablo: 33 1912-1913 yılı Maraş İdâdisindeki Muallim Menşeleri.....	199
Tablo: 34 1913-1914 Yılı Maraş İdâdisindeki Muallim Menşeleri.....	200
Tablo: 35 1912-1913 Yılı Maraş İdâdisi Öğrencilerinin Baba Meslekleri.....	201
Tablo: 36 1913-1914 Yılı Maraş İdâdisi Öğrencilerinin Baba Meslekleri.....	202
Tablo: 37 1913-1914 Yılı Ayıntab İdâdisi Mektepleri Tahsisatı.....	202
Tablo: 38 1913-1914 Yılı Muallim, Memur ve Müstahdem Maaş Çizelgesi.....	203
Tablo: 39 1913-1914 Yılı Ayıntab İdâdisi Öğrenci Miktarı.....	203
Tablo: 40 1913-1914 Yılı Ayıntab İdâdisi İmtihandan önce öğrenci sayısı ve İmtihan Cedveli.....	204
Tablo: 41 1913-1914 Yılı Ayıntab İdâdisinde Görülen Dersler.....	206
Tablo: 42 1913-1914 Yılı Ayıntab İdâdisindeki Muallim Menşeleri.....	206
Tablo: 43 1913-1914 Yılı Haleb İdâdisi Öğrencilerinin Baba Meslekleri.....	207
Tablo: 44 1913-1914 Ders Yılı Urfa İdâdisi Mektebi Tahsisatı.....	209
Tablo: 45 1913-1914 Yılı Urfa İdâdisi Muallim, Memur ve Müstahdem Maaş Çizelgesi.....	210
Tablo: 46 1913-1914 Yılı Urfa İdâdisi Muallim, Memur ve Müstahdem Maaş Çizelgesi.....	210
Tablo: 47 1913-1914 Yılı Urfa İdâdisinde İmtihandan önce öğrenci sayısı ve İmtihan Cedveli.....	211
Tablo: 48 1913-1914 Yılı Urfa İdâdisinde Görülen Dersler.....	213
Tablo: 49 1913-1914 Yılı Urfa İdâdisindeki Muallim Menşeleri.....	213
Tablo: 50 1913-1914 Yılı Urfa İdâdisi Öğrencilerinin Baba Meslekleri.....	214
Tablo: 51 1912-1913 Yılı Haleb Sultanisi Bina değeri, Masrafı.....	216
Tablo: 52 1913-1914 Yılı Haleb Sultani Mektebi Bina değeri, Masrafı ve Maaşları.....	216
Tablo: 53 1912-1913 Yılı Haleb Sultanisaniside Muallim, Memur, Müstahdem Maaşları.....	217

Tablo: 54 1913-1914 Yılı Haleb Sultani Mektebinin Muallim, Memur, Müstahdem Maaşları.....	217
Tablo: 55 1912-1913 Yılı Haleb Sultananisnde Okutulan Dersler.....	218
Tablo: 56 1913-1914 Yılı Haleb Sultananisnde Okutulan Dersler.....	218
Tablo: 57 1912-1913 Yılı Haleb Sultananisindeki Muallimlerin Menşeleri.....	219
Tablo: 58 1913-1914 Yılı Haleb Sultananisindeki Muallimlerin Menşeleri.....	220
Tablo: 59 1912-1913 Yılı Haleb Sultanani öğrenci sayısı, Öğrencilerin Sınıflara Taksimi.....	221
Tablo: 60 1912-1913 Yılı Haleb Sultananisinde Öğrencilerin Sınıflara Taksimi.....	223
Tablo: 61 1913-1914 Yılı Haleb Sultanani öğrenci sayısı, Öğrencilerin Sınıflara Taksimi.....	223
Tablo: 62 Haleb Sultanani 1912-1913 Yılı İmtihan Cedveli.....	224
Tablo: 63 1913-1914 Yılı Haleb Sultanani İmtihan Cedveli.....	225
Tablo: 64 1328-29/1912-1913 yılı Sultani Mektebi Öğrencilerinin Baba Meslekleri.....	226
Tablo: 65 1329-1330 yılı Sultani Mektebi Öğrencilerinin Baba Meslekleri.....	227
Tablo: 66 Haleb Çiflik Ameliyat Mektebi Personel Sayıları ve Muallim Maaşları.....	234
Tablo: 67 1913-1914 yılı Talebe Miktarı ve İmtihan Cedveli.....	235
Tablo: 68 1913-1914 yılı Haleb Sütçülük Mektebi Muallim, Memur ve Müstahdem.....	236
Tablo: 69 1913-1914 yılı Haleb Sütçülük Mektebi Öğrencileri ve İmtihan Cedveli.....	236
Tablo: 70 1328-29 Yılı Haleb Dâulmuallimîn Mektebi Tahsîsâtı.....	242
Tablo: 71 1329-1330 yılı Sene-i Dersiyesi Haleb Dâulmuallimîn Mektebi Tahsîsâtı.....	243
Tablo: 72 1328-29 Sene-i Dersiyesi Haleb Dâulmuallimîn Mektebi Muallim, Memur, Müstahdem Maaşı.....	243
Tablo: 73 1329-1330 Sene-i Dersiyesi Haleb Dâulmuallimîn Mektebi Muallim, Memur, Müstahdem Maaşı.....	244
Tablo: 74 1328-29 Sene-i Dersiyesi Haleb Dâulmuallimîn Muallimlerin Menşe'ileri.....	244
Tablo: 75 1328-29 Sene-i Dersiyesi Haleb Dâulmuallimîn Mektebi Öğrenci Miktarı.....	245
Tablo: 76 1329-1330 Sene-i Dersiyesi Haleb Dâulmuallimîn Mektebi Öğrenci Miktarı, Sınıflara Taksimi.....	246
Tablo: 77 1912-1913 Sene-i Dersiyesi Haleb Dâulmuallimîn Mektebi İmtihan Cedveli.....	247
Tablo: 78 1329-1330 Sene-i Dersiyesi Haleb Dâulmuallimîn Mektebi İmtihan Cedveli.....	248
Tablo: 79 1328-29 Sene-i Dersiyesi Haleb Dâulmuallimîn Mektebi Öğrencilerinin Baba Meslekleri.....	249

Tablo: 80 1329-1330 Sene-i Dersiyesi Haleb Dârulmuallimîn Mektebi Öğrencilerinin Baba Meslekleri.....	249
Tablo: 81 H. 1299/1881-1882 yılı Gayrimüslim ve Müslüman Mektepleri ve Rüşdiyeler.....	256
Tablo: 82 1912-1913 Senesine Ait İhsa'iyat Mecmu'asına Göre Haleb'de Bulunan Mektep, Öğrenci ve Muallim Sayısı.....	258
Tablo: 83 1913-1914 Osmanlı Devleti'ndeki Müslüman ve Gayrimüslim İbtidai Mektepleri, Öğrenci Sayısı ve Muallim Sayısı.....	260
Tablo: 84 Maraş kazası Yüksek Gayrimüslim Mektepleri.....	275
Tablo: 85 Maraş kazası Yüksek Gayrimüslim Mektepleri.....	275
Tablo: 86 Osmanlı Devleti'nde 1908 yılında Alyans İsrail Mektepleri.....	276
Tablo:87 Haleb vilayetinde Gayrimüslim Mekteplerinde görevli Lisân-ı Osmânî Muallimleri.....	280
Tablo: 88 İhsa'iyat Mecmu'ası'nda Haleb vilayetindeki Yabancı Eğitim Kurumları.....	282
Tablo: 89 Haleb vilayetinde Almanlara Ait Mektepler.....	284
Tablo: 90 Alman Mekteplerinde Okutulan Dersler.....	285
Tablo: 91 Alman Mekteplerinde kullanılan Kaynaklar.....	286
Tablo: 92 Maraş'ta Alman Kız İdâdi Mektebinde Okutulan Ders Kitapları.....	287
Tablo: 93 Haleb Alman Ali Mektebinin Kitapları.....	290
Tablo: 94 Osmanlı Devleti'nde Fransız Mektepleri.....	293
Tablo: 95 1901 Antlaşması ile Haleb'de varlığı kabul edilen Fransız Mektepleri.....	299
Tablo: 96 1893 yılında Haleb'de Bulunan Protestan Mektepleri.....	310
Tablo: 97 Amerikalılarının Haleb vilayetinde Ferman veya Ruhsat ile Açtıkları Mektepler....	311
Tablo: 98 25 Şubat 1903'te Haleb'de Bulunan Amerikan Mektepleri.....	312
Tablo: 99 1907 Yılında Haleb vilayetindeki Amerikalılara ait Mektepler.....	313
Tablo: 100 Amerikalılara ait Merkez Antep Kolejinde görülen dersler.....	314
Tablo: 101 1912-1913 Senesine Ait İhsa'iyat Mecmu'asına Göre Haleb Maraş Türkiye Kızlar Kolejinde Öğretilen Dersler.....	314
Tablo: 102 1913-1914 Yılında Amerikalılara Ait Mekteplerde Öğretilen Dersler.....	315
Tablo: 103 1912-1913 Senesine Ait İhsa'iyat Mecmu'asına Göre Haleb'de Bulunan Haleb Maraş Türkiye Kızlar Kolejine kaydedilen ve Mektebi Terk Eden öğrenci Sayısı.....	316
Tablo: 104 1913-1914 Ders Yılı Haleb Amerikan Mekteplerine Kaydolan ve Mektebi Terk Eden Öğrenciler.....	317
Tablo: 105 1912-1913 Senesine Ait İhsa'iyat Mecmu'asına Göre Haleb Maraş Türkiye Kızlar Kolejine Öğrenci Miktarları, Sınıf Taksimleri, Terfi Edenler, Sınıfta Kalanlar.....	319

Tablo: 106 1913-1914 Ders Yılı Haleb Amerikan Mektepleri İmtihan Öncesi Talebe Mevcudu, Öğrencilerin Sınıflara Taksimi.....	321
Tablo: 107 1913-1914 Ders Yılı Haleb Amerikan Mektepleri İmtihan Sonuçları.....	322
Tablo: 108 1912-1913 Senesine Ait İhsa'iyat Mecmu'asına Göre Haleb Maraş Türkiye Kızlar Kolejine Giden Öğrencilerin Baba Meslekleri.....	323
Tablo: 109 1912-1913 Senesine Ait İhsa'iyat Mecmu'asına Göre Haleb Maraş Türkiye Kızlar Kolejinin Masrafı ve Mektebin Değeri.....	324
Tablo: 110 1912-1913 Senesine Ait İhsa'iyat Mecmu'asına Göre Haleb Maraş Türkiye Kızlar Kolejinin Muallim, Memur ve Müstahdem Maaşları.....	324
Tablo: 111 Öğrencilerin Haleb Amerikan Mekteplerine Devam Eden Öğrencilerin Babalarının meslekleri.....	325
Tablo: 112 1913-1914 Ders Yılı Haleb Amerikan Mekteplerinin Muallim, Memur, Müstahdem Maaşları.....	326
Tablo: 113 1913-1914 Ders Yılı Masrafat Cetveli.....	327
Tablo: 114 1912-1913 Senesine Ait İhsa'iyat Mecmu'asına Göre Haleb Maraş Türkiye Kızlar Kolejinin Muallimlerin Menşeleri.....	327
Tablo: 115 1913-1914 Ders Yılı Haleb Amerikan Mekteplerinin Muallimlerin Menşesi.....	328
Tablo: 116 Haleb Modernleşme Dönemi'nde Kütüphaneler.....	342
Tablo: 117 Haleb vilayetindeki Matbaalar.....	347
Tablo: 118 1317/1898-1899 Yılı Matbaa personel cedveli.....	348

Grafikler

Grafik	Sayfa
Grafik: 1 1885 ile 1904 arası Haleb Rüşdiye Mektebi Öğrenci Miktarı.....	132
Grafik: 2 Haleb Rüşdiyesi 1897-1906 Yılları Arası Öğrenci Miktarı.....	135
Grafik: 3 1896-1909 Kilis Kazası Rüşdiyesi Öğrenci Sayısı.....	139
Grafik: 4 1898 ile 1909 Arası Antakya Kazası Rüşdiye Mektebi Öğrenci Sayısı.....	142
Grafik: 5 Beylan Kazası Rüşdiye Mektebi 1896-1907 yılları arası Öğrenci Sayısı.....	155
Grafik: 6 Urfa Sancağı Rüşdiyesi 1870-1905 Yılları Arası Öğrenci Sayısı.....	157
Grafik: 7 1872-1908 Yılları Arası Birecik Rüşdiyesi Öğrenci Sayısı.....	159
Grafik: 8 Rumkale Rüşdiyesi 1898 ile 1909 yılları arası Öğrenci Sayısı.....	161
Grafik: 9 1892 ile 1909 yılları arası İskenderun Rüşdiyesi Öğrenci Sayısı.....	164
Grafik: 10 1889 ile 1909 Yılları Arası Cısr-ı Şuğur Rüşdiyesi Öğrenci Sayısı.....	166
Grafik: 11 1890 ile 1902 Yılları Arası Maraş Rüşdiyesi Öğrenci Sayısı.....	168
Grafik: 12 1895 ile 1909 Yılları Arası Elbistan Kazası Rüşdiyesi Öğrenci Sayısı.....	169
Grafik: 13 1896 ile 1909 Yılları Arası Bab Kazası Rüşdiyesi Öğrenci Sayısı.....	171
Grafik: 14 1894 ile 1909 Arası Haleb İnas Rüşdiyesi Öğrenci Sayısı.....	176
Grafik: 15 Haleb İdâdisi Öğrenci Sayısı.....	188
Grafik: 16 1902-1909 arası Haleb Sanayi Mektebi Öğrenci Sayısı	231
Grafik: 17 Haleb Askeri Rüşdiyesi Öğrencilerinin Sınıflara Dağılımı.....	239
Grafik: 18 Haleb Askeri Rüşdiyesi Öğrenci Sayısı.....	240
Grafik:19 1326/1908-1909 Yılı Haleb Nüfus Cedveli.....	255
Grafik: 20 1306/1888-1889 Yılı Haleb vilayetindeki Sancak ve Kazalardaki öğrenci sayıları.....	257

Kısaltmalar

AAM.: Atatürk Araştırma Merkezi

Akt.: Aktaran

A. VKN.: Sadaret Vekanüvis Kalemi (Lütfi Efendi)

BEO: Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO),

BOA.: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı
Arşivi

C.: Cilt

Çev: Çeviren

DH. EUM: Dâhiliye Nezareti Emniyeti Umumiye Müdüriyeti 1. Şube

DH. İD.: Dâhiliye Nezareti İdare.

DH. İ. UM.: Dâhiliye Nezareti İdare-i Umumiye

DH. MKT.: Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemi

DH. MKTPRK.: Dahliye Nezareti Perakende Evrakı

DH. MUİ.: Dâhiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye İdaresi

(DH. TMIK. M.: Dâhiliye Nezareti Islahat Kalemi

DH. SYS.: Dâhiliye Nezaret-i Siyasi Kalemi

DH. ŞFR.: Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemi

DH. TMIK. M.: Dâhiliye Nezareti Muamelet

DİA.: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

Ed: Editör

H.: Hicri

Haz.: Hazırlayan

HR. HMŞ.: Hariciye Nezareti İstişare Odası

HR. HMŞ. İŞO.: Hariciye Nezareti İstişare Odası

HR. İD.: Hariciye Nezareti İdare Odası

HR. İM.: Hariciye Nezareti İstanbul Murahasslığı

HR. MKT.: Hariciye Nezaret-i Mektubi Kalemi

HR. SYS.: Hariciye Nezareti Siyasi Evrakı

HR. TH.: Hariciye Nezaret-i Tahrirat Kalemi

İ. DFE.: İrade Defter-i Hakani

İ. MF.: İrade Evrakı Maarif Belgeleri

İ. RSM.: İrade Rüsumat

MF. MGM.: Maarif Nezareti Mekatib-i Gayr-i Müslime Ve Ecnebiye Müfettişliği
MF. MKT.: Maarif Nezâreti Mektûbî Kalemi
İ. MMS.: İrade Meclis-i Mahsus
İ. MSM.: İrade Mesail-i Mühimme
MMZC.: Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi
M. V.: Meclis-i Vükela Mazbataları
NFS. d.: Nüfus Defterleri
S.: Sayfa
SNMU: Sâlnâme-i Nezâret-i Maarif-i Umûmiye
SVH: Salname-i Vilayet-i Haleb
SVS: Salname-i Vilayet-i Suriye
Ş. D.: Şuray-ı Devlet Kalemi
TŞR. HL.: Taşra Evrakı Haleb Mutasarrıflığı Evrakı
MF. İBT.: Tedrisat-ı İbtidaiye Kalemi
TS. MAe.: Topkapı Sarayı Müzesi Arşiv Evrakı
TTK: Türk Tarih Kurumu
TDBB.: Türk Dünyası Belediyeler Birliği
Y. MTV.: Yıldız Evrakı Mütenevvi Maruzat
Y. PRK. ASK.: Yıldız Kalemi Askeri Maruzat
Y. PRK. UM.: Yıldız Kalemi Umumi Fonu
ZB.: Zabtiye Nezareti

1. BÖLÜM

GİRİŞ

Ülkelerin kalkınmasında en önemli unsurun eğitim olduğu belirtilmekle birlikte değişen dünya düzeninde ilerleyebilmenin koşulu çağın modern eğitim yapısını yakalayabilmek olarak görülmektedir. Eğitimdeki modernleştirme çalışmaları her dönemde olduğu gibi Osmanlı döneminde de devrin şartlarına göre yürütülmüştür. Ancak eğitimde uygulanan modernleşme politikaları Osmanlı'nın kalkınması için yeterli olamamıştır. Osmanlıda merkezi kararlarla hayata geçirilen modern eğitim politikaları her vilayette uygulandığı gibi yöresel farklılıklar gözetilerek Haleb'de de uygulanmıştır. Bu doğrultuda araştırmanın modeli, problem durumu, kuramsal çerçevesi, yöntemi, veri toplama araçları ve verilerin çözülmesi hakkındaki bilgiler bu bölümde yer alacaktır.

1. 1. Problem Durumu

Bu tezin amacı; Osmanlı'nın siyasi, askeri, kültürel, jeolojik ve stratejik olarak önemli bir yerinde bulunan Haleb vilayetinin eğitimdeki modernleşme hareketlerini Tanzimat döneminden başlayarak vilayetin Osmanlı egemenliğinden çıkışı olan 25 Ekim 1918 tarihine kadar geçen süre içerisinde incelemektir. Bu doğrultuda eğitim kurumlarının çalışma esasları, müfredatları, bütçeleri, görevlilerin atama usulleri ve disiplin işlemleri ile yaşanan dönüşümler irdelenerek dönemin eğitim politikalarında gerçekleştirilmek istenen modernleşme çalışmaları ortaya konulacaktır.

1. 2. Araştırma Soruları

Çalışmamızın dayanağını Haleb vilayetinde eğitim alanında yapılan yeniliklerin modernleşme sürecine olan katkısını aşağıdaki hususlar doğrultusunda ortaya çıkarılması ve başka şehirler ile mukayesesi oluşturmaktadır.

1. Haleb vilayetinde ilköğretim kurumlarının (sıbyan/ibtidai, rüşdiye mektepleri) kuruluşu, işleyişi, gelişimi ve yaşanan problemler,
2. Haleb vilayetinde ortaöğretim kurumlarının (idâdi/sultani mektepleri) kuruluşu, işleyişi, gelişimi ve yaşanan problemler,
3. Haleb vilayetinde mesleki eğitim kurumlarının (sanayi, ziraat mektepleri, Dârulmuallimîn vb.) kuruluşu, işleyişi, gelişimi ve yaşanan problemler,
4. Toplumun eğitimde gerçekleştirilen reformlara olan yaklaşımı,
5. Haleb vilayetinde ele alınan süreçte eğitim için ayrılan bütçe ve kullanımı.

1.3. Araştırmanın Amacı

Çalışmamızda Haleb vilayetinde 1839-1918 yılları arası uygulanan eğitim politikaları ve yaşanan değişim süreci irdelenerek gerçekleştirilen modernleşme çalışmaları ortaya konulacaktır. Suriye topraklarında yüzyıllar boyu Osmanlı ve Türk kimliği ile bütünleşmiş Haleb vilayetinde eğitim alanında yaşanan dönüşüm hareketi tezin konusunu oluşturmaktadır.

1.4. Araştırmanın Önemi

Haleb vilayetinde uygulanan modern eğitim politikalarının literatürde daha önceden ortaya çıkarılmamış arşiv belgeleri ile ortaya konulması dönemi taşra eğitim yapısını anlamak açısından son derece önemlidir.

1.5. Varsayımlar

Ulaşılan belge ve bilgilerin hatasız okunduğu, yorumlandığı varsayılmıştır.

1.6. Araştırmanın Sınırlılığı

Çalışmamızın konusunu oluşturan Haleb vilayetinde 1839 ile 1918 yılları arası yaşanan eğitimde modernleşme dönemi coğrafi sınırlar temel alınarak incelenecektir. Bu doğrultuda Haleb (Paşa- Merkez) Sancağına bağlı; Haleb (merkez), Kilis, Ayıntab, İskenderun, Antakya, İdlib, Harim, Cısr-i Şuğur, Mira, Bab, Beylan, Cebel-i Seman, Rakka, Münbiç; Maraş Sancağına bağlı Maraş (merkez), Zeytun, Elbistan, Andırın, Pazarcık; Urfa Sancağına bağlı Urfa (merkez), Rumkale, Birecik, Suruç, Ceman kazalarının da içerisinde yer aldığı coğrafi bölgelerde bahse konu dönem içerisinde eğitim alanında gerçekleştirilen modernleşme politika ve çalışmalarının incelenmesi tezin sınırlılığını oluşturmaktadır.

1.7. Tanımlar

Haleb: Anadolu ile Mezopotamya ve Akdeniz ile Asya arasında Suriye'nin kuzeyinde bulunan kenttir (Raymond, 1995, S.22).

Osmanlı'da Eğitim Kademeleri: Osmanlı'da eğitim kurumları üç kademedен oluşmaktadır. Bunlar ilk, orta ve yüksek öğretimdir (Demirel, 2010, S. 515).

Eğitimde Modernleşme: Tanzimat Dönemi ile başlayan eğitimdeki değişimleri kapsamaktadır. Bu değişimler yeni kurumların açılması ve vilayetlerde yaygınlaşması, yeni uygulama ve yöntemleri ve yeni çalışma esaslarını ifade etmektedir.

2. BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Haleb Vilayeti

Haleb adının menşei üzerine çeşitli rivayetler bulunmaktadır. Dünya dillerinde ise Fransızcada Alep; İngilizce, Almanca ve İtalyancada Aleppo olarak anılan Haleb adı, Hitit dilinde Hrb, Akadlarda Hallaba ve Halvan, Selevkiler döneminde de Beroia olarak adlandırılmıştır (TDBB, 2018, S. 23). Arapçada ise sağılmış süt manasında Haleb adı kullanılmaktadır.¹ Osmanlı kaynaklarında Haleb şehri için akça, parlak anlamına gelen Şehba tabiri kullanılmıştır.

Suriye'nin kuzeyindeki en önemli kent olan Haleb; Anadolu ile Mezopotamya ve Akdeniz ile Asya arasındaki yolların kavşak noktasında yer almasından dolayı, ticaret kervanlarının uğrak noktası olmuştur. Bölgede yaşanan nüfus hareketi kültürel farklılıkları ortaya çıkarmış ve o dönemki eğitim yapısını etkilemiştir (Raymond, 1995 S. 25). Haleb'in gerek kütüphaneleri gerekse medreseleri coğrafi konumundan dolayı yaşanan nüfus hareketinden kaynaklı olarak zenginleşmiştir.

Haleb vilayetinin tarihsel süreç içerisinde sınırlarının idari taksimatlarla bağlı olarak değişmesi ile birlikte Urfa ve Maraş sancakları dâhil 86.600 km² olan geniş bir alanda bulunmaktadır. Doğusunda Fırat Nehri'ne, batısında Amanos (Nur) Dağları'na kadar uzanan geniş bir coğrafyayı kaplamıştır. Bereketli geniş ovaları (Amik Ovası), Akdeniz'e açılan Süvediye Limanı ile önemli bir yere sahip olmuştur (Bayraktar, 2004, S. 1).

2.2. Osmanlı Egemenliği Öncesi Dönem

Haleb şehrinin bilinen en eski tarihi M.Ö. 18. yüzyılda Yamhad Krallığı'nın başkenti olmasına dayanmaktadır. Haleb; Hititler, Asurlar ve Persler döneminde de önemli bir yerleşim merkezi olarak varlığını devam ettirmiştir. Helenistik dönemde Suriye Krallığı içinde yer almıştır. Haleb şehri Romalılar zamanında daha da büyümüş ve kutsal mekânların bulunduran akropol hâline gelmiştir. Bizans zamanında ise Hristiyanlığın önemli merkezlerinden biri olmuştur. Haleb şehri bugün de Başpiskoposluk ve Marunî Psikoposluğu görevini üstlenmektedir (Çakar, 2003, S. 1).

¹¹ Haleb'e Halebü's-şehbâ denmesinin sebebine gelince; Hz. İbrahim Haleb'e hicret ederek şimdiki Haleb içkalesinin bulunduğu tepede ikamet etmiştir. Sahip olduğu Şehbâ yani alaca bir ineği sağarak sütünü fukaraya dağıtmıştır. Süt sağılınca Hz. İbrahim'in adamları alaca ineği sağdı manasına gelen (İbrahim Hülebü's-şehbâ) diyerek fukarayı davet ettiğinden Halebü's-şehbâ terkibi gide gide bu tepeye alem olmuştur. Yalnız Şehbâ tabirinin vaktiyle bu tepe ve beldenin bulunduğu mevkinin kâmil beyaz topraktan ibaret olmasından ileri geldiği tarihi bir rivayettir. Bkz . SVH, 13. Def'a, Haleb Vilayet Matbaası, Haleb, H. 1300/1882-1883, S. 79.

Haleb, Müslümanlar tarafından 637 yılında fethedilmiştir. Şehir Emevilerin, Abbasilerin daha sonra da Selçukluların ve Artukluların hakimiyetine geçmiştir. Haçlılar ile mücadele eden Mahmud Zengi 1146'da Haleb'i almıştır. Haleb 1183 yılında Eyyübilerin, daha sonra da Moğolların ve Memlüklerin hâkimiyetine girmiştir (Atmaca, 2014, S. 37) Haleb 12. yüzyıldan itibaren bölgede hüküm süren Türk devletlerinin (Atabeyler, Memlûklular, Selçuklular gibi) egemenlik sahalarında bulunduğu görülmektedir (Masters, 2003, S. 244).

2.3. Osmanlı Egemenliği Dönemi

Osmanlı'nın İstanbul ve Kahire'den sonra en büyük vilayetinin Haleb olduğu kabul edilmektedir. Devlet salnamelerinde Dârulmuallimînin bulunduğu 14 vilayetten biri Haleb' tir.

Osmanlı döneminde ise Yavuz Sultan Selim'in Memluk Sultanı Kansu Gavri'yi 24 Ağustos 1516 tarihinde Mercidâbık Savaşı'nda yenmesi ile Haleb şehri Osmanlı'nın bir vilayeti olmuştur. Osmanlı'nın hâkimiyetine giren Haleb yağmalanmamış ve Memlûk idari teşkilat yapısı değiştirilmemiştir (Tansel, 2016, S. 179-183). Yavuz Sultan Selim Memlûklülere aldığı Haleb'in de içinde bulunduğu toprakları, Anadolu'nun doğu ve güney kısımlarını da birleştirerek Arap vilayeti/Şam vilayeti adıyla bir çatı altında buluşturmuştur. Anadolu ve Rumeli defterdarlıklarına ilaveten üçüncü bir defterdarlık burada teşkil edilmiştir. Arap vilayetlerinin defterdarlığı, Haleb Defterdarlığı ismi ile anılmıştır (Çakar, 2003, S. 23).

Kanuni Sultan Süleyman döneminde Canberdi Gazali İsyanı ile bölgede istikrar bozulmuştur. Ordu kuran Canberdi Gazali, Memlûk Devleti'ni tekrar canlandırmak için Haleb vilayetinde isyan hareketi başlatmış ancak Ferhat Paşa bu isyanı bastırarak bölgede Osmanlı'nın idari düzenini tekrar sağlamıştır. Bu düzen ticareti daha da arttırmış ve Haleb, Bulam adı verilen İran ipeğinin ticari merkezi olmuştur (Masters, 1997, S. 244).

Rivayetlere göre menşei Eyyübilere dayanan Canbolatoğullarının isyanı ile vilayette ticari istikrar bozulmuştur. 17. yüzyılda Osmanlı-İran savaşını fırsat bilen Canbolatoğlu isyan etmiştir. İsyan Kuyucu Murat tarafından bastırılmıştır. Ancak Durizi Canbolat ailesi Lübnan'a gidip Türkiye-Suriye sınırında 18. yüzyıl boyunca Kilis'in siyasetini belirleyen yerel güç olmuştur (Çakar, 2006, S. 44-45).

Haleb, 18. yüzyılda ekonomik olarak çöküş dönemine girmiştir. İran menşeli ipeğin veriminde yaşanan düşüşler tüccarları yeni arayışlar içerisine sokmuştur. Bu boşluk evresinde hristiyan arap ve yahudiler gibi yerli gayrimüslim unsurların ön plana çıktıkları görülmektedir. Bu durum bölgede dengelerin bozulmasına siyasi mücadelelerin yaşanmasına sebep olmuştur. Bölgedeki etnik gruplar arasındaki güç mücadelesi ayrılıkları daha da belirginleştirmiştir. II. Mahmud döneminde sağlanan düzen uzun süreli olmamış, 1832'de Mısırlı İbrahim Paşa

Haleb'i işgal etmiştir. Haleb 1840 yılına kadar Mehmet Ali Paşa'nın hâkimiyetinde kalmıştır. Yaşanan gelişmeler Haleb'in iktisadî, sosyal, kültürel hayatında yıkıcı izler bırakmıştır (Masters, 1997, S. 245-246). Haleb'de ticaretin ve ekonominin bozulması ile merkezi otorite zayıflamıştır. Süreç içerisinde merkezi otoritenin zayıflamasına bağlı olarak isyanlar artarak devam etmiştir.

Fransız İhtilali sonrasında Osmanlı'nın hüküm sürdüğü topraklarda da azınlık isyanlarının çıktığı görülmektedir. Bunların başında Sırp ve Yunan isyanları bulunmaktadır. Osmanlı Devleti, Yunan isyanını bastırmak için Mehmet Ali Paşa'dan yardım almıştır. Mehmet Ali Paşa bu yardımın karşılığında Girit, Trablus-Şam ve Suriye valiliklerini istemiştir. Sonraki süreçte yaşanan gelişmeler neticesinde Mehmet Ali Paşa tarafından hazırlanan 24.000 kişilik bir kuvvet ile Haleb'i 1832 yılında işgal etmiştir (Armaoğlu, 2003, S. 197-198). Haleb, Osmanlı kuvvetleri tarafından 1840 yılında tekrar ele geçirilmiştir. Vergiler yüzünden küçük çaplı huzursuzluklar görülse de I. Dünya Savaşı'na kadar bölgede istikrar sağlanmıştır (Umar, 2004, S. 11).

Haleb'de ekonomi ve ticari faaliyetleri canlandırmak için demiryolu ile 1906 yılında Hama ve Şam'a; 1912 yılında Bağdat ve İstanbul'a ulaşım sağlanmıştır. Şehrin ulaşım ağının güçlenmesi ile siyasi, sosyal ve kültürel hayatta da değişimler görülmüştür. Şehir, ulaşım istasyonlarının merkezî olarak yeniden şekillenme sürecine girmiştir (Saugavet, 1987, S. 117-123).

Osmanlı döneminde Haleb vilayetinin sınırlarının idari taksimatlarla göre değişiklik gösterdiği görülmektedir. Buna göre vilayet 17. yüzyılın sonu ile 18. yüzyılın başında 5 sancaktan oluşmuştur. Bu sancaklar Paşa Sancağı (Haleb), Balis, Cebeliye, Kilis ve Matah olarak bilinmektedir (Kılıç, 2017, S. 282). 1811 tarihli Avarız Defteri'ne göre Haleb 16 kaza ve 12 nahiyeden oluşmuştur.

19. yüzyılda pek çok alanda yaşanan düzenlemeler idari taksimattada görülmektedir. 1864 Vilayet Nizamnameleri ile yeni düzenlemeler yapılmıştır. Bu düzenlemelerin temel nedeni Haleb-Maraş yolunun sık sık eşkıyalar tarafından kesilmesi dolayısı ile yapıldığı anlaşılmaktadır. Bölgede asayişî sağlamak adına Derviş ve Cevdet Paşaların idaresinde Fırka-ı İslâhiye adıyla özel yetkilerle donatılmış bir kolordu kurulmuştur (Karaboran, 1986, S. 303-329). Bu fırka asayişî sağlamak adına yeni kazalar kurmuştur. Hassa, Islahiye, Reyhanlı, İzziye kaza hâline getirilmiştir (Karaboran, 1986, S.23-28/ Cevdet Paşa, 1991, 27-29 tezkire). 1864-1867 yılları arasında Haleb (Paşa Sancağı), Kilis, Antakya, Ayıntab, Belen, Urfa, Maraş, Adana, Payas, Kozan, Rakka, Tarsus Haleb'in sancaklarıdır. 1867 yılında Haleb (Paşa

Sancağı), Maraş, Urfa, Kozan, Adana, Payas Halebin sancaklarıdır (Özkan, 2017, S. 123). Cevdet Paşa'nın valiliği zamanında Zor sancağı haricinde sancakların idari taksimatı tekrar gerçekleşmiştir. 1869 yılında Adana, Kozan ve Payas sancakları Haleb vilayetinin sınırlarından çıkarılmıştır. 1881 yılında Haleb vilayetinde Haleb, Urfa, Maraş sancakları görülmekte olup Haleb'e bağlı 23 kaza, 14 nahiye, 4.541 köy bulunmaktadır. (Bayraktar, 199, S. 23-25). 1895 yılında Haleb vilayetinin kazaları aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo: 1

Haleb'in Sancak ve Kazaları (Cevad, 1895, S. 336).

Sancak	Kaza
Haleb (Paşa Sancağı)	Haleb, Kilis, Ayıntab, İskenderun, Antakya, İdlib, Harim, Cısr-i Şuğur, Mira, Bab, Beylan, Cebel-i Seman, Rakka, Münbiç
Maraş	Maraş, Zeytun, Elbistan, Andırın, Pazarcık,
Urfa	Urfa, Rumkale, Birecik, Suruç, Ceman

Mehmed Hikmet'in Coğrafya Ümrân adlı eserinde Zor sancağı 1894 yılına ait sancak ve kazaların taksimatında Haleb vilayetinin kazaları içinde verildiği görülmektedir (Mehmed Hikmet, 1894, S. 238). Oysa 1869'da Haleb'den ayrılmış olan Zor sancağının bu taksimat içerisinde kronolojik verilere göre bulunmaması gerekmektedir. Aşağıdaki tabloda sancaklara bağlı kaza, nahiye, köy ve mezra sayıları verilmiştir.

Tablo: 2

Haleb'in sancak ve kaza, nahiye ve köy sayıları (SDAO. 50. Def'a, S. 554).

Sancak	Kaza	Nahiye	Köy ve Mezra Sayısı
Haleb (Paşa)	13	30	1935
Urfa	3	11	842
Maraş	4	9	484
Toplam	20	50	3261

1869 yılında gerçekleşen idari taksimat sonrasında yukarıda belirttiğimiz sancak ve kazalarda önemli bir değişiklik olmamıştır.

I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti büyük kayıplar vermiştir. Suriye cephesi kaybedilmiş, Şerif Faysal²'in ihanetiyle 25 Ekim 1918'de Haleb; İngiliz ve Arap isyancılarının

² Şerif Hüseyin'in oğludur. Taif'te doğmuş, Hicaz'da eğitim almıştır. 1913 yılında Osmanlı Meclis-i Mebusana seçilmiş Cidde Naibi olarak görev yapmıştır. Baba Şerif Hüseyin tarafından yürütülen Osmanlı'ya karşı

hâkimiyetine geçmiştir. Böylelikle 400 yıl boyunca Osmanlı idaresinde bulunan Suriye toprakları kaybedilmiştir. Savaşın kaybedilmesi tüm Osmanlı kurumlarında olduğu gibi eğitim kurumlarını da olumsuz etkilemiştir. Bu dönemde, öğrenci ve öğretmenlerin savaş için askere alınması eğitim kurumlarının işlevlerini kaybetmesine neden olmuştur.

Arap bağımsızlık hareketinde Arap ordu komutanlığında bulunmuştur. 8 Mart 1920 yılında Suriye krallığına getirilmiştir.14 Temmuz 1920 tarihinde Fransızlar Şam'ı işgal edince Faysal'ı tahttan uzaklaştırmışlardır. 23 Ağustos 1921'de Irak kralı olmuştur. 1933 yılına kadar da tahtta kalmıştır. Bknz: Bilge M.(1995),Faysal'ı, *DİA*. (Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi), 12. Cild, S.264-265.

3. BÖLÜM

YÖNTEM

Sosyal bilimlerin tahlilci, tüme varımcı ve özellikle objektif yöntemi ile olguların ortaya çıkarılması esastır. Olgular ortaya çıkarıldıktan sonra bilimsel yorumlama yönteminin kullanılması çalışmanın özgün bir şekilde sonuca ulaşmasını kolaylaştırmaktadır. Bu tez çalışmasının amaca ulaşabilmesi için betimsel yaklaşımlı nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Literatür tarandığında nitel araştırmalarda betimsel veri toplama yöntemleri kullanıldığı görülmektedir. Bu doğrultuda toplanan veriler ışığında değerlendirilen olaylar doğal ortamında bütüncül bir yapı ile sosyal olguları anlamlandırmaya yönelik kuramlar oluşturularak incelenmektedir (Yıldırım; Şişek, 2011, S. 39).

3.1. Araştırmanın Modeli

Sosyal olgularda olayların değişebilir ve karmaşık yapısı önceden tahmin edilmesini güçleştirmektedir. Tez çalışmasında sosyal olguların bu özelliği dikkate alınarak tümevarımcı analiz yöntemi ile esnek bir araştırma süreci takip edilmiştir. Tümevarımcı analiz yönteminde belirli bir kurumsal yapıya bağlı olarak sonuç ilişkilerini irdeleyen pozitivist yaklaşımın aksine, genellikle doğruluğu veya yanlışlığı test edilmek üzere önceden belirlenmiş bir kuram ya da hipotez bulunmamaktadır. Bu yöntemde veriler ışığında tespit edilen olgular bir araya getirilerek mevcut durum analizi yapılmaktadır.

3.2. Evren ve Örneklem

Tezin konusunu oluşturan Halep vilayetinde eğitimin modernleştirilmesi çalışmalarının incelenmesi aşamasında konuyla ilgili etkin olan şahsiyetler, süreç içerisinde ortaya çıkan problemler, hedeflerin gerçekleşme oranları gibi konular nitel araştırma yönteminin şüphecî yaklaşımı ile incelenmiştir. Bu yöntem genel olarak problem belirleme, veri toplama, açıklama, yorumlama ve sonuç çıkarma aşamalarından oluşmaktadır.

3.3. Veri Toplama Araçları

Tez çalışmasında nitel araştırma yöntemlerinden biri olan doküman analizi yönteminden faydalanılmıştır. Bu doğrultuda veri toplama aracı olarak tarihsel arşiv taraması yapılmıştır. Tarihsel araştırma yöntemi; geçmişte yaşanan olayları, olguları, eylemleri anlamlandırmak ve açıklamak adına toplanan verilerin değerlendirilmesinin gerçekleştirildiği bir araştırma yöntemidir (Fraenkel; Wallen; Hyun, 2011, S. 534). Tarihsel araştırma yöntemi ile elde edilen bulgular içerik analizine tabi tutulmuştur.

3.4. Verilerin Toplanması

Tez çalışması 1839-1918 yılları arasında geçen tarihleri ve yukarıda belirtilen coğrafi sınırları kapsayacak şekilde yürütüleceğinden doküman taramasının yapıldığı en önemli veri kaynağı Başkanlık Osmanlı (İstanbul) arşivlerindeki belgelerdir. Osmanlı Arşiv kataloğ ve dosyaları taranarak elektronik ortamda dijital olarak bir araya getirilmiştir. Ayrıca devrin kaynakları olan Haleb Vilayet Salnameleri, Maarif Salnameleri, Suriye Gazetesi'ndeki çıkarılan nüshalar taranmıştır. Osmanlı Türkçesi olan bu eserler günümüz Türkçesine transkripsiyonu gerçekleştirilmiştir. Ayrıca belgelerin transkripsiyonu aşamasında diğer araştırmacıların çalışmaları doğrultusunda kontroller de yapılmıştır. Elde edilen bilgilerin geçerlilik ve güvenilirliği için tarihsel araştırma yöntemi olan tenkit yöntemine başvurulmuştur. Belgelerin şekilsel güvenilirlikleri ve diğer belgeler ile karşılaştırma yapılarak geçerlilikleri kontrol edilmiştir.

Bununla birlikte bahse konu süreçte Haleb vilayeti ile ilgili konuyla ilgili yazılan tez, makale, kitaplar ve araştırmalar tezin diğer bir veri kaynağını oluşturmaktadır.

3.5. Verilerin Çözümü

Nitel araştırmalarda tümevarımcı yaklaşımla elde edilen bilgi ve belgeler (Yıldırım; Şişek, 2011, S. 187) ışığında olguların ortaya çıkarılarak çözümlenmesi araştırmaların bilimsel sonuca ulaşılmasını kolaylaştırmaktadır (Merriam, 2013, 155). Tez çalışmamızda elde edilen veriler konu ve kronolojik olarak sınıflandırılmıştır. Nicel verilerin yoğun olduğu kısımlarda bilgiler tablolar oluşturulmuştur. Daha sonra veriler betimsel yöntemle yorumlanarak sonuca ulaşılmıştır (Yıldırım; Şişek, 2011, S. 224).

4. BÖLÜM

BULGULAR VE YORUM

4.1 Maarif Teşkilatının Modernleşmesi

4.1.1. Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi

Tanzimat döneminde eğitimde sistemli olarak yürütülen sivil modernleşme çalışmalarının temelini II. Mahmud zamanında atıldığı ifade edilmektedir (Demirel, 2012, S. 50). Zira bu dönemde batının tüm alanlarda üstünlüğü kabul edilerek sadece eğitim sisteminde değil devletin bütün kurumlarında ıslahatlar yapılmak istenmiştir. Bu bağlamda eğitim sistemi ile ilgili ilk değişim çalışmaları II. Mahmud tarafından 1824 yılında çıkarılan fermanla başlamıştır. Fermanın içeriğinde Müslüman çocukların okutulmadan usta yanına çırak olarak verilmemesi ve sıbyan Mekteplerine devamlılığın sağlanması için düzenlemeler yapıldığı görülmektedir (Sakaoğlu, 1985, S. 478-484). Ayrıca Müslüman çocukların dini yönden eğitimini sürekli kılmayı amaçlayan bu ferman ulema sınıfını memnun etme gayretinden öteye gidemeyen kağıt üzerinde kalan bir metin olarak değerlendirilmektedir (Kodaman, 1991, S. 3). Tanzimat'tan önceki dönemde Osmanlı maarifinin modernleştirme çalışmalarında özel olarak görev alan kuruluşların; Mecilis-i Umur-ı Nafia ve Mekatib-i Rüştîye Nezareti olduğu bilinmektedir.

1838 yılında kurulan ve faydalı işler meclisi olarak adlandırılan Meclis-i Umur-ı Nafia diğer alanlardaki sorumluluklarının yanı sıra maarif işleri ile ilgilinen kurumsal yapı olarak nitelendirilmektedir. Meclis-i Umur-ı Nafianın 1938 yılında maarif işleri hakkında hazırladığı Lahihada Osmanlı eğitim sisteminin anlayışı ve teşkilat yapısında bazı yeniliklerin getirilmek istendiği anlaşılmaktadır (Cevdet, 2001, S. 6-10). Laiha'ya göre Osmanlı maarifinin modernleşmesi çalışmalarının yürütülmesi için bir komisyon oluşturulması, mekteplerin teftişi için bir denetim mekanizmasının kurulması ve maarif için bir nazırın görevlendirilmesi öngörülmüştür. Laiha'da her türlü zenginliğin, refahın ve gelişmenin kaynağının ilim olduğu bu doğrultuda memleketin içine düştüğü durumdan kurtulmasının tek yolunun eğitimin modernleşmesinden geçtiği ifade edilmiştir (Demir, 2015, S. 435-447).

Maarif teşkilatı içerisinde 1838 yılında bir irade ile kurulan bir diğer yapı Mekatib-i Rüştîye Nezareti'dir. Nezaret, Osmanlı eğitim sisteminde bir dönüm noktası olmuştur. Medrese eğitimi ile tamamen zıt fikirleri benimseyen Mekatib-i Rüştîye Nezareti, Osmanlı eğitim sisteminde sonraki yıllarda birbirleri ile sürekli çatışan iki farklı düşünce grubunun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ayrıca bu dönemde eğitim alanında başlayan yenileşme hareketleri medreselerin tepkisine neden olmuş ve alınan kararların ülkedeki ulaşım ve haberleşme ağının

yetersiz olmasından kaynaklı olarak taşraya ulaşamaması ve eski anlayış nedeniyle uygulanması yeterince mümkün olamamıştır (Somel, 2015, S. 115).

3 Kasım 1839'da ilan edilen Tanzimat Fermanı ile birçok alanda düzenleme yapılmış ancak eğitim ile ilgili doğrudan bir düzenleme yapılmamıştır. Bununla birlikte ferman doğrultusunda yapılacak ıslahatların yapılmasında bilginin, tekniğin ve bu doğrultuda nitelikli kadroların yetiştirilmesinin gerekliliği oldukça geç anlaşılmıştır. Tanzimat'ın ilanından sonra eğitim alanında yapılan önemli modernleşme çalışmalarının 1845 yılı sonrasında yapıldığının belirtilmesi mümkündür. Önceki dönemlerde halktan kopuk yapılan düzenleme ve uygulamalar Tanzimat'tan sonra azaltılmaya çalışılmıştır. Eğitimde yenileşme hareketleri halkın sorunlarını çözüme kavuşturmayı amaçlamış ve birbirinden kopuk olan etnik grupları kaynaştırmayı hedeflemiştir (Baytal, 2017, S. 26). Ancak Sultan Abdulmecid eğitimde gerçekleştirilmek istenen reformun beklenen düzeye ulaşamaması sebebi ile yenilikçi okulların açılmasını istemiştir. Bu doğrultuda Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliyye, mektepler ile ilgili ayrıntılı görüşmeler yapmak üzere Meclis-i Muvakkat'ın kurulmasına karar vermiştir. Bu meclis hafta da iki gün toplanmış; ilk, orta ve yüksek dereceli mektepler ile ilgili layihalar hazırlayarak eğitimin ıslahındaki yol haritasını belirlemiştir. Ayrıca çalışmaların sağlıklı yürütülmesi için daimi bir meclisin kurulması önerilmiştir. Bu doğrultuda Osmanlı İmparatorluğu'nda maarif işlerinden doğrudan sorumlu ilk kuruluş olan Meclis-i Maarif-i Umumiye kurulmuştur. Nezaret bu meclisin icra organı niteliğindedir. Muavin Kemal Efendi denetimindeki nezaret sonraki süreçte müdürlüğe dönüştürülmüşse de Kemal Efendinin başarılı çalışmaları ile müdürlük tekrar nezaret olarak görevine devam etmiştir. (Akyıldız, 2003, S. 273, 274).

Osmanlı Devleti'nde din ve inanç farkı gözetilmeksizin tarafsız eğitim veren bir eğitim sisteminin kurulması düşüncesi Fransız İhtilanin etkisi ile oluşmuştur (Demir, 2011, S. 334). Dönemin yönetim anlayışı tarafından yeni eğitim sisteminin önündeki en büyük engel medreseler olarak görülmüştür. Bu doğrultuda medreselerin eğitimdeki rolünü sınırlandırmak adına 1846 yılında Tahrirat-ı Umumiye Kanunu çıkarılmış ancak istenilen fayda sağlanamamıştır. (Ortaylı, 1987, S. 146). Dönemin siyasi otoritesi tarafından medreselerin eğitim sistemi üzerindeki etkisinin sınırlandırılması ve eğitimde birlik sağlanması adına yapılan çalışmaların sonraki süreçte de yürütüldüğü anlaşılmaktadır.

1856 yılında çıkarılan Islahat Fermanı ile eğitimde din ve mezhep farkı gözetmeksizin bütünlük oluşturmak istenmiştir. 19 Haziran 1856'da müslüman ve gayrimüslim temsilcilerinin katılımı ile Meclis-i Muhtelit açılmıştır. Bu meclis Müslüman, Rum, Ermeni, Katolik, Protestan

ve Yahudilerin temsilcilerinden oluşan 6 üye ile çalışmalarına başlamıştır. Meclis üye sayısının sonraki süreçte arttırıldığı bilinmektedir.

Bahse konu dönemde Osmanlı'da eğitim işleri Meclis-i Maarif ve Meclis-i Muhtelit-i Maarif adındaki iki meclis tarafından yürütmüştür. Meclis-i Maarifte daha çok dini ilimler, Meclis-i Muhtelit-i Maarif'te ise beşeri eğitime dair konular görüşülerek kararlar alınmıştır. Eğitim ile ilgili kararların iki farklı görüşe sahip meclisler tarafından alınması eğitim kurumlarında bütünsel olmayan uygulamaların hayata geçmesine neden olmuştur. Bu doğrultuda meclisler tarafından alınan kararların uygulanmasını sağlamak üzere 17 Mart 1857'de Maarif-i Umumiye Nezareti kurulmuş ve Abdurrahman Sami Paşa Nazır olarak tain edilmiştir (Ürekli, 2002, S. 382-406). Nezaretin kurulması ile dönemin eğitim teşkilatının iki başlı yapı sergilediği görülmektedir. Ayrıca Meclis-i Maarif ve Meclis-i Muhtelit 10 Şubat 1864'te kapatılarak Mekteb-i Rüşdiyye ve İlmiyye adıyla iki komisyondan oluşan yeni bir Maarif-i Umumiyye teşkilatı oluşturulmuştur.

Maarif-i Umumiye Nezareti Osmanlı eğitim sistemini tek merkezden düzenleyerek kurrallar koymuş ve yeni nesil mekteplerin kurulması için çalışmalar yürütmüştür. Nezaret tarafından 1 Eylül 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile merkezi maarif teşkilatı yenilenmiş maarif idaresi ve teşkilatının vazifeleri kanunen hüküm altına alınmıştır. Nizamnamenin Fransız eğitim sistemi örnek alarak hazırlandığı ifade edilmektedir (Tekeli; İlkin, 1999, S. 67).

Nizamnameye göre merkezi maarif teşkilatı Maarif-i Umumiye Nezareti başkanlığında Mecis-i Kebir-i Maarif, Tahrirat Kalem ve Muhasebe Kaleminden oluşmaktadır. Meclis-i Kebir-i Maarif maarif idaresinin genel merkezi konumunda yer alarak idari ve ilmi olarak iki daireye ayrılmıştır. Bu dairelerden ilki olan Daire-i İlmiye okutulacak kitapların temininini sağlayarak, Türk dilinin ilerlemesi çalışmalarını yürütmüştür (Karabekmez, 2012, S. 12). Daire-i İdare ise Maarif meclislerinin, müze kütüphane ve matbalarda çalışan memurların atanması ve maarifle ilgili mevzuatın hazırlanması görevlerini yürütmüştür (Çadırcı, 2013, S. 288). Meclis-i Kebir-i Maarif ayrıca Maarifi Umumiye Nazırı başkanlığında yılda iki kez toplanarak maarif ile ilgili kararlar almıştır (Akyıldız, 2003, S. 273, 274).

Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile eğitim politikalarında birlik sağlanmıştır. Bu doğrultuda okutulacak dersler, derslerin içerikleri, karma eğitim ile ilgili düzenlemeler, idareci, öğretmen ve hizmetlilerin maaşları ve eğitim kademeleri ilk, orta ve yüksek şeklinde derecelenmiş olduğu görülmektedir (Altın, 2008, S. 274). Nizamname ile mekteplerin denetim ve kontrollerinin devlet eliyle gerçekleştirileceği anlaşılmaktadır. Ayrıca Nizamname

çalışmaları sırasında Osmanlı Devleti'nde ilköğretimin zorunlu hâle getirilmesinin yoğun bir şekilde tartışıldığı görülmektedir. Nizamname; savaşlar, ekonomik durum, kadro yetersizliği gibi sebeplerle tam olarak uygulanamamış ancak geleneksel eğitim kurumlarının eğitim sisteminin içindeki yerlerini sınırlamıştır. 1870'li yılların sonuna kadar devam eden mali problemler, politika değişimleri, siyasi çalkantılar, padişah değişimleri, 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı gibi eğitim politikalarını ve maarif alanında gelişmeleri etkileyen faktörlerden sonra reformlar yeniden hız kazanmaya başlamıştır (Demirel, 2019, S. 15).

Yukarıdaki yazında da belirtildiği üzere 1839-1876 yılları arasında eğitimin modernleşmesinde önemli kararların alınmış olduğunun belirtilmesi mümkündür. Batıda uygulanan eğitim modelleri doğrultusunda çıkarılan nizamnameler ile eğitim daha iyi bir seviyeye getirilmeye çalışılmış ancak uygulamaların hayata geçirilmesi II. Abdülhamid devriyle başlamıştır. Abdülhamid'in devraldığı eğitim, miras olarak nicelik ve nitelik bakımından oldukça problemleri içinde barındırmıştır. Devlet merkezli, zorunlu, ücretsiz eğitim algısı yok denecek kadar azdır (Gündüz, 2018, S. 90).

II. Abdülhamid döneminde Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu zor şartlara rağmen eğitim politikalarında önemli adımlar atıldığı görülmektedir. II. Abdülhamid, ilk olarak öğretim programlarının dönemin aydınları tarafından yeniden hazırlanmasını istemiştir. Hazırlanan eğitim programlarında devletçi ve merkeziyetçi anlayışın hâkim olduğunun söylenmesi mümkündür. II. Abdülhamid eğitimde modernleşme hedefinin sadece kurum sayılarının artırılması ile mümkün olamayacağını yönetim anlayışıyla ortaya koymaktadır. Zira yeni öğretim programlarının hazırlanması, öğrenci ve öğretmenlerin niteliklerini artırıcı çalışmaların yapılması bu durumu kanıtlar niteliktedir.

Osmanlı eğitim sisteminin sağlam bir zemine oturtulması dolayısı ile de alt yapının kurulması ve eğitimin yaygınlaştırılması II. Abdülhamid döneminde olmuş, devletin eğitim sistemi üzerindeki denetimi kısmen de olsa sağlanmıştır (İğus, 2008, S.). Eğitimde gerçekleştirilen yenileşme hareketlerinin tüm vilayetlerde uygulanması için önemli bir irade ortaya konulmuştur (Gündüz, 2016, S. 121). 1876-1908 yılları arasında taşrada Maarif teşkilatları oluşturularak eğitimin devlet tarafından kontrol ve denetimi sağlanmıştır (Gezer, 2019, S. 16).

II. Abdülhamid döneminde Maarif-i Umumiye Nizamnamesi uygulanmaya ve ilk -orta dereceli mektepler tüm vilayetlerde açılmaya devam etmiştir (Demir, 2015, S. 443). II. Abdülhamid iktidarı devralmasıyla İbtidaiyeler 200'den 5.000'e, Rüşdiye sayısı 250 adetten 600'e, İdâdiler 5 adetten 104'e, Dârulmuallimîn 4 adetten 32'ye yükselmiştir. Ülke genelinde

10.000 civarında bulunan sıbyan mekteplerinde usul-ü cedide göre eğitim vermeye başlanmıştır. (Kodaman, 1988, S. 164).

II. Abdülhamid devrinde modern mekteplerin yaygınlaşmasının yanı sıra meslek mekteplerinin de açıldığı görülmektedir. Bu mekteplerin bazıları devlet eliyle bazıları da özel kişiler tarafından kurulmuştur. Açılan bu Mektepler ile Osmanlı Devleti'nin siyasi ve sosyal yapısı dönüşüme uğramıştır (Tekeli, 1985, S. 472). II. Abdülhamid dönemi boyunca İslamcılık ilköğretimde, Osmanlıcılık ortaöğretimde etkili olmuştur. Abdülhamid'in iktidarının sonlarına doğru Türkçülük düşüncesinin etkilerini de eğitim anlayışında görebilmek mümkündür (Kodaman, 1988, S. 164). Ayrıca II. Abdülhamid döneminde açılan mekteplerde yetişen isimlerin 1908 ihtilalini gerçekleştirmişlerdir (Gündüz, 2016, S. 121).

II. Meşrutiyet dönemi ise eğitimsel anlamada fikrî çarpışmaların en fazla yaşandığı dönemdir. II. Meşrutiyetle birlikte eğitime ayrılan bütçenin artırılmış olduğu görülmektedir (Şen, 2017, S. 486). Aynı süreç içerisinde ilk ve ortaöğretim sisteminin yapısı değiştirilmiştir. 15 Ekim 1913 Tedrisat-ı İbtidaiye Kanunu ile ibtidai ve rüşdiye Mektepleri bir çatı altında toplanmış ve ilköğretimin süresi 3 devir hâlinde 6 yıl olarak belirlenmiştir. Ayrıca Sıbyan Mektepleri de İlköğretim kurumları arasında sayılmıştır (Demirel, 2012, S. 524).

II. Meşrutiyet döneminin eğitim sloganı milli terbiyedir. Bu doğrultuda ülke sınırlarını korumak, halkı bir arada tutmak, yabancı unsurların iç işlerimize karışmalarına engel olmak için millet kavramına ağırlık verilmiştir. Tanzimat Fermanı ile başlayan yenileşme II. Meşrutiyet döneminde milli bir kimliğe bürünmüştür. Bu dönemde eğitimin önündeki en büyük engelin yaşanan savaşlar ve ekonomik sıkıntılar olduğu ifade edilmektedir (Şahin ve Tokdemir, 2011, 853). Ayrıca aynı dönemde eğitim hayatına dair verilerin önemli ölçüde sayısallaştırılarak istatistiksel verilerin oluşturulduğu bilinmektedir (Akyüz, 2014, S. 266).

II. Meşrutiyet sonrası süreçte Maarifin Nezaretinin yapısında yeniden düzenlemeye gidildiği görülmektedir. Bahse konu dönemde Meclis-i Kebir-i Maarif daimi bir encümenliğe dönüştürülmüştür. Nezaretin merkez birimlerine 1910 yılında Tedrisat-ı Aliyye Dairesi eklenmiştir. Öğretim daireleri âliyye, tâliyye ve ibtidâiyye diye üç sınıfa ayrılarak çalışmalarını yürütmüştür. Bugünkü Milli Eğitim Şurasının temeli olarak kabul edilen Meclis-i Kebir yılda bir kez sınırlı sayıda uzman, Mektep müdürleri ve muallimler ile toplanmıştır. Meclis-i Kebir 1914'te lağvedilmiştir. Daha sonra İhsaiyat kalemî, Mimari Şubesi, Hıfzısıhha-i Mekatib dairesi, Levazım Kalemî, Telif ve Tercüme Hayeti kurulmuştur. 1920'de Darüleytamlar Dâhiliye Nezaretine bağlanmıştır. Mütareke döneminde Meclis-i Kebir tekrar açılmıştır. 4 Mayıs 1920'de Ankara Maarif Vekâletinin kurulması ile Maarif iki başlı bir görünüme sahip

olmuştur. Nezaret kurulduğu tarihten 1922 yılına kadar altmış beş defa el değiştirmiş otuz altı bakan görev yapmıştır (Akyıldız, 2003, S. 273, 274).

4.1.2. Osmanlı'da Vilayet Maarif Müdürlükleri

1869 yılında yayınlanan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi gereğince vilayet merkezlerinde Maarif meclisleri kurulmaya başlanmıştır (Altunay Şam, 2017, S. 183-223). Vilayetlerde oluşturulan Maarif Meclisleri, Maarif Nezareti'ne bağlı şubeler olarak çalışmışlardır (Çadırcı, 2013, S. 288). Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'ne göre vilayetlerde oluşturulacak Maarif meclisinin idaresi, maarif müdürünün başkanlığında yürütülmüştür. Maarif Meclisleri; biri müslim diğeri gayr-ı müslim iki muavin, ikisi müslim ikisi gayr-i müslim dört denetçi muhakkiki,³ kadrolu olmayan en az dört en fazla on müslim ve gayrimüslim aza, bir kâtip, bir muhasebeci, bir veznedar ve bir kasadar (sandık emini) dan oluşturulmuştur. Bütün sancaklarda denetçiler vilayet Maarif meclisinin memurları olarak görev yapmışlardır. Vilayetlerdeki en önemli maarif kadrosu olan maarif müdürlükleri, Maarif meclisinin başkan yardımcıları, müfettişler ve sancaklardaki denetçiler, Maarif Nezareti tarafından belirlenip padişahın onayı ile atanmışlardır (Somel, 2015, S. 127). Maarif meclisinin üyelerinden olan azalar vilayet idarelerince, yerel eşraftan seçilerek Maarif Nezareti'nin onayı ile göreve başlamışlardır. Maarif Nezareti, vilayetlerdeki Maarif meclisi azalarını işten el çekirme ve yerine yenisini atama hakkına sahip olmuştur. Maarif meclisinin azalar dışındaki tüm üyeleri (Maarif müdürleri, başkan yardımcıları, müfettişler, sancak denetçileri, muhasebecileri) düzenli maaşa bağlanmıştır (Mahmud Cevat, 2002, S. 397).

Maarif meclislerinin azalarından olan Maarif encümenleri meclis içinde ayrı bir öneme sahip olmuşlardır. Maarif encümenleri merkezden gelen evrakları, bildirileri, Mekteplerin gelir-giderleri ve öğretmen maaşları ile ilgili kayıtlardan sorumlu tutulmuşlardır. Kazalardaki maarif encümenlerinin kaza idareleriyle ve yerel idare meclisleriyle yakın iş birliği içinde çalıştığı ve yerel mali kaynak temininde önemli rol oynadıkları bilinmektedir. Bu anlamda kazalarda gelir ve giderler için maarif encümeni sandıkları oluşturulmuştur. Maarif meclisleri encümenlerinin yerel Mekteplere tahsis edilecek mali kaynak bulmak konusunda gösterdikleri gayret, modern eğitimin yaygınlaşmasına da katkı sağlamıştır (Somel, 2015, S. 141). Abdülhamid devri boyunca sancak ve kazalarda görev yapan maarif encümenlerinin sayılarının arttığını salname verilerinde görebilmek mümkündür (SVŞ, 14. Def'a, 1300/1882-1883, S. 100, 165; SVŞ, 32. Def'a, 1318/1900-1901, S. 168, 172)

³ Disiplin amiri tarafından inceleme ve soruşturma yapan hakikatı ortaya çıkaran memur.

Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin vilayet maarif meclislerinde görev alacaklara ilişkin hükümlerinde memurlar, meclis tarafından atanırken gönüllü olarak görev yapacak kişiler ise yerel halktan seçilmiştir. Bu durum yerelde taşra eğitiminin yaygınlaştırılmasında eşrafın modernleşme sürecine dâhil edilmeye çalışıldığının önemli bir göstergesidir. Vilayet Maarif idarelerinin kadrolarına bakıldığında Maarif müdürü, Maarif kâtibi, muhasebeci, sandık emini olmak üzere dört kişiden oluştuğu görülmektedir. Vilayetlerin büyüklüğüne göre bu sayı azalmış ya da artmıştır (Kodaman, 1988, S. 22). Büyük vilayetlerin Maarif idarelerinde üç kâtip, iki muhasebeci, mukayyit⁴, mübeyyiz⁵, muayene memuru, müze memuru, mütercim ve müfettiş kadrolarını da görebilmek mümkündür (Kodaman, 1988, S. 41).

1864 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile Maarif meclisinin görevleri ve sorumlulukları belirlenmiştir. Buna göre maarif teşkilatının düzenlenerek vilayetlerde oluşturulmasından, örgün eğitim kurumlarının derece ve kademelere ayrılarak bütün vilayetlerde yaygınlaştırılmasından, ilköğretimin zorunlu hale gelmesinden, muallimlerin iyi yetiştirilmesinden, eğitim yöntemlerinin düzenlenmesinden, eğitime mali kaynak sağlanmasından ve eğitim binalarının tamirinden maarif meclisleri sorumlu tutulmuştur (Nafi Atuf, 1930, S. 129-132).

Maarif teşkilatı ve modern mekteplerin belirli bir düzene girip nizamname ile merkeze bağlanması Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin reform programı ile sağlanabilmiştir (Bilim, 1984, S. 19-29). 5 Bölüm ve 198 maddeden oluşan Maarif Nizamnamenin hükümlerinde; vilayetlerde maarif idaresinin re'sen mercii, maarif müdürleridir (Sâlnâme-i Nezâret-i Maarif-i Umûmiye [SNMU], 1316/1898-1899, S. 136-146). Maarif müdürleri, vilayetlerdeki maarif meclislerine ve eğitimin modernleşmesine başkanlık etmişlerdir (Karabekmez, 2012, S. 12). Maarif müdürlerinin sayıları kademeli olarak artmış ve tüm illere yayılması hedeflenmiştir. Müdürlerin görevleri incelendiğinde maarif müdürleri çalışan herkesten sorumlu tutulmuştur. Maiyetindeki memurları işten atabilme hakkı vardır. Her üç ayda bir olmak üzere ve bir de yılın sonunda kendi fikirlerini de ilave ederek tafsilatlı bir rapor hazırlamakla görevli tutulmuşlardır. Bu raporlarda yıl yıl maarif istatistikleri ayrıca tanzim edilmiştir. Müdürler vilayetlerde yayınlanan neşriyatların denetimini sağlamakla ve zararlı olanlara izin vermemekle yetkilidirler. Müdürler maarife ait mal ve mülkün idare ve muhafazasından, maarif sandıklarından da sorumlu tutulmuşlardır. Ayrıca muhasebe memuru ve sandık eminini kontrol

⁴ Kaydeden memur, bkz: Saliha Okur Gümrükçüoğlu, Şikâyet Defterlerine Göre Osmanlı Tebaasının Şikâyetleri, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 2012, S. 61

⁵ İlk yazılan müsveddeyi temize çeken kişi; Bkz DİA. (Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi), 25. Cilt S. 53-55, Ankara, 2002.

etmişlerdir. Müdürler maarif bütçesinden sorumlu oldukları gibi resmi Mekteplerin tanzim ve ıslahı çalışmalarını da yürütmüşlerdir. Ayrıca Hususi İslam Mekteplerini geliştirmek müdürün görevleri arasında sayılmıştır. Müdürler gayrimüslim ve ecnebi Mekteplerinin ruhsatlarını, tedrisatlarını, hocaların diplomalarını, kitap dışı tedrisat ve ders saat durumlarının talimatnameye uygunluğunu denetlemekle görevlendirilmişlerdir. Müdürler vilayet matbaalarını ve kütüphane hizmetlerinin talimatnameye uygunluğunu denetlemekle yükümlüdürler.

4.2. Haleb Vilayeti Maarif Teşkilatı

4.2.1. Haleb Vilayetinde Maarif Teşkilatının Kuruluşu ve Gelişimi

II. Abdülhamid döneminde maarif hizmetlerinde yapılan en önemli çalışmalar, teşkilatlanmanın vilayetlere kadar ulaştırılmasıdır. Bu doğrultuda maarif hizmetlerinin İstanbul dışındaki tüm vilayetlerin tamamına devlet eliyle götürülmesi ancak 1878 yılından sonra gerçekleşebilmiştir (Kodaman, 1988, S. 37-39). 1898 yılına kadar Hicaz hariç bütün Osmanlı vilayetlerinde Marif Meclislerinin kurulduğunu ifade etmek mümkündür (Kodaman, 1988, S. 40-419). Vilayetlerde maarif teşkilatının; müdürler, meclisler, muhakkikler ve müfettişlerden oluşturulduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca vilayetlerde görev yapan valilerin de maarif teşkilatlarından idari anlamda sorumlu olduğunu belirtmek mümkündür.

1881-1882 yıllarında Diyarbakır, Erzurum, Mamuretülaziz, Sivas, Van, Edirne, Haleb, Aydın, Selanik ve Yanya vilayetlerinde maarif meclisleri kurulmuştur. Bununla birlikte Aydın, Selanik ve Diyarbakır vilayetlerinde marif meclislerinin kurulmasından evvel maarif yapılanmalarının bulunduğu bilinmektedir (Somel, 2015, S. 134). Ancak Haleb vilayeti için böyle bir durum söz konusu değildir.

Haleb Maarif Meclisinin 1882 yılında II. Abdülhamid'in özel irade beyanı ile kurulduğu anlaşılmaktadır. Haleb Maarif Meclisi ile ilgili olarak ulaşılan en erken bilgi 1882-1883 yılına aittir. Ser kâtibî Arifî Bey'in kaleme aldığı ve 13. Def'a olarak basılmış olan H. 1300/1882-1883 yıllarında çıkarılan vilayet salnamesinde Haleb Maarif Meclisinin varlığı ilk kez tespit edilmiştir. El-Gazzi tarafından yazılan eserde ise Haleb vilayetinde maarif meclisinin kuruluş tarihi 1869 olarak verilmektedir (Ahmed, 2011, S. 312). Ancak dönemin yazışmaları incelendiğinde bu bilginin doğruluğunu destekleyici herhangi bir verinin bulunmadığı görülmektedir.

Osmanlı vilayetlerindeki maarif müdürlerinin hazırladıkları raporların Maarifi Umumiye Nezaterine gönderilmesi için valiye teslim ettikleri bilinmektedir (Yaman, 1940, S. 201). Valiler maarif müdürlerinin görevlendirilmediği vilayetlerde maarif meclislerine de başkanlık

etmişlerdir. Ayrıca Maarif meclisinin gelişmesinde ve işleyişinde etkili olmuşlardır. Haleb vilayetinin dönemin siyasi otoritesi tarafından ne denli önemsendiği maarif meclisinin Haleb’de kuruluşundan sonra bölgeye gönderilen valilerin başarılı devlet adamlarından seçilmesinden anlaşılmaktadır.

H.1305/1887-1888 yılında Haleb vilayetinde göreve başlayan Vali Vezir Hasan Paşa’nın çeşitli rütbe ve madalyalara sahip olduğu bilinmektedir. (Birinci rütbe Osmani ve mecdidi nişan-ı Zîşanlarıyla nişân-ı âli imtiyazın altın ve gümüş madalyalarını haizdir) (SVH, 16. Def’a, H. 1305/1887-1888, S. 131). H. 1319/1901-1902 yılında göreve başlayan Vali Mecid Bey rütbe, nişan ve madalyalara sahip olduğu görülmektedir (Rütbe-i bâlâ, Nişân-ı Osmani 1, Mecidî 1, Altın ve Gümüş imtiyaz madalyaları, gümüş liyakat madalyası, Sanayi ve Girid madalyalarına haizdir) (SVH, 29. Def’a, H. 1319/1901-1902, S. 354). H. 1322/1904-1905 yılında göreve başlayan Vali Osman Kazım Bey’in rütbe, nişan ve madalyalara sahip olduğu görülmektedir (Rütbe-i bâlâ, Nişân-ı Osmani 1, Mecidî 1, Altın ve Gümüş imtiyaz madalyaları, gümüş liyakat madalyası, Sanayi ve Girid madalyalarına haizdir; SVH, 32. Def’a, H. 1322/1904-1905, S. 133, 142, 143). H. 1323/1905-1906 yılından H. 1326/1907-1908 yılına kadar Vali Mehmed Nazım Paşa (SVH, 33. Def’a, H. 1323/1905-1906, S. 125, 149, 150, 245, 298, 317, 354); H. 1326/1907-1908 yılında ise Vali Enis Paşa olduğu görülmektedir (SVH, 35. Def’a, H. 1326/1908-1909, S. 123, 134, 138).

Haleb vilayetinde süreç içerisinde görev yapan diğer valiler ise H.1308/1890 yılında Arif Paşa (SVH, 19. Def’a, H.1308/1890-1891, S. 90); H.1308/1890-1313/1895 yılları arasında Hasan Paşa (SVH, 19. Def’a, H. 1308/1890-1891, S. 90); H.1313/1895-1315/1897 yılları arası Hasan Hakkı Paşa (SVH, 23. Def’a, H. 1313/1895, S. 122); 1315/1897-1318/1900 yılları arası Mustafa Reşid Paşa (SNMU, 1316/1898-1899, 3. def’a S. 1008); H. 1318/1900 yılında ise Enis Paşa’dır (SVH, 28. Def’a, H. 1318/1900-1901, S. 136, 215, 241, 307).

1869 yılında Maarif Nizamnamesi’nin hayata geçmesi ile vilayetlerde Maarif Meclislerinin kurulacağı belirtilmiştir. Vilayet maarif teşkilatları incelendiğinde maarif müdürlükleri ile maarif meclislerinin yapısal olarak iç içe oldukları görülmektedir. Maarif müdürlükleri kadrosu içerisinde bulunan ve merkezce atanan müdür, katip, mahasip, sandık emini ve müfettişlerin idari görevlerinin yanı sıra maarif meclislerinde de tabii üye sıfatıyla görev aldıkları anlaşılmaktadır. Vilayetlerdeki maarif teşkilatı içerisinde yer alan ve maarif müdürlüklerinin yanında karar organı şeklinde oluşturulan maarif meclisleri bir başkan, iki muavin, dört muhakkik, bir katip, bir muhasip, bir sandık emini ve sayıları değişen azalardan oluşmaktadır. Vilayetlerde, maarif eğitim kademelerinin sürelerinin belirlenmesi, hangi

derslerin okutulup okutulmayacağı, müfredatların ve okutulacak kitapların hazırlanması çalışmaları maarif meclisleri tarafından yürütülmüştür (SVH, 35. Def'a, H. 1326/1908-1909, S. 123). Öğretmen ve idari personel görevlendirmeleri, Mekteplerin yerlerinin seçimi, inşası, tadilatı, taşınması, merkeze iletilecek raporların hazırlanması, çalışanlara ait şikâyetlerin değerlendirilmesi, soruşturmaların yürütülmesi, eğitim komisyonunun aldığı kararların uygulanması ise maarif müdürlükleri tarafından yapılmıştır (SVH, 35. Def'a, H. 1326/1908-1909, S. 138; MF. MKT. 183/103-26Ra1311).

Haleb maarif meclisinin kuruluş aşamasında maarif meclisinin üç azası olduğu anlaşılmaktadır. Salmeler incelendiğinde Haleb vilayetinde kurulan ilk maarif meclisinin azalarının; Hacı Fazıl, Abdülhamid ve Mahmud Efendi, Sandık Emininin ise Mehmet Efendi olduğu tespit edilmiştir (SVH, 13. Def'a H. 1300/1882-1883, S. 59). Sonraki süreçte marif meclisi üye sayısının artırıldığı, meclis içerisinde veznedar, muhasebeci ve müfettişlerinde görev aldığı görülmektedir. Ayrıca Haleb maarif meclisinde ahalinin ileri gelen eşrafından kişilerin de üye olarak maarif meclislerinde görev aldığı bilinmektedir. Bu durum yerel halkın marif teşkilatına desteğini arttırmıştır.

Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nde vilayetlerde marif teşkilatlanması için belirlenen asgari kadroların Haleb Maarif Meclisinin kuruluş aşamasında sağlanamadığı anlaşılmaktadır. Haleb Maarif meclisinin ilk çalışma yılında müfettişlerin, muhasebecilerin ve veznedarların bulunmadığı görülmektedir. Ayrıca üyeler arasında gayrimüslim üye de bulunmamaktadır. Sonraki süreçte ihtiyaca göre maarif meclisinde bu üyelerin görev yaptığı anlaşılmaktadır (SVH, 13. Def'a H. 1300/1882-1883).

Dönemin salnameleri incelendiğinde Haleb Maarif Meclisinin kurulduğu H. 1300/1882-1883 yılından H. 1307/1889-1890 yılına kadar herhangi bir yazışma yapılmadığı, dolayısıyla Maarif Meclesinin ilk çalışma yıllarında nezaret ile iletişimin zayıf olduğu çıkarımının yapılması mümkündür. Zira bahse konu yedi yıllık süre içerisinde Maarif Nezareti'nin emirlerinin Haleb Maarif Meclisi tarafından uygulanıp uygulanmadığına dair herhangi bir kayda da ulaşamamıştır.

Osmanlıda maarif meclislerinin yönetimi maarif müdürleri tarafından yürütülmektedir. Eğitimdeki modernleşme çalışmalarının yapıldığı süreçte maarif meclislerinin bazılarına müdür tayin edilmediği görülmektedir. Bu durum bazı vilayetlerde görüldüğü gibi müstakil sancaklarda da görülmüştür. Zira 1876'da Haleb'e bağlanan ancak 1881 yılında Haleb'in sınırları dışında bırakılan Zor sancağında maarif müdürlüğü bulunmasına karşılık müdür atamasının gerçekleşmediği bilinmektedir (Kodaman, 1988, S. 40-419). Ancak Haleb vilayetinde Maarif

Meclisinin kurulduğu andan itibaren marif müdürünün görevlendirildiği kayıtlardan anlaşılmaktadır (SVH, 13. Def'a H. 1300/1882-1883, S. 59). Dönemin salname kayıtları incelendiğinde maarif meclislerine genel olarak maarif müdürleri başkanlık etmiştir. Bununla birlikte maarif müdürlerinin herhangi bir sebeble görevleri başında bulunamadıkları zamanlarda mülki amirlerin maarif meclislerine başkanlık ettikleri ifade edilmektedir (Yıldız, 2007, S. 18).

H. 1300 /1882-1883 yılına ait Haleb Vilayet Salnamesi'nde vilayete bağlı sancaklar içerisinde sadece Urfa Sancağında Maarif Meclisinin varlığı görülmektedir. Urfa sancağına ayrı bir maarif müdürü ataması yapılmamış olup dönemin Urfa Muttasarrıfı Reisi Hacı Mehmed Efendi'nin maarif müdürlüğü görevini yürüttüğü bilinmektedir. Urfa Maarif Meclisinin azalarının; Miralay Mustafa Bey, Nizamiye kaymakamı Ahmed Bey, Mehmed Efendi, Halil Ağa, Makdisi Kiyork Efendi, Mehmed Kamil Efendi olduğu salname kayıtlarından anlaşılmaktadır (SVH, 13. Def'a H. 1300/1882-1883, S. 59). Görüleceği üzere 6 azaya sahip bulunan Urfa Maarif Meclisinin, sayıca Haleb Maarif Meclisi'ne göre daha fazla azaya sahip olduğu tespit edilmiştir. Azalar içerisinde Miralay Mustafa Bey'in bulunması, askeri erkânın da maarif işlerinde etkili olduğunun bir kanıtı niteliğindedir. Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'ne göre maarif müdürlüklerinde ve meclislerinde gayrimüslim cemaatin temsilcilerinin de yer alması gerektiği belirtilmiştir (Cevad, 2001, Madde 143, S. 497). Haleb merkezde maarif meclisinin kuruluş sürecinde gayrimüslim üye bulunmamasına karşın Haleb'e bağlı Urfa sancağı maarif meclisinin kuruluşunda gayrimüslim Kiyork Efendi'nin yer alması Urfa'da gayrimüslim tebanın etkili olduğunun önemli bir belgesidir.

H.1302/1883-1884 yılındaki salname verilerine bakıldığında Haleb Maarif Meclis teşkilatında dadeğişimler yaşanmıştır. Kayıtlara göre görev yapan azaların; İbrahim Paşa-zade İzzet Bey, Sultan-zade Abdullah Efendi ve Kudsi-zade Taki Efendi olduğu anlaşılmaktadır. Aynı dönemde kâtip olarak Ali Rıza Efendi görevlendirilirken, sandık emini olarak da Mehmed Efendi görev yapmıştır. Maarif meclisinin kuruluş döneminde geçici olarak ihdas edilen katiplik görevinin H.1302/1883-1884 yılından itibaren daimi olarak ihdas edildiği anlaşılmaktadır (SVH, 14. Def'a H. 1302/1884-1885, S. 143). H.1302/1883-1884 yılında Haleb vilayetine bağlı Ayıntab kazasında da maarif teşkilatının oluşturulduğu bilinmektedir. Ayıntab maarif meclisinin teşkilat yapısına bakıldığında maarif müdürünün Osman Efendi, azalarının ise Hamdi, Arif, Mehmed, Ömer, İbrahim ve Sakıb Efendi olduğu anlaşılmaktadır (SVH, 14. Def'a H. 1302/1884-1885, S. 143-165).

H. 1305/1887-1888 yılında Haleb maarif meclisine muhasebe memuru ataması yapılmıştır. Emin Efendi, maarif müdürlüğünde muhasebeci olarak görevlendirilmiştir (SVH, 16. Def'a, H. 1305/1887-1888, S. 131). Haleb'de yazı işlerinde gayrimüslimlerin de görev yaptığını Haleb Salnamesi'nin Azizî Pertev Bey tarafından kaleme alınmasından anlaşılmaktadır. Haleb vilayetinin yazı işlerini yürüten gayrimüslimler, Haleb Maarif Meclisi azası olarak da görev yapmışlardır. Bu duruma ilk kez 1305/1877-1878 yılında rastlanılmıştır. Gayrimüslim azaların önce Haleb'e bağlı sancak maarif meclislerinde, daha sonra ise merkez maarif meclisinde görev yaptıkları bilinmektedir. Haleb'de H. 1305/1877-1878 yılına kadar gayrimüslim Maarif meclisi'nde azanın görülmeşi'nin sebebi olarak vilayet merkezinde gayrimüslim tebanın bulunmayışı gösterilmiştir (Yıldız Evrakı Mütenevvi Maruzat [YMTV]. 27/46-17/11/1304). 1878 yılından sonra da gayrimüslimlerin maarif meclisi azası olması kabul edilebilir bir durum haline gelmiştir (Somel, 2015, S. 138). Haleb maarif meclisinde gayrimüslimlerin ilk olarak 1305/1877-1878'de üye olarak görev alan Mıgırdıçyan Netvân tarafından temsil edildiği bilinmektedir. Daha sonraki süreçte gayrimüslim temsilcilerin sayıları artmış ve maarif teşkilatı içerisinde önemli rol almışlardır. Ermeniler, Rumlar, Katolikler, Ortodokslar haleb maarif meclisi içerisinde gerek müdürlük bünyesinde gerekse aza olarak görev aldıkları görülmektedir. Ayrıca Katolik cemaatinden Fethullah Hayat Efendi'nin Maarif Meclisinde yer alması Süryanilerin de mecliste temsil edildiğinin kanıtı niteliğindedir ([MF. MKT.] 426/52 24 B1316). Haleb maarif meclislerinde kötü hallerinden dolayı Safa Bey'in görevden alınıp Haleb Maarif Meclisi azalığına Antovan'ın tayin olması bölgede gayrimüslimlere güven duyulduğunu göstermektedir (Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemi [DH. MKT], 1902.84. 15 CA 1309). H. 1305/1887-1888 yılında Kilis'de de maarif teşkilatı oluşturulmuştur. (SVH, 16. Def'a, H. H. 1305/1887-1888, S. 143-144). Kilis kazasının maarif müdürü Mehmed Efendi'dir. Meclisin kuruluş aşamasında dört azası bulunmaktadır. Meclisin azaları Ali, Ahmed Ata ve Hacı Sabit Efendi, Kâtip ise Hasan Efendi'dir (SVH, 16. Def'a, H. 1305/1887-1888, S. 145). Haleb vilayetinde 1882 yılında kurulan, maarif müdürü ve sandık emini dahil beş üyesi bulunan maarif meclisinin üye sayısının 1883 yılında 6, 1887 yılında 7, 1889 yılında ise 8'e çıktığı görülmektedir.

H.1307/1889-1890 yılında Haleb Maarif Meclisinde üyeleri arasında Kütüb-i Ecnebiye ve Mu'âyene Memuru görevlerini de yürüten gayrimüslim Antovan Efendi'nin de görev yaptığı salname kayıtlarından anlaşılmaktadır (SVH, 18. Def'a, H. 1307/1889-1890, S. 114-116).

H. 1308/1890-1891 yılında Emrullah Efendi'nin idaresinde bulunan Haleb Maarif meclisi önceki yıla göre pek bir değişiklik göstermemekle beraber 8 üyesi bulunmaktadır (SVH,

19. Def'a, H. 1308/1890-1891, S. 91). H. 1308/1890-1891 yılında Haleb Maarif Meclisi'ne eklenen isimlerin ahalinin ileri gelen uleması Urfalı Şeyh Hüseyin Sabızkade Şeyh Ahmed ve Yeğenzade Ali Efendilerin olduğu anlaşılmaktadır (MF. MKT. 128/55-09/L/1308). H. 1308/1890-1891 yılında Ayıntab kazası, Kilis kazası maarif meclisleri aynı kadro ile çalışmalarını yürütmüşlerdir (SVH, 19. Def'a, H. 1308/1890-1891, S. 127-130). H. 1308/1890-1891 yılında Maraş Sancağında Maarif teşkilatı kurulmuştur. Maraş sancağında maarif müdürü Naib Efendi'dir. Maraş maarif meclisinin azaları ise Müftü Mustafa Efendi, Ceza Mahkemesi Reisi İsmail Kamil Efendi, Ziraat Bank Memuru Hacı Asım Efendi (Sâlise), Mahmud Efendi, Ali Efendi, Abdi Efendi, Mehmed Efendi, İmam Bey, Tahrirat Müdürü Namık Bey (Sâniye), Müdde-i Umûmî Muavini Ali Haydar Efendi, Rüşdiye Muallim-i Evveli Hacı Ahmed Hilmi Efendi, Yahya Efendi, Süleyman Efendi, Durdu Efendi, Sabit Efendi'dir (SVH, 19. Def'a, H. 1308/1890-1891, S. 202). Maraş Sancağı Maarif Meclisi üyeleri açısından değerlendirildiğinde karma iş kollarına sahip bir yapı karşımıza çıkmaktadır. Mecliste müftüden banka memuruna, ceza mahkemesi reisinden, rüşdiye muallimine dek farklı meslek gruplarına ait devlet memurlarının bulunması eğitim ile ilgili gerçekleştirilmeye çalışılan yeniliklerin çok yönlü olarak geniş bir yelpazede gerçekleştirilmeye çalışıldığının kanıtıdır (SVH, 19. Def'a, H. 1308/1890-1891, S. 228).

H. 1309/1891-1892 yılında Haleb merkez maarif teşkilatında önemli bir değişiklik yaşanmamıştır (SVH, 20. Def'a, H. 1309/1891-1892, S. 60-91-93). Haleb Maarif Meclisinin muhasebe görevi Cebraile Efendi'den Nâfiz Efendi'ye geçmesinin dışında meclis aynı kadro ile çalışmalarını yürütmüştür (SVH, 20. Def'a, H. 1309/1891-1892, S. 143). Bununla birlikte sonraki yıl Ayıntab kazasının maarif müdürünün değiştiği görülmektedir. Osman Saib Bey H. 1305/1887-1888 yılından H. 1310/1892-1893 yılına kadar Ayıntab kazasının maarif müdürü olarak görev yapmış ve yerine Selim Efendi atanmıştır. H. 1305/1887-1888 yılından sonraki süreçte Ayıntab kazasında Maarif meclisindeki azaların neredeyse tamamının muallim olduğu görülmektedir. Meclis azası olarak görev yapan kişiler Muallim-i Evvel Mustafa, Muallim-i Sanî Abdullah, Muallim-i Sâlis Ahmed Efendilerdir. Fransızca Muallimi Ohannes Efendi ile gayrimüslim azalar Ayıntab kazası Maarif Meclisinde ilk kez bu yıl görülmeye başlanmıştır. Urfa sancağı dışında Ayıntab kazasında da gayrimüslim azaların görülmeye başlanması gayrimüslimlerin Haleb eğitiminde söz sahibi olduğunu göstermektedir (SVH, 21. Def'a, H. 1310/1892-1893, S. 160).

H. 1310/1892-1893 yılında Beylan kazasında maarif müdürlüğü kurulmuştur. Beylan kazası maarif müdürlüğüne Osman Nuri Efendi tayin edilmiştir. Beylan maarif meclisinde

görev yapan azaların ise Hacı Ahmed Ağa, Hacı Hüseyin ve Hacı Ömer Efendiler olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Halil Bey'in katip olarak görev yaptığı bilinmektedir. Aynı yıl Kilis kazasının maarif kadrosunun değişmediği, Maraş sancağı meclisinde aza sayısının azaldığı, Urfa Sancağında ise Abdurrahman Efendi'nin maarif müdürlüğüne tain edildiği salname verilerinden anlaşılmaktadır (SVH, 21. Def'a, H. 1310/1892-1893, S. 163-180-225-247).

H. 1312/1894-1895 yılında Halep maarif teşkilatı içerisinde yeni bir kadro ihdas edilerek muhasebe memuru yardımcısı olarak Refiki Şakir Efendi atanmıştır. Bu atama Halep maarif teşkilatında muhasebe işlerinin oldukça yoğun olduğunun bir göstergesi olarak değerlendirilmesi mümkündür. Muallimler sadece maarif müdürlüğü teşkilatında görev almamış bunun dışında maarif meclislerinde aza olarak da görev almışlardır. Muallimlerin eğitimin işleyindeki sorunları yaşayan kişiler olarak tespit ettikleri eksiklikleri idari mercilerde konu hâline getirmeleri eğitim sisteminin alt yapısının iyileştirilmesi ve modernleştirilmesine önemli katkılar sağlamıştır.

H. 1313/1895-1896 yılında önceki yıllardan farklı olarak taşra maarif teşkilatlarında bir takım yeni kadroların ihdas edildiği görülmektedir. Halep maarif müdürlüğünün bahse konu yıldaki kadrosu; Muayene Memuru Ekib İlmî Efendi, Sandık Emni Abdü'l-Mesih Efendi, Muhasebe Memuru Ali Rıza, İdare katibi Necib Efendi, Muhâsebe Memuru Refiki Şakir Efendi'den oluşmaktadır. Maarif meclisi azalarının ise Hasan Tahsin Bey, Gayrimüslüm Antovan, Abdullah, Hacı Murad, Ahmed ve Şeyh Hüseyin efendilerden müteşekkil olduğu salname verilerinden anlaşılmaktadır (SVH, 23. Def'a, H. 1313/1895, S. 122). H. 1313/1895-1896 yılından itibaren Ayıntab Kazası Maarif Meclisi müdürü yerine kaymakam İlhan Bey'in maarif müdürlüğünü' de yürüttüğü anlaşılmaktadır. Bu durum kazaların yönetiminden sorumlu en üst düzey mülki (idari) amirlerinin maarif teşkilatı ile yakından ilgilenmesini sağlayarak eğitimin modernleşmesi çalışmalarına önemli katkılar sağlamıştır. Halep vilayetine bağlı kazalarında teşkil olunan maarif meclislerinde H. 1313/1895-1896 yılından itibaren ilk kez müftü, ceza reisi, nüfus memuru, rüşdiye muallimlerinin de görev yaptığı bilinmektedir rastlanmaktadır (SVH, 23. Def'a, H. 1313/1895-1896, S. 182). Maarif meclislerine farklı makamlarda görev yapan kişilerin katılımının gerçekleşmesi o yıllarda sıklıkla görülen bir durum hâline gelmiştir.

H. 1313/1895-1896 yılında Maraş Maarif İdaresi'nde değişiklikler yaşanmıştır. Maraş maarif müdürlüğüne İbrahim Hilmi Efendi görevlendirilmiştir. Maarif meclisinde görev yapan azalar ise Müftü Mustafa Efendi, Tahrirat Müdürü Fani Efendi, Ceza Reisi Tayyar Bey, Müdde-i Umumi Muavini Hilmi Efendi, Müsevvidü'l-Fetva Mehmed Efendi, Rüşdiye Muallim-i

Evveli, Müderris Ali Efendi, Müderrislerden Mahmud Efendi, Müderris Yahya Efendi ve Hacı Eyyüb Efendi olduğu salname kayıtlarından anlaşılmaktadır (SVH, 23. Def'a, H. 1313/1895, S. 251). Benzer bir durumun Ayıntab kazasında da görüldüğünü söylemek mümkündür. H. 1313/1895-1896 yılı kayıtlarına göre Ayıntab maarif müdürü Reisi Ali Efendi, meclis azaları ise Şâfi' Efendi, Muallim-i Evvel Said Efendi, Evkâf Müdürü Süleyman Faik Efendi ve dönemin nafia memurudur (SVH, 23. Def'a, H. 1313/1895-1896, S. 277). Haleb vilayetinde ilk kez bir nafia memurunun maarif meclisinde görev yaptığı görülmektedir.

H. 1314/1896-1897 yılı incelendiğinde Maarif Meclisi kadroları kadar Maarif İdare Kurulu kadroları da maarif müdürlerine bağlı olarak değişmesi vilayetlerde gerçekleştirilmeye çalışılan modernleşmenin yarım kalmasına sebep olmuştur. H. 1314/1897-1898 yılında Haleb merkez maarif teşkilatında muhâsebe memuru Ali Rıza Efendi'nin hem maarif meclisi hem de maarif müdürlüğünün muhasebe kayıtlarını tuttuğu anlaşılmaktadır. Muhâsebe Memuru Ali Rıza Efendi vilayetin maarif teşkilatının muhasebe işlerini uzun yıllar tek elden yürütmüştür. Aynı yıl merkez maarif meclisi içerisinde Askeri Rüşdiye Müdürü Kolağası Faik Efendi'nin yer alması askerî Mekteplerin de maarif çalışmalarında etkin olarak bulunduğu kanıtıdır. Aynı yıl Ayıntab kazasında Maarif müdürü İhsan Bey yerine Hasan Tevfik Bey'in göreve getirilmiş ve bunun dışında maarif teşkilatında değişikliğe gidilmemiştir. Maraş maarif müdürlüğünde ise H. 1308/1890-1891-H. 1312/1894-1895 yılları arasında maarif müdürlüğündeki tecrübesi ve yerel eşrafın isteği ile H. 1314/1896-1897 yılında Naib Efendi getirilmiştir. Aynı yıl Maraş maarif meclisi azalarında ise herhangi bir değişikliğe rastlanmamaktadır (SVH, 24. Def'a, H. 1314/1896-1897, S. 123-148-262-288).

H. 1315/1897-1898 yılında Haleb merkez maarif teşkilatında büyük değişiklikler olmamakla beraber Hacı Musa el-Kazım Efendi ile bazı İdâdi muallimlerinin maarif meclisinde görev aldıkları görülmektedir. Ayıntab kazasında kaymakamlık ve maarif müdürlüğü Hasan Tevfik Bey'den İsmail Fevzi Bey'e geçmiştir. H. 1315/1897-1898 yılında Ayıntab maarif meclisi azalarında değişikliğe rastlanmamıştır. Uzun yıllar Urfa sancağı maarif meclisinde önemli bir değişiklik yaşanmamıştır. H. 1315/1897-1898 yılında Urfa maarif müdürlüğünde görev değişimi yaşanmış müdürlük Hacı Mehmed Efendi'den Mutasarrıf Yahya Dede Paşa'ya geçmiştir. Aynı yıl Urfa maarif meclisinin ise belediye reisi, tahrirat ve evkaf müdürlerinin de aralarında bulunduğu 9 üye ile çalışmalarını yürüttüğü anlaşılmaktadır (SVH, 25. Def'a, H. 1315/1897-1898, S. 133, 188, 266). Ayrıca H. 1315/1897-1898 yılında Suruç Kazasında da Maarif Meclisi açıldığı görülmektedir. Suruç kazası maarif müdürlüğüne Naib Mehmed Murad Efendi atanmıştır. Suruç kazası maarif meclisinin ilk azaları ise Galib Bey, Süleyman Ağa,

Şeyh Halil Efendi, Halil Ağa, Havari Efendi ve Kâtib İmam Efendi'nin (İsmi yok) olduğu salname kayıtlarından anlaşılmaktadır. H. 1315/1897-1898 yılında Maraş Sancağında ise nedeni kayıtlarda belirtilmemekle birlikte Naib Efendi'nin maarif müdürlüğünden ayrıldığı ve yerine vekâleten İbrahim Hilmi Efendi'nin getirildiği anlaşılmaktadır. Aynı yıl Maraş maarif teşkilatında yaşanan muallim yetersizliği nedeni ile müdde-i umumi muavinliği ve Mekteb-i Rüşdiye muallim-i evveli kadrolarının münhal (boş) olduğu görülmektedir. H. 1315/1897-1898 yılında açılan diğer bir Maarif meclisi Elbistan kazasındadır. Elbistan kazası maarif müdürlüğüne Naib Hüsnü Efendi getirilmiştir. Kaza meclisinin ilk azaları ise Müftü Heybetullah Efendi, Tahrirat Kâtibi Nuri Efendi, Rüşdiye Muallimi Mevlûd Efendi ve Mehmed Hayreddin Efendi'dir. (SVH, 25. Def'a, H. 1315/1897-1898, S. 285, 294, 306).

H. 1316/1898-1899 yılında Haleb merkez marif teşkilatında Sandık Emîni Ahmed Rıza Efendi'nin göreve getirilmesi dışında bir değişikliğin yaşanmadığı görülmektedir (SNMU, 1316/1898-1899, 3. def'a S. 1008). Ayıntab kazasında ise kaymakamlık ve maarif müdürlüğü İsmail Fevzi Bey'den Mustafa Reşid Paşa'ya geçmiştir. Aynı yıl Maraş maarif teşkilatında ise önemli bir değişiklik gerçekleşmemiştir. Urfa Sancağı maarif müdürlüğü H. 1316/1898-1899 yılında Mutasarrıf Yahya Dede Paşa'dan Mutasarrıf Muharrem Beyefendi'ye geçmiştir. Urfa Sancağı Tahrirat Müdürünün değişmesi ile Hacı Osman Bey, Evkaf müdürünün değişmesi ile Mevlevi Şeyhi Seyyid Ahmed Efendi'nin Urfa maarif meclis içerisinde göreve başladıkları anlaşılmaktadır. H. 1316/1898-1899 yılında Maraş maarif müdürlüğüne Ahmed Hamdi Efendi getirilmiştir. Bir önceki yıl münhal olan Müdde-i umumi muavinliğine Osman Sa'di Efendi ve Mekteb-i Rüşdi Muallim-i Evvel kadrosuna Cemaleddin Efendi atanmıştır. Böylece Maraş sancağında H. 1316/1898-1899 yılına kadar vekâleten yürütülen ve boş olan kadrolara atamalar yapılmıştır (SVH, 26. Def'a, H. 1316/1898-1899, S. 295, 274, 275).

H. 1317/1899-1900 yılında ise Haleb vilayeti merkez ve taşra teşkilatlarında önemli bir değişiklik yaşanmamıştır (SVH, 27. Def'a, H. 1317/1899-1900, S. 196, 274, 295).

H. 1318/1900-1901 yılında Ayıntab kazasının Maarif Komisyon reisliğinin Mustafa Reşid Paşa'dan Kamil Bey'e geçmesinin dışında azalar içinde yaşanan tek değişim Ali Bey yerine Abdulkadir Behçet Efendi'nin göreve gelmesidir. H. 1318/1900-1901 yılında Antakya kazası Maarif Meclisi açılmıştır. Antakya kazası Maarif Meclisi Reisi Muhyiddin Efendi'dir. Muhyiddin Efendi aynı zamanda Evkâf Komisyonunun da başkanlığını yürütmüştür. Maarif Meclisi'nin azaları Kamil Efendi, Hüsnü Efendi, Şerif Efendi, Şeyh Müslim Efendi'dir. Dört aza ile Antakya Maarif Meclisi çalışmalarına başlamıştır. Aynı yıl Urfa sancağında Maarif müdürü bulunmamakta olup mülki idari amir olan mutasarrıf bu işi yürütmüştür. Maarif Meclisi

müdürlüğü görevini Muharrem Efendi'den sonra Mutasarrıf Mehmed Emin Beyefendi yürütmüştür. Kadrolardaki değişimlere bağlı olarak Tahrirat Müdürü Ömer Fehmi Efendi göreve gelmiş olup diğer azalar görevlerine devam etmişlerdir. (SVH, 28. Def'a, H. 1318/1900-1901, S. 136, 215, 241, 307). Suruç kazası Maarif Meclisi müdürlüğü görevini vekâleten Mehmet Murad Efendi yürütmüştür. H. 1318/1900-1901 yılında ise bu göreve Müfti Mehmed Emin Efendi atanmıştır. Asli atamaların yapılması ile maarif idaresi gelişmeye devam etmiştir. Suruç Meclisindeki azaların çoğu Hamidiye bölgesinden Maarif meclisine katılmışlardır. Maraş sancağı maarif komisyon müdürlüğü vekâleten yürütölmeye devam etmiştir. Bu görev Naib Ahmed Hamdi Efendi'den Naib Ahmed Nuri Efendi'ye geçmiştir. Vekâleten yürütölen kadrolar sık sık değiştiğı için eğitim işleri zaman zaman sekteye uğramıştır. Azalar içinde tahrirat müdürlüğü görevini Said Bey, Fani Efendi'ye devretmiştir. Elbistan kazası Maarif Meclisi Müdürlüğü vekâleten yürütölmeye devam etmiştir. Bu görevi Naib Müfti Hacı Emin Efendi yürütmüştür. Azalardan Rüşdiye Muallim-i Evveli'nin değişmesi ile Hilmi Efendi göreve gelmiştir. Böylece muallim atamaları da meclisin azalarını değiştirmiştir. Önceki yıllara göre üç aza artmıştır (SVH, 28. Def'a, H. 1318/1900-1901, S. 327, 337, 359).

H. 1319/1901-1902 yılında Meclis-i İdâre-i Vilâyet azasından Abdölkadir Efendi Maarif meclisinde de yer almıştır. Bu durum vilayetin merkezi maarif anlayışını, merkez idari yapısı çevresinde şekillendirmiştir. Bunun dışında meclis içinde değişen Evkaf Muhasebecisi Ahmed Rasim Efendi, İstinaf Cezâ azasından İzzet Bey'dir. Ayıntab kazası Maarif Komisyonluğunda herhangi bir değişiklik yaşanmamıştır (SVH, 29. Def'a, H. 1319/1901-1902, S. 129, 138, 138, 225). H. 1319/1901-1902 yılında İskenderun kazasında Maarif meclisi açılmıştır. İskenderun Maarif müdürü Rüsûmat Nâzırı Bey olup azaları ise Tahrirat Kâtibi Efendi, Binbaşı Ahmed İlhami Efendi, Belediye Reisi Yusuf Cenbret Efendi, Bank Muhâsebe Kâtibi Efendi, Polis Komiseri Ahmed Ragıb Efendi, Belediyeden Şeyh Hızır Efendi, Mekteb-i Rüşdiye Muallimi Ömer Efendi'dir (SVH, 29. Def'a, H. 1319/1901-1902, S. 252). İskenderun Maarif İdaresi'nde bulunan azalar kazanın üst düzey memurlarından oluşmuştur. 1319/1901-1902 yılında Haleb'in kazalarında açılan diğer bir Maarif meclisi Birecik kazasında'dır. Birecik kazası Maarif Meclisi Müdürü Kaymakam Abdölgani Efendi olup azaları Müftü Osman Avni Efendi (Bursa müderrisi), Ahmed Efendi, Nef'î Efendi, Şeyh Müslim Efendi, Mustafa Sabri Efendi'dir. Maarif Meclis İdaresi kazalarda gelişmeye devam etmiştir. Antakya kazası ve Elbistan kazasında maarif komisyonluğunda herhangi bir değişiklik bulunmamaktadır. Urfa sancağı maarif komisyonluğunda değişen tek şey kâtiblik görevinin Mehmed Tevfik Bey'den Kâtib İsmail Rahmi Bey'e geçmesidir. Suruç kazası Maarif Meclisi Müdürlüğüne Kamil

Efendi'nin, Maraş sancağı Maarif Komisyon Müdürlüğüne Naib Efendi'nin göreve gelmeleri dışında komisyon azalarında herhangi bir değişiklik yaşanmamıştır (SVH, 29. Def'a, H. 1319/1901-1902, S. 260, 322, 332, 343, 354, 370).

H. 1320/1902-1903 Maarif İdaresinde Matbuat Muayene Memuru Galib Bey dışında değişiklik bulunmamaktadır (SVH, 29. Def'a, H. 1319/1901-1902, S. 354). Maarif meclisinde ise uzun süre görev yapan Maarif Muhâsebe Memuru Ali Rıza Efendi'nin yerine Salim Efendi'nin göreve gelmesinin dışında değişiklik yaşanmamıştır. Kilis kazası Maarif Komisyon Müdürlüğü Mehmed Münif Efendi'den Hacı İsmet Efendi'ye geçmiştir. Komisyonunda Necizâde? Burhan Efendi, Sağızzade Muharrem Efendi, Redif Mülâzımı (Teğmen) Hilmi Efendiler göreve başlamışlardır. İlk kez kaza Maarif meclislerinde askeri erkale rastlanmaktadır. H. 1320/1902-1903 yılında Meclis-i İdâre-i Vilâyet a'zâsından sa'âdetlü Ali Paşa hazretleri adına 1 Mecidi Nişanı⁶ verilmiş ve Maarif meclisinde de onaylanmıştır. Buradan da anlaşıldığı üzere maarif meclislerinin gündeminde sadece maarifi ilgilendiren iş ve işlemler değil rütbe ve teşekkürler de yer almıştır (Suriye Gazetesi, No:1866-129/132, 17/Ce/1320). İskenderun ve Antakya kazası Maarif Meclisinde herhangi bir değişik bulunmamaktadır (SVH, 30. Def'a, H. 1320/1902-1903, S. 138, 237, 253, 263). Urfa sancağı mutasarrıf ve maarif müdürlüğü görevi Mehmed Emin Beyefendi'den Hasan Refet Bey'e geçmiştir. Hasan Refet Bey aynı zamanda kaymakamlık görevini de yürütmüştür. Bu durum idari ve eğitim işlerinin oldukça yoğun olmasına sebep olmaktadır. Urfa ve Maraş sancağı; Suruç, Elbistan, Birecik kazalarında Maarif komisyonluklarında önemli bir değişikliğe rastlanmamaktadır. Medreseler içerisinde önemli bir yeri bulunan Bursa müderrisi olan Müftî Hacı Osman Efendi'nin H. 1319/1901-1902'den H. 1324/1906-1907 yılına kadar Birecik'te maarif komisyon azaları içerisinde yer alması Birecik kazasının eğitiminin planlanmasında büyük katkılar sağlamıştır. Hem Birecik Maarif Meclisi'nde hem de Halep medreselerinde Bursa da uygulanan sistemler tanınmıştır. (SVH, 30. Def'a, H. 1320/1902-1903, S. 320, 325, 343, 377, 461, 334, 335). H. 1320/1902-1903 yılında Andırın kazasında Maarif Meclisi kurulmuştur. Andırın kazası Maarif Meclisi Müdürü Naib Mustafa Kâmil Efendi olup azaları ise İbrahim Ağa, Hacı Efendi, Tahrirat Kâtibi Mehmed Hanifi Efendi'dir (SVH, 30. Def'a, H. 1320/1902-1903, S. 387)

⁶ 29 Ağustos 1852 yılında Mecidi Nişanı nizamnamesi yayınlanmıştır. Bu nişan Osmanlının batı tarzı ilk nişanıdır. Bu nişan 1'den 5'e kadar derecelere ayrılmıştır. Birinci derece 50, ikinci derece 150, üçüncü derece 800, dördüncü derece 3000, beşinci derece 6000 olmak üzere toplam 10.000 adet hazırlanmıştır. Bu nişanlar derecelerine göre kola, göğüse, boyuna asılmışlardır. Nişan sahibi ölünce bu nişanlar hazineye devredilmiştir. Bknz: Artuk. İ.(2007).Nişan. *DİA. (Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi)*,.. 33. Cild. S.154-156.

H. 1321/1903-1904 yılında Maarif idaresinde değişen Matbuat Muayene memurluğunda Habib Ra'ad Efendi göreve başlamıştır. Gayrimüslimler basın işinde de etkili olmuşlardır. Maarif Meclisine Müderriszade Fuad Bey (Sâlis e), Hamid Paşazade Münir Beyler (Sâlis e) katılmıştır. 1321/1903-1904 yılında Ayıntab Maarif Komisyonluğunda Meclis-i İdâre azası olan Nuri Bey'in varlığı Ayıntab kazasının merkez Maarif idaresi tarafından denetlendiğini düşündürmektedir. H. 1321/1903-1904 yılında Kilis, İskenderun, İdlib, Antakya, Beylan, Birecik, Elbistan kazalarının Maarif Komisyonluğunda herhangi bir değişiklik bulunmamaktadır (SVH, 31. Def'a, H. 1321/1903-1904, S. 139, 229, 246, 260, 292, 273, 322, 393, 448). H. 1321/1903-1904 yılında Maarra kazasında Maarif Meclisi açılmıştır. H. 1321/1903-1904 yılında kurulan diğer bir Maarif Meclisi de Rakka kazasındadır. Maarif Meclisi Müdürü Kaymakam Mehmed Tevfik Bey olup azaları ise Mal Müdürü Mehmed Tevfik Bey, Mekteb-iRüşdî Muallim-i Evveli Hafız İbrahim Efendi, Nüfûs Memuru Hacı İbrahim Efendi, Aceblizâde Ahmed Kadri Efendi'dir. Urfa sancağı Maarif Meclisi Müdürü değişerek Müftü Efendi olmuştur. Katib İsmail Rahmi Bey'in dışında tüm azaların değiştiğini görebilmek mümkündür. Urfa da yaşanan Maarif müdürlüğü değişimi Suruç kazasına da yansımış Maarif Meclisi Müdürü değişerek Kaymakam İbrahim Necati Efendi göreve gelmiştir. Azalardaki tek değişiklik kâtiplik kadrosunun boş olarak görülmesidir. Maraş Sancağı Maarif Meclisi Müdürü ise Mutasarrıf Süleyman Nuri Bey'dir. Tahrirat Müdürü Mesud Bey'in göreve gelmesi dışında azalarda herhangi bir değişiklik yaşanmamıştır. Andırın kazası maarif müdürlüğüne Naib Abdurrahman Şefik Efendi getirilmiştir (SVH, 31. Def'a, H. 1321/1903, S. 330, 325, 362, 363, 374, 409, 423, 427, 462)

H. 1322/1904-1905 yılında Maarif idaresinin kâtipliği değişmiştir. Maarif kâtipliği Necib Efendi'den, Nikel Hicaz Madalyası bulunan Ahmed Şükrü Efendi'ye geçmiştir. Maarif Meclisine eklenen isimler ise Meclis-i İdâre-i Vilâyet Başkâtibi Sami Bey, Müdde-i Umumi Muavini Şevket Bey, Müderris Zade Ahmed Sıddık Bey, Hazine Dava Vekili Ziya Bey, Maarif Muhâsebe Memuru Mehmed Salim Efendi'dir. Maarif Meclisi 10 aza ile çalışmalarını yürütmüştür (SVH, 32. Def'a, H. 1322/1904-1905, S. 133-142-143). Ayıntab kazası Maarif Komisyon müdürü Mahmud Celaleddin Bey'dir. Ayıntab kazası maarif meclisinde değişen tek şey veznedârlık kadrosuna Halil Efendi'nin getirilmesidir. İdlib kazası Maarif komisyonluğunda ise maarif müdürlüğü ve kaymakamlığı görevi Halil Rasih Efendi'ye geçmiştir. Maraş sancağı Maarif Komisyonluğunda ise maarif müdürü değişerek Naib Efendi olmuş ve Müdde-i Umumi muavini Nafiz Efendi de aza kadrosuna eklenmiştir (SVH, 32. Def'a, H. 1322/1904-1905, S. 232-234-284-386-445). H. 1308/1890-1891 yılından beri Müdde-i

Umumi muavinlerinin (Baş Savcı Yardımcısı) maarif meclislerinde yer almaları eğitimin işleyişinde hukuki denetimin yapıldığını göstermektedir. H. 1322/1904-1905 yılında Kilis, Marra, İskenderun, Rakka, Birecik, Elbistan, Andırın kazalarında maarif komisyonluğunda herhangi bir değişiklik bulunmamaktadır (SVH. 32. Def'a, H. 1322/1904-1905, S. 270, 325, 335, 372, 407-473-484). H. 1322/1904-1905 yılında Beylan kazası maarif komisyonluğunun tamamen değiştiğini görebilmek mümkündür. Değişim ilk olarak müdürden başlamış olup Beylan kazasında sadece H. 1321/1903-1904 yılında müdürlük yapmış Ataullah Efendi yerine Bursa Müderrisi Osman Nuri Efendi müdürlük görevine gelmiştir. Müftî Hacı Osman Efendi'nin H. 1319/1901-1902'den H. 1324/1906-1907 yılına kadar Birecik'te Maarif Komisyon azaları içerisinde yer aldığı aynı zamanda da H. 1310/1892-1893 yılından itibaren de Beylan'da Maarif müdürlüğü görevini yerine getirmesi yetişmiş eğitim kadrosunun eksikliğini göstermektedir. Nitelikli eğitim kadrosu birden çok işi yürütmüştür. Değişen kadrolar ile göreve başlayan Tahrirat kâtibi Hafız Efendi, Evkaf müdürü Hacı Münir Efendi, Müderris Asım Efendi, Muallim Arif Efendi'dir. H. 1322/1904-1905 yılında tamamen değişen diğer bir Maarif meclisi de Suruç kazasıdır. Suruç kazası Maarif Komisyon Müdürü ve Kaymakam Mustafa Faik Efendi göreve gelmiştir. Azalar daha çok maliye işi ile uğraşan birimlerden oluşturulmuştur. Mal müdürü Mehmed Salih Efendi, Bank Muhâsebe Kâtibi Raşid Efendi olup daha önce boş olarak görülen kâtiblik kadrosuna Tevfik Bey atanmıştır. H. 1322/1904-1905 yılı Haleb'in kazalarında Maarif meclislerinin en çok açıldığı yıldır. H. 1322/1904-1905'te Cebel-i Seman kazasında maarif meclisi kurulmuştur. Cebel-i Seman Maarif Meclisi Müdürü ve Kaymakamı Ahmed Necmeddin Bey'dir. Azaları ise Naib Halil Efendi (Bursa müderrisi), Tahrirat Kâtibi Hüseyin Hüsnü Efendi, Mehmed el-Alyevi Ağa, Ahmed Hantuş Ağa'dır (SVH. 32. Def'a, H. 1322/1904-1905, S. 315, 356, 357, 424). H. 1322/1904-1905 yılında açılan diğer bir Maarif Meclisi Rumkale kazasıdır. Rumkale kazası Kaymakam vekili ve Maarif Meclisi Müdürü Ahmed Efendi'dir. Azaları ise Ziraat Bank Muhâsebe Kâtibi Beşir Efendi, Meclis İdare azasından Reşid Efendi, Nüfûs Memuru Ahmed Efendi'dir. Açılan yollar ile birlikte Bedelât-ı nakdiye (Yol vergisi) katibi Abdullah Bey'in Maarif Meclisinde yer almıştır. Haleb vilayetinde ulaşım ağının ve imar faaliyetlerinin artması için görevlendirilen isimler merkez maarif meclisinde ve kaza maarif meclislerinde yer almaya başlamışlardır. H. 1322/1904-1905 yılında Haleb vilayetinde Haleb-İskenderun, Kilis-Ayıntab arasında yapılan Şoseler (Karayolu), Köprüler ve Menfezlerin resmi açılışı yapılmıştır (DH. MKT. 845/69-8/H/1904). Haleb'e Bedelât-ı nakdiye (Yol vergisi) katibi ataması yapılmış ve bu görevli maarif meclisi içinde azalar arasında yer almıştır. H. 1322/1904-1905 yılında açılan

diğer bir Maarif Meclisi Zeytun kazasında'dır. Maarifin işlerinde etkili olan Kaymakamlık makamında Anastaş Efendi adlı bir gayrimüslim görev yapmıştır. Gayrimüslimler Haleb vilayetinde en yüksek mülki yapı olan kaza kaymakamlığında görev yapmış olmaları ile eğitimsel faaliyetleri yönlendirmedeki idari güçlerini Zeytun kazası örneğinden anlaşılmaktadır. Maarif Meclisi Müdürü ise Kaymakam muavini Cemil Bey'dir. Azalar ise Tahrirat Kâtibi Mehmed Turan Efendi, Nüfus Memuru Süleyman Sabri Efendi, Bank Muhâsebe Kâtibi Asador Efendi'dir (SVH, 32. Def'a, H. 1322/1904-1905, S. 357, 415, 416, 465). H. 1322/1904-1905 yılında Elbistan kazası Maarif Meclisi azalarına Hasan Ağanın eklenmesinin dışında Kilis, İskenderun, Cebel-i Sem'ân, Rakka, Birecik, Suruç, Maraş, Zeytun, Andırın kazalarının Maarif Komisyonlarında herhangi bir değişiklik bulunmamaktadır (SVH, 32. Def'a, H. 1322/1904-1905, S. 265, 280, 376, 391, 424, 444, 463, 483).

H. 1323/1905-1906 yılında Maarif idaresi ve Maarif Komisyonluğunda herhangi bir değişiklik yaşanmamıştır. Ayıntab kazası Maarif Komisyonluğunda değişen tek şey Kaymakam ve Maarif müdürü Ali Osman Efendi'nin göreve başlamasıdır. Antakya kazası Evkaf ve Maarif Meclisi Müdürü Naib Mehmed Münir Efendi göreve başlamış olup Komisyon kâtibliğine atama yapılmıştır. Yapılan atama ile Abdulgaffur Efendi görevlendirilmiştir. İdlib kazası Maarif komisyonluğunda değişen tek şey Kaymakam ve Maarif müdürü Halil Rasih Efendi'nin atanmasıdır. Beylan kazası Maarif komisyonluğunda Muallimlik kadrosunda değişiklik yaşanmış, Hüseyin Hüsnü Efendi atanmıştır. (SVH, 33. Def'a, H. 1323/1905-1906, S. 125, 149, 150, 245, 298, 317, 354).

H. 1324/1906-1907 yılında maarif idaresi ve maarif meclisinde değişiklik görülmemektedir. Ancak aynı yıl bazı kaza maarif müdürleri değişmiştir. Ayıntab kazası Maarif Meclisinde Maarif müdürü ve Kaymakamı Nail Bey, İdlib kazası Maarif Meclisinde Maarif müdürü ve Kaymakamı Hacı Mehmed Tahir Efendi, Rakka kazası Maarif Meclisinde Maarif müdürü ve Kaymakamı Nasrullah Bey göreve gelmiştir. Urfa Sancağında Mutasarrıf Neş'et Bey Maarif Komisyon Müdürlüğü yapmıştır (SVH, 34. Def'a, H. 1323/1905, S. 233, 303, 381, 395).

Bununla birlikte Kilis, İskenderun, Beylan, Birecik, Suruç, Elbistan, Zeytun kazaları ve Maraş sancağı maarif teşkilatlarında herhangi bir değişiklik görülmemiştir (SVH, 34. Def'a, H. 1323/1905-1906, S. 324, 252, 267, 325, 317, 437, 457, 477, 484).

H. 1326/1907-1908 yılında Haleb vilayeti maarif teşkilatında müfettiş görevlendirildiği görülmektedir. Maarif idaresinde Mekâtib-i İbtidaiye Müfettişi olarak Abdurrahman Efendi'nin (Bursa müderrisi) görev aldığı bilinmektedir. Ayrıca Haleb vilayetinde Taht-ı Riyâset-i Aliyye-i Cenâb-ı Vilâye-Penâhîde adında valinin başkanlığında oluşturulan maarif komisyonluğunun

oluşturulduğu görülmektedir. Böylece Maarif işleri müdürlük uhdesinden valilik uhdesine kaydırılmıştır. 1908 yılında kurulan komisyonluğun başına naib getirilmiştir. Defterdar da daha rütbeli kişilerden seçilmiştir. Bu yeni kurulan komisyonun azaları Merkez Naibi Mehmed Tefvik Efendi (Haremeyn), Defterdar Ali Rıza Efendi (Ûlâ), Meclis-i İdâre Azasından Abdurrahman Zeki Bey, Müftü Şeyh Mehmed Efendi (Bilâd-ı hamse), Maarif müdürü Nadir Bey (Ûlâ sânisî) Kâtip Ahmed Şükrü Efendi'dir (SVH, 35. Def'a, H. 1326/1908-1909, S. 123, 134, 138). Aynı yıl bazı kazaların maarif teşkilatlarında da önemli değişikliklerin yaşandığı anlaşılmaktadır. Ayıntab Kazası maarif müdürü ve Kaymakam Necmeddin Bey, ikinci müdür olarak da Reis-i sanî Abdullah Edib Efendi göreve gelmiştir. Meclisin azaları ise Mehmed Ali Bey (Sâlis e), Abdullah Efendi, Ömer Efendi, Komisyon Kâtibi Ahmed Muhtar Efendi, Mekâtib-i İbtidaiye Müfettişi Reis-i Sâni Hacı Abdullah Edib Efendi'dir. İskenderun kazasında ise maarif müdürü ve kaymakamı olarak Rıfat Bey göreve başlamıştır. İskenderun'da Rüşdiye Muallimi-Evveli Ömer Kadri Efendi dışındaki tüm kadrolar değişmiştir. Antakya kazası Maarif komisyonluğunda daha önceki yıllarda komisyon kâtibi olarak görev yapan Abdulgaffur Efendi, H. 1326/1908-1909 yılından itibaren Mahkeme-i Şer'ie Başkâtibliğine terfi ettirilmiştir. H. 1326/1908-1909 yılında Göksun kazasında Maarif meclisinin kurulduğu görülmektedir. Göksun kazası maarif müdürlüğüne Naib Mehmed Said Efendi getirilmiştir. Maarif İdare komisyonluğunda görev yapan azaların ise Tahrirat Kâtibi Hanifi, Hacı, Şükrü Efendiler ile İbrahim Ağa olduğu salname verilerinden anlaşılmaktadır (SVH, 35. Def'a, H. 1326/1908-1909, S. 473, 280). Göksun Maarif müdürü Said Efendi daha önce Ayıntab ve Suruç'taki meclislerde aza olarak görev yapmıştır. Kilis, İdlip, Beylan Rakka, Birecik, Suruç, Zeytun kazaları ile Urfa ve Maraş sancaklarında Maarif komisyonlarında herhangi bir değişikliğe rastlanmamaktadır (SVH, 35. Def'a, H. 1326/1908, S. 228, 246, 301, 323, 381, 395, 416, 434, 451, 473).

Salname verilerinde H. 1326/1908-1909 yılından sonra ve Osmanlı Arşiv verilerinde ise 1336/1917-1918 yıllarından sonra Haleb Maarif Meclisi ile ilgili herhangi bir kayıta ulaşamamıştır.

Eğitimdeki niteliği artırıcı çalışmalar doğrultusunda merkez ile yazışmalar yapılsa da maliyenin para sıkıntısı her vilayette olduğu gibi Haleb'de karşımıza çıkmaktadır. Taleb edilen bütçenin yetersizliğinden dolayı istenen ödeneğin gönderilemeyeceği ile ilgili yazışmalar mevcuttur ([MF. İBT.] Tedrisat-ı İbtidaiye Kalemi 340/20 04 L 1329). Sancak ve kaza maarif komisyonlarında devlet görevlilerinin yanında yerel eşraftan kişilerin bulunması mali kaynak konusunda oldukça etkili olmuştur.

Tablo:3

1913-1914 Yılı Haleb Vilayet Bütçesi (1329-1330/1913-1914 Senesine Mahsûs Ma'ârif-i Umuûmiye İhsâ'iyât Mecmûası, Levha 78, S.99, Matba'a-i Âmire, 1336).

1329 Senesi			1330 senesi			Mülâhazât
Vilayetin hususi bütçesi	Hisse-i maârif olarak tefrik edilen		Vilayetin hususi bütçesi	Hisse-i maârif olarak tefrik edilen		
6 517 538	2 742 023		10 000 000	2 779 517		İdâre-i husûsiye 1330 senesinden itibaren teşekkül etmiştir

İhsa'iyat Mecmu'asında⁷ da görüldüğü gibi maârif için sarf edilen miktar eğitime modernleşmesi için oldukça kısıtlıdır. Mali sıkıntıların bulunmasına ve nizamnamede planlanmamış olmasına rağmen vilayete bağlı sancak ve kazalarda komisyonlar oluşturularak

⁷ Mehmed Cavid, İhsaiyat, C.1, İstanbul 1325, s. 296-298: 'Memleketimizde maârif-i umumiye istatistikleri ilk defa olarak 1310-1311 sene-i maliyesine mahsus olmak üzere neşredilmiştir. Bilahare 1311-1312 senesi cetvelleri neşredildiği gibi 1312-1313, 1313-1314 cetvelleri de ikisi bir arada olarak neşrolunmuştur. Bu cetvellerden ikincisinin esna-yı tertibinde Maârif Nezareti İstatistik Kalemi'nde bulunduğum cihetle vilayetlerden gelen rakamların hemen hepsi tamamen yanlış olduğunu, buradan gönderilen talimatlardan hele Mektep hocalarının hiçbir şey anlamamış olduklarını ve binaenaleyh neticenin pek az şayan-ı emniyet bulunduğunu biliyorum. Esasen talep olunan malumatta pek cüz'î idi. Mekatib-i âliye ve rüşdiyye ve İdâdiyenin sene-i dersiye ibtidasındaki mevcudu, müceddeden dühûl edenlerle sebepsiz Mektebi terkedenler, imtihan ile şahadetname alanlar, memur ve muallimlerin adedi, Dersaâdet ibtidai Mekteplerinden her birinin de erkek, (S.297) ve inas ayrı ayrı olarak mevcudu gösterilmişti. Leyli ibtidailer için leyli ve nehari talebenin miktarı ayrı ayrı gösterilmişti. Taşradaki İbtidailer de usul-i atika ve cedide üzere ayrılmış erkek ve kız öğrencilerin toplamı ayrı ayrı kaydedilmişti. Herhalde bu toplamların hiçbirisi güvenilir değildi.

Sanayi-i nefise ve resim Mektepleri ile müzehaneler, resim tabloları sergileri, konservatuvarlar, kütüphaneler, edebiyat, sosyal bilimler ve fen istatistikleri arasında sayılmak iktiza eder. Bizim kütüphaneler istatistiğinde yalnız mevcut eserlerin miktarı yazılıdır. Sosyal bilimler, fen ve edebiyat istatistiği ise evvelce Encümen-i Teftiş ve Muayene'ce izin verilen kütüphanelerin miktarına ait bir cetveldendir. Müzenin, mamulat, süs ve sikkelerin cins ve miktarı ve duvar üzerine taksimatına dâir istatistiği vardır.

Kütüphaneler istatistiğinde kütüphanelerin gelirine, bulunan eserlerin miktarına, hibelere, bunları hibe edenlerin isimlerine, dahili nizamata, her gün devam eden okurların baktıkları eserlere göre taksimine, memurların miktarına ait bilgiler içermelidir.

Edebiyat, sosyal bilimler ve fen istatistiği de memleketin matbaaları ile çıkan bütün yazılı eserleri ihtiva etmelidir. Kitaplar hacimlerine, genişliklerine, uzunluklarına göre taksim olunmalıdır. Her sene zarfında (S.298) muhtelif maddelere dâir neşredilen eserler ile gazetelerin miktarı gösterilmelidir. Bir konuya ait eserin kaç defa tab' olunduğu, tercüme ise hangi dilden tercüme edildiği, müelliflerin sayısı, tab edenlerin ve matbaa çalışanlarının miktarı, kitapçı ve yayıncıların miktarı, müzayede ile kitap satanların miktarı, kitap satanların sayısı, mütalaahane (okuma salonu)larının miktarı, hükümetçe yayınlanan yahut yayın için hükümet tarafından ödenek verilen eserlerin miktarı, yayın ve satışı hükümetçe yasaklanan eserler gösterilmelidir. Süreli yayınlar ile ilmi cemiyet muhtıraları ayrıca bir sınıf teşkil etmeli, bunlar hakkında da her türlü bilgi verilmelidir. Günlük gazeteler ile başkent ve vilayet gazeteleri ayrılmalıdır.'

maarif idaresi Haleb’de yaygınlaştırılmıştır. Bu çalışmalar maarif idaresini geliştirmek adına gösterilen gayretin ürünüdür.

Yukarıda da görüldüğü gibi valilerin sık sık değişmesi maarif idare ve komisyonlarına da yansımıştır. Takip etmekte zorlandığımız kadrolardaki değişikliklerin eğitime yansımaları olumsuz olarak sonuç vermektedir. Her gelen yönetici belli bir düzen oluşturmaya çalışmış ancak yöneticiler uzun süreli görevde kalamadıkları için yaptıkları çalışmalar tamamlanamamıştır. Bu durum eğitimdeki modernleşmenin de yarım kalmasına, istenilen düzeyde amacına ulaşamamasına sebebiyet vermiştir. Kadrolarda yaşanan değişikliklerin yansımaları başka bir bakış açısı ile değerlendirmek gerekirse farklı bölgelerdeki eğitim uygulamalarının tanınması ve taşınması açısından kadroların sürekli değişmesi avantaj teşkil etmektedir.

Haleb’de Maarif Meclisi’nin kurulması ile maarif işlerinin denetimi gerçekleşmiştir. Haleb vilayetinin eğitim tarihinde dönüm noktası olarak kabul ettiğimiz hadise Maarif meclisinin kurulmasıdır. Böylece Maarif meclisinin kurulmasından önceki dönem ve sonraki dönem diye eğitim bilgilerini daha sistematik olarak tahlil edebilmekteyiz.

Haleb’de açılan maarif meclisleri ile eğitimsel faaliyetlerini yürütebilmek adına politikalar geliştirilmiştir. 1882’den itibaren maarifin işleyişinde etkili olan mülki amir valilik, sorumluluk ise müdürlere ait olmuştur. Haleb Maarif müdürleri; muhasebe memurunun, kâtibin, sandık emininin, azalarının olduğu meclis kadrosuna başkanlık etmişlerdir. Haleb vilayeti kaybedilene kadar Maarif Meclisi, Maarif müdürlüğüne bağlı olarak çalışmalarını yürütmüştür.

4.2.2. Haleb’de Görev Yapan Maarif Müdürleri

Tanzimat döneminde eğitimde modernleşme çalışmalarının başarıya ulaşmamasının temel nedeni maarif teşkilatının geleneksel yapıdan kurtulamamasıdır. Bu nedenle 1869 Nizamnamesi’nde maarif teşkilat yapısında önemli değişikliklere gidilmiştir. Bu doğrultuda vilayetlerde maarif müdürlükleri kurulmuştur (Peyman Gazetesi, No: 19, 9 Kasım 1909 (25 Şevval 1327). Vilayetlerde maarif teşkilatlarının en yetkili makamı maarif müdürlüğü olduğu için müdürlerin seçilmesinde ve görevlendirilmelerinde büyük özen gösterilmiştir. 1889 yılında Maarif müdürleri alacakları ücret bakımından üç sınıf olarak kademelendirilmişlerdir. Birinci sınıf maarif müdürleri 2.500, İkinci sınıf maarif müdürleri 2.000, üçüncü sınıf maarif müdürlerinin maaşları ise 1.500 kuruş olarak belirlenmiştir (Tutsak, 1996, S. 86). 13 Aralık 1896 tarihli Vilayet-i Şahane Maarif Müdürlerinin Vezâifini Mübeyyin-i Talimatı ile Maarif müdürlerinin görevleri belirtilmiştir. 1 Kanun-ı evvel 1312 (13 Aralık 1896) tarihinde yürürlüğe

giren, Vilayet-i Şahane Maarif müdürlerinin Vezâifini Mübeyyin Talimata göre, vilayetlerde maarifin re'sen memuru ve mesul mercii Maarif müdürleri olarak görülmüştür. Maarif müdürleri, idareleri dâhilinde maarife ilişkin tüm işlerin nizamnameler ve emirler ile mevcut talimatların hükümlerine göre yürütülmesine nezaret etmek ile sorumlu tutulmuşlardır. Vilayetlerde bulunan bütün memurların doğrudan doğruya maarif nezaretiyle haberleşmeleri yasaklanmıştır. İş ve işlemlerde hiyerarşik bir yapılanma yolu izlenmiştir. Bu sebepten bütün resmi işler maarif müdürleri vasıtasıyla yürütülmüştür. Maarif müdürleri öğrenciler, Mektepler, muallimler ile ilgili bilgiler içeren raporları düzenleyerek nazırlığa iletmekle de görevlendirilmişlerdir. Vilayet merkezlerindeki maarif meclislerinin başkanı olan maarif müdürleri, maarife ait bütçeyi idare, muhafaza, tasarruf etmek ve maarif sandıklarının teşkilatı ve bağlı diğer gelirlerin düzenli bir şekilde harcanmasından da sorumlu tutulmuşlardır. (SNMU, 1316/1898-1899, Def'a 5, S. 136-141)

1882'den sonra Haleb vilayet salnamesi, devlet salnameleri, Haleb Maarif müdürlüğü ile Maarif Nezareti arasındaki yazışmalar ve Sicil-i Ahval kayıtları incelenerek tespit edilen maarif müdürleri aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo:4

1882 -1926 yılları arasında Haleb vilayetinde görev yapmış Maarif müdürleri

Haleb Vilayeti Maarif Müdürleri	
Adı	Görev Yaptığı Yıllar
Ataullah Efendi ⁸	1882-1886
Mustafa Bey ⁹	1886-1887
Kemal Halil Bey ¹⁰	1886-1889/1892-
Emrullah Efendi ¹¹	1890-1892
Hasan Tahsin ¹²	1892-1892
Tevfik Bey ¹³	1892-1894
Hüseyin Celal Bey ¹⁴	1894-1895
Ziver Bey ¹⁵	1895-1896

⁸ SVH, 13. Def'a, H. 1300/1882 , sf 59 .

⁹ DH. MKT. 1385. 87. 21. RA. 1304.

¹⁰ MF. MKT. 107. 06. 05. B. 1306)

¹¹ Türkan, 2018 S. 6.

¹² MF. MKT. 148. 14. 25. M . 1310.

¹³ MF. MKT. 151. 141. 27. RA . 1310.

¹⁴ MF. MKT. 232 . 62. 13. R . 1312.

¹⁵ MF. MKT. 331/21. 27/R/1314.

Hüseyin Zeki Bey ¹⁶	1896-1898 /1898-1899/1899-1902
Akif Musib Al-Cabiri ¹⁷	1904-1907
Mehmed Nadir Bey ¹⁸	1908-1910
Reşid Şehab Bey ¹⁹	1910-1911
Mahmud Celaleddin Bey ²⁰	1910-1914/1914-1917
Sami Bey ²¹	1911-1913
Nezihi Bey ²²	1916-1917
Sati' el-Husri ²³	1913-1916/1916-1918

Tablo 4'ten anlaşılacağı üzere Haleb vilayetinde 16 tane Maarif müdürü görev yapmıştır. Tevfik Bey, Mehmed Nadir Bey kısa sayılacak sürede görev yapmışlardır. En kısa süre olarak bir yıldan az görev yapan Haleb Maarif müdürü Hasan Tahsin Bey'dir. Emrullah Efendi 2 yıl; Ataullah Efendi, Hüseyin Zeki Beyler dörder yıl görev yapmışlardır. En uzun süre Mahmud Celaleddin Bey görev yapmıştır. İki kere tayin olarak toplamda yedi yıl çalışmıştır. Haleb Maarif müdürlerinin çoğunun kısa süre görev yapmış olmaları maarif idaresindeki istikrarsızlığı göstermektedir. Haleb'de maarif müdürü olarak görev yapan Mahmud Celelettin Bey, Emrullah Efendi, Hüseyin Zeki Bey, Akif Musib Al-Cabiri, Sati' el-Husri gibi uzun süre görev yapan maarif müdürlerinin Mekteb-iMülkiye mezunu oldukları bilinmektedir. Kısa süre görev yapan müdürlerin bir kısmı çıkar çatışmaları, şikâyetler, iftiralar vb. sebeplerden dolayı görevlerine devam edememişlerdir. (DH. MKT. 1688/130. 27 S. 1307; Doğan, 2007, S. 144; BEO, 1358/101818-13/4/1317; MF. MKT. 609/50-12/11/1319; [İ. MF.] İrade Maarif 10/20-08/04/1322).

Bazı Maarif müdürleri bir vilayette başarılı oldukları görülürken başka bir vilayette başarısız olmuşlardır. Bu durum Haleb'de de görülmektedir. Kemal Halil Bey, Haleb Maarif müdürlüğü görevinde iken geçirdiği soruşturmanın sonucunda tayin edilmesine, Kosava Maarif Müdürlüğü görevinde iken hakkındaki şikayetlerden dolayı azledilmesine karar verilmiştir. Bu olumsuzluklara karşı Halil Kemal Bey, Suriye ve Beyrut Maarif müdürülüğünde başarılı

¹⁶ MF. MKT. 349. 17. 29. Ş . 1314.

¹⁷ Çankaya, 1968, S. 1466)

¹⁸ MF. MKT. 1094 . 15. 26. Z . 1326.

¹⁹ BEO. 3770. 282680. 17. C. 1328.

²⁰MF. MKT. 518. 9. 09. R . 1318.

²¹ MF. MKT. 1167. 61. 03. RA. 1329.

²² MF. MKT. 1215. 14. 22. CA. 1334.

²³ Umar, 2004, S. 271.

olmuştur (DH. MKT. 1688/130. 27 S 1307; Y. PRK. MF.2/57-05/05/1310; BEO, 1358/101818-13/4/1317; MF. MKT. 609/50-12/11/1319; İ. MF. 10/20-08/04/1322).

Haleb’de dönemin şartlarında oldukça kısa olarak kabul edilebilecek süre zarfında görev yapan maarif müdürlerinin, tayin oldukları yere alışmaları ve istenen görevleri hemen icra etmeleri oldukça güç olmuştur. Haleb vilayetinde görev yapan maarif müdürlerinin 2500 ile 5000 kuruş arasında maaş aldıkları bilinmektedir.

Haklarında bilgiye ulaşabildiğimiz Haleb vilayeti Maarif müdürleri; Ataullah Efendi, Mustafa Bey, Kemal Halil Bey, Emrullah Efendi, Hasan Tahsin, Tevfik Bey, Celal Bey, Ziver Bey, Hüseyin Zeki Bey, Akif Musib Al-Cabiri, Mehmed Nadir, Reşid Şahab, Mahmud Celaleddin, Sami Bey, Nezihi Bey, Sati’ el-Husrî’dir. Osmanlı arşivinde bulunan Sicil-i Ahval defterlerinde yalnızca Tevfik Bey ve Reşid Şehab Bey hakkında bilgiye ulaşılmıştır.

4.2.2.1 Ataullah Efendi

Arşiv kayıtlarında Ataullah Efendi, salname kayıtlarında Ata Efendi olarak geçmektedir. (Başkanlık Osmanlı Arşivi; Maarif Nezâreti Mektûbî Kalemi [MF. MKT], 83/31). Bu durumun sebebi Allah lafzının yazılmak istenmemesinden kaynaklanmaktadır.²⁴ Haleb vilayetinde açılmış olan Maarif meclisinin reisi olarak da isimlendirilen ilk müdürünün Ataullah (Ata) Efendi olduğu görülmektedir (SVH, 13. Def’a H. 1300/1882-1883, S. 59). Ataullah Efendi 1302/1884-1885 ve 1303/1885-1886 yıllarında görev yapmıştır. 1882-1883 yılında bulunduğu görevini layıkı ile yaptığı gerekçesi ile rütbe aldığı ve 1883 yılında tekrar bir terfi almasının mümkün olmayacağı bildirilmiştir (MF. MKT.83/31. 19. C. 1301).

Ataullah Efendi H.1321/1903-1904 yılında Beylan kazasında maarif müdürü olarak görev yapmıştır. H.1322/1904-1905 yılında bu görevi Bursa müderrisi olan Müftü Osman Nuri’ye devretmiştir (SVH, 31. Def’a, H. 1321/1903-1904, S. 321). Ataullah Efendi’nin H.1321/1903-1904 yılından sonra herhangi bir kaydına rastlanmamaktadır.

4.2.2.2. Kemal Halil Bey

Kemal Halil Bey 30 Temmuz 1860 tarihinde Tarsus’ta doğmuştur. Babası Hacı Musa Ağa’dır (Atatürk Kitaplığı, No:54553). Mekteb-iSultaniye’ye ücretsiz olarak girmiştir (MF. MKT. 65/14-23/06/1296; [Y. EE. d.] Yıldız Esas Evrakı Defterleri 438/29, S. 46). 1886 yılında öğrencisi olduğu Mekteb-iSultaniye’ye Lisân-ı Osmânî muallimi olarak atanmıştır. Bu görevine ilaveten Ayvansaray’daki Zeyrek Rüşdiyesi’nde Fransızca öğretmenliği yapmıştır (Çelikdemir, 2020, S. 435). H. 1305/1887-1888 yılında Haleb Maarif Reisi Kemal Efendi’dir.

²⁴ Benzer isimlerde de Allah lafzının yazılmak istenmemiştir. Mesela Abdullah ismi Abdah şeklinde yazılmıştır.

Kemal Halil Bey salname verilerinde 1887-1888 yılında Haleb Maarif müdürü olarak görev yapantığı belirtilirken arşiv verilerinde ise Kemal Halil Bey'in 1888-1889 yılında Haleb Maarif müdürü olarak atandığı ve üç yıl bu görevi icra etmiş olduğu belirtilmektedir (SVH, 16. Def'a, H. 1305/1887-1888, S. 131; MF. MKT. 109/31-17. L. 1306).

Halil Kemal Bey 1307/1889-1890 yılında uygunsuz davranışlarda bulunduğu için şikâyet edilmiştir. Haleb Maarif müdürü Kemal Bey hakkındaki suçlamaların araştırma yapılarak sonuçlandırılması gerektiğine dair yazışmalar mevcuttur (DH. MKT. 1688/130. 27 S 1307). Şikâyetlerin değerlendirilmesi üzerine düşmanlık yaşanabileceğinden dolayı Beyrut, Şam veya Adana vilâyetlerinden birine tayinini istemiş olup yerine Emrullah Efendi'nin göreve geldiği görülmektedir. ([DH. MKT.] Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemi 1680/21. 15 4 1307). Halil Kemal Efendi'nin Haleb'deki görevinde Osmanlı Arşivi verilerinde iki belgeye rastlanmıştır. Bunlardan biri Haleb Maarif müdürü Kemal Bey'in kefalet senedinin gönderilmesi ile ilgilidir (MF. MKT. 107/6-05. B. 1306). Diğeri ise H. 1305/1887-1888-1306/1888-1889 senesine ait makbuz koçanlarının gönderilmesinin Haleb Maarif müdürü Kemal Halil Bey'den sorulmasıdır. (MF. MKT. 116/22 11 B 1307).

1889'da Suriye, 1891'de Beyrut Maarif müdürü olarak görev yapmıştır. 1892'de tekrar Suriye'ye gönderilmiştir. 1892 yılında Suriye Maarif müdürü iken Kemal Halil Bey'e ait bir layiha bulunmaktadır. Bu layihada Antakya Nusayrilerinin yaşadıkları sıkıntılar ve bu problemlerin çözümüne dair öneriler verilmiştir. Tarımda Nusayrilerin karın tokluğuna çalıştıkları, mahkemelerde şahitlik yapamadıkları, camilere ve Mekteplere alınmadıkları dile getirilmiştir. Bu durum karşısında Kemal Halil Bey, Nusayrilere yönelik Mektep açılması gerektiğini belirtilmiştir. Var olan problemi bir eğitimci gözü ile değerlendirerek çözüm bulmuştur ([Y. PRK. MF.] Yıldız Perâkende Maârif Nezareti Marûzâtı 2/57-05/05/1310).

1896 yılında Kosova'da görev yapmıştır. (MF. MKT. 609/50-12/11/1319; Y. EE. d. 438/29, S. 46). 1899 yılında Kosova Maarif müdürlüğü görevinden azledilip 1900 yılında Ankara Maarif müdürü olarak görevlendirilmiştir. (BEO, 1358/101818-13/4/1317; MF. MKT. 609/50-12/11/1319; [İ. MF.] İrade Maarif 10/20-08/04/1322). 1904 yılında atandığı Meclis-i Maarif azalığı görevi 1914 yılında meclisin lağvedilmesinden dolayı sona ermiştir. Maarif Nezaretinden eski görevine denk bir görev talep etmiştir (MF. MKT. 1208/76-28/06/1333). Kemal Halil Bey yeni görev beklerken vefat etmiştir. 55 yaşında vefat eden Kemal Halil Bey'in dört çocuğu olup eşinin maaş talebinde bulunduğu kayıtlardan anlaşılmaktadır (MF. MKT. 1212/39-20/11/1333).

4.2.2.3. Emrullah Efendi

Emrullah Efendi 1856 yılında Lüleburgaz'da dünyaya gelmiştir. Ailesi ile ilgili pek bir bilginiz bulunmamaktadır. İlk ve orta öğrenimini Lüleburgaz'da tamamlamıştır. Daha sonra Mülkiye Mektebi'ne girmiştir. Eğitim hayatında başarılı bir öğrencidir. Fransızca'yı kendi gayreti ile öğrenmiş ve 1882 yılında Mekteb-i Mülkiyeyi ikincilikle bitirmiştir. Oldukça başarılı bir öğrencilik hayatı geçirmiştir. Mülkiyeden mezun olduktan sonra, 5 Şubat 1883'te 2500 kuruş maaş ile Yanya'ya, 24 Mayıs 1886'da 3000 kuruş ile Selanik, 1890'da 2500 kuruş ile Halep, 1892 yılında Aydın (İzmir) vilayetinde maarif müdürlüğü yapmıştır (MF. MKT. 1181/31-05/10/1330; Ülke, 2008, S. 654).

Emrullah Efendi her kademede ilme çok önem vermiş ve ilim adamlarına her zaman yardımcı olup destek olmuştur. Osmanlı Devleti'nin içine düştüğü durumdan kurtulmasının eğitim ile mümkün olabileceğini belirtmiştir. 1900 yılında Meclis-i Maarif azalığına tayin olmuştur. Daha sonra Galatasaray Sultanisi müdürlüğü yapmış daha da sonra Maarif Nezareti Meclis-i Maarif-i İlmi Dairesi başkanlığına ataması gerçekleşmiştir. 12 Ocak 1910'da Maarif Nazırı olmuştur. 31 Aralık 1911'de ikinci kez Maarif nazırlığı görevine gelmiştir. Darü'l-Fünun Edebiyat şubesinde Felsefe ve İctimaiyyat müderrisliği görevini yapmıştır. 7 Ekim 1914'te kalp krizi geçirerek vefat etmiştir. (Çankaya, 1968, S. 98-101). Emrullah Efendi Halep'de görev yaparken Mekteb-i Mülkiye'nin ikinci sınıfından ayrılan kardeşi Mehmed Bin Ali'nin kendi yanına gelmesi ile ailevi problemler ile ilgilenmek zorunda kalmıştır (MF. MKT. 116/90-29/07/1307).

Liyakatli insanların önünü açarak ülke adına yararlı hale getirmeye çalışmıştır. Bunu Halep Maarif müdürü iken de gerçekleştirmeye çalışmıştır. Emrullah Efendi, Ali Kemal Bey ve onu gibi sürgün ile Halep'e gönderilmiş kişilerin eğitimine göre kitabet, ahlak, edebiyat, tarih-i umumi dersleri vermelerini sağlamıştır. Böylece Halep İdâdisinin oluşmasında ve gelişmesinde emeği geçmiştir. Bu çalışmalar sırasında vali, nazır ile problem yaşayıp iftiralara maruz kalmıştır (Ali Kemal, 2010, S. 272).

Emrullah Efendi teftiş sisteminden dolayı mecliste çok eleştirilmiştir. O, Osmanlı'da Mektep sayısının net olmayışı, yeterince müfettişin bulunmamasını, Osmanlı'da Mektep sayısının 15.132 olduğu, toplam 90-95 müfettişin olduğunu belirterek her müfettişe 150 Mektebin düşmesi nedeniyle yetersizlikleri dile getirmiştir. Hatta teftişler için seyyar müfettişlerin dahi görev yaptıklarını anlatmıştır.

Seyyar Müfettişliği yanlış anlayarak Mektebi olmayan yerlere müfettiş gönderildiğini iddia edenlere karşı Mektep sayıları ile ilgili Zabıt Ceridelerinde şu sayıları vermiştir:

‘İstanbul’da 550 Mekteb-iibtidaiyenin olduğu (çoğu vakıf Mektebi), 494 Mekteb-ihususiye, 36 rüşdiye, 6 İdâdi olmak üzere toplam 1086 Mektep; Edirne’de 432 Mekteb-ihususiye, 226 ibtidaiye, 31 rüşdiye, 6 İdâdi ile toplam 695 Mektep; Erzurum’da 25 Mekteb-ihususiye, 93 ibtidaiye, 23 rüşdiye, 2 İdâdi ile toplam 143 Mektep; İşkodra’da 23 Mekteb-ihususiye, 144 ibtidaiye, 7 rüşdiye, 6 İdâdi ile toplam 176 Mektep; Adana’da 74 Mekteb-ihususiye, 43 ibtidaiye, 19 rüşdiye, 2 İdâdi ile toplam 137 Mektep; Ankara’da 125 Mekteb-ihususiye, 296 ibtidaiye, 26 rüşdiye, 5 İdâdi ile toplam 452 Mektep; Aydın’da 434 Mekteb-ihususiye, 128 ibtidaiye, 26 rüşdiye, 5 İdâdi ile 1774 Mektep; Haleb’de 143 Mekteb-ihususiye, 1284 ibtidaiye, 26 rüşdiye, 5 İdâdi ile toplamda 1458 Mektep’ bulunduğunu ifade etmiştir ([M. M. Z. C.], 9 Ocak 1911 (27 Kanunuevvel 1326), C. 2, 23, S. 94).

Emrullah Efendi’nin itham edildiği konulardan biri de müfettişlerin hazırladığı raporları almadığıdır. Bunu iddia edenlere karşı mecliste raporlar göstererek açıklamalarda bulunmuştur. Bu açıklamaya karşı Dedeagaç’tan Kırkkilise ve Gümölcine’den 9, Erzurum’dan 5, İşkodra’dan 3, Adana’dan 12, Ankara’dan 5, Aydın’dan 9, Suriye’den 4, Selanik’ten 9, Sivas’tan 8, Bağdat’tan 1, Beyrut’tan 3, Cezaîr Bahri Sefid’den 26, Haleb’den 2, Manastır’dan 3, Trablus’tan 8, Yanya’dan 4 olmak üzere yüzden fazla raporun geldiğini ifade etmiştir. (Türkan, 2018, S. 92).

Emrullah Efendi’nin Haleb Maarif müdürlüğü sırasında daha iyi eğitim verebilmek ve Maarif nazırlığına isteklerini iletebilmek için İstanbul’a giderek görüşlerini belirtmesi nitelikli eğitime verdiği önemi göstermektedir (MF. MKT. 119/63. 13 Z 1307).

Türk eğitim tarihinde Emrullah Efendi, II. Meşrutiyet’in ilanından sonra ilköğretim alanında gerçekleştirdiği reform niteliğindeki düzenlemeler ile tanınmıştır. Getirdiği bu yeniliklere karşı çıkanlar ile mücadele etmiştir. Emrullah Efendi tarafından hazırlanan Tedrisat-ı İbtidaiye Kanunu Layihası, 15 Ekim 1913’te Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun-ı Muvakkati olarak kabul edilmiş ve uygulanmıştır (Gelişli, 2002, S. 38) Tedrisat-ı İbtidaiye Kanunu ilköğretim adına büyük bir yeniliktir (Ergün, 1996, S. 192-200).

Türk eğitim tarihinde önemli bir yeri olan Emrullah Efendi’nin Haleb maarif müdürü olarak görev yapması, Haleb eğitiminin modernleşmesinde dönüm noktası olmuştur. Haleb’de 1308/1889’dan 1310/1892 yılına kadar 2 yıl görev yapmıştır. Emrullah Efendi 6 aza ile Haleb eğitiminin modernleşmesinde büyük katkılar sağlamıştır. Emrullah Efendi Tuba Ağacı Nazariyesi ile ilmin yukarıdan başladığını savunarak Haleb vilayetindeki Maarif meclisini ve kazalardaki Maarif idarelerini iyi tahlil etmiştir. Müdürlüğü döneminde kaza maarif müdürlerini ve meclis azalarını değiştirmemeye özen göstermiştir. Böylece yenileşme

çabalarının yarım kalmasını istememektedir. Haleb Maarif müdürü iken kadroda değişiklikler gerçekleştirmemişse de Aydın vilayeti Maarif müdürü iken büyük değişiklikler yapmıştır. Aydın Meclisine ilk yabancı memur, Emrullah Efendi tarafından alınmıştır (Tutsak, 1996, S.87). Haleb İdâdisinin gelişmesinde emeği olan Emrullah Bey, İzmir İdâdisini tamamen değiştirme yoluna gitmiştir. Çalıştığı vilayet maariflerini ve çalışanlarını tahlil ederek farklı farklı uygulamalarda bulunmuştur. Emrullah Efendi 1310/1892-1893 yılında Haleb Maarif Müdürlüğü görevini Tevfik Bey'e bırakmıştır (SVH, 20. Def'a, H. 1309/1891-1892, S. 143).

4.2.2.4. *Tevfik Bey*

Mehmed Tevfik Bey, 1860 yılında Üsküdar'da doğmuştur (Ünal, 2008, S. 187). Babası Tosun Paşa'dır. Babasının idareci olmasından dolayı iyi bir eğitim almıştır. Üsküdar Rüşdiyesi ve Galatasaray Sultanisi'nde eğitim almıştır. İyi derecede Fransızcası vardır (Şişman, 1898, S. 12). 1889 yılında Erzurum Maarif müdürü olarak atanmış 600 kuruş ile Fransızca öğretmenliği yapmıştır. 1892 yılında 2500 kuruş maaş ile Haleb Maarif müdürü olarak atanmıştır (DH. SAI. d. 71/553, S. 25-26-47). 300 kuruş ile matematik öğretmenliği, 250 kuruş maaş ile Farsça öğretmenliği yapmış gayretinden dolayı rütbe almıştır (DH. MKT. 1797/124-25/Ca/1308) Maarif müdürlerinin de öğretmenlik yaparak ayrıca para aldıklarını Tevfik Bey örneğinde görebilmek mümkündür. Tevfik Bey, Erzurum Maarif müdürü iken hakkında şikâyetler bulunmaktadır. Coğrafya Öğretmeni Şevki Bey, Tevfik Bey'i şikâyet etmiş ve yapılan soruşturmada şikâyetin asılsız olduğu anlaşıncı Şevki Bey başka bir yere tayin olmuştur. Tevfik Bey, Maarif teşkilatına mali kaynak bulma konusundaki gayretinden dolayı Erzurum'da ödüllendirilmiştir (MF. MKT. 314/64-24/Z/1313).

Tevfik Bey, Erzurum Maarif müdürü iken Mekteb-i İdâdi için satın alınan alat-ı hikemîye ve kimyeviye'nin (kimya donanım aletleri) kaybolması sebebiyle maaşından kesinti yapılacağını ve bu kesintinin Haleb Maarif veznesine tesliminin istendiği bilinmektedir (MF. MKT. 151. 141. 27Ra1310). Tevfik Bey'in maaşının dörtte biri kesilmiştir (Karabekmez, 2012, S. 84). Tevfik Bey, Haremeyn ikramiyesinin²⁵ gönderilmemesi sebeplerinin araştırılması ile ilgili talepte bulunmuştur. Erzurum'da görev yaptığı dönem ile ilgili hesaplar incelenmiş ve harcırahının verilmemesine karar verilmiştir (MF. MKT. 180/145-03Ra1311) (MF. MKT. 183/103-26Ra1311).

Tevfik Efendi'nin yaşadığı olumsuzluklardan dolayı Sicil-i Ahval defterlerindeki kayıtlara göre Haleb Maarif müdürlüğü vazifesine devam etmesi kefalet senedi ile

²⁵ Bknz. Buzpınar Ş. T., Küçükaşçı M. S. Haremeyn. DİA. (*Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*), 16. Cilt, S. 153, 157.

olabileceğinden kendisine kefillik yapacak birine ihtiyaç duymuştur. Maarif adına halktan toplanarak devlete aktarılan aidattan zimmetine akçe geçirir ve talimatlara muhalif hareketlerde bulunur ise zarar ve ziyan olarak belirlenen 30 bin kuruşu karşılayabilecek, emlak ve itibarı oldukça iyi kefilin imzaladığı senet istenmiştir. Bu senede kefil olacak isimleri Alabacı Hanı'nda mukim tüccârdan Yusuf Eyüb Rızkullah, Salîbü's-Saferî mahallesi tüccârlarından Nimetullah Cembrâ'il Bey belirleyecektir. Bu sened Haleb'in Salîbe mahallesinden Tutel-zâde Mikail Abduhu Efendi'nin Haleb Mukavelat (Noterlik) Odası'na gelerek Maarif müdürü Tevfik Bey için kefaletname imzalaması ile oluşturulmuştur. Kefalet harcı olarak 50 kuruş alınmıştır.

Bu senedin altında da:

Aza : Basil

Aza : Ahmed Tevfik

Aza : Es-Seyyid Es'ad

Aza : Bulunamadı

Aza : Sekbas

Aza: Es-Seyyid Abdurahman Zeki

Re'îs-i rûhânî: Bulunmadığı

Müftî: Bulunmadığı

Mektûbî: Musa Celal

Vekîl-i Defterdâr: Hasan Tahsin

Serkâtib: Mehmed Sâmî

Nâ'ib: Es-Seyyid Mekkî Efendi lerin imzaları bulunmaktadır ([MF. SCL.] Maarif Nezareti Sicil-i Ahval Şubesi 4/90-21/Ca/1311). Daha önce yaşanan hadiselerden emin olunamayan konularda Maarif müdürlerinin kefalet senetleri ile görev icraları söz konusu olmuştur. Görüldüğü gibi bir Maarif müdürünün göreve devam etmesi için yerel eşraftan bir tüccarın kefil olması, maarif müdürlüğünde gerçekleşen uygulamalar adına farklı bir pencere açmaktadır. Bu durumu Maarif müdürlerine uygulanan yaptırımlar arasında azil, tayin, işten el çekirme dışında kefalet senedi ile göreve devam etmeleri de uygulanan yöntemler arasında görülmektedir. Kefalet senedi ile göreve devam edebilme yöntemi Maarif müdürlerinin itibarını sarsarak yerel eşraftaki zengin tüccarların maarif teşkilatındaki belirleyici rollerini gözler önüne sermektedir.

Maarif bütçesinde Osmanlı vilayetleri arasında gelir-gider paylaşımları yapılmıştır. Vilayetler arasındaki bu paylaşımlar teminat ve haciz işlemlerinde de görülmektedir. Yapılan bütün işlemlerin sorumluluğu müdürlere aittir. Bu durum Haleb'de Tevfik Efendi'nin maarif

müdürlüğü döneminde yaşanmış olup Tevfik Bey'in Harput kazasındaki Tosun Paşa emlakını haciz altına almasından anlamaktayız (MF. MKT. 186/67-29 R 1311).

1894 yılında Tevfik Bey 2500 kuruş maaş ile Edirne Maarif müdürü olarak atanmıştır (MF. MKT. 269/2-22/Z/1312). Daha sonra Tevfik Bey tekrar Haleb'e gelmiştir. H. 1326/1908-1909 yılında Maarif idare heyetinin dışında Taht-ı Riyâset-i Aliyye-i Cenâb-ı Vilâye-Penâhî adı ile oluşturulan valinin başkanlığındaki maarif komisyonluğunda merkez naibi olarak yer almıştır. (SVH, 35. Def'a, H. 1326/1908-1909, S. 138). H.1326/1908-1909 yılından sonra Tevfik Efendi'nin izine rastlanmamaktadır.

4.2.2.5. Hasan Tahsin

Hasan Tahsin, 1865'te Girit adasının Hanya şehrinde doğmuştur. Mekteb-iMülkiye'yi 1883'te bitirmiştir. Aynı yıl Ticaret Nazırlığı'nda işe başlamıştır. 1886'da Hariciye Nazırı olmuş daha sonra Maarif Nezaretine geçerek 1887'de Balıkesir (Karesi) sancağı Maarif müdürlüğüne atanmıştır. Burada hem müdürlük hem de Fransızca ve tarih-i umumi dersleri vermiştir. Balıkesir'de Maarif müdürlüğü yaptığı sırada Karesi İdâdisi Fransızca ve tarih-i umumi muallimliğini de yürütmüştür. Bir yıl sonra Karesi İdâdisinin müdür vekilliği ile birlikte hikmet (fizik) dersleri de vermiştir. Daha sonra Konya Maarif müdürlüğü, 1890- 1891 yılında Selanik Maarif müdürlüğü görevine gelmiştir (Demirel, 2019, S. 33). Selanik Maarif müdürlüğünü icra ettiği sırada Selanik İdâdisi ilm-i servet (iktisat) ve kavanin (kanun) dersleri de vermeye başlamıştır. Selanik'ten sonra 1891-1892 yılında İzmir (Aydın) Maarif müdürlüğü görevine gelmiştir. 1892-1893 yılında Haleb Maarif müdürlüğüne tayin edilmiştir (Karabekmez, 2012, S.90). Daha sonra İstanbul'a dönmüştür. İstanbul'da Mahmudiye Rüşdiyesi Lisân-ı Osmânî muallimliğine oradan da Üsküdar İdâdisi Müdürlüğüne tayin edilmiştir. Buradan da Maarif Nezareti Sicil-i Ahval ve İstatistik şubesi Baş Kâtipliğine aynı zamanda Topkapı Rüşdiyesi Fransızca muallimliğine tayin edilmiştir. Haleb Maarifi eski Müdürü Hasan Tahsin'in biyografisinin (Tercüme-i hal varakaları) Sicil-i Ahval Komisyonuna gönderildiği bilinmektedir (MF. MKT. 148/14 25M1310). 1901'de Maarif Nezareti Mektubi kalemi müdürlüğüne atanmıştır. 1909'da ise Nezaret Kütüphaneler Umum müfettişliğine yükselmiştir (Çankaya, 1968, S. 257).

4.2.2.6. Hüseyin Celal Bey

Hüseyin Celal Bey 1312/1894-1895 yılında becaiş ile Kastamonu'dan Haleb'e Maarif müdürü olarak geldiği bilinmektedir (MF. MKT. 236. 62-06 Ca 1312) Haleb Maarif müdürü Celal Bey'in başarılı çalışmalarından dolayı vilayetçe takdir edilmiştir (MF. MKT. 311. 5. 29 L1313). Hüseyin Celal Bey Osmanlı Arşiv verilerine göre 1312/1894-1895 -1313/1895-1896

arasında Haleb’de görev yaptığı bilinirken salname verilerinde ise 1312/1894-1895-1315/1897-1898 yılları arasında Maarif müdürlüğü yaptığı görülmektedir. Celal Bey hem maarif idaresinin hem de Maarif meclisinin başkanlığını yürütmüştür (SVH, 24. Def’a, H. 1314/1896-1897, S. 123).

Muş Mutasarrıfı Nureddin Paşa Haleb Maarif müdürü Celal Bey’e olan kefalet ve emlak haczini kaldırmıştır (MF. MKT. 758/32 -03 Za 1321). Bu durum bize Tefvik Beyde gördüğümüz kefaletin Hüseyin Celal Bey adına da var olduğunu göstermektedir. Hicri 1314/1896-1897 yılında Celal Bey Haleb Maarif müdürlüğü görevini Cezayir-i Bahr-î Sefid Maarif müdürü Ziver Bey’e bırakmıştır (MF. MKT. 331/21. 27/R/1314).

Haleb’den sonra Celal Bey Yanya vilayetine tayin olmuştur. (MF. MKT. 330/53-10 Ra 1314) Yanya’dan sonra 1896 yılında Diyarbakır Maarif müdürlüğüne 2000 kuruş maaş ile tayin olmuştur. 2 yıl 4 ay kadar bu görevde kalmıştır. Diyarbakır Maarif müdürlüğü 1898 yılında lağvedilmesi ile bu görevinden ayrılmıştır ([İ.DH] İrade Kalemi Dâhiliye 1365/28-14/02/1317). 1918 yılında Edirne valisi olmuştur (Weber, 1976, S. 295-303). Bu tarihten sonra Hüseyin Celal Bey ile ilgili bilgilere rastlanmamaktadır.

4.2.2.7. Hüseyin Zeki Bey

Hüseyin Zeki Bey 1891 yılında Mekteb-i Mülkiye’den iyi derece ile mezun olmuştur. Daha sonra İzmir İdâdi müdürlüğü yapmıştır. Maarif müdürü olmadan önce, 1895’te Nablus Lisesi’nde Fransızca, Coğrafya, Matematik, Ekonomi ve Edebiyat Öğretmeni olarak çalışmıştır. İki yıl sonra Erzurum Lisesi’nde öğretmenliğe başlamıştır (Karabekmez, 2012, S. 78). 1896 yılında Haleb Maarif müdürlüğü yapmış ve 1900’de Beyrut’a gitmiştir. 1902 yılından sonra Şam, Beylan, Birecik, Trablusgarp’ta görev yapmıştır (Weber, 1976, S. 484). Hüseyin Zeki Bey salname verilerine göre 1315/1897-1898 yılında; Osmanlı Arşiv verilerine göre ise 1314/1896-1897-1319/1901-1902 yılları arasında Haleb Maarif müdürlüğü yapmıştır. Maarif müdürü Mahmud Celaledin Bey Salname-i Maarif-i Umumiye’ye göre 1318/1900-1901 yılında görev yapmıştır. Bu karışıklığın sebebinin Hüseyin Zeki Bey’in birden çok Haleb’e görevlendirilmesi olarak düşünülmektedir. 1898-1899, 1900-1901, 1913, 1916 yıllarında olmak üzere dört kez Haleb’de çalışan Zeki Bey, 1913’te Diyarbakır’da 1914’te ise Ankara’da görev yapmıştır. 1315/1897-1898 yılında Maarif müdürlüğü Celal Bey’den Hüseyin Zeki Bey’e geçmiştir. Beyrut Maarif müdürü Mahmud Celaledin Bey ile Haleb Maarif müdürü Zeki Bey becayiş yapmışlardır (BEO. 1528. 114577. 06 R 1318).

Zeki Bey Haleb’deki başarılı çalışmalarından dolayı rütbe almıştır (BEO. 1394. 104482. 26 C 1317). Haleb Maarif müdürlüğü görevinde iken Şam bölgesinin Mekteplerini

teftiş ederek Şam vilayetinin eğitiminde de etkili olmuştur (Suriye Gazetesi, No:1779-85/202-14/E/1316). Haleb Maarif İdâdisi müdürü Hazım Efendi, bazı hareket ve davranışlarından dolayı Hüseyin Zeki Bey'i şikâyet etmiştir (MF. MKT. 480. 45. 18 Ş 1317). Bu sebepten teftiş geçirdiği ve mahkûmiyet kararı verildiği bilinmektedir (MF. MKT. 439. 50. 08 Za 1316). Bu karardan dolayı yerine atama yapılmıştır. 1314-1318 yılları arasında Haleb Maarif müdürlüğü yapmış olan Hüseyin Zeki Bey'in 1321/1903-1904 yılında Marra kazasında Kaymakamlık ve Maarif müdürlüğü yapması, Maarif müdürlerinin aynı vilayetin kazalarında da görev yapmış olduklarını göstermektedir. Bu durum müdürlerin kazalara da kendi eğitim anlayışlarını taşımalarına vesile olmuştur. Hüseyin Zeki Bey Haleb'den sonra Beyrut'a gitmiştir. Tedavi maksatlı Beyrut'a gitmek için izin verildiği bilinmektedir (MF. MKT. 506/38 -07 S 1318.).

1919'da Ankara'da ikinci defa Maarif müdürü olarak göreve gelmiştir. Zeki Bey 1920 yılında emekli olmuştur.

4.2.2.8. Mahmud Celaleddin Bey

1319/1901-1902 yılında Haleb Maarif müdürlüğü görevine Hüseyin Zeki Bey'den sonra Mahmud Celaleddin Bey gelmiştir. Mahmud Celaleddin Bey, Haleb'e Zeki Bey ile yaptığı becayiş sonucu Beyrut'tan gelmiştir (MF. MKT. 518. 9. 09 R 1318). Mahmud Celaleddin Bey'in aile ve eğitim hayatı ile ilgili pek bir bilgi bulunmamaktadır. Mahmud Celaleddin Bey salname verilerinde 1319/1901-1902-1321/1903-1904 yılları arasında; Osmanlı Arşiv verilerinde ise 1318/1910-1911-1322/1914-1915, 1322/1914-1325-1917-1918 yılları arasında Haleb vilayeti Maarif müdürü olarak görev yapmıştır. Bu karışıklığın sebebi Haleb vilayetine iki kez atanmış olmasıdır. İlk kez 1318/1910-1911-1322/1914-1915 yılları arasında, ikinci kez ise 1322/1914-1915-1325/1917-1918 yılları arasında görev yapmış olduğu bilinmektedir. Mahmud Celaleddin Bey, Haleb'de bulunan özellikle İbtidaiye Mekteplerin durumlarını merkeze ileterek ihtiyaçların karşılanması için çabalamıştır (MF. İBT. 106. 102. 12 Ş 1319). Celaleddin Bey, Beyrut Maarif müdürü iken yolsuzluk yaptığı anlaşılmış olup tembihatta bulunulmuştur (MF. MKT. 534. 46. 13 B 1318).

Celaleddin Bey'in Haleb Maarif müdürlüğünün dışında Urfa Aşar ve Bakaya komisyonunda da görev aldığı bilinmektedir (MF. MKT. 673. 57. 11 Ş 1320). H. 1321/1903-1904 yılında maarif müdürlüğünde bulunan Mahmud Celaleddin Bey görevini iyi yapmadığı gerekçesi ile azledilerek yerine Cemiyet-i Rüşumiye (Vergi Komisyonu) Azası Nadir Bey 5.000 kuruş maaşla tayin edilmiştir ([BEO.] Bab-ı Ali Evrak Odası 2148. 161088. 02. 05. 1321). Celaleddin Bey, hakkındaki şikâyetlerden dolayı azledilmiştir (MF. MKT. 727. 8. 21 Ca 1321). 1321/1903-1904 yılında Mahmud Celaleddin Bey maarif müdürlüğü görevinden alınıp

Ayıntab kazası Maarif Komisyon Müdürü ve aynı zamanda Kaymakamlık görevine getirilmiştir. Maarif müdürlerine uygulanan ceza yönteminden azil uygulanmış olsa da aynı vilayetin kazasında görevlendirilmiş olması çok ağır cezaların uygulanmadığını göstermektedir (SVH, 31. Def'a, H. 1321/1903-1904, S. 139). 1904'te Erzurum Vilâyeti Maarif müdürlüğüne 2.000 kuruş maaşla görevlendirilmiştir. (İ. MF. 10/21/06). 1323/1905-1906 yılından sonra Mahmud Celaleddin Bey ile ilgili bilgilere rastlanılmamaktadır.

4.2.2.9. Akıf Musib Al-Cabiri

Osmanlı Mebusan Meclisinin Haleb mebuslarından Nafi'i Musib Paşa'nın oğludur. 1881'de Haleb'de doğmuştur. Haleb Askeri Rüşdiyesi'nde orta, Merkez İdâdisi'nde lise öğrenimini tamamlamıştır. Mülkiye'ye girmeden önce 1905 yılına dek Haleb vilayeti Mektubi kalemî mülazamlığı yapmıştır. 1906'ya dek Haleb İdâdisi Muallim vekilliğinde bulunmuştur. Daha sonra bu görevinden de ayrılp İstanbul'a gelip Mülkiye'ye girmiş, 1911'de pekiyi derece ile mezun olmuştur. Haleb vilayeti maiyyet memurluğu daha sonra da İdlîb Kaymakam vekilliğinde bulunmuştur. 1915'te Haleb vilayeti Muhacir Müdür vekilliğine daha sonra da kaymakamlığa terfi etmiştir. 1917'de Haleb Polis müdürlüğü komiser muavinliğine getirilmiştir. Faysal'ın kurduğu Suriye hükümeti emrine girmiştir. 1325/1907-1908-1326/1908-1909 yılında Haleb Maarif müdürlüğünde bulunduktan sonra Fransızların Suriye'yi işgali üzerine memuriyetten çekilmiştir. 1954 yılına dek Haleb'de tarım ile uğraşmıştır. 1954'te Haleb'de vefat etmiştir (Çankaya, 1968, C. IV, S. 1466).

4.2.2.10. Mehmed Nadir Bey

Mehmed Nadir Bey 1856 yılında Sakız adasında maddi sıkıntıları olan bir ailenin çocuğu olarak doğmuştur. İlk ve orta öğrenimini Bursa'da birincilik ile lise tahsilini ise Kuleli Askeri Lisesi'nde tamamlamıştır. Yükseköğrenimine Harbiye'de devam ederken kendi isteği ile Deniz Harp Mektebine nakledilmiştir. Bu mektepten Deniz Kurmay Üsteğmeni olarak mezun olmuş ve üstün zekasıyla Divanhane Bahriye Meclisi Başkanlığı sekreterliğine atanmıştır. 1878 yılında Darüşşafaka'da matematik dersleri vermeye başlamıştır. Mehmed Nadir Bey Deniz Harp Mektebindeki ve Darüşşafaka'daki görevinden ayrılarak arkadaşı Hüseyin Avni ile Londra'ya gitmiştir. 1879-1880 yılları arasında İngiltere'deki yüksek gece kurslarına devam ederek matematik alanında oldukça ilerlemiştir. Yurt dışından döndüklerinde Selanikli Abdi Kamil Efendi ile tanışmış 1882 yılında Şemsü'l-Maarif adlı ilk özel Mektebi beraber açmışlardır.

Mehmed Nadir Bey, 1884 yılında Numune-i Terakki adlı kendi özel Mektebini açmıştır. Mehmed Nadir Bey, Beşiktaş Muhafızlığına hususi Mektep açma konusunu danışarak hareket

etmiştir (MF. MKT. 194/43-20/07/1311). 1891’de aynı ad ile Osmanlı’da ilk özel liseyi açmış ve 1897 yılında aynı isimli ilk öğrenci dergisini çıkartmıştır. Mehmed Nadir Bey 1895 yılında eğitim teorileri üzerine çalışmış 1881-1888 yılları arasında Shakespeare’den çeviriler yapmıştır. Hamlet ilk kez Nadir Bey tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Bu eser daha sonra Osmanlı’da sakıncalı kitaplar listesinde yer almıştır (MF. MKT. 431/48-24/08/1316).

1896’da II. Abdülhamit’in yerine Reşat Efendi’nin tahta geçmesi için plan hazırlandığı ve bu planı oluşturanların Numune-i Terakki’nin öğretmenlerinin olduğu iddiasından kaynaklı olarak Mektep 120.000 kuruşa satın alınıp devletleştirilmiş ve Mektebin kadrosu dağıtılmıştır. Bu planlardan Mehmed Nadir Bey’in sonradan haberi olmuştur.

Mektebi kapanan Mehmed Nadir Bey Tophane’deki Aşiret Mektebi’ne 9000 kuruş maaş ile müdür atanmıştır (MF. MKT. 553/17-03/01/1319). Daha sonra 1902 yılında Cemiyet-i Rusumiye (vergi Dairesine) tayin olmuş buradan da 5000 kuruş maaş ile Kastamonu Maarif müdürlüğüne atanmıştır. 1903’te Haleb Maarif müdürlüğüne tayin edilerek İstanbul’dan uzaklaştırılmıştır.

Mehmed Nadir Bey 1900’de Fransa’da yayınlanan *I’Intermediaire des Mathematiciens* dergisi ile yazışmıştır. A. Boutin adlı matematikçinin 1897 yılında dergiye gönderdiği soruya yanıt alamamış ve 1906 yılında soruyu tekrarlaması üzerine 1908 yılında Mehmed Nadir sorunun çözümünü Haleb’den göndermiştir. Dergiye verilen yanıtlar içinde en çok ses getireni de bu olmuştur. Derginin 10. nüshasında Mehmed Nadir’in soruya verdiği çözüm imzası ile yayınlanmıştır (Fazlıoğlu, 2003, S. 499-500).

1908 yılında İttihat ve Terakki Cemiyeti, yönetimi ele geçirince 1897 yılının intikamını Mehmed Nadir Bey’den almışlardır (Fazlıoğlu, 2003, S. 499-500). Mehmed Nadir Bey sorgulandığı sırada II. Abdülhamid’i devirmek için plan yapanların başlarındaki kişilerin adlarını verdiğinden dolayı İttihat ve Terakki yönetimi Mehmet Nadir Bey’i 1908 yılında Haleb’deki maarif müdürlüğü görevinden alarak Divan-ı Harb-i Örfi kararıyla Fizan’a kalebent²⁶ olarak göndermişlerdir (DH. MKT. 2850. 58. 01C1327). Daha sonra da Trablusgarp’a sürülmüştür ([ZB.] Zabtiye Kayıtları 456. 59. 18 T 1325). 1911 yılında Trablusgarp’ta İtalyan işgali başlayınca İstanbul’a dönmüş Edirne’ye atanmıştır. 1912’de Bulgar işgali başlayınca yeniden İstanbul’a dönmüştür. Mehmed Nadir Bey kadro dışı kaldığı için dilekçe yazarak kadro talebinde bulunmuştur (İstida:38) (ŞD. 3116/78-29/05/1331). Mehmet Nadir Bey devlet Mekteplerinde görev alamamış adeta sefaletle terk edilmiştir.

²⁶ Osmanlı’da Kaleye mahkum edip dışarı çıkarılmayarak uygulanan ceza şeklidir.

Yardımlarına Darüşşafaka’da müdür olan eski öğrencisi Fuat Şemsi koşmuş ve Mehmet Nadir’e yüksek hesap derslerinin hocalığını vermiştir. Bir süre sonra da Maarif Nazırı Şükrü Bey’in girişimiyle 1915 yılında İnas Darülfünun’da (Kızlar Üniversitesi) yüksek hesap dersi hocalığına atanmıştır. Son olarak 1919 yılında eski öğrencisi Salih Zeki’nin yönetimindeki Darülfünun’da sayılar teorisi kürsüsü kurulmuş ve Mehmet Nadir Bey bu kürsünün başına getirilmiştir (Fazlıoğlu, 2003, S.499-500).

1916-1927 yılları arasında Mehmed Nadir Bey Fen Fakültesi mecmuasında 12 makale yayınlamıştır. Bunlardan iki tanesi çok değerlidir. Biri A. Boutin’in sorduğu Kongürans denkleminin çözüm getirmesi, diğeri ise yeni algoritmadır. Mehmed Nadir Bey, ünlü Alman matematikçisi Felix Klein’e mektub yazarak önerdiği algoritmayı sormuştur. Yazdığı cevap mektubunda Felix Klein yanıt olarak şimdiye dek bu yönteme rastlanmadığını söylemiş ve kendisini tebrik etmiştir. Milli kütüphane katalogunda Mehmed Nadir tarafından yazılmış bir kitabı mevcuttur. Teorik matematik sahasında yayın yapan ilk Türk matematikçisidir. Bu kitap Hesabı Naziri olup 1926 yılında Milli Matbaa’da basılmıştır. Mehmed Nadir 1927’de vefat etmiştir (<https://www.ielev.org.tr>).

4.2.2.11. Reşid Şehab Bey

Mustafa Reşid Şehab Bey 1277/1860-1861’de Beyrut’ta doğmuş olup Lübnan Valisi Emir Davud Şehab Bey’in oğludur ([DH. SAİd.] Sicil-i Ahval Defteri 88/395-29/12/1277).

Reşid Şahab Bey’in 1328/1920-1921 ile 1329/1921-1922 yılları arasında maarif müdürlüğü yaptığını Osmanlı Arşiv verilerinden görmekteyiz. Salname verilerinde Reşid Şehab Bey’in görülmeme sebebi salnamelerin 1326/1918-1919 yılında son bulmasıdır. Şehab Bey’in I. Dünya Savaşı’ndan sonra Suriye’nin işgaline kadar olan dönemde Maarif müdürü olarak görev yapması Arap milliyetçiliğinin oluşması ve yaygınlaşmasında rolünün olabileceğini düşündürmektedir. 1921 yılından sonra Reşid Şehab Bey ile ilgili bilgiler bulunmamaktadır.

4.2.2.12. Sami Bey

Sami Bey 1329/1921-1922 ile 1330/1923-1924 yılları arasında Maarif müdürü olarak görev yapmıştır (MF. MKT. 1167/61-03.Ra.1329). Bu bilginin dışında Sami Bey ile ilgili herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır.

4.2.2.13. Nezihi Bey

Osmanlı Arşivi ve salname verilerinde son Maarif müdürü Nezihi Bey olarak geçmektedir. Nezihi Bey’in aile ve eğitim hayatı ile ilgili pek bir bilgi bulunmamaktadır. Ömer Osman Umarın Arapça kaynaklardan çevirerek oluşturduğu *Osmanlı Yönetimi ve Fransız*

Manda İdaresi Altında Suriye (1908-1938) adlı kitabında son Maarif müdürünün Satı-el-Husri olduğu belirtilmiştir. Osmanlı Arşivi ve salname verileri Haleb işgaline kadar olan bilgileri içerdiği için bilinen son dan bir önceki Maarif müdürünün Nezihi Bey olduğunu ifade edebilmek mümkündür. Nezihi Bey, 1334/1926-1927 yılında Haleb Maarif müdürü olarak görev yapmıştır. Nezihi Bey'in ahlaki suç işlediği iddia edilmiş bu konu ile ilgili araştırma yapılarak karar verilmesi gerektiği belirtilmiştir (MF. MKT. 1215. 14 22/05/1334). Bu bilgiler dışında Nezihi Bey ile ilgili bilgilere rastlanılamamaktadır.

4.2.2.14. Satı el-Husri

Yemen'de doğmuş olan Satı' el-Husri'nin ailesi Haleb'in ileri gelen tüccarlarından dır. Babası ise İstinaf Mahkemesi reisi olmasından dolayı on üç yaşına kadar San'a, Adana, Ankara, Trablusgarp ve Konya'da yaşamıştır. 1893'te Mekteb-iMülkiye'den mezun olup Yanya vilayeti İdâdisinde öğretmenlik yapmıştır. 1904'te öğretmenliğin yanında Yanya vilayet memurluğuna, 1905'te Kosova'ya bağlı Radoviç'e, 1907 yılında Manastır'a bağlı Florina'ya kaymakam olarak tayin edilmiştir. Bu bölgede bulunması ile Balkanlardaki milliyetçilik hareketi hakkında fikir sahibi olmuştur (Buzpınar, 2009, S. 176).

Manastır'da kaldığı yıllarda İttihat ve Terakki Cemiyetine üye olmadan cemiyet ile beraber çalışmıştır. Satı' Bey, II. Abdülhamid rejiminin sona ermesi ve meşrutiyet idaresinin yeniden kurulması gerektiğini savunmuştur. II. Meşrutiyet'i desteklemek için Manastır'da yaptığı konuşması Neyyir-i Hakikat Mecmuası'nda basılmıştır. Satı' Bey İstanbul'a gelerek *Envar-ı Ulum* adlı dergiyi çıkarmıştır.

1908 yılında Dârülmualimîn Aliyye müdürlüğüne tayin edilmiştir. Müdür yardımcılığı işini İsmail Hakkı (Baltacıoğlu) yürütmüştür. Bu görevi sırasında Mektebin öğretim programını ve personelini yenilemiştir. Mektepteki konferanslarda geri kalmanın veya ilerlemenin din ve milliyetle ilgili olmadığı, geri kalmanın sebebinin taassupluk ve bilgisizlik olduğunu ifade etmiştir. Konferans metinleri Tedrisat-ı İbtidaiyye Mecmuası'nda yayınlanmıştır (Buzpınar, 2009, S. 177).

1910 yılında Batı eğitim sistemini incelemek için iki ay Avrupa seyahatine çıkmış 1911'de Anadolu ve Rumeli gezileri yapmıştır. Müdürlüğü sırasında Mekteb-iMülkiye'de ve Darulhilafe medresesinde hemşire Mektebi açmıştır. Bu sırada yaşanan Balkan Savaşlarının olumsuz etkileri üzerine konferanslar vermiş, gazetede yazılar yazmıştır. Burada yazdığı yazılar *Ümit*, *Azim* ve *Vatan* için adlı kitaplarda bir araya getirilmiştir. Ayrıca *Terbiye* adında dergi çıkarmıştır. 1912 yılında nazır ile anlaşmazlığa düşüp görevinden istifa etmiştir. 1913 yılında Darüşşafaka müdürlüğü görevi ile memuriyete geri dönmüştür. 1914 yılında dört aylık ikinci

Avrupa Seyahatinde bulunmuştur. Bu gezide ana mektepleri üzerinde fikir geliştirmiştir. 1915'te kız öğretmen mektebi niteliğinde yeni mektep açmıştır. Mektebin bünyesindeki çocuk yuvasının başına kız kardeşi Neriman Hanım'ı getirmiştir. Kumkapı'da açılıp Teşvikiye'ye taşınan Mektep, Sati' Bey'in İstanbul'dan ayrılması ile Fevziye Mektebi adını almıştır (Buzpınar, 2009, S. 176-178).

Sati' el-Husrî Haleb'in işgalden önceki son Maarif müdürüdür. I. Dünya Savaşı sırasında Suriye Maarif müdürlüğü yapmıştır. Sati' Bey Arap milliyetçiliğinin güç kaynağının Arap dili olduğunu savunmuştur. Sati' Bey Arap ulusundan bahsederken bütün Arapça konuşan insanları kastetmiş, Arap milliyetçiliğinin olması gerektiğini ve bunun ancak milli bir eğitim ile mümkün olabileceğini belirtmiştir (Tibbi, 1998, S. 168). 1916 yılındaki Arap isyanını, Arap ulusunun siyasi bilinci olarak değerlendirmektedir. Osmanlı, Suriye'den çekilince, Suriye Arap Devletini ilk modern Arap Devleti olarak değerlendirmiştir (Umar, 2004, S 21-41).

Osmanlıcılık fikrine bağlı birçok Arap düşünür ile yol ayrımına girmiştir. 1919 yılında İstanbul'dan ayrılıp Suriye'ye gitmiştir. Faysal hükûmeti döneminde Maarif müfettişliği ve müdürlüğü yapmıştır. Daha sonra Maarif nazırlığına getirilmiştir. 1920 yılında Fransa Suriye'yi işgal edip Faysal hükûmetine son verince Suriye'den ayrılmıştır. İstanbul'dan İtalya ve İsviçre ile Faysal adına temaslarda bulunmuştur. Kahire'de Mısır eğitim sistemi, Mısır'daki Arap milliyetçiliği üzerine çalışmalarını yürütmüştür. İngiltere tarafından Irak krallığına getirilen Faysal'ın Temmuz 1921'de daveti üzerine Bağdat'a gitmiştir. Bağdat'ta 20 yıl eğitim işleri ile uğraşmıştır. Eğitim Genel Müdürlüğü (1923-1927), Dârulmuallimîn'de hocalık (1927-1931), Eğitim Baş Müfettişliği (1931), Bağdat Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dekanlığı (1932-1935) ve Eski Eserler Genel Müdürlüğü (1936-1941) yapmıştır (Umar, 2004, S. 395).

İngiltere'ye karşı artan tepkiler 1941'de ihtilale dönüşmesi üzerine Irak, İngiltere tarafından ikinci kez işgal edilmiştir. Bu işgal ile Arap milliyetçilerinin çoğu Irak vatandaşlığından çıkarılmıştır. Bunların içinde Sati' Bey'de vardır. 1941'de Haleb'e gelip oradan Beyrut'a geçmiştir. Beyrut'ta resmi bir görev almayıp fikirlerinden etkilendiği İbn Haldun üzerine çalışmıştır. Dirasat 'an Mukaddimeti İbn Haldun'u 1943'te yayımlaştır. 1947 yılında Kahire'ye giden Sati' Bey Arap Birliği Kültür müşaviri olarak çalışmaya başlamıştır. 1953'te Yüksek Araboloji Enstitüsü'nün müdürü olmuştur. 1957 yılında emekli olana kadar bu görevde kalmıştır. 1968'de Bağdat'ta vefat etmiştir. Arap kimliğinin oluşmasında din faktörünü uzak olarak düşünmüştür. Arap kimliğini dini yapıya odaklayan kesimlerce Sati' Bey tepki ile karşılanmıştır. Baascılar ve Nasırcılar üzerinde etkili olmuştur. Hayatının son elli yılını Arap

milliyetçiliği ideolojisi üzerine adamıştır. Hayatının ikinci dönem özeti sayılan el-Urûbetü Evvelen (Önce Araplık) ifadesini eserine başlık olarak seçmiştir (Buzpınar, 2009, S. 176-178).

4.2.3. Haleb'in Eğitimine Yön Veren Diğer İdareciler

4.2.3.1. Tâhir el-Cezâirî

Tâhir el-Cezâirî Haleb Maarif dünyasında Maarif müdürleri kadar etkili olmuş önemli bir isimdir. Haleb maarifinde müfettişlik yapmıştır. Osmanlı'nın son dönemlerinde Haleb maarifinin modernleşmesinde ve Arap milliyetçiliğinde önemli bir mihenk taşı olarak görülmektedir. 12 Şubat 1852 tarihinde Şam'da doğmuştur. Soyu Hz. Hasan'a ulaşmaktadır. Babası Muhammed, Şam kadısıdır. Büyük dedesi Ebü'l-Kâsım Halvetî şeyhidir. İlk eğitimini babasından alan Tâhir, daha sonra Şam'daki Çakmakıyye Mektebinde Abdurahman el-Boşnakî'den Arapça, Türkçe ve Farsçanın yanı sıra pek çok ilmin temelini öğrenmiştir. Türk hocalarından matematik, astronomi ve tarih derslerini tahsil etmiştir. Abdülgani b. Talib el-Meydani adlı hocası ölünceye dek Tâhir el-Cezâirî yanından ayırmamıştır. Dinî hurafeler ile mücadele etmiş, ıslahat için çalışmıştır. Modern mekteplerin kurulması konusunda gösterdiği gayretinden dolayı reformcu adını kazanmıştır (Çimen, 2010, S. 295-298; Umar, 2004, S. 36).

Cezâirî'nin ilk görev yeri 1877 yılında Dımaşk'ta Melikü'z-Zahir Mektebidir. Daha sonra Maarif meclisinde görev yapmış 1878'de Suriye mektep müfettişliğine getirilmiştir. Suriye valisi Asım Paşa kendisine dördüncü dereceden Mecidi Nişanı vermiştir (Çimen, 2010, S. 295-298).

İttihatçılara ait yasaklı yayınların arandığı zaman Cezâirî'nin de evi aranmıştır. Mısır'a göç ederek fikirlerini rahat savunacağını düşünmüştür. Burada Arap milliyetçiliğini yaymıştır. Cezâirî 1886-1892 yılları arasında doğmuş olan gençleri etkilemiştir. Cezâirî'den etkilenen Muhibuddin el-Hatip, Selahaddin Kasîmi, Arif Sihabi, Lütfi el-Hattar, Salih Kanbaz ve Osman Merdam beyler bunlardan bazılarıdır. Cezâirî'nin yeğeni Selim el-Cezâirî'nin Cemal Paşa tarafından idam ettirilmesi üzerine Şerif Hüseyin isyanına katılmıştır (Commings, 1993, S. 194-280).

Şam bölgesinin Muhammed Abduh'u diye anılan Tahir el-Cezâirî'nin eserleri, kurduğu mektepler ve kütüphaneler ve etkilediği kişiler ile XIX. yüzyılın sonları ve XX. yüzyılın başlarında Suriye bölgesinin ilmi ve fikri hayatı üzerinde etkili olmuştur. Tabakat, Teracim-i Ahval (biyografi) gibi eski kaynakları tanımadaki üstün bilgisinden dolayı ayaklı kütüphane, ansiklopedi, bibliyograf gibi lakaplar takılmıştır. Arap dilinin sarf, nahiv ve belagat alanlarında oldukça ilerlemiştir (Çimen, 2010, S. 395-398).

Arap entelektüel uyanış hareketinin Suriye bölgesinde öncülerinden kabul edilen Cezâirî reformcudur. Şam'da kızların eğitim görmesi için mekteplerin açılması ve ilk mektep müfredatına el sanatları dersinin konulmasını savunarak Suriye'de eğitim alanında yeni bir pencere açmıştır. Cezâirî kıraat-ı aşare ve takrib dersleri veren mektebin kurulması için çaba sarf etmiştir. Toplumların kalkınmasında ilme dayalı metodun tek başına yeterli olmadığını savunmuştur. İdeal kalkınmanın ilmi ahlaki değerlere paralel bir şekilde gelişmesi ile mümkün olduğunu düşünmüştür. Birçok şarkiyatçı (Doğu bilimcisi) ile yazışmış, bazılarını ziyaret etmiş bazılarını misafir etmiştir. Bu şarkiyatçılardan Ignaz Goldziher, Max Horten, Ignazio Guidi, Samuel Margoloth isimler ile temasa geçmiştir.

Cezâirî İslam toplumlarının en büyük eksikliğinin kurum hâlinde bir araya gelememeleri olduğunu düşünmüş ve bu konuyu hayatı boyunca gündemde tutmuştur. Suriye ve Filistin'deki el yazması eserlerin Zahirîyye ve Halidiyye kütüphanelerinde toplanması ve tasnifinde büyük katkıları olmuştur.

Cezâirî matematik, astronomi ve arkeoloji gibi ilimlere ilgi duymuş ve matematik, geometri ve eğitim bilimleri alanlarında ilk Mekteplerde okutulmak üzere eserler vermiştir (Çimen, 2010, S. 310).

4.2.3.2. Teyfik Mümin Al-Cabir-î (Haleb Maarif Veziri)

Haleb'in Fransızlar tarafından işgalinden sonraki dönemde eğitim işleri vezirlik makamı ile yürütülmüştür. Osmanlının Mekteplerinde çalışmış isimler bu vazifede bulunmuş olup bunlardan biri de Teyfik Mümin Al-Cabiri'dir.²⁷ Ancak işgal sonrasındaki dönemde çalışma konumuzun dışında kaldığı için üzerinde durulmayacaktır.

Sonuç olarak Maarif-i Umumiye Nizamnamesi gereğince 1882 yılında Haleb'de Maarif Meclisi kurulmuş ve aynı yıl müdür olarak Ataullah Efendi atanmıştır. Maarif meclisinin teşkilat yapısı kısa sürede oluşturulmuş ve işler hâle gelmiştir. Nizamnamede belirtilen vilayete bağlı sancak ve kazalardaki maarif komisyonları Haleb'de kurulmuş olup gerçekleştirilmek istenen yenilikler vilayetin bütün köşelerine ulaştırılmıştır. Haleb vilayetinde modern eğitim kurumlarının açılması ve yaygınlaşmasında Maarif müdürlerinin ve meclis üyelerinin çalışmaları ile gerçekleşmiştir.

²⁷ Haleb'in ileri gelen Cabiri-zade Abdünnafi paşa'nın oğludur. 1891'de Haleb'de doğmuştur. Haleb İdâdisinde lise öğrenimini tamamlamıştır. 1913'te Mülkiyeden Pekiyi derece ile mezun olmuştur. 1913 Haleb Sultanisi müdürlüğü ve muallimliğine gelmiştir. Suriye hükûmetinin kuruluşuna kadar bu görevinde kalmıştır. 1919 Şam Hukuk Mektep müderrisliğine oradan da 1929 yılında Suriye Maarif vezirliğine getirilmiştir. 1947'de memuriyetten tamamen ayrılmıştır. Haleb'de tarımla uğraşmıştır. Daha sonraki hayatı ile ilgili bilgimiz bulunmamaktadır (Çankaya, 1968, C:IV, S. 1560).

Haleb Maarifinde ilgi ve uzmanlık alanları farklı, oldukça nitelikli müdürler görev yapmış olup bunların birçoğu mülki idareci de yetiştiren Mekteb-i Mülkiye mezunudur. Halebe gelen Maarif müdürlerinin birçoğu değişik vilayetlerde tecrübe kazanarak mesleklerinde yükselmiş, eğitilmiş ailelerin çocuklarıdır.

Maarif müdürleri görev yaptıkları yerlerde ekonomik yetersizlikler, yetişmiş eğitim kadrosunun çok az olması, materyal eksiklikleri, yeniliğe karşı direnenlerin faaliyetleri sebebiyle oldukça sıkıntı çekmişlerdir. Haleb Maarif müdürlerinin çalışmaları, müdürlerin aldıkları ödüller, müdürlere uygulanan cezalar, sürgün ve azil işlemleri Osmanlı'nın Maarif müdürlerine karşı yürüttüğü uygulamaları da gözler önüne sermektedir.

Müdürler merkezin Haleb'e gönderdiği kararları uygulamak adına gayret içinde olmuşlardır. Haleb'de görev yapan Maarif müdürlerinin ve Maarif meclisi üyelerinin sık sık değiştiği görülmektedir. Bu değişiklik, yenilikleri yerleştirmekte olumsuz etki yaratsa da eğitime farklı bakış açıları kazandırmıştır.

4.3.Eğitim Kademeleri

4.3.1. Haleb Vilayetinde İlköğretim

4.3.1.1. İslam Sıbyan Mektepleri

Selçukluların varisi olan Osmanlı devleti bütün alanlarda olduğu gibi eğitim alanında da devraldığı birikimi geliştirerek, modernize etmeye çalışmıştır. Bu mirasın başında mektep (kütüphane) denen ilköğretim kurumlarını Osmanlı Devleti, sıbyan Mekteplerine dönüştürmüştür (Gelişli, 2002, S. 45). Osmanlı devletinin örgün eğitim sisteminin ilk kademesi olan ilköğretim seviyesindeki Mekteplerine genel olarak sıbyan Mektebi veya mahalle Mektebi denilmektedir. Ketebe sözcüğünden türeyen Mektep sözcüğü yazı yazılan yer ve Kuran öğretildiği yer anlamına gelmektedir (Bilim, 1998, S. 1). Sıbyan Mekteplerine mektep veya kütüphane, yoksul çocuklar için açılanlara da kütüphane-ı sebîl veya Mekteb-isebîl de denilmiştir (Ergün, 2005, S. 735,753).

Sıbyan Mektepleri genellikle dört ile altı yaş arasındaki kız ve erkek çocukları okutmak amacıyla açılmış, ağırlıklı olarak dini eğitimin verildiği ilköğretim kurumlarını oluşturmuştur. Sıbyan Mektepleri çocuklara; Kur'an okuma, namaz kılma usulleri, namazda okunacak ayetleri ve duaları öğretmek ve biraz da yazı yazdırmak gibi amaçlarla kurulmuştur (Nurdoğan, 2005, S.687; Ergin, 1977, S. 86). Sıbyan Mektepleri Tanzimat Dönemi'ne kadar bu usul ile eğitime devam etmiştir. Ancak yaşanan gerileme eğitimde de görülmeye başlanmış ve düzenleme yapılmasını gerekli kılmıştır.

Sıbyan Mektepleri vakıfların idaresi ve kontrolü altında (Demirel, 2002, S. 45), merkezi yönetimden yoksun olarak eğitim vermiştir (Berker, 1945, S. 8). 1839 Meclis-i Umur-ı

Nafia'nın layihası doğrultusunda eğitimin birinci kademesi olan Selatini İzam denilen sıbyan mekteplerinin açılma kararı alınmıştır (Demirel, 2002, S. 44).

Sultan Abdülmecid 1845 yılında Bab-ı Ali'yi ziyaretinde askeri yeniliklerin dışında yeniliklerin istenilen düzeye ulaşamadığını belirtmiştir. Bunun üzerine Meclis-i Valay-ı Ahkam-ı Adliyye mahalle Mekteplerini düzene koyabilmek için Meclis-i Muvakkat'ın kurulması kararlaştırmıştır. Bu mecliste eğitimin temelini oluşturan sıbyan Mekteplerinin ıslahına dair layiha hazırlanmıştır. Ana hatları belirlenen eğitimin ıslahı Meclis-i Maarif-i Umumiye tarafından yürütülmüştür (Akyıldız, 2003, S. 273, 274).

Sıbyan Mekteplerini düzenlemek için 8 Nisan 1847'de çıkarılan Talimatname 1846'da kurulan Meclis-i Maarif-i Umumiyye tarafından hazırlanmış ve Emin Paşa, Fuat Paşa, Ahmed Kemal Efendiler hazırlanmasında etkili olmuşlardır. Bu talimatnamede öğretim programları, öğretim araç gereçleri, öğretim yöntemleri, disiplin, zorunlu ilköğretim ve devamı, öğrenim süresi, sınavlar, öğretmen ve yardımcılar, mektep ortamı, hocaların geliri gibi birçok konu hakkında kararlar alınmıştır. Bu talimatname ilköğretimdeki bütün yeniliklerin başlangıcı kabul edilmektedir (Akyüz, 1994, S.1-45). Sıbyan Mektepleri camilerden ayrılarak devlet sistemine tabi edilmeye çalışılsa da düzenli bir eğitim sistemi kurulana kadar bu amaç gerçekleştirilememiştir (Bilim, 1998, S. 144). 1857'de Maarif-i Umumiye Nezareti kurulmuş, Harbiye, Bahriye ve Tıbbiye hariçindeki bütün Mekteplerin nezarete bağlanması kararlaştırılmıştır. Mektepler kademelere ayrılmış, sıbyan Mektepleri de bu dönüşüm içinde kademesi belli olmuştur. Ancak planlanan sıbyan Mekteplerinin ıslahı çalışması hemen gerçekleşmemiştir. Ancak 1863 yılında bu amaç için teşebbüs edilebilinmiştir (Akyıldız, 2003, S. 273, 274). 18 Haziran 1869 yılında hazırlanan Maarif-i Umumiye Nizamnamesinde Sıbyan Mektepleri ile ilgili düzenlemeler yapılmıştır. Bu Mekteplerin sayıları 35-40 bine ulaştığı ve bu sayının arttırılması gerektiği belirtilmiştir. Nizamnamenin sıbyan Mektepleri ile ilgili kısımları incelendiğinde aşağıdaki kararlar görülmektedir: Nizamnamenin 3. Maddesinde her mahalle ve köyde en az bir, karışık nüfuslu yerlerde biri islam diğeri gayrimüslimlere ait olmak üzere birer sıbyan Mektebinin bulunacağı belirtilmiştir. Nizamnamenin 4. Maddesinde Mekteplerin tamiri, giderleri ve öğretmen maaşlarının ödenmesi köy ve mahalle halkına bırakılmıştır (Koçer, 1991, S. 64-82). Nizamnamenin 5. Maddesinde de hocaların nizamnameye göre atanacaklarını içermektedir. Darül Muallimin-i Sıbyan diplomasına sahip olmayanların veya bu diplomayı yapılacak sınavda almaya hak kazanamayanların, öğretmen tayin olunamayacağı düzenlenmesi getirilmiştir. Sıbyan Mekteplerinin hocaları genellikle medrese eğitimi almış okuma yazma bilen, cami ve mescidlerde imamlık ve müezzinlik yapan kişiler olarak bilinmektedir. Derslerde

yardımcı kalfalar genellikle birkaç hatim indirmiş yetenekli öğrencilerden seçilmiştir (Berker, 1945, S. 5). Sıbyan Mektebindeki hocalar genellikle rüşdiye hocaları tarafından imtihan edilmişlerdir. Zor Mutasarrıflığı'ndaki Sıbyan Mektebi muallimlerinin, kaza veya sancak idare meclislerinde rüşdiye muallimleri tarafından yapılmış olup imtihanlar neticesinde şehadetname verilmiştir (MF. MKT. 690/8-15/Z/1321). Tanzimat dönemindeki değişimler sıbyan Mektebi hocalarının yeterlilik problemini de gündeme getirmiştir. Böylece sıbyan Mektebi hocalarının yeterlilikleri değerlendirilmeye başlanmıştır. 1872 yılında sıbyan Mekteplerinin hocalarının yeterlilikleri incelenmiş ve bu hocalar sınava tabi tutularak ehliyetleri ispat edilmesi istenmiştir (MF. MKT. 2/176-17/05/1285). Bu değerlendirmeye göre yetersiz bulunan hocaların görevlerine son verilmiştir (Berker, 1945, S. 657-658; Gelişli, 2002, S. 52).

Nizamnamenin 6. Maddesinde Sıbyan Mekteplerinin süresi 4 yıl olduğu Usul-i Cedide Elifbâ, Kur'an-ı Kerim, Tecvid, Ahlâka müte'allik resâil İlm-i hâl, Muhtasar fenn-i hesap, Muhtasar tarih-i Osmânî, Muhtasar Coğrafya, Malumât-ı nâfi'ayı cami'risâle derslerinin okutulacağı kararlaştırılmıştır (Osmanlı Arşiv Dairesi Başkanlığı Komisyon, 2014, S. 103-104-105). 1873-1890 Tarihlerindeki Sıbyan Mekteplerinin Ders Programları incelendiğinde Sıbyan Mekteplerinin 1. Yılında (sınıf-ı evvel) Elifbay-ı Osmani 12, Kur'an-ı Kerim 6, Kıraat-ı Türkiye 5 saat; 2 Sınıfında (Sınıf-ı Sanî) Kur'an-ı Kerim 6, İlm-i hal 2, Malumat-ı İbtidaiye 1, Tadâd ve Terkim 1, Hatt-ı Sülûs 1 saat ders; 3 Sınıfında (Sınıf-ı Sâlis) Kur'an-ı Kerim 6, Tecvid 1, Sarf-ı Osmani 2, Hesab 2, Sülûs ve Nesih 1 saat; 4. Sınıf (Sınıf-ı Rabia) Kur'an-ı Kerim 6, Coğrafya 2, Tarih 2, Kavaid-i İmla 1, Hatt-ı Rika 1 saat olarak programda yer verilmiştir (Berker, 1945, S. 112-113). Ders programından dini ve temel eğitimin verildiği görülmektedir. Nizamnamede verilen beşerî derslerin programda sayıca az olduğu Sıbyan Mekteplerinde eğitim ve öğretim belli bir sistemi olmadığı için geleneklere göre yürütülmüştür. Bu durum Sıbyan Mekteplerinin gelişmesini ciddi oranda engellemiştir (Kodaman, 1988, S. 57).

Nizamnamenin 7. Maddesinde sıbyan Mektebi öğrencilerinin derse devam zorunluluğunun bulunduğunu ifade edilmiştir. Eğitim yaşının erkekler için 6-10, kızlar için 7-11 olduğu belirtilmiştir. Kız ve erkek çocuklarının ayrı ayrı gittikleri sıbyan Mekteplerinin yanı sıra kız ve erkek çocuklarının beraber gittikleri bazen yanyana, bazen ayrı ayrı oturdukları Mektepler de bulunmuştur (Cevad, 1930, S. 57). Nizamnamenin 9. Maddesinde ise bir mahalle veya köyde iki sıbyan Mektebi varsa bunlardan biri kızlara diğeri de erkeklere tahsil edilmesi gerektiği belirtilmiştir (Osmanlı Arşiv Dairesi Başkanlığı Komisyon, 2014, S. 103-104-105).

Nizamnamenin 10., 11., 12., 13. Maddeleri, Mektebe öğrencilerin devamının sağlanması gerektiği ve öğrencilerin takib neticesinde özürsüz olarak Mektebe devam etmiyorlarsa velinin para cezasına çarptırılacağını içermektedir. 15. Madde, öğrenim süresini tamamlayanların imtihan ile mezun olabileceklerini ve nizamnameye uymayan hocaların işten el çektilmesini içermektedir. 16. Maddde de kız sıbyan Mekteplerinin hoca ve dikiş ustaları kadın olacağı kararlaştırılmıştır (Osmanlı Arşiv Dairesi Başkanlığı Komisyon, 2014, S. 103-104-105).

Sıbyan Mekteplerinde sınıf sistemi bulunmamakta başarı seviyelerine göre kademelere ayrılmış oldukları görülmektedir (Akkutay, 1984, S. 16). 1846 yılından sonra sınıf sistemine geçilmiştir. Sıbyan Mekteplerinde sınıf, ders saati ve teneffüs ayarlaması bulunmamaktadır. Sabahtan ikindiye kadar dersler işlenmiştir (Demirtaş, 2007, S. 174).

Sıbyan Mekteplerinde cezalar daha çok bedeni cezalardır. (Gelişli, 2002, S. 57). Bu Mektepler eğitim ve öğretim araç gereçleri bakımından yetersizdirler. Kitap haricinde, yazıtahtası, harita, küre ve sıra gibi araç gereçlerden çoğu bulunamamıştır (Kodaman, 1988, S. 58).

Eğitimdeki yenileşmenin İlköğretim kısmı Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nden sonra sistemli hale gelmiştir. 1869 Nizamnamesi ile sıbyan Mektepleri ıslah edilirken, 1870 yılından sonra yeni usule göre eğitim veren ilk Mektepler açılmaya başlanmıştır. Maarif-i Umumiyye Nizamnamesinden sonra Meclis-i maarif, sıbyan Mekteplerinde öğretim metodu olan usul-i cedide göre eğitim verilmesini önermiştir. Hazırlanan rapor ile Meclis-i maarif, sıbyan Mektepleri üzerinde kontrol sağlayarak yenilikçi metod ile eğitim vermeyi hedeflemiştir. Bu doğrultuda 1872 yılında İstanbul'da modern metotların uygulandığı ilk okul *ibtidai* adı ile kurulmuştur. 1876 yılında ilköğretimin geliştirilmesi ve modernize edilmesi için kırk haneli her mahallede Tedrisat Meclisleri adıyla meclisler kurularak halkın iş birliğine dayalı çalışmalar yürütülmüştür (Unat, 1964, S.38; Nurdoğan, 2005, S. 47-120). Sıbyan Mekteplerinde yaşanan dönüşümün vilayetlerde yaygınlaşması II. Abdülhamid döneminde gerçekleşmiştir. Yerel unsurlar ve taşradaki idareciler modern ilköğretim okullarının kurulmasında rol oynamışlardır (Nurdoğan, 2005, S. 47-120). Yapılan çalışmalar doğrultusunda Sıbyan Mekteplerinde ders programları, talimatnameler ve kitaplar hazırlanmış diğer yandan ise ulema ve medrese çevrelerinden uzak örnek numune Mektepleri açılmaya başlanmıştır. Numune Mektepleri, daha sonra ibtidai Mektebi olarak adlandırılacak olan modern Mekteplerin ilk örneklerini teşkil etmiştir ((Nurdoğan, 2005, S. 47-115; Kodaman, 1991, S. 57). Numune Mekteplerinin kuruluş amacı usul-i cedit sisteminin pilot olarak

uygulandığı modern eğitim kurumlarının hayata geçirilmesidir. Bu Mektepler aynı zamanda öğretmen yetiştirmek için açılan Dârulmuallimîn-i Sıbyân öğrencilerinin yeni usulü tatbik etmek için kullanacakları bir staj yeri olarak da düşünülmüştür (Ergin, 1977, S. 468). Usûl-i cedîd hareketiyle açılan ibtidai Mektepleri Maarif Nezareti 'ne bağlanarak yaygınlaştırılmıştır. Alınan verim dolayısı ile usul-i atika Mektepleri de usul-i cedideyeye dönüştürüldüğü görülmektedir. Bununla birlikte sıbyan / ibtidai veya usul-i atika / usul-i cedide ikiliğinin cumhuriyetin kuruluşuna kadar devam ettiği de görülmektedir. (Baltacı, 1993, S. 67).

Eğitimde başlayan modernleşme çalışmalarındaki niteliksel değişimi anlamlandırmak ancak Niceliksel verileri incelemekle mümkündür. 1908 yılının eylül ayı öncesinde 970 erkek, 153 kız, 147 karma olan 1270 İbtidai Mektebi bulunmaktadır. 1908 ile 1914 yılları arasında 2017'si erkek, 286'sı kız, 329'u karma olan 2.632 mektep bulunmaktadır. 1912-1913 yılında 395'i kız, 3.433'ü erkek, 366'sı karma olmak üzere 4.194 resmi mektep bulunmaktadır (1329-1330/1913-1914 Senesine Mahsûs Ma'ârif Umuûmiye İhsâ'iyât Mecmû'ası, Levha 1, Matba'a-i Âmire). Bu rakamlara özel okullar ve azınlık okulları dahil edilince 12.848 İbtidaiye ulaşmaktadır (1329-1330/1913-1914 Senesine Mahsûs Ma'ârif Umuûmiye İhsâ'iyât Mecmû'ası, Levha 1 ve 39, Matba'a-i Âmire). Bu sayılar bize ilköğretime ne denli önem verildiğini göstermektedir.

İbtidailerin ilk müfredat programı, Rehnümâ-yı Muallimin-i Sıbyân'ın öngördüğü ilkeler doğrultusunda hazırlandığı, 1892 yılına kadar uygulandığı görülmektedir. Ayrıca bu program doğrultusunda temel eğitim kitaplarının yazılması ve basılması için 1880-1883 yıllarında çalışmalar yapılmış, vilayetlere çok sayıda kitap gönderilmiştir (Kodaman, 1988, S. 87). 1892 yılında darsaâdet ve vilayetlerde ibtidai Mektepleri ders müfredatlarında; Elifbâ, Kur'ân-ı azîmü's-şân, Tecvîd, İlm-i Hâl, Ahlak, Sarf-ı Osmânî, İmlâ, Kırâat, Mülâhhas Tarih-i Osmânî, Muhtasar Coğrafya-yı Osmânî, Hesâb, Hüsn-i Hat derslerinin okutulduğu bilinmektedir (Cevad, 2002, S. 314-321).

1902'de ibtidai ders programında yeni düzenlemelere gidilmiştir. Yeni düzenlemeye göre köy Mektepleri programına ahlak ve ziraat adlı iki yeni ders eklenmiştir. Vilayet ve nahiye Mektebi programına da ticaret ve sanat (ziraata müteallik malûmât) adlı yeni bir ders konulmuştur. II. Abdülhamid döneminde ibtidai Mekteplerinin müfredatı değişmiştir. Müfredattaki değişikliklere bağlı yeni kitaplar basılarak kullanılmıştır. Haleb'de İbtidaiye Mekteplerinde müfredatın değişmesine bağlı olarak ibtidai Mektepleri için *Yeni Kiraat* adlı kitapların gönderilmesi talep edilmiştir (MF. MKT. 413/43-16/R/1316). Haleb'de 1894-1895 İstatistik verilerine göre Usul-i Cedid sisteminin uygulandığı kurumların sayısı 29, Usulu Atike

sisteminin uygulandığı kurumların sayısının ise 604 olduğu da görülmektedir (Maarif İstatistiği, 1310-1311, S. 46-50).

4.3.1.2. Haleb'deki Sıbyan Mektepleri

Sıbyan Mektepleri Evkaf Nezareti 'ne bağlı olarak eski durumlarını sürdürmüşlerdir (Akyüz, 1970, S. 196). 1879'da maarif teşkilatında yapılan değişikliklerle Maarif Nezareti bünyesinde Mekâtib-i Sıbyan Dairesi'nin kurulması, ilk kademenin ne kadar kıymetli olduğunu da göstermektedir. Sıbyan mektepleri eğitimin ilk kademesi olduğu için bir vilayette en ilk ihtiyaç duyulan eğitim kurumu olarak görülmektedir. Sıbyan mekteplerinin üst kademesi olan Rüşdiyelerin açılması sıbyan mekteplerinin mevcut olmasına bağlanmıştır. Bunun en açık göstergesi Rakka'da ahalinin yardımı ile yapılan Mekteb-i rüşdiye için bir muallim-i sanî ve bevvab (Hademe) tayin edilmesi talebi üzerine orada kaç hane bulunduğu, nüfusun ne kadar olduğu, kaç sıbyan Mektebi bulunduğu ve öğrenci sayısının ne kadar olduğunun bildirilmesi istenmiştir. Bu bilgiler Haleb'de rüşdiyelerin kuruluşunun sıbyan Mekteplerinin sayısına bağlı olduğunu göstermektedir (MF. MKT.139/39-21/N/1309). Başka bir örnekte ise Haleb'de Cısr-i Şugur kazasında açılacak rüşdiye Mektebi için bir yer bulunduğu, Mektebe muallim ve kitap istendiği görülmektedir. Bu isteğe karşılık burada sıbyan Mektebinin varlığına bağlı olarak rüşdiyenin açılacağı ve eğitime başlanacağı cevabı verilmiştir (MF. İBT.13/166-01/S/1297).

İlköğretim kademesinin sistemli bir şekilde Osmanlı Devleti'nin tüm vilayetlerinde görülmeye başlanması Haleb'de de taşra maarif teşkilatının kurulması ile mümkün olmuştur (Kodaman, 1988, S. 196). Haleb Maarif teşkilatı bu sistem içerisinde mektep hocalarının düzenli maaşa bağlanmaları için bazı yöntemlere başvurulmuştur. Haleb'e bağlı Urfa'da yeni açılan dört adet sıbyan Mektebinde görevli öğretmenlerin maaşlarının sürekli olarak verilebilmesi için kesilen koyunlardan alınan vergilerin bir kısmının Urfa Maarifi namına ayrılmasına karar verildiği bilinmektedir (DH. MKT.543/25-11/R/1320).

Sıbyan Mektepleri vakıf gelenekleri ile yönetilmiştir. Vakıf geleneklerinde vazifeler genellikle babadan oğula devredilmiştir. Bunun örneğini Haleb'e bağlı İskenderun sıbyan Mektebide Mustafa Efendi'nin vefatıyla görevin evlad-ı vakıftan Abdullah Efendi'ye geçtiğinin bildirilmesinden anlamaktayız (TS. MA. 891/17-09/S/1146).

Haleb eğitiminin modernleşmenin başladığı yıldan itibaren sıbyan Mekteplerinin sayısını ve öğrenci miktarlarını inceleyerek daha iyi tahlil yapmış olacağımızı düşünmekteyiz.

Sıbyan Mektepleri ile ilgili ilk kayıtlar Osmanlı Devleti dönemi adına Evliya Çelebinin Seyehatnamesinde görülmektedir. Çelebi, 1670 yılında Haleb'de 217 adet sıbyan Mektebinin bulunduğunu belirtmiştir (Çelebi, 2011, s .402).

H. 1307/1889-1890 yılında Antakya Kasabasında 40 (SVH, 18. Def'a, H.1307/1889-1890, S.114), Cebel-i Seman kazası dâhilin de 50 (SVH,18. Def'a, H.1307/1889-1890, S. 152), Birecik kasabasında 8 sıbyan Mektebi bulunmaktadır (SVH,18. Def'a, H.1307/1889-1890, S. 182).

H. 1308 /1890-1891 yılında Antakya kasabasında, Cebel-i Seman kazasında, Birecik Kasabasında bir önceki yıl ile aynı sayıda sıbyan Mektepleri ile eğitime devam edilmiştir (SVH, 19. Def'a, H.1308/1890-1891, S. 175-192-242). Cisir-i Şuğur kasabasında 30, Andırın kazasında 4 sıbyan Mektebi bulunmaktadır (SVH, 19. Def'a, H.1308/1890-1891, S. 181-222).

H. 1309/1891-1892 yılında Antakya, Cebel-i Seman, Andırın kazası ve Birecik kasabasında bulunan sıbyan Mekteplerinin sayıları değişmemiştir (SVH,20. Def'a, H.1309/1891-1892, S. 127, 138, 156, 169). İdlib kasabasında 18, Harim kazasında 30, Beylan kasabasında 11, Nizib karyesinde 1 sıbyan Mektebi bulunmaktadır (SVH,20. Def'a, H.1309/1891-1892, S. 130, 132, 137, 169).

H. 1310/1892-1893 yılında Antakya, Cebel-i Seman, Andırın, Harim Kazası ve Birecik Kasabalarının sıbyan mektep sayıları değişmemiştir (SVH,21. Def'a, H.1310/1892-1893, S. 200, 206, 217, 244, 260). İdlib Kasabasında 16 tane daha açılarak toplamda 34 sıbyan Mektebi ile eğitim verilmiştir (SVH,21. Def'a, H.1310/1892-1893, S. 206). Maarra kazasında 27 sıbyan Mektebi vardır. Marra Kazasına bağlı mezralar da 5 tane daha açılarak kaza genelinde 32 sıbyan Mektebi ile eğitim verilmiştir. Beylan kasabasında 11 sıbyan mektebi bulunmaktadır (SVH,21. Def'a, H.1310/1892-1893, S. 212-216).

H. 1312/1894-1895 yılında sıbyan Mektebi sayısında değişiklik görülmemektedir. H. 1313/1895-1896 yılında Antakya, İdlib, Cebel-i Seman kazası ve Andırın Kasabasındaki sıbyan mektep sayısı değişmemiştir (SVH, 23. Def'a, H.1313/1895-1896, S. 198, 216, 241, 269). Harim Kazasında 13 tane sıbyan mektebi açılarak toplamda 43 mektep ile eğitim verilmiştir (SVH, 23. Def'a, H.1313/1895-1896, S. 220). Beylan kasabasında 5 mektep kapanarak 6 sıbyan Mektebi eğitime devam etmiştir (SVH, 23. Def'a, H.1313/1895-1896, S. 238). İskenderun kazasında 6 sıbyan mektebi daha açılmıştır (SVH, 23. Def'a, H.1313/1895-1896, S. 198).

H. 1314/1896-1897 yılında Antakya, Cebel-i Seman, Birecik Kazası ve Andırın Kasabasında değişiklik bulunmamaktadır (SVH, 24. Def'a, H.1314/1896-1897, S. 213, 249, 273, 307). İdlib kasabasında 2 sıbyan Mektebi daha açılarak sıbyan Mektebi sayısı 36'ya yükselmiştir (SVH, 24. Def'a, H.1314/1896-1897, S. 223). Harim Kazasının merkezi olarak bilinen Kefer Taharim kasabasında 4, Harim Kazasında ise 12 tane daha sıbyan Mektebi ile eğitim verilmiştir (SVH, 24. Def'a, H.1314/1896-1897, S. 227). Beylan'da ise 9 sıbyan

Mektebi vardır. Merkez Kazalarda toplamda 290 öğrencinin olduğu görülmektedir (SVH, 24. Def'a, H.1314/1896-1897, S. 246). Cebel-i seman kazası dâhilindeki sıbyan Mekteplerinde okuyan 400 öğrenci vardır (SVH, 24. Def'a, H.1314/1896-1897, S. 249).

H. 1316/1898-1899 yılında İdlip kazasında 36 sıbyan Mektebi vardır (SVH, 26. Def'a, H.1316/1898-1899, S. 236). Harim Kazasının Kaza merkezi olan Kefer Taharim kasabasında daha önce 4 tane olan Sıbyan Mektebinden 2'si kapanmıştır. Kalan 2 mekte ile beraber kaza genelinde toplam 52 tane sıbyan Mektebi eğitime devam etmiştir (SVH, 26. Def'a, H.1316/1898-1899, S. 240). Bab kazasında 5 sıbyan Mektebinde 91 öğrenci bulunmaktadır (SVH, 26. Def'a, H.1316/1898-1899, S. 255). Cebel-i Seman ve Birecik Kazasında sıbyan mektep ve öğrenci sayısı değişmemiştir (SVH, 26. Def'a, H.1316/1898-1899, S. 262, 290). Birecik kazasında 8 ve Andırın'da 1 tane daha açılarak 5 sıbyan Mektebi ile eğitim verilmiştir (SVH, 26. Def'a, H.1316/1898-1899, S. 290).

H. 1317/1899-1900 yılında İdlip, Harim, Bab, Cebel-i Seman, Birecik, Andırın kazalarında sıbyan mektep sayıları değişmemiştir (SVH, 27. Def'a, H.1317/1899-1900, S. 244- 266-276-304-344). Harim kazasında 2 sıbyan Mektebi bulunmaktadır (SVH, 27. Def'a , H. 1317/1899-1900, S. 249). Perişa nahiyesinde Korkniye, Termanin ve Dana karyelerinde sıbyan Mektepleri bulunmaktadır (SVH, 27. Def'a, H.1317/1899-1900, S. 250). Beylan kazasında ise 9 sıbyan Mektebi mevcuttur (SVH, 27. Def'a, H.1317/1899-1900, S. 244).

H. 1318/1900-1901 yılında Beylan, İdlip, Bab, Cebel-i Seman, Birecik, Nizib Kazası ve Andırın Kasabasındaki sıbyan Mektebi ve öğrenci sayılarında büyük bir değişiklik bulunmamaktadır (SVH, 28. Def'a, H.1318/1900-1901, S. 234- 265- 276- 287- 360). Harim Kazası genelinde 53, Harim'in merkezinde ise 2 sıbyan Mektebi ile eğitim verilmiştir (SVH, 28. Def'a, H.1318/1900, S. 270).

H. 1319/1901-1902 yılında Haleb Merkez (Nefs-i Haleb)'inde mevcûd İslam ve Sıbyan Mekteplerinden 2 tane daha açılarak toplam mektep sayısının 65 adet olduğu ve 2.934 öğrencinin bulunduğu görülmektedir (SVH, 29. Def'a, H.1319/1901-1902, S.141-283). Beylan kazasının da 1 Sıbyan Mektebi kapanmış olup 4 sıbyan Mektebi, Harim Kazasında ise 1 sıbyan Mektebi kapanmış olup 52 sıbyan Mektebi ile eğitim verildiği görülmektedir (SVH, 29. Def'a, H.1319/1901-1902, S. 244). Bab, Cebeli- Seman, Andırın Kazası ve Nizib Karyesindeki Sıbyan Mekteplerinde değişiklik görülmemektedir (SVH, 29. Def'a, H.1319/1901-1902, S.278-300-304-334-379). Birecik'te 4 Sıbyan Mektebi daha açılarak toplam 12 sıbyan Mektebi ile eğitim verilmiştir.

H. 1320/1902-1903 yılındaki Sıbyan Mektepleri incelendiğinde hem mektep hem de talebe sayısı açısından önceki yıllar ile kıyaslanınca herhangi bir değişiklik bulunmamaktadır (SVH, 30. Def'a, H.1320/1902, s. 142-304-308-338).

H. 1321/1903-1904 yılında Haleb'de 10 tane daha sıbyan Mektebinin açıldığı görülmektedir. Toplamda 75 tane olan sıbyan Mekteplerindeki öğrenci sayısının 2.934 olduğu görülmüş ve öğrenci sayısının değişmediği anlaşılmıştır. Bu durumun yeni açılan sıbyan Mekteplerine oranla, mezun olan ve üst eğitim kademelerine geçen öğrenci sayılarının çok değişmemiş olduğunu göstermektedir (SVH, 31. Def'a, H.1321/1903, s. 144). İskenderun, Harim, Beylan, Bab, Cebel-i Seman Kazalarındaki sıbyan Mekteplerinde herhangi bir değişiklik bulunmamaktadır (SVH, 31. Def'a, H.1321/1903-1904, s. 303-324-341-349). İdlib kasabasına iki vilayet merkezine on bir saat uzaklıkta bulunan Maarret-mısrîn kasabasında ise 15, Eriha karyesinde 14, Birecik'te 1 tane daha açılarak 10, Nizib karyesinde 3 tane daha açılarak 4, Elbistan kasabasında ise 4 sıbyan Mektebinin bulunduğu görülmektedir (SVH,31, H.1321/1903-1904, S. 294-394-397-456).

H. 1322/1904-1905 yılında hem mektep hem de talebe sayısı açısından önceki yıllar ile kıyaslanınca herhangi bir değişiklik bulunmamaktadır (SVH,32. Def'a, H.1322/1904-1905, S. 147- 288- 297- 318- 341- 350- 412- 478- 487). Ancak diğer yıllardan farklı olarak daha önceleri büyük bir yerleşim yeri iken daha sonra küçülen Sermin kasabasında da 6 sıbyan Mektebine rastlanılmaktadır (SVH,32. H.1322/1904-1905, S. 289).

H. 1323/1905-1906 yılında Cebel-i Seman'a bağlı nahiyelede sıbyan Mektebi açılmış olmasından kaynaklı olarak kazaya bağlı nahiyelede oturan öğrenciler yakınlarındaki sıbyan Mektebine gittikleri için Cebel-i Seman merkezinde 30 sıbyan Mektebi azalmıştır. Kaza merkezinde 20 sıbyan Mektebi ile eğitime devam edilmiştir (SVH,33. Def'a, H.1323/1905-1906, S. 377). Muretmasar? Kasabasında 15 sıbyan Mektebi vardır. Marra kasabasında ise 6 sıbyan Mektebi bulunmaktadır (SVH,33. Def'a, H.1323/1905-1906, S. 321-322.) İskenderun kasabasında 4 tane artarak 10 sıbyan Mektebi, İdlib kasaba merkezinde ise 12 tane azalarak 14 sıbyan Mektebi ile eğitim verilmiştir. Sıbyan Mektebinin artışının ihtiyaç ile paralel olmasına karşılık İdlibe bağlı nahiyelede açılan sıbyan Mektepleri, kaza merkezindeki sıbyan mektep sayısını düşürmüştür (SVH,33. Def'a, H.1323/1905-1906, S.276-292). Bunun dışında herhangi bir değişikliğe rastlanılmamaktadır (SVH,33. Def'a, H.1323/1905-1906, S. 154-330-347-357-377-430-495).

H. 1324/1906-1907 yılında İskenderun haricinde sıbyan Mekteplerinde herhangi bir değişiklik bulunmamaktadır (SVH,34. Def'a, H.1324/1906-1907, S. 308- 309- 310- 318- 329-

346- 367- 423- 490- 510). İskenderun kasabasında 2 mektep azalarak 4 sıbyan Mektebi ile eğitim verilmiştir. (SVH, 34. Def'a, H.1324/1906-1907, S. 276).

H. 1326/1908-1909 yılında Haleb merkez'de mevcûd islam sıbyan Mektepleri 87 adet olup öğrenci sayısı 3.929'dur (SVH, 35. Def'a, ,H.1326/1908-1909, S. 319). İskenderun kazasında 6, bağlı köylerinde ise 4 sıbyan Mektebinin mevcut bulunması ile büyük bir artış yaşanmıştır (SVH, 35. Def'a, ,H.1326/1908, S. 273). Rumkale'de 1, Elbistan'da, 4, Göksun kazasında 5 sıbyan Mektebi bulunmaktadır (SVH, 35. Def'a, H.1326/1908-1909, S. 428- 484- 494). Haleb'e bağlı diğer kazalarda herhangi bir değişikliğe rastlanılmamaktadır (SVH,35. Def'a, H.1326/1908-1909, S. 306-307- 308- 327- 345- 367- 420- 428- 484- 494).

Yukarıda verdiğimiz bilgiler doğrultusunda Sıbyan Mekteplerinin sayısı ve talebe miktarları oldukça fazladır. Antakya Kasabasında 40, Cebeli Seman kazasında 50 tane olan sıbyan Mektepleri varlıklarını uzun süre devam ettirebilmiş ve öğrenci sayılarında ciddi bir azalma yaşanmamıştır. Bu durum Cebel-i Seman kazasının Haleb islam eğitiminin ilk kademesinin en yoğun olduğu yerlerin başında geldiğini göstermektedir. H. 1309/1891-1892 yılına gelindiğinde İdlib kasabasında 18 tane olan sıbyan Mektepleri H. 1313/1895-1896 yılında 34'e, 1314'te 36'ya yükselmiştir. H. 1321/1903-1904 yılında İdlibte sıbyan mektep sayısında düşüş yaşandığı görülmektedir. Bu durumun sebebi olarak kazaya bağlı yerleşim birimlerinde de sıbyan Mekteplerinin açılmış olması ve gayrimüslim Mekteplerinin yaygınlaşmasına bağlı olduğunu düşündürmektedir. Aynı durum Harim ve Cebel-i Seman kazası için de görülmektedir. İskenderun, Kefer Taharim, Beylan, Birecik, Bab, Nizib, Göksun, Rumkale, Andırında da sıbyan Mektepleri ile ilk kademede eğitim verildiği görülmektedir.

Eğitim politikasında Padişaha bağlı, Osmanlıcılık idealine sahip bir nesil hedeflendiği için misyonerlere karşı dinî içerikli derslerin ağırlıkları da artırılmış olduğu görülmektedir (Fortna, 2005, S. 256). Ulaşılan sayılardan da anlaşılacağı üzere halkın büyük çoğunluğu çocuklarını bu mekteplere göndermeye isteklidir. Bu durum bize ilk kademede İslami eğitime halkın ne denli önem verdiğini de göstermektedir (Alkan, 2004, S. 118). Bu anlayışın sonuçları ilerleyen kademelerde değişmiştir.

Yıldan yıla kazalara bağlı nahiyelerde açılan sıbyan Mektepleri eğitim politikasının bir parçası olmuştur. Haleb'de güçlü olan gayrimüslim eğitime karşılık en uzak nahiyelerde bile sıbyan Mektebinin açılması Müslüman eğitiminin güçlendirilmesi adına güdülen politika olarak görülmektedir. Ancak devletin mali gücünün yeterli olmayışı, halkında bu eğitim masraflarını karşılayamaması gibi nedenlerden dolayı istenen sonuca ulaşılamamıştır.

4.3.1.3. Haleb İbtidai Mektepleri

Maarif-i Umumiyye Nizamnamesinde öğrencilerin ilköğretime gitme zorunluluğu bulunmaktadır. Ulaştığımız Arapça kaynakta Mithat Paşa'nın Suriye valisi olması ile 6 yaşından itibaren Haleb'de ilköğretimin zorunlu hale geldiği ifade edilmiştir (Ahmed, 2011, S. 312). Haleb'de 1890 yılından itibaren modern ibtidai mektepleri açılmış ve yeni usule göre eğitim verilmiştir (SVH, 19. Def'a, H.1308/1890-1891, S. 153). Haleb'de sıbyan Mekteplerinin ibtaiyeye dönüşmesi için belli düzenlemeler gerçekleşmiş ve tadilatlar da yapılmıştır. Mektebin fiziki şartlarının yanı sıra öğretmen atamaları da gerçekleşmiştir. Haleb'de mekatib-i ibtidaiye teşkili hakkında tamim gereği Maraş sancağına bağlı Elbistan kazasında iki adet Mekteb-i btidaiyenin açılmış olduğu yapılan yazışmalardan anlaşılmaktadır (TS. Mae.1387,2, 20 C 1308).

Bütün Osmanlı vilayetlerinde olduğu gibi Haleb vilayetinde de ibtidai mekteplerin yönetim esaslarının düzenlenmesi için ilk girişimler 1892 yılında başlamıştır. İbtaiye Mekteplerine 1892 yılı talimatnamesi ile atanacak öğretmenler Dâulmuallimîn-i İbtidai'den şadenname almaları veya imtihan ile yeterliliklerini ispatlama şartı getirilmiştir. Tedrisât-ı ibtidaiyye meclislerinin izni olmadan atanan öğretmenler üç yıl dolmadan görev yerlerini terk edemeyecekleri belirtilmiştir. İbtidaiye Mektebindeki öğretmenlerin maaş ve terfi durumları böylece belli bir sisteme bağlanmış olduğu görülmektedir (Sarıçelik, 2009, S. 48). Ayrıca öğretmenler üç yılda bir terfi alacaklardır. Öğretmenlerin alacakları terfiler maaşlarına da yansıtacağı belirtilmiştir. Ancak terfi ve maaş işlemleri meclis dışı atamaları örneğinde yerel eşrafın isteğine bırakılmıştır. Haleb'de meclis dışı atamalarda ibtidai muallimi seçimleri ahaliye ait olduğundan muallim maaşları, asalet tasdik işlemleri yerel ahalinin etkisi ile yürütülmüştür (MF. MKT.453/3-10/02/1317).

1913 yılında çıkarılan Tedrisât-ı İbtidaiyye Kanunu ile ibtidai Mekteplerde sistem değişikliğine gidilmiştir. Buna göre ibtidai Mektepleri, rüştiyeyi de kapsayacak şekilde altı yıla çıkarılmıştır. İkişer yıl süreli ve birbirinin devamı mahiyetinde olan “devre-i ibtidâiye, devre-i vasatiye ve devre-i âliye” adıyla üç devre şeklinde teşkilatlanan mekteplerde okutulacak dersler belirlenmiştir. İbtidaiye Mektepleri altı kademeli, altı dersaneli ve altı hocalı olması için düzenlemeler yapılmışsa da maddi yetersizliklerden dolayı gerçekleşmemiştir. Bu doğrultuda muallimlerin birden çok sınıfta ders saatlerini bölerek 20'şer dakika ders okuttuğu görülmektedir. Ayrıca çoklu sınıfları bir arada okutan muallimler bir kademeye ders anlatırken diğer öğrencilere vazife vermişlerdir (Sarıçelik, 2009, S. 5). Aşağıdaki İhsa'iyat Mecmu'ası

incelendiğinde Haleb’de açılmış olan ibtidaiyelerin kaç dersaneli olduğu, öğrencilerin cinsiyet dağılımları bilgisine ulaşılmaktadır.

Tablo: 5

Haleb’deki İbtidaiye Mekteplerindeki Dershane ve Muallim Miktarı (1329-1330/1913-1914 Senesine Mahsûs Ma’ârif-i Umuûmiye İhsâ’iyât Mecmûası, Levha 1, Matba‘a-i Âmire, 1336).

Haleb Dershanelerin adedi i‘tibârıyla mekâtib-i ibtidaiye-i umûmîyenin mikdârı

	Zükûr	Înâs	Muhtelit
Numune-i İbtidaisi	-	-	-
Altı Dershâneli	10	3	-
Beş Dershâneli	3	6	-
Dört Dershâneli	10	-	-
Üç Dershâneli	24	3	1
İki Dershâneli	35	8	-
Bir Dershâneli	108	3	-
Yekûn	190	23	1
Aded-i Muallimîn i‘tibârıyla mekâtib-i ibtidaiye-i umûmîyenin mikdârı			
Altıdan fazla muallimli	2	-	-
Altı muallimli	7	-	-
Beş muallimli	2	3	-
Dört muallimli	15	5	-
Üç muallimli	19	4	1
İki muallimli	29	9	-
Bir muallimli	116	2	-
Yekûn	190	14	1
H.1324/1906-1907 senesi	48	4	-
Eylül öncesi açılan mektepler			
H.1324/1906-1907 senesi	142	18	1
Eylül sonrası açılan mektepler			

6 dershaneli, 6 hocalı İbtidaiye Mektepleri Haleb Vilayetin’de bulunamamaktadır.

Haleb’de bir taraftan ibtidai Mektepleri açılırken bir taraftan da ibtidai mektepleri için mali kaynak arayışı içerisine girilmiştir. Mali kaynaklar için müslüman cemaati tarafından

oluşturulan maddi bir fonun kurulması kararlaştırılmıştır (MF. MKT. 93/50-01-25/06/1304) Oluşturulan bu fon sadece ibtidaiyelerin ihtiyaçlarına kaynak sağlamamış olup maarif sandığında oluşan açıkları kapatmak içinde kullanılmıştır (MF. MKT. 93/74-02-06/07/1304). İbtidi Mektepleri için oluşturulan bu fonun dışında Fırat Nehrinde çalışan kayıklardan alınan nehir kullanım bedelinden oluşan gelirler maarif sandığına kaynak teşkil etmiştir. Bu kaynakların ise belediye üzerinden alınması görüşü hâkim olmuştur. Eğitim masraflarının karşılanabilmesi için maddi kaynakların süreklilik göstermesine de önem verilmiştir (MF. MKT.118/26-29/10/1307).

Vilayetler maarife gelir sağlamak için ahaliden para topladıkları gibi bazı yerel vergiler de koymuş oldukları görülmektedir. 1872 yılında Mektebi olmayan köy ve kasaba ahalisine ziraat ürünlerinden alınan aşar vergisine %10 oranında ek zam yapılmasından ibaret olan yeni bir vergi konulmuştur (Cevdet, 1991, S. 126). Hali vakti yerinde olan ailelerden de alınan paralar ibtidaiyeler için kullanılmıştır. Bunun örneğini Haleb’de de görebilmek mümkündür. Urfanın merkez, nahiye ve köylerinde İbtidaiye Mekteplerinin açılması için gerekli olan masraflar ahaliden ve evkaf-ı münderiseden karşılanmıştır (MF. İBT. 25/24-04/10/1307). Haleb Maarif İbtidaiye Müfettişinin raporunda ahaliden alınan yardımlar için düzenlemeler yapılmış olduğu ve bu işi belli sistem dâhilinde yürütebilmek adına nizamname çıkarılması gerektiği belirtilmiştir (MF. İBT.489/47-26/04/1332). Ancak bu nizamnamenin çıkarıldığı ile ilgili herhangi bir kayda rastlanmamaktadır.

Bütün Osmanlı vilayetlerinde olduğu gibi Haleb vilayetinde de ibtidai mekteplerinin açılması ve eğitim verme sürecinde sağlık şartlarının iyi olması için çaba gösterilmiş ve salgın hastalıklara karşı mücadele edilmiştir. İbtidaiye Mekteplerinde sağlık kurallarına uyulması, öğrencilerin temizliğinin sağlanması, salgın hastalıklara karşı mücadelede modern uygulamalar getirilmiştir. Mektebin kurulacağı yerden başlamak üzere yiyecek ve içeceklerde dikkat edilecek hususlar da belirtilmiştir. İbtidai mektepleri sıbyân mekteplerinden daha çok sağlık kurallarına uyan Mektepler olmuştur. Modern eğitim anlayışının gelişmesi ile ortaya çıkan hıfzıssıhha kuralları ibtidai mekteplerinde uygulanmaya başlamıştır. Rehnümâ-yı Muallimîn’de bu Mekteplere çiçek çıkarmış veya aşılansın, bulaşıcı bir hastalığı olmayan çocukların kaydedilmesi önerilmiştir (Buyrukçu, 2002, S. 22).

1892 yılında Dersaâdet Mekâtib-i İbtidaiyyesi İçin Talimat-ı Mahsûsa’da mekteplerde bulaşıcı hastalıkların yayılmasını önlemeye yönelik tedbirler için velilerden, kaydolacak çocuğun aşılmasını tamamlamış olduğuna ve bulaşıcı bir hastalığının olmadığına dair bir doktor

raporu getirmesi istenmiş olduğu görülmektedir. Hastalanan çocuklara yapılacaklarla ilgili birçok unsurdan bahsedilmiştir (Cevdet Paşa, 1991, S.319-321).

Sağlık şartlarının iyileştirilmesi üzerine terfi verildiğini Haleb’de bulunan ilkokulların sağlık şartlarına uygun olarak imar ve ıslahı adına mahalli eğitimin geliştirilmesinde görülen hizmetlerinden dolayı Maarif Komisyonu Azası ve Eşraftan Müderriszade Ahmed Sıddık Bey’in rütbesinin terfi edilmesinden anlamaktayız (BOA, MF. MKT, 869/61. 12 Temmuz 1905).

4.3.1.3.1. 1328-1329/1912-1913 ve 1329-1330/1913-1914 yıllarına ait İhsa’iyat Mecmu’ası Haleb İbtidaiye Mekteplerine ait Veriler ve Değerlendirilmesi:

Bu kısımda Haleb’de açılmış olan İbtidaiye mekteplerinin sayısı, mekteplerin masrafları, öğrencilerin cinsiyetlerine göre dağılımı, muallim sayıları ve menşeleri, mektepteki öğrenci velileri ve meslekleri, imtihan cedvelleri ile ilgili bilgileri içermektedir.

Tablo: 6

1912-1913 Haleb İbtidaiyesi mektep, öğrenci, muallim sayıları ve Mekteplerin masrafları (1328-1329/1912-1913 Senesine Mahsûs Ma‘ârif-i Umuûmiye İhsâ’iyât Mecmûası, Levha 1, S.1-2, Matba‘a-i Âmire, 1334).

Mekatib-i İbtidâiye												
Mekatib			Şakirdan			Muallimin			Masârif-i Seneviye			
Ayıntab	Maraş	Merkez sancığı	Liva	Zükûr	İnas	Muhtelit	Yekun	Zükûr	İnas	Yekun	Mu‘allim	Mua‘llime
43	35	91	Zükûr	3607	684	-	103	367	148	4291	148	30
2	1	12	İnas	1921	60	-	36	1981	43	112460	43	2
-	-	-	Muhtelit	2173	328	-	45	2501	78	217560	78	6
45	36	103	Yekun	3607	684	-	103	367	148	4291	148	30
2173	1921	3607	Zükûr	3607	684	-	103	367	148	4291	148	30
328	60	684	İnas	1921	60	-	36	1981	43	112460	43	2
2501	1981	4291	Yekun	3607	684	-	103	367	148	4291	148	30
78	43	148	Mu‘allim	3607	684	-	103	367	148	4291	148	30
6	2	30	Mua‘llime	1921	60	-	36	1981	43	112460	43	2
217560	112460	469840	Câlib-i hükümetten	3607	684	-	103	367	148	4291	148	30
14760	-	15600	Menabi-i saireden	1921	60	-	36	1981	43	112460	43	2
232320	112460	485440	Yekun	3607	684	-	103	367	148	4291	148	30

Yekûn	169	15	-	184	7701	1072	8773	269	38	799860	30360	830220

Tablo 6’da görüldüğü gibi en çok Mektebin Haleb’in merkezinde sonra Ayıntab’da açılmıştır. Mektep ile masraflar doğru orantılıdır. Hükümet tarafından belirlenmiş olan masraf 469.840 kuruştur. Diğer binalar adına çıkan masraf ise 15.600 kuruştur. Haleb’de karma eğitim verilen İbtidaiye Mektebi bulunmamaktadır. En çok mektep ve öğrenci sayısı erkek öğrencilere aittir.

Tablo: 7

Haleb’deki İbtidaiye Mekteplerinin 1913-1914 ders yılındaki umumiye ve hususiye olarak sayıları (1328-1329/1912-1913 Senesine Mahsûs Ma’ârif-i Umuûmiye İhsâ’iyât Mecmûası, Levha 4, s .9, Matba‘a-i Âmire, 1334).

Bilumum Mekâtib-i İbtidaiye Miktarı				
Vilayet	Mekâtib-i Umûmiye	Mekâtib-i Husûsiye	Mekâtib-i Gayri Müslime	Yekûn
Haleb	184	52	60	296

Bilumum Mekâtib-i İbtidaiye Şakirdanı				
Vilayet	Mekâtib-i Umûmiye	Mekâtib-i Husûsiye	Mekâtib-i Gayri Müslime	Yekûn
Haleb	8773	1533	5893	16199

Bilumum Mekâtib-i İbtidaiye Muallimin ve Muallimâtı								
Vilâyet	Mekâtib-i Umûmiye		Mekâtib-i Husûsiye		Mekâtib-i Gayri Müslime		Yekûn	
Haleb	Mu‘allim	Mua‘lîme	Mu‘allim	Mua‘lîme	Mu‘allim	Mua‘lîme	Mu‘allim	Mua‘lîme
	269	38	49	24	155	89	473	151

Genel ibtidai sayısı hususi ve gayrimüslim ibtidaiyelerine göre daha fazladır. Ancak öğrenci sayısına baktığımızda ise mektep ile öğrenci sayısı orantılandığında gayrimüslim ibtidaiyelerinde Mektebe göre öğrenci sayısı daha fazladır. Haleb (vilayeti) İbtidai Mekteplerinin tamamında 473 muallim, 151 muallime çalışmıştır.

Tablo: 8

Haleb'deki İbtidaiye Mekteplerinin 1913-1914 ders yılındaki umumiye ve hususiye olarak sayıları (1329-1330/1913-1914 Senesine Mahsûs Ma'ârif-i Umuûmiye İhsâ'iyât Mecmûası, Levha 3, Matba'a-i Âmire, 1336).

Bi'l-umûm mekâtib-i ibtidaiye mikdârı				Yekûn	
Mekâtib-i Umûmiye		Mekâtib-i Husûsiye			
213		147		360	
Bi'l-umûm mekâtib-i ibtidaiye muallimîn ve muallimâtı				Yekûn	
Mekâtib-i Umûmiye		Mekâtib-i Husûsiye			
Muallim	Muallime	Muallim	Muallime	Muallim	Muallime
358	69	249	212	607	281

Bi'l-umûm mekâtib-i ibtidaiye şâkirdânı				Yekûn	
Mekâtib-i Umûmiye		Mekâtib-i Husûsiye			
9961		12687		22648	

Tablo 8'den anlaşıldığına göre 360 ibtidaiyenin 213 tanesi umumi mektepleri oluşturmaktadır. Gerek hususiye gerek umumiye ibtidaiyelerinde erkek hocaların sayısı bayan hocalara göre daha fazladır. Hususi Mekteplerdeki öğrenci sayısı umumi mekteplerine göre yaklaşık olarak dörtte bir oranında daha fazladır.

Tedrisat-ı İbtidaiye Kanunu-ı Muvakkati ile İbtidaiyelerin eğitim ve öğretim süresi altı yıla çıkarılmış ve bu doğrultuda daha çok öğretmen görevlendirilmiştir.

Tablo: 9

Haleb'deki İbtidaiye Mekteplerinin 1913-1914 Ders Yılındaki Görevlilerinin Sayısı (1329-1330/1913-1914 Senesine Mahsûs Ma'ârif-i Umuûmiye İhsâ'iyât Mecmûası, Levha 3, Matba'a-i Âmire, 1336).

Mekâtib-i ibtidaiye-i umûmiyede mevcûd me'mûrîn, muallimîn ve müstahdemîn miktarı	
Zükûr	Înâs

Memûrîn	1	1
Muallimîn	357	69
Hademe	71	13

Tablo: 10

Haleb'deki İbtidaiye Mekteplerinin 1913-1914 Ders Yılındaki Muallimler (1329-1330/1913-1914 Senesine Mahsûs Ma'ârif-i Umuûmiye İhsâ'iyât Mecmûası, Levha 4, Matba'a-i Âmire, 1336).

Mekâtib-i ibtidaiye-i umûmiye muallimlerinin menşe' i'tibârıyla mikdârı											
Dârümuallimîn	Dârümuallimât	2 Senelik Dârümuallimîn	Sultânî		İ'dâdî		Muallim mu'âvinliği ehliyetnâmeli		Dersten mücâz	Mekâtib-i sâ'ire	
			Zükûr	Înâs	Zükûr	Înâs	Zükûr	Înâs		Zükûr	
81	5	5	18	-	3	-	191	2	10	48	62

İki muallimin menşe'leri hakkında ma'lûmât alınamamıştır.

Muallimlerin çoğunun Dârümuallimîn mezunu ve erkek oldukları görülmektedir.

Tablo: 11

Haleb'deki İbtidaiye Mekteplerinin 1913-1914 Ders Yılındaki Muallim Ve Talebeleri (1329-1330/1913-1914 Senesine Mahsûs Ma'ârif-i Umuûmiye İhsâ'iyât Mecmûası, Levha 8, Matba'a-i Âmire, 1336).

Esâmi-i Kaza	Mekâtib				Muallimîn				Bi'l-umûm ibtidâ'i şâkirdânı		Mecburiyet-i tahsîl sinindeki etfâl		Mektebe devâm etmeyen etfâl		Daha ne kadar Mektebe ihtiyaç vardır
	Zkr	Înâs	Mhtlt	Ykn	Zkr	Înâs	Zkr	Înâs	Zkr	Înâs	Zkr	Înâs	Zkr	Înâs	
Haleb	8	5	1	14	34	29	922	467	3147	3185	2225	2718			98

Mülhekâtu	7	-	-	7	8	-	182	-	1736	1914	1554	1914	224
İdlib	2	1	-	3	11	2	228	54	1205	1027	977	973	39
Mülhekâtu	10	1	-	11	21	2	331	23	1906	1638	1575	1615	-
İskenderun	2	1	-	3	9	3	128	83	123	223	123	140	5
Mülhekâtu	5	-	-	5	5	-	148	-	203	228	55	228	26
Antakya	6	1	-	7	20	5	412	95	1110	1119	698	1024	34
Mülhekâtu	5	-	-	5	13	-	277	-	1762	1861	1485	1861	171
Bâb	3	1	-	4	10	2	140	50	521	627	381	577	20
Mülhekâtu	8	-	-	8	9	-	128	-	833	1240	705	1240	167
Beylân	2	1	-	3	6	2	89	65	250	287	161	222	7
Mülhekâtu	1	-	-	1	1	-	40	17	199	251	159	334	47
Cisr	1	1	-	2	5	1	52	25	378	346	326	321	13
Mülhekâtu	10	-	-	10	11	-	228	-	1522	1554	1294	1554	125
Hârim	1	1	-	2	4	2	62	24	682	482	620	458	21
Mülhekâtu	8	1	-	9	13	1	34	11	650	635	616	624	125
Kilis	7	2	-	9	24	8	543	209	1216	1917	673	1608	45
Mülhekâtu	13	-	-	13	14	-	382	-	2585	2415	2203	2415	461
Münbiç	1	1	-	2	5	2	105	25	117	112	12	87	2
Mülhekâtu	4	-	-	4	5	-	62	-	140	227	78	227	401
Ma'arra	2	1	-	3	11	-	106	24	563	642	457	608	21
Mülhekâtu	10	-	-	10	11	-	355	-	906	744	551	744	150
Livâ Yekûnû	116	18	1	135	250	59	4954	1182	21754	22674	16928	21392	2232
Ayntâb Lv	15	2	-	17	34	5	982	135	3585	3109	2603	2974	111
Mülhekâtu	13	-	-	13	15	-	484	3	1945	1604	1461	1601	187
Rumkale	2	1	-	3	7	2	176	4	461	410	285	370	13

Mülhekâtı	5	-	-	5	6	-	75	-	2254	2107	2179	2107	176
Livâ Yekûnû	35	3	-	38	62	7	1717	178	8245	7230	6528	7052	487
Maraş Lv	7	1	-	9	11	3	577	-	1321	1116	744	1116	37
Mülhekâtı	10	-	-	10	10	-	211	64	902	835	691	771	87
Elbistan	4	-	-	4	7	-	283	-	753	622	470	622	21
Mülhekâtı	5	-	-	5	5	-	211	-	3159	2362	2948	2362	137
Pazarcık	1	-	-	1	1	-	50	-	88	82	32	82	3
Mülhekâtı	4	-	-	4	4	-	94	-	1233	1234	1539	1234	97
Süleymanl ı	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Mülhekâtı	2	-	-	2	2	-	37	-	448	234	411	234	21
Göksun	2	-	-	2	3	-	52	-	161	168	109	168	5
Mülhekâtı	3	-	-	3	3	-	97	-	1227	1081	1130	1081	90
Livâ Ykn	39	1	-	40	46	3	1612	64	9692	7734	8074	7670	498
Vilâyet Yekûn	190	22	1	213	354	69	8283	1424	39691	37638	31530	36114	3217

Kız çocuklarının mektebe devam etmeme oranlarının oldukça yüksek olduğu ve mektep sayısının artırılması gerektiği görülmektedir.

Tablo: 12

Haleb’deki İbtidaiye Mekteplerinin 1913-1914 Ders Yılında Yapılan İmtihan Çizelgesi (1329-1330/1913-1914 Senesine Mahsûs Ma‘ârif-i Umuûmiye İhsâ’iyât Mecmûası, Levha 3, Matba‘a-i Âmire, 1336).

	Zükûr	Înâs	Yekûn
Mekâtib-i ibtidaiye-i umûmiyede imtihândan önce mevcûd talebe sayısı	8537	1424	9961
Mekâtib-i ibtidaiye-i umûmiyeden tedrîsât-ı ibtidaiye tasdîknâmesi alarak neş’et eden talebe sayısı	291	70	361
Mekâtib-i ibtidaiye-i umûmiyede terfî‘-i sınıf eden talebe sayısı	6636	1086	7712

Mekâtib-i ibtidaiye-i umûmiyede terfî'i sınıf edemeyen talebe sayısı	1620	268	1888
Toplamda 19.922 öğrenci bulunmaktadır. 9.961 öğrenciden 7.712 öğrenci imtihanı geçmiştir.			

Tablo: 13

Haleb'deki İbtidaiye Mekteplerinin 1913-1914 Ders Yılı Bina Sayısı, Mülkiyetinin Kimlere Ait Olduğu, Kıymeti, Kira Giderleri, Yıllık Ma'âş ve Masrafları (1329-1330/1913-1914 Senesine Mahsûs Ma'ârif-i Umuûmiye İhsâ'iyât Mecmûası, Levha 2, Matba'a-i Âmire, 1336).

Mekâtib-i İbtidâ'îye-i Umûmiyenin Keyfiyet-i Bina İ'tibârıyla Mikdârı					
Mücedded	Muvâfık	Muhtâc-ı Ta'mîr	Muhtâc-ı Tevsî'	Gayri Muvâfık	Toplam
35	54	61	10	53	213

1329-1330/1913-1914 ders yılına ait ibtidaiye binaları incelendiğinde yukarıdaki tablo karşımıza çıkmaktadır. 213 adet olan İbtidaiye Mektebinden 35'inin binası yeni olduğu, 10 tanesinin genişletildiği, 61 tanesinin tamire ihtiyacı olduğu ve 53 tanesinin de eğitime uygun olmadığı görülmektedir. Binalardan sadece 54 tanesinin eğitime uygun olması ibtidaiyelerin bina sıkıntısı yaşadığını göstermektedir.

Halebtteki İbtidaiye Mekteplerinin 1329-1330/1913-1914 ders yılı bina aidyetleri

Mektep Binâsının Cihet-i Â'idîni İ'tibârıyla Mekâtib-i İbtidâ'îye-i Umûmiyenin Mikdârı				
Hükûmet veya Ma'ârif-i Mahalliyeye	Evkâfa	Karye Ahâlîsine	Efrâda	
90	61	9	53	

Mekâtib-i İbtidâ'îye-i Umûmiyenin Kıymeti: 1 734 800 Kuruş.

Mekâtib-i İbtidâ'îye-i Umûmiyenin İcâre-i Senevîsi: 33 958 Kuruş.

Bu tablodan da anlaşılacağı üzere ibtidaiye Mekteplerinin bina tahsisinde bölge halkının ne kadar etkili olduğunu görmekteyiz.

Halebtteki İbtidaiye Mekteplerinin 1329-1330 ders yılına ait masraflar

Mekâtib-i İbtidâ'îye-i Umûmiyenin Masârif-i Senevîsi		
Ma'âşât	Masârifât	Yekûn

1 628 180	217 878	1 846 058

Halebteki ibtidaiyelerin masrafları incelendiğinde en çok gider ödenen maaşlara aittir.

4.3.1.3.2. Haleb Vilayetinde Emlak-ı Seniyye Bütçesinin Tasarrufu:

II. Abdülhamid merkeze uzaklığı nedeniyle denetim ve kontrolü gerçekleştirmek için imar faaliyetleri adına devlet arazilerinin bir kısmını Hazine-i Hassa bünyesine almıştır (Kurşun, 1998, S.138). Hazine-i Hassa bünyesinde Emlak- Hümayun kurulmuştur. Osmanlı Devleti'nde tüm stratejik noktalarda olduğu gibi Haleb vilayetinde de padişahın mülkü olan verimli araziler satın alınmış ve bu topraklar Emlak-ı Hümayuna dâhil edilmiştir. Padişahın mülkü olan bu arazilerde Mektepler inşa edilmiştir. Haleb vilayetinde Emlak-ı hümayun dâhilinde kurulan mektep Münbiç Emlak-ı Seniyye Mektebi olarak görülmektedir (Terzi, 2009, S. 30-31).

İngilizler, toprak satın alırken yeraltı ve yer üstü zengin kaynakları olan stratejik konumdaki Osmanlı topraklarını seçmişlerdir. II. Abdülhamid bu politikaya karşı Emlak-ı Hümayuna araziler seçip dâhil ederken bu bölgeleri öncelikli hale getirmiştir. Kurulan bu sistemin bir ayağının da Haleb vilayetinde bulunduğu görülmektedir. Belirtilen stratejik yerler Haleb, Musul, Kudüs, Bağdat, Kıbrıs gibi vilayetlerdir (Terzi, 2009, S. 30-31).

Tablo: 14

II. Abdülhamid Döneminde Padişah Adına Tapulanan Arazi Miktarı (Terzi, 2000, S. 96).

Vilayet ve Sancak	Dönüm	Yüzde (%)
Bağdat Vilayeti	6.235.160	11.11
Basra Vilayeti	2.849.070	5.08
Beyrut Vilayeti	11.417.330	20.35
Haleb Vilayeti	5.586.060	9.96
Musul Vilayeti	17.770.368	31.68
Selanik Vilayeti	197.149	0.35
Suriye Vilayeti	11.835.307	21.10
Kudüs Sancağı	211.621	0.38
Toplam	56.102.065	100

Tablo 14'ten anlaşılacağı üzere yabancı devletlerin strateji geliştirdiği yerlerde II. Abdülhamid mülk toprakları edinmiştir. Ayrıca bu bölgeler güvenlik açısından önemli olup Türk nüfusunun kritik seviyede olduğu yerler olarak bilinmektedir (Terzi, 2000, S. 33). Bu uygulamayı devrin şartlarını ve yabancı devletlerin politikalarını göz ardı eden isimler sahipsiz arazilerin Hazine-i Hassaya bırakılmasını ve hanedanın ortak malı olmasını, Tanzimat süreci boyunca bu emlakların maliye hazinesinden geri alınmasını sebep göstererek II. Abdülhamid'i oldukça sert eleştirmişlerdir (Nazif, 1924, S. 3-7; Şensözen, 1982, S. 37-42).

II. Abdülhamid'in emlaklarının çoğuna İbtidaiye Mekteplerini bizzat inşa ettirmiş olması ilköğretim seviyesindeki eğitime, ne kadar önem verdiğini de gözler önüne sermektedir (Kodaman, 1988, S. 87).

Tablo:15

Osmanlı Vilayetlerinde Emlak-ı Hümayun dâhilinde İnşa Edilen Mektepler (Kankal, 2016, S. 159).

Vilayet/ Sancak	İbtidaiye Sayıları
Haleb vilayeti	20
Suriye vilayeti	6
Bağdat vilayeti	13
Beyrut vilayeti	41
Musul vilayeti	7
Basra vilayeti	2
Kudüs sancağı	2
Edirne vilayeti	51
Hüdavendigar vilayeti	25
Aydın vilayeti	22
İstanbul vilayeti	13
Çatalca sancağı	8
Konya vilayeti	7
Ankara vilayeti	4
Kastamonu vilayeti	2
İzmit sancağı	2
Bitlis vilayeti	1

Yanya vilayeti	5
Selanik vilayeti	1
Manastır vilayeti	1
Girit vilayeti	1
Cezayir-i Bahr-i Sefid vilayeti	3
Toplam	237

20 ibtidai mektep ile Haleb vilayeti, Beyrut vilayetinden sonra Arap vilayetlerindeki Emlak-ı Seniyye dâhilinde en çok ibtidaiye mektebi açılan ikinci yer olarak görülmektedir. Bu durum bölgenin politik olarak stratejik bir noktada olduğunu da gözler önüne sermektedir.

4.3.1.3.3. Münbiç Emlâk-ı Seniyye Dâhilinde Vâkı‘ Hamidiye Mekteb-i İbtidîsi

Haleb vilayetinde ilk İbtidaiye H. 1308/1890-1891 yılında Münbiç Emlâk-ı Seniyye Dâhilinde Vâkı‘ Hamidiye Mekteb-i İbtidîsi olarak bilinmektedir. Münbiç’te Hamidiye Mektebi önce rüşdiye düzeyinde açılması planlanmış ama daha sonra eldeki imkânlardan dolayı ibtidai seviyesinde açılmıştır (MF. İBT. 81/32-18/Za/1316).

H. 1308/1890-1891 yılından itibaren görülen Münbiç İbtidaiye Mektebi Muallim-i evvel Reşîd Efendi, Muallim-i sâni Hasan Tahsin Efendi, Bevvâb Yakub Efendi’nin olduğu görülmektedir (SVH, 19. Def’a, H.1308/1890-1891, S. 153).

H. 1309/1891-1892-1310/1892-1893 yıllarında da Hamidiye Mektebindeki görevli kadrosu değişmemiştir (SVH, 20. Def’a, H.1309/1891-1892, S. 112-139; SVH, 21. Def’a H. 1310/1892-1893, S. 183). H. 1312/ 1894-1895 ve 1313/1895-1896 yılları incelendiğinde aşağıdaki idari yapı karşımıza çıkmaktadır:

Tablo: 16

Hamidiye Mektebinin kurulduğu Emkal-ı Hümayunun İdari Yapısı (SVH, 22. Def’a, H.1312/1894-1895, S. 146-147; SVH, 23. Def’a, H.1313/1895-1896, S. 158-159).²⁸

Haleb Emlak-ı Hümayun İdaresi

Müdür

Erkan-ı Miralayı Saffet Bey

²⁸ Bknz. Kankal H. (2016). Sultan II. Abdullahamidin Osmanlı Eğitime Yaptığı Önemli Bir Katkı: Emlak-ı Hümayun’a İnşa Edilen Mektepler, *Selçuklu Üniversitesi Türkiyat Araştırma Dergisi (SUTAD)*. Sayı:40.(S.151-176)

Tahrirat Baş Katib-i	Avadis Efendi
Muhasebeci	Abdulkadir Vehbi Efendi
Ser Mühendis Vekili	Kol Ağası Mustafa Şevket Efendi

Komisyon Üyeleri

Reis	Müdür Bey
Aza	Muhasebeci Efendi
Aza	Tahrirat Baş Kâtibi
Aza	Ser Mühendis Vekili

Komisyonun Alt Birimleri

Muhasebe Kalemi	Tahrirat Kalemi	Hendesehane	Diğer Memurlar
Refik-i Evvel	Müsevvid-iEvvel	BaşMühendis	Sandık Emni
Refik-i Sanî	Müsevvid-iSanî	Mühendis	Ambar Memuru
Mukayyid	Mübeyyiz		
Mübeyyiz			

Komisyonla Bağlı Şubeler

Münbiç Şubesi	Ebu Kalkal Şubesi	Cebel-i Seman	Cebel-i Has Şubesi
Memur	Memur	Memur	Memur
Baş Katib	Baş Katib	Baş Katib	Baş Katib
Katib-i Sanî	Katib-i Sanî	Katib-i Sanî	Katib-i Sanî

Hamidiye Mektebi İdari anlamda Kaymakam Mehmed Ali Efendi'ye bağlı olarak çalışmıştır. Halep vilayetinde inşa olunan Mektepler genellikle çiftlik arazileri üzerine kurulmuş olduğu ve Çiftlikat-ı Hümayun ile Cebel-i İsa Çiftlikat-ı Hümayunu dâhilinde on adet Mektebin varlığı görülmektedir (BEVS, Def'a 1, H.1311/1893-1894, S. 66).

H. 1314/1896-1897- H. 1315/1897-1898-H. 1316/1898-1899 yıllarında eğitim kadrosunda değişiklik görülmemekle beraber H. 1314/1896-1897 yılında 67 öğrenci bulunmaktadır (SVH, 24. Def'a, H.1314/1896, S. 251). 1316/1898-1899 yılında 6 öğrenci artarak 73 öğrenciye eğitim verilmiştir (SVH, 26. Def'a, H.1316/1898-1899, S. 276).

Bu mektepteki yoksul öğrenciler için satın alınan kitap ve benzeri ihtiyaçların bedeli Hazine-i Hassa veznesi tarafından ödendiği de bildirilmiştir (ML. EEM. 223/21- 25/Şu/1311). Böylece maddi olanakları yetersiz öğrencilerin eğitimlerini teşvik edici ve destekleyici bazı kararlar alınarak uygulanmıştır. Bunun başka bir örneğini Münbiç'teki Hamidiye Mektebi mezunu fakir talebeden her sene Haleb İdâdisi için ücretsiz olarak birer talebe alınması hususunun mahalli maarif müdüriyeti ve Hazine-i Hassa Nezareti'ne bildirildiğinden anlamaktayız (MF. MKT. 428/4- 29/B/1316).

Münbiç'de inşa olunan Hamidiye Mektebi muallimleri ile ahali arasında olduğu bildirilen münafaretin²⁹ Haleb Maarif Müdürlüğü tarafından yazışmalar yapılarak inceleneceği ve gerekenin yapılacağı bildirilmiştir (MF. MKT. 422/5- 23/C/1316). H. 1317/1899-1900 yılında Münbiç Hamidiye Mektebi Vehbi Efendi'nin sorumluluğuna geçmiştir (SVH, 27. Def'a, H.1317/1899-1900, S. 280). H. 1318/1900-1901 yılında Münbiç Hamidiye Mektebinin Muallimi Hacı Ahmed Efendi olup 55 öğrencisi bulunmaktadır (SVH, 28. Def'a, H.1318/1900-1901, S. 217). Münbiç kazasındaki Muallim değişerek Muallim vekili Musa Kazım Efendi göreve gelmiştir. Vekâleten muallim atamasının yapılması bütçede yeterli ödeneğin olmadığını düşündürmektedir. 5 öğrenci artarak 60 öğrenciye eğitim verilmiştir (SVH, 29. Def'a, H.1319/1901, S. 307).

Haleb vilayetinde Münbiç Kazasına bağlı diğer İbtidaiye Mektepleri; H. 1322/1904-1905 yılında Taşlı Höyük Karyesi Muallim Nafiz Efendi olup Talebe sayısı 30, Suruç Hamidiye Mektebinde Muallim Ali Rıza Efendi olup talebe sayısı 40, Arab Hasan karyesi Mektebi Muallim Mehmed Feyzullah Efendi olup Talebe sayısı 15, Hafsa karyesi Mektebi Muallimi kadrosu boş olup talebe sayısı 32 olduğu görülmektedir (SVH, 33. Def'a, H.1323/1905-1906, S.381). H. 1322/1904-1905 yılında Taşlı Höyük Mektebi, Hafsa Karyesi Mektebinde eğitim kadrosunda herhangi bir değişiklik görülmemekle beraber öğrenci sayısında Taşlı Höyük Mektebinde 32 öğrenci, Hafsa Karyesi Mektebinde 25 öğrenci bulunmaktadır. Arap Hasan Karyesinde Muallim Feyzullah Efendi işi bırakmış olması sebebiyle kadronun boş olduğu görülmesine rağmen öğrenci sayısı 25'e yükselmiştir (SVH, 34. Def'a, H.1324/1906-1907, S. 372). Bu durum bize muallim kadrosunun boş olmasına rağmen Mektebe halkın ne kadar güven duyduğunu da göstermektedir. H. 1324/1906-1907 –H. 1325/1907-1908 yılında Münbiç kazası ibtidai Mektebinin eğitim kadrosu ve öğrenci sayısında herhangi bir değişiklik yoktur (SVH,34. Def'a, H.1324/1906-1907, S. 236-370-486). H. 1326/1908-1909 yılında Münbiç Mektebinin

²⁹ Düşmanlık, Husumet.

Muallim-i Sanî si değişmiş olup Zeki Bey göreve gelmiş ve Mektebin öğrenci sayısı 57'ye yükselmiştir (SVH,35. Def'a, H.1326/1908-1909, S. 307).

Tablo: 17

Emlak-ı Seniyye dâhilinde Münbiç'te Açılan Mekteplerin ve Mescidlerin Masrafları
(BVS, 1318, Def'a 16, S. 94-204)

Mektepler	Masraf/Kuruş
Münbiç Emlak-ı Seniyye dâhilindeki cami ve Mektep masrafları	167.898
Halebte Cebel-i Ayas'ta 10 adet Mektebin İnşa Masrafı	146.700
Halebte Şeyh Ahmed Mecnuni Türbesi, Mektep ve Mescid Masrafı	43.856
Haleb Ersöz Mahallesi Cami ve Mektebin Tamirat Masrafı	17.044
Haleb Cebel-i Has kazası Ebu Hayrat Köyünde Cammi ve Mektep İnşası	30.210
Haleb vilayeti Resul Ayn köyünde Cami ve Mektep İnşası	28.387
Haleb vilayetinde Ebu Kalkal Şubesinde 4 Köyde birer tane Mektep İnşası	59.655
Haleb vilayetinde Rakka kasabasında Camii ve Mektep İnşası	156.541
Haleb vilayeti Ebu Kalkal mahallesinde Camii tamiri	5.350

4.3.1.3.3.1. Ayıntab Emlâk-ı Seniyye Dâhilinde Vâkı ' Hamidiye Mekteb-i İbtidîsi

Hamidiye Mektebi Ayıntab kazasında H. 1318/1900-1901 yılı itibari ile görülmeye başlanmıştır. Muallimin Mustafa Hilmi Efendi olduğu görülmekte olup Mektebin 65 öğrencisi bulunmaktadır (SVH, 28. Def'a, H.1318/1900-1901, S. 217; SVH, 28. Def'a, H.1318/1900-1901, S. 294). H.1319/1901-1902 yılında Ayıntab kazasında aynı muallim devam etmiş olup öğrenci sayısı 7 artarak 72 olmuştur (SVH, 29. Def'a, H.1319/1901-1902, S. 140).

H. 1320/1902-1903 yılında Ayıntab'da Hamidiye Mektebinin eğitim kadrosu 10 öğrenci artmış ve 75 öğrenci ile eğitim verilmiştir (SVH, 30. Def'a, H.1320/1902-1903, S.141). Münbiç'teki Hamidiye Mektebinin Muallim-i evvel (İsim yok) ve Muallim-i sanî (İsim yok) kadrolarının boş olduğu görülmektedir. Eğitim Kadrosunun boş olmasından kaynaklı olarak vekil öğretmenler eğitim vermişlerdir. 15 öğrenci artarak 75 öğrencinin bulunduğu görülmektedir (SVH, 30. Def'a, H.1320/1902-1903, S. 311).

H. 1321/1903-1904 yılında Ayıntab Hamidiye Mektebi aynı eğitim kadrosu ile eğitime devam etmiş ancak öğrenci sayısında ciddi oranda azalma yaşanmıştır. Mektep 30 öğrenci ile eğitim vermiştir (SVH, 31. Def'a, H.1321/1903-1904, S. 231). Münbiçteki Hamidiye Mektebinde yeni mualim Ali Rıza Efendinin ataması yapılmıştır. Öğrenci sayısı değişmemiştir. Elbistandaki Hamidiye Mektebinde Hafız Ali Efendi Muallimlik kadrosuna gelmiştir. Mektepte 12 öğrencisi artarak toplamda 85 öğrenciye eğitim verilmiştir (SVH, 31. Def'a, H.1321/1903-1904, S. 451).

H. 1322/1904-1905 yılında Ayıntab Hamidiye Mektebinde Mustafa Hilmi Efendi'nin dışında 2. öğretmen olarak Hasan Efendi görev yapmıştır. Bir önceki yıla göre 50 öğrenci artarak 80 öğrenciye eğitim verilmiştir (SVH,32. Def'a, H.1322/1904-1905, S. 236). H. 1323/1905-1906 yılında Ayıntab Hamidiye Mekteplerinde eğitim kadrosu değişmemiştir. Sadece Ayıntab'da 5 öğrenci azalarak 75 öğrenciye eğitim verilmiştir (SVH, 33. Def'a, H.1323/1905-1906, S. 465-490-502).

H. 1324/1906-1907 –H. 1325/1907-1908 yılında Ayıntab Hamidiye Mektebinde eğitim kadrosu ve öğrenci sayısında herhangi bir değişiklik yoktur (SVH,34. Def'a, H.1324/1906-1907, S. 236-486). H. 1326/1908-1909 yılında Ayıntab Hamidiye Mekteplerinde eğitim kadrosu aynıdır. Öğrenci sayılarında ise Ayıntab'da 5 öğrenci artmıştır (SVH,35. Def'a, H.1326/1908-1909, S. 232-472).

4.3.1.3.3.2.Maraş Emlâk-ı Seniyye Dâhilinde Vâkı ' Hamidiye Mekteb-i İbtidîsi

H. 1318/1900-1901 yılında sadece Ayıntab kazasında değil Maraş kazasına da Hamidiye Mektebi açılmış olup Muallimi Hafız Mehmed Ali Efendi'dir (SVH, 28. Def'a, H.1318/1900, S. 338).

Elbistan Kazasında H. 1319/1901-1902 yılında Hamidiye Mektebi açılmıştır. Muallimi Hafız İlmi Efendi olup öğrenci sayısı 73'tür (SVH, 29. Def'a, H.1319/1901-1902, S. 370).

Maraştaki Hamidiye Mektebi aynı kadro ile eğitime devam etmiştir. Elbistandaki Hamidiye Mektebinde de aynı eğitim kadrosu ve öğrenci sayısı görülmektedir (SVH,30. Def'a, H.1320/1902, S. 379). Andırın Kazasında Hamidiye Mektebi H. 1320/1902-1903 yılında eğitime başlamıştır. Muallimin Sisneli Hacı Mustafa Efendi olduğu ve Mektebin 35 öğrencisinin bulunduğu görülmektedir (SVH, 30. Def'a, H.1320/1902-1903, S. 387).

Elbistan ve Andırın Kazasında eğitim kadrosu değişmemiştir. Elbistanda 5 öğrenci artarak 90 öğrenciye, Andırında 20 öğrenci azalarak 15 öğrenciye eğitim verilmiştir (SVH, 32. Def'a, H.1322/1904-1905, S. 474-485). Maraş Kazasında Muallim Hafız Ali Efendi yerine Muallim Ali Rıza göreve gelmiş ve Mektebin öğrenci sayısı 40'a yükselmiştir (SVH, 32. Def'a, H.1322/1904-1905, S. 450). H. 1323/1905-1906 yılında Elbistan, Andırın Hamidiye Mekteplerinde eğitim kadrosu değişmemiştir. Elbistan ve Andırında öğrenci sayıları da değişmemiştir (SVH, 33. Def'a, H.1323/1905-1906, S. 465-490-502).

H. 1324/1906-1907 –H. 1325/1907-1908 yılında Maraş Hamidiye Mektebinde eğitim kadrosu ve öğrenci sayısında herhangi bir değişiklik yoktur (SVH,34. Def'a, H.1324/1906-1907, S. 236-486). Maraş Hamidiye Mektebin de öğrenci sayısı artarak 50'ye yükselmiştir (SVH, 34. Def'a, H.1324/1906-1907, S. 459). H. 1326/1908-1909 yılında Elbistan Hamidiye Mekteplerinde eğitim kadrosu ve öğrenci sayısı aynıdır (SVH,35. Def'a, H.1326/1908-1909, S. 232-472).

Emlak-ı Hümayun bütçelerinin kurduğu Mekteplerden olan Haleb İbtidaiye Mektepleri bölgenin stratejisini ve II. Abdülhamidin politikasını gözler önüne sermektedir. II. Abdülhamid'e ait mülklerin halkın hizmetine sunulması eğitim sisteminin modern yapısını oluşturmada padişah elinin kıymetini gözler önüne sermektedir.

4.3.1.4. Haleb Vilayeti Merkezindeki İbtidai Mektepleri

4.3.1.4.1. Atabekiya Mektebi

H. 1326/1908-1909 yılından açılmış olan Atabekiya Mektebi 3 muallim, 82 öğrenci ve 1 hademe ile eğitime başlamıştır. Mektebin Muallim-i evvel Mehmed Hilmi Efendi, Muallim-i sanî Rıza Efendi, Muallim-i sâlis Mehmed Fatih Efendi olduğu görülmektedir (SVH, 35. Def'a, H.1326/1908-1909, S. 138).

4.3.1.4.2. Rakban Mektebi

H. 1326/1908-1909 yılında açılmış olan Rakban Mektebi'nin Muallimi Abdurrahman Efendi olup 55 öğrenci, 1 hademe ile eğitim yılı tamamlanmıştır (SVH, 35. Def'a, H.1326/1908-1909, S. 138). Bu Mektebe daha sonraki yıllarda rastlanılmamaktadır.

4.3.1.4.3. Şabâniye Mektebi

H. 1326/1908-1909 yılında açılmış olan Şabaniye Mektebinin Muallimi Şeyh Abdurrahman Efendi olup 35 öğrenci 1 hademe ile eğitim yılı tamamlanmıştır (SVH, 35. Def'a, H.1326/1908-1909, S. 139).

4.3.1.4.4. Burhan el-Füyûzât Mektebi

H. 1326/1908-1909 yılında açılmış olan Burhan el- Füyuzat Mektebi'nin Müdürü Fazıl Efendi olup Muallim Yahya Efendi, Muallim Şefik Efendi ile eğitim verilmiştir. 45 öğrencisi 1 talebesi bulunan bu mektep sadece 1326 yılı kayıtlarında görülmektedir (SVH, 35. Def'a, H.1326/1908-1909, S. 139).

4.3.1.4.5. Cehar Tekke Mektebi

H. 1322/1904-1905 yılında açılan Cehar Tekke İbtidaiyesinin Muallimi Mehmed Hamo Efendi olup 62 öğrenci ile eğitime başlamıştır (SVH, 32. Def'a, H.1322/1904-1905, S. 147). Arşiv verilerinde 1321 yılında Çehartekke İbtidai Mektebi muallimliğine Şeyh Cuma'nın atandığı ile ilgili bilgilere rastlanmaktadır (BOA. MF. MKT. 730.31.01/C/1321). 1323 yılında salname verilerine göre Muallim Mehmed Cum'a Efendi'nin göreve başladığı bilinmektedir. Arada geçen bu sürede Mehmed Hamo Efendi'nin görevi yürüttüğü görülmektedir. Bu durum muhtemel olarak yazışmaların gecikmesi ya da sicil kayıtlarının beklenmesi ile alakalı olduğunu düşündürmektedir. 1323 yılında öğrenci sayısı 62'dir (SVH, 33. Def'a, H.1323/1905-1906, S. 154). 1326 yılında Muallim Şeyh Cuma olarak görülmekte olup öğrenci sayısı değişmemiştir (SVH, 35. Def'a, H.1326/1908-1909, S.138).

4.3.1.4.6. Defter Emini Mektebi

H. 1321/1903-1904 yılında Defter Emini İbtidaiyesi açılmıştır. 68 öğrenci ile eğitime başlayan bu Mektebin ilk muallimleri Muallim-i evvel Ali Rıza Efendi, Muallim-i sâni Mustafa Efendi'dir. Bu iki muallim iki yıl görev yapmıştır (SVH,31. Def'a, H.1321/1903-1904, S.143; SVH,32. Def'a, H.1322/1904-1905, S. 146). H. 1323/1905-1906 yılında muallim kadrosunun değişmiş olduğu görülmektedir. Muallim-i evvel Şeyh Kâmil Efendi, Muallim-i sâni Mustafa Efendi göreve başlamıştır (SVH, 33. Def'a, H.1323/1905-1906, S.153). H. 1324/1906-1907 yılında Defter Emini Mekteb-İlbtidaisi muallim-i sanîliğine seçilen Mehmed Fatih Efendi memuriyetinin tasdik edilmesi ile göreve başlamıştır (BOA. MF. MKT. 970/23- 11/Za/1324).

H. 1326/1908-1909 yılında muallim kadrosu tekrar değişmiştir. Muallim-i evvel Hacı Mehmed Nuri Efendi, Muallim-i sanî Abdullah Efendi ile eğitim verilmiştir. Öğrenci sayısı 45'e düşmüştür (SVH,35. Def'a, H.1326/1908-1909, S.138).

4.3.1.4.7. Zeynebiye Mektebi

H. 1324/1906-1907 yılında açılmış olan Zeynebiye Mektebinin muallimi olan Şeyh Mehmed Ali Efendi 65 öğrenciye eğitim vermiştir. Ali Efendi H. 1325/1907-1908-H. 1326/1908-1909 yıllarında da aynı sayıdaki öğrencinin eğitimini yürütmüştür (SVH, 34. Def'a, H.1324/1906-1907, S. 141; SVH, 35. Def'a, H.1326/1908-1909, S. 139).

4.3.1.4.8. Hacı Musa Mektebi

H. 1318/1900-1901 yılında açılmış olan Hacı Musa Mektebinin muallimleri Muallim-i evvel Abdullah Efendi, Muallim-i sâni Mahmud Efendi'dir. Mektep ilk açıldığında 55 öğrenci, 1 hademe ile eğitime başlamıştır (SVH, 28. Def'a, H. 1318/1900-1901, S. 140). H. 1321/1903-1904 yılına kadar mektep aynı öğrenci sayısı ile eğitime devam etmiştir (SVH, 29. Def'a, H.1319/1901-1902, S. 140; SVH, 30. Def'a, H.1320/1902-1903, S. 141; SVH, 31. Def'a, H.1321/1903-1904, S. 143). H. 1321/1903-1904 yılında 63, H. 1322/1904-1905-H. 1323/1905-1906-H. 1324/1906-1907-H. 1325/1907-1908 yıllarında 31, H. 1326/1908-1909 yılında 45 öğrenciye eğitim verilmiştir. Eğitim kadrosunda değişiklik görülmemektedir (SVH, 32. Def'a, H.1322/1904-1905, S. 146; SVH, 33. Def'a, H.1323/1905-1906, S. 153; SVH,35. Def'a, H.1326/1908-1909, S. 138).

4.3.1.4.9. Mukaddimiye Mektebi

H. 1319/1901-1902 yılında açılmış olan Mukaddimiye Mektebinin muallimi Hasan Efendi olup 65 öğrenciye eğitim verilmiştir (SVH, 29.Def'a, H.1319/1901-1902, S.140). Mektebin öğrenci sayısının en yüksek olduğu yıl H. 1319/1901-1902 yılı olup her geçen yıl öğrenci sayısı düşmüştür. H. 1320/1902-1903 yılında 56 öğrenci bulunmaktadır (SVH, 30. Def'a, H.1320/1902-1903, S.141). H. 1321/1903-1904 yılında muallimlik Hasan Efendi'den Ahmed Efendiye geçmiştir. Mektep kapanana kadar Hasan Efendi 47 öğrenciye eğitim vermiştir (SVH, 31. Def'a, H.1321/1903-1904, S. 143; SVH, 32. Def'a, H.1322/1904-1905, S. 146; SVH, 33. Def'a, H.1323/1905-1906, S. 154).

4.3.1.4.10. Tevaşî Mektebi

H. 1321/1903-1904 yılında açılmış olan Tevaşî Mektebi, Muallim Mehmed Efendi'dir. 33 öğrenciye sahip olan Mektebin ilerleyen yıllarda olan öğrenci sayısı azalmıştır (SVH,31. Def'a, H.1321/1903-1904, S.143). H. 1322/1904-1905 yılında öğrenci sayısı 15'e düşmüş ve

H. 1323/1905-1906 yılından sonra ise Mektebe rastlanılmamaktadır (SVH, 32. Def'a, H.1322/1904-1905, S. 147; SVH,33. Def'a, H.1323/1905-1906, S.154).

4.3.1.4.11. Akreb Mektebi

H. 1321/1903-1904 yılında açılmış olan Akreb Mektebinin tek muallimi olan Mehmed Efendi Mektep kapanana kadar görevine devam etmiştir. H. 1326/1908-1909 yılına kadar 75 öğrenci bulunmaktadır. H. 1326/1908-1909 yılında öğrenci sayısı 85'e yükselmiştir (SVH, 31. Def'a, H.1321/1903-1904, S. 143; SVH, 32. Def'a, H.1322/1904-1905, S. 143; SVH, 33. Def'a, H.1323/1905-1906, S. 154; SVH, 35. Def'a, H.1326/1908-1909, S. 138).

4.3.1.4.12. Behram Paşa Mektebi

H. 1326/1908-1909 yılında açılmış olan Behram Paşa Mektebinin tek muallimi Muallim Şeyh Mahmud Efendi'dir. Mektebin 55 öğrencisi ve 1 hademesi bulunmaktadır (SVH, 35. Def'a, H.1326/1908-1909, S. 139).

4.3.1.5. Ayıntab Kazasındaki İbtidai Mektepleri

Haleb Vilayet Salnameleri, Maarif Salnameleri verilerinde ve Başkanlık Osmanlı Arşiv kayıtlarında, Ayıntab Vilayetindeki İbtidaiye Mekteplerinden Mahmudiye Mektebi, Mecidiye Mektebi, Selimiye Mektebi, Orhaniye Mektebi, Hamidiye Mektepleri görülmektedir. H. 1318/1900-1901 yılı itibari ile açılmaya başlanmıştır.

4.3.1.5.1. Mahmudiye İbtidai Mektebi

Ayıntab kazasına bağlı Mahmudiye Mektebi H. 1318/1900-1901 yılında açılmış olup 3 tane muallim ile eğitime başlamıştır. Muallim-i evel Abdullah Vahid Efendi, Muallim-i sâni Mustafa Necib Efendi, Muallim-i sâlis İsmail Hakkı Efendi'dir. Mektebin 130 öğrencisi vardır. Öğrenci sayısı yeni açılmış olmasına rağmen oldukça yüksektir (SVH,28. Def'a, H.1318/1900-1901, S. 141). H. 1319/1901-1902 yılında 12 öğrenci artarak 142 öğrenciye eğitim verilmiştir (SVH, 29. Def'a, H.1319/1901-1902, S. 227). H. 1320/1902-1903 yılında Muallim-i sâlis kadrosu değişmiş Ahmed Hamdi Efendi göreve gelmiştir. Öğrenci sayısı 150 olduğu görülmektedir (SVH,30. Def'a, H.1320/1902-1903, S. 141). H. 1321/1903-1904 yılında Muallim-i sâlis kadrosu tekrar değişerek Hakkı Hilmi Efendi göreve gelmiştir (SVH,31. Def'a, H.1321/1903-1904, S.231). H. 1322/1904-1905 yılında Muallim-i sâlis kadrosu tekrar değişmiş İsmail Hakkı Efendi göreve gelmiştir (SVH, 32. Def'a, H.1322/1904-1905, S. 236). H. 1323/1905-1906 yılında öğrenci sayısı 109'a düşmüştür (SVH,33. Def'a, H.1323/1905-1906, S.249). H. 1324/1906-1907 yılında Mektebin 115 öğrencisi bulunmaktadır (SVH, 34. Def'a, H. 1324/1906-1907, S. 237). H. 1326/1908-1909 yılında ise Muallim-i sâlis Hakkı Efendi yerine

Mehmed Şerif Efendi göreve gelmiş olup öğrenci sayısının 144 olduğu görülmektedir (SVH, 35. Def'a, H.1326/1908-1909, S. 139).

4.3.1.5.2. Selimiye İbtidai Mektebi

Ayıntab Kazasında H. 1318/1900-1901 yılında açılmış olan Selimiye İbtidaiyesi kız ve erkek kısımları ile ayrı ayrı hizmet vermiştir. Selimiye İbtidai Mektebine Vakıf Efendi muallim olarak tayin edilmiştir (MF. MKT. 897/20-09/L/1323). Mektebin diğer muallimleri ise Muallim-i evvel Mehmed Efendi, Muallim-i sâni Hacı Halil Efendi, Muallim-i sâlis Mustafa Efendi'dir (SVH, 28. Def'a, H.1318/1900-1901, S. 217). H. 1319/1901-1902 ve H. 1320/1902-1903 yıllarında aynı eğitim kadrosu ile eğitime devam edilmiştir. H. 1320/1902-1903 yılında mektepte 15 öğrenci azalmıştır (SVH, 29. Def'a, H.1319/1901-1902, S. 227; SVH, 30. Def'a, H.1320/1902-1903, S. 227).

H. 1321/1903-1904 yılından itibaren her sene Muallim-i Sanî kadrosunun değişmiş olduğu görülmektedir. 1321 yılında Muallim-i Sanî Hacı Halil Efendi yerine Yusuf Efendi, 1322 yılında ise Mustafa Şevket Efendi, 1323 yılında ise Atıf Efendi göreve gelmiştir.

H. 1324/1906-1907 yılında Mektebin muallim-i evveli işten el çektirilmiştir. Bu kadroya Mekteb-İldâdi mezunlarından Abdullah Efendi tayin edilmiştir (MF. MKT. 952/27-17/B/1324). Ancak eksik evrakların tamamlanması ile iş başı yapabileceği bildirilmiştir (BOA. MF. İBT. 199/121-07/Za/1325).

Mektebin öğrenci sayısında küçük bir dalganma görülmektedir. H. 1321/1903-1904 yılında 160 olan öğrenci sayısı H. 1322/1904-1905 ve H. 1323/1905-1906 yıllarında 110; H. 1324/1906-1907 yılında ise 120 olduğu görülmektedir (SVH, 31. Def'a, H.1321/1903-1904, S. 232; SVH, 32. Def'a, H.1322/1904-1905, S. 237; SVH, 34. Def'a, H.1324/1906-1907, S. 249).

4.3.1.5.3. Selimiye İnas İbtidai Mektebi

Selimiye İnas ibtidai Mektebi iki muallim ile eğitime başlamıştır. Muallime-i evvel Kastun Hanım, Muallime-i sâniye Fatıma Hanım 36 kız öğrenciye eğitim vermiştir (SVH, 31. Def'a, H.1321/1903-1904, S. 143; SVH, 33. Def'a, H.1323/1905-1906, S.152).

4.3.1.5.4 Orhaniye İbtidai Mektebi

Ayıntab Kazasına bağlı H. 1318/1900-1901 yılında açılmış olan İbtidaiyelerden biri Orhaniye İbtidaiyesidir. Bu Mektep Orhaniye Köyünde kurulmuştur.³⁰ Mektebin Muallim-

³⁰ Orhaniye Köyü Halep Vilayeti'ne sevk olunan Pazarcık ve Tırnova muhacirlerinden yirmi üç nüfus için gereken arazinin verilmesi ve Kilis kazasının İzziye nahiyesine bağlı Sur isimli mahalde masrafları kurban derileri bedelinden karşılanmak üzere altı aded hane ile bir Mektep inşaa edilerek teşkil edilen köye Orhaniye ismi verilmiştir (BOA. DH. MKT. 1428/23-08/L/1324).

i evvel Abdulkadir Efendi, Muallim-i sâni Hüseyin Efendi'dir. Bu kadro 1326/1908-1909 yılına kadar değişmemiştir. H.1321/1903-1904 yılında 3 muallimlik kadronun ikisi ile eğitim verilmiştir. H. 1322/1904-1905 yılında bu eğitim kadrosuna Muallim-i Sâlis Mehmed Ali Efendi eklenmiş bir yıl sonra bu kadroda boşa düşmüştür. H. 1326/1908-1909 yılında Mehmed Ali Efendi tekrar aynı kadroda göreve gelmiştir.

Mektebin öğrenci sayısında ciddi dalgalanmalar görülmektedir. 1318/1900-1901 yılında 120, 1319/1901-1902 yılında 110, 1320/1902-1903 yılında 115, 1321/1903-1904 yılında 80, 1322/1904-1905 yılında 107, 1323/1905-1906 yılında 60, 1326/1908-1909 yılında 125 öğrencinin bulunduğu görülmektedir (SVH, 28. Def'a, H. 1318/1900-1901, S. 217; SVH, 29. Def'a, H. 1319/1901-1902, S. 227; SVH, 30. Def'a, H. 1320/1902-1903, S. 230; SVH, 31. Def'a, H. 1321/1903-1904, S. 232; SVH, 32. Def'a, H. 1322/1904-1905, S. 237; SVH, 33. Def'a, H. 1323/1905-1906, S. 250; SVH, 35. Def'a, H. 1326/1908-1909, S. 233). Öğrenci sayısında yaşanan bu değişim bize öğrencilerin mezun olduklarını ya da dengi mekteplere geçmiş olabileceklerini düşündürmektedir.

4.3.1.5.5. Süleymaniye İbtidai Mektebi

Ayıntab Kazasına bağlı Süleymaniye İbtidaiyesi H. 1322/1904-1905 yılında açılmıştır. Muallim-i evvel Mehmed Sıddık Efendi, Muallim-i sâlis Mustafa Atıf Efendi ilk muallimlerdir. Mektep ilk açıldığında 70 öğrencisi bulunmaktadır (SVH, 32. Def'a, H.1322/1904-1905, S. 237). H. 1323/1905-1906 yılında Muallim-i Sâlis kadrosu değişerek Mehmed Ali Efendi göreve gelmiş ve öğrenci sayısı 80'e yükselmiştir (SVH, 33. Def'a, H.1323/1905-1906, S. 249). H. 1324/1906-1907 yılında Muallim-i sanî kadrosu değişmiş Mehmed Ali Efendi göreve gelmiştir. Öğrenci sayısı 85'e ulaşmıştır (SVH, 34. Def'a, H.1324/1906-1907, S. 237). H. 1326/1908-1909 yılında Muallim-i Sâlis kadrosuna tekrar Mustafa Atıf Efendi göreve gelmiştir. Öğrenci sayısı 82 olarak görülmektedir (SVH, 35. Def'a, H.1326/1908-1909, S. 139).

4.3.1.5.6. Karamaniye İbtidai Mektebi

Karamaniye İbtidaiyesi Ayıntab Kazasına bağlı olarak açılmıştır. Salname ve Arşiv verilerinde Karamaniye Mektebine tek rastlanan yıl H. 1326/1908-1909 yılı olarak görülmektedir. Muallim olarak Şeyh Abdulkadir Efendi görev yapmıştır. Öğrenci sayısı 35, Hademe sayısı ise 1'dir. (SVH, 35. Def'a, H. 1326/1908-1909, S. 139).

4.3.1.5.7. Muýtâb Ahmed Paşa İbtidai Mektebi

Ayıntab Kazasına bağlı Muýtâb Ahmed Paşa İbtidaiyesi H. 1319/1901-1902 yılında açılmıştır. Mektebin eğitim kadrosunu Muallim-i evvel Abdurrahman Zeki Efendi (Bursa), Muallim-i sâni Abdulaziz Efendiler oluşturmuştur. Mektep 117 öğrenci 1 hademe ile

çalışmaya başlamıştır (SVH, 29. Def'a, H.1319/1901-1902, S. 431). H. 1319/1901-1902 yılından H. 1321/1903-1904 yılına kadar aynı eğitim kadrosu ve öğrenci sayısı ile eğitim verilmiştir (SVH, 29. Def'a, H. 1319/1901-1902, S. 140; SVH, 30. Def'a, H. 1320/1902-1903, S. 141; SVH, 31. Def'a, H. 1321/1903-1904, S. 143).

Tablo: 18

Muytab Ahmed Paşa İbtidai Mektebi talebelerine ait umumi imtihan cetveli (BOA. MF. İBT. 122/37-149)

Haleb Vilâyet-i Celîlesi'nde kâin Mûytâb Ahmed Paşa Mekteb-i İbtidâîsi'nin işbu bin üç yüz on sekiz senesi imtihân-ı umûmîsidir

Üçüncü Sene

	Aded	1	2	3	4	5
Apolet	1	2	3	4	5	
Numara-i						
Haylanîzâde Esâmî	10	10	10	10	10	10
Kur'ân-ı	10	10	10	10	10	10
Karâm	10	10	10	10	10	10
Tecvîd	10	10	10	10	10	10
İlm-i hâl	10	10	10	10	10	10
Hesâb	10	7	6	10	10	10
Esmâ-i	10	8	7	10	10	10
Türkîyye	10					
İmlâ	10	10	10	10	10	10
Târih-i	10	10	10	10	10	10
Numanî	10					
Coğrafya	10	9	8	7	6	5
Ahlak	10	10	10	10	10	10
Sarf-ı	10	10	10	10	10	10
Numanî	10					
Hüsn-i	10	10	8	7	6	5
Harf	10					
Mecmû'	110	102	98	95	95	95
Numara						
Numara-i	1	2	3	4	5	
Numara						
Mülâhazât						

17	16	15	14	13	12	11	10	9	8	7	6
17	16	15	14	13	12	11	10	9	8	7	6
Halilzâde	İmâmzâde	Çerkezâde	Capîzâde	Deyrîzâde	Ticâret	Mehrûsezâd	İhlâszâde	Haccârzâde	Durakzâde	Basmacızâd	Hâriszâde
10	7	8	10	7	7	7	8	8	10	7	8
10	6	9	6	6	6	9	10	6	9	6	10
7	10	8	8	10	10	9	9	10	8	6	6
6	9	6	9	9	9	8	8	8	7	6	10
9	10	8	10	10	10	7	7	10	8	10	6
9	9	9	9	9	9	8	8	10	10	10	10
8	8	10	8	8	8	9	10	10	10	10	10
6	6	9	7	7	7	10	8	8	8	10	10
8	8	10	8	8	8	9	8	9	10	10	6
9	9	6	9	9	9	10	10	10	6	10	10
8	8	7	6	8	8	6	6	8	8	10	9
90	90	90	90	91	91	92	94	94	94	95	95
17	16	15	14	13	12	11	10	9	8	7	6

Aded	25	24	23	22	21	20	19	18
Apolet	25	24	23	22	21	20	19	18
Numarası								
	Kalecizâde	Hancızâde	Kassâbzâde	Şâkirzâde	Şâmîzâde	Hayyâtzâde	Fakîzâde	Hâci
Esâmî	6	8	8	8	10	10	10	8
Kur'ân-ı Kerîm	3	7	9	8	10	10	10	9
Tecvîd	2	8	8	7	8	8	8	8
İlm-i hâl	7	2	9	3	7	7	9	6
Emsile-i Cedîde	8	3	8	2	8	8	8	8
Sarf-ı Osmanî	8	9	10	10	6	6	6	9
Hesâb	8	8	2	8	8	8	8	9
İmlâ	9	9	3	9	9	9	9	6
Hüsn-i hat	9	8	7	8	9	9	9	7
Mecmû'	9	7	8	9	6	6	6	10
Numara	2	6	8	8	7	7	7	10
Numara-i cedîde	71	75	80	80	88	90	90	90
Mülâhazât	25	24	23	22	21	20	19	18
	Hasta							

49	48	47	46	45	44	43	42	41	40	39	38
68	154	69	55	51	53	195	37	50	48	47	44
Kenanzâde CemilKeyyâlızâde ÂsafKadıızâde MûmirAlizâde HüseyinFerruhzâde Reslanzâde Sofuzâde KâmilCamuszâde AliÇiraganzâde Ticâret ReisîŞahbenderzâde Kapanızâde											
Efendi	Efendi	Efendi	Efendi	Ahmed Efendi	Mehmed Efendi	Efendi	Efendi	Subhi Efendi	Hasan	Sadızzet Efendi	Mehmed Efendi
10	8	8	8	8	8	8	8	9	9	10	8
10	6	7	7	8	8	8	9	9	9	9	8
10	5	8	7	8	8	10	10	9	9	10	10
8	7	7	7	8	9	9	9	10	10	10	9
7	8	10	10	10	10	10	10	9	9	9	10
5	10	10	10	10	10	9	9	10	10	10	10
6	10	10	10	9	9	9	9	9	9	8	9
8	10	8	8	9	9	9	9	8	8	8	10
64	64	67	67	70	71	72	73	73	73	74	74
49	48	47	46	45	44	43	42	41	40	39	38

82	81	80	79	78	77	76	75	74	73	72	71
141	138	147	149	183	145	144	87	85	84	83	64
Hâşimîzâde Abdülcebbar Efendi	Kerîmzâde Şefîk Efendi	Akkâdzâde Mehmed Efendi	Akkâdzâde Ali Efendi	Hammâmîzâd e Hasan Efendi	Tahirzâde Kâmil Efendi	Tahirzâde Tahir Efendi	Hancîzâde Tevfik Efendi	Kirtaszâde Hasan Efendi	Ubeyszâde Mustafa Rüşdü Efendi	Burgulzâde Mehmed Hayr Efendi	Halilzâde Ahmed Efendi
6	6	6	7	5	10	10	10	10	10	10	10
5	5	5	6	10	5	5	5	10	10	10	10
7	7	7	8	5	5	5	5	10	10	10	10
8	8	8	9	10	10	10	10	10	10	10	10
26	26	26	30	30	30	30	30	40	40	40	40
82	81	80	79	78	77	76	75	74	73	72	71

94	93	92	91	90	89	88	87	86	85	84	83
100	99	98	97	95	121	93	129	91	90	89	88
Sebbâğzâde Mehmed Efendi	Kuluzâde Receb Efendi	Kuluzâde Gâzi Efendi	Hayyâtzâde Ahmed Efendi	Camuszâde Mehmed Efendi	Hayalzâde Abdulvehhab Efendi	Adlızâde Hâşim Efendi	Havuzzâde Yasin Efendi	Rimavîzâde Mehmed Efendi	Midratîzâde Mamud Efendi	Dehanzâde Ali Efendi	Kapanîzâde Abdulmecid Efendi
6	6	6	7	7	7	7	7	5	5	5	5
6	6	6	5	5	7	7	7	5	5	5	5
6	6	6	6	6	5	5	5	7	7	7	7
6	6	6	6	6	5	5	5	8	8	8	8
24	24	24	24	24	24	24	24	25	25	25	25
94	93	92	91	90	89	88	87	86	85	84	83

106	105	104	103	102	101	100	99	98	97	96	95
112	111	10	109	108	107	106	105	104	103	102	101
Cerabzade	Burgulzade	Sebbagzade	Zizvenzade	Çukadârzade	Şakîrzade	Zivarzade	Neccârzade	Hâcî	Hâfîzzade	Hâcî	Zeydiyezade
Ömer Efendi	Hüseyin Efendi	Abdülkadir Efendi	Mehmed Hayr Efendi	Ali Efendi	Ömer Efendi	Mehmed Efendi	Abdülkadir Efendi	Abdozade Mustafa	Abdo Efendi	Abdozade Ahmed	Abdullah Efendi
5	5	5	5	6	5	5	6	6	6	6	6
6	6	6	5	5	5	5	5	5	5	5	5
5	5	5	5	5	6	6	6	6	6	6	6
3	3	3	6	5	5	5	5	5	5	5	5
19	19	19	21	21	21	21	22	22	22	22	22
106	105	104	103	102	101	100	99	98	97	96	95

118	117	116	115	114	113	112	111	110	109	108	107
125	124	123	122	120	119	118	117	116	115	114	113
Burgulzâde Abdülhamid Efendi	Kutubzâde Rıfat Efendi	Arabzâde Abdullah Efendi	Mehrûsezâde Abdülfevâh Efendi	Sofuzâde Mehmed Efendi	Nicezâde Ali Efendi	Çerkeszâde Ahmed Efendi	Çerkeszâde Ali Efendi	Kefr Gazizâde Mehmed	Dehanzâde Abdullah Efendi	Hayyâtzâde İsmail Efendi	Cezzârzâde Ali Efendi
5	5	6	6	6	6	6	6	4	4	4	5
3	3	3	3	3	3	3	3	6	6	6	6
2	2	2	2	2	2	2	2	5	5	5	5
5	5	5	5	5	5	5	5	3	3	3	3
15	15	16	16	16	16	16	16	18	18	18	19
118	117	116	115	114	113	112	111	110	109	108	107

130	129	128	127	126	125	124	123	122	121	120	119
119	137	136	135	134	133	132	131	130	128	127	126
Miftahzade İbrahim Efendi	Merhûmzade Mehmed Efendi	Nebîzade Ahmed Efendi	İsazade Mehmed Mer'î Efendi	Hatîbzade Ahmed Efendi	Süvarizade Abdülvehhab Efendi	Süvarizade Cemil Efendi	Binbaşı Doktor Haydar	Binbaşı Doktorzade Mazhar	Sibâizade Abdüsselam Efendi	Babazade Nezir Efendi	Kuluzade Mehmed Efendi
3	3	2	2	2	4	4	2	2	2	2	5
4	4	3	4	4	3	5	3	3	3	3	3
4	4	4	4	3	3	3	5	5	5	5	2
2	2	2	3	2	3	2	4	5	5	5	5
13	13	13	13	13	14	14	14	15	15	15	15
130	129	128	127	126	125	124	122	122	121	120	119

142	141	140	139	138	137	136	135	134	133	132	131
74	72	71	70	69	68	144	143	142	66	140	139
Hammâmîzâd e Efendi	Hendekanîzâ de Efendi	Cevadzâde Ömer Efendi	Hendekanîzâ de Efendi	Dîbzâde Mehmed Münib	Kuşuczâde Mehmed Efendi	Tâhîrzâde Vahîd Efendi	Kaçkuhzâde Abdülkadir Efendi	Kapanîzâde Subhi Efendi	Recebzâde Abdülkadir Efendi	Burgulzâde Ali Efendi	Nebîzâde Mehmed Efendi
3	1	1	3	3	3	6	3	3	3	3	3
2	2	2	3	3	3	3	3	3	3	3	4
1	3	3	2	2	3	3	4	4	3	3	4
3	3	3	1	1	1	1	2	2	3	3	2
9	9	9	9	9	10	10	12	12	12	12	13
142	141	140	139	138	137	136	135	134	133	132	131

153	152	151	150	149	148	147	146	145	144	143
159	62	52	49	29	150	28	27	26	25	165
Kuşakcızâde Mehmed Efendi	Evîrîzâde ³¹ Mahmud Efendi	İhlâsâde Mahmud Efendi	Menâlzâde Abdühhamid Efendi	Fıratzâde Hasan Efendi	Akkâdzâde Beşir Efendi	Mardinîzâde İsmail Efendi	Muhzırzâde Esad Efendi	Recebzâde Mehmed Efendi	Kalecîzâde Abdür-rauf Efendi	Efendîzâde Abdo Efendi
2	2	3	3	3	2	2	2	2	2	3
2	2	1	1	1	2	2	2	2	2	2
1	1	1	1	1	2	2	2	2	2	1
1	1	2	2	2	1	2	2	2	2	3
6	6	7	7	7	7	8	8	8	8	9
153	152	151	150	149	148	147	146	145	144	143

³¹ Veya "Uluzâde".

İbtidaiyi Mekteplerinin ders programları ile mukayese edildiğinde modern anlayışa göre eğitim verilmiştir. H. 1320/1902-1903 yılında Bursa Müderrisi olan Abdurrahman Zeki Efendi, Muhtap Ahmed Paşa İbtidaiyesinde görev yaptığı sırada Halep vilayetindeki evkaf-ı münderisesin de³² eseri kalmamış vakıfları tespit etmek kaydıyla ibtidai Mektepleri müfettişliği görevinde bulunmuştur (BOA. MF. MKT.654/6 -16/Ca/1320).

H. 1321/1903-1904 yılından 1324 yılına kadar aynı eğitim kadrosu 135 öğrenciye eğitim vermiştir (SVH, 31. Def'a, H.1321/1903-1904, S. 143; SVH, 32. Def'a, H.1322/1904-1905, S. 146; SVH, 33. Def'a, H.1323/1905-1906, S. 154).

H. 1324/1906-1907 yılı Muhtap Ahmed Paşa İbtidaiyesinin eğitim kadrosuna üç muallim daha eklenmiştir. Bunlar Muallim Şeyh Mehmed Efendi, Muallim Şeyh Beşir Efendi, Muallim Şeyh Salim Efendi'dir (SVH, 34. Def'a, H.1324/1906-1907, S. 140). 1326/1908-1909 yılında öğrenci sayısı 115'e düşmüştür (SVH, 35. Def'a, H. 1326/1908-1909, S. 137).

4.3.1.5.8. Osmaniye İbtidai Mektebi

Ayıntab Kazasına bağlı Osmaniye İbtidaiyesi H. 1321/1903-1904 yılında açılmıştır. Mektebin ilk Muallimi Hafız Mehmed Efendi'dir. Mektep açıldığında 30 öğrenci bulunmaktadır (SVH, 31. Def'a, H.1321/1903-1904, S. 232). H. 1322/1904-1905 yılında Hafız Mehmed Efendi Mektebin Muallim-i evvel ve Muallim-i sâni görevlerini yürütmüştür. Mektep açıldıktan bir yıl sonra öğrenci sayısı 70'e ulaşmıştır (SVH, 32. Def'a, H.1322/1904-1905, S. 237). H. 1323/1905-1906 yılında Muallim-i sâni görevine Hasan Efendi'nin geldiği görülmektedir (SVH, 33. Def'a, H.1323/1905-1906, S. 250). H. 1324/1906-1907 yılında eğitim kadrosuna Muallim Şeyh Ömer Efendi dahil olmuştur (SVH, 34. Def'a, H.1324/1906-1907, S. 138). H. 1326/1908-1909 yılında mektep iki ayrı kısımda eğitim vermiştir. Muallim Şeyh Ömer Efendi'nin olduğu kısımda 50 öğrenci, Hafız Efendi'nin olduğu kısımda 88 öğrenci bulunmaktadır (SVH, 35. Def'a, H.1326/1908-1909, S. 233).

4.3.1.5.9. Muhtesib İbtidai Mektebi

Ayıntab Kazasına bağlı olarak Muhtesib Mekteb-i İbtidaiyesi H. 1321/1903-1904 yılında açılmıştır. Muallim Mustafa Efendi tek muallim olarak H. 1326/1908-1909 yılına kadar görev yapmıştır. H. 1324/1906-1907 yılına kadar Mektebin 87 öğrencisi bulunmaktadır (SVH, 31. Def'a, H.1321/1903-1904, S. 144; SVH, 32. Def'a, H. 1322/1904-1905, S. 147; SVH, 33. Def'a, H. 1323/1905-1906, S. 154). H. 1324/1906-1907 yılında Mehmed Efendi, Muallim-i sâlis olarak görev yapmaya başlamıştır. Arşiv verilerinde Halep'de inşa edilen

³² Harcama yeri kalmamış vakıf anlamına gelir. Bknz: TÜRDAV Türkçe-Osmanlıca Sözlük 86, 311. Bknz: Tarih ve Medeniyet.org Osmanlıca Türkçe Sözlük sf:353.

Muhtesib Mekteb-i İbtidaisi'ne yeni muallim tayini gerçekleşmiştir (BOA. MF. MKT. 977/28-28/Z/1324). Belirtilen tayin ile Mektebe Muallim-i evvel Hasan Efendi, Muallim-i sanî Nuri Efendi, Muallim-i sâlis Mehmed Efendi'nin atanması ile toplam 4 öğretmen görev yapmıştır. Öğrenci sayısı 51 artarak toplam 138'e yükselmiştir (SVH, 34. Def'a, H. 1324/1906-1907, S. 141; SVH, 35. Def'a, H. 1326/1908-1909, S. 138). Mektebin Müdür-i sanîsi Zeki Bey olduğu görülmektedir (BOA. MF. İBT. 311/78-02/R/1329).

Savaşın dolaylı Mektepler kapanmış ve kapanan Mekteplerdeki hocalar yeni Mekteplere tayin olmuştur. Bunun örneğini I. Dünya Savaşı sırasında Halep vilayetinde lağvedilen Feyziye İbtidaiyesi muallimlerinden Cemil Efendi'nin, Muhtesib İbtidaisi muallim muaviniğine tayinden de görebilmek mümkündür (BOA. MF. MKT. 1228/35-13/L/1335).

4.3.1.5.10. Urel Karyesi İbtidai Mektebi

Ayıntab Kazasına bağlı Urel Karyesi İbtidaiyesi H. 1319/1901-1902 yılında açılmıştır. Mektep'te 45 öğrenci bulunmakta olup Mektebin ilk Muallimi Mehmed Sıdkı Efendi'dir (SVH, 29. Def'a, H. 1319/1901-1902, S. 228). H. 1326/1908-1909 yılında mektebin muallimi değişerek Hakkı Efendi göreve gelmiştir. Aynı yıl 60 öğrenciye eğitim verilmiştir (SVH, 35. Def'a, H. 1326/1908-1909, S. 233).

4.3.1.5.11. Lohan Karyesi İbtidai Mektebi

H. 1326/1908-1909 yılında Ayıntab Kazasına bağlı olarak açılan Lohan Karyesi İbtidaiyesi 48 öğrenciye eğitim vermiştir. Mektebin tek muallimi Muallim-i evvel Mustafa Efendi'dir (SVH, 35. Def'a, H. 1326/1908-1909, S. 233).

4.3.1.5.12. Evrel Karyesi İbtidai Mektebi

Ayıntab Kazasına bağlı Evrel Karyesi İbtidaiyesi H. 1320/1902-1903 yılında açılmıştır. İlk Muallimin Mehmed Sıdkı Efendi olduğu görülmektedir. Mektep 50 öğrenci ile eğitime başlamıştır (SVH, 30. Def'a, H. 1320/1902-1903, S. 230). H. 1321/1903-1904 yılında kadrolar daha detaylandırılmış olarak görünse de tek muallim olan Mustafa Efendi ile eğitime devam edilmiştir. Muallim-i sanî ve Muallim-i sâlis kadroları boştur. Mektebin en yüksek öğrenci sayısı 70'tir (SVH, 31. Def'a, H. 1321/1903-1904, S. 230-232). H. 1322/1904-1905 yılında muallimlik kadrosu değişerek Mehmed Şerif Efendi göreve gelmiştir. Mektebin H. 1322/1904-1905 yılında 50, H. 1323/1905-1906 yılında 60 öğrencisi bulunmaktadır (SVH, 32. Def'a, H. 1322/1904-1905, S. 237; SVH, 33. Def'a, H. 1323/1905-1906, S. 250)

4.3.1.6. Urfa'ya Bağlı İbtidai Mektepleri

4.3.1.6.1. Fevziye İbtidai Mektebi

Haleb'de Fevziye İbtidaiyesi salname verilerinde H. 1313/1895-1896 yılında ilk kez görülmeye başlanmış İbtidaiye Mektebidir (SVH, 23. Def'a, H.1313/1895-1896, S. 144-145). Arşiv verilerinde ise Urfa'da ahali desteği ile yaptırılan Sadiye, İrfaniye, Feyziye ve Hayriye adlı ibtidailerin törenle açıldığının ilanı ve muallim tayini gerçekleşmiştir. Bu doğrultuda açılışın H. 1314/1896-1897 yılı olduğunu anlamaktayız (MF. MKT. 351/6-14/L/1314).

Haleb Fevziye İbtidai Mektebi muallim-i evvelliğine Ahmed Efendi'nin, mubassırlığa ise Abdurrahman Efendi'nin tayini gerçekleşmiştir (MF. MKT.254/49- 09/ 1 /1312). Muallim atamaları ile öğrenci sayısı 115 olmuştur (SVH, 24. Def'a, H.1314/1906-1907, S. 125).

H. 1315/1897-1898 yılında Fevziye Mektebinde eğitim kadrosu artarak Muallim-i evvel Haşim Efendi, Muallim-i evvel muavini Ali Rıza Efendi, Hüsn-i hat muallimi Mahmud Efendi göreve gelmiştir. Öğrenci sayısı 11 artarak 126'ya yükselmiştir (SVH, 25. Def'a, H.1315/1897-1898, S. 268).

Muallimlere maaş kesintilerinin yapıldığını Fevziye Mekteb-i Muallim-i evvel muavini ve sabık hat muallimi Ali Rıza Efendi'nin tayin örneğinden görmekteyiz (MF. İBT.502/15-12/B/1332). Bu durum yeni atanan muallimlerin maddi sıkıntı çekmelerine neden olmuştur.

H. 1315/1897-1898 yılında Maraş'ta Fevziye Mektebi açılmıştır. Mektebe Muallim-i evvel Süleyman Efendi, Muallim-i sâni Ali Yaver Efendi tayin olmuştur. Mektebin 65 öğrencisi bulunmaktadır (SVH,25. Def'a, H.1315.1907.268).

H. 1316/1898-1899 yılında Maraşta görev yapan Muallim-i evvel Süleyman Efendi ve Mu'allim-i sâni Ali Yaver Efendi, Urfa Fevziye Mektebine tayin olmuşlardır. Öğrenci sayılarında değişiklik görülmemektedir (SVH, 26. Def'a, H.1316/1908-1909, S. 276).

H. 1317/1899-1900 yılı verileri incelendiğinde Fevziye Mektebinde eğitim kadrosuna yeni atamalar yapılmış ve bir yılda öğrenci sayısı 128'e ulaşmıştır. Muallim-i evvel Haşim Efendi, Muallim-i Sâni Ali Efendi, Muallim-i Sâlis Mehmed Efendi, Rik'a muallimi Hasan Tahsin Efendi ve Sülüs muallimi Ferid Efendilerin tayinleri gerçekleşmiştir (SVH, 27. Def'a, H.1317/1899-1900-1, 126).

H. 1318/1900-1901 yılında Fevziye Mektebinin eğitim kadrosunda değişiklik olmamakla beraber öğrenci sayısının 140'a ulaşmıştır (SVH, 28. Def'a, H.1318/1900-1910, S. 138-308).

H. 1319/1901-1902 yılında Muallim-i Evvel Haşim Efendi yerine Ferid Efendi göreve gelmiş ve öğrenci sayısı 70'e düşmüştür (SVH, 29. Def'a, H.1319/1901-1902, S. 140-323). H.

1320/1902-1903 yılında Fevziye Mektebinde herhangi bir değişiklik görülmemektedir (SVH, 30. Def'a, H.1320/1902-1903, S. 141-326).

H. 1321/1903-1904 yılında öğrenci sayısı 91'e çıkmıştır (SVH,31. Def'a, H.1321/1903-1904, S. 143). H. 1322/1904-1905 ve H. 1323/1905-1906 yıllarında eğitim kadrosu aynı olmakla beraber öğrenci sayısının 97'ye çıkmıştır (SVH,32. Def'a, H.1322/1904-1905, S. 146; SVH, 33. Def'a, H.1323/1905-1906, S. 153). H. 1324/1906-1907 yılında Seyyar muallimi Haşim Efendi görülmekte olup Muallim-i evvel Ahmed Hamdi Efendi, Muallim-i sâni Abdulkadir Efendilerin tayin oldukları görülmektedir. Öğrenci sayısında ciddi bir artış yaşanmış olup Mektebin 145 öğrencisi bulunmaktadır (SVH, 35. Def'a, H.1326/1908-1909, S. 137). Seyyar Muallimlik eğitim anlamında verimli olmasa da kadro sıkıntısına geçici bir süre çözüm olmuştur.

Urfa Fevziye Mektebinde de Muallim değişimleri yaşanmış, Muallim-i evvel Müslim Nuri Efendi, Muallim-i sanî Ahmed Derviş Efendi, Hüsn-i hat muallimi Ali Efendi göreve gelmiştir. Mektebin 60 öğrencisi bulunmaktadır (SVH, 34. Def'a, H.1324/1906-1907, S. 396).

Muallimler ile öğrencilerin anlaşamaması ve öğrencilere kötü muamelelerde bulunmaları gerekçesi ile muallimlerin azledilme örneğini Haleb vilayeti Feyziye Mekteb-i İbtidaiyesi Muallimi Ahmed Hamdi Efendi'nin, talebelere sataşması nedeniyle azledilmesinden dolayı İskenderun Rüşdiyesi Muallim-i Sanî liği'ne tayin edilemeyeceğinden de görmekteyiz (MF. İBT. 68/105-26/B/1315).

H. 1326/1908-1909 yılında Urfa Fevziye Mektebinde eğitim kadrosunda değişikliklerin görüldüğünü Muallim-i evvel Hafız Osman Efendi, Muallim-i sâni Halil Efendi, Hüsn-i hat muallimi Bekir Efendi'nin tayin olmasından anlamaktayız. Öğrenci sayısında düşüş görülmekte olup 48 öğrenci bulunmaktadır (SVH, 35. Def'a, H.1326/1908-1909, S. 396).

Arşiv kayıtlarında Fevziye Mektebi İbtidaiyesinde imtihan cedvellerinde karışıklıkların olduğu ve bu durum ile ilgili Fevziye Mektebi adına da yeni bir düzenlemenin yapıldığını; İbtidaiyelerin imtihan cedvelleri toplu olarak gönderilmesi ile yazışmalarda karışıklığın ve gereksiz maliyetin önüne geçilmesi için, Urfa İdâdisi Müdürlüğü'ne ayrı ayrı gönderilen Rumkale, Suruç, Nizib ve Birecik Rüşdiyeleri ile Fevziye, Kara ve Suruç İbtidaiyeleri imtihan cetvellerinin tek bir tahriratla gönderilmesinden anlamaktayız(MF. İBT.456/13-29 L 1331).

Haleb vilayetinde öğretmenlerin tercüme-i hal (özgeçmiş) varaklarının önemli olup ibtidai Mektepleri içinde istendiğini Urfa Feyziye Mektebi Muallim Muavini Ahmed ve Hayriye ve Fevziye Mektepleri Hatt Muallimi Tevfik Efendilere ait tercüme-i hal varakalarının irsalinden görmekteyiz (MF. İBT. 501/66-09/ B /1332).

Savaş yılları olan 1916 yılında Mektepler vasıtası ile aile nüfusları öğrenilerek mali durumlar tespit edilmeye çalışıldığını Haleb Feyziye Mekteb-i İbtidaiyesi muallim ve müstahdemlerinin aile nüfusunu bildiren ekmeklik cetvellerinin tanzim ve takdiminden de anlamaktayız (MF. MKT. 1227/94-13/N/1335). Ekmeklik cedvelleri ile Muallim ve memurlara ekmek bedelinin verilmesi planlanmış olup bu doğrultuda mahalli geliri müsait olan yerlerde Tahsisat-ı Lazime (İhtiyaç Ödeneği) bütçe maddesi olarak görülmüştür (DH. UMVM.161/37-23/10/1337). Bu bilgiler doğrultusunda muallim ve memurların ekonomik olarak zorlandıkları anlaşılmaktadır.

Savaştan dolayı kapanan Mekteplerden biri de Haleb Fevziye Mektebi'dir. Haleb'de lağvedilen Feyziye ibtidai muallimlerinden Cemil Efendi'nin, Muhtesib İbtidaisi muallim muavinliğine tayini gerçekleşmiştir (MF. MKT. 1228/35-13/L/1335).

4.3.1.6.2. Hayriye İbtidai Mektebi

Hayriye Mektebi Urfa'da H. 1315/1897-1898 yılında açılmış ve ahalinin desteği ile kurulmuştur. Muallim-i evvel Hafız İbrahim Hilmi Efendi, Muallim-i sanî Osman Avni Efendi'dir (SVH, 25. Def'a, H.1315/1897-1898, S. 268). H. 1316/1898-1899 yılında öğrenci sayısının 60 olduğu görülmektedir (SVH, 26. Def'a, H. 1316/1898-1899, S. 276). H. 1317/1899-1900 yılında Mektebe iki hat muallim atanmıştır. Bunlar Hüsn-i hat muallimi Ali Efendi, Hüsn-i hat muallimi Kâmil Efendi'dir (SVH, 27. Def'a, H.1317/1899-1900, S. 293). H. 1318/1900-1901 yılında Hat Muallimi Kâmil Efendi yerine İsmail Rahmi beyin görev yaptığı görülmektedir (SVH, 28. Def'a, H.1318/1900-1901, S. 308). H. 1319/1901-1902 yılında Muallim-i evvel kadrosunun boşa düştüğü ve İsmail Rahim Efendi'nin de göreve devam etmeyip yerine Müslim Beyin geldiğini görmekteyiz (SVH, 29. Def'a, H.1319/1901-1902, S. 323). H. 1320/1902-1903 ve H. 1321/1903-1904 yıllarında Hayriye Mektebinde değişiklik görülmemektedir (SVH, 30. Def'a, H.1320/1902-1903, S. 326; SVH, 31. Def'a, H.1321/1903-1904, S. 378). H. 1322/1904-1905 yılında öğrenci sayısı 15 azalarak 45'e düşmüştür (SVH, 32. Def'a, H.1322/1904-1905, S. 388). Hayriye Mektebi Maraşta eğitime ilk kez H. 1322/1904-1905 yılında başlamış olup Muallim ise Osman Nuri Efendi olduğu ve 45 öğrencisinin bulunduğu görülmektedir (SVH, 32. Def'a, H.1322/1904-1905, S. 450). H. 1324/1906-1907 yılında ise Mektebin 50 öğrencisi bulunmaktadır. H. 1324/1906-1907 yılında eğitim kadrosu azalarak değişmiştir. Muallim-i evvel Mustafa Efendi, Muallim-i sanî Halil Efendi görev yapmış olup Hüsn-i hat kadrosu ise boştur. Mektebin 63 öğrencisi bulunmaktadır (SVH, 34. Def'a, H.1324/1906-1907, S. 458).

Urfa merkezindeki Hayriye İbtidai Mektebi Muallim-i Sanî'si Abdurrahman Efendi'nin tercüme-i hal varakasındaki nüfus tezkiresi tasdik edilip, mahalli maarif sandığından ödenen maaşı maliyeye devredilmiştir (MF. İBT.446/75 06/N/1331). Ayrıca Hayriye Mektebinde Hatt Muallimi Tevfik Efendi de görev yapmıştır (MF. İBT.501/66 -09/B/1332).

Hayriye Mektebi gelirleri Urfa'da açılması düşünülen İdâdi Mektebine naklolunması amacıyla kapatılacak olan Hayriye ve Saidiye İbtidaiye Mektepleri muallimlerinin maaşlarını alamadıklarına dair müracatları üzerine durumun mahallinden sorularak çözüm üretilmesi istenmiştir (MF. MKT.709/54 -03/Ra/1331). Mahalli idarenin sadece maarife destek olmasının yanı sıra söz sahibi olduğunu da yukarıda belirtilen durumundan anlamaktayız (MF. MKT. 709/54-03/Ra/1321).

4.3.1.6.3. İrfaniye İbtidai Mektebi

Halep'de yerel eşrafın desteği ile Urfa da açılan bir diğer İbtidaiye Mektebi İrfaniye Mektebi'dir. Mektep H. 1315/1897-1898 yılında ilk kez eğitime başlamıştır. Mektebin Muallim-i evvel Atuf Efendi, Muallim-i sanî Galip Efendi'dir. Mektep açıldığında 105 öğrencisi bulunmaktadır (SVH, 25. Def'a, H.1315/1897-1898, S. 268).

H. 1316/1898-1899 yılında öğrenci sayısı değişmemiş olup Muallim-i sâni Hafız Osman Efendi Mektebe tayin olmuştur (SVH, 26. Def'a, H.1316/1898-1899, S. 276).

H. 1317/1899-1900 yılında muallim sayısının artmasına karşılık öğrenci sayısı düşmüştür. Rika Muallimi Necip Efendi'nin atandığı görülmektedir. Muallim-i evvel kadrosu vekâleten yürütülmüştür. Muallim Vekili Hüsni Efendi'dir. Muallimi Sanî değişerek Abdurrahman Efendi ve Osman Efendi göreve gelmiştir. Öğrenci sayısı bir yıl içinde 60'a düşmüştür (SVH, 27. Def'a, H.1317/1899- 1900, S. 126-293). H. 1318/1900-1901 yılında Muallim-i evvel kadrosu vekâleten yürütüldüğü için tekrar değişmiş olup Rika Muallimi Hasan Tahsin Efendi göreve gelmiştir (SVH, 28. Def'a, H.1318/1900-1901, S. 138). Aynı yıl içinde Muallim yetersizliği ve mali sıkıntılardan dolayı muallim-i evvel kadrosuna vekil ataması yapılmış olup Müslim Efendi göreve gelmiştir (SVH, 28. Def'a, H.1318/1900-1901, S. 308).

Maraş İrfaniye Mektebi H. 1318/1900-1901 yılında açılmış olup muallimlik kadrosunun boş olduğu görülmektedir (SVH, 28. Def'a, H.1318/1900-1901, S. 338). Muallim kadrosunun boş olmasından kaynaklı olarak H. 1319/1901-1902 yılında öğrenci sayısı 20 azalarak 40'a düşmüştür (SVH, 29. Def'a, H.1319/1901-1902, S. 141). H. 1320/1902-1903 yılında öğrenci sayısında ve eğitim kadrosunda değişiklik görülmemektedir (SVH, 30. Def'a, H.1320/1902-1903, S. 141, 326). H. 1321/1903-1904 yılında Maraş İrfaniye Mektebinin muallim-i evvel kadrosuna Ahmed Efendi tayin olmuş ve öğrenci sayısı 67'ye yükselmiştir (SVH,31. Def'a,

H.1321/1903-1904, S. 143). Urfa İrfaniye Mektebinde ise öğrenci sayısı 80 olup Hüsn-i hat muallimi ataması yapılarak İsmail Rahmi Bey göreve gelmiştir (SVH, 31. Def'a, H. 1321/1903-1904, S. 379). H. 1322/1904-1905, H. 1323/1905-1906, H. 1324/1906-1907 ve H. 1325/1907-1908 yıllarında Maraş İrfaniye Mektebi öğrenci sayısının 35 olduğu görülmekte olup bunun dışında herhangi bir değişiklik bulunmamaktadır (SVH, 32. Def'a H.1322/1904-1905, S. 146, 388; 33. Def'a, H.1323/1905-1906, S. 153). H. 1326/1908-1909 yılında Hüsn-ü Hat muallimi değişerek Bekir Efendi olmuş ve öğrenci sayısının 51'e çıkmıştır (SVH, 35. Def'a, Haleb, H.1326/1908-1909, S. 396). Savaşın başlaması ile bu Mektep lağvedilmiştir.

4.3.1.6.4. Saadiye İbtidai Mektebi

Urfada açılmış olan diğer bir İbtidaiye Mektebi Saadiye Mektebidir. Salname kayıtlarında H. 1315/1897-1898 yılında açılmıştır. Muallim-i evvel Nuri Efendi, Muallim-i sâni Halil Şükrü Efendi'dir. Mektebin 43 öğrencisi bulunmaktadır (SVH, 25. Def'a, H.1315/1897-1898, S. 268). H. 1316/1898-1899 yılında eğitim kadrosu aynı olup 17 öğrenci artarak 60 öğrenciye mektepte eğitim verilmiştir (SVH, 26. Def'a, H.1316/1898-1899, S. 268).

H. 1317/1899-1900 yılında Muallim-i Evvel kadrosuna Müslim Efendi getirilmiş olup eğitim kadrosu mektep kapanana kadar değişmemiştir (SVH, 27. Def'a, H.1317/1899-1900, S. 293; SVH, 28. Def'a, H.1318/1900-1901, S. 308; SVH, 29. Def'a, H.1319/1901-1902, S. 323; SVH, 30. Def'a, H.1320/1902-1903, S. 326).

4.3.1.6.5. Abaycı İbtidai Mektebi

Abaycı Mektebi, H. 1326/1908-1909 yılında açılmıştır. Abaycı Mektebinin muallimi Şeyh Mehmed Efendi'dir. Mektebin 58 öğrenci ve 1 hademesi bulunmaktadır (SVH, 35. Def'a, H.1326/1908-1909, S. 139).

4.3.1.7. Urfa Kazası Suruç Nahiyesi İbtidaiyeleri

4.3.1.7.1. Suruç İbtidai Mektebi

H. 1318/1900-1901 yılında açılan Suruç İbtidaiye Mektebinin ilk Muallimi Mehmed Nuri Efendi olduğu görülmekte olup Mektebin 50 öğrencisi bulunmaktadır (SVH, 28. Def'a, H.1318/1900-1901, S. 328). H. 1319/1901-1902 yılında muallimlik kadrosu değişmiş ve Abdurrahman Efendi göreve gelmiştir (SVH, 29. Def'a, H.1319/1901-1902, S. 344). Öğrenci sayısı 30'a düşmüştür. H. 1322/1904-1905 yılında tekrar muallimlik kadrosu değişerek Mustafa Rauf Efendi göreve gelmiştir. Öğrenci sayısı 60'a yükselmiştir (SVH, 32. Def'a, H.1322/1904-1905, S. 427). Mektep kapanana kadar da muallim değişikliği yaşanmamıştır.

4.3.1.7.2. Ziyaret karyesi İbtidai Mektebi

Urfa Kazası Suruç Nahiyesine bağlı Ziyaret Karyesi İbtidaiye Mektebi H. 1317/1899-1900 yılında açılmıştır. Muallim Osman Efendi olup öğrenci sayısı 45'tir (SVH, 28. Def'a, H.1318/1900-1901, S. 293). Mektebin H. 1318/1900-1901 yılında 42, H. 1319/1901-1902-H. 1320/1902-1903 yıllarında 25, H. 1321/1903-1904 yılında 29, H. 1322/1904-1905-H. 1323/1905-1906 yıllarında 30 öğrencisi bulunmaktadır (SVH, 29. Def'a, H.1319/1901-1902, S. 344; Def'a, H. 1320/1902-1903, S. 348; SVH, 31. Def'a, H. 1321/1903-1904, S. 411; SVH, 32. Def'a, H.1322/1904-1905, S. 427; SVH, 33. Def'a, H.1323/1905-1906, S. 444).

4.3.1.7.3. Karu/Karye Karyesi İbtidai Mektebi

Urfa Kazası Suruç Nahiyesine bağlı H. 1317/1899-1900 yılında açılan diğer bir İbtidaiye Mektebi Karu Karyesi Mektebidir. Muallim Mustafa Efendi olup Mektebin 45 öğrencisi bulunmaktadır (SVH, 27. Def'a, H.1317/1899-1900, S. 293). H. 1319/1901-1902 yılında muallimlik Mustafa Efendi'den Mehmed Ali Efendi'ye geçmiştir. Bir önceki yıla göre 25 öğrenci artmıştır (SVH, 29. Def'a, H.1319/1901-1902, S. 344). H. 1320/1902-1903 yılında Mektebin 40 öğrencisi bulunmakta olup H. 1320/1902-1903 yılından sonra mektep ile ilgili bilgilere rastlanılmamaktadır (SVH, 30. Def'a, H.1320/1902-1903, S. 387).

4.3.1.7.4. Şavek karyesi İbtidai Mektebi

Urfa Kazası Suruç Nahiyesine bağlı H. 1317/1899-1900 yılında açılan diğer bir İbtidaiye Mektebi Şavek Karyesi Mektebidir. Mektebin ilk Muallimi Molla Mahmud Efendi olup 45 öğrencisi bulunmakatadır (SVH, 27. Def'a, H.1317/1899-1900, S. 293). H. 1318/1900-1901 yılında öğrenci sayısı 46'ya çıkmıştır (SVH, 28. Def'a, H.1318/1900-1901, S. 328). H. 1319/1901-1902 yılında Mektebin öğrenci sayısı 16 azalarak 30'a düşmüştür (SVH, 29. Def'a, H.1319/1901-1902, S. 344). H. 1326/1908-1909 yılından sonra Mektebe rastlanılmamaktadır. Yazışmalarda müterakim (Birikmiş) maaşların ödenmesi talebi Şavek Mektebinin muallim maaşını ödeme sıkıntısı çektiğini göstermektedir (BOA. MF. MKT. 911/34.21/Z/1323).

4.3.1.7.5. Arslantaş Karyesi İbtidai Mektebi

Urfa kazası Suruç nahiyesine bağlı H. 1317/1899-1900 yılında açılan diğer bir ibtidaiye Mektebi Arslantaş Karyesi Mektebidir. Mektebin muallimi Halil Efendi olup 43 öğrencisi bulunmakatadır (SVH, 27. Def'a, H.1317/1899-1900, S.293). H. 1318/1900-1901-H. 1319/1901-1902 yıllarında mektebin 40 öğrencisi bulunmaktadır (SVH, 28. Def'a, H. 1318/1900-1901, S. 328; SVH, 29. Def'a, H. 1319/1901-1902, S. 344). H. 1320/1902-1903 yılında Maluliyetinden dolayı emekliliği istenen Suruç kazasının Arslantaş İbtidaisi Muallim Halil Efendi'nin maaş miktarı bildirilmişse de görev Muallim Mehmed Efendi tarafından

yürütülmüştür (BOA. MF. MKT. 629/42- 19/S/1320). H. 1321/1903-1904 yılında Mektebin 30 öğrencisi bulunmaktadır (SVH, 31. Def'a, H.1321/1903-1904, S. 411). H. 1322/1904-1905-H. 1323/1905-1906 yılında öğrenci sayısı 40'a yükselmiştir (SVH, 32. Def'a, H.1322/1904-1905, S. 427; SVH, 33. Def'a, H.1323/1905-1906, S. 444). Mektep kapanana kadar öğrenci sayısı ve muallim ile ilgili herhangi bir değişiklik görülmemektedir. 1910-1911 yıllarına ait imtihan cedvelleri de bulunmaktadır (BOA. MF. İBT. 460/21 -18/Za/1331).

4.3.1.8. Urfa Kazası Birecik Nahiyesi İbtidaiye Mektepleri

4.3.1.8.1.Birecik (Harran) İbtidai Mektebi

Urfa kazasına bağlı Birecik nahiyesinde İbtidaiye Mektebi H. 1315/1897-1898 yılından itibaren eğitim vermeye başlamıştır (SVH, 25. Def'a, H.1315/1897-1898, S. 268). Mektebin H. 1316-1317-1318 yıllarında 40 öğrencisi bulunmaktadır. H. 1318/1900-1901 yılında Halil Efendi'nin muallimlik yaptığını görmekteyiz (SVH, 27. Def'a, H. 1317/1899-1900, S. 303; SVH, 28. Def'a, H. 1318/1900-1901, S. 330). H. 1322/1904-1905 yılında eğitim kadrosu arttırılmış ve Muallim-i evvel Nafiz Efendi, Muallim-i sanî Eşref Efendi, Muallim-i sâlis Resul Efendiler göreve başlamışlardır (SVH, 32. Def'a, H. 1322/1904-1905, S. 409). H. 1324/1906-1907 yılında öğrenci sayısı 55'tir (SVH,34. Def'a, H.1324/1906-1907, S. 438). H. 1326/1908-1909 yılında ise eğitim kadrosu tamamen değişmiş olduğu görülmektedir. Muallim-i evvel Abdulkadir Efendi, Muallim-i sanî Mehmed Emin Efendi, Muallim-i sâlis Mehmed Cemil Efendi göreve gelmiş olup Mektebin 100 öğrencisi bulunmaktadır (SVH, 35. Def'a, H.1326/1908-1909, S. 418).

4.3.1.9. İskenderun'daki İbtidaiyeler

4.3.1.9.1. Ağçalı İbtidai Mektebi

İskenderun'un Arsuz Nahiyesine bağlıdır. H. 1314/1906-1907 yılında açılmış olan bu Mektebin Muallimi Abdulkadir Efendi olup 40 öğrencisi bulunmaktadır (SVH, 24. Def'a, H.1314/1906-1907, S. 201). H. 1317/1899-1900 yılı da dâhil olmak üzere eğitim kadrosu ve öğrenci sayısında herhangi bir değişiklik olmamıştır (SVH, 27. Def'a, H.1317/1899-1900, S. 1909, 220). H. 1318/1900-1901 yılında eğitim kadrosu değişmiştir. Muallim Ömer Efendi göreve gelmiş ve öğrenci sayısı düşerek 25'e düşmüştür (SVH, 28. Def'a, H.1318/1910, S. 241). H. 1320/1902-1903 yılında herhangi bir değişiklik görülmemektedir (SVH, 30. Def'a, H. 1320/1902-1903, S. 256; SVH,31. Def'a, H.1321/1903-1904, S. 263). H. 1324/1906-1907 yılında Ömer Faik Efendi yerine Muallim Abdülmecid Efendi göreve gelmiştir. Öğrenci sayısının ise 24 olduğu görülmektedir (SVH,34. Def'a, H.1324/1906-1907, S. 272). Daha sonraki yıllarda da bu mektep ile ilgili bilgilere salname ve arşiv verilerinde ulaşılamamıştır.

4.3.1.9.2. Kiliseönü Karyesi İbtidai Mektebi

İskenderun'un Arsuz Nahiyesine bağlıdır. H. 1314/1896-1897 yılında açılmıştır. Muallim Abdülhamid Efendi olup 25 öğrencisi bulunmaktadır (SVH, 24. Def'a, H.1314/1896-1897, S. 201). H. 1314/1896-1897-H. 1317/1899-1900 yılı arası herhangi bir değişiklik bulunmamaktadır. H. 1317/1899-1900 yılında muallimlik Abdülhamid Efendi'den Mevlüd Efendi'ye geçmiştir. Mektebin 20 öğrenci bulunmaktadır (SVH, 27. Def'a, H.1317/1899-1900, S. 220). Mevlüd Efendi'nin sağlık sorunlarından dolayı Mevlüt Efendi'ye izin verilmiştir (MF. MKT. 453/16-11/02/1317). H. 1318/1900-1901 yılında Abdülhamid Efendi tekrar muallimlik görevine gelmiştir (SVH, 28. Def'a, H.1318/1900-1901, S. 241). H. 1319/1901-1902 ve H. 1320/1902-1903 yıllarında öğrenci sayısı 20'dir (SVH, 29. Def'a, H.1319/1901-1902, S. 253; SVH, 30. Def'a, H.1320/1902-1903, S. 256). H. 1321/1903-1904 yılında muallimlik Abdülhamid Efendi'den Muallim Vekili Mehmed Cemal Efendi'ye geçmiştir (SVH, 31. Def'a, H.1321/1903-1904, S. 263). H. 1323/1905-1906 yılında muallimlik Mehmed Cemal Efendi'den Muallim Yusuf Ziya Efendi'ye geçmiş olup öğrenci sayısının 22 olduğu görülmektedir (SVH, 33. Def'a, H.1323/1905-1906, S. 287). Yusuf Ziya Efendi'nin uygunsuz davranışlarından dolayı geçirdiği soruşturma üzerine Mecid Efendi'yi mektebe geçici olarak tayin olmuştur (MF. İBT. 149/124-10/06/1322). H. 1324/1906-1907 yılında muallimlik kadrosu Yusuf Ziya Efendi'den Muallim Ömer Faik Efendi'ye geçmiştir. Öğrenci sayısı değişmemiştir (SVH, 34. Def'a, H.1324/1906-1907, S. 272). 1324 yılında İskenderuna bağlı Akçalı ve Kiliseönü ibtidai muallimleri arasında Ömer Faik ve Abdulmecid Efendiler arasında becaiış yapılmıştır (MF. MKT.921/49-13/02/1324).

4.3.1.9.3. Elhub/Alhub Karyesi İbtidai Mektebi

H. 1313/1896-1897 yılında İskenderunda açılan diğer bir mektep Elhub/Alhub Karyesi İbtidaiyesi olup Muallimi Mustafa Efendi'dir. Mektebin 30 öğrencisi bulunmaktadır (SVH, 24. Def'a, H.1314/1896-1897, S. 201). Muallim Mustafa Efendi memuriyetlerinin tasdik edilmesi ile göreve başlamıştır (MF. İBT. 52/71-17/12/1313).

Elhub Karyesi İbtidaiye Mektebinde öğretmenlik kadrosu çoğunlukla vekâleten yürütülmüş olup H. 1317/1899-1900 yılında eğitim kadrosu boşa düşmüş ve öğrenci sayısı değişmemiştir (SVH, 27. Def'a, H.1317/1899-1900, S. 220). H. 1318/1900-1901 yılında Muallim Mustafa Efendi boş olan Alhub Karyesi İbtidaiyesinde göreve başlamıştır. Mektebin öğrenci sayısı 35'tir (SVH, 28. Def'a, H.1318/1900-1901, S. 241). H. 1319/1901-1902 ve H. 1320/1902-1903 yılında öğrenci sayısı değişmemiştir (SVH, 29. Def'a, H.1319/1901-1902, S. 253; SVH, 30. Def'a, H.1320/1902-1903, S. 256). H. 1321/1903-1904 yılında boş olan

muallimlik kadrosuna Mustafa Kadri Efendi'nin geçtiği görülmektedir (SVH, 31. Def'a, H.1321/1903-1904, S. 263). H. 1323/1905-1906 –H. 1324/1906-1907 yıllarında herhangi bir değişikliğe rastlanılmamaktadır.

4.3.1.9.4. Karaağaç İbtidai Mektebi

İskenderun kazasında inşaatı yeni tamamlanan Karaağaç Karyesi İbtidaiyesine muallim olarak Mehmed Esad Efendi tayin edilmiştir (BOA. MF. İBT. 73/30- 03/Z/1315). 1317 yılında Muallimlik Esad Efendi'den Reşid Efendi'ye geçmiş olup 40 öğrencinin bulunduğu görülmektedir. H. 1319/1901-1902 yılında öğrenci sayısı yarı yarıya azalmıştır. Bu durum öğrencilerin mezun olduklarını ya da dengi bir mektebe geçmiş olduklarının göstermektedir (SVH, 29. Def'a, H.1319/1901-1902, S. 253). H. 1320/1902-1903 yılında da herhangi bir değişikliğe rastlanılmamaktadır. H. 1321/1903-1904 yılında Muallimlik Reşid Efendi'den Avni Efendi'ye geçmiştir (SVH, 31. Def'a, H.1321/1903-1904, S. 263). H. 1322/1904-1905 yılında Avni Efendi muallimliğe devam etmiştir (SVH, 32. Def'a, H.1322/1904-1905, S. 338). H. 1323/1905-1906 yılında Karaağaç ibtidai Muallimliği görevi Avni Efendi'den Süleyman Efendi'ye geçmiştir. Öğrenci sayısı ise 25'tir (SVH,33. Def'a, H.1323/1905-1906, S. 287). H. 1324/1906-1907 yılında Muallim Ahmed Ratib Efendi olduğu görülmektedir. Arşiv verilerinde İskenderun'da Karaağaç İbtidai Müdürü haksız yere azledildiğinden iade-i memuriyet ve tesviye-i maaşı hakkında Ahmed Ratib Efendi'nin arzuhal yazarak haklarını talep etmiştir (ŞD. 3058/47-24/M/1327). Ancak bu konu ile ilgili başka herhangi bir belgeye ulaşılamamıştır.

4.3.1.10. Antakya'daki İbtidai Mektepleri

Halep vilayeti Salnameleri, Maarif Salnameleri verilerinde ve Başkanlık Osmanlı Arşiv kayıtlarında, Antakya Kazası ibtidai mekteplerinden Habibü'n-Neccar Mektebi, Karye Mektebi, Affan Mektebi, Köprübaşı Mektebi, Saha Mektebi, Dörtyanak Mektepleri H. 1318/1900-1901 yılından itibaren görülmeye başlanmıştır.

4.3.1.10.1. Habibü'n-Neccâr İbtidai Mektebi

Habibü'n-Neccâr Mektebi H. 1318/1900-1901 yılında açılmış olup Muallimi Mehmed Kazım Efendi'dir. Mektep ilk açıldığında 65 öğrencisi bulunmaktadır (SVH, 28. Def'a, H.1318/1900-1901, S. 250). H. 1319/1901-1902 yılında 55 öğrenci, H. 1320/1902-1903 yılında 65 öğrenci, H. 1321/1903-1904 yılında 65 öğrenci, H. 1322/1904-1905 yılında 60 öğrenci, H. 1323/1905-1906 yılında 45 öğrenci, H. 1324/1906-1907 yılında 40 öğrenci, H. 1326/1908-1909 yılında yine 40 öğrencinin olduğu görülmektedir (SVH, 29. Def'a, H.1319/1901-1902, S. 262; SVH, 30. Def'a, H. 1320/1902-1903, S. 265; SVH, 31. H. 1321/1903-1904, S. 275; SVH, 32.

Def'a, H. 1322/1904-1905, S. 252; SVH, 33. Def'a, H. 1323/1905-1906, S. 300; SVH, 34. Def'a, H. 1324/1906-1907, S. 272; SVH, 35. Def'a, H. 1326/1908-1909, S. 284).

4.3.1.10.2 Affan İbtidai Mektebi

Affan Mektebi H. 1319/1901-1902 yılı itibari ile eğitim vermeye başlamıştır. Mektebin muallimi Mehmed Emin Efendidir. Mektep ilk açıldığında 40 öğrencisi bulunmaktadır. H. 1319/1901-1902 yılında 35, H. 1320/1902-1903 yılında 40, H. 1321/1903-1904 yılında 40, H. 1322/1904-1905 yılında 25, H. 1323/1905-1906 yılında 40, H. 1324/1906-1907 yılında 35, H. 1326/1908-1909 yılında 30 öğrenciye eğitim verilmiştir (SVH, 29. Def'a, H.1319/1901-1902, S. 262; SVH, 30. Def'a, H. 1320/1902-1903, S. 265; SVH, 31. H. 1321/1903-1904, S. 275; SVH, 32. Def'a, H. 1322/1904-1905, S. 252; SVH, 33. Def'a, H. 1323/1905-1906, S. 300; SVH, 34. Def'a, H. 1324/1906-1907, S. 272; SVH, 35. Def'a, H. 1326/1908-1909, S. 284)

4.3.1.10.3 Köprübaşı İbtidai Mektebi

Köprübaşı Mektebi H. 1318/1900-1901'de eğitime başlamıştır. Mektebin Muallimi Mürsel Efendi olup 60 öğrenciye eğitim verilmiştir. Mektebin H. 1319/1901-1902 yılında 70, H. 1320/1902-1903 yılında 60, H. 1321/1903-1904 yılında 60, H. 1322/1904-1905 yılında 73, H. 1323/1905-1906 yılında 62, H. 1324/1906-1907 yılında 60, H. 1326/1908-1909 yılında 40 öğrencisi bulunmaktadır (SVH, 29. Def'a, H.1319/1901-1902, S. 262; SVH, 30. Def'a, H.1320/1902-1903, S. 265; SVH, 31. H.1321/1903-1904, S. 275; SVH, 32. Def'a, H.1322/1904-1905, S.252; SVH, 33. Def'a, H.1323/1905-1906, S. 300; SVH, 34. Def'a, H.1324/1906-1907, S. 272; SVH, 35. Def'a, H.1326/1908-1909, S. 284).

4.3.1.10.4 Saha İbtidai Mektebi

Saha Mektebi H. 1318/1900-1901'de eğitime başlamıştır. Mektebin muallimi Abdulkadir Efendi'dir. Mektep açıldığında 35 öğrencisi bulunmaktadır (SVH, 28. Def'a, 1318/1900-1901, S. 250). H. 1319/1901-1902 yılında muallimlik kadrosu boşa düşmüş olup öğrenci sayısı 32'dir (SVH, 29. Def'a, H.1319/1901-1902, S. 262). H. 1323/1905-1906 yılında muallimlik kadrosuna Abdulkadir Efendi atanmıştır. Öğrenci sayısı 20'ye düşmüştür (SVH, 33. Def'a, H.1323/1905-1906, S. 301). H. 1326/1908-1909 yılında öğrenci sayısı 15'tir (SVH, 35. Def'a, H.1326/1908-1909, S. 284).

4.3.1.10.5 Dörtyanak İbtidai Mektebi

H. 1318/1900-1901 yılında açılmış olan Dörtyanak Mektebinin ilk muallimi Ahmed Hikmet Efendi'dir. Mektebin öğrenci sayısı 30'dur. H. 1319/1901-1902 yılında muallimlik kadrosu boşa düşmüş olup öğrenci sayısı 25'tir. H. 1320/1902-1903 yılında muallimliğe Abdurrahman Bey tayin edilmiş, öğrenci sayısı 5 artarak 30'a ulaşmıştır. H. 1322/1904-1905

yılında Muallim Ali Haydar Efendi olup öğrenci sayısı 26'dır. H. 1323/1905-1906 yılında öğrenci sayısı 35, H. 1324/1906-1907 yılında 25, H. 1326/1908-1909 yılında 15 öğrenciye kadar azaldığı görülmektedir (SVH, 28. Def'a, H.1318/1900-1901, S. 250; SVH, 29. Def'a, H. 1319/1901-1902, S. 262; SVH, 30. Def'a, H. 1320/1902-1903, S. 265; SVH, 31. H.1321/1903-1904, S. 275; SVH, 32. Def'a, H. 1322/1904-1905, S. 252; SVH, 33. Def'a, H. 1323/1905-1906, S. 301; SVH, 34. Def'a, H. 1324/1906-1907, S. 285).

4.3.1.11. Antakya Kazası Süveydiye Nahiyesi İbtidai Mektepleri

Antakya kazasının Süveydiye Nahiyesine bağlı olarak Loşye Karyesi İbtidaiyesi, Meşrakiye Karyesi İbtidaiyesi, Muğirun Karyesi ibtidaiyesi, Celmiye Karyesi İbtidaiyesi mektepleri aşağıda verilmiştir:

4.3.1.11.1. Loşye Karyesi İbtidai Mektebi

H. 1318/1900-1901 yılında Loşye karyesi ibtidai mektebi açılmıştır. H. 1318/1900-1901 yılında 40, H. 1319/1901-1902- H. 1320/1902-1903 yılında 30, H. 1323/1905-1906 yılında 25 öğrenciye eğitim verilmiştir. H. 1324/1906-1907 yılında Muallim İbrahim Efendi yerine Abdullah Avni Efendi göreve başlamıştır. Öğrenci sayısı 25'tir. H. 1326/1908-1909 yılında Muallim Abdullah Avni Efendi yerine Mehmed Ragıb Efendi görev yapmıştır. Öğrenci sayısı 50 adet'tir (SVH, 28. Def'a, H.1318/1900-1901, S. 251; SVH, 29. Def'a, H.1319/1901-1902, S. 264; SVH, 31. Def'a, H.1321/1903-1904, S.275; SVH, 32. Def'a, H.1322/1904-1905, S. 255; SVH, 33. Def'a, H.1323/1905-1906, S. 304; SVH, 34. Def'a, H.1324/1906-1907, S. 289; SVH, 35. Def'a, H.1326/1908-1909, S. 287).

4.3.1.11.2. Meşrakiye Karyesi İbtidai Mektebi

H. 1318/1900-1901 yılında Meşrakiye Karyesi İbtidaisine Muallim Abdülkerim Efendi'nin atanması ile mektep eğitim vermeye başlamıştır. Mektebin 14 öğrencisi bulunmaktadır. H. 1319/1901-1902 yılında muallimlik kadrosu değişerek Abdülvahab Efendi göreve gelmiştir. H. 1319/1901-1902 ve H. 1320/1902-1903 yılında Mektebin 10 öğrencisi bulunmaktadır. H. 1321/1903-1904 yılında Muallim Abdülvahab Efendi yerine Abdülkerim Efendi göreve başlamıştır. Aynı yıl Mektebin 15 öğrencisi bulunmaktadır. H. 1322/1904-1905 yılında Mektebin 14 öğrencisi bulunmaktadır. H. 1323/1905-1906 yılında Mektebin muallimi değişerek Abdulkadir Efendi göreve gelmiş olup 15 öğrenci ile eğitime devam edilmiştir. H. 1324/1906-1907 yılında muallimlik kadrosu tekrar değişerek Mustafa Nuri Efendi göreve gelmiş ve mektepte 10 öğrenci kalmıştır. H. 1326/1908-1909 yılında ise Muallim Mustafa Nuri Efendi yerine Hüsnü Efendi göreve gelmiştir. Öğrenci sayısı değişmemiştir (SVH, 28. Def'a, H. 1318/1900-1901, S. 251; SVH, 29. Def'a, H. 1319/1901-1902, S. 264; SVH, 30. Def'a, H.

1320/1902-1903, S. 266; SVH, 31. Def'a, H. 1321/1903-1904, S. 278; SVH, 32. Def'a, H. 1322/1904-1905, S. 255; SVH, 33. Def'a, H. 1323/1905-1906, S. 304; SVH, 34. Def'a, H. 1324/1906-1907, S. 289; SVH, 35. Def'a, H. 1326/1908-1909, S. 287).

4.3.1.11.3. Muğîrûn Karyesi İbtidai Mektebi

H. 1318/1900-1901 yılında açılmış olan Muğirun Karyesi ibtidaiyesinin Muallimi Mehmed Zeki Efendi'dir. Mektebin açıldığı ilk yıl mektepte 25 öğrenci bulunmaktadır. H. 1319/1901-1902 yılında Muallim Mehmed Zeki Efendi yerine Mehmed Ragıb Efendi göreve başlamıştır. Öğrenci sayısı 15 azalarak 10'a düşmüştür. Mektepte H. 1320/1902-1903 yılında 25, H. 1321/1903-1904 yılında 20, H. 1322/1904-1905 yılında 12, H. 1323/1905-1906 yılında 14, H. 1324/1906-1907 yılında 15 öğrenciye eğitim verilmiştir. H. 1326/1908-1909 yılında Muallim Mehmed Ragıb Efendi yerine Kâmil Ziyaeddin Efendi görev yapmış ve öğrenci sayısı 10'a düşmüştür (SVH, 28. Def'a, H. 1318/1900-1901, S. 251; SVH, 29. Def'a, H. 1319/1901-1902, S. 263; SVH, 30. Def'a, H. 1320/1902-1903, S. 266; SVH, 31. Def'a, H. 1321/1903-1904, S. 278; SVH, 32. Def'a, H. 1322/1904-1905, S. 255; SVH, 33. Def'a, H. 1323/1905-1906, S. 304; SVH, 34. Def'a, H. 1324/1906-1907, S. 289; SVH, 35. Def'a, H. 1326/1908-1909, S. 287).

4.3.1.11.4. Celmiye Karyesi İbtidai Mektebi

Antakya kazası Celmiye Karyesi İbtidaiyesi H. 1320/1902-1903 yılında kurulmuştur. İlk Muallim Muharrem Efendi olup öğrenci sayısı 30'dur. H. 1321/1903-1904 yılında Muallim Muharrem Efendi yerine Mehmed Ali Efendi göreve başlamış olup öğrenci sayısı değişmemiştir. H. 1322/1904-1905 yılında öğrenci sayısı 20'ye düşmüştür (SVH, 30. Def'a, H. 1320/1902-1903, S. 266; SVH, 31. Def'a, H. 1321/1903-1904, S. 278; SVH, 32. Def'a, H. 1322/1904, S. 255).

4.3.1.12. Antakya Kazası Karamurt Nahiyesi İbtidai Mektepleri

H. 1318/1900-1901 yılında Antakya kazasına bağlı Karamurt nahiyesinde Aydi, Telil Hanblas, Menkulye, Saylıca adındaki ibtidai mekteplerinin açılmış olduğu görülmektedir.

4.3.1.12.1. Aydi Karyesi İbtidai Mektebi

Aydi Karyesi Mektebi H. 1318/1900-1901 yılında açılmıştır. Aydi Karyesi ibtidaiyesinin ilk Muallimi Abdurrahman Avni Efendi olup 30 öğrencisi bulunmaktadır (SVH, 28. Def'a, H. 1318/1901-1902, S. 251). H. 1319/1901-1902 yılında 15, H. 1320/1902-1903 yılında 30 öğrenciye eğitim verilmiştir (SVH, 29. Def'a, H. 1319/1901-1902, S. 264; SVH, 30. Def'a, H. 1320/1902-1903, S. 267). H. 1321/1903-1904 yılında değişiklik görülmemektedir (SVH, 31. Def'a, H. 1321/1903-1904, S. 278). H. 1322/1904-1905 yılında 18 öğrenci azalarak

12 öğrenci ile eğitime devam edilmiştir (SVH, 32. Def'a, H.1322/1904-1905, S. 255). H. 1324/1906-1907 yılında Muallim Abdurrahman Avni Efendi görevi Muallim Ali Rıza Efendi'ye bırakmıştır. Aynı yıl öğrenci sayısı 15'tir (SVH,34. Def'a, H.1324/1906-1907, S. 289). H. 1326/1908-1909 yılında öğrenci sayısının 10 olduğu görülmektedir (SVH, 35. Def'a, H.1326/1908-1909, S. 287).

4.3.1.12.2. Menkûliye Karyesi İbtidai Mektebi

H. 1318/1900-1901 yılında açılan Menkulye Karyesi İbtidaiyesi Muallimi Hasan Hüsnü Efendi'dir. Mektep açıldığında öğrenci sayısı 20'dir (SVH, 28. Def'a, H.1318/1900-1901, S. 251). H. 1319/1901-1902 yılında muallimlik kadrosu değişmiş olup Muallim Abdurrahman Efendi'nin göreve geldiği ve öğrenci sayısının 15 olduğu görülmektedir (SVH, 29. Def'a, H.1319/1901-1902, S. 264). H. 1320/1902-1903 yılında muallimlik kadrosu değişmiş olup Ahmed Hikmet Efendi göreve gelmiştir (SVH, 30. Def'a, H. 1320/1902-1903, S. 267). H. 1320/1902-1903-H. 1321/1903-1904 yılında öğrenci sayısı 5 artarak 20'ye ulaşmıştır (SVH,31. Def'a, H.1321/1903-1904, S. 278). H. 1322/1904-1905 yılında tekrar muallimlik kadrosu değişerek Muallim Abdurrahman Efendi göreve gelmiş ve öğrenci sayısı 15'e düşmüştür (SVH, 32. Def'a, H. 1322/1904-1905, S. 255). H.1323/1905-1906-H. 1324/1906-1907-H. 1325/1907-1908 yılında herhangi bir değişiklik görülmemektedir. H. 1326/1908-1909 yılında öğrenci sayısı 13'e düşmüştür (SVH, 33. Def'a, H. 1323/1905-1906, S. 304; SVH, 34. Def'a, H. 1324/1906-1907, S. 289).

4.3.1.12.3. Taylahnblas/Telil Hanblas Karyesi İbtidai Mektebi

H. 1318/1900-1901 yılında Taylahnblas /Telil Hanblas Karyesi İbtidaiyesi açılmıştır. Mektebin muallimi Avni Efendi olup 25 öğrencisi bulunmaktadır (SVH, 28. Def'a, H.1318/1900-1901, S. 251). H. 1319/1901-1902 yılında Mektebin öğrenci sayılarında ciddi azalmanın yaşandığı görülmektedir. Mektebin toplam 25 olan öğrenci sayısı 12'ye düşmüştür (SVH, 29. Def'a, H. 1319/1901-1902, S. 264). H. 1320/1902-1903 yılında öğrenci sayısı 25'e ulaşmıştır (SVH, 30. Def'a, H.1320/1902-1903, S. 267). H. 1321/1903-1904 yılında Muallim Mehmed Şükrü Efendi yerine Muallim Ali Haydar Efendi göreve başlamıştır (SVH, 31. Def'a, H.1321/1903-1904, S. 278). H. 1322/1904-1905 yılında muallimlik kadrosu tekrar değişerek Avni Efendi göreve gelmiştir. H. 1323/1905-1906 yılında öğrenci sayısı 7'ye kadar düşmüştür (SVH, 33. Def'a, H.1323/1905-1906, S.304). H. 1324/1906-1907 yılında Muallim Abdullah Avni Efendi görevi Muallim İbrahim Efendi'ye bırakmıştır (SVH, 34. Def'a, H.1324/1906-1907, S. 289). H. 1326/1908-1909 yılında muallimlik kadrosu tekrar değişerek İbrahim Efendi göreve gelmiş ve öğrenci sayısı değişmemiştir (SVH, 35. Def'a, H.1326/1908-1909, S. 287).

Mektep 25 öğrenci ile eğitime başlayıp ulaşılan son kayıtlarda 7 öğrenciye kadar gerilemesi ciddi bir öğrenci azalması yaşadığını göstermektedir.

4.3.1.12.4. Saylıca karyesi İbtidai Mektebi

H. 1318/1900-1901 yılında Antakya'nın Karamurt'a bağlı Saylıca Karyesi Mektebi açılmıştır. Mektebin Muallimi Mehmed Asım Efendi olup Mektebin 20 öğrencisi bulunmaktadır (SVH, 28. Def'a, H.1318/1900-1901, S. 251). H. 1319/1901-1902 yılında 15, H. 1320/1902-1903-H. 1321/1903-1904 yılında 20, H. 1322/1904-1905-H. 1324/1905-1906 yılında 17, H. 1326/1908-1909 yılında 20 öğrencisi bulunmaktadır (SVH, 29. Def'a, H.1319/1901-1902, S. 264; SVH, 30. Def'a, H.1320/1902-1903, S. 267; SVH, 31. Def'a, H.1321/1903-1904, S. 278; SVH, 32. Def'a, H.1322/1904-1905, S. 255; SVH, 33. Def'a, H.1323/1905-1906, S. 304; SVH, 34. Def'a, H.1324/1906-1907, S. 289; SVH, 35. Def'a, H.1326/1908-1909, S. 287).

4.3.1.13. Antakya Kazası Harbiye Nahiyesi İbtidai Mektepleri

Antakya'nın Dursuniye Karyesi İbtidaiyesi Mektebi, Yakutiye Karyesi İbtidaiye Mektebi, Bağdadiye Karyesi İbtidaiye Mektebi, Karye Karyesi İbtidaiye Mektebi ile ilgili bilgiler aşağıda verilmiştir:

4.3.1.13.1. Dursuniye Karyesi İbtidai Mektebi

H. 1318/1900-1901 yılında Dursuniye Karyesi İbtidaiye Mektebi açılmıştır. Mektebin muallimi Muhyiddin Efendi olup öğrenci sayısının 20 olduğu görülmektedir (SVH, 28. Def'a, H. 1318/1900-1901, S. 251). H. 1319/1901-1902 yılında Muallim kadrosu değişmiş Abdurrahman Efendi göreve gelmiştir. Öğrenci sayısı 15'tir (SVH, 29. Def'a, H.1319/1901-1902, S. 264). Mektepte H. 1320/1902-1903 ve H. 1321/1903-1904 yıllarında 20 öğrenci bulunmaktadır (SVH, 30. Def'a, H.1320/1902-1903, S. 267; SVH, 31. Def'a, H.1321/1903-1904, S. 278). H. 1322/1904-1905 yılında Muallim Muhyiddin Efendi tekrar göreve gelmiştir. Aynı yıl öğrenci sayısı 30'a yükselmiştir (SVH, 32. Def'a, H. 1322/1904, S. 255). H. 1322/1904-1905 ve H. 1323/1905-1906 yılında 30, H. 1324/1906-1907-H. 1325/1907-1908 yıllarında 15, H. 1326/1908-1909 yılında 6 öğrenciye kadar öğrenci sayısı azalmıştır (SVH, 33. Def'a, H. 1323/1905-1906, S. 304; SVH, 34. Def'a, H. 1324/1906-1907, S. 289; SVH, 35. Def'a, H. 1326/1908-1909, S. 287). Mektebin son kayıtlarına göre öğrenci sayısı ilk açıldığı yıla oranla dörtte üç oranında azalmıştır.

4.3.1.13.2. Yakutiye Karyesi İbtidai Mektebi

H. 1318/1900-1901 yılında Yakutiye Karyesi İbtidaiye Mektebi açılmıştır. Mektebin ilk Muallimi Ali Haydar Efendi olup Mektebin 26 öğrencisi bulunmaktadır (SVH, 28. Def'a, H.

1318/1900-1901, S. 251). H. 1319/1901-1902 yılında 8 öğrenci azalmıştır (SVH, 29. Def'a, H. 1319/1901-1902, S. 264). H. 1320/1902-1903 yılında 8 öğrencinin artma sebebi olarak dengi bir Mektebin kapanmasına bağlı bir artış olabileceği düşünülmektedir. Muallimlik görevi H. 1321/1903-1904 yılında Ali Haydar Efendi'den Mustafa Nuri Efendi'ye geçmiş ve Mektebin öğrenci sayısı 18'e kadar azalmıştır (SVH, 31. Def'a, H.1321/1903-1904, S. 278). H. 1323/1905-1906 yılında Mektebin öğrenci sayısı 13'e kadar düşmüştür. H. 1324/1906-1907 yılında Muallimlik Mustafa Nuri Efendi'den Abdülkerim Efendi'ye geçmiştir (SVH, 34. Def'a, H.1324/1906-1907, S. 290). H. 1326/1908-1909 yılında muallimlik kadrosu tekrar değişerek Muallim Ömer Avni Efendi göreve gelmiştir (SVH, 35. Def'a, H.1326/1908-1909, S. 288)

4.3.1.13.3. Bağdadiye Karyesi İbtidai Mektebi

İlk muallimi Abdulkadir Efendi olan Bağdadiye Karyesi İbtidaiye Mektebi H. 1318/1900-1901 yılında açılmıştır. Öğrenci sayısı ise 15'tir (SVH, 28. Def'a, H.1318/1900-1901, S. 252). Mektebin H. 1319/1901-1902 yılında 13, H. 1320/1902-1903-H. 1321/1903-1904 yılında 15 öğrencisi bulunmaktadır (SVH, 29. Def'a, H.1319/1901-1902, S. 264; SVH, 30. Def'a, H.1320/1902-1903, S. 267). H. 1322/1904-1905 yılında Muallimlik Abdulkadir Efendi'den Ahmed Ratib Efendi'ye geçmiştir (SVH, 32. Def'a, H. 1322/1904-1905, S. 255). H. 1323/1905-1906 yılında öğrenci sayısı 9'a düşmüştür (SVH, 33. Def'a, H. 1323/1905-1906, S. 304). H. 1324/1906-1907 yılında Muallimlik Ahmed Ratib Efendi'den Mehmed Ali Rıza Efendi'ye geçmiştir (SVH, 34. Def'a, H. 1324/1906-1907, S. 290). H. 1326/1908-1909 yılında Muallimlik Abdülkerim Efendi'den Ali Rıza Efendi'ye geçmiştir (SVH, 35. Def'a, H.1326/1908-1909, S. 288).

4.3.1.13.4. Karye karyesi İbtidai Mektebi

H. 1318/1900-1901 yılında Karye Karyesi İbtidai Mektebi eğitime başlamıştır. Muallimlik görevini Muallim Mustafa Efendi yürütmüş olup Mektebin 25 öğrencisi bulunmaktadır (SVH, 28. Def'a, H.1318/1900-1901, S. 251). H. 1319/1901-1902 yılında 25 artarak öğrenci sayısı 40'a ulaşmıştır (SVH, 29. Def'a, H.1319/1901-1902, S. 264). H. 1320/1902-1903 yılında öğrenci sayısı 25'e düşmüş ve 15 öğrenci mezun olmuştur (SVH, 30. Def'a, H.1320/1902-1903, S. 267). Mektep H. 1321/1903-1904 yılında aynı sayıda öğrenci ve muallim ile eğitime devam etmiştir (SVH, 31. Def'a, H.1321/1903-1904, S. 278). Muallimlik vazifesi H. 1322/1904-1905 yılında Mustafa Efendi'den Mehmed Ali Efendi'ye geçmiştir. Mektebin 13 öğrencisi bulunmaktadır. Bir önceki yıla göre 12 öğrenci azalmıştır (SVH, 32. Def'a, H. 1322/1904-1905, S. 255). H. 1323/1905-1906 yılında muallimlik kadrosu değişerek Muallim Nisan Efendi göreve gelmiştir (SVH, 33. Def'a, H.1323/1905-1906, S. 304). H.

1326/1908-1909 yılında öğrenci sayısı 8'e düşmüştür (SVH, 35. Def'a, H.1326/1908-1909, S. 287).

4.3.1.14. Maraş Sancağı İbtidâî Mektepleri

Halep vilayeti Salnameleri, Maarif Salnameleri verilerinde ve Başkanlık Osmanlı Arşiv kayıtlarında Maraş Kazasında H. 1318/1900-1901 yılından itibaren ibtidaiye mektepleri açılmaya başlanmıştır. Bu mektepler aşağıda verilmiştir:

4.3.1.14.1. Dârü'l-Hamd İbtidai Mektebi

Maraş sancağına bağlı Darü-l Hamd İbtidai Mektebi H. 1318/1900-1901 yılında açılmıştır. İlk Muallimin Ali Rıza Efendi olduğu görülmektedir (SVH, 28. Def'a, H.1318/1900-1901, S. 338). H. 1319/1901-1902 ve H. 1320/1902-1903 yıllarında eğitim kadrosu değişmemiştir (SVH, 29. Def'a, H. 1319/1901-1902, S. 358; SVH, 30. Def'a, H.1320/1902-1903, S. 326). H. 1321/1903-1904 yılında muallimlik kadrosu değişmiş Hafız Osman Efendi göreve gelmiştir. Öğrenci sayısı 40'tır (SVH, 31. Def'a, H. 1321/1903-1904, S. 432). H. 1322/1904-1905-H. 1323/1905-1906 yılında öğrenci sayısı ve muallim değişikliği görülmemektedir (SVH, 32. Def'a, H. 1322/1904-1905, S. 450; SVH, 33. Def'a, H. 1323/1905-1906, S. 465). H. 1324/1906-1907 yılında öğrenci sayısı 35'tir (SVH, 34. Def'a, H.1324/1906-1907, S. 458). H. 1326/1908-1909 yılında Ali Rıza Efendi tekrar göreve gelmiştir. Mektebin 40 öğrencisi bulunmaktadır (SVH, 35. Def'a, H.1326/1908-1909, S. 452).

4.3.1.14.2. Nâciye İbtidai Mektebi

Maraş sancağına bağlı Naciye Mektebi H. 1318/1900-1901 yılında açılmıştır. İlk muallim Hafız Ahmed Efendi'dir (SVH, 28. Def'a, H.1318/1900-1901, S. 338). H. 1319/1901-1902-H. 1320/1902-1903-H. 1321/1903-1904 yıllarında aynı kadro ve öğrenci sayısı ile eğitime devam edilmiştir. H. 1321/1903-1904 yılında Mektebin 95 öğrencisi bulunmaktadır (SVH, 29. Def'a, H. 1319/1901-1902, S. 358; SVH, 30. Def'a, H. 1320/1902-1903, S. 326; SVH, 31. Def'a, H.1321/1903-1904, S. 432). H. 1322/1904-1905 yılında öğrenci sayısı 100'dür. (SVH, 32. Def'a, H.1322/1904-1905, S. 450). H. 1324/1906-1907 yılında öğrenci sayısı 125'e yükselmiştir (SVH, 34. Def'a, H.1324/1906-1907, S. 458). H. 1326/1908-1909 yılında mektebin 130 öğrencisi vardır. Mektep kapanana kadar aynı muallim görev yapmıştır (SVH,35. Def'a, H.1326/1908-1909, S. 452).

4.3.1.14.3. Kandeher İbtidai Mektebi

Maraş sancağına bağlı Kandeher Mektebi H. 1318/1900-1901 yılında açılmış olup ilk muallimi Osman Efendi'dir (SVH, 28. Def'a, H. 1318/1900-1901, S. 338). Mektep açılışından kapanışına kadar geçen sürede aynı muallim görev yapmıştır (SVH, 29. Def'a, H. 1319/1901-

1902, S. 358; SVH, 30. Def'a, H.1320/1902-1903, S. 326). H. 1321/1903-1904 yılından H. 1324/1906-1907 yılına kadar mektebin 25 öğrencisi bulunmaktadır (SVH, 31. Def'a, H.1321/1903-1904, S. 432; SVH, 32. Def'a, H.1322/1904-1905, S. 450; SVH, 33. Def'a, H.1323/1905-1906, S. 465). Mektebin H. 1324/1906-1907 yılında 35, H. 1326/1908-1909 yılında 40 öğrencisi bulunmaktadır (SVH, 34. Def'a, H.1324/1906-1907, S. 458; SVH, 35. Def'a, H.1326/1908-1909, S. 452).

4.3.1.14.4. *Necmü'l-Ma'ârif İbtidai Mektebi*

Maraş sancağına bağlı Necmü'l- Ma'ârif Mektebi H. 1318/1900-1901 yılında açılmıştır. İlk muallimi Ahmed Efendi'dir (SVH, 28. Def'a, H.1318/1900-1901, S.338). Mektebin H. 1321/1903-1904-H. 1322/1904-1905-H. 1323/1905-1906 yıllarında 25; H. 1324/1906-1907-H. 1325/1907-1908-H. 1326/1908-1909 yıllarında 30 öğrenci bulunmaktadır. Mektebin açılışından kapanışına kadar aynı muallim görev yapmıştır (SVH, 29. Def'a, H. 1319/1901-1902, S. 358; SVH, 30. Def'a, H.1320/1902-1903, S. 326; SVH, 31. Def'a, H. 1321/1903-1904, S. 432; SVH, 32. Def'a, H. 1322/1904-1905, S. 450; SVH, 33. Def'a, H. 1323/1905-1906, S. 465; SVH, 34. Def'a, H. 1324/1906-1907, S. 458; SVH, 35. Def'a, H. 1326/1908-1909, S. 452).

4.3.1.14.5. *Edebiye İbtidai Mektebi*

Maraş sancağına bağlı Edebiye İbtidai Mektebi H. 1318/1900-1901 yılında açılmış olup muallimi Hüseyin Efendi'dir (SVH, 28. Def'a, H.1318/1900-1901, S. 338). Mektebin H. 1321/1903-1904 yılında 35, H. 1324/1906-1907 yılında 40 öğrencisi bulunmaktadır. Mektebin kuruluşundan kapanışına kadar geçen süre de aynı muallimin görev yapmıştır (SVH, 29. Def'a, H. 1319/1901-1902, S. 358; SVH, 30. Def'a, H. 1320/1902-1903, S. 326; SVH, 31. Def'a, H. 1321/1903-1904, S. 432; SVH, 32. Def'a, H. 1322/1904-1905, S. 450; SVH, 33. Def'a, H. 1323/1905-1906, S. 465; SVH, 34. Def'a, H. 1324/1906-1907, S. 458; SVH, 35. Def'a, H. 1326/1908-1909, S. 452).

4.3.1.14.6. *Gülşen-i Edeb İbtidai Mektebi*

Maraş sancağına bağlı Gülşen-i Edeb İbtidai Mektebi H. 1318/1900-1901 yılında açılmıştır. Muallim Mustafa Efendi'dir (SVH, 28. Def'a, H.1318/1900-1901, S. 338). H. 1324/1906-1907 yılına kadar Mektebin 70 öğrencisi bulunmaktadır (SVH, 29. Def'a, H.1319/1901-1902, S. 358; SVH, 30. Def'a, H.1320/1902-1903, S. 326; SVH, 31. Def'a, H.1321/1903-1904, S. 432; SVH, 32. Def'a, H.1322/1904-1905, S. 450; SVH, 33. Def'a, H.1323/1905-1906, S. 465). H. 1324/1906-1907 yılından mektebin kapanışına kadar geçen sürede öğrenci sayısının 75 olduğu görülmektedir (SVH, 34. Def'a, H.1324/1906-1907, S. 458;

SVH, 35. Def'a, H.1326/1908-1909, S. 452). Mektebin açıldığı tarihten kapanışına kadar geçen sürede aynı muallim görev yapmıştır.

4.3.1.15. Münbiç Kazası İbtidai Mektebi

Münbiç Kazası İbtidai Mektebi Kaymakam Vehbi Efendi denetiminde H. 1317/1989-1900 yılında açılmıştır (SVH, 27. Def'a, H.1317/1989-1900, S. 280). Mektep açıldıktan ancak 1 yıl sonra muallim ataması yapılmıştır. İlk muallim Hacı Ahmed Efendi olup 55 öğrenciye eğitim verilmiştir (SVH, 28. Def'a, H.1318/1900-1901, S. 294). H. 1319/1901-1902 yılında Hacı Ahmed Efendi muallimlik görevini bırakmış yerine vekil Musa Kazım Efendi görev yapmıştır (SVH, 29. Def'a, H.1319/1901-1902, S. 307). H. 1319/1901-1902 –H. 1320/1902-1903 yıllarında mektepte 60 öğrenciye eğitim verilmiştir. H. 1321/1903-1904 yılında muallimlik kadrosu boş kalmıştır. Aynı yıl Mektebin 75 öğrencisi bulunmaktadır (SVH, 30. Def'a, H.1320/1902-1903, S. 311). Bir yıl muallimsiz kalan Mektebe Ali Rıza Efendi atanmıştır (SVH, 31. Def'a, H.1321/1903-1904, S. 353). H. 1322/1904-1905 yılında Münbiç Kazasına bağlı İbtidai Mektepleri açılmıştır. Bunlar aşağıda verilmektedir:

4.3.1.16. Münbiç Kazasına Bağlı İbtidai Mektepleri

H. 1322/1904-1905 yılında Münbiç Kazasına bağlı İbtidai Mektepleri açılmıştır. Bunlar aşağıda verilmektedir:

4.3.1.16.1. Taşlı Höyük Karyesi İbtidai Mektebi

Münbiç kazasına bağlı Taşlı Höyük Karyesi Mektebi H. 1322/1904-1905 yılında açılmıştır. Mektebin Muallimi Nafiz Efendi olup 30 öğrenciye eğitim verilmiştir (SVH, 32. Def'a, H.1322/1904-1905, S. 362). H. 1323/1905-1906 yılında da aynı sayıdaki öğrenciye aynı muallim eğitime devam etmiştir. Mektebin H. 1324/1906-1907 yılında 32, H. 1325/1907-1908-H. 1326/1908-1909 yıllarında 35 öğrencisi bulunmaktadır (SVH, 34. Def'a, H.1324/1906-1907, S. 370; SVH, 35. Def'a, H.1326/1908-1909, S. 371).

4.3.1.16.2. Arab Hasan Karyesi İbtidai Mektebi

H. 1322/1904-1905 yılında açılmış olan Münbiç kazasına bağlı Arab Hasan Karyesi İbtidaiyesinin muallimi Mehmed Feyzullah Efendi olup 15 öğrenciye eğitim verilmiştir (SVH,32. Def'a, H.1322/1904-1905, S. 362). Mehmed Feyzullah Efendi H. 1324/1906-1907 yılına kadar görev yapmıştır. H. 1324/1906-1907 yılında muallimlik kadrosu boşa düşmüş olan Mektebin 16 öğrencisi bulunmaktadır (SVH, 34. Def'a, H.1324/1906-1907, S.370). H. 1326/1908-1909 yılında muallimlik kadrosuna Abdülaziz Efendi atanmış ve öğrenci sayısı 13'e kadar düşmüştür (SVH,35. Def'a, H.1326/1908-1909, S. 371).

4.3.1.16.3. Hafsa Karyesi İbtidai Mektebi

H. 1322/1904-1905 yılında Münbiçe bağlı olarak açılan Hafsa Karyesi Mektebinin muallim kadrosu boş olarak eğitime başlamıştır. Mektebin 32 öğrencisi bulunmaktadır (SVH, 32. Def'a, H.1322/1904-1905, S. 362). H. 1323/1905-1906 yılında da muallim ataması yapılamamıştır (SVH, 33. Def'a, H.1323/1905-1906, S.381). Mektebin H. 1324/1906-1907 yılında 25, H. 1326/1908-1909 yılında 37 öğrencisi bulunmaktadır (SVH, 34. Def'a, H.1324/1906-1907, S. 372; SVH, 35. Def'a, H.1326/1908-1909, S. 371).

4.3.1.17. Cebel-i Sem'an Kazası İbtidaieleri

Cebel-i Seman kazasına bağlı iki tane İbtidaiye Mektebi bulunmaktadır. Bu İbtidaiyeler İndan ve Kefr-i Dâ'al Karyesi İbtidaiyesidir.

4.3.1.17.1. İndan Karyesi İbtidai Mektebi

Cebel-i Seman kazasına bağlı İndan Karyesi İbtidaiyesi Mektebi H. 1318/1900-1901 yılında açılmıştır. Mektebin ilk muallimi Abdulkadir Efendi'dir. Öğrenci sayısı 20'dir (SVH, 28. Def'a, H.1318/1900-1901, S. 290). H. 1319/1901-1902 yılında öğrenci sayısı 30'a yükselmiştir (SVH, 29. Def'a, H.1319/1901-1902, S. 303). H. 1320/1902-1903 yılında muallimlik Mustafa Efendi'ye geçmiştir (SVH, 30. Def'a, H.1320/1902-1903, S. 307). Mektebin H. 1321/1903-1904 yılında 35, H. 1322/1904-1905-H. 1323/1905-1906-H. 1324/1906-1907-H. 1325/1907-1908-H. 1326/1908-1909 yıllarında 30 öğrencisi bulunmaktadır. Mustafa Efendi mektep kapanana kadar muallimlik yapmıştır (SVH, 31. Def'a, H.1321/1903-1904, S. 348; SVH,32. Def'a, H.1322/1904-1905, S. 357; SVH, 33. Def'a, H.1323/1905-1906, S. 376; SVH,34. Def'a, H.1324/1906-1907, S. 265).

4.3.1.17.1.2. Kefr-i Dâ'al Karyesi İbtidai Mektebi

Kefr-i Da'al İbtidaiye Mektebi H. 1319/1901-1902 yılında Cebel-i Seman'a bağlı olarak açılmıştır. Mektebin muallimlik görevi vekâleten yürütülmüştür. Mektebin Muallim Vekili Mustafa Efendi olup ilk yıl 20 öğrenciye eğitim verilmiştir (SVH, 29. Def'a, H.1319/1901-1902, S. 303). Mektep kapanan kadar kadrolu öğretmen ataması yapılmamış ve öğrenci sayısı değişmemiştir (SVH, 30. Def'a, H.1320/1902-1903, S. 307; SVH, 31. Def'a, H.1321/1903-1904, S. 348; SVH, 32. Def'a, H.1322/1904-1905, S. 357; SVH, 33. Def'a, H.1323/1905-1906, S. 376; SVH, 34. Def'a, H.1324/1906-1907, S. 265).

4.3.1.18. Beylan Kazası İbtidaiyesi

Beylan Kazası İbtidaiyesi H. 1318/1900-1901 yılında açılmıştır. Mektebin ilk Muallimi Ahmed Efendi olup 51 öğrenciye eğitim verilmiştir. H. 1320/1902-1903 yılında 41, H. 1321/1903-1904 yılında 25, H. 1322/1904-1905 yılında 38, H. 1323/1905-1906 yılında 28; H.

1324/1906-1907 yılında 28, H. 1325/1907-1908-H. 1326/1908-1909 yıllarında 48 öğrenciye eğitim verilmiştir (SVH, 30. Def'a, H.1320/1902-1903, S. 246; SVH, 31. Def'a, H.1321/1903-1904, S. 323; SVH, 32. Def'a, H.1322/1904-1905, S. 317; SVH, 33. Def'a, H.1323/1905-1906, S. 356; SVH, 34. Def'a, H.1324/1906-1907, S. 327; SVH, 35. Def'a, H.1326/1908-1909, S. 325).

4.3.1.19. Rakka Kazası İbtidai Mektebi

Rakka Kazası İbtidaiye Mektebi H. 1323/1905-1906 yılında açılmıştır. Mektebin Muallim-i evvel İbrahim Hafız Efendi, Muallim-i sanî ve hüsn-i hat muallimi Zeki Efendi olduğu görülmektedir. Öğrenci sayısı 41'dir (SVH, 33. Def'a, H.1323/1905-1906, S. 392). H. 1324/1906-1907 yılında Mektebin tüm eğitim kadrosu boşa düşmüştür. Muallim kadroları boş olsa da öğrenci sayısında ciddi bir azalış yaşanmamıştır (SVH, 34. Def'a, H.1324/1906-1907, S. 382). H. 1324/1906-1907 yılından sonra da bu Mektebe rastlanılmamaktadır.

4.3.1.20. Cisir-i Şuğur İbtidai Mektepler

H. 1321/1903-1904 yılından itibaren Cisir-i Şuğur'da İbtidaiye Mektepleri Maarif işlerinden sorumlu olan Müdür Sadık Efendi denetiminde açılmıştır. Bu Mektepler aşağıda verilmiştir:

4.3.1.20.1. Beşlemûn Karyesi İbtidai Mektebi

H. 1321/1903-1904 yılında Beşlemun İbtidaiyesinin Muallimi Hüseyin Efendi olup 10 öğrencisi bulunmaktadır (SVH, 31. Def'a, H.1321/1903-1904, S. 306). Mektebin H. 1322/1904-1905 yılında 12, H. 1323/1905-1906 yılında 18, H. 1324/1906-1907 yılında 12 öğrencisi bulunmaktadır (SVH, 32. Def'a, H.1322/1904-1905, S. 306; SVH, 33. Def'a, H. 1323/1905-1906, S. 304; SVH, 34. Def'a, H.1324/1906-1907, S. 355).

4.3.1.20.2. Batiban Karyesi İbtidai Mektebi

H. 1321/1903-1904 yılında açılmış olan Batiban Karyesi Mektebinin ilk muallimi Hacı Yasin Efendi'dir. Mektep ilk açıldığında 8 öğrencisi bulunmaktadır (SVH, 31. Def'a, H.1321/1903-1904, S. 306). Mektep 8 öğrenci ile H. 1323/1905-1906 yılına kadar eğitim vermiştir (SVH, 32. Def'a, H.1322/1904-1905, S. 306; SVH, 33. Def'a, H.1323/1905-1906, S. 304). H. 1323/1905-1906 yılında öğrenci sayısı 14'e yükselmiştir (33. Def'a, H.1323/1905-1906, S. 304). H. 1324/1906-1907 yılında öğrenci sayısı 11 olarak görülmüş olup daha sonra da bu Mektebe rastlanılmamaktadır.

4.3.1.20.3. Cisir-i Şuğur İnâs İbtidai Mektebi

H. 1321/1903-1904 yılında Cisir-i Şuğura bağlı olarak açılan İnâs İbtidaiye Mektebinin Muallimleri Dudu ve Rukiye Hanım olup 28 öğrenciye eğitim vermişlerdir. Bu muallimler

Antakya İnas İbtidai Mektebinden gelmişlerdir (SVH, 31.Def'a, H.1321/1903-1904, S. 306). H. 1321/1903-1904 ve H. 1322/1904-1905 yıllarında mektepte Rum milleti muallimi Sem'an Efendi'nin görev yaptığı görülmektedir. Sem'an Efendi'nin mektepte eğitim verdiği öğrenci sayısı 10'dur (SVH, 32. Def'a, H.1322/1904-1905, S. 306). H. 1324/1906-1907 yılına kadar Muallime Dudu Hanım ve Rukiye Hanım görev yapmışlardır. Öğrenci sayısı 29'a kadar düştüğü görülmektedir (SVH, 34. Def'a, H.1324/1906-1907, S. 355). Bu Mektebe daha sonraki tarihlerde rastlanılmamaktadır.

4.3.1.20.4. Kışlak Karyesi İbtidai Mektebi

H. 1321/1903-1904 yılında açılmış Kışlak Karyesi İbtidai Mektebinin muallimi Mustafa Efendi olup mektep 23 öğrenci ile eğitime başlamıştır (SVH, 31.Def'a, H.1321/1903-1904, S. 306). H. 1322/1904-1905-H. 1323/1905-1906 yıllarında 22, H. 1324/1906-1907 yılında 20, H. 1326/1908-1909 yılında 35 öğrenciye eğitim verilmiştir (SVH, 32. Def'a, H.1322/1904-1905, S. 306; SVH, 34. Def'a, H.1324/1906-1907, S. 356; SVH, 35. Def'a, H. 1326/1908-1909, S. 354).

4.3.1.20.5. Mazik Nâhiyesi İbtidai Mektebi

H. 1321/1903-1904 yılında açılmış olan Mazik Nahiyesi İbtidai Mektebinin muallimi Şeyh İbrahim Efendi olup mektep 11 öğrenci ile eğitime başlamıştır (SVH, 31.Def'a, H.1321/1903-1904, S. 314). H. 1322/1904-1905 yılında öğrenci sayısı 21'e yükselmiştir (SVH, 32. Def'a, H. 1322/1904-1905, S. 308). H. 1323/1905-1906 yılında 21, H. 1324/1906-1907 yılında 18 öğrenciye eğitim verilmiştir (SVH, 33. Def'a, H. 1323/1905-1906, S. 368; SVH, 34. Def'a, H.1324/1906-1907, S. 358).

4.3.1.20.6. Cisir-i Yukarı Mahallesi İbtidai Mektebi

H. 1323/1905-1906 yılında açılmış olan Cisir-i Yukarı İbtidai Mektebinin muallimi Mehmed Şehadi Efendi olup mektep 28 öğrenci ile eğitime başlamıştır (SVH,33. Def'a, H.1323/1905-1906, S.365). H. 1324/1906-1907 yılında 27 öğrenciye eğitim verilmiştir (SVH, 34. Def'a, H.1324/1906-1907, S. 356). H. 1326/1908-1909 yılında Mehmed Efendi 15 öğrenciye eğitim vermiştir (SVH, 35. Def'a, H. 1326/1908-1909, S. 355).

4.3.1.20.7. Cisir-i Şimâliye Mahallesi İbtidai Mektebi

H. 1323/1905-1906 yılında açılan Cisir-i Şimaliye İbtidai Mektebinin muallimi Mehmed Derkûşi Efendi olup mektep 14 öğrenci ile eğitime başlamıştır (SVH,33. Def'a, H.1323/1905-1906, S. 365). H. 1324/1906-1907 yılında 18 öğrenciye eğitim verilmiştir (SVH, 34. Def'a, H.1324/1906-1907, S. 356). H. 1326/1908-1909 yılında Mehmed Bey 10 öğrenciye eğitim

vermiştir (SVH, 35. Def'a, H.1326/1908-1909, S. 355). H. 1326/1908-1909 yılından sonra bu Mektebe de rastlanılmamaktadır

4.3.1.20.8. Canudiye Karyesi İbtidai Mektebi

H.1324/1906-1907 yılında açılan Canudiye Karyesi İbtidai Mektebi muallimi Ahmed Efendi olup mektep 18 öğrenci ile eğitime başlamıştır (SVH, 34. Def'a, H.1324/1906-1907, S. 355). H. 1326/1908-1909 yılında 12 öğrenciye eğitime verilmiştir (SVH, 35. Def'a, H.1326/1908-1909, S. 357).

4.3.1.20.9. Bedama Nahiyesi İbtidai Mektebi

H. 1323/1905-1906 yılında açılan Bedama Nahiyesi İbtidai Mektebinin muallimi Mehmed Efendi olup mektep 20 öğrenci ile eğitime başlamıştır (SVH, 33. Def'a, H.1323/1905-1906, S. 366). H. 1324/1906-1907 yılında da aynı sayıdaki öğrencilere Mehmed Efendi tarafından eğitim verilmiştir. (SVH, 34. Def'a, H.1324/1906-1907, S.355). H. 1324/1906-1907 yılından sonra bu Mektebe rastlanılmamaktadır

4.3.1.20.10. Beşlimun Karyesi İbtidai Mektebi

H. 1326/1908-1909 yılında açılan Beşlimun Karyesi İbtidaiye Mektebinin muallimi Hasan Efendi olup mektepte 10 öğrenciye eğitim verilmiştir (SVH, 35. Def'a, H.1326/1908-1909, S. 354-355-356).

4.3.1.20.11. Kastun Karyesi İbtidai Mektebi

H. 1326/1908-1909 yılında açılan Kastun Karyesi İbtida Mektebinin muallimi Abdullah Efendi'dir. Mektebin 10 öğrencisi bulunmaktadır (SVH, 35. Def'a, H.1326/1908-1909, S. 354-355-356).

4.3.1.20.12. Betiyan Karyesi İbtidai Mektebi

H. 1326/1908-1909 yılında açılan Betiyan Karyesi İbtidai Mektebinin muallimi Beşir Efendi olup mektepte 11 öğrenciye eğitim verilmiştir (SVH, 35. Def'a, H.1326/1908-1909, S. 354-355-356).

4.3.1.20.13. Bademâ Nahiyesi İbtidai Mektebi

H. 1326/1908-1909 yılında açılan Bademâ Nahiyesi İbtidai Mektebinin muallimi Mehmed Efendi olup mektepte 18 öğrenciye eğitim verilmiştir (SVH, 35. Def'a, H.1326/1908-1909, S. 354-355-356).

4.3.1.21. Erdu Nahiyesi İbtidai Mektebi

H. 1321/1903-1904 yılında açılan Erdu Nahiyesi İbtidaiyesinin muallimi Bekir Efendi'dir. Mektep ilk açıldığında 34 öğrencisi bulunmaktadır (SVH,31.Def'a, H.1321/1903-

1904, S. 306). Mektep H. 1322/1904-1905 yılında da aynı muallim ve aynı öğrenci sayısında eğitime devam etmiştir (SVH, 32. Def'a, H.1322/1904-1905, S. 306). H. 1322/1904-1905 yılından sonra mektep ile ilgili herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır

4.3.1.21.1. *Erdu Nahiyesine Bağlı Diğer İbtidaiyeler*

Erdu Nahiyesine bağlı olarak açılan ibtidaiyeler Cısr-i Şuğur kazasına bağlı olarak açılmış ve varlıklarını devam ettirmişlerdir. Bu Mektepler aşağıda verilmiştir:

4.3.1.22.2. *Kandun Karyesi İbtidai Mektebi*

H. 1321/1903-1904 yılında açılan Kandun Karyesi İbtidai Mektebinin muallimi Ali Efendi olup mektep 26 öğrenci ile eğitime başlamıştır (SVH, 31.Def'a, H.1321/1903-1904, S. 306). H. 1322/1904-1905 ve H. 1323/1905-1906 yıllarında 36, H. 1324/1906-1907 yılında 17 öğrenciye eğitim verilmiştir. H. 1326/1908-1909 yılında muallimlik kadrosu değişerek Mehmed Efendi göreve getirilmiştir. 25 öğrenciye eğitim verilmiştir (SVH, 32. Def'a, H.1322/1904-1905, S. 306; SVH,34. Def'a, H.1324/1906-1907, S. 356).

4.3.1.22.3. *Yeniceköy İbtidai Mektebi*

H. 1321/1903-1904 yılında açılan Yeniceköy İbtidai Mektebinin muallimi Derviş Efendi olup mektep 17 öğrenci ile eğitime başlamıştır (SVH,31.Def'a, H.1321/1903-1904, S. 306). Mektebin H. 1324/1906-1907 yılına kadar 17 öğrencisi bulunmaktadır. 1324 yılında 17, H. 1326/ 1908-1909 yılında 20 öğrenciye eğitim verilmiştir (SVH, 32. Def'a, H.1322/1904-1905, S. 306; SVH, 34. Def'a, H.1324/1906-1907, S. 356; SVH, 35. Def'a, H.1326/1908-1909, S. 355). Bu tarihten sonra mektep ile ilgili herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

4.3.1.22.4. *Tamamiye karyesi İbtidai Mektebi*

H. 1321/1903-1904 yılında açılan Tamamiye Mektebinin muallimi Mehmed Efendi olup mektep 15 öğrenci ile eğitime başlamıştır (SVH, 31.Def'a, H.1321/1903-1904, S. 306). H. 1322/1904-1905 yılında 14, H. 1323/1905-1906 yılında 16, H. 1324/1906-1907 yılında 18 öğrenciye Mehmed Efendi eğitim vermiştir. H. 1326/1908-1909 yılında Mektebin muallimi değişerek Reşid Efendi'nin göreve geldiği görülmektedir. Mektebin öğrenci sayısı ise 30'a yükselmiştir (SVH, 32. Def'a, H.1322/1904-1905, S. 306; SVH, 34. Def'a, H.1324/1906-1907, S. 356; SVH, 35. Def'a, H.1326/1908-1909, S. 355). Bu tarihten sonra mektep ile ilgili herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

4.3.1.22.5. *Kirekösy Karyesi İbtidai Mektebi*

H. 1321/1903-1904 yılında açılan Kirekösy Karyesi Mektebinin Muallimi Ahmed Efendi olup Mektep 17 öğrenci ile eğitime başlamıştır (SVH, 31.Def'a, H.1321/1903-1904, S. 306). H. 1322/1904-1905-H. 1323/1905-1906 yıllarında 18, H. 1324/1906-1907 yılında 16

öğrenciye eğitim verilmiştir (SVH, 32. Def'a, H.1322/1904-1905, S. 306; SVH, 33. Def'a, H.1323/1905-1906, S. 367; SVH, 34. Def'a, H.1324/1906-1907, S. 367). Bu tarihten sonra mektep ile ilgili herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

4.3.1.22.6. Caksuniye Karyesi İbtidai Mektebi

H. 1321/1903-1904 yılında açılan Caksuniye Karyesi Mektebinin Muallimi Mehmed Efendi olup mektep 24 öğrenci ile eğitime başlamıştır (SVH, 31.Def'a, H.1321/1903-1904, S. 306). H. 1322/1904-1905 ve H. 1323/1905-1906 yıllarında öğrenci sayısı 35 olarak görülmektedir (SVH, 32. Def'a, H.1322/1904-1905, S. 306; SVH, 34. Def'a, H.1324/1906-1907, S. 355). Bu tarihten sonra mektep ile ilgili herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

4.3.1.22.7. Bizke Karyesi İbtidai Mektebi

H. 1321/1903-1904 yılında açılan Bizke Karyesi İbtidai Mektebinin muallimi Hasan Efendi'dir (SVH, 31.Def'a, H.1321/1903-1904, S. 306). Mektep H. 1321/1903-1904 ve H. 1322/1904-1905 yıllarında 19 öğrenciye eğitim verilmiştir (SVH, 32. Def'a, H.1322/1904-1905, S. 306). Bu tarihten sonra mektep ile ilgili herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

4.3.1.22.8. Hisarcık Karyesi İbtidai Mektebi

H. 1321/1903-1904 yılında açılan Hisarcık İbtidai Mektebinin muallimi Numan Efendi'dir. Mektep 27 öğrenci ile eğitime başlamıştır (SVH, 31.Def'a, H.1321/1903-1904, S. 312-313). Mektebin H. 1322/1904-1905 yılında 29 öğrencisi bulunmaktadır (SVH, 32. Def'a, H.1322/1904-1905, S. 307). H. 1326/1908-1909 yılında muallim kadrosu değişmiş Ali Efendi göreve gelmiştir. 1326'da Mektebin 30 öğrencisi bulunmaktadır (SVH, 35. Def'a, H.1326/1908-1909, S. 356). Bu tarihten sonra mektep ile ilgili herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

4.3.1.22.9. Erdu Cami-i Arab İbtidai Mektebi

H. 1326/1908-1909 yılında açılan Erdu Cami-i Arab İbtidai Mektebinin muallimi Ali Efendi olup Mektebin 30 öğrencisi bulunmaktadır (SVH, 35. Def'a, H.1326/1908-1909, S. 354-355-356).

4.3.1.22.10. Erdu Cami-i Arab İnas İbtidai Mektebi

H. 1326/1908-1909 yılında açılan Erdu Cami-i Arab İnas İbtidai Mektebinin muallimesi Torti Hanım olup mektepte 20 öğrenciye eğitim verilmiştir (SVH, 35. Def'a, H.1326/1908-1909, S. 354-355-356). Bu durum bize gayrimüslim muallimlerin Arap ibtidaiyelerinde de görev yaptıklarını göstermektedir. Bu tarihten sonra mektep ile ilgili herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

4.3.1.22.11. Cami-i Atik Karyesi İbtidai Mektebi

H. 1326/1908-1909 yılında açılan Cami-i Atik Karyesi İbtidai Mektebinin muallimi Mehmed Efendi olup Mektebin 25 öğrencisi bulunmaktadır (SVH, 35. Def'a, H.1326/1908-1909, S. 354-355-356). Bu tarihten sonra mektep ile ilgili herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

4.3.1.22.12. Cami-i atik Karyesi İnas İbtidai Mektebi

H. 1326/1908-1909 yılında açılan Cami-i Atik Karyesi İnas İbtidai Mektebinin muallimesi Rukiye Hanım olup Mektebin 25 öğrencisi bulunmaktadır (SVH, 35. Def'a, H.1326/1908-1909, S. 354-355-356). Bu tarihten sonra mektep ile ilgili herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Bu tarihten sonra mektep ile ilgili herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

4.3.1.22.13. Terzi Tahtani Karyesi İbtidai Mektebi

H. 1326/1908-1909 yılında açılan Terzi Tahtani Karyesi İbtidai Mektebinin muallimi Mehmed Efendi olup Mektebin 20 öğrencisi bulunmaktadır (SVH, 35. Def'a, H.1326/1908-1909, S. 354-355-356). Bu tarihten sonra mektep ile ilgili herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

4.3.1.22.14. Hansma Karyesi İbtidai Mektebi

H. 1326/1908-1909 yılında açılan Hansma Karyesi İbtidai Mektebinin muallimi Mehmed Efendi olup Mektebin 30 öğrencisi bulunmaktadır (SVH, 35. Def'a, H.1326/1908-1909, S. 354-355-356). Bu tarihten sonra mektep ile ilgili herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

4.3.1.22.15. Kara Corin Karyesi İbtidai Mektebi

H. 1326/1908-1909 yılında açılan Kara Corin Karyesi İbtidai Mektebinin muallimi Mehmed Efendi olup Mektebin 10 öğrencisi bulunmaktadır (SVH, 35. Def'a, H.1326/1908-1909, S. 354-355-356). Bu tarihten sonra mektep ile ilgili herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

4.3.1.22.16. Karakevsiye Karyesi İbtidai Mektebi

H. 1326/1908-1909 yılında açılan Karakevsiye Karyesi İbtidai Mektebinin muallimi Ahmed Efendi olup Mektebin 20 öğrencisi bulunmaktadır (SVH, 35. Def'a, H.1326/1908-1909, S. 354-355-356). Bu tarihten sonra mektep ile ilgili herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

4.3.1.22.17. Kırkbuçuk Karyesi İbtidai Mektebi

H. 1326/1908-1909 yılında açılan Kırkbuçuk Karyesi İbtidai Karyesi İbtidaiye Mektebinin muallimi Mehmed Efendi olup Mektebin 15 öğrencisi bulunmaktadır (SVH, 35. Def'a, H.1326/1908-1909, S. 354-355-356). Bu tarihten sonra mektep ile ilgili herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

4.3.1.22.18. *Sanfur Karyesi İbtidai Mektebi*

H. 1326/1908-1909 yılında açılan Sanfur Karyesi İbtidaiyesi Karyesi İbtidaiye Mektebinin muallimi Hamud Efendi olup Mektebin 15 öğrencisi bulunmaktadır (SVH, 35. Def'a, H.1326/1908-1909, S. 354-355-356). Bu tarihten sonra mektep ile ilgili herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

4.3.1.22.19. *Bezke Karyesi İbtidai Mektebi*

H. 1326/1908-1909 yılında açılan Bezke Karyesi İbtidai Mektebinin muallimi Ali Efendi olup Mektebin 15 öğrencisi bulunmaktadır (SVH, 35. Def'a, H.1326/1908-1909, S. 354-355-356). Bu tarihten sonra mektep ile ilgili herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

4.3.1.22.20. *İrci karyesi İbtidai Mektebi*

H. 1326/1908-1909 yılında açılan İrci Karyesi İbtidai Mektebinin muallimi Ali Efendi olup Mektebin 15 öğrencisi bulunmaktadır (SVH, 35. Def'a, H.1326/1908-1909, S. 354-355-356). Bu tarihten sonra mektep ile ilgili herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

4.3.2. Ortaöğretim Kademesi: *Rüşdiyeler*

Rüşdiye adı verilen mekteplerin temeli II. Mahmud'un hükümdarlığının son dönemlerinde atılmıştır. 1838'de kurulan Meclis-i Umûr-ı Nâfia, sıbyan (mahalle) Mektebinin üzerinde *selâtin-i izâm Mektepleri* adıyla yükseköğretime dünyevi ve pratik bilimler öğrenmiş reformcu kuşaklar tarafından öğrenci yetiştirilmek amacıyla orta öğretim kurumlarının açılmasını teklif etmiştir (Uyanık, 2010, S. 91-1111; Öztürk, 2008, S. 300-303). Bu doğrultuda Meclis-i Umur-ı Nafia tarafından 5 Şubat 1839 (21 Zilkade 1254) tarihinde hazırlanan layihada eğitimde reform yapılmasının zorunlu olduğuna dair görüş bildirilmiştir. Layihanın Meclis-i Umûr-ı Nafia 'ya hazırlatılmasının sebebi eski ulema ve medreslerin etkisinden uzak olarak yenilik yapılmak istenmesidir. Layihada ilköğretimde bireysel eğitimden toplu öğretime geçilmesi, öğretmenlerin belli bir plan dâhilinde eğitim vermeleri, fenni ilimler ile ticari, askeri gibi pek çok alanda ilerleme sağlanacağı ifade edilmiştir. Bu layihada mekteplerin ıslah edilmesi ele alınmış olup başta İstanbul olmak üzere padişahlar tarafından büyük camilerin yanına yapılmış olan Selatin-i İzam Mektebi olarak anılan sıbyan mekteplerinin devamı ve ikinci kademesinin açılması öngörülmüştür. II. Mahmud, Sınıf-ı Sanî ismini beğenmeyerek açılacak olan mektebe, Mekteb-i Rüşdi adını vermiştir. Sınıf-ı Sanî olarak adlandırılan rüşdiyeler önce İstanbul başta olmak üzere birçok ilde açılmıştır (Mahmud Cevad, 2002, S. 6). Bütün gayretlere rağmen bu mekteplerden sadece 6 adet açılabilmiştir. 1853'te alınan karara göre taşrada 25 mektebin açılması kararlaştırılmış ancak 6 aded açılabilmiştir (Altınova, 2010, S.143). Sınıf-ı Sanî olarak adlandırılan rüşdiye mekteplerine liyakat esasına göre öğrencilerin

alınması ön görülmüştür. Padişahın iradesi ile yayınlanan nizamnamede mektebin açılışı, sınıflar, dersler, mesai saatleri, tatiller, hangi dersin hangi konuları kapsadığı, sınav sistemleri, mektebin gelir ve giderleri detaylı olarak belirlenmiştir. Açılmasına karar verilen ilk rüşdiyeye Padişah II. Mahmud'un emri ile Mekteb-i Maarif-i Adliye adı verilmiştir (Demirel, 2002, S. 44). Bu işi yürütebilmek adına aynı yıl Mekâtib-i Rüşdiyye Nezâreti kurulmuştur. Ancak bu çalışmaların sonunda Meclis-i Umûr-ı Nâfia'nın öngördüğü şekilde batı tarzı genel orta öğretim kurumları hemen açılamamıştır. Yeni gelişmekte olan Bâb-ı âli bürokrasisine memur yetiştirmek için Mekteb-i Maârif-i Adliyye (1839) ve Mekteb-i Ulûm-i Edebiyye'nin (1839) kurulduğu bilinmektedir (Öztürk, 2008, S. 300-303). 1839'dan itibaren açılan sivil mekteplerin hedefi sivil brokrasinin personel ihtiyacı için devlet kadrolarına eleman yetiştirmek olarak görülmektedir (Findley, 1996, S. 235).

Mekteb-i Maarif-i Adliye adlı ilk Rüşdiye Mektebi Sultan Ahmet Camisinin Hünkâr Mahfilinde açılmıştır (Sungu, 1941, S. 215). Mektep fiilen açılmış olsa da II. Mahmud'un vefat etmesi ile dersler 11 Ağustos 1839'da başlamıştır. Yoklama cedvelinde 58 öğrencinin isimleri vardır. Binası uygun olan sıbyan mekteplerine rüşdiyeler tahsis edilmiştir (Ergin, 1940, S. 336). İlk Rüşdiyelerin ders programları içinde Arapça, Mantık, Akâ'id, Farisi, Usûl-i İnşa ve Kava'id, Usûl-i Tedris ve Terbiye-i Ahlakiyye, Hesab, Cebir, Hendese, Usul Defteri, Coğrafya, Tarih, Fransızca, Ulûm-ı Hükmiyye, Mevalid, Ziraat, Hat, Resim dersleri bulunmaktadır (Altınova, 2010, S.98).

İlk açılan kendine ait özellikleri bulunan rüşdiye mektepleri, Mekteb-i Maarif-i Adliye ve Mektebi Ulum-i Edebiye olarak bilinmektedir. 1846 yılında ilköğretim, ortaöğretim ve yüksek öğretim olarak hiyerarşik yapılanmanın tasarlanmış olduğu görülmektedir (Demirel, 2012, S.527). Genel rüşdiyeler 1839 yılında kurulması kararlaştırıldığı halde bu yapılanma içerisinde 1846 yılından sonra açılmaya başlanmıştır (Akyüz, S. 2016, S. 148).

Mekteb-i Maarif-i Adliye'ye devam eden öğrenciler daha çok paşa ve bey çocukları olduğu halde Mektep- i Ulûm -ı Edebiye -i Adliye'ye devam edenler daha çok esnaf ve sanatkâr çocuklarından oluşmuştur (Ergin, 1940, S. 327). Rüşdiyelerin eğitim öğretim süresi 4 yıl olarak belirlenirken Darülmaarif açıldıktan sonra öğretim süresi 6 yıla çıkarılmıştır. 1863 yılında ise bu Mektebin süresi 5 yıla indirilmiştir (Kodaman, 1991, S. 92).

Rüşdiye Mektepleri genellikle eski sıbyan Mektepleri binalarında, bazı boş evler, konaklar ve benzeri yerler de açılmıştır. Rüşdiye Mekteplerinin daha sağlıklı eğitim vermesi için II. Abdülhamid devrinde yeni binalar inşa edilmiştir. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın mali kayıpları ile rüşdiye Mektepleri ihmal edilmek zorunda kalınmıştır. Rüşdiye

Mekteplerinde ortalama 40-50 öğrencinin eğitim aldığı görülmektedir. Abdülhamid devriyle birlikte yaşanan eğitim hamlesinde rüşdiyelerde hem bina sayıları hemde öğrenci sayıları artmıştır (Tekeli, 1985, S. 470).

Maarif Nazırı Emrullah Efendi, 1910 yılında Meclis-i Mebusan’a sunduğu Tedrisat-i İbtidaiye Kanunu Layihasında rüşdiye Mekteplerini ilköğretimin yüksek kısmı olarak nitelendirmiştir. Bu tasarı ancak 1913 yılında kanunlaşarak ibtidaiyeler ile birleşmiştir (Ergün, 1996, S. 208). 1910 yılında hazırlanmış olan layihada 9 örnek rüşdiyenin kurulacağı, müdürlerinin Belçika’dan getirileceği Avrupadaki Mektepler ile aynı müfredata sahip olacağı, Fransızca ve Fen öğretimi ağırlıklı olarak eğitim verileceği belirtilmiştir. Bu Mektepler müslüman ve gayrimüslimlerin beraber okuyabileceği karma Mekteplerdir. Emrullah Efendi 21 tane Numune Rüşdiyelerinin açıldığını belirtmiş olup bu Mekteplerde 1.,2.,3., derecelerdeki öğretmenler tarafından eğitim verilmiştir (Demirel, 2002, S. 87-88). 1910 yılında rüşdiye de görevli 463 öğretmenin sadece %32’sinin Dârülmuallimîn-i Rüşdî mezunu olduğu görülmektedir (Öztürk, 2008, S. 300-303).

İstanbul ve vilayetlerde 1875 yılında 351 erkek rüşdiye mektebi bulunmakta olup öğrenci sayısı 20.634 olduğu görülmektedir. 1876 yılı istatistiklerinde mekteplerin sayısı 423’e çıkmasına rağmen öğrenci sayısı 19.330 olduğu da görülmektedir. Tanzimat devrinde kızların eğitimine önem verilmesiyle birlikte kız rüşdiyeleri de açılmaya başlanmıştır (Erdem, 2007, S. 5, 120).

Rüşdiye Mekteplerinin ders programları incelendiğinde yetiştirilmek istenen nesili daha iyi muhakeme etmiş olacağımızı düşünmekteyiz. Aşağıdaki tabloda Rüşdiye Mekteplerinde verilen dersler bulunmaktadır:

Tablo: 19

1911 yılında rüşdiye mekteplerinde okutulan ders programı (Demirel, 2002, S. 87)

Birinci Yıl	İkinci Yıl	Üçüncü Yıl
Kuran-ı Kerim	Kuran-ı Kerim	Kuran-ı Kerim
Ulum-ı Diniyye	Ulum-ı Diniyye	Ulum-ı Diniyye
Türkçe	Türkçe	Türkçe
Kıraat	Kıraat	Kıraat
Malumat-ı fenniye	Malumat-ı fenniye	Malumat-ı fenniye
Arapça	Arapça	Arapça
Hesap	Hesap	Hesap
Malumat-ı medeniye	Malumat-ı medeniye	Malumat-ı medeniye

Tarih	Tarih	Tarih
Coğrafya	Coğrafya	Coğrafya
Farsça	Farsça	Farsça
Hendese	Hendese	Hendese
Fransızca	Fransızca	Fransızca

Yukarıdaki tabloda hem dini hem de beşerî bilimlerin eğitiminin verildiği anlaşılmaktadır. Yabancı dil olarak Fransızca dersi verilmiştir. Genel olarak uygulanmaya çalışılan ders programı yukarıdaki gibi olsa da vilayetten vilayete değişiklik göstermiştir.

4.3.2.1. Haleb Rüşdiye Mektebi

Haleb’de Maarif meclisine bağlı olarak Rüşdiyelerin açılması H. 1275/1858-1859 yılına denk gelmektedir. Haleb vilayetinde zükür ve inas olarak adlandırılan kız ve erkek çocukları için açılan rüşdiyelerin yerleri ile ilgili Haleb Maarif Müdürlüğü’nce zükür için Eriha, Menbic, Cebel-i Seman, Suruç, Harran, Zeytun ve Pazarcık; inas için de Kilis, Urfa ve Ayıntab’da açılması talep edilmiş ve izin verilmiştir (SVH, 15. Def’a, H.1303/1885-1886, S. 158; İ. DH. 437-28913/16-12-1275).

18 Temmuz 1859’da Mansuriye Medresesi tamir edilerek Haleb Rüşdiye Mektebi haline getirilmesi üzerine irade çıkarılmıştır (İ. DH. 437-28913/16-12-1275). Mektebin başlangıçta sadece ikinci muallimi bulunmaktadır. Şeyh Mehmed Efendi’nin tayini ile eğitim başlamıştır (MKT. MHM. 759/42-29/12/1275). Mektebin birinci muallim ve katib atamaları da gerçekleşmiştir (MKT. MHM. 165/92-22/02/1276). Daha sonra Haleb Rüşdiye Mektebi için ayrı bir binaya ihtiyaç duyulmuştur. 1859’da açılan rüşdiye mektebine muallim tayini yapılmış ve gerekli kitaplar gönderilmiştir (MKT. MHM. 171/31-24/04/1276). Mektebe muallim ve katib atamaları yapıldıktan sonra öğrencilerin eksiklikleri ve resmi evrakları tamamlanmıştır (MF. İBT. 3/75-24/03/1290). Daha sonraki yıllarda muallim sayısı ve görevli sayısı da artmıştır. Haleb’de açılan rüşdiye sayısı 1894’te 14’e kadar yükselmiştir (MF. İBT. 42-10. 23/07/1312). 1904’te Haleb’de rüşdiye sayısı 18’e yükselmiştir (MF. MKT. 155/88-29/11/1322). 1911 yılında ise 9 tane daha rüşdiye açılmıştır (MF. İBT. 297/78- 16/01/1329).

Diğer taşra rüşdiyelerinde olduğu gibi 1896 yılında Haleb rüştiyesinin de eğitim süresi üç yıla düşürülmüştür. Alınan bu karar bir sene sonra uygulanmıştır (MF. İBT. 56/23-12/06/1314). Dârü’l-muâllimîn rüşdiye mezunları maaşlarının az olması ve Dersaadet’e uzaklığı sebebi ile Haleb’de görev yapmak istememişlerdir. Bu sebepten yeterliliğe sahip açıkta kalan muallim-i sanî ler muallim-i evvel olarak görevlendirilmişlerdir. Ancak açık ihtiyacı karşılanamadığından İdâdi mezunları da imtihan edilerek rüşdiyelerde görev almışlardır (MF.

MKT. 347-3/30/07/1314). Bu doğrultuda Haleb İdâdisinden mezun olan Nasuhi Efendi, Eriha Rüşdiyesi muallim-i evvel görevine tayin olmuştur (MF. İBT. 291/71- 27/11/1328). Ayrıca Haleb rüşdiyesinde görev yapıp muallimlik derecelerinde sınıf atlamaya çalışan muallimler de bulunmaktadır. Muallim-i Sanî Hamdi Efendi, muallim-i evvelliğe geçebilmek için sınava girmiştir (MF. İBT. 7/45-7/11/1292). Yapılan sınav muallim-i evvel atamaları için yeterli görülmemiş olup Süleyman Efendi örneğinde olduğu gibi muallim-i sanîlik vazifesinde altı ay hizmet edilmesi de gözetilmiştir (MF. İBT. 165/17-10/06/1323).

Mualliminin yetersizliğinden Ruus-ı Hümayunlar³³ Haleb Rüşdiye Mektebi muallimlerine verilememiştir (MF. İBT. 60/110-08/12/1314). Ayrıca muallim yetersizliği vilayetin kazalarından olan Rumkale Rüşdiyesinde de yaşanmıştır. Muallim-i evvel eksikliği nedeni ile vekil tayinleri de yapılmıştır (MF.MKT.723/58-11/05/1321).

Seyyar muallimlik Haleb rüşdiyesinde karşılaşılan bir görevlendirme türü olmuştur. Nezaretin tamimine göre üç muallim (Muallim-i evvel, muallim-i sanî, muallim-i sâlis) daimî olmak üzere hat, resim, terbiye-i bedeniye, musiki dersleri seyyar muallimler ile yürütülebileceği belirtilmiş olup seyyar muallimlerin başka dersleri yürütmemeleri gerektiği de ifade edilmiştir (MF. İBT.369/19-01/05/1330).

Haleb rüşdiyesinde muallim kadrolarının içinden müfettişler de görevlendirilmiştir. İkinci Muallim ve Hat Muallimi Rıfat Efendi müfettiş olarak görev yapmıştır (MF. İBT. 150/158-04/07/1322). Haleb merkez rüşdiyesi Hat Muallimi Mehmed Fazıl Efendi İbtidaiye müfettişliği görevinde kadro düzenlemeleri yapılırken açığa alındığı için şikâyetle bulunmuştur. Teftişler ve kadro düzenlemeleri oldukça sıkıntılı ilerlemiştir (MF. İBT.358/93-15/02/1330).

Haleb rüşdiyesinde muallimlik yapanlar arasında yüksek dereceli olanlar bulunmaktadır. Muallim-i evvel Lam'î Efendi'nin ilmiye rütbesi olan Musıla-i Süleymaniye³⁴ derecesine sahip olduğu görülmektedir (MF. İBT.17/5-10/3/1301).

Haleb rüşdiyesinin yıldan yıla eksikler tamamlanmıştır. Çeşitli ebatlarda haritalar dağıtılmıştır (MF. İBT. 35/80-28/09/1311). Asya, Avrupa, Afrika Haritaları postalanmış eksik kalanların daha sonra gönderileceği bildirilmiştir (MF. MKT. 1035/2-07/12/1325). Eğitim malzemesinde yaşanan sıkıntılarının sebebi olan ödenek yetersizliği derslerin ıslahında da

³³ Küçük dereceli memuriyet. Bknz: Aydın B.(2017).XVI. Yüzyılda Divan-ı Hümayun ve Defter Sistemi. TTK Yay. Ankara.

³⁴ Osmanlı Devleti'nde yüksek dereceli eğitime hazırlayan Süleymaniye Medresesinin ilk derecesi. Bknz: Unan F. (2007). Paye. *DİA. (Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi)*. C: 34.(S. 193-194).

karşılaşmıştır. Haleb rüşdiyelerinde Fransızca dersi ıslah edilmeye çalışılmış ancak gerekli ödenek bulunamamıştır (MF. İBT. 254/75-15/12/1327).

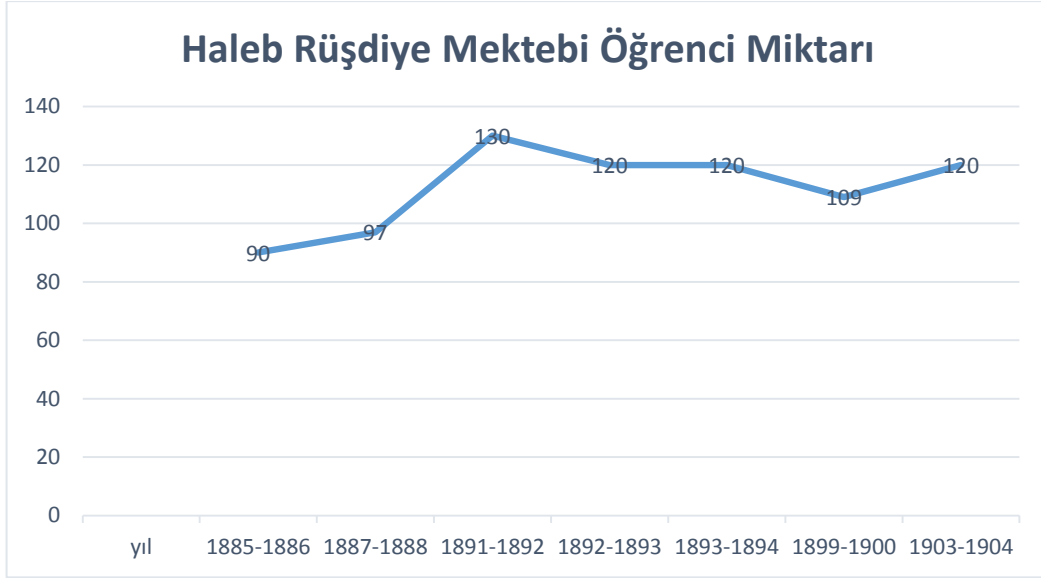
Tarım, ticaret ve sanayi konuları üzerine rüşdiye Mektebi kitaplarında metinler okutulmuştur. Böylece rüşdiye mezunları tarım, ticaret ve sanayi konularında bilgi sahibi olmaları da sağlanmıştır (MF. İBT.413/53-03/03/1331).

Haleb Rüşdiye Mektebi personel çizelgesi incelendiğinde Birinci Muallimlerinin Mustafa, Lâmi, Hüseyin Remzi, Cemaleddin, Hacı Mustafa, Abdullah Efendi Efendilerin; İkinci Muallimlerinin Necib Abdullah, Haşim, Ahmed Hamdi, Hayri, Hacı Mehmed, İsmet, Abdullah Hıfzı, Abdullah Necib, Abdullah Necib, Ahmed Efendilerin; Üçüncü Muallimlerinin Mehmed Mazhar, Mustafa, Mehmed, Sıdkı Efendilerin; Muallim-i hat İbrahim Efendi, Yabancı Dil Süleyman ve Anton Efendi, Resim Muallimi Hayri Bey, Bevvab Abdurrahman Ağa'nın olduğu görülmektedir.

Mektebin birinci muallim Lâmi' Efendi İzmir Pâyesi derecesinde bir muallimdir. Yabancı dil olarak Fransızca dersi verilmiştir. Fransızca muallimliği Mektebin ilk açıldığı yıl Süleyman Efendi tarafından yürütülmüştür. Daha sonra Gayrimüslim Antovan Efendi görev yapmıştır. H. 1303/1885-1886 yılında kadro tamamen değişmiştir. H. 1305/1887-1888 yılında rüşdiye Mektebinin kadrosu oldukça artmış ve derslerde ayrı ayrı hocalar görevlendirilmiştir. H. 1308/1890-1891 yılında da Mektebin kadrosu büyük oranda değişmiştir. Riyaziye hocası mektepte bulunmamaktadır. Bidayet mahkemesi (Asliye Mahkemesi)'nde görevlilerinden bazı isimlerin Haleb Rüşdiyesinde muallimlik yaptıkları da görülmektedir. Bunlar Mekteb-i Rüşdiye muallim-i evveli Cemaleddin Efendi, Muallim-i sâni Abdullah Hıfzı Efendi'dir (SVH,23. Def'a, H.1313/1895-1896, S. 189).

Grafik: 1

1885 ile 1904 arası Haleb Rüşdiye Mektebi Öğrenci Miktarı (SVH,14. Def'a, H.1303/1885-1886, S. 158-159; SVH, 16. Def'a, H.1305/1887-1888, S. 142; SVH, 20. Def'a, H.1309/1891-1892, S. 85; SVH, 21. Def'a, H.1310/1892-1893, S. 133; SVH, 27. Def'a, H.1317/1899-1900, S. 201; SVH, 31. Def'a, H.1321/1903 -1904, S. 231).

Öğrenci sayısında dalgalanmalar olsa da öğrenci sayısı 90'ın altına düşmemiştir. Haleb'e bağlı kazalarda açılan rüşdiyeler eğitime başladığı için kazalarda oturan öğrenciler yakınlarındaki rüşdiyelere gitmişlerdir. H. 1321/1903-1904 yılı vilayet salnamesinde 100 olarak verilen öğrenci sayısı, Maarif salnamesinde 120 olarak verilmiştir (SNMU, 1321, 6.def'a S. 458; SVH,31. Def'a, H.1321/1903 -1904, S. 231).

4.3.2.2. Ayıntab Rüşdiye Mektebi

Ayıntab Rüşdiyesi, 1870 yılında Ayıntab kaymakamı Hacı İsmail Efendi tarafından Numune Mektebi olarak açılmıştır. Mektep ilk kurulduğunda 4 sınıfa sahiptir (SVH. 4.Def'a, H.1287/1870-1871, S.76.) Mektebin binası olmadığı için Ebulhüda Medresesi'nde 2 yıl eğitim vermiştir. Mektebin ilk yıllarında Muallimin Mustafa Efendi olduğu ve Necip Efendi'nin muavinlik görevini yerine getirdiği görülmektedir (Taşkın, 2020, S. 2-53). H. 1298/1872-1873'te Abdullah Efendi tayin olmuştur (MF. İBT.2/7-06/10/1289). Mektep İkinci muallim ile eğitime devam etmiştir. Mektebe muallim tayini gerçekleştikten sonra kitab eksikliği giderilmeye çalışılmıştır (MF. İBT. 2/63-29/10/1289). Mektebin risale ve kitab ihtiyaçları Maarif kütüphanesinden karşılanmıştır (MF. MKT. 25/21-01/01/1292) Ayıntab Rüşdiyesi mahrukat (yakacak) ihtiyacı istenmişse de maddi yetersizlikten dolayı karşılanamamıştır (MF. MKT.1037/66-25/12/1325).

Rüşdiyede en büyük sıkıntı muallim-i evvel kadrosuna atama yeterliliğine sahip muallimlerin bulunmamasıdır. Bu kadroya vekâleten de atanacak muallimler de bulunamamaktadır (MF. İBT. 210/99-13/06/1326).

Fransızcanın rüşdiyelerden kaldırılması üzerine riyaziye dersi alan ancak bu alanda uzmanlaşamayan Ayıntab Rüşdiyesi muallimi Ahmed Cevdet Efendi'ye talebi doğrultusunda Türkçe dersi verilmiştir. Ayıntab rüştiyesindeki muallimler açıkta kalmamak için birkaç alanda eğitim almışlardır (MF.MKT.550/52-19/12/1318).

Muallim yetersizliğinden kaldırılmış olan Fransızca dersi Ayıntab Rüşdiyesinde okutulması için Mektebi Sultani muallimi Mustafa Fehmi Efendi'nin bütçe onayından sonra işe başlayabileceği kararı verilmiştir (MF. MKT. 1108/5-27/02/1327). Yeterliliğe sahip bir muallim birden çok mektepte aynı dersin eğitimini vermiştir.

Mektebin Muallim-i Evvel Hacı Mustafa Efendi emekliliğe ayrıldığı için yerine Muallim-i Sanî Abdullah Efendi imtihana tabi tutularak göreve getirilmiştir (MF. MKT. 918/17-26/01/1324).

Ayıntab Rüşdiyesinin Muallim-i Sanîsi hakkındaki şikayetler üzerine araştırma yapılacağı sırada eğitimin aksamaması için gecici tayin yapılmıştır (MF. İBT. 234/108-18/05/1327). Ayrıca ciddi cezalar almadıkları müddetçe memuriyete ve eğitime devam etmişlerdir. Süleyman Efendi örneğinde de bu durumu görebilmek mümkündür. Ayıntab Rüşdiyesine Muallim-i Sanî olarak müracat eden Süleyman Efendi hakkında şikayetlerin bulunması üzerine inceleme başlatılmıştır (MF. MKT. 941/76-24/05/1324). Hakkındaki davadan mahkûmiyet bulunmayana kadar memuriyetten azledilmemesi kararlaştırılmıştır (MF. MKT.966/53-19/10/1324).

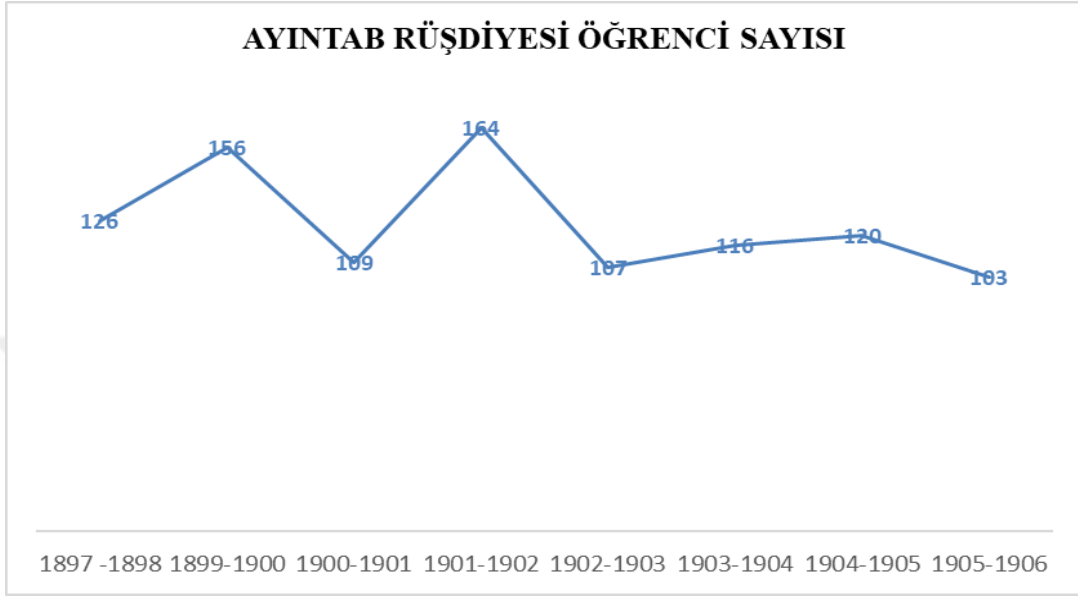
Ayıntab Rüşdiyesi imtihan cedvelinde değişiklikten şüphelenilmiş ancak herhangi bir bozulma ve değişiklik tespit edilmemiştir (MF. İBT. 306/39-05/03/1329).

H. 1330/1911-1912 'de vali bey tarafından Ayıntab rüşdiyesi kapatılmış ve bu durumun rahatsızlıkla karşılandığı Belediye Reisi Mustafa Nuri Bey tarafından dile getirilmiştir. Bu Mektebin kapatılması valinin keyfiyeti ile olduğu da iddia edilmiştir (MF. İBT. 357/30-01/02/1330).

Ayıntab Kazası Rüşdiye Mektebi personel çizelgesi incelediğinde Birinci Muallim Mustafa Efendi; İkinci Muallim Necib Abdullah ve Abdullah Behcet Efendilerin; Üçüncü Muallim Mehmed Mazhar ve Süleyman Efendilerin; Rik'a ve Hat muallimi Mehmed Şakir Efendi; Riyaziye Muallimi Abdullah Behcet Efendi; Yabancı Dil Muallimi Süleyman, Rauf, Jozef, Ohannes, Cemil, Ahmed Efendilerin; Riyaziye Muallimi Cevdet Efendi, Bevvab Mehmed Efendi'nin olduğu görülmektedir.

Grafik: 2

Ayıntab Rüşdiyesi 1897-1906 Yılları Arası Öğrenci Miktarı (SVH,25. Def'a, H.1315/1897-1898, S. 189; SVH,26. Def'a, H.1316/1898-1899, S. 221; SVH, 27. Def'a, H.1317/1899-1900, S. 201; SVH,28. Def'a, H.1318/1900-1901, S. 216; SVH,29. Def'a, H.1319/1901-1902, S. 226; SVH,31. Def'a, H.1321/1903-1904, S. 231; SVH,33. Def'a, H.1323/1905-1906, S. 248).

Öğrenci miktarı 100'ün altına düşmediği gibi 165'i de geçmemiştir.

Ayıntab rüştiyesinde yapılmış olan imtihanlara örnek teşkil etmesi açısından 1319/1901-1902 yılına ait imtihan cedveli aşağıda bulunmaktadır (MF. İBT. 139/19-22/07/1321).

‘İşbu 1319 sene-i tadrîsiyesi ibtidâsında Haleb Vilâyet-i Celîlesi'ne tâbi ‘Ayntâb

Kazası Mekteb-iRüşdiyesi'nin sene-i sâbıkdan müdevver mevcûduyla bu kere bi'l-imtihan müceddeden kayd ve kabûl olunan talebesi mikdâr ve keyfiyâtını nâtık cedveldir.

Rebnevi(?)	Hasan	Çavuş-zâde	Sülüklüoğlu	Mehmed-zâde	Akkaş
Mehmed Efendi			Efendi		
Yakub	Efendi-zâde	Mehmed	Hakkı	Katrancıoğlu	Ali Osman-zâde
Efendi				Ahmed	Efendi
Tüccâr	Rüstem-zâde	İbrahim	Halil	İsa Beşe-zâde	Hüseyin
Efendi					Efendi
Köseoğlu	Mehmed	Hıfzı-zâde	Tahir	Kirişçi	Akkaş-zâde
Efendi					Mehmed Sabri
				Efendi	

<i>Hafız Ahmed-zâde Mehmed Efendi</i>	<i>Kılınçî-zâde Mehmed Efendi</i>
<i>Mülazım Hacı Ali Efendi-zâde</i>	<i>Dâ'î Arif Ağa-zâde Ahmed Efendi</i>
<i>Mehmed Nuri Efendi</i>	
<i>Kilisli Zabtiye Ahmed Efendi-zâde</i>	<i>Tahrîrât Kâtibi Beşir Efendi-zâde</i>
<i>Fahreddin Efendi</i>	<i>Derviş Efendi</i>
<i>Rebnevi(?) Arif Ağa-zâde İbrahim</i>	<i>Kethüdâ-zâde Ahmed Efendi-zâde</i>
<i>Efendi</i>	<i>Hâkî Efendi</i>
<i>Zebîr Efendi-zâde Sadeddin Efendi</i>	<i>Derviş Kürt Hoca-zâde Tâlib Efendi</i>
<i>Hacı Seyyid-zâde Mehmed Efendi</i>	<i>Kebabçı Hacı Yusuf-zâde Yusuf</i>
	<i>Efendi</i>
<i>Kasaboğlu Abdullah-zâde Ömer</i>	<i>Topal İbiş-zâde Mehmed Efendi</i>
<i>Efendi</i>	
<i>İlbeyli Ali Efendi-zâde Ahmed Efendi</i>	<i>Kefşker Cahaş oğlu-zâde Hüseyin</i>
	<i>Efendi</i>
<i>Hamdi Efendi-zâde Sadreddin Efendi</i>	<i>Kanulu Abdullah-zâde İsmail Efendi</i>
<i>İlbeyli Mehmed-zâde Ali Efendi</i>	<i>Kanulu Arif-zâde Abdullah Efendi</i>
<i>İhtirâb-zâde Mehmed Celâleddin</i>	<i>Arif Ağa-zâde İsmail Efendi</i>
<i>Efendi</i>	
<i>Şemsi Efendi-zâde Ali Naci Efendi</i>	<i>Gürcü-zâde Ali Efendi</i>
<i>Kürt Hüseyin-zâde Ali Efendi</i>	
<i>Kethüda-zâde Abdulkadir Efendi</i>	
<i>Killi-zâde Mehmed Tahir Efendi</i>	
<i>Abacı Ali-zâde Mehmed Said Efendi</i>	

	<i>Müceddeden</i>	<i>İbkâ'en</i>	<i>Terfî'an</i>	<i>Yekûn</i>
<i>Üçüncü Sene</i>	-	-	34	34
<i>İkinci Sene</i>	-	8	39	47
<i>Birinci Sene</i>	37	10	-	47
<i>Yekûn</i>	37	18	73	128

Sâl-i hâl imtihan-ı umûmîsi ma'rifet-i dâ'iyânemizle icrâ olunan ve bu kere müceddeden dâhil olmak isteyen bâlâda muharrerü'l-esâmî otuz yedi nefer efendilerin dahî huzûrumuzla kırâ'at ve kur'ân-ı kerîm ve ilm-i hâl ve tecvîttan imtihanları icrâ edilerek ve yedlerinde mekâtib-i ibtidaiye şahâdet-nâmeleri görölerek derece-i ehliyetleri kabûle kâfî

görülmüş ve şu hâlde akdemce takdîm kılınan imtîhân-ı umûmîleri cetvelinde görüleceği üzere birinci senenin mevcûdu kırk yedi ve ikinci senenin mevcûdu terfî'an ve ibkâ'en kırk yedi ve üçüncü senenin terfî'an ve ibkâ'en mevcûdu otuz dört ki cem'an yüz yirmi sekiz talebeye bâliğ olmuş ve bu mikdâr üzere bi-avni-hî ta'âla tedrîsâta ibtidâr edilmiş olduğunu tasdikân işbu cetvel tanzîm ve tahtîm kılındı.

Fî 18 Receb sene [1]321 ve fî 28 Eylûl sene [1]319

Muallim-i Evvel-i Mekteb-i İbtidâ'îye [Mühür] : Es-Seyyid ...? Ali

Muallim-i Sâni ve Lisan-ı Osmânî [Mühür] : Abdullah Necîb

Muallim-i Sâlis [Mühür] : Ahmed Hamdi

İşbu cetvel münderciâtı muvâfık-ı hakikat olduğu tasdik kılınır.

Fî 1 Teşrîn-i Evvel sene [1]319

[Mühür] : Mahallî İdâre-i Kazâ-i Ayntâb'

Yukarıda verilen listedeki 128 kişiden 73 kişi terfi almış 18 kişi sınıf tekrarına kalmıştır. Yeni başlayan 37 kişi imtihan edilmiştir. Birinci sene öğrenci olanlardan terfi alan bulunamamaktadır. Öğrenci listesi de incelendiğinde ise nüfuslu ailelerin çocukları bulunmaktadır.

4.3.2.3. Kilis Rüşdiye Mektebi

Kilis kazası rüşdiye mektebi H. 1290/1873-1874 yılında istenilen kitapların gönderilmesi ile eğitime başlamıştır (MF. MKT. 9/121-14/01/1290). Mektepte yapılan ilk atama Muallim-i evvel Niyazi bey'in ataması olmuştur (MF. İBT.12/87-06/10/1296). Daha sonra Mektebe atanan Muallim-i Sanî İbrahim Efendi azledilmiş ve yerine mahalli ulemadan Ebubekir Efendi tayin edilmek istenmişse de maarif meclisi İbrahim Efendi'nin göreve devam etmesini istemiş ve İbrahim Efendi göreve devam etmiştir (MF. İBT. 3/107-03/11/1290). Kilis rüşdiyesine tayin olan muallimler harcırah alamadıkları için görev yerlerine gidemediklerinden dolayı muallim kadrolarına vekâleten tayin yapılmıştır (MF. İBT. 13/110-26/12/1296). Harcırah problemi daha sonraki dönemlerde de karşılaşılan sorunlardan biri olmuştur. Başkale Rüşdiyesinden Kilis Rüşdiyesine Muallim-i evvel olarak atanan Cemalledin Efendiye harcırah ödemesi yapılamamış ve Cemal Efendi'nin vekâleten görev yapması uygun bulunmuştur (TS. MAe. 1386/77-09/06/1311). Bu durum mali olarak zorluk yaşayan muallimlerin görev yerlerine gidememelerinden ve yerlerine vekâleten atama yapılmasından dolayı kadroların geçici olmasına sebep olmuştur. Bu sebepten eğitimde istenen ivme yakalanamamıştır.

Muallim-i Evvel kadrosuna atanacak yeterliliğe sahip muallimin az olması veya bulunamaması problemi Kilis Rüşdiyesi örneğinde de görülmektedir. Bu probleme çözüm

olarak imtihan ile Muallim-i evvel kadrosuna atama yapılmasını gerekli kılmıştır. Kilis rüşdiyesinde de muallim-i sâlis ten muallim-i evvelliğe geçmek için imtihana giren muallimlerin varlığı görülmektedir. Bunun için Mahmud Efendi, izin alarak Dersaadet'e gidip imtihana girmiştir (MF. İBT.194/85-26/06/1325).

Muallimlere sadece görevde yükseliş sınavları, hac vazifesi, hastalık gibi sebepler ile izin verilmemiştir. Hamidiye Hicaz Demiryolunun resmi açılış törenine katılmak üzere Hicaza gitmek isteyen Kilis rüşdiyesi muallim-i evveli Cemal Efendi'ye izin verilmiştir (MF. İBT. 212/58-01/07/1326).

Müfettişlerin yaptıkları incelemeler doğrultusunda Kilis rüştiyesinin eğitim olanakları değerlendirilmiş ve yetersiz bulunmuştur (MF. İBT. 395/39-26/10/1330). Aynı tarihte eğitim olanaklarını iyileştirmek adına muallim ve hademe tayini için talepte bulunulmuştur (MF. İBT. 395/16-26/10/1330). Bu amaç için Kilis rüştiye binasına ilaveler yapılmak istenmiştir (MF. İBT. 404/26-07/12/1330). Genişletilmek istenen Kilis Rüşdiyesi'nin planı, Haleb Maarif müdüriyetinden istenmiştir (MF. İBT. 404/33-08/12/1330). Tamir ve genişletme için yapılan planlamanın gerçekleşmiş olup olmadığı da bilinmemektedir.

Kilis Rüşdiyesinde de görüldüğü gibi Antakya Rüşdiyesi Muallim-i evveli Cemal Efendi, Kilis rüştiyesine tayin olmuş ancak Antakya'da kalmak istediği için talepte bulunmuştur (MF. İBT. 144/89-29/11/1321). Ancak bu talebe olumlu bir cevap verilmemiştir. Cemal Efendi istemeyerek geldiği Kilis rüşdiyesinde başarılı olmuş ve ruûs rütbesi ile mükâfatlandırılmak istenmiştir (MF. İBT. 48/87-08/07/1313).

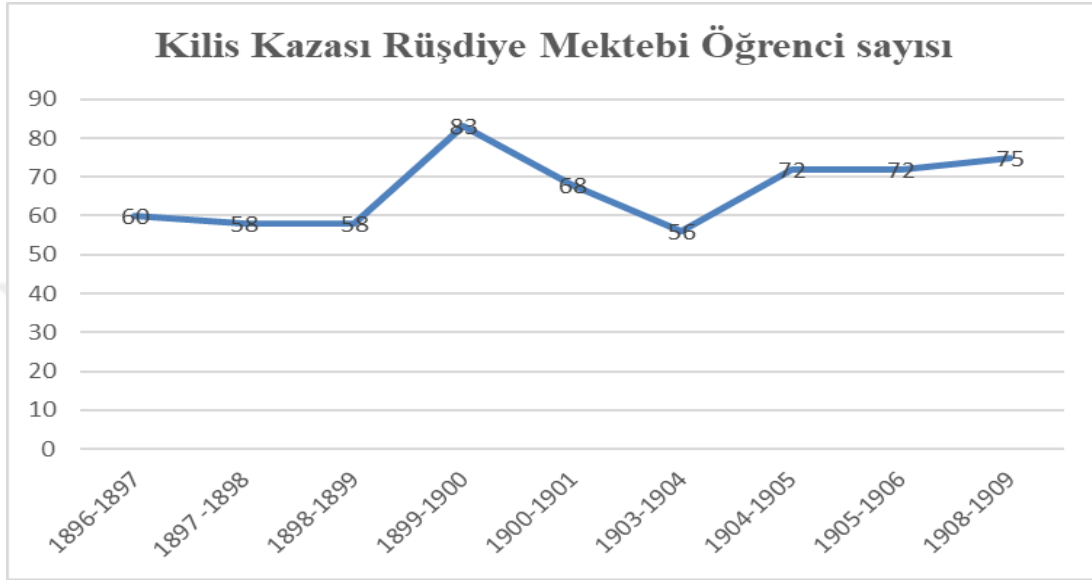
Kilis Kazası Rüşdiye Mektebi personel çizelgesi incelendiğinde Birinci Muallim Yunus Efendi, İkinci Muallim Abdullah Hıfzi Efendi (Edirne Müderrisi), Üçüncü Muallim Yusuf Cemil Efendi, Hat/Rika/Lisân-ı Osmânî Abdullah Hıfzi Efendi, Bevvab Ali Efendi'nin olduğu görülmektedir.

1898-1899'da vilayet salnamesinde muallim-i sâlis Ahmed Efendi iken aynı yılın maarif salnamesinde muallim-i sâlis kadrosu münhal'dir. Kiliste hat, rika, yabancı dil ve riyaziye muallimleri de bulunmamaktadır.

H. 1316/1898-1899'da vilayet salnamesinde 69 olarak verilen öğrenci sayısı, maarif salnamesinde 58; H. 1319/1901-1902'de vilayet salnamesinde 85 verilen öğrenci sayısı, Maarif Salnamesinde 58; H. 1321/1903-1904 yılı vilayet salnamesinde 68 olarak verilen öğrenci sayısı, Maarif Salnamesinde 50'dir (SNMU, 1316, 3.Def'a S. 1011; SVH, 26. Def'a, H.1316/1898-1899, S. 204; SNMU, 1319, 4.Def'a, S. 529; SVH, 29. Def'a, H.1319/1901-1902, S. 235; SVH,31. Def'a, H.1321/1903-1904, S. 247; SNMU, 1321, 6.Def'a S. 458).

Grafik: 3

1896-1909 Kilis Kazası Rüşdiyesi Öğrenci Sayısı (SVH, 24. Def'a, H.1314/1896-1897, S. 192; SVH, 25. Def'a, H.1315/1897-1898, S. 196; SVH, 26. Def'a, H.1316/1898-1899, S. 204; SVH, 27. Def'a, H.1317/1899-1900, S. 210; 238; SVH, 31. Def'a, H.1321/1903-1904, S. 247; SVH, 32. Def'a, H.1322/1904-1905, S. 271; SVH, 33. Def'a, H.1323/1905-1906, S. 267; SVH, 35. Def'a, H.1326/1908-1909, S. 249)

Öğrenci sayısı 50'nin altına düşmemiş ancak 90 öğrenciye de ulaşamamıştır.

4.3.2.4. Münbiç Rüşdiye Mektebi

Münbiç Rüşdiyesi 1901 yılında eğitime başlamıştır. Mektebin birinci ve ikinci muallimleri bulunmaktadır. Mektebin öğrenci sayısı 35'e ulaşamamış 25'in altına da düşmemiştir. 1901 yılından itibaren muallim-i evvel olarak görev yapan Mehmed Reşîd Efendi'nin ehliyetnamesinin bulunmadığı da anlaşılmıştır (MF. İBT. 362/26-15/03/1330). Münbiç rüştiyesinin hat, riyaziye, Fransızca, Lisân-ı Osmânî gibi derslerinin muallimleri de bulunmamaktadır. İlerleyen dönemlerde Münbiç rüştiyesinin binası İbtidaiye ile birleştirilmek istenmiştir. Öğrenci sayısının az olmasına karşın bu plan uygun bulunmamış ve uygulanmamıştır (MF. İBT. 395/32-26/10/1330). Muallimler ile ilgili şikâyetler Münbiç rüşdiyesinde de görülmüştür. Bu mektepte muallim-i evvel olan çerkez asıllı muhacir İsmail Efendi hakkındaki iddaların asılsız olduğu anlaşılmıştır (MF. İBT. 224/82-08/02/1327).

Ayıntab Kazasına Bağlı Münbiç Rüşdiyesi'nin personel çizelgesi incelendiğinde Birinci Muallim Mehmed Reşîd Efendi, İkinci Muallim Hacı Ahmed Rüşdî Efendi olduğu görülmektedir. Hat/Riyaziye/ Lisan-i Osmani, Fransızca dersleri müfredatta görülsede

muallimleri bulunmamaktadır. Münbiç rüşdiyesinde sadece 2 muallim bulunmakta olup öğrenci sayısı 31 'in üstüne çıkamamıştır.

4.3.2.5. Antakya Rüşdiye Mektebi

Antakya kazası rüşdiye Mektebine ait en eski kayıtlar 31 Ocak 1875'e aittir (MF. MKT. 16/115-19/11/1290). İki yıl sonra Mektebe rika muallimi İzzet Efendi tayin olmuştur (MF. MKT. 31/147-20/08/1292). Eğitim muallim ataması ile başlamıştır. Muallim tayininden bir yıl sonra da Mektebin ihtiyacı olan kitaplar gönderilmiştir (MF. MKT. 38/119-07/06/1293). Ayrıca Mektep için lazım olan hülasa cedvelleri ve jurnallarde tamamlanmıştır (MF. MKT. 59/50-07/01/1296). Antakya rüşdiye binasının inşaatı tam olarak bitmeden eğitime başlanmıştır. Binanın tamamlanması için gerekli olan para maarif bütçesinde bulunmadığı için ahali tarafından karşılanmıştır (MF. MKT. 501/43-02/01/1318). Mektebin açılışından 27 yıl yeni bir bina yapılmış ve resmi açılış yapılmıştır (MF. MKT. 375/24-19/06/1315).

Antakya rüşdiyesinde verilen dersler incelendiğinde rika, riyaziye, hüsn-ü hat, lisan-i osmani, coğrafya, fransızca'dır. Fransızca dersi 3. ve 4. sınıflarda okutulmuştur (MF. MKT. 158/53-23/06/1310). Fransızca muallimi kadrosunda sıkıntılar yaşanmıştır. Fransızca muallimi vefat edince bu göreve talib olan kişilere yapılan imtihandan başarısız oldukları için vekâleten Ali Rıza Efendi bu görevi yürütmüştür (MF. MKT. 264/10-28/11/1312).

Antakya Rüşdiyesinde muallim vekili olarak Fransızca derslerine giren Ali Rıza Efendi yapılan imtihandan başarılı olmuş ve aslaleten ataması uygun bulunmuştur (MF. İBT. 55/123-03/06/1314). Vilayet salnamesi incelendiğinde Ali Rıza Efendi'nin muallim vekili olarak görev yapmış olduğu ve 1904 yılında Fransızca yerine riyaziye dersinin asli kadrosuna atandığı görülmektedir. Ali Rıza Efendi riyaziye ve fransızca derslerinin dışında ahlak ilmi ve hıfzıssıhha derslerini de yürütmüştür (MF. İBT. 107/16-16/08/1319). Bu durum bize Antakya Rüşdiyesindeki muallimlerden bazılarının birden çok derste yeterliklerinin bulunduğunu da göstermektedir. Vekâleten yürütülen diğer bir ders ise Rika muallimliğidir. Mustafa Neşat Efendi boş olan kadroyu vekâleten doldurmuştur (MF. İBT. 58/155-04/10/1314). Bu atama salnamede bulunmamaktadır. Antakya Rüşdiyesinde birinci ve ikinci muallim atamalarının asaleten olmasına önem verilmiştir. Muallim-i sanî Ahmed Efendi'nin asli ataması buna bir örnektir (MF. MKT. 434/28-12/09/1316).

Muallimler içerisinde emekli olanlar da bulunmaktadır. Antakya Rüşdiyesi Muallim-i Sanî si Ahmed Efendi emekli olduğu için yerine tayin yapılması istenmiştir (MF. MKT. 162/19-18/08/1310). Ancak yeni bir muallim gelene kadar eğitimin aksamaması için Ahmed Efendi'nin görev süresi dolduğunda yerel eşrafın belirlediği Ahmed Naci Efendi'nin tayin edilmesi

kararlaştırılmıştır (MF. MKT.163/49- 22/08/1310). Antakya Rüşdiyesi'nde emeklilik işlemlerinde hatalı uygulamalara da rastlanılmıştır. Antakya Rüşdiyesi muallim-i sanî si Ahmed Hilmi Efendi işten el çektilirilmiş olup emekliliğe kadar usûlsüz olarak kesilen maaşının tanzim edilerek ödeneceği bildirilmiştir (MF.MKT.273/17- 19/01/1313). Emeklilik yaşı 65'tir. 65 yaşına gelen muallimler emekli edilmiştir. Bu uygulama Antakya Rüşdiyesi Muallim-i Evvel Şakir Hilmi Efendi adına da gerçekleşmiştir (MF. İBT. 268/98-08/04/1328). Antakya Rüştiyesinden emekli olan diğer bir muallim Muallim-i Evvel Bekir Efendi'dir (MF. İBT. 268/88-06/04/1328). Ayrıca fahri olarak görev yapan muallimler de bulunmaktadır. Antakya Rüşdiyesinde rütbeli asker olan Mülazım (Teğmen) Abdurahman ve Şevket Efendiler fahri (gönüllü, karşılıksız) olarak Antakya Rüşdiyesinde Osmanlıca ve Coğrafya dersleri vermiştir (MF. İBT. 255/52-24/12/1327).

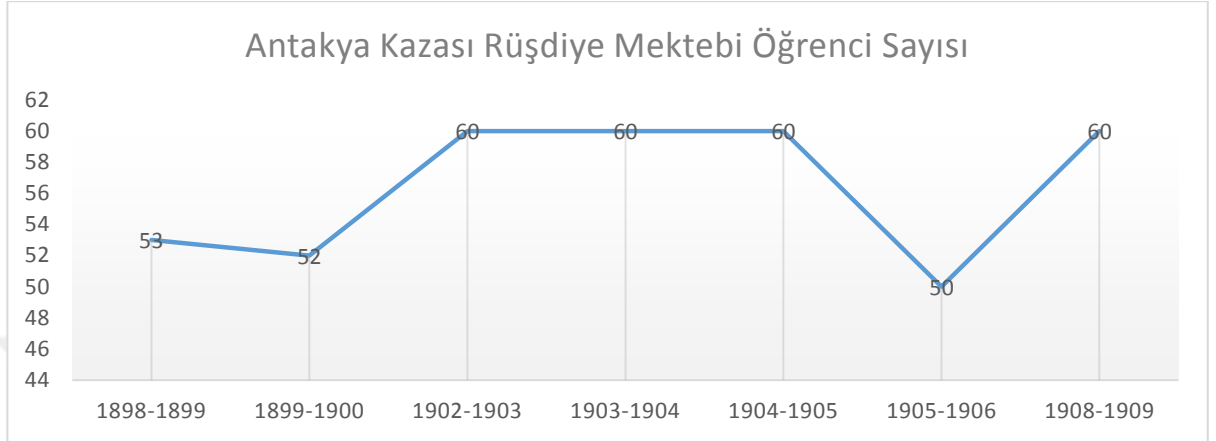
Rüşdiye atamalarında yerel eşrafın belirlediği isimler yerine bazı durumlarda Maarif meclisinin belirlediği kişiler iş başı yapmışlardır. Bunun örneğini Antakya Rüşdiyesinde Muallim-i Sanîliğe Mehmed Reşid Efendi atandığı için eşrafın belirlediği Ahmed Naci Efendi'nin göreve başlayamamasından görmekteyiz (MF. MKT. 292/41-23/05/1313).

Antakya Rüşdiyesi, numune Mektebine dönüştürölmek istenmiştir. Ancak hem muallim yetersizliği hem de 1911-1912 yılında numune Mektebinin açılmama kararı alınmış olmasından kaynaklı olarak bu istek reddedilmiştir (MF. İBT. 329/76-29/06/1329). Antakya Rüştiyesinin numune Mektebine dönüştürölme isteği detaylı olarak değeriendirilmiştir (MF. İBT. 297/28-13/01/1329). İkinci kez bu konu ile ilgili talepte bulunulmuş ancak bütçede karşılığı olmadığından reddedilmiştir. Muallim azlığı sebebiyle İdâdi mezunlarından muallim atamasının gerçekleştiği görölmektedir. (MF. İBT. 340/27-04/10/1329). Ayrıca Mektebin eğitime devam ettiğı son dönemde Antakya Rüşdiye Mektebinde Muallim-i Sanî olarak Fahreddin Efendi görev yapmıştır (MF. İBT. 454/4-20/10/1331).

Antakya Rüşdiye Mektebi Personel çizelgesi incelendiğinde Birinci Muallim Bekir Hilmi, Cemal Efendilerin; İkinci Muallim Ahmed, Reşid, Hayalî, Vehbi Efendilerin; Rik'a muallimi İzzet, Bekir Hilmi, Hacı Neş'et Efendilerin; Hüsn-i hat mu'allimi İbrahim Naci Efendi; Fransızca Muallimi Jozef, Ogüst, Efendi, Muallim vekili Ali Rıza Efendi, Bevvab İbrahim, Kasım, Hasan Efendilerin olduğu görölmektedir.

Mektebin muallim-i sâlis i bulunmamaktadır. 1895 yılından sonra fransızca muallimliği vekâleten yürütölmüştür. 1904 yılından sonra da mektepte fransızca hocası bulunmamaktadır. Riyaziye muallimi kadrosuna atama ancak 1904 yılında gerçekleşmiştir.

1898 ile 1909 Arası Antakya Kazası Rüşdiye Mektebi Öğrenci Sayısı (SVH, 26. Def'a, H.1316/1898-1899, S. 221; SVH, 27. Def'a, H.1317/1899-1900, S. 229; SVH, 30. Def'a, H.1320/1902-1903, S. 265; SVH,31. Def'a, H.1321/1903-1904, S. 275; SVH, 32. Def'a, H.1322/1904-1905, S. 252; SVH,33. Def'a, H.1323/1905-1906, S. 285; SVH,35. Def'a, H.1326/1908-1909, S. 283).

Antakya rüşdiyesinde öğrenci sayısı 60'ı geçmediği gibi 50'nin altına da düşmemiştir. H. 1316/1898-1899'da vilayet salnamesinde 53 olarak verilen öğrenci sayısı, maarif salnamesinde 52; H. 1321/1903-1904 yılı vilayet salnamesinde 60 olarak verilen öğrenci sayısı, Maarif Salnamesinde 80'dir (SNMU, 1316, 3.def'a S. 1011; SVH, 26. Def'a, H.1316/1898-1899, S. 221; SNMU, SVH,31. Def'a, H.1321/1903-1904, S. 247; SNMU, 1321, 6.def'a S. 458).

Tablo: 20

Antakya rüştiyesine ait imtihan cedveli (MF. İBT. 448/56-01/02/03-16/09/1331)

Haleb Vilâyet-i Celîlesine Tâbi Antakya Kazası Dâhilindeki Sahra?
Mektebine Mahsûs İmtihan Cetvelidir

Birinci Sene

1328-29 Senesi

8		98	95	97	3	Mektep numarası
Sabri "	Yusuf "	Salim "	Şekîb "	Murad Efendi		Şakirdanın esamî esamisi
6	5	9	9	9		Târîh-i Osmanî
6	9	7	9	9		Coğrafya-yı Umûmî
5	5	7	6	9		Ma' lûmât-ı medeniye ve Ahlâkiye
8	9	7	7	9		Ma' lûmât-ı Fenniye
9	10	10	10	9		Kurân-ı Kerîm
9	9	9	10	10		Tecvîd-i şerîf
9	9	9	9	10		Ulûm-ı Diniye
5	6	9	9	9		Sarf ve Nahv-i Türkî
9	10	10	10	10		Kırâ'at
7	10	10	9	9		İmlâ
7	7	10	9	9		Hesâb
9	9	9	10	10		Hüsn-i hatt-ı sülûs
9	7	9	10	10		Hüsn-i hatt-ı rik'a
10	10	10	9	10		Tavır ve hareket
98	105	115	116	122		Yekûn
"	A'lâ	""	""	Aliyyü'l-a'lâ		Şahâdetnâmenin derecesi
12	11	12	13	12		
=	Antkya	Dersâadt	"	Antakya		Mahall-i velâdeti
=	=	"	"	Şahdetnâme ye kesb-i istihkak etmiştir		Talebenin terfî edip etmediği ve ş
=	=	=	=	Tavır ve hareket numaraları yekûne dâhil		Mülâhazat

6		5	4	3	2	1	Sıra Numarası
55		9	10	12	13	74	Mektep numarası
Bekir Sıdkı "	Ali "	Abdülva	Mustafa	Mehmed	Ali Efendi		Şakirdânın esâmî ve
8	10	9	10	10	10	10	Târih-i İslâm
7	6	6	9	9	9	9	Coğrafya-yı Osmânî
10	9	10	10	10	10	10	Kur'ân-ı Kerim
10	9	10	10	10	10	10	Tecvîd-i Şerîf
10	9	9	9	9	9	10	Ulûm-ı diniye
8	10	9	10	8	9	9	Kırâ't
9	7	9	9	9	10	10	İmlâ
9	8	8	9	9	10	10	Hesâb
6	9	9	8	9	9	9	Hüsn-i Hatt-ı Sülûs
5	9	9	7	10	10	10	Hüsn-i Hatt-ı Rik'a
10	9	9	10	10	10	10	Tavir ve hareket
82	86	88	91	93	97	97	Yekûn
A'lâ	" "	" "	" "	" "	Aliyyü'l-a'lâ		Derecesi
13	13	11	12	12	14	14	Esnâmı
"	"	"	"	"	Antakya		Mahall-i velâdeti
"	"	"	"	"	Terfi-i sınıf etmiştir		Talebinin Terfi Edip
"	"	"	"	"	Tavir ve hareket numaraları		Mülâhazat

4	18	Şa'ban "	10	10	8	9	9	6	5	6	57	A'lâ		"	"	"
													12			
5	71	Süleyman "	9	10	6	8	8	8	8	9	57	"		"	"	"
													9			
6	20	Mehmed "	9	10	8	9	7	7	5	7	55	"		"	"	"
													12			
7	23	Ramazân "	8	7	8	9	7	6	5	4	50	"		"	"	"
													13			
8	22	Mehmed "												"	İbkâen kalmıştır	"
													11			
9	62	Mehmed "												"	"	
													9			
10	24	Şerif "												"	"	
													10			
11	81	İskender "												"	"	
													17			
12	10 1	Ali "												"	"	
													11			
13	72	Mustafa "												"	"	
													12			
14	51	Ahmed "												"	"	
													12			

16	15	14	13	12	11	10	9	8	7	6
109	93	42	36	30	43	45	80	91	105	52
Rasim "	Seyfeddin "	Yusuf "	Vahid "	Tahir "	Said "	Rıza "	Nâfi "	Rıf'at "	Midhad "	Edib "
9	6	8	8	7	6	8	8	10	7	10
5	6	6	5	6	8	7	8	8	9	10
3	4	3	4	5	5	5	5	6	7	7
3	4	4	4	4	5	6	6	5	7	7
20	20	21	21	22	24	26	27	29	30	34
"	"	"	"	"	"	"	Karib-i A'îlâ	"	A'îlâ	"
8	6	9	9	6	6	7	6	7	6	11
"	"	"	"	"	"	"	"	Loş ye	"	"
"	"	"	"	"	"	"	"	Anta kya	"	"

17	106	Hüseyin "	7	5	4	4	20	"	"	"
18	38	Malik "	7	6	2	4	19	"	"	İbka Kalmıştır
19	68	Rıfat "	8	5	3	2	18	"	"	"

İhtâr: Şâkirdânın imtihanları icrâ olunduktan sonra kaçınıcı çıktıkları "Tezkere Numarası" hânesinde gösterilecek ve işbu cetvellerde kat'iyen hekk? ve silinti bulunmayacaktır.

Mekteb-iMahsûs İmtihân Cetvelidir

İhtiyat Sınıfına Tâbi'

Sene 1328-29

Sıra Numarası	Mektep Numarası	Şâkirdânın İsmi	Eczâ-yı Şerîfe	Elifbâ-yı Osmânî	Hesâb	Hüsn-i Hat	Yekûn	Şahâdetnâme Varakası	Esnânı	Mahall-i Velâdet i	Talebenin terfi edip etmediği ve şâyed ikmâle Mülâha kaldıysa netice-i zat ikmali gösterilecektir
20	40	Zekeriya Efendi	5	4	2	3	14		6	Antakya a	İbka Kalmıştır
21	41	Azu "	3	3	2	5	13		6	"	"
22	47	Hüsameddin "	5	3	3	2	13		6	"	"
23	48	Hasan "	2	6	4	-	12		5	"	"
24	79	Ali "	5	3	2	2	12		7	"	"
25	78	Ali "	4	2	2	2	10		7	"	"
26	76	Sabri "	3	3	2	-	8		5	"	"
27	46	Macid "	3	2	1	1	7		5	"	"
28	85	Nazım "	2	3	-	2	7		6	"	"
29	63	Abdu Efendi	Nâ-mevcûd						9	"	"

30	35	Malik "	Nâ-mevcûd	7	"	"
31	31	İzzet "	Nâ-mevcûd	11	"	"
32	32	Sabit "	Nâ-mevcûd	10	"	"
33	33	İsa "	Nâ-mevcûd	8	"	"
34	39	Ali Dîb "	Nâ-mevcûd	7	"	"
35	49	Vedî "	Nâ-mevcûd	5	"	"
36	50	Süleyman "	Nâ-mevcûd	5	"	"
37	53	Muhtar "	Nâ-mevcûd	5	"	"
38	54	Nazım "	Nâ-mevcûd	6	"	"
39	61	Cemil "	Nâ-mevcûd	6	"	"
40	66	Cemil "	Nâ-mevcûd	10	"	"
41	69	Rasim "	Nâ-mevcûd	6	"	"
42	70	Nureddin "	Nâ-mevcûd	5	"	"
43	75	Necîm "	Nâ-mevcûd	7	"	"
44	77	Haydar "	Nâ-mevcûd	6	"	"
45	90	Osman "	Nâ-mevcûd	12	"	"
46	92	Mehmed "	Nâ-mevcûd	10	"	"
47	107	Sadık "	Nâ-mevcûd	11	"	"
48	110	Hasib "	Nâ-mevcûd	6	"	"
49	111	Subhi "	Nâ-mevcûd	5	"	"
50	108	Şerif "	Nâ-mevcûd	6	"	"
51	112	Abid "	Nâ-mevcûd	6	"	"

‘İhtâr: Şâkirdânın imtihânları icrâ olunduktan sonra kaçınıcı çıktıkları "Tezkere Numarası" hânesinde gösterilecek ve işbu cetvellerde kat'iyen hekk? ve silinti bulunmayacaktır. Antakya kazası dâhilinde Saha Mekteb-i İbtidâ'îyesinde bâlâda esâmîsi muharrer dört sınıf şâkirdânından üçüncü seneden altı efendi şahâdetnâme kesb-i istihkâk eylediği ve üçüncü seneden altı ve birinci seneden yedi ve ihtiyat sınıfından on yedi efendi terfi '-

i sınıf ettiği ve bu talebenin huzûr-ı ma'rifet-i dâ'iyânemizle imtihânları bi'l-icrâ iktisâb-ı ilmiyeleri nisbetinde ve kazandıkları numaralı isimleri hızasında terkîm ve imlâ edildiği ve imtihân-ı umûmînin te'hîri hasebiyle bulunmayan çocukların kısm-ı a'zamı sınıf ve bahçelerine gittikleri ve Mektebin mevcûdu ..? ve madde-i terakkiyât-ı fevkalâde görüldüğünü tasdik eyleriz.

Fî 30 Mayıs sene [1] 329

Mümeyyizler:

<i>Rüşdiye Müdürü</i>	<i>Yusuf Ziya</i>
<i>Müfti</i>	<i>es-Seyyid Ahmed Nâci</i>
<i>Müderris</i>	<i>Bedreddin Mehmed Kami</i>
<i>Halife</i>	<i>Ağazâde Ahmed Kamil bin Abdülğani</i>
<i>Dârülhayr müdürü</i>	<i>Bulunmadı</i>
<i>Rüşdiye mu'allim-i evveli</i>	<i>Mustafa Fahreddin</i>
<i>Rüşdiye mu'allim-i sânisî</i>	<i>Mehmed Samih</i>
<i>Tabur Katibi</i>	<i>Bulunmadı</i>
<i>Mu'allim-i evvel</i>	<i>es-Seyyid Mahmud Nedim</i>
<i>Mu'allim-i sâni</i>	<i>Kamil Hayri</i>

İşbu cetvelin mündericatı mümeyyizlerle muallimlerin tasdikinden anlaşılmakla ale'l-husûs tasdik olunur. fî 30 minh

<i>Antakya Kaymakamı</i>	<i>Ali Yunus</i>
<i>Naib</i>	<i>Mustafa Asım bin Ali</i>
<i>Mal Müdürü</i>	<i>Ömer Faik</i>
<i>Tahrirat Katibi</i>	<i>Recep Nafiz</i>
<i>Müftî</i>	<i>es-Seyyid Ahmed Naci</i>
<i>A'zâ</i>	<i>Rıza bin Emin</i>
<i>A'zâ</i>	<i>Mehmed Galib</i>
<i>A'zâ</i>	<i>Bulunmadı'</i>

Görüldüğü gibi ikmale kalan öğrenci sayısı oldukça fazladır. 6 öğrenci en iyi derece ile terfi ederken, 2 öğrenci iyi, 10 öğrenci iyiye yakın not almıştır. 31 öğrenci sınıfta kalmıştır. İmtihan cedvelleri incelendiğinde mektepte tavır ve hareketlerin de puanlanmış olması sadece öğretimin değil eğitiminde değerlendirildiğini göstermektedir. Öğrenciler en çok Hüs-n-ü Hat ile Hesab derslerinde zorlanmışlardır.

4.3.2.5.1. İdlib Rüşdiye Mektebi

Antakyaya bağlı İdlib Kazası Rüşdiyesi ile ilgili en eski bilgi H. 1292/1875-1876 yılına aittir. İdlib rüştiyesinin muallimi Ebusuud Efendi olarak görülmektedir. (MF. İBT. 13/69-01/12/1296). Mektep ilk açıldığında binanın eğitim için yetersiz olduğu ve çalışanlara maaş ödemesinin zamanında yapılamadığı görülmektedir (MF. MKT. 29/155-02/06/1292). Mektebin malzeme eksiklerinin giderilebilmesi için kitab ve küre nezaret tarafından gönderilmiştir (MF. MKT. 53/82-11/02/1295). İdlib rüşdiyesi oldukça eksiklikler ile eğitime başlamış olup ahalinin yardımı ile mektep inşaatı tamamlanmış ve Mektebin resmi açılışı gerçekleşmiştir (MF. MKT. 267/42-18/12/1312). 1317/1899-1900 yılında öğrenci sayısı 50'ye ulaştığından muallim-i sanî Mehmed Nuri Efendi görevlendirilmiştir (MF. MKT. 457/43-14/03/1317).

Tayinler sırasında kadro yetersizliği problemi ile açıkta kalan öğretmenlerin varlığı bu rüşdiye de görülmektedir. İdlib rüşdiyesinde muallim-i evvel Hasan Remzi Efendi tayinler sırasında açıkta kalmış ve maaşa bağlanamamıştır (MF. MKT. 609/23-12/11/1319). Rüşdiyelerde genel olarak muallim-i evvel kadrosu için yeterliliğe sahip muallim eksikliği de idlib'te yaşanmıştır. Muallim-i sanî Mehmed Kâmil Efendi'nin muallim-i evvel olarak atanması bu sebepten mümkün olamamıştır (MF. İBT. 135/84-27/03/1321).

İdlib rüşdiyesi için riyaziye muallimi olarak İsmail Hakkı Efendi atanmıştır (MF. MKT. 876/71-20/06/1323). İdlib rüştiyesinin İbtidaiye ile birleştirilmesi gündeme gelmiş ancak müfettiş raporunda İdlib rüştiyesinin iki muallim ile eğitime devam etmesi gerektiği uygun bulunmuştur (MF. İBT. 395/39-26/10/1330).

İdlib Rüşdiyesi Personel çizelgesi incelendiğinde Birinci Muallim Vekili Selah Efendi, Birinci Muallim Abdülkadir Kemali, Hasan, Remzi, Mustafa Fahreddin Efendilerin; İkinci Muallim Nuri, Mehmed Kamil, Ahmed İzzet Efendilerin, Hat/Rika Muallimi Mehmed Berekât Efendi, Bevvab Tahir Efendi'nin olduğu görülmektedir.

Oldukca az bir kadro ile eğitim vermiş olan İdlib rüştiyesinin üçüncü muallimi bulunmamaktadır. Öğrenci sayısı 25'in altına düşmediği gibi 60'a da ulaşamamıştır. H. 1319/1901-1902 yılında vilayet salnamesinde 49 olan öğrenci sayısı maarif salnamesinde 59 olarak verilmiştir (SVH, 29. Def'a, H.1319/1901-1902, S. 276; SNMU, 1319, 4.Def'a, S. 530).

4.3.2.6. Beylan Rüşdiye Mektebi

Beylan kazası rüşdiye Mektebi ile ilgili en eski kayıtlar 31 Ocak 1878'e aittir (MF. İBT. 12/63- 27/01/1295). 1898 yılına kadar ikinci muallim Osman Nuri Efendi tarafından eğitim verilmiştir. Mektebin üçüncü muallimi bulunmamaktadır. Mektebin birinci muallimliği belli

bir dönem vekâleten yürütülmüştür. Mektepte Fransızca, Riyaziye ve Lisân-ı Osmânî muallimi bulunmamaktadır.

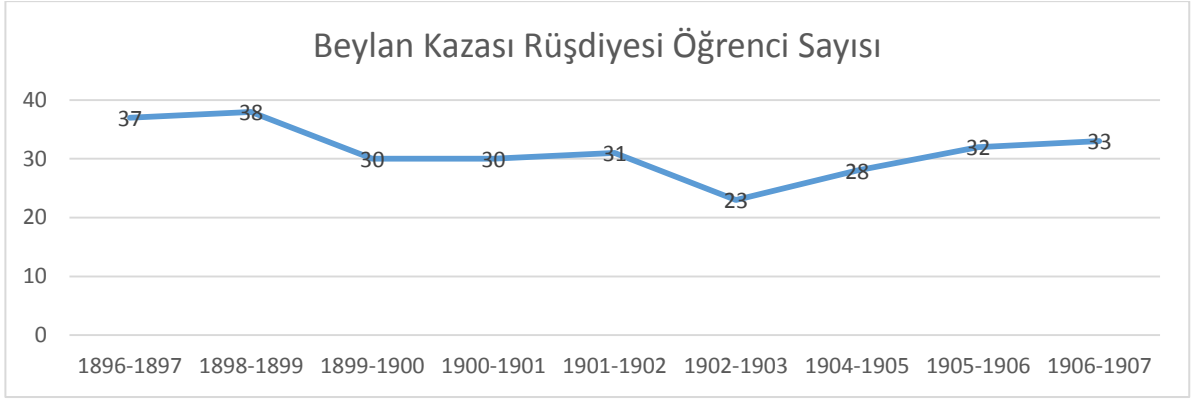
Mektebin muallim-i sanîsi Mehmed Reşid Efendi muallim-i evvel kadrosuna yükselmiştir (MF. İBT. 53/82-13/03/1314). Ancak bu atama salnamede muallim-i evvel vekilliği olarak görülmektedir. Salnamede bulunmayan Beylan Rüşdi muallim-i evveliğine Ömer Lütü Efendi atanmıştır (MF. İBT. 454/61-22/10/1331). Beylan rüşdiyesinde istihdam kayıtlarında sıkıntı bulunmaktadır. Mektebin muallim-i sanî si olarak görev yapan Kâmil Efendi'nin de kaydının tutulmadığı anlaşılmıştır (MF. İBT.118/124-03/02/1320).

Mektebin muallimlerinden hacca gidecek olan Muallim-i evvel Abduülkadir Efendi'nin maaşı düzenlenmiştir. Hac vazifesi sırasında eğitimin akasamaması için vekâleten atama yapılmıştır (MF. İBT. 395/95-28/10/1330). Beylan rüşdiyesinde sadece hac vazifesi değil hastalık sebebiyle de muallimlere verilecek izinler ile ilgili kararlar alınıp uygulanmıştır. Bulaşıcı hastalığı bulunan Beylan rüşdiye muallimi Cevdet Efendi'nin izni 3 ay daha uzatılmıştır (MF. İBT. 434/81- 13/07/1331).

Beylan Kazası Rüşdiyesi personel cetveli incelendiğinde Birinci Muallim vekîli Reşid ve Asım Efendilerin, Birinci Muallim Hasan Tahsin, Muallim Arif, Muallim Hüseyin Hüsnü Efendilerin; İkinci Muallim Osman Nuri, Mehmed Reşid Efendilerin; Rik'a mu'allimi Reşid Efendi'nin; Hüsn-i Hat mu'allim vekili Asım Efendi'nin; Bevvab Hasan Ağa'nın olduğu görülmektedir. Fransızca dersi müfredatta yer almışsa da muallim ataması yapılmamıştır.

Grafik: 5

Beylan Kazası Rüşdiye Mektebi 1896-1907 yılları arası Öğrenci Sayısı (SVH,24. Def'a, H.1314/1896-1897, S. 245; SVH,26. Def'a, H.1316/1898-1899, S. 258; SVH,27. Def'a, H.1317/1899-1900, S. 270; SVH,28. Def'a, H.1318/1900-1901, S. 233; SVH,29. Def'a, H.1319/1901-1902, S. 243; SVH,30. Def'a, H.1320/1902-1903, S. 246; SVH,32. Def'a, H.1322/1904-1905, S. 317; SVH,33. Def'a, H.1323/1905-1906, S. 355; SVH,33. Def'a, H.1323/1905-1906, S. 355).

Beylan Rüşdiyesinde öğrenci sayısı 20'nin altına düşmediği gibi 50'ye de ulaşamamıştır. Maarif ve vilayet salnamesinde öğrenci sayıları farklı farklı verilmiştir. H. 1316/1898-1899 yılı Vilayet salnamesinde 38 olarak verilen öğrenci sayısı Maarif salnamesinde 33, H. 1319/1901-1902 yılında Vilayet salnamesinde 31 olarak verilen öğrenci sayısı, Maarif salnamesinde 38; H. 1321/1903-1904 yılı Vilayet salnamesinde 28 olarak verilen öğrenci sayısı, Maarif Salnamesinde 25 olarak verilmiştir (SNMU, 1316, 3.def'a S. 1010; SVH, 26. Def'a, H.1316/1898-1899, S. 258; SNMU, 1319/1901-1902, 4.def'a S. 530; SVH, 29. Def'a, H.1319/1901-1902, S. 243; SNMU, 1321/1903-1904, 6.def'a, S. 459; SVH, 31. Def'a, H.1321/1903-1904, S. 323).

4.3.2.7. Urfa Rüşdiye Mektebi

Urfa sancağı rüşdiyesi H. 1287/1870-1871 yılında açılmıştır (SVH, 1287/ 1870-1871, Def'a 5, S. 76). Ancak Urfa Rüşdiyesi'nin tam eğitim vermesi 1879 yılında Mutasarrıf Rumi Bey'in çabaları ile gerçekleşmiştir. Sarayönün'de açılan bu Mektebe mahalle Mektebi ve medrese mezunları alınarak birinci sınıf oluşturulmuştur. Rüşdiye binası Emrullah Efendi'nin Maarif Müdürlüğü zamanında yaptırılmıştır. Urfa Rüşdiyesi'nin planı Nafia Başmühendisi Sami Efendi tarafından hazırlanmıştır (Demirel, 2016, S. 276). H. 1306/1890-1891 yılında daha düzenli bir binada 30.000 kuruş masraf yapılarak açılmıştır (SNMU, 1317, Def'a 4, S.1138-1139; SNMU, 1318, Def'a 4, S.1276-1277; 1319, Def'a 5, S.550-551). H. 1321/1903-1904 yılından sonra Mektebe rastalanılmamaktadır. Bu durumun sebebi olarak 1903'te Urfa İdâdisinin açılmış olmas ve İdâdi kadrosunda rüşdiye muallimlerinin bulunmasından kaynaklı olarak Mekteplerin birleştirildiği düşünülmektedir (Yıldız, 2019, S. 4).

Mektep açıldığında ikinci muallim ile eğitim verilmiş olup birinci muallimin ataması konu edilmeye başlanmıştır (MF. MKT. 75/28- 21/04/1299). 1883 yılında Urfa Rüşdiyesi muallim-i evvel istifa etmiştir. Bunun üzerine muallim-i evvel talep edilmiş ve bu durum muallim eksikliğinden olumsuz cevaplanmıştır (MF. MKT. 81/15- 11/08/1300). 1885 yılında

öğrenci sayısında yaşanan artıştan dolayı muallim-i evvel kadrosuna Abdurrahim Efendi tayin olmuştur (MF. MKT. 85/79-25/03/1302).

Eğitimin aksamaması için vekâleten yapılan atama örneği Urfa rüşdiyesinde de görülmektedir. Muallim-i evvel Abdurrahim Efendi rahatsızlığı sebebi ile 4 ay süre ile istanbul'a gideceğinden yerine vekâleten Abbas Efendi'nin tayin edildiği görülmektedir (MF. MKT.275/73- 07/02/1313).

Gürcistan muhacirlerinden Mehmed Said Efendi 1897 yılında 560 kuruş maaş ile Urfa rüşdiyesinde muallim-i evvel olarak görev yapmıştır (MF. MKT. 359/51-07/02/1315). Mehmed Said Efendi'den sonra İhsan Efendi muallim-i evveline 1500 kuruş maaş ile tayin olmuştur. İhsan Efendi'nin maarif bütçesindeki maaşı 550 kuruş olmasından kaynaklı olarak 950 kuruş eksik ile karşılaşılmıştır. Bu sebepten İhsan Beyin maaşı 1350 kuruşa çıkmıştır. İhsan bey bu görevde 5 yıl çalıştıktan sonra geçinemediği gerekçesi ile tayin istemiştir. İhsan Beyin tayin talebine maaşının çok yüksek olması gerekçesi ile aynı seviyede başka bir memuriyete tayinin mümkün olamayacağı cevabı verilmiştir (MF. MKT.359/51-07/02/1315; BEO. 892/66891-04/08/1314; BEO.959/71916-04/01/1315; BEO.967/72480-20/01/1315; DH. MKT. 2081/23-12/11/1314; DH. MKT. 2574/72-28/09/1319; DH. MKT. 2591/114-14/11/1319).

Eğitim için eksik malzemelerden kürenin gönderilmesi istenmiştir. Ancak istenen küre kalmadığı için gönderilememiştir (MF. MKT. 1/5-28/02/1289). Daha sonra muallimler tarafından Asya haritası ile küre istenmiştir. İstenen haritadan bir adet postaya verilmiş ve istenilen küre ise üretildiği zaman gönderileceği belirtilmiştir (MF. MKT. 21/92-15/10/1291).

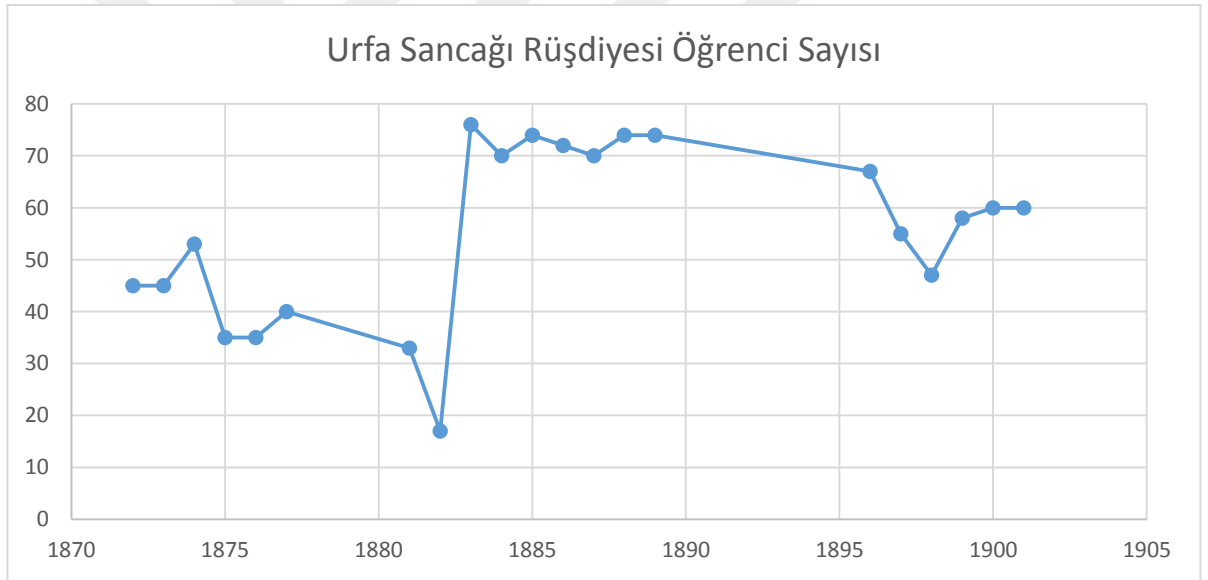
Urfa Sancağı Rüşdiyesi Personel çizelgesi incelendiğinde Birinci Muallim Halil Kamil, Said, İhsan Mustafa Sabri Efendilerin; İkinci Muallim Abdurrahman, Salih Hayali Efendilerin; Hat/Rika Muallimi Şerif, Mehmed Vefa Efendilerin; Bevvab Ramazan, Mehmed, Mustafa, Hasan Ağa'nın olduğu görülmektedir.

Urfa Rüşdiyesi birinci ve ikinci muallimler ile eğitim vermiş olması birinci muallime sahip olamayan Halepteki diğer rüşdiyelere göre daha az kadro sıkıntısı yaşandığını göstermektedir. İhsan Şerif Efendi Haleb Rüşdiyesinde altı eğitim öğretim yılı görev yaptıktan sonra Urfa İdâdisine müdür olarak tayin edilmiştir.

Grafik: 6

Urfa Sancağı Rüşdiyesi 1870-1905 Yılları Arası Öğrenci Sayısı (SDAO, 1288/1871-1872, Def'a 26, S. 76; SDAO, 1289/1872-1873, Def'a 27 S. 240; SDAO, 1290/1873-1874, Def'a 28 S. 213; SDAO, 1291/1874-1875, Def'a 29, S. 219; SDAO, 1292/1875-1876, Def'a 30 S. 158; SDAO, 1293/1876-1877, Def'a 31, S. 161; SDAO, 1294/1877-1878, Def'a 32, S. 219;

SDAO, 1295/1878-1879, Def'a 33, S. 433; SDAO, 1296/1879-1880, Def'a 34, S. 184; SDAO, 1297/1880-1881, Def'a 35, S. 254; SDAO, 1297/1880-1881, Def'a 36, S. 254; SDAO, 1298/1881-1882, Def'a 37, S. 283; SDAO, 1299/1882-1883, Def'a 38, S. 275; SVH,12. Def'a, H.1300/1882-1883, S. 116; SVH,13. Def'a, H.1301/1883-1884, S. 396; SVH,14. Def'a, H.1302/1884-1885, S. 204; SVH,15. Def'a, H.1303/1885-1886, S. 225; SVH,16. Def'a, H.1304/1886-1887, S. 225; SVH,17. Def'a, H.1305/1887-1888, S. 215; SVH,18. Def'a, H.1306/1888-1889, S. 213; SVH,18. Def'a, H.1307/1889-1890, S. 106; SVH,19. Def'a, H.1308/1890-1891, S. 229; SVH,20. Def'a, H.1309/1891-1892, S. 160; SVH,21. Def'a, H.1310/1892-1893, S. 249; SVH,23. Def'a, H.1313/1895-1896, S. 278; SVH,24. Def'a, H.1314/1896-1897, S. 262; SVH,25. Def'a, H.1315/1897-1898, S. 268; SVH,27. Def'a, H.1317/1898-1899, S. 295; SVH,26. Def'a, H.1316/1898-1899, S. 275; SVH,28. Def'a, H.1318/1900-1901, S. 308; SVH,29. Def'a, H.1319/1901-1902, S. 323; SVH,30. Def'a, H.1320/1902-1903, S. 326; SVH,33. Def'a, H.1323/1905-1906, S. 426).

Öğrenci sayısı 1882 yılında 17'ye kadar düşmüştür. 1883'te 76'ya çıkmıştır. Arada bu denli büyük farkın olması Maarif meclisinin kurulması ile sistemli olarak öğrenci alımı yapılmış olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Öğrenci sayısı 76'yı geçmemiş 17'nin altına da düşmemiştir.

4.3.2.7.1. Birecik Rüşdiye Mektebi

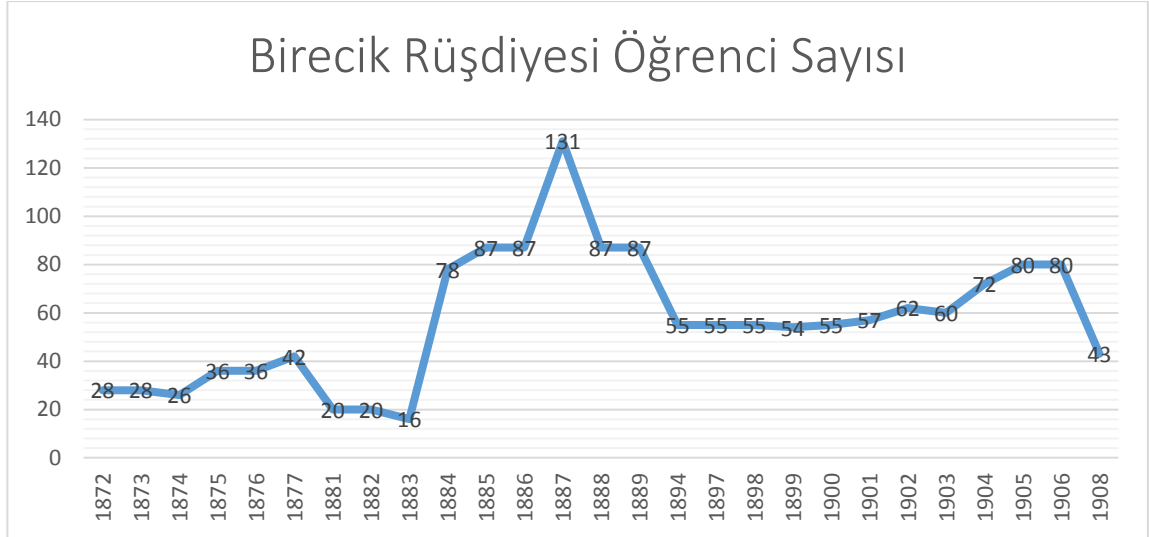
Urfa Sancağına Bağlı Birecik Rüşdiye Mektebi 1869 yılında açılmıştır (ŞD. 2212/49-29/06/1286). Mektebin açılışı Maarif ve Vilayet salnamnesinde II. Abdülhamid dönemi olarak verilmiştir (SNMU, 1318, Def'a 5, S. 1276-1277; SVH,18. Def'a, H.1307/1889-1890, S. 106). Mektep mualim-i sani ile eğitime başlamıştır. Öğrenci sayısı artınca 1890 yılında muallim-i

evvel Hasan Remzi Efendi göreve başlamıştır (SVH, Def'a 3.H.1286/1869-1870, S.240; SVH,18. Def'a 18, H.1307/1889-1890, S. 106). Salih Hayali Efendi'nin istediği 2 aylık tatil izni eğitimin aksamaması için 1 ay olarak verilmiştir (MF. MKT. 322/34-13/01/1314). Mektebin ihtiyacı olan harita, risale, harita gibi ihtiyaçlar da giderilmiştir (MF. MKT. 3/23-22/05/1289).

Urfa Sancağı Birecik Mektebi Personel çizelgesi incelendiğinde Birinci Muallim Hasan Remzi, Mahmud Lâmi, Hasan Remzi, Eşref, Mustafa Sabri Efendilerin; İkinci Muallim Hacı Sadık, Salih Hayalî Efendilerin; Hat/Rika Muallimi Hafız Mustafa, Mustafa Nef'î, Musa Kazım Salih Hayalî Efendilerin; Bevvab İbrahim, Mehmed, Ahmed Ağa'nın olduğu görülmektedir.

Grafik: 7

1872-1908 Yılları Arası Birecik Rüşdiyesi Öğrenci Sayısı (SDAO, 1289/1872-1873, Def'a 27 S. 73; SDAO, 1290/1873-1874, Def'a 28 S. 213; SDAO, 1291/1874-1875, Def'a 219, S. 219; SDAO, 1292/1875-1876, Def'a 30 S. 158; SDAO, 1293/1876-1877, Def'a 31, S. 161; SDAO, 1294/1877-1878, Def'a 32, S. 538; SDAO, 1295/1878-1879, Def'a 33, S. 433; SDAO, 1296/1879-1880, Def'a 34, S. 184; SDAO, 1297/1880-1881, Def'a 35, S. 255; SDAO, 1297/1880-1881, Def'a 36, S. 254; SDAO, 1298/1881-1882, Def'a 37, S. 283; SDAO, 1299/1882-1883, Def'a 38, S. 275; SVH,12. Def'a, H.1300/1882-1883, S. 116; SVH,13. Def'a, H.1301/1883-1884, S. 396; SVH,14. Def'a, H.1302/1884-1885, S. 418; SVH, 15. Def'a, H.1303/1885-1886, S. 338; SVH,16. Def'a, H.1304/1886-1887, S. 324; SVH,17. Def'a, H.1305/1887-1888, S. 215; SVH,18. Def'a, H.1306/1888-1889, S. 213; SVH,18. Def'a, H.1307/1889-1890, S. 106; SVH,19. Def'a, H.1308/1890-1891, S. 231; SVH,20. Def'a, H.1309/1891-1892, S. 161; SVH,21. Def'a, H.1310/1892-1893, S. 249; SVH,22. Def'a, H.1312/1894-1895, S. 303; SVH, 23. Def'a, H.1313/1895-1896, S. 286; SVH, 24. Def'a, H.1314/1896-1897, S. 271; SVH,25. Def'a, H.1315/1897-1898, S. 276; SVH, 27. Def'a, H.1317/1898-1899, S. 303; SVH, 26. Def'a, H.1316/1898-1899, S. 303; SVH,28. Def'a, H.1318/1900-1901, S. 319; SVH,29. Def'a, H.1319/1901-1902, S. 532; SVH,30. Def'a, H.1320/1902-1903, S. 336; SVH, 33. Def'a, H.1323/1905-1906, S. 426; SVH,32. Def'a, H.1322/1904-1905,S. 409; SVH, 35. Def'a, H.1326/1908-1909,S. 418).

Öğrenci sayısı 28'in altına düşmediği gibi 135' de ulaşamamıştır. Ayrıca H. 1319/1901-1902'de Vilayet salnamesinde 50 olarak verilen öğrenci sayısı, Maarif salnamesinde 57'dir (SNMU, 1319, 4.def'a, S. 532; SVH, 29. Def'a, H.1319/1901-1902, S. 333). H. 1321/1903-1904'te Vilayet salnamesinde 70 olarak verilen öğrenci sayısı, Maarif salnamesinde 60'tır (SNMU, 1321, 6.def'a S. 460; SVH, 31. Def'a, H.1321/1903-1904, S. 364).

4.3.2.7.2. Rumkale Rüşdiyesi

Urfa Sancağına Bağlı Rumkale Rüşdiyesi 1870'te açılmıştır (SDAO, Def'a 25, H.1287, S.127). Ahalinin desteği ile Mektebin ihtiyaçları giderilmiş ve Mektebin tam olarak eğitim vermeye başlaması II. Abdülhamid döneminde gerçekleşmiştir (SNMU, 1318, Def'a 5., S.1276-1277; SNMU, 1319, Def'a 6., S. 550-551).

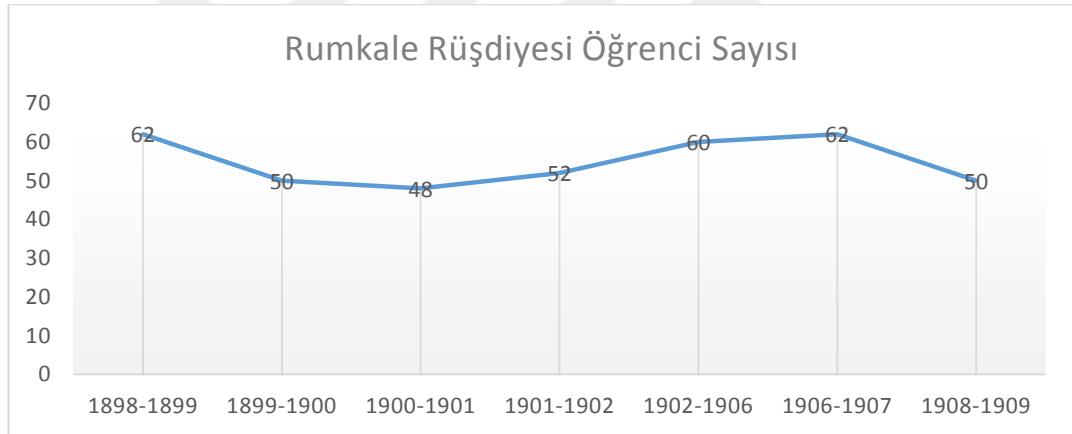
Mektep 26 yıl boyunca muallim-i sanî ile eğitim vermiştir. Mektebin öğrenci sayısı artınca mektep yeni yapılmış olan binaya nakledilmiştir (MF. MKT. 315/48-29/11/1313). Mektebe Dârümuallimîn-i Rüşdiye mezunu yetenekli bir muallim tayini istenmiştir. Ancak nezaretten bu isteğe olumsuz cevap gelmiştir (MF. MKT. 324/44- 27/01/1314). Rumkale idaresi uzun yıllar çalışmış olan Abdulkadir Efendi'nin muallim-i evvel olarak atanması için talepte bulunmuştur (MF. MKT. 335/34-18/04/1314). Ancak bu isteğe bütçe yetersizliğinden red cevabı gelmiştir (MF. MKT. 338/3-29/04/1314). Daha sonraki yıllarda Abdulkadir Efendi, muallim-i evvel kadrosuna vekillik yapmıştır. Toplam 15 yıl Rumkale'de 20 yıl Urfada görev yapmış olan Abdulkadir Efendi'ye rütbe verilmek istenmiştir. Ancak nezaretin değerlendirmesi ile muallim-i sanî'lere *rüûs* rütbesi verilmediği için bu istek de reddedilmiştir (MF. MKT. 315/48-29/11/1313). Muallim-i sanî maaşı ile geçinmenin zor olması ve muallim-i evvel kadrosuna geçişinin gerçekleşmemesinden dolayı Abdulkadir Efendi müftülük görevine

geçmiştir (MF. MKT. 480/7-15/08/1317). Yerine Mustafa Tevfik Efendi göreve gelmiştir (MF. MKT. 480/7-15/07/1317).

Rumkale Rüşdiye Mektebi personel çizelgesi incelendiğinde Birinci Muallimliğin vekaleten Abdulkadir, Mustafa Tevfik Efendilerin tarafından yürütüldüğü görülmektedir. İkinci Muallim Abdulkadir Efendi'nin; Hat/Rika Muallimi İbrahim Rüşdi, İsmail Yaver, Rüşdi, Mahmud Nedim, İsmail Hakkı Efendi'nin; Bevvab Şeyh Bazur Efendi'nin olduğu görülmektedir.

Grafik: 8

Rumkale Rüşdiyesi 1898 ile 1909 yılları arası Öğrenci Sayısı (SNMU, 1316/1898-1899, 3.def'a, S. 1012; SVH, 27. Def'a, H.1317/1899-1900, S. 307; SVH, 28. Def'a, H.1318/1900-1901, S. 323; SVH,29. Def'a, H.1319/1901-1902, S. 338; SVH, 30. Def'a, H.1320/1902-1903, S. 342; SVH,31. Def'a, H.1321/1903-1904, S. 402; SVH,32. Def'a, H.1322/1904-1905, S. 418; SVH,33. Def'a, H.1323/1905-1906, S. 435; SVH,35. Def'a, H.1326/1908-1909, S.427).

Rumkale Rüşdiyesinde Öğrenci sayısı 40'ın altına düşmediği gibi 70'e de ulaşamamıştır.

4.3.2.7.3. Nizib Rüşdiye Mektebi

Urfa Kazasına bağlı Nizib Nahiyesinde 1872 yılında rüşdiye açılmıştır (MF. İBT. 121/14-10/03/1320). Ancak eğitime 1873 yılında başlanmıştır. Mektep ilk açıldığı yıl muallimlik vekâleten yürütülmüştür (SVH,31. Def'a, H.1321/1903-1904, S. 395). Mektebin kadrosuna 1904 yılında asli atamalar yapılmıştır. 1906 yılında muallim kadroları boşa düşmüş, Mektebin muavini eğitim işini yürütmek durumunda kalmıştır (SVH, 33. Def'a, H.1323/1905-1906, S. 426). Mektebin hüsn-ü hat ve yabancı lisan hocaları bulunmamaktadır. Mektebin açılıştan kapanışına kadar geçen dönemde üçüncü muallimin de bulunmadığı görülmektedir.

Haleb İdâdi mezunu Mehmed Efendi Nizib rüştiyesine muallimi evvel olarak tayin istemiş muallim muavini olarak da görevlendirilmiştir (MF. İBT.155/29-27/10/1322). Kilis Rüşdiyesi Muallim-i Sanî İsmail Efendi hizmet süresi yeterli olmadığı için muallim-i evvellik sınavına alınmamıştır (MF. MKT. 1051/28-28/03/1326). Bu iki durumdaki görevlilerin isimleri vilayet salnamesinde de bulunmamaktadır.

Nizib Rüşdiye Mektebi Personel cedveli incelendiğinde Muavin Vekili Mehmed Nuri, İsmail Hakkı Efendilerin; Birinci Muallim Muallim vekili Hasan Tahsin, Muallim-i evvel Hamid, Muallim-i evvel Bekir Sıdkı Efendilerin; Hat/Riyaziye/Lisan-i Osmani Hüsn-i hat muallimi Mustafa Lâmi Efendi, Riyaziye, Hasan Tahsin Efendi'nin; Bevvab Mustafa Ağa'nın olduğu görülmektedir.

Mektebin 45 öğrenci ile eğitime başladığı görülmektedir (SVH, 31. Def'a, H.1321/1903-1904, S. 395). H. 1321/1903-1904 yılı Maarif salnamesinde öğrenci sayısı 40 olarak verilmiştir (SNMU, 1321, 6.def'a S. 460). Oldukca az bir kadro ile eğitim verilmiştir.

4.3.2.8. Rakka Rüşdiye Mektebi

Rakka Rüşdiyesi ahalinin desteği ile açılmıştır. Bu Mektebe muallim-i sanî ve bevvab tayin edilmesi talep edilmişse de burada bulunan hane sayısı ve sıbyan Mekteplerinin sayısına bağlı olarak rüşdiye muallimi atamasının gerçekleşebileceği cevabı bildirilmiştir (MF. MKT. 139/39-21/09/1309). Rakka rüşdiye Mektebi olarak yapılan bina ibtidai olarak açılmıştır (MF. MKT. 149/47-15/02/1310). 1893 yılında tekrar nezaretten hane sayısı ve rüşdiye için kullanılacak binanın resmi istenmiştir (MF. MKT. 196/44-13/08/1311). 1895 yılı itibari ile de Muallim Mehmed Efendi'nin tayini gerçekleşmiştir (MF. MKT. 293/56-02/06/1313).

Rakka rüşdiyesi Muallim-i evvel vekili ve rika muallimi Abdullah Hilmî Efendi'dir (SVH, 26. Def'a, H.1316/1898-1899, S. 267). Aynı yıl mektep kadrosu boşa düşmüştür. Maaş azlığı sebebiyle de Bingazi Rüşdiyesi muallimi Mehmed Nuri Efendi Rakka rüştiyesine gelmek istememiştir (MF. MKT. 417/28-06/05/1316). Rakka'da daha sonra göreve gelen Hafız İbrahim Efendi'nin açığa alındığı görülmektedir (MF. MKT.743/20- 23/07/1321). Rakka Rüşdiyesi'nin muallim-i evvel kadrosuna uzun süre atama yapılamamış ve boş kalmıştır (MF. İBT. 167/43-18/07/1323). 1905 yılında Abdülkadir Efendi işe başladığı bilgisine ulaşılmıştır (MF. İBT. 173/68-05/01/1323). Hakkında araştırma yapılan İbrahim Efendi de vefat etmiştir (MF. MKT. 859/10-25/03/1323). Muallim-i evvel dışındaki Mektebin tüm atamaları mahalli halkın öncülüğünde gerçekleşmiştir. Rakka Rüşdiyesinin Hat muallimliğine ahalinin belirleyeceği kişinin tayin olacağı bildirilmiştir (MF. İBT. 306/55-06/03/1329). Mektebe 1900'de Mehmed Kâmil Efendi tayin olmuştur (MF. MKT. 542/34-21/09/1318).

Rakka Rüşdiyesi İbtidai Mektebi ile birleştirilmesi düşünülmüş ancak uygun bulunmamıştır (MF. İBT. 395/38-26/10/1330). Aynı yıl mektep lağvedilmiştir (MF. İBT. 398/28-08/11/1330).

Rakka Rüşdiyesi Personel cedveli incelendiğinde Birinci Muallim Vekil Abdullah Hilmî, Hafız İbrahim, Abdulkadir Efendilerin; İkinci Muallim Behcet, Efendi'nin; Hat/Rika Muallimi Abdullah Hilmî Efendi; Bevvab Yusuf Ağa'nın olduğu görülmektedir.

H. 1316/1898-1899 yılı vilayet salnamesinde 28 olarak verilen öğrenci sayısı Maarif salnamesinde 38'dir (SVH, 26. Def'a, H.1316/1898-1899, S. 267; SNMU, 1316/1898-1899, 3.def'a, S. 1012). H. 1319/1901-1902 'de 15 olarak verilen öğrenci sayısı Maarif salnamesinde 41'dir. Mektebin öğrenci sayısı 45'e ulaşamamış 15'in altına da düşmemiştir. (SNMU, 1319, 4.def'a, S. 532; SVH, 29. Def'a, H.1319/1901-1902, S. 333).

4.3.2.9. İskenderun Rüşdiye Mektebi

İskenderun rüşdiyesi ile ilgili en eski bilgi 24 Eylül 1890 tarihine aittir. Mektep açıldığında ihtiyaç listesinden istenilen kürenin mevcut olmamasından kaynaklı olarak sadece haritalar gönderilmiştir (MF. MKT. 128/11-09/09/1308). Mektep malzeme eksikliği ile eğitime başlamıştır. Mektebin Muallim-i Evvel Remzi Bey, H. 1310/1892-1893 yılına kadar İskenderun rüşdiyesinde görev yapmıştır (MF. MKT. 163/6-22/08/1310). Mut kazası Rüşdiyesine tayin olan Remzi Efendi, İskenderun rüştiyesine geri dönmek istemiştir. Bu isteği uygun bulunmuş ve İskenderun rüştiyesine tekrar tayin olmuştur (MF.MKT. 175/92-06/01/1311). Remzi Efendi Haleb Maarif Meclisinin kararı ile azledilip yerine Ömer Efendi'nin tayin olduğu görülmektedir (MF. MKT. 252/29-29/09/1312). İskenderun Rüşdiyesine Hat Muallimi tayin edilememiştir. Bu ders Mektebin muallimi tarafından yürütölmek istenmiştir (MF. MKT. 271/50-09/01/1313). Hat muallimliği kadrosu 1900'de Şükrü Efendi'nin tayini ile doldurulmuştur (MF. MKT. 536/29-26/07/1318). Muallimlerin içinde tayin ve azl işlemlerinin dışında tayin yerine gitmeyen muallimler de vardır. İskenderun rüşdiyesi muallim-i evvel Ömer Kadri Efendi tayin olduğu Bigadiç rüşdiyesine maaşının az olması ve harcırahsızlık sebebiyle gitmek istememiştir. Bu sebepten yerinde bırakılmıştır (MF. MKT. 528/17-11/06/1318). Halebin diğer kazalarında olduğu gibi İskenderun kazası rüşdiyesinde de muallim-i sanî lik kadrosuna ahali içinden seçim yapılarak atama gerçekleşmiştir (MF. MKT. 408/37-05/03/1316). Muallimlerin ahali ile uyumu çok önemlidir. Eğer muallimler ahali ile uyum sağlayamazlarsa huzurlu bir ortam için tekrar tayin istediklerinin örneğini İskenderun rüşdiyesi muallim-i sanî Hamdi Efendi'nin becayiş isteği örneğinden görmekteyiz (MF. MKT. 1115/36-24/03/1327).

İskenderun rüşdiyesinde Fransızca dersi kaldırılmış ve bu dersi yürüten Yahya Efendi mektepten ayrılmıştır. Fransızca dersi yerine ilm-i ahlak, hıfzıssıhha ve ilm-i eşya derslerini verecek muallim aranmıştır (MF. MKT. 497/44-3/12/1317). Fransızca dersi ilerleyen yıllarda yeniden mektepte okutulmuştur. Muallim Covan Efendi, Fransızca muallimliği yapmış daha sonra Vehbi Efendi'ye bu görevi bırakmıştır (MF. İBT. 408/61-19/01/1330).

Doğal afetlerin eğitim binalarını etkilemesi İskenderun rüşdiyesinde de görülmektedir. Yağmur sebebiyle rüşdiye binasının avlusu altında kalmış temizlik ve doldurma işlemleri yapılmıştır (MF. İBT. 130/91-04/11/1321).

Bir yerde işten el çektirilen muallimler başka bir yerde iş başı yapabilmişlerdir. Bunun örneği İskenderun rüşdiyesinde de yaşanmıştır. Harim rüşdiyesinde hat muallimi Yahya Efendi işten el çektirilmiş daha sonra İskenderun rüştiyesine muallim-i sanî olarak tayini gerçekleştirilmiştir (MF. İBT. 170/5-28/08/1323). Atamaların dışında emeklilik işlemleri de gerçekleştirilmiştir. Muallim-i evvel Cemal Efendi hastalığından dolayı emekli edilmek istenmiştir. İşlemler sırasında eğitimin aksamaması sebebiyle başka birinin tayini talep edilmiştir (MF. İBT. 293/35-15/12/1328).

İskenderun limanına gelen Mekteplerin ve kütüphanelerin ihtiyacı olan malzemeler İskenderun rüşdiyesi üzerinden dağıtılmıştır (MF. MKT. 44/107-26/10/1293; MF. MKT. 44/119-26/10/1293). Böylece İskenderun Rüşdiyesinin ihtiyacı en ilk karşılanan Mekteplerden biri olmuştur.

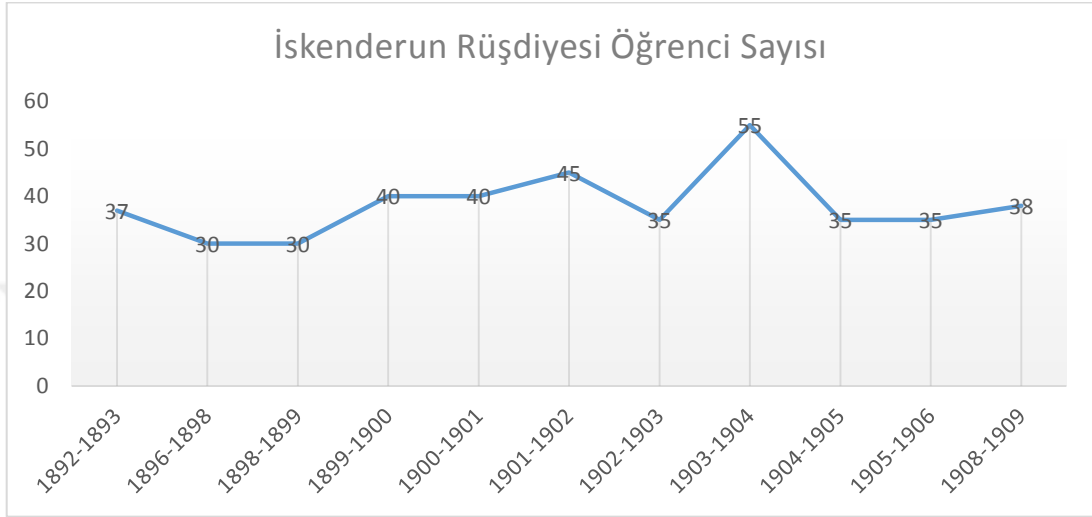
İskenderunda rüşdiye için bina yetersiz kalmış yeni bir binaya ihtiyaç duyulmuştur. Bunun için gerekli masraflar maarif hissesiden ödenek verilmesi mümkün olmadığı için eksiklikler yardımlar ile karşılanmıştır (MF. MKT. 172/9-02/12/1310). Yeniden inşa olunan İskenderun rüşdiyesi Mektebinin bitirilmesi için ihtiyaç olan paranın 5.000 kuruşu ahali tarafından karşılanmıştır (MF. MKT. 343/44-04/06/1314).

İskenderun Rüşdiyesi Personel cedveli incelendiğinde Birinci Muallim Mehmed Remzi, Ömer Kadri Efendilerin; İkinci Muallim Yahya, Necip Efendi; Hat/Rika Muallimi Ziya, Ömer Kadri, Bekir Efendilerin; Bevvab Şükrü Efendi'nin olduğu görülmektedir. Mektebin üçüncü muallimi bulunmamaktadır. Mektebe ikinci muallim ataması da 1896 yılında gerçekleşmiştir. Mektebin riyaaziye dersi için de ayrı bir muallim ataması yapılmamıştır.

Grafik: 9

1892 ile 1909 yılları arası İskenderun Rüşdiyesi Öğrenci Sayısı (SVH,20. Def'a, H.1309/1891-1892, S. 97; SVH,21. Def'a, H.1310/1892-1893, S. 165; SVH,24. Def'a, H.1314/1896-1897, S. 199; SVH,25. Def'a, H.1315/1897-1898, S. 225; SVH,26. Def'a,

H.1316/1898-1899, S. 212; SVH,27. Def'a, H.1317/1899-1900, S. 210; SVH,28. Def'a, H.1318/1901-1902, S. 240; SNMU, 1319, 4.def'a S. 530; SVH,29. Def'a, H.1319/1901-1902, S. 252; SVH,30. Def'a, H.1320/1902-1903, S. 255; SNMU, 1321, 6.def'a S. 459; SVH,31. Def'a, H.1321/1903-1904, S. 262; SVH,32. Def'a, H.1322/1904-1905, S. 337; SVH,33. Def'a, H.1323/1905-1906, S. 286; SVH,35. Def'a, H.1326/1908-1909, S. 268).

Öğrenci sayısı 30'un altına düşmediği gibi 60'a da ulaşamamıştır. H. 1319/1901-1902'de vilayet salnamesinde 45 olarak verilen öğrenci sayısını Maarif salnamesinde 35 olarak verilmektedir (SNMU, 1319, 4.def'a S. 530; SVH,29. Def'a, H.1319/1901-1902, S. 252). H. 1321/1903-1904 yılında Vilayet salnamesinde 55 olarak verilen öğrenci sayısı Maarif salnamesinde 35 olarak verilmiştir (SNMU, 1321, 6.def'a S. 459; SVH,31. Def'a, H.1321/1903-1904, S. 262).

4.3.2.10. Cısr-i Şuğur Rüşdiye Mektebi

Cısr-i Şuğur kazasında rüşdiye mektebinin açılmasına karar verildiğinde mektep için yer bulunmuş, muallim tayini ve kitab istenmiştir. Ancak bunlardan da önce burada sıbyan Mektebinin varlığı ve ihtiyacı gündeme gelmiştir (MF. İBT. 13/166-01/02/1297).

Cısr-i şuğur rüşdiyesi ilk açıldığında muallim-i sanî ile idare edilmiştir. Muallim-i evvel tayini problemi birçok kazada olduğu gibi Cısr-i Şuğur kazasında da karşımıza çıkmaktadır. Muallim-i evvel tayini için gerçekleşen talebin yerine getirelemeyeceği bildirilmiştir (MF. MKT. 324/44- 27/01/1314). Bu sebepten Muallim-i evvel kadrosu vekâleten yürütülmüştür. 10 yıl boyunca Süleymaniyeli Abdullah Efendi muallim-i evvel vazifesini vekâleten yürütmüştür (MF. MKT. 573/30-28/04/1319). Hatta muallim-i evvel kadrosu için ayrılan maaşın bir kısmı

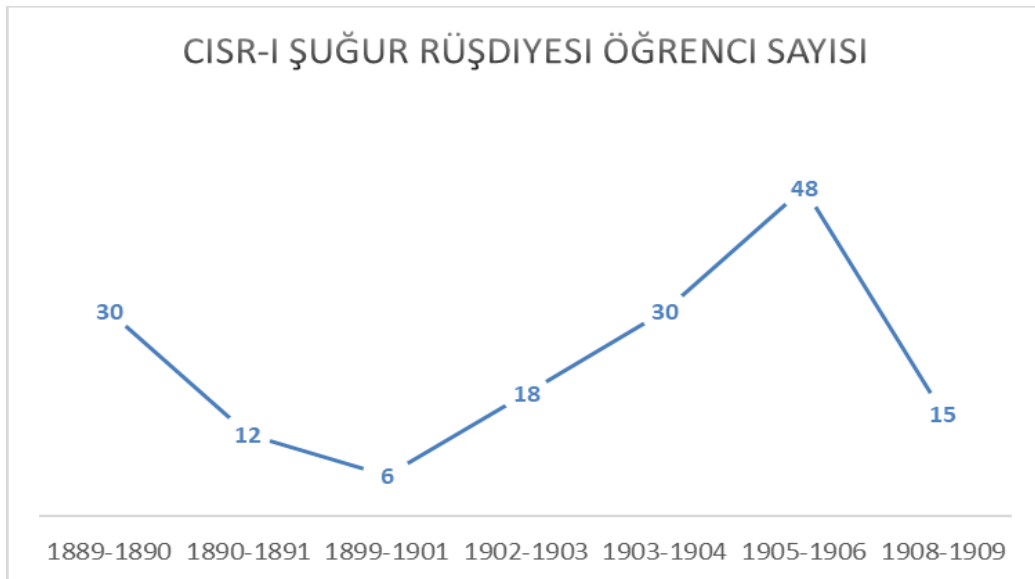
ile Maraş İdâdi Mektebine diğer kısmı ise Ordu Rüşdiye Mektebi muallimliğine tahsis edilmiştir (MF. İBT. 150/116-29/06/1322).

Muallim-i evvel kadrosuna uygun bulunan Abdulkadir Efendi'nin hizmet ve gayretlerinden dolayı mükâfat olarak mecidi nişanı verilerek maaşı arttırılmıştır (MF. İBT. 167/1-13/07/1327; MF. İBT. 212/105-05/07/1326). Daha sonra Cisir-i Şuğur Rüşdiyesi öğrenci azlığından ibtidaiyeye dönüştürülmüştür (MF. İBT. 395/25-26/10/1330).

Cisir-i Şuğur Rüşdiyesi personel cedveli incelendiğinde Birinci Muallim Ahmed Cemil, Abdulkadir, Vekil Hanifi, Vekil Abdullah Efendilerin; Riyaziye Muallim Yahya, Mehmed Nuri Efendilerin; Hat/Rika Muallimi Mehmed, Haydar, Hami, Rıfat, Sabri Efendilerin; Bevvab İsmail, İbrahim Efendilerin olduğu görülmektedir. Rika Muallimi Sabri Efendi Fahri olarak görev yapmıştır. H. 1319/1901-1902 yılında vilayet salnamesinde 15 adet olarak verilen öğrenci sayısı maarif salnamesinde 30'dur (SNMU, 1321, 6.def'a S. 459; SVH,29. Def'a, H.1319/1901-1902, S. 276).

Grafik: 10

1889 ile 1909 Yılları Arası Cisir-i Şuğur Rüşdiyesi Öğrenci Sayısı (SVH,18. Def'a, H.1307/1889-1890, S. 105; SVH,19. Def'a, H.1308/1890-1891, S. 144; SVH,20. Def'a, H.1309/1891-1892, S. 105; SVH,23. Def'a, H.1313/1895-1896, S. 223; SVH,24. Def'a, H.1314/1896-1898, S. 231; SVH,25. Def'a, H.1315/1897-1898, S. 235; SVH,26. Def'a, H.1316/1898-1899, S. 244; SVH,27. Def'a, H.1317/1898-1899, S. 254; SVH,28. Def'a, H.1318/1900-1901, S. 275; SNMU, 1319, 4.def'a, S. 529; SVH,30. Def'a, H.1320/1902-1903, S. 291; SVH,31. Def'a, H.1321/1903-1904, S. 311; SVH,32. Def'a, H.1322/1904-1905, S. 305; SVH,33. Def'a, H.1323/1905-1906, S. 366; SVH,35. Def'a, H.1326/1908-1909, S. 354)

Öğrenci sayısında büyük değişimler olmuştur. Öğrenci sayısı 50'ye ulaşamamış ancak 6'ya kadar düşmüştür. Bu durum rüşdiyelerin İdâdiyeye dönüşümünden kaynaklanmıştır.

4.3.2.11. Maraş Rüşdiye Mektebi

Maraş kazası rüşdiyesi ile ilgili en eski bilgiler 1874 yılına aittir (MF. İBT. 4/28-06/05/1291). Mektebin ihtiyacı olan kitab ve risaleler Maarif kütüphanesinden gönderilmiştir (MF. MKT. 27/116-17/03/1292). Mektebin ilk muallimlerinden Ali Rıza Efendi Birecik'te bulunan ailesi ile nafaka problemi yaşayarak Mektebe gelmiştir (MF. İBT. 4/31-06/05/1291).

Bütün rüşdiyelerde olduğu gibi Maraş rüşdiyesinde de muallim-i evvel kadrosuna atanacak yeterli muallim bulunmamaktadır. Maraş rüşdiyesi Muallim-i sanî Tahir Efendi'nin muallim-i evvel sınavında yeterli olmadığından muallim-i sanîliğe devam etme kararı verilmiştir (MF. İBT. 7/86-08/11/1292). Maraş rüşdiyesinde muallim vefatından yeni atama talebi yaşanmıştır. Fransızca muallimi Yasef Efendi vefat ettiğinden yerine atama yapılması istenmiştir (MF. İBT. 55/89-25/05/1314). Hüsnü Efendi göreve gelmiştir.

Maraş kazası Haleb'in stratejik olarak önemli bir noktasında yer almasından dolayı Maraş rüşdiyesinin İdâdiye çevrilmesine karar verilmiştir (MF. MKT. 522/38-01/05/1318). 1901 yılında Maraş Rüşdiyesi İdâdi Mektebine devri gerçekleşmiştir. Muallimlerin bir kısmı İdâdi kadrosunda görev almışlardır.

Maraş Rüşdiyesi personel cedveli incelendiğinde Birinci Muallim Ahmed Subhi, Hacı Ahmed Hilmi, Cemaleddin, Abdullah Efendilerin; İkinci Muallim Hacı Mehmed Efendi'nin; Üçüncü muallim Hüseyin, Hasan Efendilerin; Hat/Rika Muallimi Turan, Agah, Mehmed Efendilerin; Fransızca Muallimi Yasef, Hüsnü, Azera, Saim, Turan Efendilerin; Bevvab Şaban Efendi'nin olduğu görülmektedir.

1901-1902 eğitim yılında Maraş Sancağı Rüşdiye Mektebinde Haleb'in diğer kazalarında bulunmayan Heyeti Talimiye adlı ayrı bir kurul olmuşturulmuştur. Bu kurul eğitim işleri adına düzenli karar alınması için çalışmıştır.

Bu kurulun üyeleri:

Maraş Sancağı Rüşdiyesi Heyet-i Talimiye

Türkçe ve ahlak muallimi Müdür Şakir Efendi,

Arabi, coğrafya, hendese, Farisî, hesap, hesâb-ı târîh muallimi Abdullah Efendi,

Akâ'id, Arabî muallimi Hacı Mehmed Efendi,

Akâ'id, hesap muallimi Hacı Sabit Efendi,

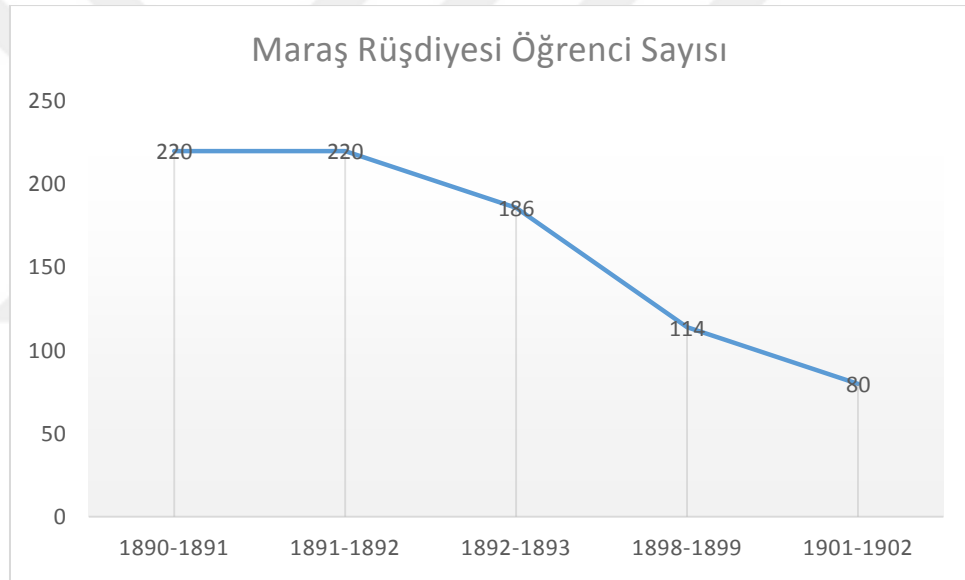
Resim, coğrafya muallimi Abdussamed Efendi,

Fransızca, ilm-i eşyâ, hıfzu's-sıhha, usûl-i defteri, cebir, târîh muallimi Mustafa Lâmi‘ Efendi, Hüsn-i hat muallimi Turan Efendi’dir.

1316 yılında Vilayet Salnamesinde Muallim-i sâni olarak Hacı Mehmed Efendi görülürken Maarif salnamesinde Muallim-i sanî Avnî Efendi görev yapmıştır (SVH,26. Def‘a, H.1316/1908-1909, S. 290; SNMU, 1316, 3.def‘a S. 1112). 1901 yılında Aka‘id muallimi Saim Efendi de görevlendirilmiş isimlerdendir.

Grafik: 11

1890 ile 1902 Yılları Arası Maraş Rüşdiyesi Öğrenci Sayısı (SVH,19. Def‘a, H.1308/1890-1891, S. 202; SVH,20. Def‘a, H.1309/1891-1892, S. 144; SVH,21. Def‘a, H.1310/1892-1893, S. 227; SVH,26. Def‘a, H.1316/1898-1899, S. 290; SVH,29. Def‘a, H.1319/1901-1902, S. 355).

Öğrenci sayısında düzenli bir azalma görülmektedir. 250’ye ulaşamayan öğrenci sayısı 50’nin altına da düşmemiştir.

4.3.2.11.1. Elbistan Rüşdiye Mektebi

Maraşa Bağlı Elbistan Kazası Mülki Rüşdiye Mektebi ile ilgili en eski bilgiler 1874 yılına aittir (MF. İBT. 4/34-08/05/1291). Elbistan Kazası Rüşdiyesi oldukça yetersiz bir bina ile eğitime başlamıştır. Mektebin ihtiyaç olan risale ve kitaplar Maarif kütüphanesinden gönderilmiştir (MF. İBT. 4/83-23/05/1291). Muallimler sözleşme esasına göre çalışmışlardır. Maraş rüşdiyesi muallimi becayış talebinde bulunmuş ancak görev süresi dolmadan istifa

etmesi halinde ödenen tüm maaşın geri alınacağı cevaben bildirilmiştir (MF. İBT. 4/34-08/05/1291).

Elbistan rüşdiyesi fiziki imkânları yeterli olmadan eğitime başladığı için Mektebin fiziki yapısını iyileştirme çalışmaları gündeme gelmiştir. Mektebin tamir ve döşeme işi yardımsever kişiler tarafından karşılanmıştır (MF. İBT. 12/121-23/10/1296). Elbistan Rüşdiyesinin ıslahı için gerekli paranın yarısı sancak maarif hissesinden karşılanmıştır (MF. MKT. 1049/10-20/03/1326).

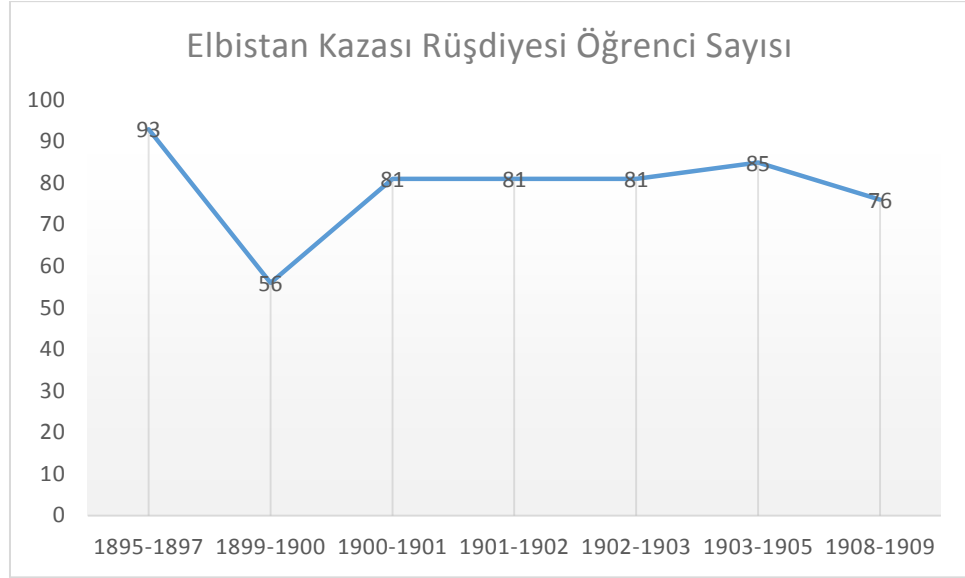
Elbistan rüşdiyesinin numune Mektebi haline getirilmesinin faydalı olacağı düşünülmüştür (MF. İBT. 395/20-26/10/1330). Ancak Elbistan Rüşdiyesinin numune Mektebine dönüştürülme isteği kabul edilmemiştir (MF. İBT. 305/81-05/03/1329).

1912 yılına dek Elbistan Rüşdiyesi eğitime devam etmiş daha sonra ise Mektebin herhangi bir kaydına ulaşılammıştır (MF. İBT. 463/86-03/12/1331).

Elbistan Rüşdiyesi personel cedveli incelendiğinde Birinci Muallim Ahmed, Mehmed, Abdullah Hilmi Efendilerin; İkinci Muallim Ömer Efendi'nin, Üçüncü Muallimin Yahya, Süleyman Safi Efendilerin; Hat/Rika Muallimi Ahmed, Mehmed, Abdullah Hilmi Efendilerin; Bevvab Süleyman, Mehmed İzzet Efendi Efendi'nin olduğu görülmektedir.

Grafik: 12

1895 ile 1909 Yılları Arası Elbistan Kazası Rüşdiyesi Öğrenci Sayısı (SVH,23. Def'a, H.1313/1895-1896, S. 262; SVH,24. Def'a, H.1314/1896-1897, S. 300; SVH,27. Def'a, H.1317/1899-1900, S. 336; SVH,29. Def'a, H.1319/1901-1902, S. 370; SVH,30. Def'a, H.1320/1902-1903, S. 379; SVH,31. Def'a, H.1321/1903-1904, S. 451; SVH,32. Def'a, H.1322/1904-1905, S. 474; SVH,33. Def'a, H.1323/1905-1906, S. 490; SVH,35. Def'a, H.1326/1908-1909, S. 472).

H. 1319/1901-1902 yılında Vilayet salnamesinde 81 olarak verilen öğrenci sayısı, Maarif salnamesinde 64'tür (SVH,29. Def'a, H.1319/1901-1902, S. 370; SNMU, 1321, 6.def'a S. 459). H. 1321/1903-1904 yılında 81 olarak verilen öğrenci sayısı, Maarif salnamesinde 90'dır (SVH,31. Def'a, H.1321/1903-1904, S. 451; SNMU, 1321, 6.def'a S. 459). Öğrenci sayısı 50'nin altına düşmemiş 100'e de ulaşamamıştır.

4.3.2.11.2. Andırın Rüşdiye Mektebi

Maraş Sancağına Bağlı Andırın kazasında rüşdiyenin açılması için İbrahim Ağa çok gayret etmiştir. Bu gayreti mahalli idarece takdir edilmiş ve mektep açılmıştır (MF. MKT. 488/40-29/10/1317). Mektebin H. 1318/1900-1901-H. 1319/1901-1902-H. 1320/1902-1903-H. 1324/1906-1907 yıllarında muallim kadrosunun münhal(boş) olduğu görülmektedir. Ancak bu rüşdiye H. 1329/1911-1912 yılına dek bitmemiş olup eğitim verdiğine dair herhangi bir bilgiye de ulaşamamıştır (MF. İBT. 341/6-09/10/1329).

4.3.2.11.3 Bab Rüşdiye Mektebi

1874 yılında inşa edilen Bab Rüştiyesine muallim ve bevvab istenmiştir (MF. MKT. 24/89-29/12/1291). Bu isteğe karşılık Canik kazası Kavak rüşdiyesinin talebe bulunmadığı gerekçesi ile lağvedilmiş ve buradaki personel Bab Rüşdiyesine gönderilmiştir (MF. MKT. 32/135-06/12/1292). Bab rüşdiyesinde Mustafa Şevki Efendi muallim olarak göreve başlamıştır (MF. İBT. 31/103-08/11/1310). Hat muallimliği vekâleten Ömer Şevki Efendi tarafından yürütülmüş daha sonra da asli olarak Şevki Efendi'nin tayini gerçekleşmiştir (MF. İBT. 49/55-18/08/1313). Bab kazası Rüşdiyesinde 1889 yılına dek tek muallim ile eğitim verilmiştir.

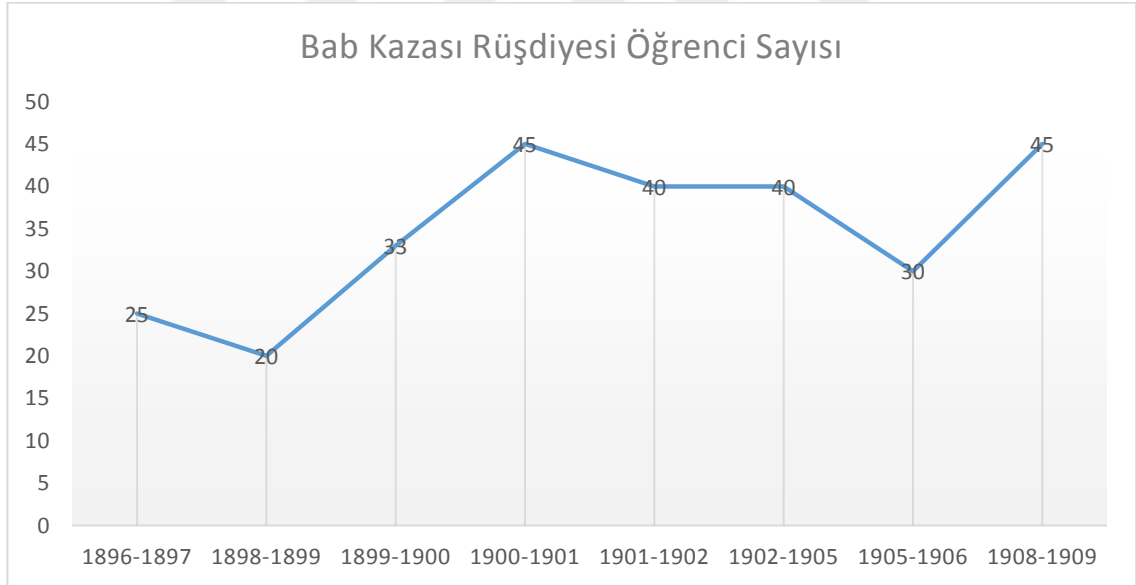
Tamir ve inşa çalışmalarındaki maddi imkânların azlığı Bab Rüşdiyesinde de görülmektedir. Bab Rüştiyesinin tamir çalışmaları ahaliden alınacak yardımlardan

karşılanacağı bildirilmiştir (MF. İBT. 368/83-29/04/1330). Daha sonraki süreçte Bab Rüşdiyesi, İbtidaiye Mektebi ile birleştirilmesi gündeme gelmiş ancak bu durum nezaret tarafından reddedilmiştir (MF. İBT. 395/27-26/10/1330).

Bab Kazası Rüşdiyesi personel cedveli incelendiğinde Birinci Muallim Vekili Mehmed Nuri, Hüsnü, Abdullah, Hasan Efendilerin; Birinci Muallim Hüseyin Hüsnî, Mustafa Şevket, Abdullah, Abdülkadir Efendilerin; İkinci Muallim Şevket, Talib Efendilerin; Hat/Rika Muallimi Hüsnî, Bekir, Mustafa, Hafız, Ömer, Abdülkadir, Hüseyin, Mustafa, Esad Efendilerin; Bevvab Şeyh Hamdo Efendi'nin olduğu görülmektedir.

Grafik: 13

1896 ile 1909 Yılları Arası Bab Kazası Rüşdiyesi Öğrenci Sayısı (SVH,24. Def'a, H.1314/1896-1897, S. 241; SVH,25. Def'a, H.1315/1897-1898, S. 245; SVH,26. Def'a, H.1316/1898-1899, S. 255; SVH,27. Def'a, H.1317/1899-1900, S. 265; SVH,28. Def'a, H.1318/1900-1901, S. 286; SVH,29. Def'a, H.1319/1901-1902, S. 299; SNMU, 1319, 4.def'a, S. 529; SVH,30. Def'a, H.1320/1902-1903, S. 303; SVH,31. Def'a, H.1321/1903-1904, S. 340; SVH, 32. Def'a, H.1322/1904-1905, S. 349; SVH, 33. Def'a, H.1323/1905-1906, S. 346; SVH, 35. Def'a, H.1326/1908-1909, S. 344).

H. 1321/1903-1904 yılında Vilayet salnamesinde 45 adet olarak verilen öğrenci sayısı Maarif salnamesinde 50'dir (SVH, 31. Def'a, H.1321/1903-1904, S. 340; SVH, 31. Def'a, H.1321/1903-1904, S. 340). Öğrenci sayısı 20'nin altına düşmediği gibi 50'ye de ulaşamamıştır.

4.3.2.12. Marra Rüşdiye Mektebi

Marra kazası rüşdiyesi ile ilgili bilgiler sadece Vilayet salnamesinden ibarettir. Mektebin Muallimi Bekir Sıdkı Efendi olup Rik'a muallimi ise Sıdkı Efendi, Bevvâbı ise Mehmed Efendi'dir (SVH,18. Def'a, H.1307/1889-1890, S. 105). Öğrenci sayısı 35'tir (SVH, 31. Def'a, H.1321/1903-1904, S. 332). Vilayet salnamesinde 35 adet olarak verilen öğrenci sayısı Maarif salnamesinde 23'tür (SNMU, 1321, 6. def'a S. 459; SVH,31. Def'a, H.1321/1903-1904, S. 332). Marra kazası iki muallim ile eğitim vermiş pek parlak bir yapıda değildir.

4.3.2.13. Harim Rüşdiye Mektebi

Harim Kazası Rüşdiyesine ait en eski kayıt H. 1307/1890-1891 yılına aittir (SVH,18. Def'a, H.1307/1889-1890, S. 105). Harim kazası rüştiyesinin muallim ve bevvab maaşları vakıftan karşılanmıştır. Mektepte riyaziye muallimi olmadığı için riyaziye için ayrılan bütçe riyaziye dersine vekâleten giren Ahmed Şefi ve Abdullah Efendilere verilmiştir (MF. MKT. 358/67-20/01/1315). Ahmed Şafi Efendi vekâleten yürüttüğü vazifede gösterdiği üstün gayretinden asli ataması gerçekleşmiş ve maaşı maarif meclisinden karşılanmıştır (MF. İBT. 124/81-02/06/1320). Ahmed Şafi Efendi, asli muallim-i evvel atanmasına kadar ikinci muallim ile idare edilmiştir.

Osmanlıda eğitim veren rüşdiyelerde olduğu gibi Harim Kazası Rüşdiyesinde de muallimler hastalandıklarında tedavi gördükleri süre içinde Mektebe devam edememiş olmalarından kaynaklı olarak maaşlarında kesintiler olmuştur. Harim rüşdiyesi muallimi Şafi Efendi'nin Haleb'deki tedavisinde maaşının beşte birinin kesilmesi idare tarafından talep edilmiştir (MF. MKT. 802/15-27/06/1322). Şafi Efendi Dersaadete tedavi gördüğü süre içinde ise izinli sayıldığından maaşı da ödenememiştir (MF. MKT. 859/63-27/03/1323).

Harim Kazası Rüşdiyesimnde muallimler içerisinde işten el çektirilenler bulunmaktadır. Riyaziye muallimi Yahya Efendi'nin kötü davranışlarından dolayı işten el çektirilmiş ve Ahmed İzzet Efendi muallim-i sanî olarak tayin edilmiştir (MF. MKT. 896/40-05/10/1323). Ayrıca Mektebin hat ve rika muallimi de bulunmamaktadır.

Harim rüştiyesinin öğrenci sayısı 30'dan az olduğu için Müfettiş Şükrü Efendi tarafından ibtidaiye dönüştürülmesi uygun bulunmuştur (MF. İBT. 395/30-26/10/1330).

Harim Kazası Rüşdiyesi personel çizelgesi incelendiğinde Birinci Muallim Vekili Abdullah ve Birinci Muallim Ahmed Şefi Efendilerin; İkinci Muallim Bekir Sıdkı, Hüseyin Hüsni Efendilerin; Riyaziye Muallimi Ahmed Şefi, Yahya Efendilerin; Bevvab İbrahim Ağa, Mustafa Tosun Ağa'nın olduğu görülmektedir.

H. 1319/1901-1902 yılında Vilayet salnamesinde 25 adet olarak verilen öğrenci sayısı, Maarif salnamesinde 35'tir (SVH,31. Def'a, H.1321/1903-1904, S. 302; SNMU, 1321, 6.def'a S. 459). Harim rüşdiyesi az bir kadro ile az sayıdaki öğrenciye eğitim vermiştir.

4.3.2.14. Haleb Vilayetindeki İnas Rüşdiyeleri

Tanzimat dönemine kadar kız çocukları dini eğitim veren Sıbyan Mektepleri ile sınırlı olarak temel eğitim almışlardır. Modernleşme öncesinde iyi bir mümin yetiştirmek ve dini bilgilerin pekiştirilmesi üzerine kızların eğitimi temellendirilmiştir. Osmanlı toplumunda kızların medrese eğitimi almadıkları görülmektedir (Somel, 2000, S. 2). Tanzimat dönemiyle birlikte eğitimde yaşanan birçok yenilik kızların eğitimine de yansımıştır.

Tanzimat dönemiyle birlikte kızların eğitime yönelik olarak yapılan çalışmalar doğrultusunda Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'yle birlikte kız rüşdiyelerinin açılmasına karar verilmiş ve kızların eğitim esasları belirlenmiştir. Öncelikle kız Rüşdiyelerinin büyük vilayetlerde açılması planlanmıştır. Bu doğrultuda halkı sadece müslüman ve hristiyan olan şehirlerde bir Müslüman veya Hristiyan Mektebi, karışık olanlarda ise ayrı ayrı iki mektep açılması planlanmıştır. Azınlıklar için 500 haneden sonra kız rüştiyesinin açılmasına izin verilmiştir. Maarif-i Umumiyye Nizamnamesi ile ilköğretim kademesine yeni bir şekil verilmek istenmişse de Sıbyan Mekteplerine dokunulmamış ve İbtidaiyeler açılmıştır. Ayrıca kızlara yönelik mesleki eğitim veren mektepler de açılmıştır. Bunun ilk örnekleri 1842'de açılan Ebelik kurslarıdır. 1861 yılında Takvim-i Vekayi'de kızların eğitime dair çıkan yazıda kız rüştiyelerindeki esas amacın kadınların dini ve dünyevi bilgiler edinmeleri, iffetlerini koruyarak eşlerine yardımcı olmaları üzerine temellendirildiği ifade edilmiştir (Somel, 2000, S.3). Kızların eğitime yönelik olarak açılan ilk rüşdiye mektebi 1859 yılında açılmış olan Cevri Kalfa İnas Rüşdiyesi'dir (Şahin, 2018, S. 142-143).

Bu mekteplerin öğretmenleri bayan olacak, ancak liyakatlı bayan öğretmen yetiştirilinceye kadar yaşlı ve edepli erkek öğretmenler de tayine edilebileceği belirtilmiştir. İnas rüşdiyesinde görev yapacak muallimeler derslerde sadece matematik, tarih, coğrafya gibi ilimleri öğretmekle görevli olmadıkları gibi günlük hayatta karşılaşılabilecek sorunlarla başa çıkabilecek ahlak ve fazileti ülkü haline getirmiş başarılı nesiller yetiştirmeyi hedeflemişlerdir (Belkıs, 1329, S. 5-6).

Öğretim süresi 4 yıl olması planlanan kız rüşdiyelerinin dersleri de erkek rüşdiyelerinden farklı olarak programlanmıştır (Demirel, 2002, S. 44). İnas Mekteplerinin programlarına usûl-i defterî, malûmât-ı ticâriye, iktisâdî coğrafya gibi dersler ilâve edilerek donanımlı bireyler yetiştirmek hedeflenmiştir (Mevlan, 1330, S. 2-3).

II. Abdülhamid, Osmanlı eğitiminin modernleşmesinde olduğu gibi kızların eğitimi konusunda da önemli bir role sahip olmuştur. 1876 Anayasasının 14. maddesi ile kız ve erkek çocukların eşit eğitim hakkı hukuki olarak sağlanmıştır. Saltanatının ilk dönemlerinde eğitim alan kızların sayısı 4-5 kat artmıştır (Tümer, 2007, S. 27). 1908 yılına kadar vilayet merkezlerinin neredeyse tamamında ve sancak merkezlerinin çoğunda kızlara yönelik modern eğitim olanakları sunulmuştur (Somel, 2000, S.7).

Kızların eğitimi genel olarak sıbyan Mektepleri ile sınırlı kalmışsa da Haleb toplumu kızlara önem vermiştir. Avarız defterlerindeki kayıtlar incelendiğinde çok sayıda kadının (toplam 136 kişi) hane reisi olarak kaydedildiğini görmek mümkündür (Öztürk, 2006, S. 265). Ayrıca 18. yüzyılın ikinci yarısında Halebin eski valisi olan Kara Mustafa Paşa'nın kurduğu Mustafa Paşa Vakfı, kızı Abide Hanım tarafından yönetilmiştir (Master, 1997, S. 244-247). Bununla birlikte o devrin şartlarında vakıfların eğitimdeki rolü gözönüne alındığında kızların eğitim hayatının merkezinde bulunmalarına karşılık üst kademelerde eğitimleri pek yaygınlaşmamıştır.

H. 1327/1911 yılında bulunan 62 kız rüştiyesinden 3 tanesi Haleb'de bulunmaktadır (SDAO. (Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye) 66. Def'a, İstanbul Matbaası 1327/1909-1910. S.336-339). 1911-1912 yılına ait olduğu düşünülen tarihi verilmemiş belgede ise 72 adet kız rüştiyesi bulunmakta olup bunlardan 4'ünün Haleb'de bulunduğu ifade edilmiştir (Erdem, 2007, S.182). Haleb'de açılan 4 rüştiyeden biri Ayntab İnas Rüşdiyesi olarak verilmişse de Ayıntab'da inas rüşdiyesi için tahsisat verilmesine bütçenin durumu müsait olmadığı ifade edilmiştir. (BOA. MF. MKT.795740 -26/Ca/1322). Bu sebepten Ayntab İnas Rüşdiyesi açılmamıştır.

Haleb vilayetinde yapılan yazışmalar incelendiğinde İnas Rüşdiyelerinin İskenderun, Urfa ve Maraş'ta da açılması kararlaştırılmıştır. 1891 yılında kız öğrenciler için inas rüşdiye mektebi açılmıştır. Mektebin tam olarak faaliyete geçmesi ise 1894-1895 yıllarını bulmuştur. Haleb Mahkeme-i Şerriyye'ye ait bina inas rüşdiyesi olarak kullanılmıştır (MF. İBT. 263/61-12/02/1328). Mektep ilk açıldığında Dârümuallimât mezunu Kevser Hanım nakış muallimesi olarak atanmıştır (MF. MKT. 184/30-29/03/1311). İnas rüşdiyesi için inşa edilen evin kira bedelinin bir kısmı Mektebin muallimeleri tarafından karşılanmış küçük bir kısmı maarif hissesiden karşılanması talep edilmişse de kabul edilmemiştir (MF. İBT. 294/35-22/12/1328).

Haleb İnas Rüşdiyesi personel cedveli incelendiğinde Birinci Muallim Huriye Hanım

(Nikel Hicaz mad.), İkinci Muallim Hâce Ayşe Hanım, Üçüncü Muallim ve Hüner Muallimi Adile Hanım, Muallim-i Rabi Nuriye Hanım, İhtiyat Muallimi Refî'a Hanım, Bevvab Halum Hatun olduğu görülmektedir.

Huriye Hanım Darûlmuallimât mezunudur (MF. MKT. 184/76-12/04/1311). Güzel hizmetlerinden dolayı Huriye Hanım Nikel hicaz ve Ayşe Hanım Şevkat nişanı madalyası almışlardır (MF. MKT. 837/63-06/01/1323). Tevfik Bey'in müdürlüğü döneminde görev yapmış olan Ayşe ve Huriye Hanımlar ile ilgili takdir madalyalarının yanı sıra şikâyetler de bulunmaktadır (MF. MKT. 1317/57-02/B/1311). Muallimelerin özel ders verdiği ve bu durumun idari ve mesai sıkıntılara yol açtığını Haleb İnas Mekteb-i Rüşdiyesi muallime-i ulası Huriye Hanım ile aynı Mektebin ikinci muallimesi olan Ayşe Hanım'ın gerek izin konusunda gerekse özel ders verme hususunda bağlı bulundukları makama müracaat etmeksizin hareket etmemeleri gerektiği üzerine uyarılmışlardır (MF. MKT. 317/33-22/Z/1313).

Huriye Hanım istifa ettikten sonra yerine Matmazel Öjenhi tayin olmuştur. Bu tayin bize gayrimüslimlerin de Müslüman inas rüşdiyelerinde çalıştıklarını göstermektedir (MF. MKT. 1070/72-14/07/1326). Öğrenci sayısının artması ile görevli sayısı da artmıştır (MF. İBT. 354/16-04/01/1330). Haleb İnas Rüşdiyesinde muallim yardımcıları da görev yapmışlardır.

Dikiş ve Nakış derslerinde asli kadro olmasa da yardımcı muallimler ile bu dersler yürütülmüştür. Yardımcı muallimelerin isimleri aşağıdadır.

Haleb İnas Rüşdiyesi Yardımcı Muallimleri

Yıl	Birinci muallime muavinesi	İkinci muallime muavinesi	İhtiyat muallimesi muavinesi	Dikiş muavinesi	Nakış muavinesi	Hüner muallimesi
1904-1905 ³⁵	Rakiye Hanım	Zekiye Hanım	Naciye Hanım	Zübeyde Hanım	Selime Hanım	-

³⁵ SVH,32. Def'a, H.1322/1904-1905, S. 145

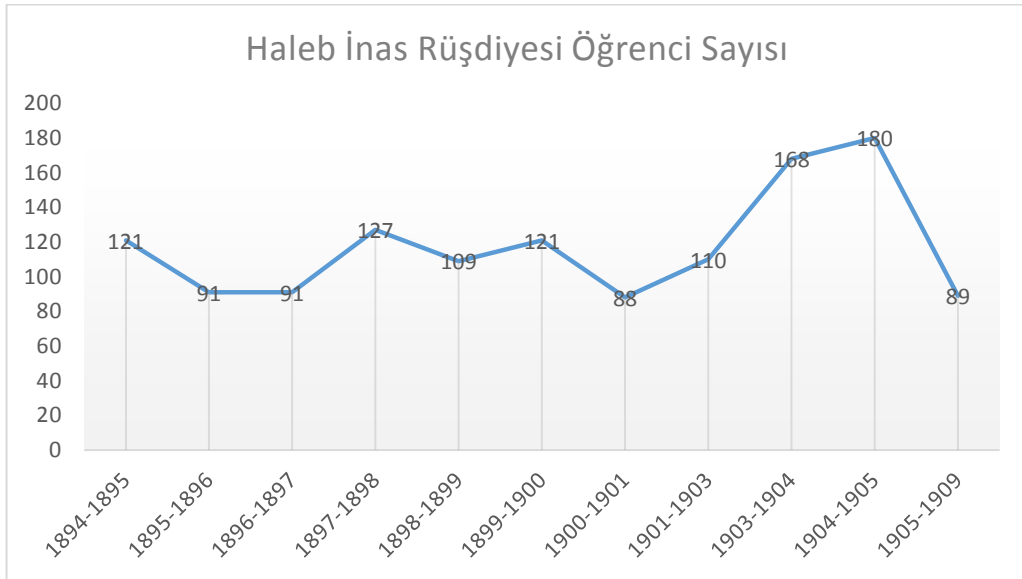
Zekiye	Aişe	-	-	-	Eznuhi
Hanım	Hanım				Hanım

1908-1909³⁶

Görüldüğü gibi Haleb İnas Rüşdiyesinde Dâru muallimât mezunlarının bile doğrudan atanamadığı muallime-i evvel kadrosuna Haleb İnas Rüşdiyesi mezunu Zekiye ve Hatice Hanımlar görev yapmıştır. Bu durumun sebebi olarak Dâru muallimât mezunlarının sayıca az olması ve kız rüşdiye sayılarının artmış olmasından kaynaklanmaktadır (MF. MKT. 196/118-26/Z/1328).

Grafik: 14

1894 ile 1909 Arası Haleb İnas Rüşdiyesi Öğrenci Sayısı (SVH,2. Def'a, H.1312/1894-1895, S.128; SVH,23. Def'a, H.1313/1895-1896, S. 123; SVH,24. Def'a, H.1314/1896-1897, S. 124; SVH,25. Def'a, H.1315/1897-1898, S. 124; SNMU, 1316, 3.def'a S. 1013; SVH,27. Def'a, H.1317/1899-1900, S. 126; SVH,28. Def'a, H.1318/1900-1901, S. 137; SVH,29. Def'a, H.1319/1901-1902, S. 140; SVH,30. Def'a, H.1320/1902-1903, S. 140; SVH,31. Def'a, H.1321/1903-1904, S. 143; SVH,32. Def'a, H.1322/1904-1905,S. 145; SVH,33. Def'a, H.1323/1905-1906, S. 152).

³⁶ SVH,35. Def'a, H.1326/1908-1909, S. 137.

H. 1319/1901-1902 yılı Vilayet Salnamesinde 110 olarak verilen öğrenci sayısı, Maarif salnamesinde 83'tür (SVH,29. Def'a, H.1319/1901-1902, S. 140; SNMU, 1319, 4. def'a S. 534). H. 1321/1903-1904 yılı Vilayet salnamesinde 168 olarak verilen öğrenci sayısı, Maarif salnamesinde 170'tir (SVH,31. Def'a, H.1321/1903-1904, S.143; SNMU, 1321, 6.def'a S. 460). Haleb İnas Rüşdiyesinde öğrenci sayısı 80'nin altına düşmediği gibi 180'i de geçmemiştir.

4.3.2.15. İskenderun İnas Rüşdiyesi

1891 yılında kız öğrenciler için İskenderun İnas Rüşdiye Mektebi eğitime başlamıştır. Mektebin tam olarak faaliyete geçmesi ise 1894-1895 yıllarını bulmuştur. Mektebin resmi açılışı 1903 yılında gerçekleşmiştir (MF. İBT. 143/29-23/10/1321). H. 1321/1903-1904 yılında açılmış olan İskenderun inas rüşdiyesi iki muallim ile eğitim vermiştir. Mektebin muallimleri Muallime-i evvel Nefise Hanım, Muallime-i sâni Emine Hanım'dır. Mektebin H. 1321/1903-1904 yılında 72 öğrencisi bulunmaktadır (SVH, 31. H.1321/1903-1904, S. 275). 1326/1908-1909 yılında İskenderun Rüştüyesinin muallim maaşı Haleb ve Antakya'nın mal sandıklarından teslim alınmıştır. Haleb vilayetinde yapılan yazışmalar incelendiğinde 1910'da Mektebin ihtiyacı olan Küre ve Harita Mektebe gönderilmiştir (MF. MKT. 128/11-09/09/1328). İskenderun İnas Rüştüyesi ile ilgili en son belgenin bulunduğu tarih H. 1332/1913-1914 yılına aittir. Savaşın dolayı eğitime devam edilememiştir.

4.3.2.16. Urfa Sancağı İnâs Rüşdiyesi

Urfa Sancağı İnas rüşdiyesi 1903 yılında eğitime başlamıştır. Mektebin muallimesi Zekiye Hanım olup mektepte 50 öğrenciye eğitim verilmiştir (SVH, 31. Def'a, H.1321/1903-1904, S. 378). Ertesi yıl Muallime-i evvel Zekiye Hanım, nakış derslerini de yürütmüştür. Öğrenci sayısı 57'ye yükselmiştir (SVH,32. Def'a, H.1322/1904-1905, S. 388). 1908 yılında eğitim kadrosunun tamamen değiştiği görülmektedir. Muallime Hatice Hanım, Nakış muallimesi münhaldir. Mektebin temizlik işlerini Mubassıra Lamia Hanım ve Hademe Zülkadir Ağa yürütmüştür. Öğrenci sayısı 48'e düşmüştür (SVH,35. Def'a, H.1326/1908-1909, S. 397).

Dârü'l-muâllimat-ı Rüşdiye mezunu eksikliğinden Haleb inas rüşdiyesi mezunu Hatice Hanım, Urfa İnas Rüştüyesine muallim olarak atanmıştır (MF. İBT. 168/118-03/08/1323). Hatice Hanım hastalığından dolayı muallime-i ulalıktan alınmış ve nakış muallim-i sanîliğe daha düşük bir maaş ile tayin olmuştur (MF. İBT. 376/63-19/06/1330). Hatice Hanım Urfa inas rüşdiyesinde derecesinden dolayı muallim-i ulalalığının vekalet maaşını istemişse de uygun bulunmamıştır (MF. İBT.378/54-01/07/1330).

Urfa inas rüşdiyesi muallim-i ulalığa tayin olan Ayşe Hanım yerine gidemediği için laubali ve rahat hareketlerinden dolayı halkın rahatsız olduğu Feride Hanım atanmıştır. Daha sonra da bu şikâyetler doğrultusunda Feride Hanım'ın da yerine Havva Hanım tayin olmuştur (MF. İBT. 440/21-07/08/1331).

Urfa inas rüşdiyesi için ayrılan bütçe yeterli olmadığı için Urfa inas rüşdiyesinin resmi tüm iş ve işlemleri Urfa ibtidaiyesine havale edilmiştir (MF. İBT. 159/98-12/02/1323).

4.3.2.17. Maraş Sancağı İnâs Rüşdiyesi

Maraş sancağı inas rüşdiyesi H. 1322/1904-1905 yılında eğitime başlamıştır. Muallime Hâce Zehra Hanım olup mektepte 35 öğrenciye eğitim verilmiştir (SVH,32. Def'a, H.1322/1904-1905, S. 450). 1908 yılında ise Mektebin muallimi değişmiştir. Muallime Rakiye Hanım 50 öğrenciye eğitim vermiştir (SVH,35. Def'a, H.1326/1908-1909, S. 452).

Bina yetersizliği ile eğitime başlamış olan Maraş inas rüşdiyesi için ayrı bir binanın kiralanması gündeme gelmiş ancak bütçede gerekli paranın bulunmamasından dolayı ahaliden yardım ile başka bir bina yapılması kararlaştırılmıştır (MF. İBT. 317/78-17/04/1329).

Maraş inas rüşdiyesi muallim-i ulalığın Dârülmuallim mezunu Feride Hanım tayin olmuştur. Dârülmuallim mezunu muallimin görev yapması maraş inas rüştiyesine büyük katkı sağlamıştır (MF. İBT. 338/13-08/09/1329). 1914 yılına dek Maraş inas rüşdiyesi eğitime devam etmiştir (MF. İBT. 476/1-08/02/1332). Savaşın dolayı bu mektepte kapanmıştır.

Görüldüğü gibi hem kız hemde erkek rüşdiyelerinde muallim-i evvel bulunamaması problemi ile karşılaşmıştır. Kadrolara vekâleten atamalar yapılmıştır. Vekâleten yürütülen vazifelerde verilen maaşlar, asli kadrolardaki maaşların yarısı kadar ödenmiştir. Haleb rüşdiyeleri kademe itibari ile üç derecelidir. Ancak mali sıkıntılar, muallim yetersizlikleri sebebiyle ilk derece rüşdiyelerin sayısının az olmasına sebep olmuştur. Ayrıca Haleb'in sancak ve kazalarında numune rüşdiyesi olarak Mekteplerin açılma isteği ya da numune Mektebine dönüşme isteği problemi ile sık sık karşılaşmıştır. Ancak mali yetersizlikler bu talebe engel teşkil etmiştir.

4.3.3. Müslümanlara Ait Hususi Mektepler

Devletin bizzat açtığı mekteplerin dışında kalan mekteplerdir. Müslüman Hususi Mektepleri 1873 yılından sonra daha kapsamlı açılmaya başlanmıştır. Bu Mektepler batı tarzında eğitim veren kurumlara halkın rağbeti sonucunda ortaya çıkmıştır (Doğan; Çetin, 2017, S. 827). Devlet okullarının ihtiyaca cevap verememesi ve halkın daha nitelikli eğitim görme talebinin sonucu olarak ortaya çıkmıştır (Doğan; Çetin, 2017, S. 835). Bugünkü anlamdaki özel okulların tarihi ise Tanzimat dönemine dayanmaktadır. Gayrimüslimlerin özel mekteplerinin

resmî belgelerde yer almaya başlaması Islahat Fermanına dayanmaktadır (Keçeci Kurt, 2011, S.94). Müslüman Hususi Mekteplerinin ilk örnekleri İstanbul'da görülmüş daha sonra da vilayetlere yayılmıştır. Bu mekteplerin masrafları ahalinin ileri gelenleri tarafından karşılanmıştır. Aşağıdaki tablo 1912-1913 senesine ait Haleb'deki Hususi mektepler ile ilgili bilgi içermektedir.

Tablo: 21

Müslümanlara ait Hususi Mektep, öğrenci ve muallim sayıları (1328-1329/1912-1913 Senesine Mahsûs Ma'ârif-i Umuûmiye İhsâ'iyât Mecmûası, Levha 4, S.2, Matba'a-i Âmire, 1334)

Mekâtib-i İbtidâ'îye-i Husûsiye				Mülâhazat					
Liva	Mekâtib	Şâkirdan	Muallimîn						
	Zükûr	Înâs	Muhtelit	Yekûn	Zükûr	Înâs	Yekûn	Muallim	
Muallime									
Merkez	8	-	-	8	518	-	518	30	20
Maraş	18	26	-	44	445	570	1015	19	24
Mektepler sibyan Mektebi'dir									
Ayıntab	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Yekûn	26	26	-	52	963	570	1533	49	24

H. 1328-1329/1912-1913 yılında 52 tane hususi mektep bulunmaktadır. Bu Mekteplerde 73 muallim görev yapmıştır. Yukarıdaki tabloda genel hususi Mekteplerin dışında aşağıda verilen Mektepler Haleb'de açılmıştır.

4.3.3.1. Şemsü'l Maarif Mektebi

Haleb'deki Şemsül Maarif Mektebi 1321/1903-1904 yılından itibaren eğitim vermeye başlamıştır (SVH, 31. Def'a, H.1321/1903-1904, S. 432). Bu mekteplerin genel amacı Arapçayı Türklere öğretmek Osmanlıca'yı ilerletmektir (Keçeci Kurt, 2012, S. 105-123). Mektep 70 öğrenci ile eğitime başlamıştır. Mektebin öğrenci sayısı ertesi sene 200'e çıkmıştır. Mektep ibtidai ve rüşdiye düzeyinde eğitim vermiştir.

Şemsü'l-Maârif Mektebi Heyet-i İdâresi

1904-1905 yılında Şems'ül Maârif Mektebinin Heyet-i İdâresi kurulmuş olup aynı yıl İdari Heyetinden Müdîr-i sâni, Mubassır-ı evvel, Mubassır-ı sâni kadrolarına da atama yapılmıştır (SVH, 31. Def'a, H.1321/1903-1904, S. 432).

Tablo: 22

Şemsü'l-Maârif Mektebi İdari ve Eğitim Kadrosu

Yıl	Müdür	Müdîr-i sâni	Tabîb Yüzbaşı	Mubassır-ı evvel	Mubassır-ı sâni
1903-1904 ³⁷	Mehmed Necib Efendi	Abdullah Efendi	Sadeddin Bey	Kâmil Efendi	Bekrî Efendi

Şems'ül Maarif Mektebi Hey'et-i ta'lîmiyesi (SVH, 32. Def'a, H.1322/1904-1905, S. 450; SVH, 35. Def', H.1326/1908-1909, S. 140).

Hesab ve ahlak	Türkçe ve târîh muallimi	Arabî ve ulûm-ı diniye	Coğrafya muallimi	Kavaid-i Türkiye ve kitâbet muallimi	Fransızca muallimi	İngilizce muallimi	Hat muallimi
Mehmed Necib Efendi	Abdullah Efendi	Şeyh Mehmed Efendi	Celal Bey	Süleyman Efendi Mustafa Efendi	Naum Efendi Abdülkerim Efendi	Se Ahmed Fevzi Efendi lim Efendi	M Server Efendi Mustafa Efendi

Haleb'de 1322/1904-1905' de Şems'ül Maarif Mektebinin eğitimini yürüten 8 tane öğretmen bulunmaktadır. Yukarıdaki tablodan; Hesab, Ahlak, Türkçe, Târîh, Arabî ve Ulûm-ı diniye, Coğrafya, Kavaid-i Türkiye, Kitâbet, Fransızca ve İngilizce derslerinin okutulduğu görülmektedir (SVH, 32. Def'a, H.1322/1904-1905, S. 450). 1326 yılında Şemsül Maarif Mektebi 12 muallime sahip olmuştur. Yabancı dil olarak Fransızca ve İngilizce dersleri verilmiştir. Müfredata resim dersi eklenmiş olup resim dersinin muallimi Refik Bey tayin edilmiştir (SVH, 35. Def', H.1326/1908-1909, S. 140).

³⁷ SVH,31. Def'a, H.1321/1903-1904, S. 432.

4.3.3.1.1. *Maraş Sancağı Şemsü'l-Ma'ârif Mektebi*

Şemsü'l Maarif Mektebi'nin şubesi Maraş'ta açılmıştır. Muallim Mahmud Nedim Efendi olup Mektebin 35 öğrencisi bulunmaktadır (SVH,32. Def'a, H.1322/1904-1905, S. 450). 1322 yılından sonra mektep ile ilgili kayıtlara ulaşılamamaktadır.

4.3.3.2. *Şemsü'l Terakki Mektebi*

Şemsü'l Terrakki Mektebine Salname verilerinde H. 1322/1904-1905 ve H. 1236/1908-1909 yıllarında ulaşılmıştır. H. 1326/1908-1909 yılından sonra bu Mektep ile ilgili bilgiler bulunmamaktadır. İbtidâî derecesinde eğitim veren bu Mektebin Müdürü Şefik Efendi, Muallim Abdurrezak Efendi'dir. Mektep 33 öğrenci ile eğitime başlamıştır (SVH,32. Def'a, H.1322/1904-1905, S. 148).

1904-1905'te açılmış olan Mektebin Müdür-i evvel Mehmed Şefik Efendi'dir. Mektepte 1908-1909 yılında idare heyeti kurulmuştur. Müdür-i sanî Halid Efendi, Doktor Yüzbaşı Hasan Bey'dir. Bu Mektebin 2 adet Mubassır, 3 adet Hademesi ve 100 adet talebesi bulunmaktadır. Mektebin derecesi İbtidâî ve Rüşdî düzeydedir (SVH,35. Def'a, H. 1326/1908-1909, S. 141).

Hesab, Ahlâk, Hüsn-i hatt-ı Türkî, Fransızca, Resim, Ulûm-ı diniye, Arabî, Kırâ'at-i Arabiye ma'a imlâ muallim, Kuran-ı Kerîm ma'a tecvîd, Türkçe mükâleme, kırâ'at-i Türkiye ma'a imlâ, Coğrafya, Kavâ'id-i Osmanî, Farisî, Târîh, İngilizce, Fransızca dersleri verilmiştir. Ayrıca İhtiyat muallimi de atanmıştır (SVH,35. Def'a, H.1326/1908-1909, S. 141). Şemsül Terraki Mektebindeki eğitim kadrosu 11 kişiden oluşmakta olup yabancı dil olarak İngilizce ve Fransızca dersleri verilmiştir.

4.3.3.3. *Numûne-i Terakkî Mektebi*

Haleb'de 1904 yılında kurulmuş olan diğer bir Hususi Mektep Numune-i Terakki Mektebi'dir. Numune-i Terakki Mektebinin amacı Arapça'yı Türklere öğretip Osmanlıca'yı ilerletmenin yanı sıra Matematik eğitimini daha ileri düzeye taşımak hedeflenmiştir (Keçeci Kurt, 2012, S.116). 1896 yılında Numûne-i Terakki Mektebi Maârif Vekâletine bağlanmıştır (Fazlıoğlu, 2003, S. 500). Numune-i Terakki Mektebinin masrafları İslam cemaatinin ileri gelenleri tarafından karşılanmıştır (Gezer, 2019, S.60).

Salname verilerinde Numune-i Terakki Mektebinin adı sadece H. 1322/1904-1905 yılında görülmektedir. Müdür Ahmed Rıza Efendi, Türkçe muallimi Ahmed Rıfat Efendi'dir. Mektebin 200 öğrencisi bulunmaktadır. Bu mektep İbtidai ve Rüşdî düzeyde eğitim vermiştir (SVH,32. Def'a, H.1322/1904-1905, S. 148).

Müslümanlara ait hususi Mektepler H. 1328/1910-1911 yılına kadar eğitim vermişlerdir. Bu Mektepler 1. Dünya Savaşı'nın çıkmasının ardından bölgenin Osmanlıdan çıkması ile de kaybedilmiştir.

4.4. Haleb Vilayetinde Ortaöğretim

İdâdi kelime olarak bir şeyi hazırlamaya yönelik yer anlamına gelmektedir³⁸ (Demirel, 2010, S. 23; Pakalın, 1951, S.34). İdâdi kelimesi tanzimat dönemine kadar batı tarzı açılan Mekteplerde hazırlık sınıfı olarak kullanılmıştır. Ayrıca Harp Mektebine ve Askeri tıbbiye girmek isteyen öğrencilerin eksikliklerini tamamladıkları hazırlık sınıflarına da bu isim verilmiştir (Unat, 1964, S. 45). 1847'de rüşdiyelere öğrenci hazırlayan Sıbyan Mekteplerine de İdâdi denilmiştir. Lise kademesine denk gelen İdâdiler, Askeri ve Sivil (Mülki) yüksek Mekteplere öğrenci yetiştirme kapsamında iki kısımlı olarak açılmıştır (Öztürk, 2000, S. 464-466). İdâdilerde 10-15 yaşları arasında ibtidai Mektebi mezunu veya 13-18 yaşları arasında rüşdiye mezunu öğrencilere yönelik eğitim verilmiştir (Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, 1286, S.13).

İdâdi Mektepleri 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesinin yayınlanmasından sonra ortaöğretim kurumu haline getirilmiştir. Osmanlı vatandaşları eğitimlerini üst kademelerde de alabilmeleri için dört yıllık rüşdiyelerin üstüne üç yıl eğitim veren İdâdilerin açılması planlanmıştır (Akyüz, 2009, S.166).

Maarif-i Umumiye Nizamnamesine göre 1000 haneden fazla olan yerlerde İdâdilerin açılması planlanmıştır. Açılması planlanan bu İdâdilerin bütün masrafları Maarif idaresi sandıklarından karşılanacağı ifade edilmiştir. Ayrıca İdâdiler de altışar muallim ve mubassır ile kapıcı ve hademelerinde görev yapmaları kararlaştırılmıştır. Nizamnâmenin 38. Maddesine göre okutulacak dersler de belirlenmiştir. Bu dersler şunlardır; Mükemmel Türkçe Kitâbet ve İnşâ, Fransızca, Kavânîn-i Osmâniye, Mebâdi-i İlm-i Servet-i Mîlî, Coğrafya, Târih-i Umûmî, İlm-i Mevâlid (Tabiat Bilgisi), Cebir, Hesab ve Defter Tutma Usulü, Hendese ve İlm-i Mesâha, Hikmet-i Tabiiye, Kimya ve Resim'dir.³⁹

İdâdilerde okutulacak lisanlar bölgeler arasında farklılık göstermiştir. Bölgenin gereklerine göre Üsküb ve Manastır'da Rum ve Bulgar; Yanya ve Midilli'de Rum; Adana, Haleb, Diyarbakir, Erzurum, Sivas, Ankara ve Kastamonu'da Ermeni; Bağdat'da İngiliz ve Fars

³⁸ Bknz. Develioğlu, Ferit; "İdâdi" Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat, Aydın Kitabevi, Ankara 1999, S. 409.

³⁹ Cevad, Mahmud; Maârif-i Umûmiye Nezâreti Tarihçe-i Teşkilât ve İcraâtı -XIX: Asır Maârif Tarihi, Haz. Taceddin Kayaoğlu, Ankara, 2001, S.431.

lisanlarının verilmesi kararlaştırılmıştır. İdâdilerde bu lisanların eğitimini verecek muallimlerin maaş esasları da belirlenmiştir (MF. MKT. 324/1-26/M/1314).

Maarif-i Umumiyye Nizamnamesinde öngörülen İdâdiler 1874 yılına kadar açılmamıştır. 1874 yılında çıkarılan irade ile Daarülmaârif İdâdi şeklini almış ve böylece ilk İdâdi açılmıştır (Demirel, 2010, S.25, 26). 1885 yılında Bursa, Edirne, Konya, Çanakkale’de İdâdi adı verilen kademeler açılmış olup İzmir, Selanik, Trabzon, Rodos, Konya, Ankara, Üsküp, Priştina, Serfice, Gümölcine, Manisa, Adana, Halep, Maraş, Kırşehir, Çankırı, Teke, Bitlis, Muş, İzmit ve Sivas şehirlerinde İdâdi Mekteplerinin açılmasına karar verilmiş ve eğitim verilecek binanın yapımına başlanmıştır (Kodaman, 1988, S.189). Vilayetlerde ilk mülki İdâdi 1874’te Mora Yenişehir’de açılmıştır (Demirel, 2010, S. 7). İdâdilerin Osmanlı vilayetlerine yaygınlaşması ise II. Abdülhamid dönemine denk gelmiştir (Kodaman, 1991, S. 117). 1906 yılında Osmanlı devletindeki bütün vilayetlerde İdâdi sayısı 109, öğrenci sayısı ise 20.000’e ulaşmıştır (Kodaman, 1988, S. 129).

1892’ de Umûm-ı Mekâtib-i İdâdiye-i Mülkiye’nin yayınladığı talimatta idâdilerdeki görevli müdür, müdür-i sânilerin, muâvinlerin, mubassırların, kâtiblerin görevleri ayrıntılı olarak anlatılmıştır. Öğrencilerin Mektebe kabulleri, öğrencilerin yiyecek ve giyecekleri ile gündüzlü ve geceli idâdilerin esasları, öğrencilerin imtihanları, uygulanacak ceza ve mükâfat esasları da tanımlanmıştır. (Cevad, 2001, S.431).

İdâdilerin masrafları konusunda mahalli idarelerin desteğini İdare-i Vilayat Nizamnamesi kanunda da belirtildiği üzere İdâdilerin tesisi ve masrafları mahalli maarif hisselerinden de karşılanması kararlaştırılmıştır (MF. İBT. 368/1-26/R/1330). Bu amaç için II. Abdülhamid döneminde idâdi mektepleri için Maarif Hisse-i İanesi adı altında bir gelir kalemi ihdas edilmiştir (Somel, 2001, S.69-74; MF. İBT. 372/70-24/Ca/1330).

1892 yılındaki talimatta taşra idâdileri beş ve yedi yıllık olmak üzere açılmıştır. Maarif geliri iyi olan vilayetlerde leyli ve nehari (gündüzlü) olarak yedi yıllık, sancaklarda ve maarif geliri az olan vilayetlerde beş yıllık olarak nehari (gündüzlü) İdâdilerin açılması öngörülmüştür (Hatip, 2007, S. 40). Maddi imkânsızlıklar tüm kademelerde olduğu gibi İdâdilerin açılmasını da etkilemiştir. 1302/1884-1885’te toplamda 28 tane İdâdi Mektebi açılabilmiştir (Kodaman, 1991, S.118-119). 1892 yılına gelindiğinde idâdiler beş ve yedi yıllık olarak iki kısım ile eğitim vermişlerdir. Vilayetlerdeki İdâdilerin eğitim süreleri de birbirinden farklıdır. Bunun sebebi vilayetlerdeki maarif bütçelerinin birbirinden farklı olmasıdır. Bazı vilayetlerde yedi yıllık İdâdi açabilecek bütçe bulunamamaktadır (Öztürk, 2000, S.464-466; Kodaman, 1991, S. 118-122). Beş ve yedi yıllık İdâdi mkteplerinin ilk üç senesi rüşdiye diğer senelerin de ise İdâdi

eğitimi verilmiştir. Üç yıllık rüşdiye eğitiminden sonra sancaklarda iki, vilayette ise dört yıl olarak İdâdilerin süresi belirlenmiştir (Nafi Atuf, 1932, S.10). Daha sonra İdâdi Mekteplerinin üçü rüşdi ve ikisi İdâdi sınıfı olmak üzere beş şubeden oluşturulmuştur (MF. MKT. 1244/22-03/N/1340).

Haleb’de açılmış olan dört adet mülki idadi mektebi bulunmaktadır. Bunlar; Haleb İdadisi 1892 yılında, Maraş İdadisi 1901 yılında, Ayıntab İdadisi kesin tarih olmamakla 1911’de, Urfa İdadisi 1902’de açılmıştır.

4.4.1. Haleb Mülki İdâdi Mektebi

1887 yılında Haleb İdâdisinin yeri için zemin kira bedeli şerriye mahkemesince 200 kuruş olarak belirlenmiştir (MF. MKT. 110/68-03/12/1305). Ertesi sene mektebin açılış fetvası onaylanmıştır (MF. MKT. 111/89-30/12/1306). H. 1310/1892-1893 yılında Haleb İdadisi tören ile açılmıştır (Y. PRK. UM. 25/50-01/03/1310). Haleb İdadisi yukarıda verilen esaslar doğrultusunda eğitime başlamıştır.

Haleb vilayetinde idâdilerin açılması için yer tahsisinde iltizam sistemi kullanılmıştır. Osman Paşa Vakfı'na ait arsaya Mekteb-i İdâdi inşa olunduğu ve emsali gibi arsa için binde on kuruş üzerinde mukataa tahsisi gerektiği kayıtlardan anlaşılmaktadır (BEO. 2623. 196682. 13/Ca/1323- Evkaf; 196682). Maddi yetersizlikler Haleb’de inşa olunan Mekteb-i İdâdiyyenin masrafları, beklenilenin üzerinde olmasından dolayı inşaatın tamamlanma problemi ile karşılaşmıştır. Problemi gidermek için durum tespiti yapılmıştır (MV. 53/24-31/64-21/Ş/1305). Yapılan keşif sonucunda İdâdinin tam bitirilmesi için gerekli 500 kuruş verilerek mektep tamamlanmıştır (MV. 53/24-23/Ş/1327).

Mahalli idarenin idâdi tesisi ve masrafında görülen ekonomik destek muallim maaşlarının ödenmesinde de görülmektedir. Haleb’e bağlı Maraş ve Urfa İdâdilerindeki görevli bevvap ve muallim maaşları mal sandıklarından ödenmiştir (TS. MAe. 1381/23-27/s/1326).

Mahalli idarenin sadece maarife destek olmasının yanı sıra söz sahibi olduğunu da Urfa'da açılması düşünülen İdâdi Mektebine nakil olup kapatılacak olan Hayriye ve Saidiye İbtidaiye mektep muallimlerinin maaşlarını alamadıklarına dair müracatları üzerine durumun mahallinden sorulduğundan anlamaktayız (MF. MKT. 709/54-03/Ra/1321).

Maddi imkânsızlıklar sebebiyle ilk etapta Haleb vilayeti'ne bağlı Maraş, Urfa, Ayıntab ve Antakya'da İdâdi Mektebinin açılmaması, Haleb İdadisi'nde mümkün olduğu kadar ücretli öğrenci alınıp ücretsiz öğrenci sayısının 25'i geçmemesine özen gösterilmiştir (MF. MKT. 325/44.02/S/1314).

Osmanlının bazı vilayetlerinde olduğu gibi Haleb vilayetinde de rüşdiyelerin bir kısmı İdâdiye çevirilmiştir. Bu durumun örneğini Haleb'de Maraş Rüşdiyesi'nin İdâdiye çevrilmesinde görülmektedir (MF. MKT. 159/70-10/B/1310). Haleb İdâdisinin leyliye (yatılı) çevrildiğinden memurların çoğunun tayin emirleri ile maaş miktarı değişmiştir (MF. MKT. 159/128-12/B/1310). Haleb İdâdisinin leyliye çevrilmesinden dolayı gece görevlilerine talebe gibi tayinat (Erzak) verilmesi gerekmiştir (MF. MKT. 171/43-25/Za/1310).

Ahalinin desteği ile tamamlanarak eğitime başlamış olan Haleb İdâdisinin ihtiyaçları Maarif nezaretinin desteği ile karşılanmıştır. Nezaret, Haleb İdâdisi öğrencilerine tıbbi malzeme ihtiyacını karşılanması için 1.500 kuruş göndermiştir (İ. ŞD. 104/6211-17/Ca/1308). Giyecek konusunda iklime uygun olarak yatılı İdâdi öğrencilerine yedek pantolon yerine bir kot, keten elbise verilmiştir (MF.MKT. 285/63-09/R/1313). Ayrıca İdâdi öğrencileri için satın alınan çuha, püskül de gönderilmiştir (MF. MKT. 317/36-22/Z/1313). Haleb İdâdisinin gündüzlüye çevrilmesi ile taşra İdâdisine kaydolan öğrencilere melbusat denilen giyecek yardımının alınıp alınmadığı sorgulanarak eksikler giderilmeye çalışılmıştır (MF. MKT. 521/31-28/R/1318).

Nezaret eğitim için gerekli malzeme gönderdiğinde kontrollerini sağlayarak denetlemiştir. Haleb İdâdi ve rüşdiye mekteplerine dağıtılmak üzere gönderilen haritaların beş sene içerisinde bozulmaması, korunup muhafazası gerekirken, bu haritelerin niçin bozulduğu Maarif idaresinden sorulmuştur. Bu durum bize metaryallerin kontrol edilerek zarara uğradığında sorgulandığını da göstermektedir. (MF. MKT. 793/15-15/Ca/1322).

İdâdi programında yapılan değişiklikler 1900/1901 yılında Haleb Mekatib-i İdâdiye programlarında da uygulanmıştır (MF. MKT. 535/5-15/B/1318). Haleb İdâdisi'nde sınıf geçme notunun yükseltilmesi gündeme gelmiş ancak buna gerek olmadığı kararlaştırılmıştır (MF. MKT. 631/51-28/S/1320). Ayrıca Haleb İdâdisinde uygulanan imtihanların zamanı ile ilgili kararlar alınmıştır. Haleb'in sıcak memleketlerden olmasına binaen İdâdi Mektebi imtihan-ı umumilerinin geçmiş yıllarda olduğu gibi Mayısta başlayarak Haziran da bitirilmesine müsaade edilmiştir (MF. MKT. 496/43-30/Za/1317).

Bütün Osmanlı vilayetlerinde olduğu gibi Haleb İdâdisindeki ders programları başka vilayetlerdeki rüşdiye programlarının düzenlenmesinde kıstas teşkil etmiştir. Silivri Maarif komisyonu rüşdiye programı; Haleb, Selanik, Bayezid, Diyarbekir ve Silivri İdâdilerinden gelen tahriratlarla düzenlenmiştir (MF. İBT. 319/99-29/R/1329).

Haleb İdâdilerinde Arapça muallimliği için medrese mezunları talep edilmiştir. Haleb, Mısır ve Dersaadet'te muhtelif medreselerde tahsil görmüş Halebli Abdullah Zühdi b. Mehmed

Efendi'nin ve Pir Mehmed Paşa Medresesi talebelerinden Elbistanlı Ali b. Hafız Mehmed Efendiler gibi donanımlı kişiler Haleb İdâdisi arapça muallimliği için sınavına girmişlerdir (MF. MKT. 1157/68-25/B/1328; MF. MKT. 1157/100-27/B/1328).

Haleb İdâdisi muallimlerine maaş kesintisinden memuriyetlerine son verilmesine kadar cezalar da uygulanmıştır. Bursa Medrese-i Muallimini Müdür-i sabıkı Mehmed Niyazi Efendi'nin Haleb İdâdisinde bulunduğu esnada bir talebeye fiil-i şenide bulunduğu anlaşılınca memuriyetle ilişkisi kesilmiştir (ŞD. 2823/8-07/L/1331).

Osmanlı Devleti'nde alınan eğitimden sonra İdâdi mezunları kendi memleketlerinde çalışmak istemeleri genel olarak görünen bir durumdur. Haleb İdâdi mezunlarından İbrahim Efendi memleketi olan Konya'daki İdâdi ve rüşdiye Mekteplerinden birine tayin istemiştir (MF. İBT. 220/47-09/M/1327). Bu durum çalışmanın ve mezunlarını takibini zorlaştırmaktadır. Haleb'de okuyup Haleb'de görev yapanlar da bulunmaktadır. Haleb İdâdi mezunları Haleb dâhilinde bulunan Nizib Mekteb-iRüşdiyesi Muallim-i Evvelliği'ne, İdâdi mezunlarından Cevdet Efendi ve Rakka Mekteb-iRüşdiyesi Muallim-i Evvelliği Vekâleti'ne Nizib Muallimi Süleyman Efendi'nin tayin edilmesinden anlaşılmaktadır (MF. İBT. 339/14-19/N/1329).

İdâdilerin müdür kadroları incelendiğinde atama yapılırken müdürlerin Mekteb-iAliyye mezunu olmasına özen gösterilmiştir. Bu durum Haleb İdâdisinde de dikkat edilen şartların başında olmuştur. Haleb İdâdisi kitabet, usul-i defteri ve hesap muallimi Ahmed Şükrü Efendi'nin Mekatib-i aliyye mezunu olmadığından İdâdi müdürlüğüne tayin edilememiştir (MF. MKT. 300/7-18/B/1313).

Haleb İdâdisindeki muallimlerin yeterlilikleri incelendiğinde alanlarında oldukça donanımlı kişiler muallim olarak görev yapmışlardır. Haleb İdâdisi Fransızca Muallimi İzzet Bey tarafından hazırlanan "*Tehzibü'l-Lisan*" adlı risale, bütün İdâdilerde okutulmuştur (MF. MKT. 276/65-24/S/1313).

Haleb İdâdisinde öğrenciler mektebe hoca ve ders talep edebilecek, derslerin faydalarını dile getirebilecek kadar özgür bir ortama sahip olmuşlardır. Haleb İdâdisi öğrencileri hüsn-i hat ve jimnastik dersine olan ihtiyaçlarını dile getirmişler, muallim ve maaşının teminini istemişlerdir (MF. MKT. 670/24-19/B/1320).

I.Dünya Savaşı, Haleb Mekteplerinin bütün kademelerini etkilediği gibi İdâdi kademesini de etkilemiştir. Askeriyedeki ihtiyaçlar eğitim de de düzenlemelere gidilmesine vesile olmuştur. Mekatib-i İdâdiye son iki sınıf talebesinden askerlik yaşına girenlerin şهادetnamelerini alıncaya kadar mezun sayılacakları bildirilmiştir (MF. MKT. 276/65-24/S/1313).

Haleb İdâdisi personel cedveli incelendiğinde Müdür Abdi, Ömer Lütfi, Hasan Hazım, Faik, Muhyiddin Beylerin; Hesab, Hendese Muallimi Emrullah, Liyon, Şükrü Sami, Rıfat, Antovan, Ahmed Şükrî, Hasan Hazım, Mehmed Faik, Ahmed Şükrü Efendi, Haşim Efendilerin; Tarih ve Tab-i Umumi Abdi, Sami, Abdullah, Haşim, Musa el-Kazım Efendilerin; Rika/Hün-ü Hat Muallimi Hasan, Fethullah, Hasan Tahsin Efendilerin; Lisan-i Osmani/Edebiyat Muallimi Ahmed Hamdi, Abdurrahim, İzzet Bey- Musa Kazım, Abdullah, Kazım Efendilerin; Arabi - Farsi Muallimleri Abdullah, Naci, Musa Kazım, İsmetullah, Hasan Tahsin Efendilerin; Cografya Muallimi Safa, Liyon, Ahmed Cemal, İzzet, Abdullah, Haşim, Hamdi, Alaaddin Efendilerin; Fransızca Liyon, Antovan, İzzet, Mehmed Faik, Beravent Efendilerin; Kavâ'id-i Osmanî muallimi Kemal, Sami, İzzet, Ahmed Şükrü, Hasan Hazım, Yerevant, Mehmed Faik, Bedî Nuri Efendilerin; Resim Muallimi Hayri, Fethullah, Rıfat, Ahmed Şükrü, Mahmud Celaleddin Efendilerin olduğu görülmektedir.

Haleb İdâdisinde Heyet-i Talimiyye adında ayrı bir kurul oluşturulmuştur. Bu kurul içinde idareci olup ders veren isimler de bulunmaktadır.

Haleb İdâdisi Heyet-i Talimiyye personeli cedveli incelendiğinde Muavin-i evvel- Muavin-i sâni Sami, Rıfat, İzzet, Şerif, Mehmed Haşim, Musa el-Kazım Efendilerin; Muavin-i salîs Ahmed Cemal, Abdurrahim, İzzet, Haşim, Musa el-Kazım, Aladdin, Kadri Efendilerin; Edebiyat Muallimi Ömer Lütfü, Sami Bey, Abdurrahim, İzzet, Rıfat, Faik, Mehmed Nadir Efendilerin; Kimya Muallimi Ömer Lütfü, Sami, İzzet, Rıfat, Şerif, Alaaddin, Muhiyyidin Efendilerin; Ma'lûmât-ı fenniye Sami, Hasan Hazım, Abdurrahim, Mehmed Rıfat Efendilerin; Hikmet-i tabî'ye Muallimi Ahmed Cemal, Abdurrahim, İzzet, Nabi, Ahmed Şükrü, Şerif, Muhiyiddin Efendilerin; Makine Muallimi Rıfat, İzzet, Şerif, Muhiyiddin Efendilerin; Katib ve mübâya'a memuru Ahmed Şükrü, Mahmud Celaleddin, Emin, Ali Rıza Efendilerin; Ulûm-i diniye muallimi Hasan, İsmetullah, Rıfat İsmet Abdullah, İsmetullah Efendilerin; Tabîb Ogüst, Mehmed Ali, İsmail Şükrü, Besim Efendilerin; Usul-i Deftir Muallimi Ahmed Şükrü, Şükrü, Abdurrahim, İzzet, Mahmud Celaleddin, Mehmed Nadir, Kadri Efendilerin olduğu görülmektedir.

1904-1905 yılında Haleb İdâdisi eğitim-öğretim kadrosu başta müdür olmak üzere değişmiştir. H. 1322/1904-1905 yılında Müdür olan Muhiyiddin Bey uzun bir süre Haleb İdâdisinde müdürlük vazifesinde bulunmuştur. H. 1316/1898-1899 yılından itibaren Ermenice muallimi atanmış olan Haçator Efendi uzun süre görev yapmıştır. H. 1318/1900-1901 yılından H. 1322/1904-1905 yılına kadar Faik Efendi Haleb İdâdisinde müdürlük görevinde bulunmuştur. Faik Efendi'nin müdürlüğü döneminde muallim kadrosunun çoğu değişmiştir.

Heyet-i Talimiyede de muallim sayısı artmıştır. Ayrıca kozmografya derslerinin verilmesi ile astronomi, fizik ve matematik ilimlerinde öğrencilerin ilerlemeleri istenmiştir. Görevliler içerisinde İmam olan Şeyh Ferid Efendi de görev yapmıştır.

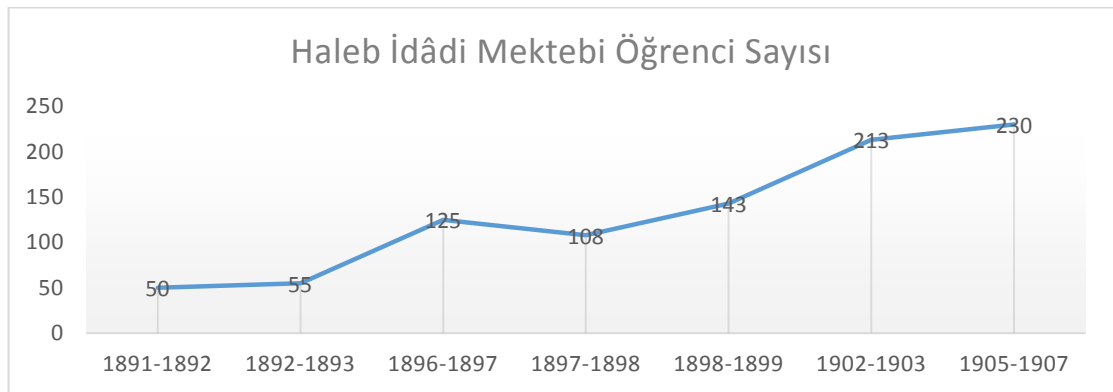
İhtiyât (Hazırlık) Sınıfı Muallimleri

H. 1319/1901-1902 yılında Haleb İdâdi Mektebinde Faik Efendi'nin müdürlüğü döneminde ihtiyat sınıfı oluşturulmuştur. İhtiyât sınıfının oluşturulması ile İdâdi heyetinde verilen kararlar tekrar görüşülmüştür. Yapılan istişareler ile daha sağlıklı kararlar alınmak istenmiştir. İhtiyat sınıfı muallimleri: İsmetullah Efendi, Ali Rıza Efendi, Şeyh Ferid Efendi, Şeyh Mehmed Efendi, Misak Efendi, Mubassır ve muallim Emin Efendi'dir (SVH, 29. Def'a, H.1319/1901-1902, S. 139). 1320'de de aynı kadro çalışmalarına devam etmiştir. H. 1323/1905-1906'da kadroya Muallim Avni Efendi, Mubassır Habib Efendi eklenmiştir.

Haleb İdâdisinin Diğer Görevlileri incelendiğinde Mubassır Ferid, Ömer Vafı; Depo Memuru Avni, Habib, Abdüss Hüsnü Efendi elâm Efendi; Mübayya Mehmed, Corci, Mustafa Efendi'nin olduğu görülmektedir.

Grafik: 15

Haleb İdâdisi Öğrenci Sayısı (SVH, 19. Def'a, H. 1308/1890-1891, S. 90; SVH, 20. Def'a, H. 1309/1891-1892, S. 93; SVH, 24. Def'a, H. 1314/1896-1897, S. 123; SVH, 25. Def'a, H.1315/1897-1898, S. 123- 133; SNMU, 1316, H.1316/1898-1899, 3.Def'a, S. 1008; SVH,30. Def'a, H.1320/1902-1903, S. 362; SVH, 34. Def'a, H. 1323/1905-1906, S. 484)

Öğrenci sayısı 250'ye ulaşamadığı gibi 50'nin altına da düşmemiştir. 1313/1895-1896-1314/1896-1897 eğitim yılında 107 öğrenciden 26 kişi leyli(yatılı) ve ücretli, 18'i leyli ve ücretsiz, 63 öğrenci gündüzlüdür (SVH,27. Def'a, H.1317/1899-1900, S. 121). 1314/1896-1897-1315/1898-1899 eğitim yılında 108 öğrenciden 53 kişi leyli(yatılı), 55 kişi Nehari (yatılı olmayan), 7 Sınıf bulunmaktadır (SVH,25. Def'a, H.1315/1897-1898, S. 123). 1315/1897-

1898-1316/1898-1899 eğitim yılında 143 öğrenciden 23 kişi leyli(yatılı) ve ücretli, 20'si leyli ve ücretsiz, 100 öğrenci gündüzlüdür (SVH,28. Def'a, H.1318/1900-1901, S.137). Haleb İdâdi Mektebinde 1315/1897-1898-1316/1898-1899 yıllarında Gayrimüslimler yatılı olarak bulunmamakta gündüzlü eğitimde ise sayıları %8'e denk gelmektedir. 1323/1905-1906-1324/1906-1907 eğitim yılında 230 öğrenciden 43 kişi leyli(yatılı) ve ücretli, 19'u leyli ve ücretsiz, 168 öğrenci gündüzlüdür.

4.4.2.Maraş Sancağı İdâdi Mektebi

1901'de Maraş rüşdiyesi İdâdiye dönüştürülmüştür (MF. İBT. 101/26-28/Ra/1319). Mektebin müdürü Şakir Efendi, Muavin-i evvel'i Mustafa Lâmi Efendi, Muavin-i Sanî si ise Rıf'at Efendi'dir. Mektebin yönetim kadrosunda değişiklik görülmemektedir. Maraş İdâdisi 7 yıllık eğitim veren İdâdilerden olamamış 5 yıl eğitim veren İdâdiler grubunda yer almıştır.

Maraş İdâdisi rüştiyeden çevirildiği için bina olarak yetersizlikler ile eğitime başlamıştır. Maraş İdâdi Mektebinin daha iyi eğitim verebilmesi için Mektep binasının genişletilmesi ve tamirine ihtiyaç duyulmuştur (BEO. 3286/246378-03/Ra/1326).

Mahalli idarenin muallim maaşına desteğini Maraş İdâdisinde de görmekteyiz. Ermenice muallimliği yapan Hozin Efendi'ye, maaş tahsisi talebinin bütçede karşılığı olmamasından kaynaklı olarak mahallince karşılanmıştır (MF. MKT. 629/31-19/S/1320).

Tüm kademelerde olduğu gibi Maraş İdâdisinde de muallimlerin işledikleri suçlar incelenmiş görevden alınmaları hatta başka memuriyete getirilmemeleri dahi söz konusu olmuştur. H. 1321/1903-1904 yılında Maraş İdâdisi Heyeti Talimiye üyesi ve Malumat-ı Fenniye, Cebir, Hıfzussıhha, Usul-i Defterî, Fransızca, Tarih muallimi Mustafa Lami Efendi sarhoşluk ve sarkıntılık yaptığı gerekçesi ile şikâyet edilmiş olup yapılan tahkikat sonucunda azledilmiştir. Bu sebepten başka bir memuriyette istihdamının da gerçekleştirilmemesi kararı alınmıştır (MF. İBT. 465/84-16/Z/1331). Maraş İdâdisinin personeli ve talimiye heyeti incelendiğin de aşağıdaki tablo karşımıza çıkmaktadır.

Maraş Sancağı İdâdi Mektebi personel ve Heyet-i Talimiye cedveli incelendiğinde Türkçe, Kitabet, Usul-ü defter Muallimi Muallimi Şakir, Lâmi' Efendilerin, Malumât-ı ziraiye ve sıhhiye Muallimi Mustafa Lami Efendilerin; Hesab, Hendese Muallimi Avni, La'mi, Fazıl Efendilerin; Tarih ve Tab-i Umumi Muallimi Abdullah Hilmi, Fazıl, Hafız Mehmed Efendilerin; Rika/Hün-ü Hat Muallimi Turan, Mehmed Agâh Efendilerin; Arabi-Farsi Muallimi Abdullah Hilmi, Hacı Sabit Efendilerin; Coğrafya- Tarih Muallimi Rıfat, Fazıl, H. Mehmed Efendilerin; Fransızca, Ermenice Muallimi Havrin, Lâmi' Efendilerin; Hüsn-i hat Muallimi Turan, Mehmed Agâh Efendilerin; Ulûm-ı diniye, ahlak muallimi Hacı Mehmed Avni

Efendi'nin; Jimnastik, resim Muallimi Galib, Mehmed Efendilerin; Mubassır Hacı Hüseyin Efendi'nin; Hademe Hevnan, İsmail, Ali Efendilerin olduğu görülmektedir.

Bir muallim birden çok dersin eğitimini vermiştir. 1908 yılında Lisân-ı Osmânî ve kitabet dersleri ayrı ayrı muallimler tarafından verilmiştir. Ders programlarındaki dersler incelendiğinde beşerî ilimlerin yanında jimnastik, resim gibi bedeni ve sanatı geliştirmeye yönelik derslerinde verildiği görülmektedir.

4.4.2.1. Maraş İdâdi Mektebi Öğrenci Sayıları, Masraf Cedveli, Maaş Çizelgesi, İmtihan Cedveli, Muallim Menşeleri ve Veli meslekleri

Mektebin 1318/1319 eğitim ve öğretim yılında 110, 1321 eğitim ve öğretim yılında 104 öğrencisi bulunmaktadır (SVH,31. Def'a, H.1321/1903-1904, S. 431; SNMU, 1321, 6.def'a, S. 457). H. 1326/ 1908-1909 yılında öğrencilerin sınıflara dağılımlarına baktığımızda ise;

Aded	Sene
8	5. Sene
18	4. Sene
26	3. Sene
27	2. Sene
43	1. sene
120	Yekûn'dür (SVH,35. Def'a, H.1326/1908-1909, S. 452). Üst sınıflardaki öğrenci

sayılarının az olduğu görülmektedir.

Tablo: 23

1912-1913 yılı Maraş İdâdisi Mektebi Tahsisatı (1328-1329/1912-1913 Senesine Mahsûs Ma'ârif-i Umuûmiye İhsâ'iyât Mecmûası, Levha 23, S.24, Matba'a-i Âmire, 1336).

1328-29 sene-i dersiyesi mekâtib-i İdâdiye tahsîsâtı

Mektebin Adı	Tahsîsât-ı Seneviye		Yekûn	Mektep Binâsının Kıymeti	Me'cûr olanların icâre-i senevîyeleri	Târih-i Te'sîs ve Kûşâdı	Mülâhazât
	Ma'âşât	Masârifât					
Haleb- Maraş	86 640	2 250	88 890	120 000	-	1317	-

Genel	6 744 806	1 143 499	7 888 305	6 788 959	120 000	-	-
Ykn							

Tablo: 24

1913-1914 yılı Maraş İdâdi Mektebi Tahsisatı (1329-1330/1913-1914 Senesine Mahsûs Ma'ârif-i Umuûmiye İhsâ'iyât Mecmûası, Levha 27, S.58, Matba'a-i Âmire, 1336).

Vilâyet	Tahsisât-ı seneviye			1328-29 senesindeki tahsîsât	Her iki senenin farkı	Mektep binâsının kıymeti	Me'cûr olanların icâre-i senevîsi	Mektebin târih-i te'sîs ve küşâdı
	Ma'âşât	Masârifât	Yekûn					
Maraş İdâdisi	84 000	4 000	88 000	88 890	-890	120 000		1317

Her iki eğitim yılında da Maraş İdâdi Mektebinin masrafları incelendiğinde en büyük pay maaş kısmında olduğu görülmektedir. İki yıl arasında maaşlar için ayrılan gider azalırken mektep masraflarının arttığı görülmektedir. Bu durum muallim sayısının azalmış olmasından kaynaklanmaktadır.

Tablo: 25

1912-1913 yılı Maraş İdâdisi Muallim, Memur ve Müstahdem Maaş Çizelgesi (1328-1329/1912-1913 Senesine Mahsûs Ma'ârif-i Umuûmiye İhsâ'iyât Mecmûası, Levha 24, S.25, Matba'a-i Âmire, 1334).

Mektebin Adı	Mikdâr-ı muallimîn müstahdemîn	me'mûrîn, ve	Muallimînin Sınları	Hey'et-i idâre ve tadrîsiyenin ma'âşâtı
Haleb-Maraş				
Hey'et-i idare				
Hey'et-i Tadrîsiye				
Müstahdemîn-i Sâ'ire				
Hademe				
			20-25	
			25-30	
			30-40	
			40-50	
			50-60	
			500'den dūn	
			500-1000	
			1000-1500	
			1500-2000	

	3	8	-	2	13	-	4	3	2	1	4	6	1	-
Gnl Ykn	256	596	21	198	1071	92	170	23 6	95	57	338	435	69	10

Görüldüğü gibi en çok masraf eğitim personelinin maaşları için ayrılmıştır. Muallimlerin çoğu 500 ile 1000 kuruş arasında maaş almıştır. Mektepte 3 idareci 8 muallim 2 hademe bulunmaktadır.

Tablo: 26

1913-1914 yılı *Maraş İdâdisi Muallim, Memur ve Müstahdem Maaş Çizelgesi* (1329-1330/1913-1914 Senesine Mahsûs Ma'ârif-i Umuûmiye İhsâ'iyât Mecmûası, Levha 24, S.55, Matba'a-i Âmire, 1336).

Vilâyet	Me'mûrîn, mu'alimîn, müstahdemîn		Muallimîn sinleri							Hey'et-i idâre ve tedrîsiyenin ma'âşâtı			
	Hey'et-i idâre	Hey'et-i tederîsiye	Hademe	Yekûn	20-25	25-30	30-40	40-50	50-60	500'de n dîn	500-1000	1000-1500	1500-2000
Maraş	3	7	2	12	1	1	5	2	-	2	7	1	-

Mülâhazât

1329-1330/1913-1914 yılında 1.500 ile 2.000 arası maaş alan muallim bulunmamaktadır. Genellikle muallimler 500 ile 1000 kuruş arası maaş almışlardır. Maraş İdâdisi genellikle 3 idareci ile yönetilmiştir.

Tablo:1328-1329/1912-1913 yılı *Maraş İdâdisi Öğrenci Miktarı* (1328-1329/1912-1913 Senesine Mahsûs Ma'ârif-i Umuûmiye İhsâ'iyât Mecmûası, Levha 19, S.20, Matba'a-i Âmire, 1334).

Mektebin adı	Sene-i Dersiye Zarfında Mekâtib-i İdâdiyeye Kaydedilen Şâkirdân										
	Müslim		Rûm		Ermeni		Mûsevî		Milel-i Muhtelife		Yekûn
Haleb-Maraş	Leylî	Nehârî	Leylî	Nehârî	Leylî	Nehârî	Leylî	Nehârî	Leylî	Nehârî	
Gnl. Ykn	56	3705	3	47	2	48	-	27	2	4	3971

Mektebin Adı	Sene-i Dersiye Zarfında Mektebi Terkeden Şâkirdân										
	Müslim		Rûm		Ermeni		Mûsevî		Milel-i Muhtelif		
Haleb-Maraş	Leylî	Nehârî	Leylî	Nehârî	Leylî	Nehârî	Leylî	Nehârî	Leylî	Nehârî	Yekûn
	-	45	-	-	-	8	-	2	-	-	55
Gnl. Ykn	26	2628	-	105	1	126	1	21	-	2	2920

Esbâb-ı Terk						
Mektebin Adı	Hastalık	Vefat	İhraç	Nakil	Esbâb-ı sâire	Mülâhazât
Haleb-Maraş	1	-	-	5	49	-

Gnl.Ykn	94	33	75	898	1920	-

Osmanlı genelindeki İdâdilerde 1328-1329/1912-1913 yılında 2.920 öğrenciden 55'i Maraş'ta bulunmaktadır. Maraş İdâdisinde yatılı eğitim bulunmamaktadır. Maraş İdâdisindeki 55 öğrenciden 6'sı gayrimüslimdir.

Tablo: 27

1912-1913 yılı Maraş İdâdisi Öğrenci Miktarı (1328-1329/1912-1913 Senesine Mahsûs Ma'ârif-i Umuûmiye İhsâ'iyât Mecmûası, Levha 20, S.21, Matba'a-i Âmire, 1334).

Şâkirdânın Sınıfa Taksîmi										
Mektebin adı	Sunûf-ı ibtidaiye				Sunûf-ı tâliye				Yekûn	Mûlahazat
	Birinci	İkinci	Üçüncü	Yekûn	Dördüncü	Beşinci	Altıncı	Yedinci		
Maraş	48	46	30	124	25	14	-	-	39	-
Gnl Ykn	2864	2029	1477	6654	1707	1230	663	417	4017	-

Toplam 163 öğrencinin 165'i müslüman, 27'si ermeni, 1'i rum'dur. Sınıfı İbtidaiye öğrenci sayısı 124 iken sınıf-ı taliye sayısı 39'dur. İlk kısımda öğrenci sayısı yoğunluktadır.

Tablo: 28

1913-1914 yılı Maraş İdâdisi Öğrenci Miktarı (1329-1330/1913-1914 Senesine Mahsûs Ma'ârif-i Umuûmiye İhsâ'iyât Mecmûası, Levha 21, S.50, Matba'a-i Âmire, 1336).

İdâdi ismi	Sene-i dersiye zarfında kaydedilen talebe					Yekûn	1328-29 senesinde kaydedilen	Her iki senenin farkı
	Müslim	Rûm	Ermeni	Mûsevî	Milel-i sâ'ire			
Mar'âş İdâdisi	39	-	3	-	-	42	54	-12

	Müslim		Rûm		Ermeni		Musevi		Milel-i muhtelif		Yekûn
Haleb-Maraş	Leyl	Nehâ	Leyl	Nehâ	Leyl	Nehâ	Leyl	Nehâ	Leyl	Nehâ	
	î	rî	î	rî	î	rî	î	rî	î	ri	
	-	68	-	1	-	15	-	-	-	-	84
Gnl Ykn	204	5775	9	88	9	122	2	49	2	9	6471

Mektebin adı	Sınıfta Kalanlar										Yekûn
	Müslim		Rûm		Ermeni		Musevi		Milel-i muhtelif		n
Haleb-Maraş	Leyl	Nehâ	Leyl	Nehâ	Leyl	Nehâ	Leyl	Nehâ	Leyl	Nehâ	
	î	rî	î	rî	î	rî	î	rî	î	ri	
	-	58	-	-	-	9	-	-	-	-	67
Gnl Ykn	16	3058	-	22	-	42	-	17	-	-	3264

1912-1913 yılında Osmanlıdaki bütün İdâdilerde mezun olan 936 öğrenciden 12'si Haleb'dedir. Osmanlıdaki bütün İdâdilerde sınıflarını geçen 6.471 öğrenciden 84'ü, sınıf tekrarı yapan 3.264 öğrenciden 67'si Haleb İdâdisindedir.

Tablo: 30

1913-1914 yılı Maraş İdâdisinde İmtihandan önce öğrenci sayısı ve İmtihan Cedveli (1329-1330/1913-1914 Senesine Mahsûs Ma'ârif-i Umuûmiye İhsâ'iyât Mecmûası, Levha 22, 23 S.52,53 Matba'a-i Âmire, 1336)

İdâdi ismi	İmtihandan önce mevcut talebe					Yekûn	1328-29 senesinde Her iki senenin farkı
	Müslim	Rûm	Ermeni	Musevî	Milel-i sâ'ire		

	ücretli	ücretsiz	ücretli	ücretsiz	ücretli	ücretsiz	ücretli	ücretsiz	ücretli	ücretsiz			
Maraş	13	107	-	-	2	13	-	-	-	-	135	163	-28

İmtihan Öncesi Talebenin Sınıflara Taksimi

İdâdi ismi	İbtidâ'îye sınıfları				Tâliye sınıfları			
	Birinci sınıf	İkinci sınıf	Üçüncü sınıf	Yekûn	Dördüncü sınıf	Beşinci sınıf	Altıncı sınıf	Yekûn
Maraş	47	34	24	105	16	14	-	30

En çok öğrenci sayısı 1. Sınıfa devam eden öğrencilere aittir. 6. sınıfa devam eden öğrenci sayısı 18'dir.

İdâdîlerin 1329-1330 Senesi İmtihân-ı Umûmî Sonuçları

İdâdi ismi	Şahâdetnâme alanlar				Milel-i sâ'ire	Yekûn	1328-29 senesinde şahâdetnâme alanlar	Her senenin farkı
	Müslim	Rûm	Ermeni	Musevî				
Maraş	7	-	-	7	-	14	12	+2

İdâdi ismi	Terfi-i Sınıf Edenler				Milel-i sâ'ire	Yekûn	1328-29 senesinde terfi-i sınıf edenler	Her senenin farkı
	Müslim	Rûm	Ermeni	Musevî				
Maraş	97	-	8	-	-	105	84	+21

Terfi-i Sınıf Edemeyenler	Yekûn

İdâdi ismi	Müslim	Rûm	Ermeni	Musevî	Milel-i sâ'ire	1328-29 senesinde sınıfta kalanlar	Her iki senenin farkı	
Maraş	16	-	-	-	-	16	67	-51

Maraş İdâdisinden mezun olan 7 öğrenci musevidir. Toplam 34 öğrenci mezun olmuştur. 379 öğrenci sınıf atlamış ve 164 öğrenci sınıf tekrarına kalmıştır.

Tablo: 31

1912-1913 Yılı Maraş İdâdisinde Görülen Dersler (1328-1329/1912-1913 Senesine Mahsûs Ma'ârif-i Umuûmiye İhsâ'iyât Mecdûası, Levha 25, S.26, Matba'a-i Âmire, 1334).

Mektebin adı	Sunûf-1 ibtidaiye dersleri muallimîni	Ulûm-1 diniye ve fıkhiye	Arabî ve Fârisî ⁴⁰	Türkçe Kitâbet	Edebiyat ve Mantık ve Felsefe	Riyâziyât	Ma'lûmât-1 ticâriye ve usûl-i defteri ⁴¹	Ulûm-1 tabî'îye ve hikmiye	Dürûs-1 eşyâ ⁴²	Zirâ'at ⁴³	Târih ve Coğrafya	Fransızca	Ma'lûmât-1 medeniye, ahlâkiye ve hukûkiye	Resim, Resm-i hattî ve hüsn-i hatt	Gana (Mûsikî)	Terbiye-i Bedeniye	Mülâhazat
Hal	-	1	-	1	-	1	-	1	-	-	1	1	1	2	-	1	
eb-																	
Mar																	
aş																	
Gnl	14	70	18	67	10	75	6	74	1	-	73	68	56	10	3	46	
Ykn														6			

⁴⁰ Arabî ve Fârisî dersleri sütûnunda hizalarında rakam vaz' olunmayan Mekteplerde o dersler ulûm-1 diniye mu'allimleri uhdesindedir.

⁴¹ Ma'lûmât-1 ticâriye ve usûl-i defteri dersleri sütûnunda hizalarında rakam vaz' olunmayan mekâtibde o dersler ulûm-1 riyâziye mu'allimleri uhdesindedir.

⁴² 3 ve 4 dürûs-1 eşyâ ve zirâ'at dersleri umûmiyetle ulûm-1 tabî'îye mu'allimleri uhdesindedir.

⁴³ Dürûs-1 eşyâ ve zirâ'at dersleri umûmiyetle ulûm-1 tabî'îye mu'allimleri uhdesindedir.

Maraş İdâdisinde beşerî bilimlerin ağırlıklı olduğu program planlaması yapılmıştır. Yabancı dil olarak Fransızca eğitimi verilmiştir. Genel olarak muallim sıkıntısı çekildiğinden bir muallim birden çok dersi yürütmüştür.

Tablo: 32

1913-1914 Yılı Maraş İdâdisinde Görülen Dersler (1329-1330/1913-1914 Senesine Mahsûs Ma'ârif-i Umuûmiye İhsâ'iyât Mecmûası, Levha 26, S.57, Matba'a-i Âmire, 1336).

Vilâyet	Ulûm-ı diniye, Arabî, Fârisî	Türkçe ve Kitâbet	Riyâziyât ve ma'lûmât-ı ticâriye usûl-i defteri	Ulûm-ı tabî'îye, dūrûs-ı eşyâ, zirâ'at	Târîh ve coğrafya	Fransızca	Ma'lûmât-ı medeniye, ahlâkiye ve hukûkiye	Resim ve resm-i hattî	Hüsn-i hat	Gana (Musîki)	Terbiye-i bedeniye	Yekûn	1328-29 senesindeki muallimîn	Her iki senenin farkı	Mülâha zât
Maraş	1	1	1	1	1	1	1	-	-	1	-	9	10	-1	İbtidâ'i mualli mi 2

Bir önceki yıla göre Resim, Hüsn-ü Hat ve Terbiye-i Bedeniye dersleri verilememiş olduğu görülmektedir.

Tablo: 33

1912-1913 yılı Maraş İdâdisindeki Muallim Menşeleri (1328-1329/1912-1913 Senesine Mahsûs Ma'ârif-i Umuûmiye İhsâ'iyât Mecmûası, Levha 26, S.27, Matba'a-i Âmire, 133)

Mekteb-i Harbiyeden	Mekteb-i Mülkiyeden	Sanâyi-i Halkalı	Ziraat mkt. Dârülmuallimîn-i âliye
Dârü'l-fünûn			
Adı			

Haleb- Maraş	- U'lûm-ı şer'îye şb.	- U'lûm-ı edebiye şb.	- Riyâziyât şb.	- Tabî'iyât şb.	- Hukûk şb.	1 Tıp Fak.	- Eczacı Mektebi	2	-	-	-	Edebiyat şb.	- Fünûn şb.
Gnl	2	5	2	1	1	1	7	31	28	5	2	17	53
Ykn	5	1	5	9	9	2							

Maraş İdâdisinde Mekteb-iHarbiye mezunu 2, Tıp mezunu 1 muallim görev yapmıştır.

Mektebi n Adı	Dârü'l-mu'allîmîn-i	Dârülmua'llimîn-i	Galatasaray Sultânîsi	Dârü's-şafaka	Dersten mücâz	Mekâtib-i Sultâniye	Mekâtib-i Ecnebiye	Mekâtib-i Ecnebiye ve	Husûsî Tahsîl gören	Mekâtib-i sâ'ireden-	Baytar	Mülâhazât
Haleb	-	2	-	-	-	-	2	-	1	1		
Maraş	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		
Genel	28	37	9	5	12	6	117	20	15	107	-	

Osmanlı İdâdilerindeki muallimler incelendiğinde Mekâtib-i Ecnebiye menşeil muallimler görev yapmıştır. Maraş İdâdisinde en çok Dârülmua'llimîn-i ibtidâ'i ve Mekâtib-i Ecnebiye menşeil muallimler görev alırken Mekâtib-i sâ'ireden ve Husûsî tahsîl görenlerin de eğitim kadrosunda yer aldıkları görülmektedir.

Tablo: 34

1913-1914 Yılı Maraş İdâdisindeki Muallim Menşeleri (1329-1330/1913-1914 Senesine Mahsûs Ma'ârif-i Umuûmiye İhsâ'iyât Mecmûası, Levha 25, S.56, Matba'a-i Âmire, 1336).

Dârü'l-fünûn

Ulûm-ı şer'îye	-
Ulûm-ı edebiye	-
Riyâziyât	-
Tabî'iyât	-
Hukûk	-
Tıb Fakültesi	1
Eczâcî Mektebi	-
Mekteb-i Harbive	-
Mekteb-i Mülkiye	-
Halkalı Zirâ'at Mektebi	-
Dârümuallimîn-i Âliye	1
Dârümuallimîn-i Rüşdiye	-
Dârümuallimîn-i ibtidaiveden	2
Mekâtib-i sultânîye ve idâdiyeden	4
Mekâtib-i Rüşdiveden	-
Dersden mücâz	-
Mekâtib-i husûsiyeden	-
Memâlik-i ecnebiye mekâtibinden	-
Husûsî tahsil gören	-
Mekâtib-i sâ'ireden	1
Yekûn	9

1329-1330/1913-1914 Yılı Maraş İdâdisinde görev yapan muallimlerden sadece 1 tanesi Dârümuallimîn-i ali mezunudur. En çok Mekâtib-i sultânîye ve idâdiyeden daha sonra da Dârümuallimîn-i ibtidaiyeden mezun muallimler görev almıştır. Tıp ve diğer Mekteplerden mezun muallimler de az sayı da olsa görev almışlardır.

Tablo: 35

1912-1913 Yılı Maraş İdâdisi Öğrencilerinin Baba Meslekleri (1328-129 Senesine Mahsûs Ma'ârif-i Umuûmiye İhsâ'iyât Mecmûası, Levha 22, S.23, Matba'a-i Âmire, 1334)

Mektebin Adı	Ulemâdn	Sınıf-ı Ruhani	Me'mûrîn	Meslek-i Fenniye	erbâbı	Tüccâr	Sınıf-ı Sanatkarân	Zürâ'	Sunûf-ı Sâire	Yekûn	Mülâhazat
Haleb- Maraş	12	-	63	-	12	37	25	14	163	-	
Genl Ykn	694	52	2879	101	1429	1431	1361	2693	10640	-	

Tablo: 36

1913-1914 Yılı Maraş İdâdisi Öğrencilerinin Baba Meslekleri (1329-1330/1913-1914 Senesine Mahsûs Ma'ârif-i Umuûmiye İhsâ'iyât Mecmûası, Levha 23, S.53, Matba'a-i Âmire, 1336).

İdâdi ismi	Ulemâ	Sınıf-ı ruhâniye	Me'mûr	Silk-i fenniyyeden	Tüccâr	Sanatkâr	Zürrâ	Sâir sınıflar	Yekûn	Mülâhazat
Maraş	14	-	54	1	9	29	19	9	135	1329 senesinde küşâd edilenler

Maraş İdâdilerine öğrenci gönderen veliler incelendiğinde en çok diğer sınıf, tüccar ve memur aileleri Maraş İdâdisini tercih etmişlerdir.

4.4.3. Ayıntab İdâdi Mektebi

Maddi olanakların yetersizliği sebebi ile Ayıntab İdâdi Mektebinin açılması 1896 yılında mümkün olamayacağı bildirilmiştir (MF. MKT. 325/44-02/02/1314). Mektebin açılış tarihine kesin olarak ulaşılamamakla birlikte ihşaiyat mecmuasında verilen H.1329/1911 yılı Mektebin resmi açılış yılıdır (1329-1330/1913-1914 Senesine Mahsûs Ma'ârif-i Umuûmiye İhsâ'iyât Mecmûası, Levha 27, S.58, Matba'a-i Âmire, 1336).

4.4.3. 1. Ayıntab İdâdi Mektebi Öğrenci Sayıları, Masraf Cedveli, Maaş Çizelgesi, İmtihan Cedveli, Muallim Menşeleri ve Veli meslekleri

Tablo: 37

1913-1914 Yılı Ayıntab İdâdisi Mektepleri Tahsisatı (1329-1330/1913-1914 Senesine Mahsûs Ma'ârif-i Umuûmiye İhsâ'iyât Mecmûası, Levha 27, S.58, Matba'a-i Âmire, 1336).

Vilâyet	Tahsisât-ı seneviye			Her		Me'cûr olanların icâre-i senevîsi	Mektebin târih-i te'sîs ve küşâdı
	Ma'âşât	Masârifât	Yekûn	1328-29 senesindeki tahsîsât	iki senen binâsının kıymeti farkı		

Ayntâb	109 200	1 500	110 700	-	+110	150 000	1329
İdâdisi					700		

Haleb içindeki İdâdi Mektebinden tahsisatı en fazla olan Ayıntab İdâdisidir. İdâdiler için ayrılmış tahsisatın en büyük payı maaşlara gitmektedir. Mektebin bir önceki yıla göre masrafı 110.700 kuruş artmıştır.

Tablo: 38

1913-1914 Yılı Muallim, Memur ve Müstahdem Maaş Çizelgesi (1329-1330/1913-1914 Senesine Mahsûs Ma'ârif-i Umuûmiye İhsâ'iyât Mecmûası, Levha 24, S.55, Matba'a-i Âmire, 1336).

Vilâyet	Me'mûrîn, mu'alimîn, müstahdemîn	Muallimîn sinleri								Hey'et-i idâre ve tedrîsiyenin ma'âşâtı			
	Hey'et-i idâre	Hey'et-i tadrîsiye	Hademe	Yekûn	20-25	25-30	30-40	40-50	50-60	500'de n dîn	500-1000	1000-1500	1500-2000
Ayntâb	5	8	4	17	3	-	3	1	-	4	8	1	-
Mülâhazât													

İki muallimlik münhal olduğundan sütûnlarına dâhil değildir

1.500 ile 2.000 arası maaş alan 1 muallim bulunmakta olup genellikle muallimler 500 ile 1000 arası maaş almışlardır. Mektep 5 idareci ile yönetilmiştir. Ayıntab'da 5 idarecinin olması Ayıntab'da idari işlerin oldukça yoğun olduğunu göstermektedir. Muallim sayısı 13'tür. Sadece Ayıntab'da 4 hademe bulunmakta olup diğer İdâdilerde 2 hademe yeterli olmuştur.

Tablo: 39

1913-1914 Yılı Ayıntab İdâdisi Öğrenci Miktarı (1329-1330/1913-1914 Senesine Mahsûs Ma'ârif-i Umuûmiye İhsâ'iyât Mecmûası, Levha 21, S.50, Matba'a-i Âmire, 1336)..

İdâdi ismi	Sene-i dersiye zarfında kaydedilen talebe					Yekûn	1328-29 senesinde kaydedilen	Her iki senenin farkı
	Müslim	Rûm	Ermeni	Mûsevî	Milel-i sâ'ire			
Ayntâb İdâdisi	25	-	-	-	-	25	-	+25
İdâdi ismi	Sene-i dersiye zarfında Mektebi terkeden talebe					Yekûn	1328-29 senesinde terkeden	Her iki senenin farkı
	Müslim	Rûm	Ermeni	Mûsevî	Milel-i sâ'ire			
Ayntâb İdâdisi	3	-	-	-	-	3	-	+3
İdâdi ismi	Terk Sebebi					Nakil	Esbâb-ı sâire	
	Hastalık	Vefat		İhraç				
Ayntâb İdâdisi	-	-		1		2	-	

Ayntab İdâdisinde 25 Müslüman öğrenci eğitim görmüş olup 1'i ihraç edilmiş 2 tanesi nakil olarak gelmiştir.

Tablo: 40

1913-1914 Yılı Ayntab İdâdisi İmtihandan önce öğrenci sayısı ve İmtihan Cedveli (1329-1330/1913-1914 Senesine Mahsûs Ma'ârif-i Umuûmiye İhsâ'iyât Mecnûası, Levha 22,23 S.52,53 Matba'a-i Âmire, 1336).

İdâdi ismi	İmtihandan önce mevcut talebe					Yekûn	1328-29 senesinde	Her iki senenin farkı
	Müslim	Rûm	Ermeni	Musevî	Milel-i sâ'ire			

	ücretli	ücretsiz	ücretli	ücretsiz	ücretli	ücretsiz	ücretli	ücretsiz	ücretli	ücretsiz			
Ayıntab	37	15	-	-	-	-	-	-	-	-	52	-	+52

İmtihan Öncesi Talebenin Sınıflara Taksimi

İdâdi ismi	İbtidâ'îye sınıfları				Tâliye sınıfları			
	Birinci sınıf	İkinci sınıf	Üçüncü sınıf	Yekûn	Dördüncü sınıf	Beşinci sınıf	Altıncı sınıf	Yekûn
Ayntâb	-	-	-	-	19	15	18	52

Ayıntab İdâdisinin öğrencilerinden 37'si ücretli 15'i ücretsiz olarak eğitim almışlardır. İbtidaiye sınıfında öğrenci bulunmazken Taliye sınıfında 52 öğrenci bulunmaktadır. Öğrenci sayıları 4., 5., 6. Sınıflarda oldukça yoğundur.

Terfi-i Sınıf Edenler							1328-29	Her iki senenin farkı
İdâdi ismi	Müslim	Rûm	Ermeni	Musevî	Milel-i sâ'ire	Yekûn	senesinde terfi-i sınıf edenler	
Ayntâb	30	-	-	-	-	30	-	+30

Terfi-i Sınıf Edemeyenler							1328-29	Her iki senenin farkı
İdâdi ismi	Müslim	Rûm	Ermeni	Musevî	Milel-i sâ'ire	Yekûn	senesinde sınıfta kalanlar	
Ayntâb	22	-	-	-	-	22	-	+22

Ayıntab İdâdisinde 1329-1330/1913-1914 eğitim yılında yapılan imtihan sonucunda öğrencilerden hiçbirisi mezun olamamıştır. İmtihan sonucuna göre 30 öğrenci terfi etmiş 22 öğrenci terfi edememiştir.

Tablo: 41

1913-1914 Yılı Ayıntab İdâdisinde Görülen Dersler (1329-1330/1913-1914 Senesine Mahsûs Ma'ârif-i Umuûmiye İhsâ'iyât Mecdûası, Levha 26, S.57, Matba'a-i Âmire, 1336)

Ayntâb	Vilâyet
1	Ulûm-ı diniye, Arabî, Fârisî
1	Türkçe ve Kitâbet
1	Riyâziyât ve ma'lûmât-ı ticâriye usûl-i defteri
1	Ulûm-ı tabi'îye, dürrûs-ı eşyâ, zirâ'at
1	Târîh ve coğrafya
-	Fransızca
1	Ma'lûmât-ı medeniye, ahlâkiye ve hukûkiye
1	Resim ve resm-i hattî
-	Hüsn-i hat
-	Gana (Musîki)
1	Terbiye-i bedeniye
9	Yekûn
-	1328-29 senesindeki muallimîn
+9	Her iki senenin farkı
İngilizce	Mulâhazât

Yabancı dil, musiki, hüsn-ü hat gibi dersler müfredatta olduğu halde eğitimi verilememiştir.

Tablo: 42

1913-1914 Yılı Ayıntab İdâdisindeki Muallim Menşeleri (1329-1330/1913-1914 Senesine Mahsûs Ma'ârif-i Umuûmiye İhsâ'iyât Mecdûası, Levha 25, S.56, Matba'a-i Âmire, 1336).

Ulûm-ı şer'îye	-
Ulûm-ı edebiye	-
Riyâziyât	-
Tabî'iyât	-
Hukûk	2
Tıb Fakültesi	1
Eczâcî Mektebi	-
Mekteb-i Harbive	-
Mekteb-i Mülkiye	1
Halkalı Zirâ'at Mektebi	-
Dârümuallimîn-i Âliye	1
Dârümuallimîn-i Rüşdiye	1
Dârümuallimîn-i ibtidaiveden	-
Mekâtib-i sultânîye ve İdâdiyeden	-
Mekâtib-i Rüşdiveden	-
Dersden mücâz	-
Mekâtib-i husûsiyeden	-
Memâlik-i ecnebiye mekâtibinden	-
Husûsî tahsil gören	-
Mekâtib-i sâ'ireden	1
Yekûn	9

(*) Ayıntab'da 2 münhal muallimlik vardır.

1329-1330/1913-1914 Yılı Ayıntab İdâdisinde görev yapan muallimlerden 3 tanesi Dârü'l-fünûn, 2 tanesi Dârümuallimîn-i Âli, 1 tanesi Dârümuallimîn-i Rüşdiye mezunlarıdır. Ayrıca 2 muallim kadrosu boştur.

Tablo: 43

1913-1914 Yılı Haleb İdâdisi Öğrencilerinin Baba Meslekleri (1329-1330/1913-1914 Senesine Mahsûs Ma'ârif-i Umuûmiye İhsâ'iyât Mecmûası, Levha 23, S.53, Matba'a-i Âmire, 1336).

İdâdi ismi	Ulemâ	Sınıf-ı ruhâniye	Me'mûr	Silk-i fenniyyeden	Tüccâr	Sanatkâr	Zürrâ	Sâir sınıflar	Yekûn	Mülâhazat
Ayıntab	2	-	7	4	2	20	6	11	52	1329 senesinde küşâd edilenler

Ayıntab İdâdisinde en çok sanatkâr ailelerin çocukları eğitim almıştır. Sonra diğer sınıflar daha sonra da memur çocukları eğitim almıştır.

Ayıntab İdâdisine maaş ve masraflar ile ilgili para gelmediği için istifa dilekçeleri mevcut bulunmakta olup Mektebin kapatılması ile karşı karşıya kalmıştır (MF. MKT.

1227/108-22/09/1335). Ayntab İdâdisinin Sultaniye çevirilmesi için mektep planı istenmiştir (MF. MKT. 1227/119-04/10/1335). Daha sonra Mektep Sultaniye çevirilmiştir.

4.4.4. Urfa İdâdi Mektebi

Urfa'da(Akka) İdâdi Mektebinin açılması için Hayriye ve Sadiye İbtidaiyelerinin kapatılıp gelirlerinin açılacak olan Urfa İdâdisine aktarılması planlanmıştır (MF. MKT. 709/54-03/03/1321). Ancak yapılan planlamanın dışına çıkmış ve Urfa rüşdiyesi tamir edilerek İdâdiye çevirilmiştir (MF. MKT. 806/44-19/B/1322). Urfa İdâdisinin temeli 1879 yılında Mutasarrıf Rumi Bey'in çabaları ile açılan Urfa Rüşdiyesine dayanmaktadır. Urfa İdâdi Mektebi 1896'da İstanbul'dan Urfa'ya gönderilerek rüşdiye başmuallimlik görevini yürüten İhsan Şerif Beyin çabaları ile 1902 yılında iki sınıf eklenerek beş senelik İdâdi statüsünde eğitim vermeye başlamıştır. Mektep, Urfanın en stratejik yerinde açılmıştır (Saru, 1970, S.32). Urfa'da toplanan zebhiye resmini⁴⁴ maarif adına kullanılmıştır. Bu vergi Urfa Mekteb-iRüşdiyesi'nin İdâdiye çevrilmesi ve muallim maaşları için de kullanılmıştır (MF. MKT. 985/34-29/M/1325). 1320/1902-1903'de Urfa İdâdi Mektebinin resmi açılışı yapılmıştır (MF. MKT. 661/63-20/C/1320).

Urfa İdâdisi ilerleyen dönemlerde yedi senelik İdâdi sınıfında yer alamamıştır (MF. İBT. 512/31-23/N/1332). Urfa İdâdisi I. Dünya savaşına kadar eğitime devam etmiştir.

Urfa İdâdisi personel cedveli incelendiğinde Müdür İhsan Bey'in, Türkçe ve Kitabet İbrahim ve İhsan Efendilerin, İlm-i Eşya Hıfzu's sıhha Muallimi İhsan Efendi'nin, Tarih Muallimi Safvet, Avni Beylerin, Hüsn-ü Hat Muallimi Ahmed Vefik Bey'in, Arabi-Farsi Muallimi Şeyh Safvet Efendi'nin, Coğrafya Muallimi Safvet Bey'in, Fransızca Muallimi İhsan Bey'in, Cebir Muallimi İhsan Bey'in, Usul-i defter Muallimi Safvet Efendi'nin, Resim Muallimi Tayyar ve Hasan Efendilerin, Ulûm-ı diniye Muallimi Hacı Şeyh Emin Efendi'nin, Mubassır Hafız Nuri, Hasan Efendilerin olduğu görülmektedir. Hesab, Hendese dersi müfredatta yer almışsa da muallim atamasının yapılamamış olduğu görülmektedir.

Malumat-ı Nafia dersi H. 1322/1904-1905 yılında programa dâhil edilirken H. 1324/1906-1907 yılında çıkarılmıştır (SVH,32. Def'a, H.1322/1904-1905, S. 387; SVH,35. Def'a, H.1326/1908-1909, S. 396). Muallimlerin tayininde en önemli problem formasyon eksikliği olmasından dolayı muallim ihtiyacı medrese kökenli muallimler ile çözülmüştür. Hacı Şeyh Emin Efendi, Abdurrahman Efendi, Mustafa Safvet Efendiler medrese kökenli

⁴⁴ Osmanlı'dakesilen hayvanlardan alınan vergidir. Bknz: Pakalın Z.(1993). Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü. Meb Yay. S.30.

muallimlerdendir (Demirel, Y.2016, S. 284). Askeri kökenli Avi Efendi, Hasan Fehmi ve Memduh Efendiler gibi muallimler de görev yapmıştır (Demirel, Y.2016, S. 285).

Halep İdâdisinde görevli müdürler görevli personelden, mevzuatın uygulanmasından, mektep için araç gereçlerin temininden ve muhafazasından sorumlu olmuşlardır. Bu görev ve sorumluluklara ilaveten ek olarak 1317(1899-1900)⁴⁵ ve 1327(1909-1910)⁴⁶ yıllarında çıkarılmış olan talimatnameler ile mektep bakkalındaki yiyecek ve içeceklerden ve güvenlikle de sorumlu olmuşlardır (Demirel, 2016, S. 281). Eğitimin sağlıklı ilerleyebilmesi için Urfa İdâdisinde öğrencilere çiçek aşısı yapılmıştır (MF. MKT. 677/42-07/10/1320). Günümüzdeki Okullarda Sivil Savunma Teşkilatının başkanı ve Kantin Yönetmeliğinin uygulanmasından birinci derece sorumlu olarak ismin müdür olmasına benzetilmektedir. Ayrıca Halep İdâdisinde toplam iki müdür görev yapmıştır. İhsan Şerif Saru⁴⁷ ve İbrahim Hakkı Efendi⁴⁸ dir.

Urfa İdâdi Mektebi Öğrenci Sayıları, Masraf Cedveli, Maaş Çizelgesi, İmtihan Cedveli, Muallim menşeleri ve Veli meslekleri aşağıda verilmiştir.

Tablo: 44

1913-1914 Ders Yılı Urfa İdâdisi Mektebi Tahsisatı (1329-1330/1913-1914 Senesine Mahsûs Ma‘ârif-i Umuûmiye İhsâ’iyât Mecmûası, Levha 27, S.58, Matba‘a-i Âmire, 1336).

⁴⁵ SNMU, 1317/1899-1900, 4. def‘a S. 194.

⁴⁶ Mekteb-i İdâdiyye Mahsus Talimatname, Matba-i Amire, 1327, S. 8

⁴⁷ İhsan Şerif Saru Efendi 1866’da İstanbul’da dünyaya gelmiştir. Asılları Arapkir’e dayanan Hazine-i Hümayun Kethüdası ve Meclis-i Valay-ı Ahkâm-ı Adliye üyeliğinde bulunan Mehmed Şerif Efend’inin oğludur. Mekteb-i Tıbbiye’de eğitim görürken Belediye Dairesinde Hendeshane katibliği yapmıştır. Daha sonra 500 kuruş maaş ile Bab-ı Seraskeri Muhasebat Dairesine mütercim olarak atanmıştır. Ayrıca Ceride-i Askeriyye dergisinde Muharrirlik ve Mütercimlik yapmıştır. Daha sonra Mehmed Nadir Beyin kurduğu Numune-i Terakki İdâdisinde 1889 yılında Tarih Öğretmenliği yapmıştır. Abdülhamidi hedef alan darbe girişimi İkamete memur (sürgün) edilenlerin içerisinde olup Urfaya sürgüne gönderilmiştir. II. Meşrutiyetin ilanından sonra İstanbula dönmüştür. Çamlıca İnas Sanayi Mektebi ve Galatasaray Sultanisinde Tarih Öğretmenliği ve Ceride-i Askeriyye başmuharrirliği görevini yürütmüştür. 1909’ da 1440 kuruş maaş ile Dârü’l-mu‘alliminde Tarih öğretmenliği yapmıştır. Daha sonra Erkek Sanayi Mektebi Beyoğlu Rum Kız Ortaokulunda müdür yardımcılığı ve öğretmenlik görevlerini yerine getirmiştir. 1939’da vefat etmiştir. Anadolu Köy Mektepleri için *Tarihte İlk Adım, Çocuklara Tarih Dersleri*; Dârü’l-mu‘allimin son sınıfı için *Şark Meselesi*; ilkokul 5. Sınıflar için *Cumhuriyet Çocuklarına Tarih Dersleri* adlı eserleri bulunmaktadır. *Cumhuriyet Çocuklarına Tarih Dersleri*, Talim Terbiye Kurulunca kabul edilen ilk eserlerden biridir. İhsan Şerif Bey Urfa’da bulunduğu süre içerisinde hem İdâdi hem de rüşdiyede büyük hizmetlerde bulunmuştur. Sadece Urfa İdâdisi ve Rüşdiyesinin yanı sıra İnas Mektebi ve Urfa Hastanesinin kurulmasında hizmetlerde bulunmuştur. Detaylı bilgi için Bknz: Saru, K. Ş. (1970). *Eğitim Hizmetinde Elli Yıl*. Meb. Basım evi, S. 5-72.

⁴⁸ İbrahim Hakkı Efendi Sofyalı olup 1309(1894-1895) eğitim yılında İstanbul Dâru mualliminin Âliyye Şubesinin Edebiyat kolundan mezundur. Bknz: Ünal, U.; Birbudak T. S., 2013, S. 150. Urfadan önce Yanya ve Gelibolu’da İdâdi Mekteplerinde görev yapmıştır. Yanya İdâdisinde Hat Muallimliği, Muallim-i sanî lik ve evvelik görevlerinde bulunmuştur. Bknz: (MF. MKT. 368/55-16/R/1315; MF. MKT. 400/57-30/M/1316; MF. MKT. 602/18-17/L/1319; MF. MKT. 1185/51-07/Ca/1331; MF. MKT. 368/55-01/Ra/1327). 1909 Urfa İdâdisi Müdürlüğü görevine gelen İbrahim Hakkı Efendi 1913’de aynı görevde devam etmiştir. Bknz: MF. MKT. 368/55-01/Ra/1327; MF. MKT. 1185/51-07/Ca/ 1331; MF. MKT. 1185/54-07/Ca/ 1331.

Akka	Vilâyet	Tahsisât-ı seneviye			Her iki senenin farkı	Mektep binâsının kıymeti	Me'cûr olanların icâre-i senevîsi	Mektebin târih-i te'sîs ve küşâdı
		Ma'âşât	Masârifât	Yekûn				
(Urfa)		84	1 800					
İdâdisi		150		85 950	86 100	-150	200 000	1311

Mektebin 84.150 kuruşluk masrafından en büyük paya sahip gider maaşlardır. Mektep binasının kıymeti 200.000 kuruştur. Urfa İdâdisi oldukça kıymetli bir binada eğitim vermiştir.

Tablo: 45

1913-1914 Yılı Urfa İdâdisi Muallim, Memur ve Müstahdem Maaş Çizelgesi (1329-1330/1913-1914 Senesine Mahsûs Ma'ârif-i Umuûmiye İhsâ'iyât Mecmûası, Levha 24, S.55, Matba'a-i Âmire, 1336).

Akka	Vilâyet	Me'mûrîn, mu'alimîn, müstahdemîn			Muallimîn sinleri						Hey'et-i idâre ve tedrîsiyenin ma'âşâtı				
		Hey'et-i idâre	Hey'et-i tederîsiye	Hademe	Yekûn	20-25	25-30	30-40	40-50	50-60	500'de n dîn	500-1000	1000-1500	1500-2000	Mülâhazât
		3	8	2	13	3	-	2	3	2	4	6	1	-	
															İki

Urfa İdâdisinde muallimler genellikle 500 ile 1000 kuruş arası maaş almışlardır.

Tablo: 46

1913-1914 Yılı Urfa İdâdisi Öğrenci Miktarı (1329-1330/1913-1914 Senesine Mahsûs Ma'ârif-i Umuûmiye İhsâ'iyât Mecmûası, Levha 21, S.50, Matba'a-i Âmire, 1336)..

İdâdi ismi	Sene-i dersiye zarfında kaydedilen talebe					Yekûn	1328-29 senesinde kaydedilen	Her iki senenin farkı
	Müslim	Rûm	Ermeni	Mûsevî	Milel-i sâ'ire			
	29	-	-	-	-	29	29	-
Urfa İdâdisi	Sene-i dersiye zarfında Mektebi terkeden talebe					Yekûn	1328-29 senesinde terkeden	Her iki senenin farkı
	Müslim	Rûm	Ermeni	Mûsevî	Milel-i sâ'ire			
	19	-	-	-	-	19	14	+5
Terk Sebebi								
Hastalık	Vefat		İhraç		Nakil		Esbâb-ı sâire	
-	1		1		14		3	

Urfa İdâdisindeki öğrencilerin tamamı Müslüman olup 14 öğrenci nakil, 1 öğrenci vefat, 1 öğrenci ihraç edilmiştir. Aşağıdaki tabloya göre 1 ücretli Rum öğrenci de eğitim almıştır.

Tablo: 27

1913-1914 Yılı Urfa İdâdisinde İmtihandan önce öğrenci sayısı ve İmtihan Cedveli (1329-1330/1913-1914 Senesine Mahsûs Ma'ârif-i Umuûmiye İhsâ'iyât Mecmûası, Levha 22,23 S.52,53 Matba'a-i Âmire, 1336)

İdâdi ismi	İmtihandan önce mevcut talebe					Milel-i sâ'ire	Yekûn	1328-29 senesinde mevcut talebe fark
	Müslim	Rûm	Ermeni	Musevî				
	ücretli	ücretsiz	ücretli	ücretsiz	ücretli	ücretsiz	ücretli	ücretsiz

Akka (Urfa)	10	73	1	-	-	-	-	-	-	-	84	86	-2

İmtihan Öncesi Talebenin Sınıflara Dağılımı

İdâdi ismi	İbtidâ'îye sınıfları				Tâliye sınıfları			Yekûn
	Birinci sınıf	İkinci sınıf	Üçüncü sınıf	Yekûn	Dördüncü sınıf	Beşinci sınıf	Altıncı sınıf	
Akka (Urfa)	23	25	15	63	11	1	-	21

En çok ücretsiz öğrenci bulunmakta olup İbtidaiye sınıfında 63, Taliye sınıfında 21 öğrenci bulunmaktadır.

İdâdîlerin 1329-1330 Senesi İmtihân-ı Umûmî Sonuçları

İdâdi ismi	Şahâdetnâme alanlar				Milel-i sâ'ire	Yekûn	1328-29 senesinde şahâdetnâme alanlar	Her iki senenin farkı
	Müslim	Rûm	Ermeni	Musevî				
Akka	10	-	-	-	-	10	12	-2

Terfi-i Sınıf Edenler

İdâdi ismi					Milel-i sâ'ire	Yekûn	1328-29 senesinde terfi-i sınıf edenler	Her iki senenin farkı
	Müslim	Rûm	Ermeni	Musevî				
Akka	55	-	-	-	-	55	65	-10

Terfi-i Sınıf Edemeyenler

İdâdi ismi					Milel-i sâ'ire	Yekûn	1328-29 senesinde sınıfta kalanlar	Her iki senenin farkı
	Müslim	Rûm	Ermeni	Musevî				
Akka	18	1	-	-	-	19	9	+10

Haleb İdâdisinden mezun olan 7 Musevi öğrenciden 1'i Urfa'dadır. Toplam 379 öğrenci sınıf atlamış ve 164 öğrenci sınıf tekrarına kalmıştır.

Tablo: 48

1913-1914 Yılı Urfa İdâdisinde Görülen Dersler (1329-1330/1913-1914 Senesine Mahsûs Ma'ârif-i Umuûmiye İhsâ'iyât Mecdûası, Levha 26, S.57, Matba'a-i Âmire, 1336).

Vilâyet	
Urfa	1
Ulûm-ı diniye, Arabî, Fârisî	1
Türkçe ve Kitâbet	1
Riyâziyât ve ma'lûmât-ı ticârîye usûl-i	1
Ulûm-ı tabi'îye, dūrûs-ı eşyâ, zirâ'at	1
Târîh ve coğrafya	1
Fransızca	1
Ma'lûmât-ı medeniye, ahlâkiye ve	1
Resim ve resm-i hattî	1
Hüsn-i hat	1
Gana (Musîki)	1
Terbiye-i bedeniye	-
Yekûn	10
1328-29 senesindeki muallimîn	11
Her iki senenin farkı	-1
İngilizce 1 Mülâhazât	

Terbiye-i Bedeniye dersi müfredatta görünse de eğitim verilememiştir. Dini ve beşerî ilimler açısından müfredat iyi hazırlanarak uygulanmıştır.

Tablo: 49

1913-1914 Yılı Urfa İdâdisindeki Muallim Menşeleri (1329-1330/1913-1914 Senesine Mahsûs Ma'ârif-i Umuûmiye İhsâ'iyât Mecdûası, Levha 25, S.56, Matba'a-i Âmire, 1336).

Ulûm-ı şer'îye	-
Ulûm-ı edebiye	-
Riyâziyât	-
Tabî'iyât	1
Hukûk	-
Tıb Fakültesi	-
Eczâcî Mektebi	-
Mekteb-i Harbive	1
Mekteb-i Mülkiye	-
Halkalı Zirâ'at Mektebi	-
Dârümuallimîn-i Âliye	-
Dârümuallimîn-i Rüşdiye	-
Dârümuallimîn-i ibtidaiveden	1
Mekâtib-i sultâniye ve İdâdiyeden	3
Mekâtib-i Rüşdiveden	-
Dersden mücâz	-
Mekâtib-i husûsiyeden	1
Memâlik-i ecnebiye mekâtibinden	-
Husûsî tahsil gören	-
Mekâtib-i sâ'ireden	2
Yekûn	10

(*) Ayıntab'da 2 münhal muallimlik vardır.

Toplam 10 muallimden 3 tanesi Mekteb-i İdâdi ve Sultani mezunudur. Sadece 1 tane Dârü'l-fünûn mezunu muallim görev yapmıştır.

Tablo: 50

1913-1914 Yılı Urfa İdâdisi Öğrencilerinin Baba Meslekleri (1329-1330/1913-1914 Senesine Mahsûs Ma'ârif-i Umuûmiye İhsâ'iyât Mecmûası, Levha 23, S.53, Matba'a-i Âmire, 1336).

İdâdi ismi	
Akka	
Ulemâ	7
Sınıf-ı ruhâniye	-
Me'mûr	29
Silk-i fenniyeden	1
Tüccâr	26
Sanatkâr	7
Zürrâ	14
Sâir sınıflar	-
Yekûn	84
Mülâhazat	
	1329
	senesinde
	küşâd
	edilenler

Toplam 84 öğrencinin baba mesleğine ulaşılmıştır. Urfa İdâdisinde en çok memur ve tüccar çocuklarının eğitim aldığı görülmektedir.

4.4.5.Haleb Sultanisi

Sultaniler ortaöğretimin ikinci kademesini oluşturan eğitim kurumlarıdır. Sultaniler, iki esas üzerine eğitim vermesi hedeflenmiştir. Bunlardan ilki değişik inançlardaki çocukların kaynaşması ile Osmanlılık düşüncesi altında Osmanlı halkının fikri olarak birleştirilmesidir (Bilim, 1998, S.236). Diğer ise yabancı dil eğitiminin geliştirilmesidir (Cevad, 2001, S. 86-87). Rüşdiyeler ihtiyaca cevap veremeyince 15 Nisan 1868’de Galatasaray Sultanisi açılmıştır. Galatasaray Sultanisinin eğitiminde Fransız kültürü etkili olmuştur. (Nafi, 1932, S. 84-85). 1869 yılında yayınlanan Marif-i Umumiye Nizamnamesi’nde ortaöğretimin üst kademelerini oluşturan Sultani Mektepleri Osmanlı vilayetlerinde yaygınlaşmamıştır (Engin, 2003, S.286). Maarif-i Umumiyye Nizamnamesi’nde kararlaştırılmış Mekteb-iSultani isimli mektep Beyrutta açılmıştır. Mektebin süresi 6 yıl olup idâdiye çevirilmiştir (Demirel, 2012, S. 342).

Sultani Mekteplerinde Adî bölümü 3, Âlî bölümü 3 olmak üzere toplam 6 yıl eğitim vermesi planlanmıştır. Bu Mektebi bitirme işlemleri İdâdi ve rüşdiyelerdeki gibi yürütülmüştür. Maarif Nezaretinin sınavı ile Sultanilerden mezun vermeye de başlanmıştır (Demirel, 2012, S.510). İdadilerin bünyesinde gerçekleştirilen yeniliklerle vilayet merkezi bünyesinde rüşdiyeleride içine alan 7 yıl süreli idâdiler teşkil edilmesi kararlaştırılmıştır (Demirel 2012, S.341). Sultaniler, ekonomik ve yetişmiş eğitim kadrosundaki eksiklerinden dolayı daha geç açılmıştır.

Vilayetlerde Sultanilerin açılma meselesi 1908’den itibaren gündeme gelmiş 23 İdâdi Mektebinden 10 tanesi Sultaniye çevirilmiştir. Emrullah Efendi, Sultanilerin açılması için büyük çaba sarf etmiştir. Belirtilen 10 İdâdiden biri Haleb’de olup Sultaniye çevirilmiş olduğu görülmektedir (Engin, 2003, S.286).

Haleb İdâdisi sultaniye dönüştürülerek eğitime başlamıştır (MF. İBT. 300/18-29/M/1329).1910-1911 eğitim yılında Haleb Sultanisinde toplamda 232 öğrenciden 123 yatılı, 109’u gündüzlüdür (Demirel, 2012, S. 339-358). 1914 Yılında ücretsiz ve yatılı öğrencilerin masrafları vilayetin hususi bütçesinden karşılanması düşünülse de maarif bütçesinden karşılanması kararlaştırılmıştır (DH. UMVM. 70/33-07/09/1332).

Haleb Sultanisine mubassır olarak Ahmed İzzet Efendi atanmıştır (SNMU,1321, 6. Def’ a, S. 457). Haleb Feyziye Mekteb-iİlbtidaisi Muallim-i Evveli Cevdet Efendi yeni açılan Sultani Mektebi mubassırlığına nakledilmiştir (MF. İBT. 298/33-20/M/1329). Mektebin Osmanlıca dersi seyyar muallim Abdulkadir Efendi tarafından yürütülmüştür (MF. MKT. 633/18-04/03/1320). Mektebin Tarih muallimi olan Salim Efendi dini aşağılayıcı sözler kullandığı gerekçesi ile şikâyet edilmiştir. Yapılan araştırmada iki öğrenci dışındaki bütün

öğrenciler böyle bir durumun olmadığını dile getirdikleri için Salim Efendi görevine devam etmiştir (BEO. 3855/289061-08/02/1329). Ayrıca dış politikadaki gelişmeler yabancı lisanı belirlemiştir. Haleb Sultanisinde Almanca dersi için Aştefol Efendi görevlendirilmiştir (MV. 246/37-20/02/1335).

22 Mayıs 1917’de Sultani binası askeriye tarafından kullanılmak istense de eğitim devam ettiği için izin verilmemiştir (MF. MKT. 1226/96 -20/R/1335). Ancak aynı yıl Sultani binasının tahliyesi istenmiştir (MF. MKT. 66/1335-09/12/1335).

4.4.5.1 Haleb Sultani Mektebi Öğrenci Sayıları, Masraf Cedveli, Maaş Çizelgesi, İmtihan Cedveli, Muallim Menşeleri ve Veli Meslekleri

Tablo: 51

1912-1913 Yılı Haleb Sultanisi Bina değeri, Masrafı (1328-1329/1912-1913 Senesine Mahsûs Ma‘ârif-i Umuûmiye İhsâ’iyât Mecmûası, Levha 16-17, S.16)

1328-29 sene-i dersiyesinin mekâtib-i sultâniye tahsisâtı

Mektebin	Tahsîsât-ı Seneviye			Mektep	Târih-i	
Adı	Ma‘âşât	Masârifât	Yekûn	Binâsının Kıymeti	Te’sîs ve Küşâdı	Mülâhazât
Haleb	386 700	264 732	651 432	1 790 610	1326	-
Genel Ykn	4 401 040	3 969 549	8 870 589	10 378 318	-	-

Tablo: 52

1913-1914 Yılı Haleb Sultani Mektebi Bina değeri, Masrafı ve Maaşları (1329-1330/1913-1914 Senesine Mahsûs Ma‘ârif-i Umuûmiye İhsâ’iyât Mecmûası, Levha 17, S.44, Matba‘a-i Âmire, 1336).

Tahsîsât-ı seneviye								
Ma‘âşât	Masârifât	Yekûn	1328-29 senesi tahsîsâtı	Her iki senenin farkı	Mektebin kıymeti	Me’cûr olanların icâre-i senevîsi	Târîh-i te’sîsi	Sultâniye’ye kalbi târîhi

223 200	98 970	322 125	299 000	23 125	400 000	-	1306	1329

Haleb Sultanisi oldukça kıymetli binada eğitim vermiştir. Toplamda Sultaninin H.1328-1329/1912-1913 yılında 651.432 kuruşluk masrafı bulunmaktadır. H.1329-1330/1913-1914 yılında ise Mektebin 322.125 kuruş ile masrafları artmıştır.

Tablo: 53

1912-1913 Yılı Haleb Sultaniside Muallim, Memur, Müstahdem Maaşları (1328-1329/1912-1913 Senesine Mahsûs Ma'ârif-i Umuûmiye İhsâ'iyât Mecmûası, Levha 16-17, S.16)

Mektebin Adı	Mikdâr-ı muallimîn müstahdemîn	me'mûrîn, ve	Muallimîn Sînleri	Hey'et-i idâre ve tadrîsiyenin ma'âşâtı	
	Hey'et-i İdare	Hey'et-i Tadrîsiye	Müstahdemîn-i Sâ'ire	Hademe	Ykn
	14	20	3	20	57
	172	263	29	271	235
	20-25	25-30	30-40	40-50	50-60
	8	4	6	1	1
	48	67	69	55	24
	500'den dñn	500-1000	1000-1500	1500-2000	2000-3000
	1	15	11	6	1
	38	202	118	60	14

Haleb Sultanisinde görevli 57 kişiden 14'ü idari görevli, 20'si muallim olup 3'ü memur, 20'si ise hademedir. 500 ile 1000 kuruş maaş alan muallim sayısı fazla olup en çok 2000 ile 3000 kuruş maaş alan 1 kişi bulunmaktadır.

Tablo: 54

1913-1914 Yılı Haleb Sultani Mektebinin Muallim, Memur, Müstahdem Maaşları (1329-1330/1913-1914 Senesine Mahsûs Ma'ârif-i Umuûmiye İhsâ'iyât Mecmûası, Levha 18, S.45, Matba'a-i Âmire, 1336).

hey'et-i idâre	Hey'et-i Müstahdemîn-i Hademe	Yekûn	Muallimîn sinleri	Hey'et-i idâre ve tadrîsiyenin ma'âşâtı

13	22	2	20	57	6	4	9	2	1	3	14	11	6	1
					20-25	25-30	30-40	40-50	50-60	500'de n dñn	500-1000	1000	1500	2000
												-	-	-
												1500	2000	3000

Her iki istatistikte de en çok muallim maaşı ödenmiştir. En çok 500 ile 1000 kuruş arasında maaş ödemesi yapılmıştır.

Tablo: 55

1912-1913 Yılı Haleb Sultananisnde Okutulan Dersler (1328-1329/1912-1913 Senesine Mahsûs Ma'ârif-i Umuûmiye İhsâ'iyât Mecdûası, Levha 17, S.17)

Gnl Ykn	Haleb	Mktbn adı
40	2	Sunûf-ı ibtidaiye dersleri muallimîni
14	1	Ulûm-ı diniye ve fıkhiye
23	1	Türkçe ve kitâbet
12	1	Edebiyat, Mantık ve Felsefe
26	2	Riyâziyât
23	2	Ulûm-ı tabî'îye, sıhhiye ve hikmiye
24	2	Târîh ve Coğrafya
13	1	Arabî
11	1	Fârisî
32	2	Fransızca
12	1	Almanca ve İngilizce
10	1	Ma'lûmât-ı medeniye, ahlakiye ve
22	2	Resim, resm-i hattî ve hüsniyat
3	-	Gana mûsiki
10	1	Terbiye-i bedeniye
275	20	Yekûn
-	-	Mülâhazat

Tablo: 56

1913-1914 Yılı Haleb Sultananisnde Okutulan Dersler (1329-1330/1913-1914 Senesine Mahsûs Ma'ârif-i Umuûmiye İhsâ'iyât Mecdûası, Levha 20, S.47, Matba'a-i Âmire, 1336).

Haleb	-	Ulûm-ı şer'îye şb.	1	Ulûm-ı edebiye şb.	-	Riyâziyât şb.	-	Tabî'iyât şb.	1	Hukûk şb.	-	Tıp Fak.	-	Eczacı Mektebi	-	1	-	2	Edebiyat şb.	1	Fünûn şb.
Gnl Ykn	4	9	7	3	11	2	1	6	10	1	10	8									

-	Dârü'l-mu'allîmîn-i Rüşdiye	2	Dârümuallimîn-i ibtidaiyeden	1	Memâlik-i ecnebiye mekâtibinden	1	Galatasaray Sultanîsi'nden	-	Darü's-sâfaka'dan	3	Dersten mücâz	-	Mekâtib-i sultâniyeden	-	Mekâtib-i İdâdiyeden	-	Mekâtib-i ecnebiye ve gayri müslimeden	7	Mekâtib-i sâ'ireden	20	Yekûn
4	23	56	5	2	25	2	46	6	19	263											

Osmanlıda 263 Sultani mualliminden Haleb'de en çok Darul- Fünun mezunları görev yapmıştır.

Tablo: 58

1913-1914 Yılı Haleb Sultananesindeki Muallimlerin Menşeleri (1329-1330/1913-1914 Senesine Mahsûs Ma'ârif-i Umuûmiye İhsâ'iyât Mecdûası, Levha 19, S.46, Matba'a-i Âmire, 1336).

Ulûm-ı şer'îye	-	
Ulûm-ı edebiye	1	
Riyâziyât	-	
Tabî'iyât	-	
Hukûk	-	
Tıb Fakültesi	-	
Eczâcî Mektebi	-	
Mekteb-i Harbive	1	
Mekteb-i Mülkive	1	
Sanâyi-i Neffise	1	
Halkalı Zirâ'at Mektebi	-	
Dârümuallimîn	4	
Dârümuallimîn-i Âliye	-	
Dârümuallimîn-i Rüşdiye	-	
Dârümuallimîn-i ibtidâiveden	3	
Dersden mücâz	3	
Mekâtib-i sultânive ve idâiveden	1	
Memâlik-i ecnebive mekâtibinden	3	
Mekâtib-i husûsiyeden	2	
Husûsî tahsil gören	2	
Mekâtib-i sâ'ireden	-	
Yekûn	22	
1912-1913 senesinde mevcûd muallimîn	20	
Her iki senenin farkı	+3'dür.	

Bir önceki seneye göre 3 muallim artmıştır. Dârü'l-fünûn mezununun az olmasından kaynaklı olarak sadece bir muallim görev yapmıştır. En çok Dârü'l-muallimîn Fünûn Şubesi mezunu muallimler görev almıştır.

Tablo: 59

1912-1913 Yılı Haleb Sultanânisi öğrenci sayısı, Öğrencilerin Sınıflara Taksimi (1328-1329/1912-1913 Senesine Mahsûs Ma'ârif-i Umuûmiye İhsâ'iyât Mecmûası, Levha 11-12-13, S.16)

Sene-i Dersiyе Zarfında Mekâtib-i Sultâniyeye Kaydedilen Şâkirdân											
Mektebin adı	Müslim		Rûm		Ermeni		Mûsevî		Milel-i Muhtelifе		Yekûn
	Leylî	Nehârî	Leylî	Nehârî	Leylî	Nehârî	Leylî	Nehârî	Leylî	Nehârî	
Haleb	20	47	2	-	-	-	1	-	-	-	70
Gnl. Ykn	537	507	22	13	18	15	7	5	3	-	1127

Osmanlı genelinde Müslüm sultanilerinde toplamda 1127 öğrenci bulunmaktadır. Haleb sultanisinde toplam 67 tane öğrenci eğitim almıştır. Osmanlıda Müslüman 537 gündüzlü

öğrencinin 20'si, 507 yatılı öğrencinin 47 tanesi Haleb'de bulunmaktadır. Haleb Sultanisinde gayrimüslim 3'ten fazla öğrenci bulunmamaktadır.

Sene-i Dersiye Zarfında Mektebi Terkeden Şâkirdân											
Mektebin Adı	Müslim		Rûm		Ermeni		Mûsevî		Milel-i Muhtelifi		Yekûn
	Leylî	Nehârî	Leylî	Nehârî	Leylî	Nehârî	Leylî	Nehârî	Leylî	Nehârî	
Haleb	4	12	-	-	-	5	-	-	-	-	21
Gnl.Ykn	229	238	28	6	12	24	1	5	3	2	548

Osmanlı genelinde 548 Sultani öğrencisi Mektebi terk etmiş olup bunlardan müslüman 16 tanesi, gayrimüslim 5 tanesi Haleb'de bulunmaktadır.

Mektebin adı	Kable'l-imtihân mekâtib-i sultâniyede mevcûd şâkirdân											
	Müslim		Rûm		Ermeni		Mûsevi		Milel-i muhtelifi			
	Ücrtli	Ucrtsz	Ücrtli	Ucrtsz	Ücrtli	Ucrtsz	Ücrtli	Ucrtsz	Ücrtli	Ucrtsz	Ücrtli	Ucrtsz
	Lyl	Nhr	Lyl	Nhr	Lyl	Nhr	Lyl	Nhr	Lyl	Nhr	Lyl	Nhr
Haleb	35	58	-	114	-	2	-	-	1	14	-	-
Gnl Ykn	684	641	507	461	27	29	26	10	29	45	27	27
							</					

Öğrencilerin Sınıflara Dağılımı

Sunûf-ı ibtidaiye

Sunûf-ı tâliye

Birinci	İkinci	Üçüncü	Dördüncü	Beşinci	Yekûn	Altıncı	Yedinci	Sekizinci	Dokuzuncu	Onuncu	Onbirinci	Onikinci	Yekûn
15	20	-	-	-	35	56	42	32	-	37	26	-	193
293	143	90	4	2	532	548	402	445	132	342	173	28	2070

Haleb Sultanisi ücretsiz ve yatılı öğrencilerin mevcut olduğu bir mekteptir. Osmanlı genelindeki gayrimüslim ve müslim toplam 2602 öğrenciden 207 tanesi Haleb’de bulunmaktadır. Öğrencilerin sınıf taksimlerinde en çok sınıf-ı taliyeden altıncı sınıfa devam edenler görülmektedir.

Tablo: 60

1912-1913 Yılı Haleb Sultanisanisinde Öğrencilerin Sınıflara Taksimi (1328-1329/1912-1913 Senesine Mahsûs Ma‘ârif-i Umuûmiye İhsâ’iyât Mecmûası, Levha 14- 14, S.41 Matba‘a-i Âmire, 1334).

Sunûf-ı ibtidaiye					Yekûn	Sunûf-ı tâliye							Yekûn	Mûlahazat
1	2	3	4	5		6	7	8	9	10	11	12		
8	15	21	8	-	52	61	44	31	-	27	25	20	208	-

Tablo: 61

1913-1914 Yılı Haleb Sultanisanisi öğrenci sayısı, Öğrencilerin Sınıflara Taksimi (1329-1330/1913-1914 Senesine Mahsûs Ma‘ârif-i Umuûmiye İhsâ’iyât Mecmûası, Levha 13, S. 40, 41, Matba‘a-i Âmire, 1336).

Sene-i Dersiyе Zarfında Kaydedilen Talebe

Haleb Sultanisi		Gnl	Y _{kn}
Leylî	Nehârî		
48	103		1100
2			713
-			42
12			30
2			60
1			47
-			15
-			37
-			11
-			9
204			2064

Sınıfta Kalanlar											
Haleb	Müslim		Rûm		Ermeni		Musevi		Milel-i muhtelif		Yekûn
	Leylî	Nehârî	Leylî	Nehârî	Leylî	Nehârî	Leylî	Nehârî	Leylî	Nehârî	
	9	11	-	-	3	1	-	-	-	-	
Gnl Ykn	213	250	13	5	13	7	5	4	1	1	512

1912-1913 yılında Osmanlı Sultanilerinde 26 öğrenci mezun olmuş ancak Haleb Sultanisi'nde ise mezun bulunmamaktadır. Sınıfı geçen 2064 öğrenciden 24'ü Tekrara kalan 512 öğrenciden 24'ü Haleb sultanisi öğrencisidir.

Tablo: 63

1913-1914 Yılı Haleb Sultanisi İmtihan Cedveli (1329-1330/1913-1914 Senesine Mahsûs Ma'ârif-i Umuûmiye İhsâ'iyât Mecdûası, Levha 15 S.42, Matba'a-i Âmire, 1336).

Diploma alanlar										Her iki senenin farkı
Müslim		Rum		Ermeni		Musevi		Yekûn	1912-1913 senesinde diploma alanlar	
Leylî	Nehârî	Leylî	Nehârî	Leylî	Nehârî	Leylî	Nehârî			
7	5	-	-	1	-	-	-	13	-	+13

Terfi-i Sınıf Edenler									1328-29 senesinde Diploma alanlar	Her iki senenin farkı
Müslim		Rum		Ermeni		Musevi		Yekûn		
Leylî	Nehârî	Leylî	Nehârî	Leylî	Nehârî	Leylî	Nehârî			
101	53	3	-	3	-	1	1	126	204	-42

Sınıfı Terfi Edemeyenler									1328-29 senesinde Diploma alanlar	Her iki senenin farkı
Müslim		Rum		Ermeni		Musevi		Yekûn		
Leylî	Nehârî	Leylî	Nehârî	Leylî	Nehârî	Leylî	Nehârî			
26	59	-	-	-	-	-	-	85	24	+61

İmtihan sonucunda 13 öğrenci mezun olmuştur. Bir önceki yıla göre sınıfı geçen öğrenci sayısı 42 kişi azalmıştır. Sınıfta kalan 61 kişi bir önceki yıla göre artmıştır.

Tablo: 64

1328-29/1912-1913 yılı Sultani Mektebi Öğrencilerinin Baba Meslekleri (1328-1330 Senesine Mahsûs Ma'ârif-i Umuûmiye İhsâ'iyât Mecdûası, Levha 14, S.17, Matba'a-i Âmire, 1334).

Mektebin Adı	Ulemâdn	Sınıf-ı Ruhani	Me'mûrîn	Meslek-i Fenniye erbâbı	Tüccâr	Sınıf-ı Sanatkarân	Zürrâ'	Sunûf-ı Sâire	Yekûn	Mülâhazat
Haleb	19	1	65	4	11	8	49	71	228	-
Genl	167	20	931	92	332	218	405	608	2803	-
Ykn										

Tablo: 65

1329-1330 yılı Sultani Mektebi Öğrencilerinin Baba Meslekleri (1329-1330/1913-1914 *Senesine Mahsûs Ma'ârif-i Umuûmiye İhsâ'iyât Mecmûası*, Levha 16, S.43, Matba'a-i Âmire, 1336).

Ulemâdn	Sunûf-ı Ruhânîden	Me'mûrîn	Meslek-i Fenniye Erbâbından	Tüccârdan	San'atkârdan	Zürrâ'dan	Sunûf-ı sâ'ireden	Yekûn
22	1	79	4	6	8	67	73	260

Haleb Sultansini en çok tercih eden aileler, memurlar ve diğer gruplardandır. Bir önceki yıla göre en çok çiftçi ve memur velilerinin sayısı artmıştır.

4.4.6. Haleb'de Mesleki Eğitim

Ülkelerin zenginlik ve refah seviyeleri meslek ve sanayi sektörlerinin ilerlemesi ile doğru orantılı olmuştur. Osmanlı Devleti, Avrupa'daki gelişmeleri takip edemediği için Osmanlıdaki sanayii faaliyetleri yabancıların eline geçmiştir. Avrupalı devletler, Osmanlı'dan hammadde alıp yüksek meblağlar ile mamul madde satmışlardır. Bu durum karşısında Osmanlı

tüccarları büyük zarara uğramışlardır. Yerli sanayinin kurulması bu anlamda zorunlu görülmüş ve bunun için padişah emri ile bir komisyonun kurulmasına karar verilmiştir (İ. DH. 497/33809-2-12/04/1279). Bu doğrultuda sanayi kuruluşlarının açılması ve sermayelerinin desteklenmesi gerekli görülmüştür. Abdulaziz döneminin devlet adamı olan Mithat Paşa, Rusçuk ve İstanbul'da Sanayi Mekteplerini açarak çöken Osmanlı ekonomisini ayağa kaldırmaya çalışmıştır. Sanayi Mekteplerine 5 ile 13 yaş arası fakir ve yetim çocukların seçilmesi kararlaştırılmıştır. Mektebin üretim dışında diğer bir faydası da suçlu çocukların topluma kazandırılarak vatana ve millete yararlı hale getirilmesi olmuştur (Yıldırım, 2010, S. 196; Çadırcı, 2013, S.349, Demirkıran, 2018, S. 84). 1871 yılında çıkarılan Islahhaneler için çıkarılan nizamnamden sonra ise 12-13 yaşından büyük çocukların mektebe kayıtları alınmamıştır (Yıldırım, 2013, S. 32).

Vilayetlerde açılan Sanayi Mektepleri Islahhane temelli olup 1863'te Niş'te 1865'te Rusçuk ve Sofya'da açılmıştır (Yıldırım, 2013, S. 167; Yıldırım, 2010, S.196). İstanbul Sanayii Mektebi sanayileşme politikası içinde potansiyel bir fabrika olarak görülen İstanbul Sanayii mektebi 1868'de açılmıştır (Yıldırım, 2010, S. 220-236). Avrupa'daki Mekteplere kıyasla bu Mekteplerin oldukça eksiklikleri bulunmaktadır. Sultanahmet'te bulunan bir bina mektep haline getirilmiş öğrencilerin pratik yapmaları için fabrikalar kurulmuş, kimsesiz ve yetim çocuklar bu mekteplerde ücretsiz eğitim görmüşlerdir Ayrıca bu mektepte öğrenci sayısı ise 500'e ulaşmıştır (İ. DH. 583/40618-04/08/1285). Dericilik, dokumacılık, bakırcılık, terzilik vb.. Zanaatlarda eğitim verilmiştir. Sanayi Mekteplerinde yetişen öğrencilerin bu Mekteplerde çalışmaları da planlanmıştır. Kız Sanayi Mektebi ise 1884'te İstanbul'da kurulmuştur. İlk etapta 125 öğrenciye eğitim verilmiştir. Bu Mektebin birinci sınıfında Elifba, Kur'an-ı Kerim, Dikiş, El örmesi; ikinci sınıfında Akaid-i diniye, Risale-i ahlak, Yazı, Nakış, Kasnak ve Resim; üçüncü sınıfında Muhtasar Kavaid-i Osmaniye, Yazı ve İmla, Muhtasar ilm-i hesab, Kanaviçe, Biçim, resim; Dördüncü sınıfında Muhtasar tarih ve Coğrafya, Malumat-ı nafia, Yazı ve İnşa, Çiçek, Biçim, Dikişin envâ; beşinci sınıf İlm-i tedbir-i menzil, Hıfzı-sıhhat, Dikiş, Biçim, Dikişin envâi dersleri işlenmiştir (A. DVNS. NZAM. d, no:1, S.64,68/ 21R/1301). 1869 'da Sanayi Mektepleri ile ilgili yayınlanmış nizamname 3 kısım halinde 9 Ocak 1909'da yenilenerek tekrar yayınlanmıştır. Bu doğrultuda hiç okuma yazma bilmeyen öğrenciler de Mektebe alınarak mektep iki kısma ayrılmıştır. İlk kısımdaki öğrenciler 13 yaşında, ikinci kısmın öğrencileri ise 30 yaşından büyük olamayacağı belirtilmiştir (Ş.D. 542/36-3-29/07/1327). İstanbul Sanayi Mektebi'nin son 3 yılı yüksek mektep sınıfı sayılmıştır (BEO. 4232/317334-3,4-15/12/1331).

Haleb’de modernleşme döneminde Haleb Sanayi Mektebi, Haleb Dârulmuallimîni Mektebi, Haleb Askeri Rüşdiye Mektebi, Çiftlik ve Sütçülük mektebi ile mesleki eğitim verilmiştir.

4.4.6.1 Haleb Sanayi Mektebi

1867 itibari ile İzmir, Sivas, Diyarbakır, Kastamonu, Adana, Erzurum, Bağdat gibi birçok vilayette Sanayi mektebi açılmıştır. Buradaki ıslahhaneler sanayi mektebine dönüşmesi kararlaştırılmıştır. Haleb Islahhanesi de 1868’de açılmıştır (Yıldırım, 2013, S. 166). Haleb Islahhanesi Niş’te açılmış olan Islahhane ile aynı amaçlar doğrultusunda eğitim vermiştir. Çocukların sokaklarda başıboş gezmeleri, dilencilik yapmamaları, toplumu huzursuz edecek herhangi bir harekette bulunmamaları amaçlanmıştır. Haleb Islahhanesi 1868’de Vilayet Mektupçusu Hikmet Bey’in üstün gayretleri ile açılmıştır. Islahhanedeki tüm işler nizamnameye ilave olarak çıkarılan özel nizamnameler ile yönetilmiştir. Haleb Islahhanesi Mithat Paşanın hazırladığı nizamnameye uygun olsa da nizamname-i muvakkat (geçici nizamname) denilen 4 maddelik sade bir nizamname ile yönetilmiştir (İ.Ş.D. 13/610-1; 8/N/1285) Nizamnamenin birinci maddesinde Mektebin müdür, katib, sandık emini tarafından idare edileceği; ikinci maddesinde dersleri yürütmek için bir muallim ile mesleki eğitim için bir ustanın maaşları matbaa sandığından ödeneceğini; üçüncü maddesinde de çocukların yemekleri için 20 para ve yarım okka ekmek verileceği ve bunların masrafları matbaa sandığından karşılanacağı; dördüncü maddesinde ise Islahhane Mektebi inşa edilene kadar kiralanan binalarda eğitim verilecek, öğrenciler gündüzlü olacak ve giyimlerinin hayırseverler tarafından karşılanacağı bulunmaktadır.

Servet-i Fünun gazetesinde Haleb Sanayi Mektebi’nin açılış töreninin 1892’de gerçekleştiği ve dönemin Maarif müdürü Celaleddin Bey olduğu, Mektep müdürünün Azmizâde Kâmil Efendi, Mektep Nâzırının ise Abdurrahman Paşa olduğu belirtilmiştir (Servet-i Fünun sayı: 105 (1892))

Sadaret, Haleb’de, çocuk ve yetimlerin eğitim yuvası olarak ıslah edilen Sanayi Mektebi için İskenderun Belediyesi gelirlerinden yıllık otuz bin kuruş tahsis edilmesine dair Haleb valiliğine yazı göndermiştir (BOA. Y. A. RES, 152/76/ 12 Ocak 1908). Böylece Haleb Hükümet Konağı yakınında Kumanya Mahallesi’nde bir ev kiralanarak eğitime başlanmıştır. Farklı milletlerden 40 çocuk Mektebe kaydedilmiştir. Mektep açıldıktan 45 gün sonra terzicilik sınıfındakilerin pantolon düz dikişlerini ustalar seviyesinde yapabildikleri görülmüştür. Ayakkabıcılık sınıfındaki öğrenciler ise çivili kundura yapabilecek seviyeye ulaşmışlardır. Farklı inanç ve milleten olan mektep öğrencileri birbirlerine karşı eskisinden daha saygılı

davranmaya başlamışlardır. Haleb Islahhanesinin yapımı için ihtiyaç duyulan maddi kaynak dokuz kalemden oluşan 201.442 kuruşluk gelirden karşılanmıştır (İ.ŞD. 13/6103-18/1/1285). Ayrıca mektepte Çinicilik bölümü de bulunmaktadır. Haleb’de ikamet etmesinde bir mahzur görülmeyen Kütahyalı Çinici Ahmed Muhtar’ın aynı zamanda şehirde çinicilik sanatının tesis için Haleb Sanayi Mektebi’nde istihdamı da sağlanmıştır (BOA. DH. EUM. 37/10-16 Mart 1917)

Haleb’de kurulan Sanayi Mektebi için Avrupa’dan getirtilen ve gazla işleyen mensucat tezgâhları için motor ve diğer aletlerden gümrük vergisinin alınmayacağı belirtilmiştir (BOA, İ. RSM, 29/618 Eylül 1907).

Mektep zamanla yatılı hale gelip her yaştan çocuk alınmaya başlanmıştır (Yıldırım, 2013, S. 170). Nizamnameye büyük oranda bağlı kalırsa da mali durumdan dolayı bazı değişik uygulamalara gidilmiştir. 200 olan öğrenci mevcudu mali imkanlar, iyi ustaların yetişememesinden dolayı 10’a kadar düşmüştür (ŞD.2213/24-17/06/1289). Abdülhamid devrinde Islahhane ismi kullanılmamış ve mektep Sanayi Mektebi olarak anılmıştır.

Mali problemler uzun süre devam etmiştir. İskenderun Belediyesinden mali anlamda destek istemişse de bu mümkün olamamıştır (DH. MKT. 1137/30-24/M/1323). Ayrıca Haleb’de halıcılık, dikişçilik ve el işleri gibi bütün sanatları öğrenmek, imal ve ticaretini yapmak üzere Haleb’li Mansur Esved Efendi tarafından "Haleb Sanayi-i Yedeviye" isimli bir anonim şirketi kurulmuştur (BOA, İ.MMS, 145/24, 29 Kasım 1911). Bu şirkette Haleb Sanayi Mektebini mali anlamda ayakta tutmak adına istenilen düzeye ulaştıramamıştır.

II. Meşrutiyete kadar mali kaynak sıkıntısı yaşanmıştır. II. Meşrutiyet döneminde sadece Halıcılık eğitimi verilmiştir.

Haleb Sanayi Mektebi personel çizelgesi incelendiğinde Müdür Şeyh Kamil, Mehmed Salim, Halil Efendilerin; Muhâsebe kâtibi Misbâh, İbrahim Hakkı Efendilerin, Depo ve ambar me’muru İbrahim Hakkı, Hasan Efendilerin; Ders mu’allimi Abdullah ve Ali Yaver Efendilerinin; Hüsn-i Hat mu’allimi Ahmed Şakir Efendi’nin; Mubassır-ı evvel ve mu’allim Hüseyin Sırrı Efendi’nin; Mubassır-ı sâni ve depo memuru muavini Mehmed Said Efendi’nin; Terzi Ustası Karabet Ağa’nın; Kunduracı ustası Yusuf, Agop Efendilerin; Marangoz Ustası Abdurrahman Ağa’nın; yemek işi ile ilgilenen Mustafa ve Ahmed Efendilerin olduğu görülmektedir.

H. 1326/1908-1909 yılında Haleb Sanayi Mektebi Komisyonunda Reis-i evvel Mutasarrıf İlyas Sami Bey, Reis-i sanî Müfti Şeyh Müslim Efendiler görev yapmışlardır. Daha sonra komisyon azalarına Bank-ı ziraat memuru Nedim Efendi, Hacı Esad Efendizâde Esad

Efendi (Sâlise), Muhlis Efendi (Sanî ye), Serrâczade Osman Vehbi Efendi, Emrezyan Karabet Efendi, Kâtip Yusuf Efendi eklenmiştir. İmalat kısmında sadece Halı ustası Agop Efendi görev yapmıştır (SVH,35. Def'a, H.1326/1908-1909, S. 136,152, 398).

4.4.6.1.2.Urfa Sanayi Mektebi

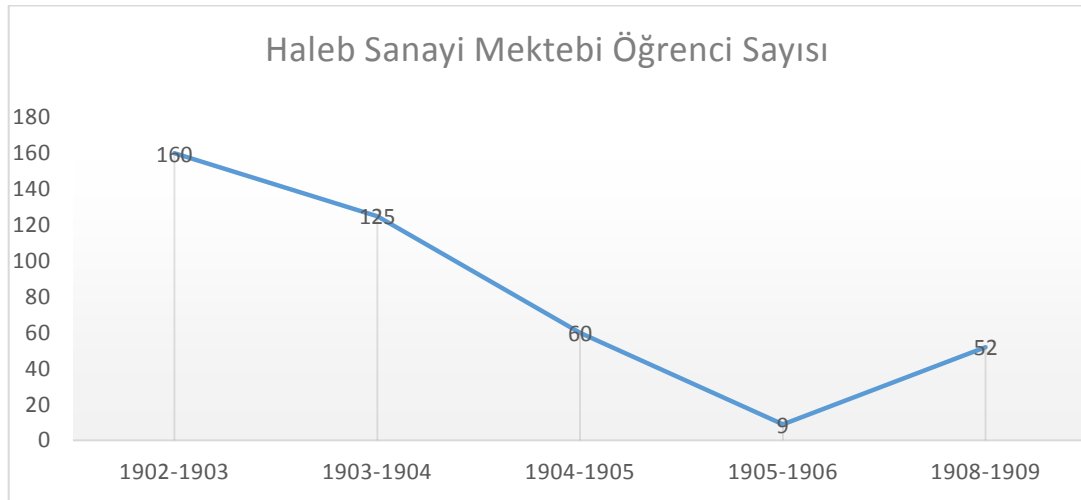
1908-1909 yılında Urfa Sancağında da Sanayi Mektebi kurulmuştur. Müdür İbrahim Halil Efendi, Ders muallimi Ali Yaver Efendi, Marangoz muallimi (İsim yok), Demirci muallimi Agob Efendi, Kunduracı muallimi Agob Efendi'dir (SVH, 35. Def'a, H.1326/1908-1909, S. 398).

Urfa Sanayi Mektep Komisyonunda Reis-i evvel Mutasarrıf İlyas Sami Bey, Reis-i sanî Müfti Şeyh Müslim Efendi olup Azaların Bank Ziraat Memuru Nedim Efendi, Hacı Esad Efendizâde Esad Efendi (Sâlise), Muhlis Efendi (Sanî ye), Serrâczade Osman Vehbi Efendi, Emrezyan Karabet Efendi, Mekteb-iSanayi Müdürü İbrahim Halil Efendi, Kâtip Yusuf Efendi olduğu görülmektedir (SVH, 35. Def'a, H.1326/1908-1909, S. 398).

Kaynaklar incelendiğinde Sanayi Mektebindeki öğrenci sayıları aşağıdaki tabloda görülmektedir.

Grafik: 16

1902-1909 arası Haleb Sanayi Mektebi Öğrenci Sayısı (SVH,30. Def'a, H.1320/1902-1903, S. 142; SVH,31. Def'a, H.1321/1903-1904, S. 141; SVH,32. Def'a, H.1322/1904-1905, S. 145; SVH,33. Def'a, H.1323/1905-1906, S. 152; SVH,35. Def'a, H.1326/1908-1909, S. 398)

1902-1903 yıllarında 160'a ulaşan öğrenci sayısında 1905-1906 yılına kadar ciddi bir düşüş yaşanmış, hatta mektep mali yetersizliklerden, yetişmiş ustaların bulunamamasından kapanma noktasına gelmiştir. Öğrenci sayısında yaşanan düşüşün temel nedeni mektebin zamanla eski önemini kaybetmesidir. Halıcılık bölümü ile 1908-1909 yıllarında ancak 40'ın üzerinde

öğrenciye eğitim verilebilmiştir. Mektebin pek parlak bir yapıda olmadığı öğrenci sayılarından anlaşılmaktadır.

Haleb Sanayi Mektebinin açılması ile sanayi sektörünü kalkındırmak ve başıboş çocukların topluma kazandırılarak üretim sektöründe yer almaları sağlanmak istenmiştir. Ancak Mali yetersizlikler, iyi ustaların olmayışı ve öğrenci sayılarının az olması sebebi ile istenilen hedefe ulaşılamamıştır.

4.4.6.2 Haleb İdâdisi Zıraat Şubesi

1900 yılında yatılı idâdi bulunan vilayetlerde ziraat, sanayii ve ticaret şubelerinin açılması kararlaştırılmıştır. İrade-i Seniyye gereği Haleb’de Ziraat Şubesinin açılmasına karar verilmiştir (Demirel, 2010, S.70). H. 1308/1900-1901 yılında Haleb İdâdisine bağlı olarak Haleb İdâdisi Zıraat şubesi açılmıştır. Ancak Haleb İdâdisinin ziraat kısmında muallimin bulunamayışından dolayı ilk dönemlerde eğitimin verilememiştir (SVH,28. Def’a, H.1318/1900-1901, S. 136,137)

Yatılı idâdiler bünyesinde beş yıllık liva idâdileri aracılığı ile mesleki eğitim verilmek istenmiştir.1914 yılında beş yıllık mesleki eğitim veren idâdiler lağvedilmiş yerine üçü ibtidai, biri hazırlık ikisi idâdi sınıflarından oluşmuştur. Son iki yılda dört şubeye ayrılmıştır. Bunlar Zıraat, ticari, sanayii ve umumi şubelerinden oluşan yeni bir sistem getirilmiştir (Demirel, 2010, S. 71). Haleb İdâdisi de bunlardan biridir.

1902 yılına gelindiğinde Haleb İdâdisinde Hendese-i zirâiye, Coğrafya-yı zirâ’ye, Usûl-i defteri-i zirâat, Ameliyât-ı zirâiye muallimleri ve Numune Tarlası Müdür Muavini Hamdi Efendi görev yapmıştır (SVH,29. Def’a, H.1319/1901-1902, S. 139). Hamdi Bey aynı göreve 1902/1903 yılında da devam etmiştir (SVH,30. Def’a, H.1320/1902-1903, S. 140).

Haleb İdâdisi Zıraat şubesinin tam teşekkülü olarak faaliyet göstermesi 1903/1904 yılına denk gelmektedir. Haleb İdâdisi, Zıraat ve Orman Nezaretinden iki muallim talebinde bulunmuştur. Zıraat ve Orman Nezareti Hamdi Efendiyi görevlendirerek muallim isteğine cevap vermiştir (MF. MKT. 683/3- 07/11/1320). Mektebin eğitim kadrosunda; Ameliyat-ı zirâiye ve sanayi-i ziraiye mu‘allimi Hamdi Efendi, İlm-i servetin zirâate tatbiki, Zıraat makineleri ve Nebâtat-ı ziraiye mu‘allimi Şekîb Efendi, Hayvanat-ı ziraiye ve Hıfzu's-sıhha-i hayvanât ve Fenn-i ihtinâ mu‘allimi Kemal Efendi, Coğrafya-yı zirâî ve zirâî usûl-i defteri muallimi Nâsih Efendi, Mevâlid-i sâlise muallimi Abdullah Efendi, Hendese-i zirâî muallimi Cevdet Efendiler görev yapmışlardır (SNMU, 1321, 6.def’a S. 406).

1903/1904 yılında Zıraat Şubeleri içinde Heyet-i Talimiye ve İhtiyat sınıfları;

Ziraat Şubesi Heyet-i Talimiyesi 6 muallimden oluşmaktadır. Ziraat dersleri, Ameliyat-ı Ziraiye, Sanayi-i Ziraiye Muallimi Hamdi Efendi, İlm-i Servet-i Ziraiye, Ziraat Makineleri ve Nebatat-ı Ziraiye Muallimi Şekib Efendi, Hendese-i Ameliye-i Ziraiye Muallimi Cevdet Efendi, Mevâlid-i Selâse Muallimi Abdullah Efendi, Hikmet ve Kimya'nın Ziraata Tatbiki, Hayvanat-ı Ziraiye, Hıfzu's-Sihha, Hayvanat, Fenn-i İhtina Muallimi Kemal Efendi, Coğrafya-yı Zira'î, Zirâ'î Usûl-i Defteri Muallimi Nasih Efendi'dir (SVH,31. Def'a, H.1321/1903-1904, S. 140).

Ziraat derslerinin dışındaki derslerin muallimleri tarafından oluşmaktadır. İlm-i Hâl Muallimi İsmetullah Efendi, Kur'ân-ı Kerîm, Tecvîd, Arabî, Hüsn-i Hat muallimi Ferid Efendi, Kur'ân-ı Kerîm, Tecvîd, Târîh, Kırâ'at Muallimi Ali Rıza Efendi, İmla, Arabî ve Kavâ'id Muallimi Yahya Efendi, Hesab, Coğrafya, Ma'lûmât-ı Nâfi'a Muallimi Emin Efendi, Fransızca muallimi Jan Efendi'dir (SVH,31. Def'a, H.1321/1903-1904, S. 140).

1903-1904 Yılında Ziraat Şubesi Mubassırî İbrahim Efendi, İhtiyat Sınıfları Mubassırî Jan Efendi'dir (SVH,31. Def'a, H.1321/1903-1904, S. 139).

Haleb İdâdisi Ziraat şubesinin ders sayısı 12, muallim sayısı ise 6' dir (SVH,31. Def'a, H.1321/1903-1904, S. 139-141; SVH,32. Def'a, H.1322/1904-1905, S. 143-145; SVH,33. Def'a, H.1323/1905-1906, S. 149-150; SVH,35. Def'a, H.1326/1908-1909, S. 135-136)

Haleb İdâdisi Ziraat Şubesinin öğrenci sayıları incelendiğinde aşağıdaki tablo karşımıza çıkmaktadır (SVH,31. Def'a, H.1321/1903-1904, S. 141).

Yekûn	Ücretli leylî	Ücretsiz leylî	Nehârî	Hademe
171	33	7	131 İ'dâdî kısmı	
15	--	14	1 Zirâat şubesi	12
100	2	--	98 İhtiyat sınıfları	
286	35	21	230 Yekûn'dür.	

Haleb İdâdisi Ziraat Şubesindeki İdadi sınıfında 171, Ziraat Sınıfında 15, İhtiyat Sınıfında 100 öğrenci bulunmaktadır. Ziraat Şubesinin açılması ile Haleb İdâdisinde genel olarak öğrenci sayısı artmıştır. İdâdi kısmında ücretli, ziraat şubesinde ücretsiz öğrenciler yoğunluktadır. 1908/1909 yılında Hesab, Cebir, Müsellesât, Ma'lûmât-ı Zirâ'îye ve Sıhhiye Muallimi Hasan Efendi, Ermenice Muallimi Haçator Efendiler Haleb İdâdisi Ziraat şubesinde göreve gelmişlerdir (SVH, 35. Def'a, H.1326/1908-1909, S.135-136).

4.4.6.3. Haleb Çiftlik ve Sütçülük Mektebi

Haleb İdâdisi Ziraat Şubesinin dışında Ticaret ve Ziraat Nezaretinde geçen kayıtlara göre Haleb Çiftlik Ameliyat ve Sütçülük Mektebi bulunmaktadır. 18 Nisan 1912' de Haleb'in

Gökmeydanı civarındaki arazinin 5.000 kuruş olan bedeli ödenerek Sütçülük Mektebi yapılmak için satın alınmıştır (ML.EEM. 903-10.5/Nis/1328).

10 Şubat 1913'te Haleb Vilâyeti Maarif Müdiriyeti'nin hazırladığı raporda Haleb'de hubûbât, pamuk, patates, zeytûn, üzüm, fıstık, incir özellikle Maraş civarında bağcılık, ipek böceği, zeytin, hayvan yetiştiriciliği gerçekleştirmek ve hastalıkları tedâvî etmek, rüşdiye mektebi kitaplarında ticari malların gönderilmesi konusu ile ilgili bilgilerin mektepte öğretilmesi için müstakil ziraat, ticaret, sanayi mekteplerinin kurulması gerektiği bildirilmiştir. Bu doğrultuda Ziraat Nezaretine ait müstakil bir ziraat mektebinin açılarak eğitim verilmesi ibtidaiyenin 2. Şubesi tarafındanda uygun görülmüştür (MF. İBT. 413-53.3/Ra/1331). 1913'te açılan Çiftlik Mektebinde amele, çiftçi, ziraat-ı ameliyat ziraat-ı muntaka bölümleri yer almıştır (Karaköse, 2017, S. 88; 1329-1330/1913-1914 Senesine Mahsûs Ma'ârif-i Umuûmiye İhsâ'iyât Mecmûası, Levha 57, 58 Matba'a-i Âmire, 1336).

4.4.6.3.1. Haleb Çiftlik Ameliyat Mektebi Personel Sayıları, Muallim Maaşları, Talebe Miktarları ve İmtihan Cedvelleri

Tablo: 66

Haleb Çiftlik Ameliyat Mektebi Personel Sayıları ve Muallim Maaşları (1329-1330/1913-1914 Senesine Mahsûs Ma'ârif-i Umuûmiye İhsâ'iyât Mecmûası, Levha 60, S.89, Matba'a-i Âmire, 1336)

Me'mûrîn, Muallimîn, Müstahdemîn		Muallimîn Sînleri		Hey'et-i idâre ve tadrîsiyenin ma'âşâtı	
Heyet-i idare	Heyet-i Tedrisiye	Müstahdemîn-i sâire	Hademe	Yekûn	1328-1329/1912-13
4	1	9	1	13	1
					Farkı
					30'dan dîn
					2
					30-40
					2
					40-50
					1
					50-60
					1
					500'den dîn
					2
					500-1000
					2
					1000-1500
					1
					1500-2000
					1
					2000-3000
					1

Mektebin toplamda 13 personeli ve 8 muallimi bulunmaktadır. Muallimlerin maaşlarının çok yüksek olmadığı görülmektedir.

Muallimîn Menşe'leri		Tahsîsât-ı seneviye	
Mekâtib-i âliyyeden ve Halkalı	Dârümuallimînden	Mekatibi Sultaniye ve mekâtib-	Mekatib-i Ma'âşât Masârifat Yekûn

ziraat		i				
Mektebinden		i‘dadiyeden				
1	1	1	1	72 600	73 745	145 345

Muallimlerden 1 tanesi Halkalı Zıraat Mektebinden mezundur. Diğerleri de Sultani ve Dâru muallimînnden mezunlardır. En çok masraf maaşlara aittir.

Tablo: 67

1913-1914 yılı Talebe Miktarı ve İmtihan Cedveli (1329-1330/1913-1914 Senesine Mahsûs Ma‘ârif-i Umûmiye İhsâ’iyât Mecmûası, Levha 57, S.88, Matba‘a-i Âmire, 1336).

Sene-i müdevver	sâbıkadan	Kaydedilenler					Terkedenler					Sene talebe	nihâyetinde					1328-29 senesi mevcudu				
		Mslm	Rum	Ermni	Musevi	Yekûn	Mslm	Rum	Ermni	Musvi	Yekûn	Mslm	Rum	Ermni	Musvi	Yekun	Mslm		Rum	Ermni	Musvi	Yekun
8	-			1	-	9	11	-	6	-	17	7	-	4	-	11	12	-	3	-	15	-

1329-1330/1913-1914 yılı Haleb çiftik Mektebine 9 yeni kayıt alınmıştır. Mektebe kaydolan 17, Mektebi terkeden 11 öğrenci bulunmaktadır. Mektepte Ermeni ve Musevi öğrenciler de vardır.

İmtihân-ı Umûmî Netâyici												Şakirdanın pederlerinin sıfat ve sanatı											
Şahâdetnâme alanlar						Terfi‘ edenler						İbka edilenler											
Mslm	Rum	Ermeni	Musevi	Yekun	Müslim	Rum	Ermeni	Musevi	Yekun	Müslim	Rum	Ermeni	Musevi	Yekun	Ulemâdan	Sınıf-ı ruhâniden	Memurinden	Mesâlik-i fenniye erbâbından	Tüccardan	Sanatkarândan	Zürra ‘dan	Sunuf-ı saireden	Yekûn

8	-	1	-	9	4	-	2	-	6	-	-	-	-	-	-	2	-	-	1	3	9	1
																						5

Mektebin öğrencilerinin çoğu Müslümandır. Diğer sınıfların dışında çiftçi, memur ve zanaatkarların çocukları bu Mekteplerde eğitim almıştır.

Tablo: 68

1913-1914 yılı Haleb Sütçülük Mektebi Muallim, Memur ve Müstahdem (1329-1330/1913-1914 Senesine Mahsûs Ma'ârif-i Umuûmiye İhsâ'iyât Mecmûası, Levha 61, S.89, Matba'a-i Âmire, 1336).

Me'mûrîn, Muallimîn, Müstahdemîn		Muallimîn Sînleri		Hey'et-i idâre ve tadrîsiyenin ma'âşâtı	
2	Heyet-i idare	1	Heyet-i Tedrisiye	-	Müstahdemîn-i
3	Hademe	6	Yekun	-	1328-1329/1912-
-	Farkı	1	30'dan dîn	1	30-40
-	40-50	-	50-60	1	500'den dîn
-	500-1000	-	1000-1500	1	1500-2000
-	2000-3000				
Muallimîn Menşe'leri		Tahsîsât-ı seneviye			
1	Mekâtib-i âliyeden ve Halkalı ziraat Mektebinden	-	Dârülmualimîn	-	Mekatibi Sultaniye ve mekâtib-i i'dadiyeden
-	Mekatib-i saireden	-	Ma'âşât	32	400
-	Masârifat	55	900		
-	Yekûn	88	300		

Haleb Sütçülük Mektebindeki giderler incelendiğinde Mektebin mesleğe yönelik olmasından kaynaklı olarak başka masraflar da bulunmaktadır. Bu masrafların ödenen maaşların da üzerindeki meblağlar olduğu görülmektedir.

Tablo: 69

1913-1914 yılı Haleb Sütçülük Mektebi Öğrencileri ve İmtihan Cedveli (1329-1330/1913-1914 Senesine Mahsûs Ma'ârif-i Umuûmiye İhsâ'iyât Mecmûası, Levha 58, S.88, Matba'a-i Âmire, 1336).

hazırlık sınıfı niteliğinde Mahrec-i Mekatib-i Askeriye adlı askeri rüşdiyelerin temelini oluşturan mektep açılmış ancak pek başarı yakalayamamıştır (Patoğlu, 2018, S. 62). Rüşdiye mezunlarının memur olması sebebiyle nitelikli subay ihtiyacı ortaya çıkmış ve Süleyman Hüsnü Paşanın çabası ile 1875 yılından itibaren İstanbul başta olmak üzere askeri rüşdiyeler kurulmaya başlanmıştır (Öztürk, 2008, S.300-303). İbtidaiye şهادetnamesine sahip olan öğrenciler askeri rüşdiyelere kabul edilmiştir. Gayrimüslimler de Islahat Fermanı gereğince bu Mekteplere alınmışlardır. 1891 yılına kadar eğitim süresi 4 yıl olan bu rüşdiyeler, 1892 yılında kademeli olarak 3 yıllık eğitime geçmeye başlamışlardır. Bu Mekteplerdeki eğitim çok daha disiplinli ve teknik ağırlıklı olarak yürütülmüştür (Karpaz, 2006, S. 63).

Haleb’inde içinde bulunduğu bugünkü Türkiye’nin güney kısmını oluşturan topraklara maşrik coğrafyası adı verilmiştir. Bu coğrafyada 1838’de Şam, Haleb, Antakya da Cihadiye denilen modern askeri mektep sistemi kurulmuştur. Osmanlının modern askeri ilk ve orta öğretim Mektepleri, dönemin askeri birliklerinin belkemiğini oluşturmıştır. Bu Mekteplerde katı bir askeri disiplin ile yetiştirilen öğrencilerinden başarılı olanlar İdâdilere gönderilmiştir. Bu öğrenciler İdâdilerde 4 yıl eğitim gördükten sonra askeriye içinde en stratejik noktalarda görev yapmışlardır (Akşin, 2015, S. 49).

Haleb rüşdiyesi 5. Ordu bölgesinde bulunmaktadır. Merkezi Şamdır. Haleb Askeri Rüşdiyesinin açılış tarihini Mehmed Esad H. 1301/1883-1884 olarak verirken Millî Savunma Bakanlığı 1882 olarak vermiştir (Mehmed Esad, 1310, S.179; MSB, 2000, S. 23). 6 Mayıs 1885’te Haleb Askeri Rüşdiyesi için yeni bir bina inşa edilmiştir (BOA. İ. DH. 951/75270-21/R/1302).

Haleb Askeri Rüşdiyesinin personel cedveli incelendiğinde Müdür Arif Efendi Yüzbaşı, Cavid Efendi Kolağası, Kazım Efendi Kolağası, Cemil Efendi Kolağası, Abdi Efendi Kolağası; Mülâzım-ı evvel Ziya Efendi, Nafi‘ Efendi, Hayri Bey, Mustafa Efendi, İsmail Hakkı Efendi, Neş’et Efendi; Mülâzım-ı sâni Raif Efendi, Ali Sabri Efendi, Abdurrahman Efendi, Necîb Efendi, Mustafa Muhyiddin Efendi; Mülâzım-ı sâlîs Abdünnafi Efendi, Muhyiddin Efendi, Süleyman Efendi, Ali Efendi; Riyaziye Muallimi Raşid Efendi, Abdulkadir Efendi, Mustafa Zihni Bey, Baha Efendi; İmla Muallimi Ziya Efendi, Mehmed Necati Efendi, Bahaeddin Efendi; Lisan muallimi Mustafa Efendi, Osman Efendi, Necîb Efendi; Arabî –Farîsi Muallimi Mehmed Mazhar Muhyiddin, Haşim Efendi, Şeyh Hüseyin; Hüsn-i hat, Hatt-ı Türkî Muallimi İbrahim Efendi, Mehmed Vahid Efendi; Dâhiliye zabiti Mehmed Sadık ve Emin Efendi, Mustafa Efendi Yüzbaşı, Osman Efendi, Tahsin Efendi, Ali Sabri Efendi, İsmail Hakkı, Abdurrahman Efendi, İsmail Neş’et Efendi, Cemil Efendi, Neş’et Efendi, Abdullah Efendi;

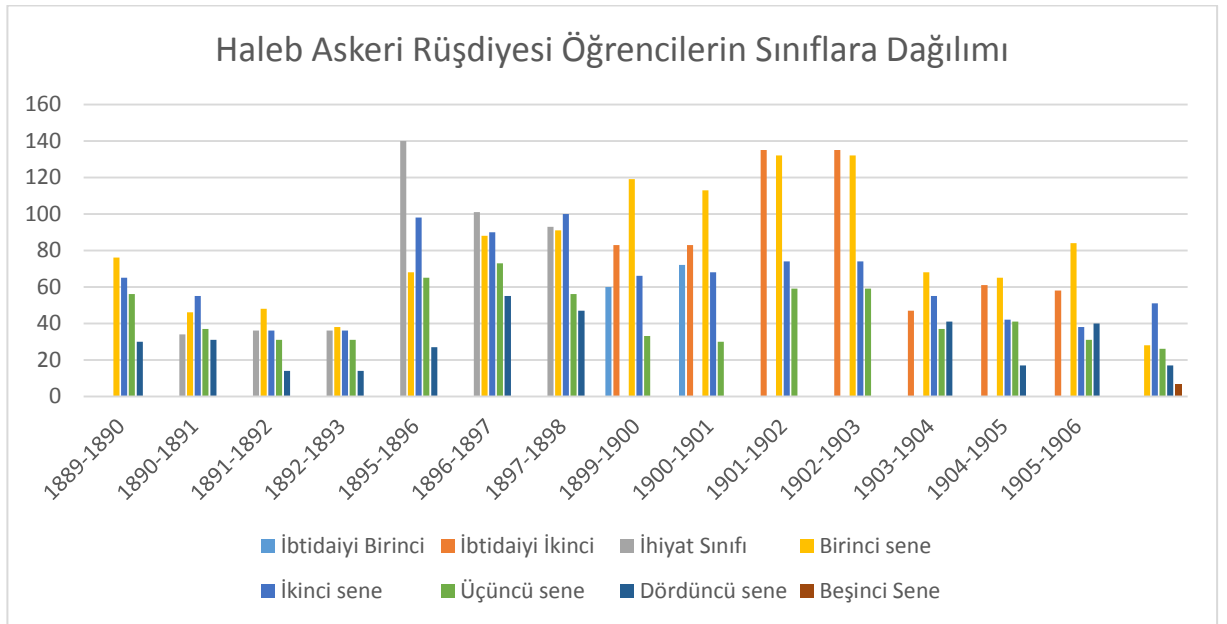
Coğrafya hocası Raif Efendi, Esad Efendi, Hamdi Efendi, İsmail Hakkı Efendi; Resim muallimi Hayri Bey, Necib Efendi, Salih Efendi; Kavid-i Osmani muallimi Ahmed Samih Efendi'nin olduğu görülmektedir.

Salname kayıtlarında Haleb Askeri Rüşdiyesi tam olarak eğitime başlaması H. 1303/1885-1886'dır (SVH,14. Def'a, H.1303/1885-1886, S. 158-159). Dâhiliye Zabiti, Riyaziye, Lisanı Türkçe, Coğrafya, Arabi, Farsi, Hüsn-ü hat dersleriyle eğitim vermeye başlanmıştır. 1885 yılına gelindiğinde Mektebin muallim sayısı 10'a yükselmiştir. Mektebin müfredatında zamanla değişikliğe gidilmiş Kavaid-i Osmani gibi dersler eklenmiş ve mektebin eğitim süresi 4 yıl olarak değişmiştir (SVH,18. Def'a, H.1307/1889-1890, S. 104).

H.1324/1906-1907 yılına gelindiğinde mektebin programına jimnastik dersi eklenmiştir (SVH,34. Def'a, H.1324/1906-1907, S. 182-183). H. 1316/1898-1899 eğitim yılında toplam 344 öğrenciden 65 tanesi gayrimüslimdir (SNMU, İstanbul, 1316, 3. Def'a S. 1013).

Grafik: 17

Haleb Askeri Rüşdiyesi Öğrencilerinin Sınıflara Dağılımı (SVH,18. Def'a, H.1307/1889-1890, S. 104; SVH, 19. Def'a, H.1308/1890-1891, S.114; SVH, 20. Def'a, H. 1309/1891-1892, S. 93; SVH, 21. Def'a, H.1310/1892-1893, S. 178; SVH, 23. Def'a, H.1313/1895-1896, S. 233; SVH, 24. Def'a, H. 1314/1896-1897, S. 123; SVH, 25. Def'a, H.1315/1897-1898, S. 123- 133; SNMU, 1316, H.1316/1898-1899, 3.Def'a, S. 1008; SVH,30. Def'a, H.1320/1902-1903, S. 362; SVH, 31. Def'a, H.1321/1903-1904, S. 180; SVH, 32. Def'a, H.1322/1904-1905, S. 148; SVH, 33. Def'a, H.1323/1905-1906, S. 193)

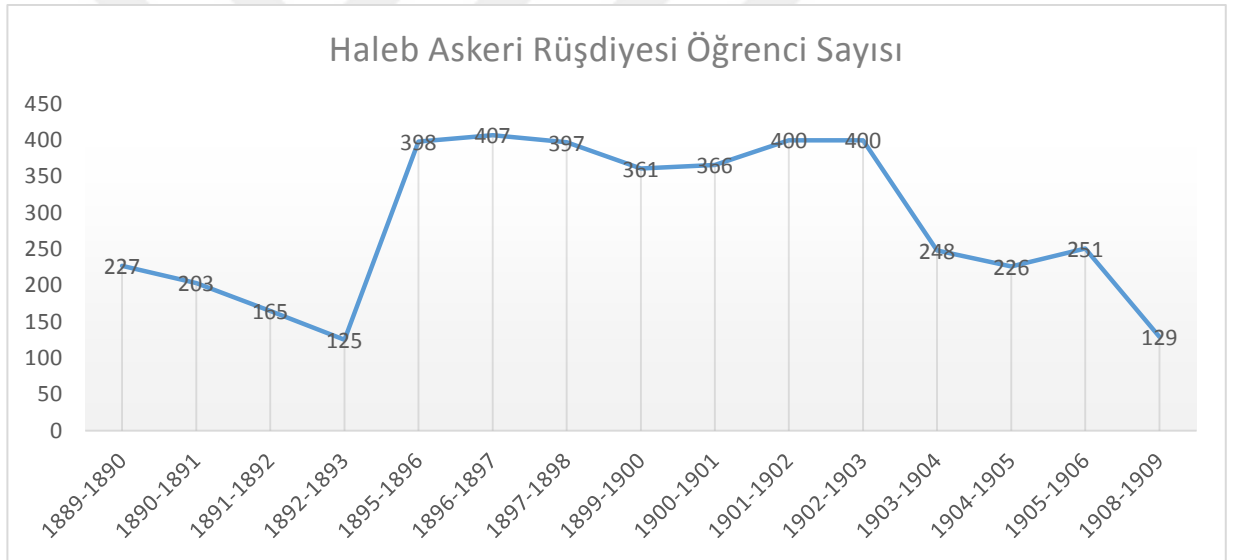

Mektebin işleyişine 1890-1898 yılları arasında yeni sistemler getirilmiştir. Hazırlık sınıfı eklenerek eğitim süresi 5 yıla çıkarılmıştır (SVH,18. Def'a, H.1307/1889-1890, S. 104; SVH,19. Def'a, H.1308/1900-1901, S.117; SVH,29. Def'a, H.1319/1901-1902, S. 84-85).

Mektebin 1898-1905 yılları arasında eğitim süresi 6'ya çıkmıştır (SVH,18. Def'a, H.1307/1889-1890, S. 104; SVH, 33. Def'a, H.1323/1905-1906, S. 193).

Grafik: 18

Haleb Askeri Rüşdiyesi Öğrenci Sayısı (SVH,18. Def'a, H.1307/1889-1890, S. 104; SVH, 19. Def'a, H.1308/1890-1891, S.114; SVH, 20. Def'a, H. 1309/1891-1892, S. 93; SVH, 21. Def'a, H.1310/1892-1893, S. 178; SVH, 23. Def'a, H.1313/1895-1896, S. 233; SVH, 24. Def'a, H. 1314/1896-1897, S. 123; SVH, 25. Def'a, H.1315/1897-1898, S. 123- 133; SNMU, 1316, H.1316/1898-1899, 3.Def'a, S. 1008; SVH,30. Def'a, H.1320/1902-1903, S. 362; SVH, 31. Def'a, H.1321/1903-1904, S. 180; SVH, 32. Def'a, H.1322/1904-1905, S. 148; SVH, 33. Def'a, H.1323/1905-1906, S. 193; SVH,35. Def'a, H.1326/1908-1909, S. 179).

Öğrenci sayılarında 1895-1896 yılı hızlı bir artış yaşanmıştır. Bunun sebebi İhtiyat sınıflarının açılması olarak değerlendirilmiştir. Öğrenci sayılarında azalma sebebi olarak sivil mekteplerin giderek yaygınlaşması olarak düşünülmüştür.

4.4.6.5. Haleb'de Öğretmen Eğitimi

Tanzimat döneminde rüşdiyelerin sayıları artmış ve bu mekteplerde modern tarzda eğitim verecek kadroların yetiştirilmesi ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Medreseler bu konuda yeterli olamamıştır.

1848'de sadece rüşdiyye muallimi yetiştirmek için açılan Dârulmuallimîn 1913 yılına kadar kesintisiz eğitim vermiştir. Bu şube Dârulmuallimîn'in en istikrarlı şubesi olmuştur. 1868'de Dârulmuallimîne eklenen sıbyan şubesi açılmış 1871'de kapatılıp 1872'de tekrar

açılmıştır. 1869'da açılması kararlaştırılan 1876'ya kadar eğitime başlayamayan Dâulmuallimîn İdâdi (Ali) şubesi açılmıştır. Bu şube 1880-1891 yılları arasında kapalı kalmış 1891 yılından sonra kesintisiz olarak eğitim vermiştir. Nizamnamede belirtilen Dâulmuallimîn-i Sultani ise hiçbir zaman açılmamıştır (Ünal; Birbudak, 2013, S. 267).

Dâulmuallimîn teşkilat yapısı ve programları, 1848-1924 yılları arasında çıkarılan 4 nizamname ile belirlenmiştir. Dâulmuallimîn ilk nizamnamesi Dâulmuallimîn müdürlüğüne atanan Ahmed Cevdet Paşa tarafından 1 Mayıs 1851'de kaleme alınmış olup teşkilatlanmaya gidilmiştir. Bu nizamname 5 bölüm, 16 maddeden oluşmaktadır (Cevad, 2001,147). Dâulmuallimîn üç yıl eğitim veren bir kurum haline gelmiş olup ilmi ve idari yapılanması 1851 nizamnamesi ile büyük ölçüde belirlenmiştir (SNMU, 1316, Def'a 3.S,136; SNMU, 1318, Def'a 5.S,136).

Dâulmuallimîn köklü olarak teşkilatlanması Safvet Paşa döneminde yaşanmıştır. Nizamnamenin 51. ve 67. maddeleri ile İstanbul'da büyük bir Dâulmuallimîn açılmasına, şubelerin kendi içinde Edebiyat, Fünun ve Ulum diye iki şubeye ayrılmasına karar verilmiştir.

1891'de *Maarif-i Umummiyye Nizamnamesinin İkinci Faslı'nın Dâulmuallimîn Hakkındaki Mevaddını Tadîl Eden Nizamname* ile her biri ikişer seneden oluşan ibtidaiyye, rüşdiyye ve âliyye adında üç şubenin açılması kararlaştırılmıştır. Âliyye adlı şube Yüksek öğretmen mekteplerinin temelini oluşturmuştur (SNMU, 1316, Def'a 3.S,127; SNMU, 1317, Def'a 4.S,129; SNMU, 1318, Def'a 5.S,133).

1915'te Maarif Nazırı Şükrü Bey zamanında Dâulmuallimîn ve Dârü'l-muallimat Nizamnamesi oluşturulmuştur. Nizamname 1930'a dek yürürlükte kalmıştır. Bu nizamname ile Terbiye-i Bedeniye Mektepleri kurulmuştur (Ünal; Birbudak, 2013, S. 269).

Osmanlı vilayetlerinde Dâulmuallimînden mezun muallimler yetişinceye kadar rüşdiyye ve İdâdi yöneticileri yeni usul ile eğitimden sorumlu tutulmuşlardır. Mekteb-i İbtidaiye muallimlerinin tatil zamanlarında yeni usul ile eğitim ve öğretim yapılmasının nizamname gereği olduğu maarif idarelerine tebliğ edilmiştir (MF. MKT.1119/30-24/R/1327). Böylece modern yöntemin öğretilmesi sağlanmıştır.

Dâulmuallimîn taşrada yaygınlaşması 1870 yılında başlamıştır. 1870'de Bosna Dâulmuallimîn kurulmuştur. 1875 ve 1876'da Dâulmuallimîn Konya ve Girit'te açılmıştır. 1885-1886'ya kadar Edirne, Selanik, Kosova, Manastır, Aydın, Bursa, Halep, Mamuretülaziz, Erzurum, Sivas, Amasya, Musul, Van ve Bolu'da olmak üzere on dört Dâulmuallimîn açılmıştır (Taşer, 2010, S.82). Taşra Dâulmuallimîn'in çoğu ibtidai mekteplerine öğretmen yetiştirmek için açılmıştır. Akyüz 1900'de on beş vilayette Dâulmuallimîn bulunduğunu ifade

ederken vilayetlerin resmi kayıtlarında 1905-1908'de 26 Dârlmuallimîn bulunmaktadır (Taşer, 2010, S.84; Ayüz, 1997, S. 217). 1914 yılına gelindiğinde taşradaki Dârlmuallimînlerden 22'sinin açık olduğu görülmektedir.

4.4.6.5.1.Haleb Dârlmuallimîn

Devlet salnamelerinde Dârlmuallimînin bulunduğu 14 vilayetten biri Haleb'dedir. Devlet Salanamelerine göre biri Haleb'de olmak üzere vilayetlerde Dârlmuallimîn 10 adet açılmıştır. Bunlardan Haleb Dârlmuallimînini 1882 yılında açılmıştır (Öztürk, 1993, S. 551-552). Haleb'de Mahkeme-i Şeriyeye'ye mahsus bina İdâdi, rüşdiye ve en son olarakta Dârlmuallimîn olarak kullanılmıştır. Haleb Dârlmuallimîn açıldığında kullanılan bina eski mahkeme binasıdır. 1882'de eğitime başlanmışsa da asıl açılış 1907-1908 yılında yeni binada gerçekleşmiştir. İlerleyen zamanlarda yıkılmaya yüz tuttuğu dönemlerde boşaltılmış olup bina satılmış ve eski Dârlmuallimîn planına göre yeni bina yapılması için çalışmalar yürütülmüştür (MF. İBT.263/61-12/S/1328). 1325/1909'da açılış gerçekleşmiştir.

Haleb Dârlmuallimînini Arapçanın öğretimi konusunda diğer Dârlmuallimînlerinden farklı bir yere sahip olmuştur. 1868' de Dârlmuallimîninden mezun olanlar Arap vilayetine görevlendirildiklerinde konuşma zorluğu çekmişlerdir. Bu eksikliğin giderilmesi için başarılı olan 10 talebenin Haleb ve Şam kısmında eğitim görmesi kararlaştırılsa da bu durum hem ekonomik olmayacağından hem de daha çok öğrencinin faydalanması için burada eğitim gören Türkçeyi ve Arapça'nın sarf ve nahivini iyi bilen 10 kişinin Dârlmuallimîne getirilerek daha çok kişiye eğitim verilmesi kararlaştırılmıştır (Ünal, Birbudak, 2013, S. 123).

Dârlmuallimînlerde görülen öğrenci yatay hareketlilik örneği Haleb ile Diyarbakır Dârlmuallimînleri arasında yaşanmış olup 10 öğrenci Diyarbakır'dan Haleb'e gelmiştir (BOA. DH. UMVM. 21/46-06/Ca/1336).

4.4.6.5.1.1. Haleb Dârlmuallimîn'nin Tahsisatı, Personel Sayısı, Muallim Maaşları, Talebe Miktarları ve İmtihan Cedvelleri ve Mektebe Ait Veriler

Tablo: 70

1328-29 Yılı Haleb Dârlmuallimîn Mektebi Tahsîsâtı (1328-1329/1912-1913 Senesine Mahsûs Ma'ârif-i Umuûmiye İhsâ'iyât Mecmûası, Levha 8, S.13)

Tahsîsât-ı Seneviye			Yekûn	Binâsının		olanların icâre-i senevîyeleri	Te'sîs ve		Mülâhazât
Mektebin Adı	Ma'âşât	Masârîfât		Mektep	Kıymeti	Me'cûr	Târîh-i	Küşâdı	

Haleb Dâru muallimîn	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	1	1	2	-	-	1	-	-
Gnl. Ykn	1	7	1	1	-	1	3	4	14	32	16	4	25	5	2	3	20	-

Muallimler genellikle Dâru muallimîn ve Mekteb-i Ali mezunlardır.

Tablo: 75

1328-29 Sene-i Dersiyesi Haleb Dâru muallimîn Mektebi Öğrenci Miktarı (1328-1329/1912-1913 Senesine Mahsûs Ma'ârif-i Umuûmiye İhsâ'iyât Mecdûası, Levha 5, S.12)

Mektebin Adı	Sene-i Kaydedilen Talebe				Sene-i Dersiyeye Terkedenler				Mektebi	Ykn
	Müslim	Rum	Ermeni	Musevi	Müslim	Rum	Ermeni	Musevi		
	Lyl Nhr	Lyl Nhr	Lyl Nhr	Lyl Nhr	Lyl Nhr	Lyl Nhr	Lyl Nhr	Lyl Nhr		
Haleb										
Dârul'										
Muallimîn		38		3		41		8		9

Mektep gündüzlü olarak eğitim vermiştir. Müslümanların yanı sıra Ermeniler de mektepte eğitim almıştır.

Mektebin Adı	Esbâb-ı Terk	Kable'l-imtihan Mevcûd Talebe	Talebenin Sınıfı Taksimi
			Ykn

Haleb	Hstlk	Vefat	İhraç	Nkl	Sair	Mslm	Rum	Ermen	Musvi								
Dârul'						Lyl	Nhr	Lyl	Nhr	Lyl	Nhr	Lyl	Nhr	1.snf	2.snf	3.snf	
Mualli																	
mîn																	
	1	1	4	-	3	-	92	-	14	-	-	-	-	106	36	35	35

Haleb, Trabzon, Ma'mûretü'l-aziz ve Musul dârü'l-muallimînleri nehârîdir. Ayrıca 4 öğrenci Mektebi terk etmiş olup 2 öğrencide hastalık ve vefattan mektepten kaydı silinmiştir. Ayrıca en yüksek sayıda öğrenci 1. Sınıfta bulunmaktadır.

Tablo: 76

1329-1330 Sene-i Dersiyesi Haleb Dâru muallimîn Mektebi Öğrenci Miktarı, Sınıflara Taksimi (1329-1330/1913-1914 Senesine Mahsûs Ma'ârif-i Umuûmiye İhsâ'iyât Mecmûası, Levha 9, Matba'a-i Âmire, 1336).

Sene-i Dersiyeye Zarfında Kaydedilen Talebe

Müslim	Rûm	Ermeni	Musevî	Yekûn
Leylî	Leylî	Leylî	Leylî	
Nehârî	Nehârî	Nehârî	Nehârî	
-	-	-	-	33
32	-	-	1	

1912-1913 senesinde kaydedilen: 41

Her iki senenin farkı : -8'dir.

Sene-i Dersiyeye Zarfında Mektebi Terk Eden Talebe

Müslim	Rûm	Ermeni	Musevî	Yekûn
Leylî	Leylî	Leylî	Leylî	
Nehârî	Nehârî	Nehârî	Nehârî	
-	-	-	-	14
11	-	-	3	

1912-1913 senesinde Mektebi terkedenler : 9

Her iki senenin farkı : +5

Esbâb-ı terk				
Hastalık	Vefât	İhrâç	Nakil	Esbâb-ı sâ'ire
-	1	1	-	13

Kable'l-ımtihân mevcûd talebe								Yekûn
Müslim		Rûm		Ermeni		Musevî		
Leylî	Nehârî	Leylî	Nehârî	Leylî	Nehârî	Leylî	Nehârî	
-	83	-	-	-	6	-	-	89

1912-1913 senesinde mevcûd talebe: 106

Her iki senenin farkı : -17

Talebenin sınıflara taksimi			
Birinci sınıf	İkinci sınıf	Üçüncü sınıf	Dördüncü sınıf
33	32	24	-

1329-1330/1913-1914 yılında Haleb Dârulmuallimîn'de 14 öğrenci Mektebi terk etmiştir. En çok öğrenci 1. Sınıfta bulunmakta olup bir önceki yıla göre imtihana katılan 17 öğrencinin de azaldığı görülmektedir. İmtihandan önce 89 öğrenci bulunmakta olup bir önceki yıla göre 17 öğrenci azalmıştır.

Tablo: 77

1912-1913 Sene-i Dersiyesi Haleb Dârulmuallimîn Mektebi İmtihan Cedveli (1328-1329/1912-1913 Senesine Mahsûs Ma'ârif-i Umûmiye İhsâ'iyât Mecmûası, Levha 6, S.12)

1912-1913 Senesi İmtihanları

Mektebin	Şahâdet-nâme Alanlar								
Adı	Müslim		Rûm		Ermeni		Musevi		Yekûn
	Leylî	Nehârî	Leylî	Nehârî	Leylî	Nehârî	Leylî	Nehârî	
Haleb	-	29	-	-	-	6	-	-	35

Mektepten 35 kişi mezun olmuş 6'sı Ermeni'dir.

Mektebin	Terfi-i Sınıf Edenler								
Adı	Müslim		Rûm		Ermeni		Musevi		Yekûn
	Leylî	Nehârî	Leylî	Nehârî	Leylî	Nehârî	Leylî	Nehârî	
Haleb	-	51	-	-	-	7	-	-	58

Mektepte sınıfı geçen 58 kişiden 7'si Ermeni diğerleri Müslümandır.

Mektebin	Terfi-i Sınıf Edenler								
Adı	Müslim		Rûm		Ermeni		Musevi		Yekûn
Haleb	Leylî	Nehârî	Leylî	Nehârî	Leylî	Nehârî	Leylî	Nehârî	
	-	12	-	-	-	1	-	-	13

Mektebi terkeden 13 kişiden 1'i Ermeni diğerleri Müslümandır.

Tablo: 78

1329-1330 Sene-i Dersiyesi Haleb Dâru muallimîn Mektebi İmtihan Cedveli (1329-1330/1913-1914 Senesine Maḥsûs Ma'ârif-i Umuûmiye İhsâ'iyât Mecmûası, Levha 10, Matba'a-i Âmire, 1336.

Diploma alanlar								
Müslim		Rum		Ermeni		Musevi		Yekûn
Leylî	Nehârî	Leylî	Nehârî	Leylî	Nehârî	Leylî	Nehârî	
-	-	-	-	-	-	-	-	-

1912-1913 senesinde şahâdetnâme alanlar:

Her iki senenin farkı : -35

Terfî-i Sınıf Edenler								
Müslim		Rum		Ermeni		Musevi		Yekûn
Leylî	Nehârî	Leylî	Nehârî	Leylî	Nehârî	Leylî	Nehârî	
-	80	-	-	-	6	-	-	86

1912-1913 senesinde terfî' edenler: 58

Her iki senenin farkı : +38

Terfî-i Sınıf Edemeyenler								
Müslim		Rum		Ermeni		Musevi		Yekûn
Leylî	Nehârî	Leylî	Nehârî	Leylî	Nehârî	Leylî	Nehârî	
-	3	-	-	-	-	-	-	3

1912-1913 senesinde sınıfta kalanlar: 13

Her iki senenin farkı : -10

1913-1914 yılında mektep mezun verememiş olup mektepte bir önceki yıla göre sınıf terfi eden öğrenci sayısı 10 öğrenci azalmıştır.

Tablo: 79

1328-29 Sene-i Dersiyesi Haleb Dâru muallimîn Mektebi Öğrencilerinin Baba Meslekleri (1329-1330/1913-1914 Senesine Mahsûs Ma'ârif-i Umuûmiye İhsâ'iyât Mecmûası, Levha 10, Matba'a-i Âmire, 1334).

Talebe pederlerinin sınıf ve san'atı								Mülâhazat
Ulemâdan	Sınıf-ı Ruhâniden	Me'mûrinden	Meslek-i Fenniye Erbâbdan	Tüccârdan	San'atkâr	Sunûf-ı Sâ'ireden	Yeknûn	
12	-	15	-	20	9	25	89	1328-29 senesinde dördüncü sınıf teşkilinden dolayı şahâdetnâme verilmemiştir.

Haleb Dâru muallimîn en çok tercih eden aileler diğer sınıflar ile tüccarlardan oluşmaktadır.

Tablo: 80

1329-1330 Sene-i Dersiyesi Haleb Dâru muallimîn Mektebi Öğrencilerinin Baba Meslekleri (1329-1330/1913-1914 Senesine Mahsûs Ma'ârif-i Umuûmiye İhsâ'iyât Mecmûası, Levha 10, Matba'a-i Âmire, 1336).

Mektebin Adı	Ulemâdn	Sınıf-ı Ruhani	Me'mûrîn	Meslek-i Fenniye erbâbı	Tüccâr	Sınıf-ı Sanatkarân	Zürrâ'	Sunûf-ı Sâire	Yekûn	Mülâhazat
Haleb Dâru muallimîn	16	2	21	1	7	21	10	28	106	-
Genl Ykn	127	4	263	14	178	206	414	312	1518	

Osmanlı'da toplam 1518 Dâru muallimîn öğrenci bulunmaktadır. Dâru muallimîn öğrencinden 106'sı Haleb'tedir. Haleb Dâru muallimîn'de en çok diğer meslek grupları, sanatkârlar ve ulema sınıflarının çocukları eğitim almıştır.

4.4.6.5.1. Haleb Dâru muallimâtı

Haleb'de muallime açığını kapatmak için Dâru muallimât Mektebinin açılışı 1915-1916 eğitim-öğretim yılı olarak görülmektedir. Mektepte 25 öğrenci bulunmaktadır (BOA. MF. İST. 38/55-20/B/1335; BOA. MF. ALY. 104/125- 24/B/1335). Ertesi sene mektebe 33 öğrenci kaydolmuş ve toplam öğrenci sayısı 58'e yükselmiştir (BOA. MF. ALY. 104/125- 24/B/1335). Mektebin eğitim kadrosunda Makbule Hanım, Esmâ Hanım, Doktor Nafî Bey ve Ali Ziya gibi isimler bulunmaktadır (MF. MKT. 1224/29- 01/06/1335). İnas Rüşdiyesinin muallimleri de eğitim kadrosunda yer almışlardır. 1916-1917 eğitim yılında Diyarbakır'dan 10 öğrenci Haleb Dâru muallimâtına getirilmesi ve bu öğrencilerin masraflarının ise Diyarbakır vilayeti tarafından karşılanması kararlaştırılmıştır (MF. MKT. 1228/67-29/10/1335). Daha önce 1.900 kuruş olarak tahsis edilen meblağ dünya savaşı nedeniyle 1.700 kuruşa düşürülmüştür (MF. MKT. 1224/70-09/06/1335).

1918 yılında Haleb Dâru muallimâtı'nın yapılanmasında Makbule Hanım mektep idaresinde görevlendirilmiştir. Makbule Hanım Dâru muallimât'tan mezun olmuştur. Ancak emri altında bilgi bakımından yetersiz olan muallimelerin bulunmasından rahatsız olmuş ve İnas Darulfünuna geçmeyi talep etmiş olup bu istek kabul edilmemiştir. Makbule Hanımın belli bir süre sonra görevden ayrıldığını da görmekteyiz (BOA. MF. ALY. 119/37-3/Za/1336; BOA. MF. ALY. 120/4-21/Za/1336). Makbule Hanım görevden ayrıldıktan sonra Balıkesir Daru muallimatı Müdiresi Şekibe Aliye Hanım bu göreve gelmiştir (BOA. MF. ALY. 123/70-29/M/1337).

1917-1918 yılında öğrenci sayısı 76'ya yükselmiştir. 1917-1918 eğitim yılında yaşanan yetersizlikten dolayı kapanma aşamasına gelen İnas İbtidaiyesi ve bünyesinde bulunan ana Mektebi 'tatbikat Mektebi' adında Haleb Dâru muallimât-ı ibtidaiyesinin teşkilatına dahil edilmiştir (BOA. MF. ALY. 112/126-20/R/1336). Bu sebepten dolayı Haleb'de evi ve akrabası bulunanlar neharîye dönüştürülmüş ve 60 öğrenci de leylî olarak kabul edilmiştir. Aynı yıl Mektebe 40 öğrenci daha kabul edileceği bildirilmiştir. Bu öğrencilerden Haleb'de evi olanlarına neharî, diğer öğrencilerinin de leylî olmasına karar verilmiştir (BOA. MF. ALY. 109/2-15/Z/1335). Ancak Haleb Dâru muallimât binasının işgal edilmesi üzerine mektep yeni öğrenci alamadığı gibi kapanmıştır (BOA. MF. MKB. 213/68-23/Za/1335). 1919'da Haleb'in

Fransızlar tarafından işgali üzerine eğitim ve öğretimde aksamalar yaşanmış ve memurların çoğu da İstanbul'a dönmüştür (BOA. DH. UMVM. 157/65-1/ Ca/ 1337).

Haleb Dârulmuallimîn ve Dârulmuallimâtının açılmasını Osmanlı eğitiminin modernleşmesinde mali sıkıntılara rağmen vilayetlerde öğretmen yetiştirme gayretinin ürünü olarak görebilmek mümkündür. 1882'de açılmış olan Haleb Dârulmuallimîn ekonomik ve öğrenci yetersizliği, yetişmiş eğitim kadrosunun az olması ve savaş nedeni ile kapanmıştır.

4.6. Gayrimüslim Mektepleri ve Yabancıların Eğitim Faaliyetleri

4.6.1. Haleb'de Gayrimüslimler

Osmanlı Devleti farklı milletleri Osmanlı kimliği altında bir arada tutmayı başarmış çok zengin bir kültüre sahiptir. Haleb, Osmanlı'nın Ortadoğusu olarak ifade edilmesinin yanı sıra Doğu Akdeniz'in çok önemli bir kavşak noktası ve kontrol merkezinde yer almıştır. Haleb'in demografik yapısı farklı kültürleri bir arada tutması nedeniyle 19. yüzyılda yabancı temsilcilikler faaliyetlerini burada arttırarak ileri seviyelere taşımışlardır. Haleb vilayeti'nin etnik yapısının kozmopolitik bir yapı sergilemesi birçok devletin kente olan ilgisini sürekli kılmıştır. Vilayet siyasi olarak İstanbul'a bağlı olmasına rağmen farklı milletlere mensup azınlıkların çok sayıda olması kentin dışa dönük bir yapı sergilemişini sağlamıştır.

Haleb'de yaşayan insanların birbirinden farklı dini ve etnik yapıya sahip olduğu bilinmektedir. İslam fütuhatından önce Yahudi ve Hristiyan nüfus yoğunken İslam fethiyle birlikte Müslüman nüfus bölgeye hâkim olmuştur. Haleb ve çevresi Türk hâkimiyetine geçtiği yıllardan itibaren bölgeye yerleşen Türk nüfusu Osmanlı döneminde daha da artmıştır. Ayrıca Osmanlı idaresinden önce bölgede var olan Yahudi cemaati ile Rum ve Ermeni gibi Hristiyan cemaatler Osmanlı idaresinin azınlıklara karşı gösterdiği hoşgörü politikasından dolayı bölgeye yoğun olarak yerleşmişlerdir. Bu açıdan bakıldığında Osmanlı döneminde Haleb gayrimüslimlerin yoğun olduğu kentlerin başında yer almıştır. (Raymond, 1995, S. 23, 121, 122, 209, 210).

Yabancı devletler, 1840'tan sonra Lübnan ve Suriye'deki Müslümanlarla Hristiyanlar arasında meydana gelen karışıklıklardan yararlanarak bölgedeki Katolik ve Ortodoksları koruma bahanesiyle faaliyetlerini arttırmışlar ve Haleb'deki gayrimüslimler bu vesile ile nüfuslarını kuvvetlendirmişlerdir.

Haleb, 400 yıl Osmanlı idaresi altında kalmış ve nüfus yapısı farklı etnik unsurları bir arada barındırmıştır. Bu dönemde Yakındoğu'daki büyük Arap kentlerinde olduğu gibi Haleb vilayetinde de en az bir Yahudi (Hare el-Yehud), bir ya da birkaç Hristiyan mahallesi (Hare el-Nasara) bulunmaktadır. Gayrimüslim mahallelerin yanı sıra Nusayriler (Arap kökenli Alevler)

ve Kürtlerin ağırlıkta olduğu mahalleler de bulunmaktadır (Antakya’da Alevi, Haleb’de Kürt mahalleleri). Bu nedenle Müslüman yerleşkesinde tam bir birliktelik bulunmamaktadır. Ayrıca Ira Lapidus, Haleb’de Ermenilerin ve Marunîlerin kentin kuzeybatısındaki mahallelere yerleştiklerini belirtmiştir (Turan, 2011, S. 169-190).

Rahipler tarafından belirlenen İstanbul, İzmir, Adalar, Kudüs, Mısır, Suriye, Irak ve Filistin bölgelerinin yanı sıra Haleb bölgesindeki azınlık gruplar, yabancı devletlere Osmanlı’nın zayıfladığı dönemlerde yoğun olarak hizmet etmişlerdir.

Gayrimüslimleri kullanan yabancı devletler mezhepler üzerinden denetim ve güç oluşturmaya çalışmışlardır. İngiltere, Haleb’de kendi nüfus alanını oluşturmak için Protestan topluluğu meydana getirmiş ve faaliyetlerde bulunmuştur. Katolik tarikatı olan Cizvit ve Fransiskanlar da Haleb’de Fransa adına hizmet etmişlerdir. Bu tarikatların Papalığın desteğini alarak kapitülasyonlardan yararlandığı ve 17. yüzyıldan itibaren Osmanlı’da Katolik propagandası yapmaya başladıkları bilinmektedir (Karal, 1977, S. 118-119).

19. yüzyılın ikinci yarısında Haleb’deki ticari hareketlilik, yabancıları buraya çekerken Hristiyan din adamlarının bölgedeki misyonerlik faaliyetlerini arttırmıştır. Haleb’de ruhani liderler; Süryani Katolik Patriği, Rum Katolik Metropoliti, Ermeni Katolik Metropoliti, Maruni Metropoliti, Rum Ortodoks Metropoliti, Keldani Milleti resi, Ermeni Murahhasa vekili ve Musevi Milleti Hahambaşısı görülmektedir (SVH, 22 Def’a, 1312, S. 132). Misyonerlik faaliyetleri de daha çok mektepler aracılığı ile gerçekleşmiştir (Tozlu, 2000, S. 790).

1896 yılında Haleb vilayetinde yabancı temsilcilikler incelendiğinde Fransa, Rusya, İngiltere, Portekiz Konsolosları İsveç Norveç viskonsili ve bünyesinde bir tercüman; İtalya, Almanya konsolosları, Yunan viskonsili ve bünyesinde iki tercüman; Avusturya ve Macaristan, İran, İspanya konsolosu bünyesinde üç tercüman; Belçika konsolosu ve bünyesinde dört tercüman bulmaktadır (SVH, 1314, 24. Def’a, S. 152). Ayrıca Antakya’da Fransa, İran Şehbenderi, Almanya geçici konsolos memuru, İngiltere konsolos vekili; İskenderun’da Fransa, İngiltere, İsveç, Hollanda, İtalya, Avusturya-Macaristan, İspanya, Almanya, İran Şehbenderi, Amerika Birleşik Hükümetleri, Yunan Devleti vekili; Ayıntab’da Fransa, Yunan, Amerika Konsolos Memuru; Maraş’ta Amerika Konsolos Memuru; Urfa’da İran Şehbender vekilinin varlığı Haleb vilayetinin coğrafi, jeopolitik ve siyasi konumunun ne denli önemli olduğunu göstermektedir.

19. yüzyılın sonunda Haleb din olarak İslam, Hristiyan ve Musevilik; dil olarak ise Arapça, Türkçe, Ermenice, İspanyolca ve Farsça’nın yer aldığı bir şehirdir. Haleb’de Müslüman

nüfus içinde Hanefilik ve Şafîilik yoğunken gayrimüslim nüfusun içinde Ortodoks mezhebi yoğundur. (Eroğlu; Babuçoğlu; Köçer, 2012, S. 65).

Haleb, Hristiyanlık dinin mezhepleri açısından değerlendirildiğinde Suriye'nin diğer bölgelerinden ayrılmaktadır. Vilayette Hristiyanlığın bütün mezheplerinin mensuplarını görmek mümkündür.

Haleb vilayeti'nin etnik yapısını oluşturan gayrimüslim tebâ ve oranları Şam ile mukayese edildiğinde oldukça farklı bir yapı karşımıza çıkmaktadır. Suriye'nin Bununla birlikte papalığın etkisi ile kurulan Ortodoks bir tarikat olan Uniat Hareketi, dini yapısı Şam'a göre farklı olan Haleb'de etkili olmuş ve elde ettiği popülerlikle birlikte kentteki Ortodoks ruhban kesiminin Roma'ya yani Papalığa yönelmesini sağlamıştır (Master, 2000, S. 61-84). Uniat Hareketi İstanbul'da bulunan patriğin seçimi dışında Arap yerli bir papazın Antakya Patriği seçilmesini de sağlamıştır. Uniat Hareketi, Haleb'de toplumsal ve siyasi faaliyetlerde bulunarak önemli sonuçlar elde etmiştir. Haleb'de zamanla Katolik nüfusun arttığı görülmüştür. Ayrıca bu hareketin Haleb'deki eğitimi de etkilediğini söylemek mümkündür (Master, 1997, S. 46-47).

Farklı etnik ve dini unsurları bir arada tutmak Haleb'de zaman zaman huzursuz bir ortamın olmasına sebebiyet verdiğini, vilayette çatışmaların dahi meydana geldiğini, Haleb yönetiminin İstanbul ile yaptığı yazışmalarından anlamaktayız. Osmanlı yönetiminin hoşgörü politikası ile dil ve kültür birikimi farklı olan unsurlar bir araya getirmiştir. Ancak Gayrimüslimler, bölgedeki üstünlüklerini Mektepler ve nüfusları ile sağlamaya çalışmışlardır.

1850 yılından sonra bölgedeki ticari bunalımlar, deprem ve salgın hastalıklar devletdeki iç çatışmaları hızlandırmış ve nüfusun göç etmesine sebep olmuştur. Azalan nüfus bölgedeki eğitimi aksatmakla birlikte merkezi eğitim politikalarının etkisini zayıflatmıştır. Sonraki süreçte Osmanlı Devleti, göçleri engelleyebilmek ve hatta tersine göçü sağlayabilmek amacıyla 1858 yılındaki Arazi kanunnamesi ile özel mülkiyetin önünü yasal olarak açmıştır. Bölgeye Anadolu'dan ve özellikle Güney Anadolu'dan Ermeniler başta olmak üzere çok sayıda gayrimüslimin geldiği bilinmektedir. Bu durum yeni toprak sahibi olan gayrimüslimleri ekonomik olarak güçlendirmiş ve daha sonraki süreçte onların eğitimi de yönlendirmelerine neden olmuştur (Master, 1997, S.46-50)

Misyoner cemiyetlerinin, *Müessesat-ı Tedrisiyye, Mezhebiyye ve Hayriyye* talimatnamesi ile sahip oldukları toprakları uzun yıllar ellerinde tutmuş oldukları bilinmektedir. Zengin aileler bu cemiyetlerle yakın ilişkiler kurarak toprak sahibi olmuşlardır. Cemiyetler aracı rol oynamışlardır. Sahip oldukları alanlar üzerine mektep inşa ederken gerekli tüm

malzemeler yurt dışından Osmanlı üzerinde kurdukları baskıdan kaynaklı olarak gümrük vergisi ödmeden getirmişlerdir. Bu, Osmanlı adına büyük bir mali kayıp meydana getirmiştir.

Haleb’de toprak sahibi olan ve mektep açmaya başlayan gayrimüslimlerin adli olaylarının gittikçe arttığı görülmektedir. Kentteki hukuk uygulamalarının çeşitlilik göstermesi, eğitimi ilgilendiren hukuk konularında da hukuk çeşitliliğine sebep olmuştur. Gayrimüslimler kilise ve haham mahkemelerine başvurma hakkına sahip olmalarına rağmen kayıtlar onların sıklıkla Şer’i mahkemelere başvurdıklarını göstermektedir (Master, 1997, S.46-50). Ancak bu durumun nedenini tam olarak açıklayamamaktayız.

Gayrimüslim ve yabancı Mektepleri güçlü kılan yapının başında faaliyet gösterdikleri vilayetlerin stratejik konumları gelmektedir. Haleb’in dışa açılan kapısı diyebileceğimiz yoğun işlerliği bulunan İskenderun ve Süvediyeye gibi limanların varlığı gayrimüslim ve yabancı devletlerin faaliyetlerini arttırmıştır. Her alanda olduğu gibi eğitim alanında da bilgi, malzeme ve para akışında Haleb vilayeti gayrimüslim ve yabancıların eğitim faaliyetleri konusunda önemli bir merkez hâline gelmiştir (SVH, 23. Def’a, H. 1313/1895, S. 299). Süvediyeye Limanı’nın Haleb’e yakın olmasından kaynaklı olarak gemilerin sık sık yük ve eşya getirmesi ekonomik gücü bulunan gayrimüslimlerin eğitim materyallerini tamamlama anlamında ellerini güçlü kılmıştır.⁴⁹

Gayrimüslim ve yabancı Mektepleri güçlü kılan diğer bir yapı iletişim ağıdır.⁵⁰ İletişim ağının o devrin şartlarında bu denli güçlü olması eğitime yansıdığı gibi özellikle gayrimüslim Mekteplerinin faaliyetlerini daha da hızlandırmıştır. (SVH, 23. Def’a, H. 1313/1895, S. 299).

4.6.2. Haleb’de Nüfus Oranları ve Mektep Sayıları

Haleb’e ait klasik dönemde nüfus ile ilgili belli kaynaklar olmakla birlikte Haleb eğitiminin modernleşmesi dönemini kapsayan verileri içeren ilk kayıtlar 1848 yılına aittir. 1848 yılı Nüfus Tahriri (sayımı) 3726 numaralı defter Haleb’e ait olup kesin nüfus sayılarını vermektedir. Kayıtlara göre toplam 38.228 kişi Haleb’de bulunmaktadır (BOA, [NFS], Nüfus Defterleri no: 3726, H. 29/12/1265).

⁴⁹ İskenderun Vapur İskeleyi’ne yanaşan vapurlar: Osmanlı İdare-i Mahsuse vapurları her hafta İstanbul’dan, Hidivi Kumpanyası her salı Beyrut’tan, her hafta İskenderiye’den, Osmanlı Hacı Davud kumpanyası her 15 günde bir Salı, İzmir’den Fransız kumpanyası vapuru 15 günde bir perşembe Beyrut’tan, her Cuma İstanbul’dan, İngiliz Kumpanyası her hafta İstanbul’dan, Yunan Kumpanyası belli günlerde İzmir’den gemiler gelmiştir (Haydaroglu, 1990, S. 316-317).

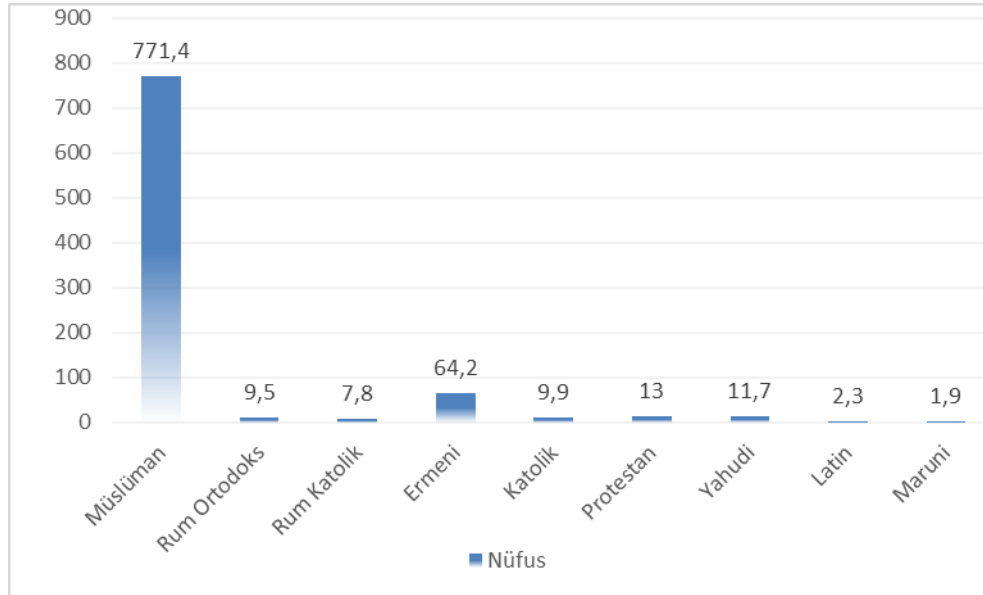
⁵⁰ Haleb’in iletişim ağına baktığımızda ise Haleb’e gelen postalar: Osmanlı Tatar Postası her cuma Antakya ve İskenderun’dan İstanbul’a, Hidivi (Mısır) Posta Vapuru her cumartesi Beyrut’tan gelip, her pazartesi Beyrut üzerinden İskenderiye’ye, Fransız Posta Vapuru 15 günde bir perşembe Beyrut’tan geçerek İstanbul’a, 15 günde bir cuma İstanbul’dan gelip İskenderiye’ye gitmiştir (Haydaroglu, 1990, S. 316-317).

1881 yılında Haleb’de Müslüman nüfus 122.787, Hristiyan nüfus 18.137, Yahudi nüfus 785 ile toplamda 141.709 kişiye rastlanmaktadır. Cebel-i Seman (1.918 kişi), Halebin merkez kazasına dahil edilmiş 12.658 kişi, Haleb (merkez sancağı) 53.353’ü Müslüman, 7.357’si Hristiyan, 727’si Yahudi olmak üzere 61.437 kişi, Maraş Sancağında 19.726’sı Müslüman, 5.238’i Hristiyan, 29’u Yahudi olmak üzere 24.993 kişi, Urfa Sancağında 8.312’si Müslüman, 1.204’ü Hristiyan, 29’u Yahudi olmak üzere 9.545 kişi bulunmaktadır. Payas, Adana, Kozan ve Zor Sancağı çalışma konumuzun dışında olduğundan nüfus sayıları verilmemiştir ([A. VKN.] Sadaret Vakanüvis Kalemi (Lütfi Efendi) 2/18 (19 Zi’l-kade 1298-3 Ekim 1881). Haleb, H.1313/1895-1896 yılı Vilayet Salnamesi’nde Müslümanların sayısı 75.826, gayrimüslimlerin sayısı 31.932’dir (SVH, 23. Def’a, H. 1313/1895-1896, S. 179). H. 1326/1908-1909 yılı Vilayet Salnamesi’nde 119.811 olan toplam nüfusun 83.679’u Müslüman, 36.132’i ise gayrimüslimdir (SVH, 35. Def’a, H. 1326/1908-1909, S. 224).

Haleb, Osmanlı’nın gücünü kaybetmeye başladığı dönemlerden itibaren yoğun bir gayrimüslim ve özellikle hristiyan göçüne maruz kalmıştır. Bu göçlerle Haleb nüfusunun yapısı farklılaşmıştır. Aşağıdaki grafik Haleb nüfusunun dinlere oranını ve bölgede etkili olan dinî yapıyı göstermiştir.

Grafik:19

1326/1908-1909 Yılı Haleb Nüfus Cedveli (SVH, 35. Def’a, H. 1326/1908-1909, S. 504).

Hristiyan nüfusun çoğunluğu Katolik mezhebine mensuptur. Bölgedeki Süryaniler ve Ermeniler, Hristiyanlığı kendilerine özgü bir biçimde yaşamışlardır. İlerleyen dönemlerde Katoliklik yaygınlaşınca Ortodoks, Süryani ve Ermenilerin aralarındaki dayanışma azalmış ve

nüfuslarını giderek kaybetmeye başlamışlardır (Master, 1997, 46-47). Gayrimüslimler arasında Katolikliğe geçmek yaygın bir tavır olduğundan Katolik nüfus artmış ve bu durum eğitimin işleyişinde de etkili olmuştur.

Nüfusun dinlere oranı, mektep sayısını etkilediğinden aşağıdaki sayısal verilere ulaşılmaktadır.

1300/1882-1883 tarihli salnamede vilayet genelinde 312 mektepte 6.142 Müslüman talebe öğrenim görürken 115 Mektep’de 5.517 gayrimüslim talebenin öğrenim gördüğü anlaşılmaktadır. Bu rakamları vilayet nüfusu ile karşılaştırdığımızda gayrimüslimlerin azımsanmayacak bir orana sahip olduğunu görmekteyiz.

1882 yılında Haleb vilayetinde Maarif Meclisi yeni açılmış ve müdür ataması yapılarak maarif işleri merkezin kontrolü altına girmiştir. Maarif idaresi adına başlangıç dönemi diyebileceğimiz 1882 yılında dahi gayrimüslim Mekteplerine devam eden öğrenci sayısının oldukça fazla olduğunu aşağıdaki tablodan görebilmemiz mümkündür.

Tablo: 81

H. 1299/1881-1882 yılı Gayrimüslim ve Müslüman Mektepleri ve Rüşdiyeler (SVH, 11. Def’a, H. 1299/1881-1882, S. 55)

	Gayrimüslim Mektebi		Müslüman Mektebi		Rüşdiye	
	Talebe	Aded	Talebe	Aded	Talebe	Aded
Liva						
Haleb	2. 028	72	3. 484	197	444	8
Zor	0	0	152	4	82	2
Maraş	2. 229	72	1. 471	57	162	2
Urfa	1. 140	20	1. 016	54	121	3
Toplam	5. 517	115	6. 142	312	820	15

Tablodan da anlaşılacağı üzere gayrimüslim Mektepleri Maraş ve Urfa vilayetlerinde öğrenci sayısı itibari ile Müslüman mekteplerinden fazla olduğu görülmektedir. Maraş sancağında gayrimüslim öğrenci sayısı Haleb merkezindeki öğrenci sayısını geçmiştir. Daha sonraki yıllarda Müslüman Mekteplere oranla, sayı gayrimüslimler yönünde artarak devam etmiştir.

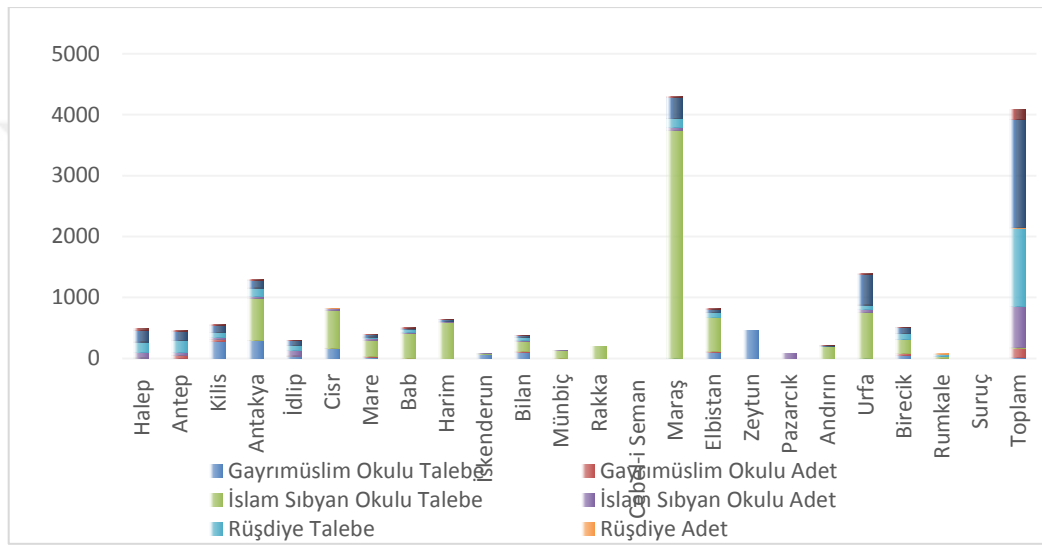
1885 ile 1908 yılları arasında, 1 Fransız mektebi ve 38 gayrimüslim mektebi bulunmaktadır. (SVH, 16. Def’a, H. 1305/1887-1888, S. 159; SVH, 18. Def’a, H. 1307/1889-1890, S. 132; SVH, 19. Def’a, H. 1308/1890-1891, S. 158; SVH, 20. Def’a, H. 1309/1891-

1892, S. 115; SVH, 21. Def'a, H. 1310/1892-1893, S. 187; SVH, 23. Def'a, H. 1313/1895-1896, S. 191-192; SVH, 25. Def'a, H. 1315/1897-1898, S. 179; SVH, 15. Def'a, H. 1303/1885-1886, S. 158, 159).

H. 1306/1888-1889 yılında Haleb'de talebe miktarları aşağıda verilmektedir (SVH, 17. Def'a, H. 1306/1888, S. 213).

Grafik: 20

1306/1888-1889 Yılı Haleb Vilayetindeki Sancak ve Kazalardaki öğrenci sayıları (SVH, 17. Def'a, H. 1306/1888-1889, S. 213).

1306/1888-1889 yılında Haleb'de en yüksek öğrenci sayısı 14.307 ile İslam Sıbyan Mekteplerinde görülmektedir. Gayrimüslim mekteplerinde 7.973 öğrenciye eğitim verilmiştir. Öğrenci sayısı itibari ile Urfa'da 1.134 öğrenci ile gayrimüslim mektepleri, 756 öğrenciye sahip İslam Sıbyan Mekteplerini geçmiştir. En yüksek gayrimüslim mektebi Maraş ve Ayıntab'tadır. Gayrimüslimler sonraki tarihlerde bu bölgelerdeki faaliyetlerini arttırdıkları için mektep sayılarında artmıştır.

1321/1903-1904 yılında Haleb'de hususi Müslüman ve gayrimüslim mektepleri karşılaştırıldığında gayrimüslim hususi Mekteplerinin sayısı 27 iken Müslüman hususi mektep sayısının sadece bir tane olduğu görülmektedir (Keçeci Kurt, 2011, S. 245). Gayrimüslimler ayrıca kendi din, dil, kültür vb. değerleri ve siyasal yaklaşımlarına uygun okullarda eğitim almaya özen göstermişlerdir.

Kademelerdeki sayısal veriler aşağıdaki başlıklarda verilmektedir.

4.6.3. Gayrimüslim Mektepleri

Osmanlı Devleti'nin idaresi altında dil, din, ırk farkı bulunan Ermeni, Yahudi, Rumlar başta olmak üzere çeşitli grupların açtığı okullardır. Bu Mektepler İslam hukukundaki Zımmi kısma göre kurulmuş olup temeli II. Mehmed dönemine dayanmaktadır. Osmanlı devleti güçlü olduğu dönemlerde bu Mektepleri tehlike olarak görmemiş kurulmalarına destek olmuştur. Osmanlı'nın bu tutumundan cesaret alan azınlıklar ilerleyen dönemlerde denetimden ve yasal dayanaktan uzak kendi eğitim kurumlarını açmışlardır (Yücel, 2016, S. 4-20).

Tablo: 82

1912-1913 Senesine Ait İhsa'iyat Mecmu'asına Göre Haleb'de Bulunan Mektep, Öğrenci ve Muallim Sayısı (1328-1329/1912-1913 Senesine Mahsus Maarif-i Umumiye İhsa'iyat Mecmu'ası, Levha 3, Matba'a-i Amire, S.6).

Mekâtib-i Gayri Müslime: Mekâtib, Şakirdân, Muallimîn

Vilayet Sancak																									Y			
																									Y			
																									kn			
	Ermeni			Rum			Ermeni Katolik			Rum Katolik			Musevi			Protestan			Süryani			Keldani			Milel-i saire			
	Zkr	İns	Mht	Zkr	İns	Mht	Zkr	İns	Mht	Zkr	İns	Muh	Zkr	İns	Muh	Zkr	İns	Mh	Zkr	İns	Mh	Zkr	İns	Mh	Zkr	İns	Mht	
Merkez	-	-	-	-	-	-	8	3	5	6	1	1	3	1	-	2	-	1	1	1	-	-	-	-	1	-	-	34
Maraş	-	-	7	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	4	-	-	-	-	-	-	-	-	-	11
Ayıntab	-	-	-	1	-	-	6	3	1	-	-	-	1	2	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	15
Ykn	-	-	7	1	-	-	14	6	6	6	1	1	3	1	-	3	2	6	1	1	-	-	-	-	1	-	-	60

Şakirdân

Muallim Sayısı											
Müslim		Rum		Ermeni		Musevî		Milel-i Sâ'ire		Yekûn	
Zkr	İns	Zkr	İns	Zkr	İns	Zkr	İns	Zkr	İns	Zkr	İns
25	29	33	10	121	150	15	.	28	16	222	205

Milel-i sa'ire sütunundaki Mekteplerden biri Süryânî biri Marûnî altısı Katolik Mektebidir.

Tabloda görüldüğü gibi I. Dünya Savaşı öncesinde ibtidai düzeyinde gayrimüslimler içinde en çok Ermeni kız ve erkek Mektepleri bulunmaktadır. Toplam 142 mektepte 12.124 öğrenciye, 427 muallim ile eğitim verilmiştir. Aşağıda Haleb'de açılmış mektepler bulunmaktadır.

4.6.3.1 Rum Ortodoks Mektebi

Rumi 8 T. Evvel 1308 (20 Ekim 1892) tarihli ruhsata sahip Rum Ortodoks Cemaati'ne mensub olan Rum Ortodoks Mektebinin 1316/1898-1899'da 40 erkek, 30 kız öğrencisi bulunmaktadır. Rum Ortodoks Mektebi'nin müdürü Murahhas İlyas Efendi'dir. Mektebin ruhsat işlemleri Murahhas İlyas Efendi tarafından yürütülmüştür. Mektebin açılış tarihi ile ilgili eski ibaresi kullanılmış olup kesin bir tarihe ulaşılamamaktadır (SNMU, 1316/1898-1899, 3. Def'a, S. 1016, 1017). 1901-1902 yılında Rum Ortodoks Mektebindeki öğrenci sayısı 3 artmıştır.

Rum Ortodoks Mektebi Salibe bölgesinde açılmıştır. Bu mektepte hem kız hem de erkek öğrencilere yönelik eğitim verilmiştir. Mektep, ibtidaiye ve rüşdiye düzeyindedir (SVH, 31. Def'a H. 1321/1903-1904, S. 144-145). H. 1321/1904-1905 yılında Salibe'de bulunan 7 mektepten 2'si Rum Ortodokslara aittir. Haleb merkezdeki Rum Ortodoks Mektebinde öğrenci sayısı değişmemiştir.

1322 yılında İdlib kazasında (Eriha nahiyesi) gayrimüslimlere ait Rum Ortodoks Mektebinde 25 öğrenciye Muallim Betrus Havri Efendi eğitim vermiştir (SVH, 32. Def'a, H. 1322/1904-1905, S. 271-286). 1905-1906 yılında İdlib kazasında 2 tane gayrimüslim İbtidai Mektebi bulunmaktadır. İdlib'teki Rum Ortodoks Mektebinde 27 öğrenci bulunmakta olup öğretmen kadrosu ise boştur (SVH, 33. Def'a, H. 1323/1905, 287-319). 1906-1907 yılı İdlib

kazasındaki gayrimüslim ibtidai Mekteplerinden Rum Ortodoks Mektebinde Muallim Betrüs Havri Efendi yerine Şemaspulos Efendi göreve gelmiş ve 5 öğrenci artmıştır (SVH, 34. Def'a, H. 1324/1906-1907, S. 271, 305, 356, 357). 1908-1909 yılında İdlib kazasındaki İbtidai Mekteplerinden bir tanesi Rum Ortodoks Mektebidir. Rum Ortodoks Mektebinde 29 öğrenciye Muallim Şemas Pavlis Efendi eğitim vermiştir (SVH, 35. Def'a, H. 1326/1908, S. 304, 357).

1905-1906 yılında İskenderun kazasında 4 tane ibtidai seviyesinde gayrimüslim mektebi bulunmakta olup bunlardan biri de Rum Ortodoks Mektebidir. Rum Ortodoks Mektebinde 98 erkek öğrenciye eğitim verilmiş olup muallimi ise Cerci Andaros Efendi'dir (SVH, 33. Def'a, H. 1323/1905-1906, 287-319). 1908-1909 yılı İskenderun kazası gayrimüslim ibtidai Mekteplerinden Rum Ortodoks Mektebinin 102 erkek öğrenciye Corci Efendi, iki ayrı Rum Ortodoks Mektebinde 85 ve 35 olmak üzere toplamda 120 erkek öğrenciye İskender Efendi eğitim vermiştir (SVH, 35. Def'a, H. 1326/1908-1909, S. 268). İskenderun bölgesinde önceki yıllarda Ermeni Mektepleri yoğun iken zamanla Rum Ortodoks Mekteplerine rağbet edilmiştir.

4.6.3.2. Rum Katolik Mektebi

Rumi 23 Ağustos 1307 (4 Eylül 1891) tarihli ruhsata sahip Rum Katolik Cemaati'ne bağlı Rum Katolik Mektebi 1316/1898-1899'da 54 erkek öğrencisi bulunmaktadır. Ruhsat alan müdürün adı Metropolit Kırısı'dır. Mektebin açılış yılı 1301/1883-1884 yılı olup, Mektebin açılışından 6 yıl sonra ruhsat verilmiştir. 1319'da Rum Katolik Mektebinde 3 erkek öğrenci ise azalmıştır (SNMU, İstanbul, 1319/1901-1902, 4. def'a, S. 542-543).

1910-1911 yılı kayıtlarında Salibe bölgesinde erkek öğrenciler için Rüşdiye düzeyinde mektep açılmıştır.

Yukarıda verdiğimiz tabloda H.1910-1911-H.1329/1911-1912 eğitim öğretim yıllarında Rum Katoliklere ait 6 erkek, 1 kız Mektebi bulunmakta olup 362 erkek, 124 kız öğrenciye eğitim verilmiştir. Katolik Rum Mektebinin Ayıntab ve Maraşta'da şubeleri bulunduğu halde öğrencisi mevcut değildir. Rum Katolik Mektebinin 47 muallim, 11 muallimesi bulunmaktadır (SVH, 31. Def'ah. 1321/1903-1904, S. 144-145). 1904-1905 yılında 4 Rum Katolik Mektebinden 1 tanesi Büyükkilise mevkisinde kızlara eğitim vermiş olup diğerleri Şerasus, Tatarlar ve Kib Mahallesi'nde erkek öğrencilere eğitim vermişlerdir (SVH, 32. Def'a, H. 1322/1904-1905, S. 148-149).

Halep vilayetindeki Rum Katolik Mekteplerinde lisan-ı Osmanî tedrisi için tayin edilen öğretmen maaşlarının arttırılması talep edilmiştir (BOA, MF.MKT, 904/5. 31 Aralık 1905). Daha sonrasında bu talep ile ilgili herhangi bir gelişmeye rastlanmamıştır.

4.6.3.3 Ermeni Mektepleri

Haleb’de en çok Mektep ve öğrenci sayısı Ermenilere aittir. Ermeni Mektepleri Hamidiye, Salibe, Sokak Bilyon’u mevkiinde bulunmaktadır. En yoğun gayrimüslim Mekteplerinin açıldığı yer olan Salibe mevkisinde 7 tane gayrimüslim Mektebinin 4’ü Ermenilere aittir (SVH, 31. Def’ah. 1321/1903-1904, S. 144-145).

Rumi 8 T. Sâni 1308 (20 Kasım 1892) tarihli ruhsata sahip diğer bir Ermeni Mektebinin 1316/1898-1899’da 51 erkek öğrencisi bulunmakta olup açılış yılı olan 1288/1871-1872’den 21 yıl sonra ruhsat almıştır. Kayıtlardan Mektebin ruhsat işlemleri müdür tarafından yürütülmüş olduğu anlaşılmaktadır. Mektebin müdür ile ilgili bilgiye ulaşılamamaktadır.

1906-1907 yılında 2 Ermeni Mektebinin daha Sulbiye bölgesinde açıldığı görülmektedir (SVH, 34. Def’a, H. 1324/1906-1907, S. 123-142-144-145).

Ermeni Mektebi	Zükûr	Salibe	İbtidai ve Rüşdî
Ermeni Mektebi	Zükûr	Sokak Bilyonu	İbtidai
Ermeni Mektebi	Înâs	Salibe	İbtidai
Ermeni Mektebi	Înâs	Salibe	İbtidai ve Rüşdî

Ayıntab’da Latin mekteplerine göre Protestan ve Ermeni mekteplerine daha çok rağbet edilmiştir (SVH, 33. Def’a, H. 1323/1905, 251). Salibe bölgesinde erkek öğrenciler için ibtidai ve rüşdiye düzeyinde eğitim verilmiştir.

4.6.3.3.1. Kilis Ermeni Mektebi

Kilis kazasında Ermenilere ait 1316/1898-1899 yılında iki rüşdiye Mektebi bulunmaktadır. Bu iki mektepten biri Rumi 8 T. Evvel 1308 (20 Ekim 1892)’de Mektebin Re’is-i Rûhânîsi Vahan Efendi’dir. Mektebin ruhsat müracat işlemleri Vahan Efendi tarafından yürütülmüştür. Mektebin 32 erkek, 21 kız öğrencisi bulunup Mektebin açılış tarihi ise bilinmemektedir. Diğer Ermeni rüşdiyesinin 32 erkek öğrencisi bulunmakta olup hem açılış hem de ruhsat tarihine ulaşılamamıştır. Ermeni Mekteplerinde erkeklerin eğitiminden Hamparsum Berberyan, Artin Nişanyan, Agop Dirigosyan; kızların eğitiminden Zaruhi Kefşgeryan, Rahel Kefşgeryan, Vardi Kebabciyan adlı muallimler sorumlu olmuşlardır. (SVH, 33. Def’a, H. 1323/1905-1906, S. 267).

4.6.3.3.2. İskenderun Ermeni Mektebi

İskenderun’da 1316/1898-1899 yılında 1 tane Rum, 2 Ermeni Rüşdiye Mektebi bulunmaktadır. Bu üç Mektebin açılış tarihine ve ruhsat bilgilerine ulaşılamamıştır. Rum Mektebinde 40 erkek öğrenci; Ermeni Mektebinde ise 35 erkek, 30 kız öğrenci bulunmaktadır

(SNMU, İstanbul, 1316/1898-1899, 3. def'a S. 1004, 1005). 1905-1906 yılında 2 tane Ermeni Mektebi bulunmakta olup İbtidaiye seviyesindedir. İskenderun'a bağlı Fartlı karyesinde olan Mekteplerin mualliminin Oseb Osebyan Efendi olduğu görülmektedir. İskenderun'da Ermenilerin eğitim faaliyetleri oldukça yoğundur (SVH, 33. Def'a, H. 1323/1905-1906, 287-319).

4.6.3.3.3. *Urfa Ermeni Mektebi*

Urfa da Rumi 28 Nisan 1314 (10 Mayıs 1898)'de Ermeni Rüşdiye Mektebi'nin ruhsat işlemleri Mektebin Müdürü Kapancıyan tarafından yürütülmüştür. Ermenilere ait rüşdiye Mektebinde 1316/1898-1899 yılında 30 erkek, 25 kız öğrenci bulunmaktadır. Ayrıca bu Mektebin 50 erkek öğrencisinin olduğu başka bir sınıfı da vardır (SNMU, 1316/1898-1899, 3. def'a S. 1016, 1017). Mektebin açılış yılı H. 1263/1846-1847 olup 52 yıl sonra ruhsat alınmıştır. Urfa'da ayrıca Rumi 28 Nisan 1314 (10 Mayıs 1898) tarihinde Kapancıyan Efendi adıyla ruhsat alınmış Ermenilere ait diğer bir rüşdiye Mektebi de 1898-1899 yılında ayrı kademelerde 21 ve 30 erkek öğrenciye eğitim vermiştir.

1903-1904 yılında Ermeni Mektebi erkek kısmında Muallim Ohannes Nersisyan, Vahan Yeki Kumaşyan, Ermeni Mektebi kız kısmında Demirciyan Ebru, Zahir Köşkeryan görev yapmıştır (SVH, 31. Def'a, H. 1321/1903-1904, S. 247).

1904-1905 yılında Ermenilere ait 2'si erkek, 2'si kızlara yönelik mekteplerde 175 erkek, 100 kıza eğitim verilmiştir. Erkek mektebinin muallimi Ohannes Osebyan, Vahan Yeki Kumaşyan, kızların muallimleri ise 1321 yılında Haleb merkezdeki Ermeni Mekteplerinde çalışmış olan Demrhayan Ebru ve Zahir Köşkeryan'dır (SVH, 32. Def'a, H. 1322/1904-1905, S. 271-272).

4.6.3.3.1 **Ermeni Katolik Mektebi**

Ermeni Katolik Mektepleri Haleb'in belli bölgesine yığılmak yerine kendileri için stratejik öneme sahip noktalar olan Şerasus, Büyükkilise mevki; Hamidiye ve Kip mahallelerinde faaliyetlerini yürütmüşlerdir. Bunların dışında Sokak Bilyoni mevkinde erkek ibtidai Mektebine de rastlanmaktadır (SVH, 33. Def'a, H. 1323/1905, 155).

Rumi 23 Ağustos 1307 (4 Eylül 1891) tarihli ruhsata sahip Ermeni Katolik Cemaati'ne bağlı Katolik Mektebinin 1316/1898-1899'da 40 erkek öğrencisi bulunmaktadır. 1251/1835-1836'da açılmış ve 1307/1890-1891 yılına kadar 56 yıl ruhsatsız olarak eğitim verilmiştir. Bu kadar uzun süre ruhsatsız olarak çalışması Osmanlı Devleti'nin gayrimüslim Mekteplerini denetlemedeki eksikliğini de gözler önüne sermektedir. Ruhsat alma gereği duymayan bu

Mektepler zamanla daha da güçlenmişlerdir (SNMU, 1316/1898-1899, 3. Def'a, S. 1016, 1017).

Rumi 27 Eylül 1313 (9 Ekim 1897) tarihli ruhsat ve açılış tarihine sahip olan Ermeni Katolik Mektebinin 1316/1898-1899'da 80 öğrencisi bulunmaktadır. Mektebin ruhsat işlemleri Metropolit Grigoryos Efendi tarafından yürütülmüştür. Haleb'deki Ermeniler rüşdiye kademesinde de kızların eğitimine önem vermişlerdir.

H. 1319/1901-1902 yılında Ermeni Katolik Mektebinde 50 öğrenci azalmıştır. Bu durumun nedeni gayrimüslimlerin kendi içlerindeki iktidar mücadelesi olarak düşünülmektedir. 1319'da Ermeni Katolik Mektebi Tomayat mahallesinde de eğitim vermiştir. Rüşdiye düzeyinde eğitim vermiştir (SVH, 31. Def'a, H. 1321/1903, S. 144, 145).

Gayrimüslimler, rüşdiyelerin fiziki olanaklarını iyileştirebilmek adına girişimlerde bulunmuşlardır. Ermeniler, Mekteplerini genişletebilmek adına çalışma yaptıklarını Haleb'de Tormayan Mahallesi'nde Kâin Ermeni Katolik Mektebinin yetersiz olması sebebiyle Maralyas Kilisesi yakınında bulunan dört odalı hanenin Mektebe dönüştürülmesinden anlamaktayız (DH. MKT. 277/8-27. S. 1312).

4.6.3.3.2. Ermeni Nersisyan Mektebi

Ayıntab kazasının Çukur Mahallesinde açılan Ermeni Nersisyan Mektebi sadece erkelere eğitim vermiş olup 1903-1904 yılında 300 öğrencisi bulunmaktadır (SVH, 31. Def'a, H. 1321/1903-1904, S. 233). 1904-1905 yılında öğrenci sayısı değişmemiştir (SVH, 32. Def'a, H. 1322/1904-1905, S. 271-272). 1905-1906 yılında Mektebin öğrenci sayısı 320'dir (SVH, 33. Def'a, H. 1323/1905-1906, S. 251). 1908-1909 yılında öğrenci sayısı 340'a kadar ulaşmıştır (SVH, 35. Def'a, H. 1326/1908-1909, S. 142-413-235). Ermeni Nersisyan Mektebi, Ayıntab'ın en yüksek öğrenci sayısına sahip azınlık Mektebidir.

4.6.3.3.3. Ermeni Kertaseras Mektebi

Ayıntab kazasının Çukur Mahallesinde açılan Kertaseras Mektebi erkelerin yanı sıra kızlara da eğitim vermiştir. 1903-1904 yılında 65 kız öğrenci Kertaseras Mektebinde eğitim almıştır (SVH, 31. Def'a, H. 1321/1903-1904, S. 233). 1904-1905 yılında öğrenci sayısı değişmemiştir (SVH, 32. Def'a, H. 1322/1904-1905, S. 271-272). 1905-1906 yılında Mektebin öğrenci sayısı 53'tür (SVH, 33. Def'a, H. 1323/1905-1906, S. 251). 1906-1907 yılında öğrenci sayısı 60'tır (SVH, 34. Def'a, H. 1324/1906-1907, S. 123-142-144-145). 1908-1909 yılında öğrenci sayısı 89'a kadar ulaşmıştır (SVH, 35. Def'a, H. 1326/1908-1909, S. 235).

4.6.3.3.4. Ermeni Vartanyan Mektebi

Halebin Hayık Zımmiyan mahallesinde açılan Vartanyan Mektebinde erkek öğrenciler eğitim almıştır. 1903-1904 yılında 110 öğrenci bulunmaktadır (SVH, 31. Def'a, H. 1321/1903-1904, S. 233). 1904-1905 yılında öğrenci sayısı değişmemiştir (SVH, 32. Def'a, H. 1322/1904-1905, S. 271-272). 1905-1907 yıllarında Mektebin öğrenci sayısı 112'dir (SVH, 33. Def'a, H. 1323/1905-1906, S. 238; SVH, 34. Def'a, H. 1324/1906-1907, S. 239). 1908-1909 yılında öğrenci sayısı 129'a kadar ulaşmıştır (SVH, 35. Def'a, H. 1326/1908-1909, S. 235).

4.6.3.3.5. Ermeni Atnagân Mektebi

Halebin Hayık Zımmiyan mahallesinde açılan Atnagân Mektebinde erkek öğrenciler eğitim almıştır. 1903-1904 yılında 150 öğrenci bulunmaktadır (SVH, 31. Def'a, H. 1321/1903-1904, S. 233). 1904-1905 yılında öğrenci sayısı değişmemiştir (SVH, 32. Def'a, H. 1322/1904-1905, S. 271-272). 1905-1906 yılında Mektebin öğrenci sayısı 163'tür (SVH, 33. Def'a, H. 1323/1905-1906, S. 238). 1906-1907 yılında öğrenci sayısı 170'tir (SVH, 34. Def'a, H. 1324/1906-1907, S. 239). 1908-1909 yılında öğrenci sayısı 181'e kadar ulaşmıştır (SVH, 35. Def'a, H. 1326/1908-1909, S. 235).

4.6.3.3.6. Ermeni Eytamhanesi Mektebi

Haleb'in Hayık Zımmiyan mahallesinde açılan Ermeni Eytamhanesi Mektebinde erkek öğrenciler eğitim almıştır. 1903-1904 yılında 25 öğrenci bulunmaktadır (SVH, 31. Def'a, H. 1321/1903-1904, S. 233). 1904-1905 yılında öğrenci sayısı değişmemiştir (SVH, 32. Def'a, H. 1322/1904-1905, S. 271-272). 1905-1906 yılında Mektebin öğrenci sayısı 35'tir (SVH, 33. Def'a, H. 1323/1905-1906, S. 238). 1906-1907 yılında öğrenci sayısı 40 olup (SVH, 34. Def'a, H. 1324/1906-1907, S. 239). 1908-1909 yılında öğrenci sayısı 55'e kadar ulaşmıştır (SVH, 35. Def'a, H. 1326/1908-1909, S. 235). Azınlıklar kadar yabancı devletlerinde yetim çocuklar üzerinden politika güttüklerini bölümün ileriki kısımlarında verilecektir.

4.6.3.3.7. Ermeni Haykanoşyan Mektebi

Haleb'in Hayık Zımmiyan mahallesinde açılan Ermeni Haykanoşyan Mektebinde kız öğrenciler eğitim almıştır. 1903-1904 yılında 250 öğrenci bulunmaktadır (SVH, 31. Def'a, H. 1321/1903-1904, S. 233). 1904-1905 yılında öğrenci sayısı değişmemiştir (SVH, 32. Def'a, H. 1322/1904-1905, S. 271-272). 1905-1906 yılında Mektebin öğrenci sayısı 310 olup (SVH, 33. Def'a, H. 1323/1905-0-1906, S. 238), 1906-1907 yılında öğrenci sayısı 320'ye yükselmiştir (SVH, 34. Def'a, H. 1324/1906-1907, S. 239). 1908-1909 yılında öğrenci sayısı 283'e düşmüştür (SVH, 35. Def'a, H. 1326/1908-1909, S. 235). Ermeni toplumunda kızların

eğitimine önem verilmiştir. Mektebin fiziki imkanları bir şubede 320 öğrenciyi istihdam edebilecek kadar gelişmiştir.

4.6.3.3.8. Kurb Zincirli Ermeni İbtidai Mektebi

Haleb'in Kurb Zincirli mahallesinde açılan Ermeni İbtidai Mektebinde erkek öğrenciler eğitim almıştır. 1903-1904 yılında 135 öğrenci bulunmaktadır (SVH, 31. Def'a, H. 1321/1903-1904, S. 233). 1904-1905 yılında öğrenci sayısı değişmemiştir (SVH, 32. Def'a, H. 1322/1904-1905, S. 271-272). 1905-1906 yılında Mektebin öğrenci sayısı 180'e yükselmiştir (SVH, 33. Def'a, H. 1323/1905-1906, S. 238). 1906-1907 yılında öğrenci sayısı değişmemiştir (SVH, 34. Def'a, H. 1324/1906-1907, S. 239). 1908-1909 yılında öğrenci sayısı 171'dir (SVH, 35. Def'a, H. 1326/1908-1909, S. 235).

4.6.3.3.9 Tarla-yı Atik Ermeni İbtidai Mektebi

Haleb'in Tarla-yı Atik mevkisinde açılan diğer bir Ermeni İbtidai Mektebinde kız öğrenciler eğitim almıştır. 1903-1904 yılında 30 öğrenci bulunmaktadır (SVH, 31. Def'a, H. 1321/1903-1904, S. 233). 1904-1905 yılında öğrenci sayısı değişmemiştir (SVH, 32. Def'a, H. 1322/1904-1905, S. 271-272). 1905-1906 yılında Mektebin öğrenci sayısı 32'dir (SVH, 33. Def'a, H. 1323/1905-1906, 238). 1906-1907 yılında öğrenci sayısı 30'dur (SVH, 34. Def'a, H. 1324/1906-1907, S. 239). 1908-1909 yılında öğrenci sayısı 47'ye çıkmıştır (SVH, 35. Def'a, H. 1326/1908-1909, S. 235).

4.6.3.3.10. Ermeni Meruyan Mektebi

Haleb'in Alaybeyi mevkisinde açılan Ermeni Meruyan Mektebinde erkek öğrenciler eğitim almıştır. 1903-1904 yılında 60 öğrenci bulunmaktadır (SVH, 31. Def'a, H. 1321/1903-1904, S. 233). 1904-1905 yılında öğrenci sayısı değişmemiştir (SVH, 32. Def'a, H. 1322/1904-1905, S. 271-272). 1905-1906 ve 1906-1907 yıllarında Mektebin öğrenci sayısı 65'tir (SVH, 33. Def'a, H. 1323/1905, 238; SVH, 34. Def'a, H. 1324/1906-1907, S. 239). 1908-1909 yılında öğrenci sayısı 74'e çıkmıştır (SVH, 35. Def'a, H. 1326/1908-1909, S. 235).

4.6.3.3.11. Ermeni Horpesmiyan Mektebi

Haleb'in İbn-i Eyüb mevkisinde açılan Ermeni Horpesmiyan Mektebinde kız öğrenciler eğitim almıştır. 1903-1904 yılında 45 öğrenci bulunmaktadır (SVH, 31. Def'a, H. 1321/1903-1904, S. 233). 1904-1905 yılında öğrenci sayısı değişmemiştir (SVH, 32. Def'a, H. 1322/1904-1905, S. 271-272). 1905-1906 yılında 52 olan öğrenci sayısı (SVH, 33. Def'a, H. 1323/1905, S. 238) 1906-1907 yılında 55'tir (SVH, 34. Def'a, H. 1324/1906-1907, S. 239). 1908-1909 yılında öğrenci sayısı 57 olduğu görülmektedir (SVH, 35. Def'a, H. 1326/1908-1909, S. 235).

4.6.3.3.12. Yakubiye Ermeni Mektebi

Haleb'in merkez köylerinden biri olan Yakubiye karyesinde açılmış olan Ermeni Mektebi'nin Muallimi Tanus Artin Efendi olup 1903-1904 yılında 15 öğrencisi bulunmaktadır (SVH, 31. Def'a, H. 1321/1903-1904, S. 306).

4.6.3.3.13. Erdu Ermeni Mektebi

Erdu nahiyesinde açılmış Ermeni Mektebi Kesb Karyesi civarında açılmıştır. Mektebin kız ve erkek sınıfları mevcuttur. 1903-1904 yılında 40 erkek, 25 kız öğrenciye eğitim verilmiştir. Erkek öğrencilere Ermeni Mekteplerinde daha önce çalışmış olan Ohannes Efendi, kız öğrencilere Hatun Hanım eğitim vermiştir (SVH, 31. Def'a, H. 1321/1903-1904, S. 306). Genel olarak en az öğrenci sayısı kız Mekteplerinde görülmüştür (SVH, 32. Def'a, H. 1322/1904, S. 271-307). 1906-1907 yılında Erdu nahiyesi Ermeni Mektebinde ise 9 öğrenci azalmıştır. Bu durum mezun olduklarını veya aynı statüdeki Mekteplere geçtiklerini düşündürmektedir (SVH, 34. Def'a, H. 1324/1906-1907, S. 271, 305, 356, 357).

4.6.3.3.14. Cısr-i Şuğur Ermeni Mektebi

Ermeni Mekteplerinin bir şubesi de Karaturan'da açılmış olup toplamda 85 öğrenci bulunmaktadır. Ermeni Mektebinde muallimlik görevi Ohannes Efendi'den Sityad Efendi'ye, Hatun Hanım'dan Menevşe Hanım'a geçmiştir. Bunun dışında görev durumu tespit edilemeyen Hacı Efendi de mektepte görev yapmıştır (SVH, 35. Def'a, H. 1326/1908-1909, S. 235).

4.6.3.3.15. Maraş Ermeni Mektebi

Maraş sancağında Ermeni Mektepleri ibtidai kademesinde sayıca fazladır. Şekerli mevkiindeki Ermeni Mektebi 80 erkek, 75 kız öğrenciye; Kalealtı mevkiindeki Ermeni Mektebi 80 erkek, 50 kız öğrenciye; Duraklı'daki Ermeni Mektebinde 100 erkek öğrenciye; Çarşıbaşı'daki Ermeni Mektebinde 100 erkek öğrenciye eğitim verilmiştir (SVH, 34. Def'a, H. 1324/1906-1907, S. 360). Maraş'da gayrimüslimlere ait ibtidailer içinde en çok Ermenilerin Mektepleri bulunmaktadır.

4.6.3.3.16. Ermeni Protestan Mektebi

Maraş'ta Rumi 28 Nisan 1314 (10 Mayıs 1898) tarihli ruhsata sahip Ermeni cemaatine mensup Ermeni Protestan Mektebinin 43 kız öğrencisi bulunmaktadır. Kapancıyan adıyla ruhsat alınmış Mektebin açılışı 1263/1847-1848 yılı olup 51 yıl sonra ruhsat almıştır. Bu Mektep 51 yıl boyunca ruhsatsız eğitim vermiştir.

Protestan Cemaati'ne ait Protestan Mektebinin 45 erkek, 43 kız öğrencisi bulunmaktadır. Agop Efendi adıyla ruhsat alınmış bu Mektebin kız sınıfı 1305/1887-1888'de, erkek sınıfı ise 1306/1888-1889 yılında açılmış ve kızlar için 11, erkek sınıfı için 12 yıl sonra

ruhsat alınmıştır. Bu durum Protestanların önce kız sonra erkek sınıflarını açmaları ile kız öğrencilerin eğitime önem vermiş olduklarını ve kızların eğitimi üzerinden de misyonerlik yapacaklarını göstermektedir. Müslüman İdâdi Mektepleri ile karşılaştırıldığında ise Müslümanların İdâdi kademesinde kız öğrenci sayıları oldukça azdır.

1319/1901-1902 yılında İdâdi Mektebindeki öğrenci sayılarında küçük oranda mezuniyetten kaynaklı olarak Ermeni Protestan Mektebinde de 3 öğrencinin azalmış olması öğrencilerin mezun olduklarını göstermektedir (SNMU, 4. Def'a, 1319/1901-1902, S. 542, 543, 544, 545).

1321/1903-1904 yılında İdâdi Mekteplerinde öğrenci sayılarında küçük oranda azalış ve artış görülmektedir. Örneğin Ermeni Protestan Mektebinde 5 öğrenci azalmıştır (SNMU, 1321/1903-1904, 6. def'a S. 466).

Maraş Ermeni Katolik Murahhasası'nın isteği doğrultusunda Maraş Ermeni Mektebinde yetenekli bulunan iki öğrencinin İstanbul Papaz Mektebinde eğitime devam etmeleri için izin istenmesi vilayetlerden İstanbul'a din adamlarının toplandığını göstermektedir (DH. TMIK. M. 40/84-14. Ca. 1315). Bunlar daha sonradan misyonerlik faaliyetinde bulunacaklardır.

Vartanyan Mektebi, Atnagân Mektebi, Ermeni Eytamhanesi ile erkek öğrencileri, Ermeni Haykanoşyan Mektebi ile de kız öğrencileri eğittiklerini görebilmek mümkündür. Ermeni Mektebinin tek bir mahallede 285 erkek, 250 kızın eğitim faaliyetlerini üstlenmeleri bölgede ne kadar talep olduğunu da göstermektedir.

1321/1903-1904 yılında gayrimüslimler kızların eğitimi için stratejik mahallelerde bulunan Mektepleri ile eğitim faaliyetlerini yürütmüşlerdir. Ermeni Haykanoşyan Mektebinin dışında Çukur Mahallesi'nde Ermeni Kertaseras Mektebi 65 kıza, Tarla-yı Atik'e de Ermeni İbtidai Mektebi 30 kıza, İbn-i Eyüb'de Ermeni Horpesmiyan Mektebi 45 kıza eğitim vermişlerdir (SVH, 31. Def'a, H. 1321/1903-1904, S. 234). Devrin şartlarına ve nüfusa göre öğrenci sayılarının fazla olduğu söylenebilir.

Ermeniler bölgede etkili olabilmek adına Haleb Ermeni Murahhaslığı (Temsilciliği) tarafından Haleb'de hane kiralanarak bir gayrimüslim mektebinin daha açılması talebinin araştırılması ile ilgili yazışmaların bulunması Ermenilerin bölgede sayılarını ve çalışmalarını arttırdıklarını göstermektedir. (MF. MKT. 820. 48. 14L1322). Ayrıca Haleb'de açılan Ermeni Narsisyan Mektebi öğrencileri için ücretsiz olarak dağıtılacak kitapların gönderilmesi, öğrencilere okutulacak kaynaklar konusunda destek olduklarını da göstermektedir (MF. MKT. 35. 127. 01. R. 1293). 1903-1904 yılında gayrimüslim Mekteplerinde öğrenci sayıları 22 ile 90 arası değişen İbtidaiyelerde genellikle din ağırlıklı eğitim verilmiştir.

Ermeni Mektebi erkek kısmında Muallim Ohannes Nersisyan, Vahan Yeki Kumaşyan, Ermeni Mektebi kız kısmında Demirciyan Ebru, Zahir Köşkeryan adlı muallimler görev yapmıştır (SVH, 31. Def'a, H. 1321/1903-1904, S. 247).

Ermeniler, Hayık Zımmiyan mahallesinde 3 erkek 1 kız Mektebi açmışlardır. Vartanyan Mektebi, Atnagân Mektebi, Ermeni Eytamhanesi ile erkek öğrencileri, Ermeni Haykanoşyan Mektebi ile de kız öğrencileri eğittiklerini görebilmek mümkündür. Ermeni Mektebinin tek bir mahallede 285 erkek, 250 kızın eğitim faaliyetlerini üstlenmeleri bölgede ne kadar talep olduğunu da göstermektedir. Ayrıca Ayıntab'da Latin Mekteplerine göre Protestan ve Ermeni Mekteplerine daha çok rağbet edilmiştir (SVH, 33. Def'a, H. 1323/1905, 251).

4.6.4. Morani Mektebi

Resmi kayıtlarda H. 1321/1903 yılında görülen ve Salibe bölgesinde açılmış olan Morani⁵¹ Mektebi İbtidai kademesinde eğitim vermiştir (SVH, 31. Def'a, H. 1321/1903-1904, S. 247).

4.6.5. Süryani Mektepleri

Haleb'deki Süryani Mektebi Katolikler tarafından açılmıştır. Salibe bölgesinde açılmış olup İbtidai düzeyinde eğitim verilmiştir (SVH, 32. Def'a, H. 1322/1904, S. 271-307). Süryaniler, Halebin merkezinde kız ve erkelerin eğitimi için 2 Mektep açmışlardır. 1328-1329/1912-1913 eğitim yılında Mektep'de 91 erkek, 76 kız öğrenciye eğitim verilmiştir. Mektebin 9 muallimi, 5 muallime bulunmaktadır (1328-1329/1912-1913 Senesine Mahsus Maarif-i Umumiye İhşa'iyat Mecmu'ası, Levha 3, Matba'a-i Amire, S.6).

⁵¹ Moraniler (Maruniler) Marunilerin lideri IV. Yüzyılın ikinci yarısında yaşadığı ve V. Yüzyılın başlarında öldüğü tahmin edilen din adamı Aziz Morani (Maruni)'nin Suriye'nin batısında Antakya Klisesine bağlı bir rahiptir. Konsillere ile yaşanan mücadele sebebi ile 350 keşiş katledilmiş ve bölge kliselerinde yalnız kalan Maruniler, Lübnan bölgesine göç edip yapılanmaya başlamışlardır. 1516 yılında Mercidabık Savaşı ile Suriye, Lübnan, Ürdün bölgeleri Osmanlı Devleti'nin eline geçmiş ve Maruniler dinlerini ve gelenklerini korumuşlardır. Lübnan'ın ikinci en önemli mezhebidir. Lübnan'ın sadece dini yapısında değil *Cemayel, Chamoun, Bustani, Franjiye* gibi Maruni mezhebine mensup aileler siyasi yapısında da etkili olmuşlardır. İlerleyen dönemlerde Kapusen, Cizvit ve Karmel tarikatına mensup papazlar vasıtası ile Suriye ve Haleb bölgesinde de etkili olmuşlardır. Bknz: Çınar, Z (2015). *Lübnan'daki Maruni ve Dürzilerin Siyasi Mücadeleleri (1841-1845)*. Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Bursa S. 48; Taşpınar İ. (2003). Maruniler. *DİA. (Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi)*. C.28. Türk Diyanet Vakfı Yayınları: İstanbul. S. 71-72.

Halebin sancaklarında da Süryani Mektebi açılmıştır. Urfa'da Süryani Cemaati'ne ait Rumi 28 Nisan 1314 (10 Mayıs 1898) tarihinde Karabet Efendi adına ruhsat alınmış Rüşdiye Mektebinde 1316/1898-1899'da 23 Erkek, 32 Kız öğrenci bulunmaktadır. Mektebin açılış tarihi 1288/1871-1872 olup 27 yıl sonra ruhsat alınmıştır.

Zamanla Protestanların öğrenci sayısı arttığı için Süryanilerin bölgede etkileri kaybolmaya başlamıştır (SNMU, 1321/1903-1904, 6. def'a S. 467).

4.6.6. Protestan Mektebi

Protestanlar genel olarak Haleb vilayetinde İngilizler ve Amerikalılar vasıtasıyla etkili olmuşlardır. İngilizler Antakya'da, Amerikalılar Ayıntab ve Maraş'ta mektep açmışlardır. 1328-1329/1912-1913 senesinde 3 erkek, 2 kız, 1 muhtelit (karma) olmak üzere 6 adet Protestanlara ait mektep bulunmaktadır. 488 erkek, 373 kız öğrenciye eğitim verilmiştir. 14 muallim, 8 muallime görev almıştır (1328-1329/1912-1913 Senesine Mahsus Maarif-i Umumiye İhsa'iyat Mecmu'ası, Levha 3, Matba'a-i Amire, S.6).

İbtidai Mekteplerinin dışında rüşdiye kademesinde de Protestanlar eğitim vermişlerdir. Haleb'in merkezindeki Protestan Mektepleri incelendiğinde 1271/1854-1855'ten itibaren rüşdiye kademesi bulunmaktadır. Protestan Cemaati'ne ait Rüşdiye Mektebi 1278/1861-1862 tarihinde açılmıştır. 1316/1898-1899'da 42 kız öğrencisi bulunan okul, açılışından 31 yıl sonra Rumi 8 T. Evvel 1308 (20 Kasım 1892) tarihinde okul müdürü Doktor Şenared adına aldığı ruhsatla resmiyete kavuşmuştur.

Rumi 30 K. Evvel 1308 (11 Ocak 1893) tarihli Protestan Re'is-i Rûhânîsi adıyla ruhsat alınmış rüşdiye Mektebinde 1316/1898-1899'da 40 erkek 32 kız öğrenci bulunmaktadır. Mektebin açılış tarihi olan 1271/1854-1855'ten 39 yıl sonra ruhsat alınmıştır. Aynı ruhsat ve açılış tarihine sahip diğer bir Protestan Mektebinde 1316/1898-1899 yılında 30 erkek 28 kız öğrenciye eğitim verilmiştir. Bir başka Protestan Mektebine ise 30 K. Evvel 1308 (11 Ocak 1893) tarihli Re'is-i Rûhânîsi adıyla ruhsat alınmıştır. Bu rüşdiye Mektebinin 1316/1898-1899'da 38 kız öğrencisi bulunmaktadır. Mektebin açılış tarihi 1286/1869-1870 olup Mektep açıldıktan 24 yıl sonra ruhsat alınmıştır (SNMU, 1316/1898-1899, 3. def'a S. 1004, 1005).

Aynı çatı altında kız ve erkek öğrencilerin eğitim aldığı mekteplerden biri de Habib Habiha'nın müdürlüğünü yaptığı Protestan Mektebidir. 2 Şubat 1317 (15 Şubat 1902) tarihinde ruhsat alınmış mektepte 35 erkek, 25 kız öğrenci bulunmaktadır. Habib Habiha adına Mektebe ruhsat verilmiştir. Mektebin açılışı 1317/1899-1900 yılı olup 3 yıl sonra ruhsat verilmiştir.

1319 yılında öğrenci sayısında küçük bir azalış yaşanmıştır. Protestan Mektebinde 14 erkek 2 kız öğrenci ise azalmıştır (SNMU, İstanbul, 1319/1901-1902, 4. def'a, S. 542-543).

Beylan kazasındaki Protestan Mektebinde 5 erkek, Urfa'daki Protestan Mektebinde 1'i erkek 3 kız öğrenci azalmıştır (SNMU, 1319/1901-1902, 4. def'a, S. 544-545).

1319/1901-1902 yılı verilerinde Protestan Mektebine İbrahim Melekyân adıyla ruhsat verildiği bilgisi bulunurken 1321/1903-1904 yılı verilerinde ise Abraham Efendi adıyla Mektep kayıt altına alınmıştır (SNMU, 1321/1903-1904, 6. def'a S. 466). Protestanların öğrenci sayılarını arttırmalarına karşılık Süryanilerin bölgede etkilerini kaybetmeye başlamışlardır (SNMU, 1321/1903-1904, 6. def'a S. 467). Bu durumun gayrimüslimlerin kendi içlerindeki iktidar mücadelesi olduğunu düşündürmektedir.

1321 yılında Handektariki mevkiinde bulunan protestan Mektebi, rüşdiye ve ibtidai seviyelerindeki erkek öğrencilere aynı çatı altında eğitim vermiştir Kastelülcura mevkiisindeki Protestan Mektebinde kız ve erkek öğrencilere ibtidai ve rüşdiye düzeyinde eğitim verilmiştir (SVH, 31. Def'a, H. 1321/1903, S. 144, 145).

Bahtiyar Yokuşu'nda bulunan Protestan Mektebinde 100 erkek öğrenci eğitim almıştır (SVH, 35. Def'a, 1326/1908-1909, S. 142, 453).

Haleb'de 1868 yılında İlm-i İlahi mektebi adıyla Amerikan Protestanlarına ait binada 3 yıllık erkelere eğitim veren âli düzeyinde mekteb açılmıştır. Bu mektep âli düzeyi olarak ifade edilmişse de yüksek din mektebi olarak geçmektedir. Mekteb ruhsatsız olarak açılıp eğitim vermiş olan bu mektebe 28 Ağustos 1903 tarihli 180 numaralı tahrirat ile Ameriakn Protestan misyonerleri adına ruhsat verilmiştir. Bu mektebe Müslüman çocuklar alınmamıştır. Osmanlı tarafından da teftiş edilememiştir (Alan, 2015, S. 290; Y.PRK. MF. 4/36-28/11/1317; 4/66-27/12/1320; 4/80-12/06/1321; 5/20-02/04/1325; Y.EE. 1/11-13/05/1322,102/38-19/01/1311; Y.A. Res. 122/88-07/06/1321). Protestanlara ait diğer veriler aşağıda verilmiştir.

1322/1904-1905 yılında Salibe'nin Handek Tariki denilen mevkiinde Protestan Mektebi kızlara yönelik eğitim vermiştir. Kastel el-Cevra'da bulunan Protestan Mektebi tek çatı altında farklı sınıflarda kız ve erkeklere eğitim vermiştir (SVH, 32. Def'a, H. 1322/1904-1905, S. 148-149).

4.6.6.1. Ayıntab Protestan Mektebi

1321/1903-1904'te en yoğun gayrimüslim ibtidaiyelerin başında Ayıntab'ın Kayacık mevkiinde açılmış 312 öğrencisi olan Protestan Mektebi gelmektedir (SVH, 31. Def'a, H. 1321/1903-1904, S. 233). Kayacık'ta Protestan Mektebinde 291 kıza, Mardin Dağı'nda Protestan Mektebi 59 kıza, Koliç'te Protestan Mektebinde 81 kıza eğitim verilmiştir (SVH, 31. Def'a, H. 1321/1903-1904, S. 234). 1321 yılında Protestan Mektebinin erkek kısmında Muallim

Kostanyan, Protestan Mektebinin kız kısmında Muallim Maryan Bedoyan, Depake Basmacıyan, Serveran Bint-i Kostanyan görev almıştır (SVH, 31. Def'a, H. 1321/1903, S. 247).

1322/1904-1905 yılında Protestan Mektepleri Ayıntab bölgesinde belli bir bölgeye yığılmadan Koliç'te, Mardin Dağı'nda, Kayacık'ta, Kurp Zencirli bölgesinde varlıklarını sürdürmüşlerdir. Protestan Mekteplerinde toplamda 621 erkek, 431 kız öğrenci bulunmaktadır.

1323 yılında Ayıntab'da Latin Mekteplerinde bir yılda 120 öğrenci azalmasından dolayı Protestan ve Ermeni Mekteplerine daha çok rağbet edilmiştir (SVH, 33. Def'a, H. 1323/1905, 251). Bu durum daha önce latin Mekteplerine devam eden protestan ailelerin çocuklarının bölgede protestan Mektepleri açıldığı için mi yoksa mezhep değiştirdiklerinden kaynaklı mı Mektep değiştirdikleri sorusunu düşündürmektedir.

1326/1908-1909'da Ayıntab'da gayrimüslim ibtidai Mekteplerinde Koliç'teki Protestan Mektebinde 151 erkek, 95'i kız olan toplam 246 öğrenci; Mardin Dağı'ndaki Protestan Mektebinde 45'i erkek, 73'ü kız olan toplam 118 öğrenci, Kayacık'taki Protestan Mektebinde 325'i erkek, 313'ü kız olan toplam 638 öğrenciye eğitim verilirken, Kurp Zencirli Mahallesi'ndeki Protestan Mektebinde ise 249 erkek öğrenciye eğitim vermişlerdir (SVH, 35. Def'a, H. 1326/1908-1909, S. 142-413-235).

4.6.6.2. Kilis Protestan Mektebi

1322/1904-1905 yılında Kilis bölgesinde gayrimüslim Mektepleri içinde Protestan Mektepleri yoğun olarak varlıklarını devam ettirdikleri görülmektedir. Kilis kazasında bulunan Protestan Mektebinde kız sınıflarının ve öğrenci sayılarının yoğun olduğunu görmekteyiz. 3'ü kız, 1'i erkek olmak üzere toplam 4 Protestan Mektebinde 135 kız'a ve 22 erkeğe eğitim verilmiştir. Bu durum Protetan olan gayrimüslimlerin hedeflerini kızların eğitimi üzerinden gerçekleştirmeye çalıştıklarını düşündürmektedir.

1323/1905-1906 yılında Kilis'te Protestan Mektebinde 14 erkek, 74 kız öğrenciye eğitim verilmiştir. Protestanlar'ın Kilis'te kızların eğitimi üzerinde politika güttükleri görülmektedir. Protestan Mekteplerindeki erkeklerin eğitiminden Agopcan Kürekciyan; kızların eğitiminden Serveran Kostanyan, Florako Sinanyan adlı muallimler sorumlu olmuşlardır (SVH, 33. Def'a, H. 1323/1905-1906, S. 267).

1326 yılında Kilis kazasındaki Protestan İnas Mektebinde muallimlik görevinin Serveran Kostanyan'dan Meryem Muradyan'a, Florako Sinanyan'dan da Servat Kostanyan'a geçtiği görülmektedir. Protestan Mektebinde toplamda 88 öğrenci bulunmakta olup bir önceki yıla göre 9 artmıştır (SVH, 35. Def'a, H. 1326/1908, S. 250).

4.6.6.3. Cısr-i Şuğur (Erdü nahiyesi) Protestan Mektebi

1321/1903-1904 yılı Cısr-i Şuğur (Erdü nahiyesi) kazası Protestan Mektebinin erkek kısmında 65 öğrenciye Ekob Efendi, kız kısmında ise Meryem Hanım eğitim vermiştir (SVH, 31. Def'a, H. 1321/1903, S. 313).

1322 yılı Cısr-i Şuğur kazasında (Erdü nahiyesi) Protestanlar 43 erkek, 37 kıza eğitim vermişlerdir (SVH, 32. Def'a, H. 1322/1904, S. 271-307).

1324/1906-1907 yılında Cısr-i Şuğur kazası (Erdü nahiyesinde) Protestan Mektebinde 28 öğrenci azalmıştır. Bu durum mezun olduklarını veya aynı statüdeki Mekteplere geçtiklerini düşündürmektedir (SVH, 34. Def'a, H. 1324/1906-1907, S. 271, 305, 356, 357).

1326 yılı Cısr-i şuğur kazasındaki Protestan Mekteplerinde ise Ekob Efendi yerine Avadis Efendi, Meryem Hanım yerine Reyke Hanım göreve gelmiştir. İkizoluk bölgesinde açılan mektepte ise Bedros Efendi'nin görev yaptığını görmekteyiz. Cısr-i şuğur kazasında toplam 65 öğrenciye eğitim verilmiştir. Bölgede Ermenilerden sonra Protestanlar yoğunlaşmışlardır (SVH, 35. Def'a, H. 1326/1908, S. 304, 357).

4.6.6.4. İdlib Protestan Mektebi

1322/1904-1905 yılında İdlib kazasında (Eriha nahiyesi) İngiliz Protestan Cemaati Mektebinde 20 öğrenciye Muallim Yusuf Efendi'nin eğitim verdiğini görmekteyiz (SVH, 32. Def'a, H. 1322/1904, S. 271-286).

1323/1905-1906 yılında İdlib kazasında Protestan Mektebinde ise 23 öğrenci bulunmakta muallimin ise Yusuf Efendi olduğu görülmektedir (SVH, 33. Def'a, H. 1323/1905, 287-319). Handek Tariki mevkiinde Protestan kız Mektebinin, Kaste'l-Cura mevkiinde ise kız ve erkeklere eğitim veren Protestan Mekteplerinin açıldığını görmekteyiz. Misyonerlik faaliyeti yapan gayrimüslimlerin bir kısmı Mektep sayılarını arttırarak amaçlarına daha hızlı ulaşmayı hedeflemişlerdir. (SVH, 34. Def'a, H. 1324/1906-1907, S. 123-142-144-145).

1326/1908-1909'da İdlib kazasındaki İbtidaiye Mekteplerinden bir tanesi Rum Ortodoks Mektebi, 2 tanesi ise Protestan Mektebidir. Rum Ortodoks Mektebinde 29 öğrenciye Muallim Şemas Pavlis Efendi, Protestan Mektebinin erkek kısmında 11 öğrenciye, kız kısmında ise 6 öğrenciye Yusuf Abud Efendi eğitim vermiştir (SVH, 35. Def'a, H. 1326/1908, S. 304, 357). 1326'da Maraş'ta Bahtiyar Yokuşu mevkiinde faaliyet gösteren Protestan Mektebinde 100 öğrencinin arttığı görülmektedir (SVH, 35. Def'a, H. 1326/1908-1909, S. 304, 453).

4.6.6.5. Maraş Protestan Mektebi

1324/1906-1907 yılında Maraş sancağında Bahtiyar Yokuşu'ndaki Protestan Mektebinde 300 erkek öğrenciye; Şeker Dere'deki Protestan Mektebinde 200 erkek, 80 kız

öğrenciye; Akdere'deki Protestan Mektebinde 100 erkek, 50 kız öğrenciye eğitim verilmiştir (SVH, 34. Def'a, H. 1324/1906-1907, S. 360). Maraş'taki Protestan Mektepleri sayı itibari ile en çok ikinci Mektep olarak görülse de öğrenci sayısı itibari ile birinci sırada yer almaktadır.

Tablo: 84

Maraş kazası Yüksek Gayrimüslim Mektepleri (SVH, 34. Def'a, H. 1324/1906-1907, S. 460-469).

1324 yılı Maraş'taki Yüksek Gayrimüslim Mekteplerinin Nev'iyle Esâmi ve Mevki'leri						
Sıra	Mektebin Adı		Nev'i	Aded-i şakirdân	Derecesi	Mevki'i
1	Yüksek Mektebi	Protestan	Erkek	100	Âlî	Zonbatanlı
2	Yüksek Mektebi	Protestan	Kız	12	Âlî	Zonbatanlı

Âli Mektebi Maraş'ın Zonbatanlı mevkisinde açılmıştır. Haleb'in Maraş kazasının gayrimüslim faaliyetlerinin en yoğun yaşandığı yerlerin başında geldiğini söylemek mümkündür. Yukarıda belirttiğimiz gibi Protestanların âli (yüksek din eğitimi) düzeyinde 112 öğrenci bulunmaktadır.

Tablo: 85

Maraş kazası Yüksek Gayrimüslim Mektepleri (SVH, 35. Def'a, H. 1326/1908-1909, S. 453-461).

1326/1908-1909 Maraş'taki Yüksek Gayrimüslim Mekteplerinin Nev'iyle Esâmi ve Mevki'leri						
Mektebin İsmi	Nev'i	Aded-i şakirdân	Derecesi	Mevki'i		
Protestan Mektebi	Zükûr	15	Âlî	Sarı Velili'de		
Protestan Mektebi	İnâs	95	Âlî	Sarı Velili'de		

1326/1908-1909 yılında âli (yüksek din eğitimi) düzeyindeki Protestan Mektebi Maraş'ın Sarıveli mevkiinde eğitim vermiştir. Bu mektepte kız öğrenciler sayıca fazladır. Mektep 1. Dünya Savaşı'na kadar öğrenci sayısında küçük bir azalma yaşayarak eğitime devam etmiştir.

4.6.6.6. Beylan Protestan Mektebi

Beylan kazasında Rumi 22 Ağustos 1308 (3 Eylül 1892) yılında Müdür İbrahim Melekyan adıyla ruhsat alınmıştır. Protestan cemaatine ait mektepte 1316 yılında 30 erkek öğrencisi bulunmaktadır. Mektebin açılış tarihi 1295/1878-1879 olup Mektebe 14 yıl sonra ruhsat alınmıştır.

4.6.6.7. Urfa Protestan Mektebi

Urfa'da Protestan Cemaati'ne ait Mektep Rumi 28 Nisan 1314 (10 Mayıs 1898) tarihinde Manok Efendi adıyla ruhsat almıştır. Mektebin 1316/1898-1899'da 35 erkek öğrenci bulunmaktadır. Mektebin açılışı 1295/1873-1874 yılı olup 15 yıl sonra ruhsat alınmıştır. Bu Mektebin kız şubesi 1295/1878-1879 yılında açılmış olup 1316/1898-1899'da 46 kız öğrenciye eğitim verilmiştir.

4.6.7. Musevilere Ait Mektepler

Haleb'de varlıkları bilinen ve eğitim faaliyeti yürüten gayrimüslimlerden biri Musevilerdir. Haleb'de Alyans İsrail Cemiyetinin⁵² açtığı mektepler, Avrupa devletlerinin açtıkları mektepler kadar etkili olamamışsa da bölgenin karmaşık eğitiminde misyonerlik yapmışlardır. Haleb'de özel okullar talimatnamesi hükümlerine uygun ve mahallince mahzurlu görülmediği takdirde bir haham mektebi açılmasına ruhsat verilmiştir (BOA, DH. UMVM. 69/6-6 Aralık 1915).

Tablo: 86

Osmanlı Devleti'nde 1908 yılında Alyans İsrail Mektepleri (Haydaroğlu, 2002, S. 104)

Erkek Mektepleri				Kız Mektepleri		
Vilayet	Kuruluş Tarihi	Öğrenci	Öğretmen	Kuruluş Tarihi	Öğrenci	Öğretmen
Haleb	1869	330	11	1889	217	7
Beyrut	1869	291	9	1878	272	8
Hayfa	1881	204	6	1895	169	5
Şam	1880	253	12	1883	236	9
Talmud Torah	-	867	18	-	-	-
Yafa	1892	169	7	-	-	-
Kudüs	1882	415	17	1906	280	

⁵² Yahudiler Osmanlı topraklarında İsrailat adlı bir merkezi Paris'te olan örgüt kurmuşlardır. Ticaret, din ve kültür hakları imtiyazları koruma amacıyla çalışmış bir cemiyettir. Ayrıca İsrail Devletini kurmayı hedeflemişlerdir. Baknz: ŞAN, H. A. (2008). Kurtuluş Savaşında Derneklerin Rolü, İçişleri Bakanlığı Dernekler Dairesi Başkanlığı. Ankara. S. 60.

Safed	1897	88	4	1897	170	6
Sayda	1902	86	4	-	-	-
Tüberia	1897	113	5	1900	254	9

Yahudiler, Rumeli de 13, Anadolu da 8, Suriye’de 9 ve Irak’ta 4 tane Mektep açmış olduklarını görmekteyiz. Alyans İsrailier, Suriye’nin Haleb, Beyrut, Hayfa, Şam, Yafa, Kudüs, Safed, Sayda, Tiberia bölgelerinde mektep açmışlardır (Dumont, 1980, S75; Vahapoğlu, 1997, S. 97).

Yahudi Mektepleri, Haleb’in belli bölgelerinde yoğunlaştıkları da görülmektedir. Beyyin mevkiinde 5, Cebb-i Esedullah bölgesinde 4 mektep kurulmuştur. Haleb’in bu bölgeleri ekonomik ve sosyal özellikleri bakımından önem arz ettiğinden Yahudi Mektepleri burada yoğunlaşmışlardır. Aliyans teşkilatı ve hahamhane iş birliğinde açılan mektepler arasında kız ve erkek mektepleri ile erkek çırak ve kız sanat mektepleri bulunmaktadır. Haleb’de Alyans İsrail Mekteplerinin 1891 – 1892 Eğitim ve Öğretim yılında Maraş’ta 58’i Ermeni, 1’i Rus, 1’i Amerikan ve 1’i Müslüman olmak üzere 61 öğrencisi bulunmaktadır (Kocabaşoğlu, 1989, S. 171).

4.6.7.1. Şirket-i İsrailiye Mektebi

Rumi 23 Temmuz 1307 (4 Ağustos 1891) tarihli ruhsata sahip Musevi cemaatine bağlı Şirket-i İsrailiye Mektebi 1316/1898-1899’da 60 erkek öğrenciye eğitim vermiştir. Mektebin açılış yılı 1285/1868-1869’dur. 1868-1869’de açılmış olan bu Mektebin H. 1307/1889-1890 yılına kadar 22 yıl boyunca ruhsatsız olarak çalıştığı görülmektedir (SVH,26. Def’a, H.1316/1898-1899, S. 255).

Şirket-i İsrailiye Mektebi’nin erkek öğrenci sayısının 1319 eğitim yılında 3 öğrenci arttığını tespit etmekteyiz. (SNMU, İstanbul, 1319/1901-1902, 4. def’a, S. 542-543).

Haleb’deki Şirket-i İsrailiye Mektebi, Osmanlı Devleti’ndeki kanuni boşluklardan faydalanarak 22 yıl ruhsatsız olarak rüşdiye kademesinde hem kızlara hem de erkeklere eğitim vermiştir (SNMU, 1316/1898-1899, 3. def’a S. 1004-1005). Museviler, 1317 yılında on tane mektep ile bölgede eğitime devam etmişlerdir (SNMU, 1317/1899-1900, 4. def’a S. 1122-1125).

Şirket-i İsrailiye Haleb’de, Hanü’l-harîr, Ceb-esedallah mevki merkez olmak üzere rüşdiye kademesinde varlıklarını devam ettirmişlerdir (SVH, 35. Def’a H. 1326/1908-1909, S. 142, 143). Resmi kayıtlara göre bu Mektepler kuruluşlarından Suriye’nin işgaline kadar geçen dönemde yer değişikliği yapmamışlardır (SVH, 33. Def’a, H. 1323/1905-1906, S.156).

Haleb’de İdâdi ve âli kademesinde Alyans İsrailiyat Mekteplerinin bulunmayışı sebebiyle üst kademelerde etkili olamamışlardır.

Haleb vilayetinde Alyans İsrail Mekteplerinde yoğun Rusça, Arapça dersleri verilmiş olup Lisân-ı Osmânî derslerine Müslüman muallimlerin görevlendirildiğini Muallim Mustafa Reşid Bey’in bu mektepte eğitim vermesinden anlamaktayız (MF. MKT. 996. 32. 17/R/1325).

Osmanlı hükûmeti, Haleb’de Alyans İsrail Mektebinde gerçekleşen piyes ve oyunların incelenmesini sağlayarak denetim altına almaya çalışmıştır. Haleb’deki Allyans İsrailiyet Mektebi menfaatine hazırlanan piyeslerin vilayet-i şahane ve vilayet tercümanı tarafından teftiş edilmesi ile ilgili bilgi bulunmaktadır (DH. MKT. 2411/59. 11/C/1318). Haleb’deki Alyans İsrail Mektebinin yararına olarak basımına izin verilen Amerika’nın Keşfi adlı piyesin oynanacağına dair yazışmalar vardır (DH. MKT. 2389/31-17/R/1318). Bu piyes ile ilgili araştırma ise mahalli hükûmete ait olduğu bilinmektedir (MF. MKT. 525. 7. 13/Ca/1318).

4.6.8 Musevilere Ait Diğer Mektepler

4.6.8.1. Şirket-i Museviye Mektebi

Musevi şirketi kız Mektebi Cebb-i Esedullah’ta kurulmuştur (SVH, 35. Def’a, H. 1326/1908-1909, sf 142-143).

Rumi 1 Eylül 1307 (13 Eylül 1891) tarihli ruhsata sahip Musevi Cemaati’ne mensup olan Şirket-i Museviye Mektebinin 1316/1898-1899’da 35 kız öğrencisi bulunmaktadır. Mektebin açılışı 1306/1888-1889 yılı olup ruhsatnamesi ise 1 yıl sonrasına aittir (SVH, 26. Def’a, H. 1316/1898-1899, S. 255). Rüşdiye düzeyinde eğitim verilmiştir.

1319’da Şirket-i Museviye Mektebinde eğitim gören kız öğrencilerin sayısının 4 öğrenci arttığı görülmektedir (SNMU, İstanbul, 1319/1901-1902, 4. def’a, S. 542-543).

4.6.8.2. Haham Yakub Dübek Mektebi

Din adamı Haham Yakub Dübek adı ile açılmıştır. Haham Yakup Dübek Erkek Mektebi Mesabin mevkii olan Beyyin’de kurulmuştur (SVH, 35. Def’a, H. 1326/1908-1909, sf 142-143). İbtidaiye düzeyinde eğitim verilmiştir.

4.6.8.3. Haham Azroşbobe Mektebi

Din adamı Haham Azroşbobe adı ile açılmıştır. Haham Azraşbuya Erkek Mektebi Mesabin mevkii olan Beyyin’de kurulmuştur (SVH, 35. Def’a, H. 1326/1908-1909, sf 142-143). Mektep erkek öğrencilerin eğitimini yürütmüştür (SVH, 32. Def’a, H. 1322/1904, S. 148-149). İbtidaiye düzeyinde eğitim verilmiştir. 1324 yılından sonra Haham Azroşbobe Mektebinin kayıtlarına ulaşılamamaktadır.

4.6.8.4. Haham Musa Devik Mektebi

Din adamı Haham Musa Devik adı ile açılmıştır. Haham Musa Devik Erkek Mektebi Mesabin mevkii olan Beyyin'de kurulmuştur (SVH, 35. Def'a, H. 1326/1908-1909, sf 142-143). İbtidaiye düzeyinde eğitim verilmiştir.

4.6.8.5. Haham Abraham Melin Mektebi

Din adamı Abraham Melin adı ile açılmıştır. Haham Abraham Melin Erkek Mektebi Mesabin mevkii olan Beyyin'de kurulmuştur (SVH, 35. Def'a, H. 1326/1908-1909, sf 142-143). İbtidaiye düzeyinde eğitim verilmiştir.

4.6.8.6. Haham Mamiye Mektebi

Din adamı Mamiye adı ile açılmıştır. Haham Mamiye Erkek Mektebi Mesabin mevkii olan Beyyin'de kurulmuştur (SVH, 35. Def'a, H. 1326/1908-1909, sf 142-143). İbtidai düzeyinde eğitim verilmiştir.

4.6.8.7. Safdiye Musevi Mektebi

Din adamı Safdiye adı ile açılmıştır. Safdiye Musevi Erkek Mektebi, Cebb-i Esedullah'ta kurulmuştur (SVH, 35. Def'a, H. 1326/1908-1909, sf 142-143). İbtidai düzeyinde eğitim verilmiştir.

4.6.8.8. Ferci Musevi Mektebi (Ferec)

Din adamı Ferec adı ile açılmıştır Ferci Musevi Erkek Mektebi, Cebb-i Esedullah'ta kurulmuştur (SVH, 35. Def'a, H. 1326/1908-1909, sf 142-143). İbtidaiye düzeyinde eğitim verilmiştir.

4.6.8.9. Şeboni Musevi Mektebi

Din adamı Şeboni adı ile açılmıştır. Şeboni Erkek Mektebi Cebb-i Esedullah'ta kurulmuştur (SVH, 35. Def'a, H. 1326/1908-1909, sf 142-143). İbtidaiye düzeyinde eğitim verilmiştir.

4.6.8.10. Canani Musevi Mektebi

Din adamı Canani adı ile açılmıştır Canani Musevi Erkek Mektebi Bahsitâ'da kurulmuştur (SVH, 35. Def'a, H. 1326/1908-1909, sf 142-143). İbtidaiye düzeyinde eğitim verilmiştir.

4.6.9. Haleb Gayrimüslim Mekteplerinde Lisan-ı Osmani Muallimleri

Osmanlı Devleti Gayrimüslim tebaayı devlete bağlı tutmak, resmi işleri kolaylaştırmak, gayrimüslim mekteplerini denetlemek için Osmanlı Türkçesinin öğretimini teşvik etmiştir (Karcı, 2019, S.19-44). Kosova vilayetindeki tebligatta Rüşdiye ve İdadilerin bulunduğu vilayetlerde bu işi fahri olarak yapacak 70-80 kuruş maaş alan kişilerin görevlendirilmesi

belirtilmiştir. İdadi ve Rüşdiyelerin bulunmadığı yerlerde bu işi nitelikli olarak yapabilecek 100-150 kuruş maaşının ve ihtiyaçlarının Maarif bütçesinden verilmesi kararlaştırılmıştır (BOA. MF. MKT.721/49- 05/05/1321; Karcı, 2019, S. 19-44). Diyarbakır Gayrimüslim mekteplerinde Lisân-ı Osmânî dersleri verilerek muallimlerinin maaşları önce vilayetin umumi bütçesinden daha sonra da vilayetin hususi bütçesinden karşılanmasına karar verilmiştir (Yıldız, 2014, S. 313-327).

Gayrimüslim Mekteplerinin Lisân-ı Osmânî derslerini en iyi öğretenlerin Müslüman muallimler olduğu bilinen bir gerçektir. Gayrimüslimler, Müslüman muallimleri Lisân-ı Osmânî dersleri için zorunluluk olarak kadrolarına dâhil etmişlerdir.

Tablo: 87

Haleb vilayetinde Gayrimüslim Mekteplerinde görevli Lisân-ı Osmânî Muallimleri (SVH, 35. Def'a, H. 1326/1908-1909, S. 143)

Husûsiyle Lisân-ı Osmânî Muallimleri	
Ermeni Katolik Mektepleri (2 tane)	İbrahim Hakkı Efendi
Rum Katolik Mektebi	Ahmed Rıfat Efendi
Rum Katolik Mektebi	Yusuf Efendi
Rum Ortodoks Mektebi	Ahmed Rıfat Efendi
Ermeni Mektebi	Abdulkadir Efendi
Elyans Mektebi	Reşid Bey
Seryan Mektebi	Abdüsselâm Efendi

Haleb'deki Ermeni Bilan Katolik Mektebinde Lisân-ı Osmânî muallimlerinin maaşlarının vilayetin bütçesinden karşılanmasının gerekliliği ile ilgili talepte bulunmuşlardır (MF. İBT. 509/67-02 N 1332) Bu durum bize Gayrimüslimlerin, Mekteplerindeki Lisân-ı Osmânî dersi için muallim ihtiyaçlarının Osmanlı Devleti tarafından karşılaması gerektiğine ve sorumluluğun Osmanlı Devleti'ne ait olduğuna dair düşünce içerisinde olduklarını da göstermektedir. Osmanlı vilayetlerindeki bütçenin bu konu için münasip olmadığını Ermeni Katolik Mektebi için talep edilen Lisân-ı Osmânî Muallimleri maaşlarının Kilis kazası adına mümkün olamayacağı ile ilgili merkezden isteğe karşı ret cevabı verilmiştir (MF. MKT. 1088/49-28. Za. 1326).

4.6.10. Haleb Vilayetinde Yabancıların Eğitim Faaliyetleri

Osmanlı Devleti'nde yabancı devletlerin Mektepler açarak faaliyet gösterdikleri yerlerin başında Haleb vilayeti gelmektedir. Bu durum Maarif Nazırı ve Maarif Müfettişi tarafından tespit edilerek rapor hâline getirilmiştir.

Maarif Nazırı Zühdü Paşa⁵³, Osmanlı Devleti'ndeki yabancı Mekteplerin zararlarını tespit ederek rapor hazırlamıştır. Bu raporda Haleb'de zararlı faaliyetleri olan 22 tane Mektebin bulunduğunu belirtmiştir.⁵⁴ Zühdi Paşa raporunda yabancı mekteplere öğrencilerin gitmemesi için alınması gereken önlemleri işaret etmiştir. (BOA., Y. PRK. AZJ. 42/11-09/01/1319). Anadolu Umumi Islahat Müfettişi Şakir Paşa ise Anadolu'da 9 tane vilayeti gezerek yabancı mekteplerin durumlarını tespit etmiş ve bu Mekteplerin yıkıcı etkilerine karşı alınması gereken tedbirlerden bahsetmiştir. Şakir Paşa Anadolu vilayetlerindeki yabancı Mektepleri zararlarına göre kademelere ayırmıştır. Birinci derecede olan Mektepler bir Ermeni tarafından Erzurum'da kurulan Ermeni Sanasoryan Mektebi, Amasya Merzifon ve Haleb'deki Amerikan kolejleridir. İkinci derece de olan Mektepler Antakya ve Mardin'deki Katolik Mektepleri, Harput, Erzurum, Bitlis'teki Protestan Mektepleridir. Haleb'deki mektepler en zararlı mektepler arasındadır. Gerek Zühdi Paşa'nın raporunda gerekse Şakir Paşa'nın layihasında yabancı okulların çocukları eğitim yoluyla, ailelerini ise maddi yardım yoluyla etkileyip Osmanlı Devleti'nin birlik ve beraberliğini engellemeye çalıştıkları vurgulanmaktadır (Akyüz, 1970, S. 316-324).

Osmanlıda mektep açan yabancı devletler emellerini gerçekleştirmek için en etkili silahları olan misyonerliği kullanmışlardır.

Yabancıların Osmanlı topraklarındaki emelleri ile Gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarının Osmanlı Devleti hakkında besledikleri düşünceler örtüştüğü için bu vatandaşlar yabancı emellerine hizmet etmişlerdir. Bu mektepler azınlıkların din ve milliyet duygularını

⁵³ Ahmed Zühdü Paşa 3 Şubat 1834'te İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Ahmed Zühdü ilk eğitimini Maarif-i Adliyye Mektebin'de görmüştür. Arapça ve Farsça öğrenmiştir. Beyazıt Camiinde 'Büyük Kıbrıslı' lakablı Hoca Mehmed Efendi ile Ayaşlı Mustafa Tevfik Efendi'den Şerhu'l -Akâid okuyarak icazet almıştır. Bu sırada defter tutmayı ve mali usulleri ve hesap işlerini öğrenmiştir. 1847 yılında Maliye Hazinesi kaleminden esham muhasebesinde çalışmıştır. 1868'de Bank-i Osmânî-yî Şâhâne muhasebecisi olarak görev yapmıştır. 1871'de Dîvân-ı Muhâsebât başaknlığı ve Maliye Nezaret müsteşarlığına tayin edilmiştir. Ardından Saruhan Sancağı, Beyrut Mutasarrıflığı, ikinci defa Dîvân-ı Muhâsebât reisliği, 1873'te Maliye Nezareti Müsteşarlığı, Orman ve Maâdin Bnakası, Eshâm-ı Umûmiyye Emaneti ve Rûsûmat Emaneti Umumi müdürlüğü, 1878'de Maliye Nazırlığı, 1886 Bursa valiliği, Nâfia Nazırlığında vezirlik, 1891'de Maarif-i Umumiyye Nazırı, 1901'de dördüncü kez Maliye Nazırlığı görevini yürütmüştür. 1901'de maliyeden ayrılıp sa<dece Maarif Nazırlığı vazifesini yürütmüştür. Darülfunun açılması için hazırlıklarda görev aldı ve Mekteb-i Mülkiyye'de yaptığı konuşma ile Darülfunun öğretime açmıştır. 1875'de Paris ve Londra'ya mali tedbirler ve istikraz gayesi ile gitmiştir. 12 Nisan 1902'de vefat etmiştir. Bknz: Oraloglu, A. (2013). Zühdü Paşa. *DİA. (Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi)*, 44. cilt, İstanbul , S. 538-539.

⁵⁴ Bknz: BOA. , Yıldız Tasnif Kısım No:35, Zarf No: 100, Karton No: 102, Evrak No: 232.(Yeni Tasnife göre: BOA. YEE. 102/38-19/01/1311)

104	99	37	107	88	78	386	177

Haleb Vilayetinde Yabancı Devletlere Ait Mekteplerindeki Muallimler

Alman		Avusturya		Fransız		Rus		İngiliz		Amerikan		Hükûmât-ı Sâ'ire		Yekûn	
Zkr	İns	Zkr	İns	Zkr	İns	Zkr	İns	Zkr	İns	Zkr	İns	Zkr	İns	Zkr	İns
17	1							1		4	1	5	5	27	7

İhsa'iyat Mecmu'ası'nda en çok öğrencinin ve muallimin bulunduğu Mektep Almanlara ait'tir. Tabloda sadece ruhsatlı yabancı devletlerin muallim ve talebe miktarları verilmiştir. Ancak ruhsatsız yabancı Mektepler ve yabancı devletlere hizmet eden gayrimüslim Mektepleri değerlendirildiğinde bu sayı Haleb'de Fransızlar yönünde artmış olduğunu göstermektedir.

Yukarıdaki tabloda hükûmet-i sa'ire olarak verilen devlet İtalya'dır. Görüldüğü gibi ilerleyen yıllarda Haleb'deki yabancı Mekteplerin güç dengesinde İtalya gibi farklı devletlerinde varlıkları da görülmeye başlanmıştır.

4.6.10.1. Alman Mektepleri

Almanya; Amasya, Edirne, Selanik, Kosova, İzmir, Aydın, Bursa, Van, Mamûratü'l-Aziz, Maraş, Beyrut, Kudüs, Haleb, Bağdat gibi Osmanlı bölgelerini misyonerlik faaliyetleri için önemli olarak belirlemiştir. Osmanlı Devleti'ne misyonerlik amacı ile gelen Almanların en önemlileri olarak kabul edilen 1857 yılında Kral Merz adındaki Alman tüccarın Amasya'ya gelmesi ile Alman misyonerler Osmanlı Devleti'nde teşkilatlanmaya başlamışlardır (Anhegger, 1985, S. 201). Almanya, Kudüs'ü birinci önceliğe sahip bölge olarak seçmiştir. Almanların, 1871 yılından önce açılan Mekteplerinin 10 tanesinden 6'sı buralarda açılmıştır (Esenkal, 2007, S. 97).

Almanların ikinci öncelikli bölge olarak gördükleri Maraş, Haleb, Malatya, Urfa, Amasya ve Van'da hedef kitle olarak kendilerine Gregoryen ve Katolik Ermenilerini seçmişlerdir. Almanlar faaliyetlerini bu gruplar vasıtası ile gerçekleştirmeye çalışmışlardır. Haleb'de Alman Mektebi muallimlerinden Marteni Parker'in yazdığı raporda Ermenilerin propaganda da bulunabileceklerine dair bilgiler bulunmaktadır. Bu rapordan da anlaşılaacağı üzere Almanlar, Ermenilere nüfus ederek hedeflerini gerçekleştirmeye çalışmışlardır (BOA. [HR. SYS.] Hariciye Nezareti Siyasi Evrakı 2875/8-01. 06. 1916).

Haleb bölgesinde Papalığın desteğini alan ve kapitülasyonlardan yararlanan misyonerlerin faaliyetleri nedeni ile 17. yüzyıldan itibaren ülkedeki Katolik propagandası gittikçe artmaya başlamıştır. Katoliklik mezhebinin öğretisinden gayrimüslim eğitimi de etkilenmiştir (Karal, 1977, S. 118, 119).

Tablo: 89

Haleb vilayetinde Almanlara Ait Mektepler (Mutlu, 2005, S. 104, 105)

Haleb vilayetindeki Alman Mekteplerinin yerleri ve Kademeleri	
Mektebin Bulunduğu Yer	Mektebin Adı
Maraş, Divanlı Mah	Alman Erkek İbtidai Mektebi
Maraş, Divanlı Mah	Alman Rüşdi-İdâdi Erkek Mektebi
Maraş, Divanlı Mah. Honbetanlı	Alman Rüşdi-İdâdi Kız Mektebi
Maraş	Alman Hastahanesi
Urfa, Kerhizbaşı	Alman Hastahanesi
Urfa	Yetimhane Mektebi
Urfa	Suriye Alman Mektebi
Haleb, Babü'l-Ferc, Nüzhetiye Caddesi	Kız-Erkek Ali Alman Mektebi
Haleb, Salibe ve Gülab Bahçesi	Alman Mektebi
Haleb, Salibe ve Gülab Bahçesi	Alman Ana Mektebi
Haleb, Salibe ve Gülab Bahçesi	Alman Kız Mektebi
Adana, Eski İstasyon Civarı	Alman Erkek Mektebi

Almanlar Haleb'de merkez olan Salibe, Gülab mevkisinde, Maraş ve Urfa'nın önemli yerlerinde Mektepler açmışlardır. Almanlar bölgede etkili olabilmek için halk ile iyi geçinmişlerdir. Bölge de halkın sempatisini kazanmak için maddi ve manevi yardımlarda bulunmuşlardır. Buna örnek vermek gerekirse Zeytun'da çiçek hastalığı görülmeye başladığında hastalığın tedavisi için Alman Mektepleri tarafından para temin edilmiş ve hayır işleri ile uğraşmıştır (Y. PRK. UM 65. 69. 19. R. 1321). Bölge halkı ile iyi ilişkiler kurduklarının başka bir örneğini de 1912 yılında Haleb'den Maarif Nezaretine gönderilen yazıda Almanların, bölge halkının ileri gelenleri ile görüştükleri, ahaliden Mektepleri için muvafakatlar aldıkları, yol tamirâtı için para dağıttıkları bilinmektedir. Bu vaatleri ile bölge halkı içinde taraftar bularak Mekteplerin açılmasını istekli hâle getirmişlerdir (Necdet, 1975, S. 82, 83).

Haleb'deki Alman Mektepleri halkın sempatisi için politik davranmış olsalar da asıl niyetlerini Avrupa'ya gittiklerinde anlamaktayız. Alman Dr. Nipake ile İsviçreli Garater'in 1334/1915-1916'de Haleb Alman Mektebinde muallimlik yaptıkları, fakat her ikisinin de Avrupa'ya gittikleri ve orada Türkiye ve Türkler aleyhinde propaganda yaptıklarının Dâhiliye Nezareti'ne bildirilen yazılarından anlamaktayız (BOA. MF. MKT. 1220. 100. 29. M. 1335).

Haleb'de tüm yabancı devletlerde olduğu gibi Almanlara ait olan Mekteplerin de ruhsat sorunu karşımıza çıkmaktadır. Haleb'de Alman Mekteplerinin birçoğu ruhsatsız olarak açılmıştır (BOA. DH. İD. Dâhiliye Nezareti İdare 117. 39. 06C1329). Birçok yabancı devlete ait Mektepler gibi Haleb'deki Alman Mektepleri de sonradan ruhsat almışlardır. Haleb'de Haylebe, Sulbiye ve Gülab bahçesinde Alman Mektebine bağlı olan iki şube açılışından daha sonra resmî ruhsata bağlanmıştır (BOA. İ. MF. 22. 30. 08. R. 1333).

Tablo: 90

Alman Mekteplerinde Okutulan Dersler (BOA. DH. İD. 117/33-04/04/1329)

Maraş Kız Alman Rüşdî-İdâdi Mektebi'nin Programı	
Sınıflar	Okutulan Dersler
Birinci Sene	Türkçe (Okuma-Yazma), İlm-i Eşya, Diyanet Talimi, Hesap, Terennüm, Jimnastik
İkinci Sene	Birinci Senede Okutulan Derslerin Devamı
Üçüncü Sene	Osmanlıca, Ermenice, Diyanet Talimi, Hesap, Terennüm, Resim, Jimnastik, Maraş Tarihi ve Sancağının Coğrafyası
Dördüncü Sene	Osmanlıca, Ermenice, Terennüm, Diyanet Talimi, Hesap, Jimnastik, Tarih-i Tabiiyeden Dersler, Resim, Memalik-i Osmaniyye Coğrafyası
Beşinci Sene	Jimnastik, Osmanlıca, Ermenice, Diyanet Talimi, Hesap, Coğrafya, Tarih-i Tabii, Hülâsa-i Tarih-i Osmani, Terennüm, Resim, Ermeni Tarihi, Bazı Mühim Vakalar
Altıncı Sene	Jimnastik, Osmanlıca, Ermenice, Diyanet Talimi, Coğrafya, Tevarih-i Tarih-i Tabii,

	Resim, Terennüm, İlm-i Hikmet-i Tabiiye Kimyadan Sade Tecrübeler
Yedinci Sene	Resim, Terennüm, Jimnastik, İlm-i Hendese Sade İlmi Meseleler, Almanca, İngilizce, Osmanlıca, Ermenice, Diyanet Talimi, Coğrafya, Tevarih-i Tabii, Tevarih, İlm-i Hikmet-i Tabiyye ve Kimyadan sade Tecrübeler
Sekizinci Sene	Yedinci Senede olduğu gibi devam

Osmanlı'da yabancıların açtığı Mekteplerde bölgede kullanılan dile göre eğitim yapılmıştır. Haleb'de halkın yoğun olarak Arap olmasından dolayı Mektep programlarında Almancanın yanında yoğun olarak Arapça dersleri de verilmiştir.

Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi Maraş Kız Alman Rüşdiyesinde okutulan ders programı incelendiğinde yoğun Ermenice, Osmanlıca ve dini eğitim verilmiştir. Bu ders programından da Almanların bölgedeki amaçlarını anlamak mümkündür. Dünya üzerindeki olaylardan haberdar, pozitif bilimler açısından donanımlı ama asıl olan dinî hedeflerinden kopmadan eğitim vermeye özen göstermişlerdir.

Tablo: 91

Alman Mekteplerinde kullanılan Kaynaklar (BOA. [Ş.D.] Şuray-ı Devlet Kalemi 2245/3/7-14/12/1327).

Maraş Alman Kız -Erkek İbtidaî Mektebi'nin Ders Kitapları

Kitap İsmi	Bahis	Dili	Müellifi	Basım Tarihi
Elifba-yı	Kıraat	Lisan-i Osmani	Bedros	1316
Kıraat	Kısm-ı Kıraat	Lisan-i Osmani	Reşit İbrahim	1323
Evvel				
Kıraat	Kısm-ı Kıraat	Lisan-i Osmani	Reşat, İbrahim	1318
Sanî				
Muhtasar	Sarf-ı Kavaid	Lisan-i Osmani	Zeki	1315
Osmanî				
Varjuton	Kıraat	Ermenice	Sinpat	1320
Mankaness				

Varjuton	Kısmı	Evvel	Ermenice	Sinpat	1320
Mankaness	Kıraat				
Varjuton	kısmı	sanî	Ermenice	Sinpat	1317
Mankaness	Kıraat				
Varjuton	kısmı	sâlis	Ermenice	Sinpat	1316
Mankaness	Kıraat				
Ermenice	Sarf Sarf		Ermenice	Zabel Asador	1318
İlm-i	Hesap	Evvel Hesap	Türkçe	Bilinmiyor	1317
Kısm-ı					
İlm-i Hesap	Kısm-ı	sanî	Türkçe	Bilinmiyor	1302
	Hesap				
İlm-i Hesap	Kısm-ı	sâlis	Türkçe	Bilinmiyor	1297
	Hesap				
Coğrafya-yı	Coğrafya		Ermenice	Haçkontes	1319
Riyazî					
Kerregan	Kıraat		Türkçe	Bilinmiyor	1319
İlm-i Hayvanat	Tarih-i	Tabii	Türkçe	Bilinmiyor	1313
Kısm-ı Evvel	Kıraat				

Tablo: 92

Maraş'ta Alman Kız İdâdi Mektebinde Okutulan Ders Kitapları (BOA. DH. İD. 117/33-04/04/1329)

Maraş'ta Alman Kız İdâdi Mektebinde Okutulan Ders Kitapları

Ders Adı	Kitap İsmi	Yazar Adı	Basım Tarihi	Basım Yeri
Lisan-i Osmani	Teshil-i Kıraat	Hasan ve Salih	H. 1301/1883-1884	Dersaadet

		Mektep	R. Faik	H. 1323/1905-1906
		Kütüphanesi	I.	
		Kıraat		
		Mektep	Reşid İbrahim	H. 1324/1906-1907
		Kütüphanesi	II.	
		Kıraat		
		Mektep		H. 1313/1895-1896
		Kütüphanesi	III.	
		Kıraat		
		Muhtasar Nevdeste	Zeki	H. 1316/1898-1899
		(Yeni özetler)		
		İlaveli Nevdeste		
		İktitaf I. Kısım	Mehmed Ata	H. 1320/1902-1903
		(Seçmek- Toplamak)		
		İktitaf II. Kısım		
		Amale-i ve Nazari	Zeki Bey	H. 1316/1898-1899
		Muhtasar Sarf-ı		
		Osmani		
		Amal-i ve Nazari		
		İlaveli Sarf-ı		
		Osmani		
		Tabloron-ı	Mihri	1909
		Osmaniyanı Lezvi		
Tarih-i Osmani		Resimli ve Haritalı	Ali Reşad ve Aliseydi	H. 1327/1909-1910
		Tarihi Osmani		
Ermeiü'l	Huruf	Küçük Çocukların	Boyacıyan	1902
Türkçe		İlk Kitabı		
		Talim-i Kıraat-ı		1895
		Osmaniyye Kısmı		
		Sanî		
		Talim-i Kıraat-ı		
		Osmaniyye Kısmı		
		Sâlis		
Ermenice Lisânı		Mayren-i Lezo	Muhaytar	1910
		Elif-i Dari	Bondasti	
		B-Dari		1910
		C-Dari	N. Dargavontyanes	1906
		H-Dari		

	Caşak Arti Hay Biberciyan	1895	
	Madena Karotyan		
	Maret İllalo İsklimyan	1902	
	Miçones		
	Arteseren Kapamacıyan	1902	
	Namakani		
	Naha Badrasdagan Zabel Asador	1908	
	Kerakanaton		
	Korzanagan	1909	
	Kerakanaton-Elif		
	Kirk		
	Korzanagon		
	Kerakanaton B		
	Kırk		
Ermeni Tarihi	Bedkerazarat Tavasit Haçkontes	1910	
	Hayones Badmoton		
	Darragan		
	Bedkerazarat	1909	
	Hayones Badmoton		
	Darragan		
Coğrafya	Badkerazarat	1909	
	Aşharhakroton		
	Darragan		
	Badkerazarat	1909	
	Aşharhakroton		
	Darragan Miçeyan		
İngilizce Lisan	Royal Premier ve T. Nelson	1905	London
	First Reader		
	Royal Second	1905	
	Reader		
Almanca Lisanı	Deutsches F. Hirst	1910	Breslav
	Lehrebuch Birinci		
	Sene		
	Deutsches		
	Lehrebuch İkinci		
	Sene		

Mektep Müdürü Brunnemann imzasını taşıyan ders kitaplarının dilleri listede görüldüğü gibi Lisan-i Osmani ve Ermenice'dir. Almanlar amaçlarını gerçekleştirmeye çalışırken

bölgenin dilini ve kültürünü en iyi şekilde öğrenilmesi konusunda da büyük gayret göstermişlerdir. Böylece halkın sempatisini kazanarak halk ile yakın bağlar kurmuşlardır.

Tablo: 93

Haleb Alman Ali Mektebinin Kitapları (BOA. ŞD. 2807/15-05/10/1330).

Haleb Alman Ali Mektebinde Okutulan Der Kitapları

Kitap	ve	Basım Dili	Konusu	Basım Tarihi	Basım Yeri
Risalenin İsmi					
Elifba-i Osmani		Almanca	Kıraat	1909	Bielefed
7-8 Yaş için Usul-u Kıraat					Frankfurt
8-9 Yaş İçin Usul-u Kıraat					
İlm-i Risale Üç Hesab			Hesab		Bielefed
Usul-i İmla-Resmi			İmla	1910	Berlin
10-12 Yaş İlm-i Kıraat			Kıraat	1903	
Mekteb-iAliyeye Mahsus Gramatik			Sarf ve Nahiv	1907	Dresden
Muhtasar Fransızca		Fransızca	Kıraat	1902	Leipzig
Mebadiü'l-Lügati'l-Arabiyye		Arapça	Kıraat	1909	Beyrut
Usul-i Hesab		Almanca	Hesab	1907	Berlin
Riyaziyyat, Kısmı Evvel			Riyaziyat	1906	Leipzig
Mekatib-i Aliyeye Mahsus Atlas			Atlas	1907	Bielefeld
El Defteri			Tarih	1906	Halle
Coğrafya			Coğrafya	1904	Breslav
Mekatib-i Ali altı sınıflar			Atlas	1908	Bronschvik

İlm-i Hayvan	İlm-i Hayvan	1905	Berlin
İlm-i Nebatat	Nebatat	1906	
İlm-i Musiki	Musiki	1903	Essen
Kıraat, Beş Nüsha Osmanlıca	Kıraat	1910-1911	Dersaadet
Yeni Sarfi	Sarf	1907-1908	
Osmani			
Tarih-i Umumi	Tarih	1909-1910	
Haritalı			
Tarih-i Umumi			
Mufasssal			
Coğrafya-yı	Coğrafya	1910-1911	
Osmani			
İlm-i Nebatat	Nebatat		
Hazine-i Mekatib	Edebiyat	1907-1908	
Edebiyat		1910-1911	
Kamus-i Türki	Lügat	1899-1900	

Alman Doktor Tragodmann idaresinde olan Haleb âli (yüksek dini eğitim) mektebinde okutulan kitapların çoğu yukarıda görüldüğü üzere yurt dışında basılmıştır. Kıraat, imla, tarih, coğrafya dersleri gibi kaynakların Frankfurt, Berlin, Halle ve Breslav gibi sınırlarımız dışında basılması ve Haleb’de ders kitabı olarak okutulması bize ait bilim dallarını dahi kendi çıkarları için değiştirerek anlattıklarının kanıtıdır.

Osmanlı Devleti bu Mekteplerin misyonerlik yaptığını bildiği hâlde güvenliklerini sağlamaktan kendini sorumlu tutmuştur. Almanlara ait Mekteplerin ve çalışanların güvenliğini en iyi şekilde sağladığını I. Dünya Savaşı’nın yaşandığı ve Arap İsyanının kapıda olduğu 1915’te bölgenin Emniyet-i Umumiye Müdüriyetinden Haleb’de bulunan Alman Mektebinde müstahdemlerin, Ermeni muallimelerin, Ermeni Mekteplerindeki erkek ve kız öğrencilerin güvenlikleri için Haleb’de kalmaları ile güvenliklerinin sağlanacağını Haleb Valiliğine çekilen telgraftan anlamaktayız (DH. ŞFR. 57/401. 05. M. 1334).

1 Ekim 1914’te Osmanlı Devleti’nin yayınladığı talimatnameye göre ruhsatı olmayan yerlerin iki ay zarfında ruhsat almamaları durumunda kapatılacağı belirtilmiştir. (Ragıp Paşa Kütüphanesi, No:2483, S. 1-9). 12 Eylül 1915 yılında Mekatib-i Hususiye Talimatnamesi çıkarılarak yürürlüğe girmiştir. (Takvim-i Vekay-i No:2302-17/Z/1333, S. 1-5) Almanlar talimatnameler gereğince ruhsat almaya başlamışlardır. Ancak talimatname uygulanırken Almanların müttefik olmasından kaynaklı olarak zaman zaman ayrıcalıklı davranılmıştır (Ş. D.

231/13-23/11/1333). I. Dünya Savaşı sırasında yabancı devletlere ait kuruluşlara Osmanlı Devleti geçici süre ile el koymuştur. Bunun örneğini Urfa'daki Almanlar'a ait sağlık kuruluşlarına Osmanlı el koymuş daha sonra iade etmiştir ([HR. HMŞ. İŞO.] Hariciye Nezareti İstişare Odası 84/13-15/10/1335).

Alman Mektepleri Osmanlı içinde sosyokültürel yapıları ile önemli bir yere sahip olmuşlardır. Almanlar, Haleb'de 19. yy. sonu ile 20. yy. başında yayılımcı faaliyetlerini en üst seviyeye taşımışlardır. Almanlar Haleb bölgesinde siyasi, diplomatik, stratejik öneme sahip olmaya çalışmışlardır. Almanlar Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti ile müttefik olmalarına rağmen Amerikan misyoner kurumlarıyla yakın ilişkiler kurmuşlar, bu süreçte Ermeniler'e yardım etmişler, Ermeniler'den yana taraf olmuşlardır. Doğal olarak bu yolla Ermeniler üzerinden politika gütmüşlerdir (Elliott, 1977-1978, S. 384, 397).

Millî Mücadele Dönemi'nde Maraş'ta, genel olarak yabancılar tarafından tesis olunmuş olan kurumlar olaylara karışmamış gibi görünseler de şehri işgal eden kuvvetlerle çok yakın ilişkiler kurmuşlardır. Mesela Alman eytamhanesi ve hastanesi ile kiliseleri çarpışmalar sırasında birer askeri üs vazifesi görmüş, işgal güçlerine her türlü yardımı etmekten ve destek olmaktan geri kalmamıştır. Yine bu dönemde Maraş'ta Almanlardan Amerikalılara geçen kurumlar da askeri karargâh olarak kullanılmıştır. Almanların asıl niyetleri işgal sırasında ortaya çıkmıştır (Doğan, 2014, S. 451). I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti ile yapılan müttefiklik Alman politikasının sadece görünen yüzü olarak kalmıştır.

Haleb bölgesinde Almanlar ait Mekteplerin Amerikalılara verilmesi konusunda anlaşma yapıldığına dair bir kayda rastlanmamıştır. Osmanlı ile politik anlamda kurduğu müttefik ilişkilerinden cesaret alan Almanlar, emellerini gerçekleştirmek için Osmanlı'yı eğitim anlamında da yıpratmışlardır. 22 Şubat 1919'da İngiliz güçleri Maraş'ı işgal ettikten sonra, Almanlar müesseselerini Amerikalılar'a bırakarak Osmanlı'dan ayrılmaya başlamışlardır (Atnur, 2005, S. 75). Bu durumun 1. Dünya Savaşı'ndaki gelişmelere paralel olarak yürütüldüğünü göstermektedir.

4.6.10.2. Fransız Mektepleri

Osmanlı Devleti içinde en çok Mektep açan yabancı devlet Fransızlar'dır. 19. yüzyıl başlarında Fransa, Osmanlı toprakları üzerinde genişleme politikası gütmüştür. Bu faaliyetlere İngiltere de katılmıştır. Fransa, sömürgelerinin büyük bir kısmını İngiltere'ye kaptırınca, Afrika ve Orta Doğu'da yayılma politikası izlemiştir. Fransa'nın, Osmanlı vilayetlerinde belirlediği yerlerde daha çok mektep açtığını aşağıdaki tabloda görebilmemiz mümkündür.

Tablo: 94

Osmanlı Devleti'nde Fransız Mektepleri (Mutlu, 2005, 155-163)

1901 yılında, Osmanlı Devleti tarafından tanınan Fransız Mektepleri'nin sayıları			
İl	Sayı	İl	Sayı
İstanbul	47	Erzurum	2
Kastamonu'da	6	Van	4
Kudüs Sancağı'nda	22	Diyarbakır	4
Edirne	6	Mamuratü'l-Aziz (Elazığ)	6
Selanik	11	Haleb	15
Manastır	2	Suriye	11
Hüdavendigar (Bursa)	6	Beyrut	30
Konya	19	Musul	6
Cezayir	6	Bağdat	2
Adana	8	Basra	1
Ankara	3	Yemen	1
Sivas	8	Trablusgarp	2
Trabzon	4	Toplam :	241

Osmanlı devletinde Fransızların açtığı Mektep sayısını Ergün'ün (*II. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914)*) çalışmasında 530 olarak verirken Mutlu'nun (*Osmanlı Devleti'nde Misyoner Okulları*) çalışmasında mektep sayısını 240 olarak verdiği görülmektedir. Osmanlı'daki Fransız Mekteplerinden 15 tanesi Haleb'de yer almıştır. Fransa için İstanbul, Kudüs, Beyrut, Konya vilayetlerinden sonra Haleb ikinci önceliğe sahip bölgedir.

Islahat Fermanı ile yabancı devletlere mektep açma hakkı yasallaşmış olup gayrimüslim ve yabancı Mekteplerin denetimindeki kanuni boşluktan diğer Avrupa devletleri gibi Fransızlar da faydalanarak açtıkları mekteplerin sayılarını hızla arttırmışlardır. 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile gerçekleştirilmeye çalışılan düzenlemelerden Fransız Mektepleri etkilenmemiş aksine Mektep sayılarını arttırmışlardır. 1869 yılında Fransızlara ait 76, 1876'da 93, 1905'te 198 Mektep ile ciddi bir mektepleşme sürecine girmişlerdir.

Fransa, Haleb'in mezhep yapısını kullanmış (Tozlu, 2000, S. 790) hatta Hristiyan cemaatleri inceleyerek kendi politikası için yeni cemaatler oluşturmaya çalışmıştır. 1831'de Agop Çukuryan Katolik Ermeni Cemaati'ne piskopos tayin ederek ayrı bir cemaat oluşturmuştur (Beydilli, 1995, S. 33).

Fransa Orta Doğu politikasının Haleb ayağını güçlü tutmak için hangi dinden ya da milletten olursa olsun Latin Katoliklere ait mektep, dispanser, vakıf, yetimhane gibi

kurumlarının himaye yetkisini üzerine almıştır (Yorulmaz, 2000, S. 702). Fransızlar, Osmanlı Devleti'ndeki misyonerlik faaliyetlerinin önemli ayağını eğitim yolu ile yürütmeye çalışmıştır (Büyükkarcı, 1999, S. 147).

Fransızlar, misyonerlikte ilk faaliyetlerini Cizvit misyonerlerinin XVI. yy. da Galata'daki Saint-Benoit Fransız Mektebini açmaları ile başlamışlardır (Haydaroğlu, 1990, S. 113-114). Fransızlar Cizvit ve Fransiskanlar ile faaliyet göstermişlerdir. Cizvitlerle başlayan faaliyetler Dominiken, Kapuçin ve Frer rahip ve rahibeler ile artarak devam etmiştir (Sezer, 1999, S. 172).

Haleb'de Katolikliğin yayılması üzerinden Fransızlar, çıkarları doğrultusunda misyonerlik faaliyetlerini yürütmeye çalışmışlardır. Papalığın desteğini alan ve kapitülasyonlardan yararlanan misyonerlerin faaliyetleri ile 17. yüzyıldan itibaren Osmanlı'da Katolik propagandası gittikçe artmaya başlamıştır (Karal, 1977, S. 118-119).

Osmanlı'nın Fransa'ya verdiği 1528, 1604, 1673 ve 1740 yıllarındaki kapitülasyonları Fransa kendince farklı yorumlamış ve Osmanlı'nın gücünü kaybettiği dönemlerde hedefleri için kullanmıştır (Fraşerli Mehdi, 1325, S. 70-116). Fransızlar 1740 yılında aldıkları kapitülasyonlar ile Katolik rahiplerin misyonerlik faaliyetleri vasıtası ile Rum ve Ermenileri kullanarak Haleb vilayetine nüfuz etmişlerdir. XVIII. yy'da bu propaganda oldukça güçlenmiştir. Osmanlı'nın verdiği kapitülasyonlardan yararlanmak için Katolik olan Ermeniler Fransızların himayesinde kilise değiştirmişlerdir (Berkes, 2002, S. 60). 1890 yılında Fransız Dış İşleri Bakanı B. Ribot Doğu'da Katolikler üzerindeki himayenin zayıflamasına müsaade edilmeyeceğini belirtmiştir. Fransızlar 1873'te Haleb'de misyonerlerin aracılığı ile Kıpti-Katolik koleji dahi açmışlardır. Fransızlar kız Mektepleri, hastane ya da dispanser ile halkı büyük ölçüde etkilemişlerdir (Yorulmaz, 2000, S. 707-716).

Fransız rahip ve misyonerleri Haleb bölgesine yerleştirmek amacıyla meskenler, Mektepler ve hususi kiliseler ve hayır müesseseleri inşa etmişlerdir. Haleb'deki yapılanmalarında oldukça hızlı olduklarının örneğini Urfa'daki Fransiskan rahibelerinin mezuniyetlerini beklemeden inşaata başladıklarına dair olan 1903. 10. 24 tarihve 90 numaralı müzekkereye verilen cevaptan anlamaktayız (BOA. [HR. İD.] Hariciye Nezareti İdare Odası 2040/ 76-02/11/1903). Fransızlar, rahipler ve misyonerlerin meskenleri, inşa ettikleri Mektep ve hususi kiliseler, hayır müesseseleri ile bölgede yer edinmişlerdir (HR. İD. 2040. 63-14/11/1899). Teşkilatlanma çalışmalarını sürdüren Fransızlar, Maraş'ta Fransiskan rahiplerinin bulunduğu manastıra Tahsildar Ohannes ile refiki bir zaptiye'nin dâhil olduğunu 1899. 10. 17 tarih ve 34794 numaralı müzekkere (yazışma)den anlamaktayız.

Fransızlar Haleb’de Franksisken Mektepleri aracılığı ile etkili olmuşlardır. Franksisken Mekteplerinin dayanağı aynı ad ile kurulmuş olan tarikattır (Tarakçı, 2009, S. 829, 833). Tarikatın kurucusu Aziz Francis’tir. Lüks hayatı terk ederek inzivaya çekilmiş ve İncil’in belirttiği gibi yaşam sürme öğretisi üzerine Francis’in etrafında toplanan insanlar ile tarikat kurulmuştur. Tarikat, üç halkası olan üyeleri ile güçlenmiştir. Tarikatın Erkek üyeleri (Lesser Brothers veya Friars Minor), kadın üyeleri bulunmakta olup ayrıca bu üyeler kendi içerisinde günah çıkaran ve tövbe eden olarak gruplandırılmıştır. Tarikatın ana çatısını erkek üyeler oluşturmuş ve insanlardan ayrı bir yaşam sürmüşlerdir. Ancak gezici vaizler ile toplumsal görevlerini yerine getirmişlerdir. Bu üyeler laik, ruhban sınıfının dışında yaşamışlardır. Fransisken keşişleri inzivaya çekildikleri kulübeleri terk edip kiliselerin yanındaki meskenlerde yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Yer değişikliği ile insanlarla iç içe yaşayıp eğitim ve öğretim yapmışlardır. Fakirliği ve dünyaya yüz çevirme öğretisi üzerine yaşamışlardır. Mal mülk sahibi olmayıp sadakalar ile yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Bu sebepten Dominikler ilahiyat öğretimine önem vermişlerdir bu sebepten Dominikler içinden daha çok yazar ve düşünür çıkarken Fransiskenler içinden daha çok eylem insanları çıkmıştır.

Fransızlar, Fransız Sur Fransisken Misyoner Dimari rahiplerinin kilise ve Mektep kurma girişimleri ile Haleb bölgesinde teşkilatlanmaya çalışmışlardır (BOA. HR. HMŞ. İŞO. 144. 8. 08. Te. 1330).

Urfa’da Fransisken rahibeleri mesken ve mabet edinmek üzere hükûmete başvurmuşlardır (BOA. BEO. 2242. 168146. 11L1321). Fransisken rahiplerinin, Urfa kasabasında Beykapı civarında mesken ve Mektep edinmek üzere derslane inşa olunacak oda ile ilgili elçilikle yazışmaları bulunmaktadır (BOA. BEO. 2154. 161534. 06C1321). Bu bilgiler bize Haleb vilayetindeki Fransızların sadece Maraş değil Urfa üzerinde de yoğunlaştıklarını göstermektedir.

Haleb’de Fransiskenler çok sayıda meskene sahip olmuşlardır. Haleb’de Evkaf-ı Mülhakadan (Vakıflar Müdürlüğü), Ulbeci Hanı’nın batı istikametindeki adaları üzerine Fransisken Mektebi rahipleri tarafından yapılan ebniye (bina)’nin bilgisine ulaşılmıştır (BOA. DH. İD. 177/45. 23M1333). Anlaşılacağı üzere Fransızlar Haleb’de hemen hemen her mahallede yer satın alıp Mektep açmamışlardır. Haleb’in önemli ve farklı mahallelerinde Fransisken rahipleri bina kiralayarak Mektep açmışlardır (BOA. ŞD. 78. 26. 06/Za/1329).

Haleb’de Fransiskenler Ayıntab bölgesinde de Mektep açmışlardır. Fransisken rahipleri tarafından önceden Ayıntab’da açılmış olan Mektebe belli şartlar ile ruhsat verileceği bildirilmiştir (BOA. DH. MKT. 2089. 29. 09Z1315).

Fransızlar açtıkları Mekteplerde Fransızcanın iyi kullanılmasına önem vermişlerdir. Alliance Française adlı Fransızların kurduğu cemaat üyesi Fransız dilini iyi öğrenenlerin Fransız alışkanlıklarını yaşayacaklarını, bu alışkanlıkların Fransız ürünlerinin alınmasını sağlayacağını, Fransızca bilen kişilerin Fransa'nın müşterisi olacağını ifade etmiştir (Radrigue, 1997, S. 221).

Fransız Mekteplerinde eğitim müfredatları farklı farklı hazırlanıp uygulanmıştır. Tüm Fransız Mekteplerindeki ortak noktalardan biri ise öğrenciler kendi ülkelerinin tarih ve coğrafya bilgilerinden daha çok Fransa'nın tarihini ve coğrafyasını iyi öğrendiklerini ifade etmişlerdir (Halidi-Ferruh, 1991, S. 81-82). Fransızlar genel olarak ders programlarında ilk ve orta dereceli Mekteplerde Ahlak, Fransızca Okuma-Yazma, Gramer, Güzel yazı, İlmi Eşya, Hesap, Geometri, Tabi Bilimler, Tarih Coğrafya, Yabancı dil, Müzik, Dikiş, Jimnastik derslerini vermişlerdir (Polvan, 1952, S. 139).

Haleb bölgesinde ibtidai kısmında Fransızlar, Katolik Ermenileri üzerinden faaliyet göstermişlerdir. Haleb'de Fransız Mekteplerini yıl yıl değerlendirdiğimizde 1316'da Fransızlar, rüşdiye kademesinde ruhsatsız olarak açılmış olan Cizvit Mektebi, Terasanta Mektebi ve Fransiskin Mektebi ile karşımıza çıkmışlardır. Bu mektepler ilk açıldıkları yıllarda hem kız hem de erkek öğrencilere eğitim vermişlerdir. 1316'da Haleb'de 2 tane Cizvit Mektebi bulunmakta olup biri 90 öğrenci ile erkeklere, 60 öğrenci ile kızlara eğitim vermişlerdir. Terasanta Mektebi'nde ise 83 erkek, 90 kız öğrenciye eğitim verilmiştir.

H. 1316/1898/1899'da İskenderun'da 45 erkek 32 kız öğrenciye eğitim veren Terasanta Mektebi bulunmaktadır (SNMU, 1316/1898-1899, 3. def'a, S. 1016-1017). Osmanlı eyaletlerinin birçoğunda rüşdiye kademesinde Müslüman mektepleri bulunamamaktayken Haleb'de Fransızlara ait Mekteplerde devrin şartlarına göre bu kadar çok kız öğrenciye eğitim vermeleri bölgedeki emellerini kızların eğitim faaliyetleri ile yürüttüklerini göstermektedir. Bu Mektebe Müslüman öğrencilerinde gönderildiğini Haleb Maarif Müdürü Emrullah Bey'in 1892 yılında Haleb vilayet mektupçusu olan Nazım Efendi'nin oğlu Hikmet Efendi'nin Terrasanta isimli Fransiskan Mektebinde eğitim aldığı, bu Mektebe oğlunu göndermemesi için uyarılmış olmasına rağmen ısrarla bu Mektebe göndermeye devam ettiği ile ilgili Maarif Nezaretine gönderdiği yazısından anlamaktayız (BOA. MF. MGM. 1/64, 7 Cemaziyelahir 1309 (6 Ocak 1892)) Bu konu ile ilgili padişahın iradesi gereğince Müslüman kız ve erkek çocukların vilayet merkezlerine bağlı kasaba ve köylerde bulunan gayrimüslim ve yabancı mekteplere devamına müsaade edilmeyeceği ve teftişler yapılarak bu mekteplere gönderilen çocuklar tespit edilerek

İslam Mekteplerine nakledileceği bildirilmiş ve bunun kaydının tutulması istenmiştir (BOA. MF. MGM. 3/91-7/Ş/1310). Bu kararın hangi ölçüde uygulandığı bilgisi bulunamamaktadır.

1901/1902'de Haleb'de gayrimüslim Mekteplerinden Fransızlara ait olan rüştiyelerin sayılarında çok bir değişim yaşanmamış olsa da istikrarlı olarak eğitime devam ettikleri görülmektedir. Haleb'de 2 tane Cizvit Mektebi bulunmakta olup biri 83 öğrenci ile erkeklere, 55 öğrenci ile kızlara eğitim vermişlerdir. Terasanta Mektebi'nde 70 erkek, 82 kız öğrenciye eğitim verilmiştir. İskenderun'da da 50 erkek 30 kız öğrenci bulunmaktadır (SNMU, 1319/1901-1902, 4. def'a S. 542-543). Fransisken Mekteplerinde kızların eğitimine önem verdiklerini Urfa'da bulunan kızlara ait Sir Fransisken nakış Mektebinden anlamaktayız (BEO. 3975/ 298123. 20 Z 1329).

1903/1904 yılında Haleb'de Fransızlara ait olan rüştiyelerin sayılarında yine çok bir değişim yaşanmamıştır. Haleb'de bulunan 2 Cizvit Mektebinde 80 erkek, 50 kız öğrenci ile eğitim verilmiştir. Terasanta Mektebinde ise 60 erkek, 75 kız öğrenciye eğitim verilmiştir. İskenderun'da 51 erkek 25 kız öğrenci bulunmaktadır. Bu sayı değişimlerinde öğrencilerin mezun oldukları ya da başka Mekteplere gittikleri düşünülmektedir. Fransızlara ait mekteplerin çoğu ruhsatsız olarak varlıklarına devam etmişlerdir (SNMU, 1321/1903/1904, 6. def'a S. 467).

1316/1898-1899 yılında Haleb'de Terasanta Mektebi'nin İdâdi kısmı açılmıştır. Haleb'deki Terasanta Mektebi'nde 80 erkek öğrencinin bulunmasına karşılık Maraş'ta 65 erkek, 48 kız öğrenci ile İdâdi kısım Maraş bölgesinde daha fazla öğrenciye sahip olmuştur (SNMU, 1316/1898-1899, 3. def'a S. 1016-1017).

1319/1901-1902 yılında Fransızlara ait Terasanta İdâdi Mektebi'nde 82 erkek öğrenci bulunmakta olup Maraş'ta ise 60 erkek, 50 kız öğrenci bulunmaktadır. Bu durum öğrencilerin bir kısmının mezun olduklarını ya da başka Mekteplere geçtiklerini düşündürmektedir (SNMU, 1319/1901-1902, 4. def'a S. 542-543).

1321/1903/1904 yılında ise Fransızlara ait Terasanta İdâdi Mektebinde 80 erkek öğrenci bulunmakta olup Maraş'ta 55 erkek, 47 kız öğrenciye eğitim verilmiştir (SNMU, 1321, 6. def'a S. 467).

Kesb Karyesi yerli gayrimüslimler kadar yabancı devletlerin de en yoğun Mektep açtıkları yerdir. Fransızlar da bölgede etkili olmak için Kesb karyesinde inşa olunacak Fransisken rahiplerine ait kilise, Mektep ve manastır hakkında Osmanlı hükümetinden yetki almışlardır (BOA. ŞD. 280146- 21/N/1329).

Fransızlar bölgede eylemler yapmak için hazırlık yaptıklarını ve bu okulları da bu eylemlere hazırlıklarda mekân olarak değerlendirdiklerini, Haleb'de Fransızların

Dârülmualimîn olarak kullandıkları Fransisken Mektebi içinde bulunan kuyudan çıkarılan silahlar ve cephanenin bulunarak askeriyeğe teslim edilmesinden anlamaktayız (BOA. Ş. 2/17. 13/B/1333). Maraş'ta mukim Fransisken rahiplerinin hane ve Mekteplerinin mahzenlerinde silah bulunduğuna dair jurnal⁵⁵ bulunmaktadır (BOA. [Y. PRK. ASK.] Yıldız Kalemi Askeri Maruzat 107/ 86- 14/Ca/1313).

II. Abdülhamid yabancı mektepleri değerlendirirken Fransa tarafından açılmış olan mekteplerle ilgili farklı bir politika gütmüştür. Cizvit ve Protestan misyonerlerine ait mektepler Abdülhamid devrinden önce 93 tane iken 1901 yılında 260'a yükselmiştir. Mektep açma oranının %150 artması üzerine II. Abdülhamid Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin 129. Maddesi üzerine çalışmasını istemiştir (Düstur, 1888, S. 759-760). II. Abdülhamid'in Yaveri Derviş Paşa başkanlığındaki komisyon ile bu cemiyetler kontrol altına alınmaya çalışılmıştır. 1887 yılından itibaren mektep açarken irade alma zorunluluğu getirilmiştir (Mutlu, 1999, S. 120-121).

II. Abdülhamid, 1887 yılında çıkardığı irade ile yabancı mekteplerin açılmasını irade alma zorunluluğuna bağlamıştır. Bu durumdan en çok Fransızlar rahatsız olmuşlardır (BOA. [Y. A. HUS.] Yıldız Evrakı Hususi Maruzat 422/44-14/08/1319). Fransa müesseselerini Osmanlı'ya kabul ettirmek için 1901 olayını gündeme getirmiştir. ⁵⁶1875 yılında Fransız Banker Lorando, Nafia ve Maliye Nezaretine 85 bin lira borç vermiş ve Mösyö Tubini Agob Köçeoğlundan alacağına karşılık ele geçirdiği tahvillerde problem yaşadığından bu iki durum Fransız hükûmetine ulaşmıştır. Fransa hükûmeti de bu durumları kendi lehinde kullanarak Osmanlı'dan isteklerde bulunmuştur. Mekteplere ruhsat verilmesi, rahat eğitim yapabilmeleri, tamirat işlerinde problem yaşamak istemedikleri, mekteplerin vergi muafiyeti kapsamına alınması gibi isteklerde bulunmuşlardır (BOA. [A. DVNS. NZM.] Bab-ı Asafî Nizamât Defteri No:9, 29/08/1297, S. 157-188). Bu isteklerin yerine getirilmemesi durumunda Fransa hükûmetinin zor kullanacağı belirtilmiş ve Midilli Adası işgal edilmiştir. 1901 yılı Antlaşması ile Fransa Osmanlı'ya 260 Mektebi kabul ettirmiştir. Fransa sadece mektep değil yetimhane, hastahane, kilise, manastır gibi müesseselere de ruhsat almıştır (BOA. A. DVNS. NZM. No:9, 29/08/1297, S. 187)

Tablo: 95

⁵⁵ Yetkililere gizli verilen kötöleme yazısı.

⁵⁶ Bknz: Ünver M. , Hulkiender M. (2018). *Osmanlı Fransız İlişkilerinde Krizler ve Çatışmalar-1901 Hadisesi*. İlgi Kültür Sanat Yayınları. İstanbul.

1901 Antlaşması ile Haleb’de varlığı kabul edilen Fransız Mektepleri (BOA. BEO. 2833/212418-25/03/1324). (Bknz: Şamil, 1999, S. 138).

Yer	Ruhsat alan Mektep
Haleb	Peres Franciscaines Kolej ve Mektepleri, Soeurs de St. Joseph de l’Apparition Rahiplerine ait Mektep, Soeurs de St. Coeurs de Jesus et Marie Mektebi
Ayıntab	Peres Franciscaines Mektebi, Soeurs Franciscaines Mektebi
Kenaya	Peres Franciscaines Mektebi
Keseb	Peres Franciscaines Mektebi
Antakya	Peres Capucins Mektebi
Kuderbey	Peres Capucins
Maraş	Peres Franciscaines Rahiplerine ait Mektep ve Dersane
Yenicekala (Büyükköy)	Peres Franciscaines Mektebi
Murçukderesi	Peres Franciscaines Mektebi
Dengle	Peres Franciscaines Mektebi
İskenderun	Soeurs de St. Joseph Kilse Kız Mektebi, Soeurs de St. Joseph Kilse Erkek Mektebi

Haleb’in Şınarzek, Karadevran, Bağcinaz, Yakubiye mevkiindeki Soeur Franciscaines Mektebi Fransızlara ait olup 1901 Antlaşmasına ilave olarak ruhsat verilmiştir (BOA. BEO. 2833/212418-25/03/1324).

1913 Antlaşması ile Osmanlı topraklarında Fransızlara ait 35’te Haleb’de bulunan 500’ün üzerinde mektep, kilise, manastır, hastanenin varlığı tanınmıştır. Bunların içinde Haleb merkezdeki St. Joseph’de l’Apparition Rahibeleri Mektebi⁵⁷, Kesebte Franciscain Rahipleri Mektebi⁵⁸, Urfa Franciscain Rahipleri Mektebi⁵⁹, Urfa Capucin Mektebi⁶⁰, Maraş Fraciscain Rahip Mektebi⁶¹ ruhsat alan Mekteplerin başında gelmektedir.

⁵⁷ Soeur Placide tarafından inşa edilmiş ve 1905 yılında Azizte Mahallesi Karakol Sokağına taşınmıştır (BOA. ŞD. 2241/16-08/03/1323).

⁵⁸ 5 dönüm üzerine kurulmuş olan bu Mektep Ermeni olaylarında tahrib olmuştur. (BOA. ŞD. 2801/46-21/09/1329)

⁵⁹ Bu Mektepe 1904 yılında eklemeler yapılmıştır (BOA. ŞD. 219/44-06/04/1322).

⁶⁰ Bu Mektep I. Dünya savaşında zarar görmüştür (BOA. DH. ŞFR. 105/165-01/03/1338).

⁶¹ Bu Mektep Maraşın Çukuroba Mahallesiinde olup 1892 yılında Mektep yapılmayacağına dair senet verilmiş ancak daha sonra Mektebin inşa edilmiş olduğu kayıtlardan anlaşılmaktadır (BOA. ŞD. 1478/13-08/04/1317, S. 30; BOA. ŞD. 2617/6-05/01/1311).

Ruhsat alan Mekteplerin listelerinde bulunmayan ancak mektep olarak eğitim veren Haleb Fransız Mektebi⁶², Haleb Latin Rahipleri Mektebi⁶³ bulunmaktadır.

Osmanlı Devleti yabancı mektepleri denetim altına almaya çalışmak için Lazkiye gibi stratejik bölgelerdeki Müslüman öğrencilerin bu mekteplere gitmemeleri istemiştir. Ayrıca bu Mektepler vergiden de muaf tutulmuşlardır. Edirne ve Haleb vilayetlerindeki Fransız müesseseleri ile Fransisken rahiplerinin vergiden muaf tutulması talebi ve Lazkiye'nin Bağcağz karyesindeki Fransisken rahipleri Mektebine Müslüman öğrenci gönderilmesinin menedildiği bilinmektedir. (BOA. DH. TMIK. M. 156./24- 28/ B/ 1321).

Osmanlı Devleti Fransızların Haleb'de açtığı mektepleri yayın olarak da kontrol altına almaya çalışmıştır. Ayıntab'daki Fransisken rahipleri adına İskenderun gümrüğüne gelen kitapların tetkik için Haleb vilayeti Maarif Müdürlüğüne gönderilip muayeneden sonra sahibine teslim olduğuna dair bilgiler mevcuttur (BOA. [HR. TH.] Hariciye Nezaret-i Tahrirat Kalemi 199/ 54- 25/08/1897). Sen Dominiken Katolik papazlarınca Paris'te iki ayda bir tabedilen ve Haleb'deki Fransisken Mektebi müdürüne de gönderilmişken ele geçirilen *Şark Mekteplerinin Amali* adlı risalenin 223. nüshasında garazkar⁶⁴ ifadeler bulunduğundan dağıtılmasının yasaklanması için Dâhiliye, Zabtiye ve Posta Telgraf Nezaretleri, Gümrük İdaresi ve Maarif Müdürlüklerince tedbir alınması gerektiği emredilmektedir (BOA. MF. MKT. 386/ 63- 17/L/1315). Fransisken Mektebi adına olarak gelen ve İskenderun Rüsumat Emanetince alıkonulan *Fransa ve Suriye* isimli kitabın yasaklandığı bilinmektedir (BOA. MF. MKT. 517/48-29. Ra. 1318).

Osmanlı Devleti, Fransız Mekteplerini sadece yayın olarak denetime tabi tutmamıştır. Haleb'de Fransız Mektebinde meçhul bir oyun oynanacağı haberi üzerine muayenesinin konsolosluğa ait olduğuna dair telgraftan, piyes ve tiyatrolarında denetlendiği görülmektedir (BOA. BEO. 2101/157553- 02. R. 1321).

Osmanlı Devleti açılan yabancı Mekteplerdeki güvenliği sağlama işini de yürütmüştür. Haleb'de açılmış olan Fransız Mektebinin bulunduğu mahallede hırsızlık vakalarının artmasından dolayı mahalle sakinlerinin ve Mektep çalışanlarının talep ve istidaları üzerine, orada açılacak olan karakolhanenin masraflarının hükûmet tarafından ödenmesiyle ilgili yazışmalar mevcuttur (BOA. HR. MKT. 326/81. 29B. 1276).

⁶² Madam Marchel ve kızı tarafından yapılmak istenen Mektep için ikinci bir Mektepe ihtiyaç olmaması gerekçesi ile izin verilmemiş daha sonra Mektep inşası için ruhsat verilmiştir. Bu Mektebin izin istediği zamanda ruhsatsız olarak eğitim verdiği görülmektedir (BOA. İ. MF. 2/86-05/12/1312).

⁶³ Bu Mektep 1872 yılında kurulmuştur.

⁶⁴ Düşmanlık Güden.

Haleb hem Almanların hem de Fransızların iktidar mücadelesine sahne olmuştur. Fransa, Osmanlı topraklarında özellikle dinsel ve kültürel açıdan yerleşik bir güç hâline gelmeye çalışmıştır. Katolik tarikatlarla ve Almanların Bağdat demiryolu projesinin netleşmesiyle birlikte giderek artan Alman ekonomik faaliyetleri Fransızların çıkarları çatışmıştır. Haleb’de Menzil Müfettişliği olarak kullanılmak üzere boşaltılacak olan sultaninin Alman subaylar tarafından talep edilmiş olmasına karşılık Fransız Mektebi’nin Menzil Müfettişliği binası olarak tahsis edilmesi iki devleti karşı karşıya getirmiştir (BOA. MF. MKT. 1207 /71 -30. Ca. 1333).

I. Dünya Savaşı ile yaşanan karmaşada Haleb, Ayıntab ve İskenderun’da bulunan Tresanta’ya ait Fransiskenler idaresindeki manastır ve kolejlerin Dâhiliye Nezaretinin 14 Mart 1915 tarihli telgrafnamesiyle kapatıldığı bilinmektedir (BOA. TŞR. HL. 2. 123. 19/Ma/1332). Haleb Valiliğinden, Dördüncü Ordu Kumandanlığına şifre olarak: Haleb’de Tresanta rahiplerine ait Fransisken kolejinin Dârülmualimîn yapıldığı, kiliselerine ise dokunulmadığı, Antep’teki mektepleri maarife devredildiği, kilisenin muhafaza edildiği, İskenderun’daki binalarının rahipler tarafından tahliye edildiği, Antakya ve Belen’de müesseseleri olmadığı bildirilmiştir (BOA. TŞR. HL. 24/Ma/1332).

Haleb önce Arap miliyetçilerinin ardından da 27 Ekim 1918’de İngilizlerin işgaline uğramış ve böylece 402 yıllık Osmanlı hâkimiyeti son bulmuştur. Mart 1920’de Suriye Krallığı’nın kurulmuş olmasına rağmen Fransızlar, Sykes-Picot ve Manda Anlaşmasına göre Haleb ve Şam’a girmişlerdir. Eylül 1920’de Fransızlar tarafından Haleb’in özerk bir bölge olduğu ilan edilmiş ve İskenderun’u da içine alan bu bölgenin yönetimi Araplara bırakılmıştır. Daha sonra 1922’de yine Fransızlar tarafından, Haleb, Şam, Alevi ve Dürzî özerk bölgeleri birleştirilerek merkezi Haleb olan federal bir devlet kurulmuştur. 1924’te bu devletin adı Suriye olmuş ve merkezi de Şam’a taşınmıştır. İskenderun ise yarı bağımsız bir statü ile Beyrut’taki Fransız yüksek komiserliğine bağlanmıştır. Bu sırada çıkan ayaklanma üzerine Fransa Suriye ile 1936 yılında anlaşma imzalanmak zorunda kalmıştır. Bunun üzerine Türkiye ile Fransa arasında İskenderun meselesi gündeme gelmiştir. 23 Haziran 1939’da Paris’te, Fransa’nın Dışişleri Bakanı Georges Bonnet ve Türkiye Büyükelçisi Suat Davaz arasında; Dışişleri Bakanı Şükrü Saracoğlu ve Büyükelçi Rene Massigli tarafından *Türkiye ile Suriye Arasında Toprak Sorunlarının Çözümüne İlişkin Antlaşma* Ankara’da imzalanmıştır (Yamaç, 2019, S. 219, 220).

Böylece Hatay, Türkiye’ye bağlanmıştır. Sorunun çözümünde etkili olan koşul İkinci Dünya Savaşı öncesi uluslararası yapı ve Türk-Fransız ilişkilerine özgü ekonomik ve mali koşulların etkili olduğu görülmektedir. II. Dünya Savaşı sırasında, Suriye ve dolayısıyla Haleb

üzerindeki Fransız hâkimiyeti; 29 Şubat 1945'te Birleşmiş Milletler tarafından Suriye'nin bağımsızlığının tanınmasıyla son bulmuştur (Hretani, 1997, S. 247, 248).

4.6.10.3. Rus Mektepleri

Diğer yabancı devletler gibi Osmanlı toprakları üzerinde politik hedefleri bulunmakta olan Rusya bunu mektepler vasıtasıyla yerine getirmeye çalışmıştır. Rusya'nın, güneye inme politikası içinde, Ermeni bağımsızlık hareketini kullanmak bulunmaktadır. Ruslar, Çar Petro döneminde Hristiyan, Gürcü ve Ermeni prenslikleri ile kurdukları ilişkiler ve onların hamiliğini üstlenmeleri ile Ermeniler üzerinde söz sahibi olmuşlardır. Hatta Rus Çarı'nın (I. Nikolas) Ermenileri Rusya'nın yanında harbe katılmaları için bir beyanat dahi vermiş olduğu bilinmektedir (BOA. HR. SYS. 2879. 27. 04/06/1915).

Küçük Kaynarca Anlaşması'yla Ortodoksların hamiliğini üstlenmiş Rusya, Osmanlı Devleti üzerindeki siyasi otoritesini 1830 yılında bağımsız Yunanistan'ın kurulmasıyla doruğa ulaştırmıştır. (T.C. Başkanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 1995, No:22).

Diğer Avrupalı devletlerden daha geç misyonerlik faaliyetlerine başlamış olmasına rağmen Rusya'nın Osmanlı Devleti üzerinde emellerine ulaşmaktaki başarısı Avrupalı devletlerin hoşuna gitmemiş, bu duruma müdahale etmelerine sebep olmuştur. (Esenkal, 2007, S. 103). Tarihe *Kutsal Yerler Sorunu* olarak damgasını vuran olayda Fransa ile Rusya karşı karşıya gelmişler, Rus Çarı I. Nikola Ortodoksların lideri olarak kendini gördüğü için Kırım Savaşı yaşanmış ve 1856 yılında imzalanan Paris Antlaşması ile Avrupa devletleri Osmanlı üzerindeki siyasi baskılarını arttırmışlardır (Sander, 2019, S. 308). Osmanlı Devleti ise Paris barışından hemen önce 18 Şubat 1856'da yayınladığı Islahat Fermanı'yla Hristiyanlara geniş haklar vermiş, ancak Avrupa devletlerinin iç işlerine karışmasını engelleyememiştir. Islahat Fermanı'ndan sonra askeri ve siyasi alanda mağlup olan Rusya'nın faaliyetlerini arttırdığı yerlerden birinin de Haleb olduğu görülmektedir (Mutlu, 2005, S. 78).

Ruslar, Osmanlı topraklarında diğer yabancı devletlerin politikalarından rahatsızdır. Robert Kolejinin, Amerika'nın destek ve yardımlarıyla kurulup faaliyete geçmesi Fransa ve Rusya'yı rahatsız etmiş ve kolejlerin kurulmasına karşı çıkmışlardır (Ertuğrul, 2002, S. 182). Haleb'de Amerikan kolejlerinin varlığı ise İngiltere ve Rusya tarafından rahatsızlıkla karşılanmıştır.

Ermenilerin askerlik görevinden muaf tutulmaları diğer gayrimüslim cemaatlerde olduğu gibi, Ermenilere de önemli bir avantaj sağlamıştır. Müslümanların birbiri ardına çıkan savaşlarda nüfusları azalırken Ermeniler büyük bir ekonomik güç olma yolunda ilerlemişlerdir.

Ermeni ve Rum burjuvazisinin, özellikle imparatorluğun dış ticaretinde önemli payı olduğunu vurgulayan Sovyet Aliev, bunların İngiliz ve Fransız sermayesini de desteklediklerini ifade etmiştir (G. Z. Aliev, 1990, S. 459).

Ruslar, Osmanlı içinde en çok Suriye bölgesinde faaliyet göstermişlerdir (Haydaroğlu, 1990, S. 165). Ortodoks Mektepleri ve Ermeni Mektepleri ile bölgede hâkimiyet kurmaya çalışmışlardır. 1895 yılında Arz-ı Filistin Rus Ortodoks Cemiyeti, Suriye'nin Şam bölgesine nakledilmiştir (Mutlu, 1999, S. 60). Bu sebeple Şam bölgesinde, Rusların faaliyetleri Haleb bölgesine göre daha yoğundur. Ruslar, Haleb'de ise Antakya gibi önemli kazalar da etkili olmaya çalışmışlardır.

Rum Ortodoks Mektepleri'nin Antakya Patrik-i sabıkı Esperidon Efendi tarafından *Filistin Cemiyeti İmratoryası* namındaki Rus heyetine teslim edilmiş olması ve Suriye vilayeti adına mazbatanın (tutanak) bulunması (BEO. 1208. 90528. 23/Ca/1316) Rusya'nın Antakya bölgesi adına büyük emelleri bulunduğunu göstermektedir.

Arz-ı Filistin şirketi, Antakya'daki Ortodoks Mektebi İdâdilerini egemenliği altına alarak halkı ikna etme metodu ile nüfus sahibi olmuştur. Bu şirketin nüfus ettiği halkın Devlet-i Aliyye tebaasından biriyle olan davalarında Rus konsolosu tarafından himaye edilmeleri gibi teşebbüs ve muamelelerden kaçınmaları için politika gütmüştür. Böylece hem halkı ikna etmiş hem de Osmanlı halkından tepki almadan Antakya Mekteplerini kendi egemenliği altına almayı planlamıştır (BEO. 2108/158058-10/R/1321).

1316/1898-1899 yılında Ruslar, Ermeniler vasıtası ile amaçlarını gerçekleştirmek için Urfa, İskenderun, Kilis'te rüşdiye kademesinde yoğunlaşmışlardır (SNMU, 1316/1898-1899, 3. def'a, S. 1016-1017). Haleb'de H.1319/1901-1902 yılında da Ruslar, Ermeni Mekteplerinin sayılarını arttırmışlardır. 1321/1903-1904 yılında yine Ruslar tarafından desteklenen Ermeniler rüşdiye kısmında yoğunlaşmışlardır (SNMU, 1319/1901-1902, 4. def'a, S. 542-543).

Rusların açtıkları mektepler genellikle Ortodoks ve Ermenilere ait Mektepler olarak bilinmektedir. H.1321/1903-1904 Maarif Salnamesinde 4 tane Ermeni, 2 tane Rum Ortodoks Mektepleri ile faaliyet gösterdikleri görülmektedir. İbtidai kısmında en çok Salibe bölgesinde yer alan Ruslar, 1324/1906-1907 ve 1326/1908-1909 yılında Salibe bölgesinde varlıklarını devam ettirmişlerdir (SNMU, 1321/1903-1904, 6. def'a S. 466).

Ruslar, Haleb'de eğitim kurumları üzerindeki etkinliklerini H. 1322/1904-1905 yılında en çok Ermeni mektepleri üzerinde arttırmışlardır. Rus Ortodoks mektepleri ibtidai ve rüşdiye kademelerinde yoğun olarak görülmüşlerdir. Bu durumun Ayıntab ve Kilis bölgelerinde de devam ettiği ve yoğunluklarını yine Ermeni mekteplerine vermişlerdir. Ruslar, Cisir-i Şuğur

bölgesinde yabancı devletlere ait mektepler içerisinde üçte bir oranında Ermeni mektepleri ile varlık göstermişlerdir. İdlip bölgesinde ise yabancı devletlere ait mekteplerin yarısı Ortodoks mektepleridir (SVH, 32. Def'a, H. 1322/1904-1905, S. 271-272, 307).

H. 1323/1905-1906 yılında ise Ruslar Haleb'de bulunan Mekteplerinde Ermeni öğrenci sayısını arttırmışlardır. 1323 yılında Kilis'te Ermenilere ait mektepler bulunmakta, İskenderun'da ise dört mektepten üçü Ermeni ve Ortodokslara ait olarak varlıklarını devam ettirmiştir (SVH, 33. Def'a, H. 1323/1905-1906, S. 251. 367. 368)

H.1324/1906-1907 yılında Ermeni Mektepleri Ortodoks Mekteplerini geçmiştir. Maraş bölgesinde de Ermeni Mektepleri Ruslar adına yoğun faaliyet içine girmişlerdir (SVH, 34. Def'a H. 1324/1906-1907, S. 123-142, 359-360).

Rusların, H. 1326/1908-1909 yılı verilerine göre Kilis'teki İbtidaiye kısmında Ermeni öğrencilerin sayısını arttırdıkları görülmektedir (SVH, 35. Def'a, H. 1326/1908-1909, S. 250). İskenderun bölgesinde Ortodoks Mekteplerinin, Çısr-i Şuğur ve Maraş'ta da Ermeni Mekteplerinin sayısında büyük bir artış yaşanmıştır.

İdâdi kademesinde Ruslar bölgede pek etkili olamamışlardır. Mektepler genellikle İngiliz ve Fransızların ellerindedir. Ruslar sadece bir tane Ermeni İdâdisi ile bölgede varlıklarını devam ettirmişlerdir (SNMU, 1321, 6. def'a, S. 466).

I. Dünya savaşına girerken Meclis-i Vükela'nın kararları ile diğer düşman devletlere ait kurumlara yapılan muameleler Rus müesseselerine de yapılmış, mekteplere el konulmuş ve mensupları yurt dışına çıkarılmıştır. (BOA. ŞD. 2831/11-08/12/1335).

4.6.10.4. İngiliz Mektepleri

İngiltere, Osmanlı topraklarını sömürge hâline getirmek için çabalamış ve bu doğrultuda özellikle mektepler üzerinde faaliyet göstermiştir (Ayverdi, 1976, S. 41).

İngilizlerin en yoğun faaliyet gösterdikleri yerler temsilcilikleri ve şubeleridir. 20. yüzyılın başında dünya savaşı öncesi İngiltere'nin temsilcilikleri şunlardır: İstanbul'da Büyükelçilik, Beyrut, Bağdat ve İzmir'de genel konsolosluklar; Haleb, Ankara, Basra, Şam, Erzurum, Kudüs, Mersin, Trabzon ve Tripoli'de konsolosluklar; Ayvalık, Hayfa, Laskiye, Midilli de şubeleri bulunmaktadır (Esenkal, 2007, S. 20).

İngiltere, Osmanlı üzerinde misyonerliği kullanarak etkili olmaya çalışmıştır. Misyonerliğin görünmeyen ama etkili olan gücünü iyi bilen İngiltere, Osmanlı coğrafyasında çalışmalarını daha da hızlandırmıştır. 1649 yılında İngiltere, Hristiyanlığın yayılması amacıyla cemiyet kurmuştur. Bu cemiyet faaliyetleri için 1698, 1792, 1805 yıllarında tekrar teşkilatlanmış olduğu görülmektedir. Merkezi Londra olan *Hristiyanlığı Dünyaya Yayma*

Cemiyeti, dünya üzerinde stratejik öneme sahip bölgelerde 7 bin civarında şube açmıştır. (Karabekir, 1939, S. 16). 1701 yılında İncil Yayma Cemiyeti, 1792 yılında Vaftizci Misyonerler Derneği de İngiltere tarafından kurulan teşkilatların başında bulunmaktadır.

Osmanlı'da ve Haleb bölgesinde İngiltere, diğer devletler gibi hukuki dayanaktan yoksun, denetimden uzak bir şekilde kendi eğitim kurumlarını açmaya başlamıştır. İngilizlerin, Osmanlı'da ruhsatlı ve ruhsatsız olarak yaklaşık yüz seksen iki mektep açtıkları bilinmektedir (Cevizliler, 2014, S. 119-155, 151-152). İngilizlerin Osmanlı Devleti'nde açtıkları mektep sayıları ile ilgili kaynaklarda farklı farklı bilgiler yer almaktadır.

1842'de Kudüs'te bir Protestan kilisesinin açılması ile İngilizler faaliyetlerine başlamışlardır. Bölgedeki İngiliz konsoloslarının da destekleri ile misyonerler başka din ve mezhepteki insanları Protestanlaştırmaya çalışmışlardır. Osmanlı topraklarına ayak basan ilk Protestan misyonerin 1815'te Mısır'a gönderilen The Church Of Missionary Society adlı İngiliz örgütüne bağlı bir papazdır (Çavdar, 1971, S. 86).

İngiliz misyonerlerinin en çok etkili olduğu yerlerin başında Beyrut, Kudüs, Bağdat ve Haleb gelmektedir (Haydaroğlu, 2002, S. 124). Osmanlı vilayetlerinde açılan İngiliz Mekteplerinin sayıca artmasına Rotschild ve Montefiore ailelerinin maddi destekleri sebep olmuştur (BOA. ŞD. 2288/29-08/02/1316).

Yabancı devletlerin Osmanlı Devleti'ndeki faaliyetlerinin belli dönemler kesintiye uğradığını İngilizler adına da görebilmek mümkündür. İngiliz konsoloslarının Haleb'den yazdığı raporda, kentte 1878-1879 yıllarında yaşanan kıtlık nedeniyle Haleb'deki gayrimüslimlerin Filistin, Beyrut, İstanbul'a hatta Avrupa'nın çeşitli yerlerine ve Amerika'ya göç ettikleri ve buralarda ticari faaliyetlerde bulundukları belirtilmiştir (Master, 2000, S. 80-84). Bu da bölgedeki İngilizlerin faaliyetlerini kısa bir dönem etkilemiştir. Belli bir süre sonra bölgedeki kıtlık durumu kaybolunca İngilizler Haleb'de eğitim faaliyetlerine daha çok yönelmişlerdir.

Siyasi, askerî, kültürel, iktisadi sebepler İngilizleri, Arap dünyasına yöneltmiştir. Bu yönelişte Haleb'in stratejik konumundan dolayı İngilizler burada yoğunlaşmışlardır. İngilizler, yerleştikleri bölgede halkın Türk yönetiminden uzaklaşması için sistemli bir propaganda başlatmışlardır. Bu propagandayı güçlü kılmak için İngiltere Pan-Arap fikrini ortaya atmıştır (Kürkçüoğlu, 1982, S. 9-10).

İngiltere, Haleb'de Arapların milliyetçilik duygularını tahrik ederek kendi çıkarları doğrultusunda kullanmıştır. Arap milliyetçiliğinin hamiliğini üstlenen İngiltere çalışmalarında

etkili olmak için açtığı Mekteplerin dilinin Arapça olmasına gayret göstermiştir (Haydaroğlu, 1990, S. 209).

İngiltere, Protestanların da hamiliğini üstlenmiştir. Başka bir deyişle Haleb bölgesinde İngiltere Protestanlar vasıtası ile de etkili olmuştur. İngiliz misyonerleri Asyalı Hristiyanlar olarak nitelendirilen Nasturiler'e yönelik olarak da çalışmalar yapmışlardır. İlk kez 1842'de başlattıkları bu faaliyetler için bir İngiliz din adamı olan Dr. Badger, Kanterbury Başpiskoposu tarafından görevlendirilmiş ve İngiliz kilisesi ile Nasturilerin Patriği arasında dostluk kurulmuştur (Esenkal, 2007, S. 5, 19). İngilizlerin amacı Orta Doğu'da güç hâline gelmek olarak bilinmektedir.

Sefaret cetvelinde bahsedilmeyen ama Haleb'de İngilizlere ait mektepler bulunmaktadır. Bu mekteplerin büyük kısmı ruhsatsızdır. 1840 yılında Kastelhacere Mahallesi'nde ruhsatsız olarak Amerikan Protestanları tarafından açılmış ve Protestan olması sebebiyle İngiltere hükûmeti tarafından himaye edilmiştir. Daha sonra bu mektebin İngilizler tarafından kullanılmış olduğu görülmektedir⁶⁵ (BOA. ŞD. 2238/15-28/06/1319). Hendek Yolu üzerinde 1 Mart 1902 tarihinde kurulmuş olan İngiliz Christie tarafından açılmış, ruhsatlı İngilizlere ait mektep bulunmaktadır. Dr. Martini'nin inşa ettiği İngilizlere ait Antakya'da da iki Mektep bulunmaktadır. Mekteplerden biri Antakya merkezde 1883 yılında, diğeri de Vered Mahallesi'nde 1885 yılında açılmıştır (BOA. MF. MGM. 6/ 85- 13 Şubat 1903). İngiliz misyonerleri tarafından Haleb'in Antakya kazasında açılan bu iki mektebin açılış tarihleri farklı bir belgede 1881 ve 1886 yılı olarak verilmiş olup İskoçya-İrlanda Ruhban Cemiyeti'nin idare ettiğine dair bilgiler bulunmaktadır (BOA. MV. 112/87-21/12/1323). İngilizler'in mektep açarken kendi evlerini dahi kullandıklarını, Dr. Martininin Haleb'de 1906 yılında evinde mektep açma girişiminde bulunduğundan anlamaktayız (BOA. ŞD. 2744/33, 01. 02. 1323)

Osmanlı'da yabancı mektepler hakkında en önemli sorunlardan biri ruhsat sorunu olarak görülmekte olup İngilizlerin açtığı mektepler adına da bu problem ile karşılaşmıştır. Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin yabancı mektepleri ilgilendiren 129. Maddesinin yayınlanmasından sonra tepkiler gelmeye başlamıştır. 3 Aralık 1872 yılında elçilere yazılan bir yazı ile Nizamnamenin uygulamaya konulacağı bildirilmiştir. Bu yazıya Amerika, İngiltere, Avusturya, Almanya, İsveç, Yunan, Flemenk sefaretleri ise herhangi bir cevap vermedikleri gibi, konuyla ilgili bir yazışma da yapmamışlardır (Mutlu, 2005, S. 27).

⁶⁵ Bu Mektep İdlibte açılmış olup ruhsatsız olması sebebiyle kapatılmış Haleb İngiliz konsolosu araya girerek açtırmaya çalışmıştır. Buradan da anlaşılacağı üzere konsoloslar faal olarak Mektepler için uğraşan güçlü bir merci gibi çalışmışlardır.

Fransa, Almanya, Rusya müesseseleri Osmanlı tarafından resmen kabul edilince İngiltere’de ruhsatsız müesseselerinin varlığını kabul ettirmek ve resmileştirmek için talepte bulunmuştur. Osmanlı Devleti durumu değerlendirmek istemiş tahkikatta bulunmuştur. Bu sürenin uzaması üzerine İngiliz Sefiri, Hariciye Nazırı Tevfik Paşa’yı ziyaret ederek müesseselerin hemen tasdik edilmesini talep etmiştir (Mutlu, 1999, S. 216). Vilayetler ile yapılan görüşmeler sonucunda 83 İngiliz müessesesi resmen tanınmıştır (BOA. A. DVNS. NZAMd. No:10 S. 28-32; 29/12/1323). Daha sonra İngiliz Sefiri 65 kalem müessesenin unutulduğunu belirterek listeye dâhil edilmesini istemiştir. 1903 yılında varlığı tanınan 149 kurumdan 115 tanesinin mektep olduğu görülmektedir. 1903 yılında Haleb’de resmen tanınan Mektepler incelendiğinde, Antakya’da Haretü’l-Verd Mahallesi’nde 1881 yılında açılmış olan İskoçya-İrlanda Ruhban Cemiyetine ait Mektebin (Dr. Martinini Mülkü) de resmen tanındığı görülmektedir (BOA. ŞD. 2744/33-01/02/1323).

İngilizler diğer Avrupa devletleri gibi Haleb bölgesinde halka yardım yaparak sempati kazanmışlardır. Yahudilerin yaptıkları yardım pek bilinmemekle birlikte en fazla yardımı sırasıyla Fransızlar, İngilizler, Amerikalılar yapmışlardır. Bu doğrultuda İngilizler yerli halka yardım etme konusunda 2. sırada yer almışlardır (Çetin, 1985, S. 322).

İngiliz eğitim faaliyetlerinin en yoğun olduğu bölge Suriye ve Lübnan olmasından dolayı Londra da Kew Garden’deki ‘Public Record Office’ yapılan araştırmalar sonucunda Suriye’deki İngiliz Mektepleri kısa sürede büyük gelişmeler göstermiştir (Haydaroğlu, 1990, S. 124).

M. Riumairden 24 Haziran 1872 tarihli yazısında Suriye ve Lübnan bölgesinde erkek sanat Mektebi için binaya sahip olduklarını kız sanat Mektebi için çalışmalarda Türk hükûmetinin güçlük çıkarmadıklarını belirtmektedir (Haydaroğlu, 2002, S. 124). Günlük hayatta lazım olan Ev Ekonomisi, İlk yardım gibi dersler İngilizlerin Mektep programlarında verilmiştir. Günlük hayatta kullanılan ev işleri, bahçıvanlık öğretildiği sırada İncil’den parçalar okunarak Protestanlık düşüncesi aşılarmaya çalışılmıştır. Bu Mekteplerde okuyan öğrenciler ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik eğitim aldıklarından gelecek yaşantılarında sahip oldukları donanımları ile bu eğitimlere güvenle bakmaya başlamışlardır. (Uçan, 2015, S. 354)

Mr. Eldridge raporuna göre 1868 Arazi Kanunnamesi ile yabancıların mal ve mülk edinmeleri yasallaşmış, İngiliz uyrukluların bu yasaya göre mal ve toprak sahibi olabilecekleri Osmanlı ile İngiliz hükûmetleri arasında 1867 tarihli protokolde belirtilmiştir (Haydaroğlu, 2002, S. 124-126). Ancak ilerleyen yazışmalarda Suriye’de bulunan İngilizlerin Osmanlı

hükûmetinden izin almadıklarını ve kendi bildikleri gibi hareket ettikleri görülmektedir (Haydaroğlu, 2002, S. 124).

Bu bağlamda İngiltere'nin 1898-1902 yılları arasında Antakya'da İngiliz Protestan İdâdi Mektebi kısmında ruhsatsız olarak eğitim verdiği görülmektedir (SNMU, 1316/1898-1899, 3. def'a S. 1016-1017). Öğrenci sayısında da artış görülmektedir (SNMU, 1319/1901-1902, 4. def'a S. 542-543).

Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı'na girmeden önce İngilizlerin Osmanlı vilayetlerinde açtığı mektep sayısı 126 tanedir. Öğrenci sayısı 10.000'dir. Bu sayı ile İngiltere, Osmanlı topraklarında en çok mektebe sahip 3. yabancı devlet olarak bilinmektedir (Büyükkarcı, 1999, S. 147). İngilizlere ait Halep'de İskoçya ve İrlanda Ruhban Cemiyetine bağlı Mekteplerin Antakya'daki Haretü'l-verd Mahallesi'nde eğitim verdikleri de bilinmektedir.

Lozan Konferansı'nda Türkiye'deki hayır, sağlık ve eğitim kurumları adına yabancı devletler ile müzakereler yapılmış ve İngiltere'yi de ilgilendiren kararlar alınmıştır. Bu müzakerelerde Türk kanunlarına aykırı hiçbir eylemde bulunmayacakları kabul edilmiştir. (Çelikel, 1993, S. 187-188). Müttefikler yeni mektep açma konusundan söz edilmediği gerekçesi ile itiraz etmişlerdir. Bu itirazlar üzerine 30 Ekim 1914 öncesindeki varlığı onaylanmış olan İngiltere, Fransa ve İtalya'ya ait eğitim kurumları tanınacak olup 24 Temmuz 1923'te fiilen var olan kurumların incelenmesine karar verilmiştir (Meray, 2001, S. 258, 260). Lozan Antlaşması'nda karara bağlanmış olan İkamet ve Adli Selahiyet Sözleşmesi'nin 20. Maddesi gereğince bu sözleşme ve mektuplardaki esasların 7 yıl yürürlükte olacağı ibaresi bulunmaktadır. 7 Yıl sonra Türk hükûmeti tarafından bu esasların kaldırılabilceği hususu ise itibar görmemiştir. Yani bu mektuplar yürürlükte olmamasına rağmen bu mekteplerin kazanılmış hakları saklı tutulmaktadır (Ergün, 1982, S. 55, 60).

4.6.10.5. Amerikan Mektepleri

Osmanlı Devleti içinde mektep açma sıralamasında yabancı devletler içinde 2. olarak anılan ve toplamda 273 mektep açan devlet Amerika'dır (Büyükkarcı, 1999, S. 147). Amerikan misyoner mektepleri 1880'li yıllara kadar daha çok Ermeni ve Musevilerin tercih ettiği mektepler olarak bilinmektedir.

Maraş ve Ayıntab çevresinde Ermeni ve Hristiyan halkı organize ederek Hristiyan mezhebine göre yetiştirmek ve İslam medeniyeti içinde gayrimüslim tebanın kültürünün yok olmasına engel olmak için "*Central Turkey College*"nin kurulmasına karar verilmiştir. 19. Yüzyıla kadar osmanlı topraklarında dini inanç ve ibadet hususunda kültürün yok olmasına sebep olacak bir baskı olsaydı bu devletlerin karşılarında muhatap olarak bulacakları bir

kitleden bahsetme imkânı bulunmazdı. İlber Ortaylı'nın Pax Ottomana olarak ifade ettiği osmanlı barışı kavramından burada bahsedip bu amacın gerçeği yansıtmayan ancak kullanmak istedikleri bir düşüncenin ürünü olduğunu ifade etmek gerekir. 1871 yılında Urfa'da Ermeni Evangelical mensupları bir kongrede buluşmuşlardır. Osmanlı'daki Amerikan kolejlerinin açılmasına bu kongrede karar vermişlerdir. Açılmasına karar verilen bu mektepler ile ilgili bağış toplama heyetleri kurulmuş olup 200 bin dolar para toplamışlardır. Osmanlı'daki gayrimüslim tebaa da bu iş için 6.400 doları bir araya getirmiştir (Tozlu, 2000, S. 107).

Amerikan mekteplerinin Haleb'de yoğunlaşması bir tesadüf değildir. Burada köklü kiliselerin varlığı ile temeller atılmıştır. Bu kiliselerin sayısı 33'e ulaşmıştır. Amerika, misyonerler yetiştirmek için ayrı bir yapı ile çeşitli vilayetlerde Mektepler açmış olup bunlardan iki tanesi Haleb'in Maraş ve Ayıntab bölgesinde bulunmaktadır. Maraş'taki ilahiyat Mektebine Ayıntab Kolejinden mezun yetenekli öğrenciler seçilerek eğitilmek üzere alınmıştır. Bu mektepte okutulan dersler; Arapça, Yunanca, Kitab-ı Mukaddes Mukaddimesi, Kitab-ı Mukaddes, Tarih, Tarih-i Kitab-ı Mukaddes, Talimat-ı Din-i Mesîhi, İlm-i İlah-i Tabii, İlm-i İlah-i Muntazam, İlm-i Edyan-ı Tevafik, Usul-i Mevaiz, İlm-i Ahlak, Kilisenin Usul-ı Teşekkül ve Nizamat-ı, Hüsn-ü Kıraat, Ruhan-ı İlahiyat Terennümü'dür (Mutlu, 1999, S. 293; BOA. Y. EE. d. 35/232-100/102-S. 11). Bu mekteplerdeki misyonerlik faaliyetlerini yürüten American Board ve Presbyterian Board cemiyetleridir. Amerikan Protestan misyonerlerin, Osmanlı ile ilgili kapsamlı bir çalışma yaptıklarını American Board teşkilatının çalışmalarından anlamaktayız.

Amerikan misyonerler özellikle Suriye ve Lübnan topraklarında etkili olmaya çalışmışlardır. 1886 yılında Beyrut'ta Suriye Protestan Kolejini kurmuşlardır. Bu mektep bugünkü Beyrut Amerikan Üniversitesidir (Şimşir, 1985, S. 93).

Board Cemiyetinin yönettiği Ayntap Koleji 1876 yılında yapılanmaya başlamış olup 1878 yılında kendi binalarında eğitime başlamışlardır. 1308 (20 Şubat 1893)'de ruhsat almışlardır (Mutlu, 2005, S. 362). 1907-1914 yıllarında yüksek eğitim kademeleri resmîleşmiş ve tarım, ticaret, eğitim, muaşeret, maden mühendisliği ve hukuk alanlarında eğitim faaliyetlerini yürütmüşlerdir. Ayıntab'da Amerika Kolejini ilave binalarının inşası için ruhsat verilmesine dair bilğimiz bulunmaktadır (BOA. BEO. 4062-304628. 26/B/1330).

Board Cemiyeti dışında 1841 yılında Osmanlı topraklarında etkili olan diğer bir Amerikan cemiyeti ise Mormon mezhebine mensuptur. Mormonlar⁶⁶ Osmanlı'da yaşayan

⁶⁶ 1903 yılındaki belgeden anlaşıldığı üzere Albert Herman adındaki Mormon Misyonerinin Liverpool Şubesi tarafından müfettiş sıfatı ile Anadolu'ya gelmesi ile teşkilatlanmanın başladığı görülmektedir.

Ermenileri hedef kitle olarak seçmişler ve Ayıntab'da mektep açmışlardır (BOA. [Y. MTV.] Yıldız Evrakı Mütenevvi Maruzat 242/43-09/01/1321).

Tablo: 96

1893 yılında Haleb'de Bulunan Protestan Mektepleri (BOA. Y. EE. d. 35/232-100/102)

Yer	Mektebin İsmi	Tarih	İdari Açıklama
Ayıntab	Amerikan Protestan Erkek Koleji	1293	1293 yılı Ruhsata sahib
	(Gece-Gündüz)		
	Amerika Protestan Kız Mektebi	1298	1298 yılı Ruhsata sahib, Bu
	(Gece-Gündüz)		Mektepten mezun olanlar
			Maraş'taki Mektepa
			gönderilmekte ya da
Maraş	Amerikan Protestan Kız	1291	Öğretmen olarak
	Yetimhanesi		atanmaktadır
	Amerikan Protestan Kız ve Erkek	1284	Kilise avlusunda kurulmuştur.
	Mektebi		
	Amerikan Protestan Mektebi	1286	
	Amerikan Protestan Erkek	1271	
	Mektebi		
	Amerikan Protestan Erkek	1296	
	Mektebi		
	Amerika Protestan İlmi İlahi	1284	Ayıntab Mektebinden gelen
	Mektebi		öğrenciler Misyoner olarak
			eğitilmişler.
	Amerika Protestan Kız Koleji	1288	Buradan mezun olanlar
			öğretmen olarak
			görevlendirilmektedir.
	Amerikan Protestan Erkek ve Kız	1284	Maraş'ta 3 tane Amerikalılara
	Mektebi		ait aynı tarihte açılmış
			Protestan Mektebi vardır.
	Amerikan Protestan Erkek ve Kız	1284	
	Mektebi		

	Amerikan Protestan Erkek ve Kız Mektebi	1284		
Maraş, Göksun Köyü	Amerikan Protestan Erkek ve Kız Mektebi	1284		
Andırın, Göksun Köyü	Amerikan Protestan Erkek Mektebi	1302		
Andırın Keban Köyü	Amerikan Protestan Erkek Mektebi	1298		
Andırın kazası	Amerikan Protestan Erkek Mektebi	1298		
Andırın Şivilk Köyü	Amerikan Protestan Erkek Mektebi	1300		
Andırın Tekçekale	Amerikan Protestan Erkek Mektebi	1298		
Zeytun	Amerikan Protestan Kız Mektebi	1288	Urfa'da 7 tane Protestan	
Zeytun, Frensi Köyü	Amerikan Protestan Erkek Mektebi	1298	Mektebi bulunmaktadır.	
Zeytun Kasabası	Amerikan Protestan Erkek Mektebi	1288		
Elbistan	Amerikan Protestan Erkek Mektebi	1298		

Yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere Maraş, Ayıntab ve Urfa da Amerikalılar Haleb bölgesinde Protestan mektepleri ile etkili olmuşlardır.

Tablo: 97

Amerikalarının Haleb Vilayetinde Ferman veya Ruhsat ile Açtıkları Mektepler (BOA. Y. A. HUS. 471/20-02/02/1322; BOA. [Y. A. RES.] Yıldız Evrakı Resmi Maruzat 122/145-26/07/1321).

Yer	Mektep İsmi	Yasal Durumu
Haleb Sandık Yolunda	Mister Kerkot Mektebi	Ruhsatlı
Haleb Kestü'l Cure Mahallesi	Amerikan İbtidaiye Mektebi	
Ayıntab	Osmanlı Merkez İbtidaiye (Amerikan İbtidaiye Mektebi)	

Ayıntab	Amerikan Kız Mektebi (Yatılı)
Ayıntab, Habik Mahallesi	Amerikan İbtidaiye Mektebi
Ayıntab, İbn-i Eyüb Mahallesi	Amerikan İbtidaiye Mektebi
Ayıntab, Kayacık Mahallesi	Amerikan İbtidaiye Mektebi
Antakya	12 Amerikan İbtidaiye Mektebi
Beylan	Amerikan İbtidaiye Mektebi
Kilis, Vaiz Mahallesi	Amerikan Erkek İbtidaiye Mektebi
Kilis, Vazi Mahallesi	Amerikan Kız İbtidaiye Mektebi
Maraş	Ruhban Mektebi

Bu Mektepler ile Amerika 1903 yılında diğer devletlere verilen hakları kendi adına da istemiştir. Osmanlı Devleti Amerikan Mekteplerinin Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin 129. Maddesinin gereğini yerine getirmek, bu Mekteplere Müslüman öğrencinin kabul etmemek, İslam mahallelerinde okul açma şartıyla haklar vermiştir (BOA. [Y. MRZ. d.] Yıldız Evrakı Maruzat Defteri 11694-22/07/1321-İrade No:7605). Amerikan hükûmeti mektepler ile ilgili isteklerini Osmanlı'ya kabul ettirmek için irade çıkarmıştır (BOA. Y. A. HUS. 477/43-06/06/1322). Bu iradede tehditkâr ifadeler kullanmıştır. Osmanlı Hükûmeti, Amerika'nın, Haleb vilayeti adına yukarıdaki listesini geciktirerekte olsa onaylamıştır.

Amerikan Sefaretinin kayıtlarına göre 400 kurumdan 279'u mekteptir. Bu mekteplerden Haleb'de bulunanlar aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo: 98

25 Şubat 1903'te Haleb'de Bulunan Amerikan Mektepleri (BOA. Y. A. RES. 122/88-07/06/1321)

Yer	Mektep
Haleb Ayıntab	Osmanlı Merkez İdâdi Mektebi Kız Mektebi Yatılı Mekteb-iİbtidaiye (3 tane)
Haleb	İbtidaiye Mektebi
Antakya	İbtidaiye Mektebi
Beylan	İbtidaiye Mektebi
Kilis	İbtidaiye Mektebi
Haçın	İbtidaiye Mektebi
Kesseb	İbtidaiye Mektebi
Bityas	İbtidaiye Mektebi

Maraş	Amerikan Kız İdâdi Mektebi
Urfa	Mektep

Yukarda bahsettiğimiz hadiseden 2 yıl geçtikten sonra Hariciye Nazırı Tevfik Paşa, Amerika'nın 10 tane daha Mektebin varlığının tasdiki için müracaat ettiklerini belirtmiştir (Y. A. RES. 140/93-14/11/1324). Bahsedilen 10 Mektep içerisinde Haleb'de Maraş Kız Koleji, Teoloji Semineri Mektebi ve Misyoner evi bulunmaktadır. Bu mektepler hakkında tahkikat yapılarak tasdik edilmiştir. (BOA. A. DVNS. NZAM. d. No:12-29/10/1327, S. 160).

1905 yılında Amerikan Mekteplerinin sayısal bilgileri incelendiğinde Haleb'de 18 mektep bulunduğu ve öğrenci sayısının 150 olduğu görülmektedir (BOA. Y. A. RES. 122/88-07/06/1321).

1907 yılında varlığı tasdik edilen 140 tane Amerikan Mekteplerinden Haleb'de bulunanlar aşağıdaki tabloda verilmektedir.

Tablo: 99

1907 Yılında Haleb Vilayetindeki Amerikalılara ait Mektepler (BOA. A. DVNS. MKTZ. d. No:30 -29/10/1329, S. 84-92)

Yer	Mektep
Ayıntab	Amerikan Merkezi Türkiye Koleji, Kız Mektebi, İbtidaiye Mektebi (3 adet), Yetimhane, Hastane ve Meskenler
Haleb Merkez	Amerikan Mektebi ve Kilisesi
Antakya	Amerikan Mektebi ve Kilisesi
Beylan	Amerikan Mektebi ve Kilise
Beyt-i Yas	Amerikan Mektebi ve Kilise
Kedşi	Amerikan Mektebi ve Kilise
Cibbin	Amerikan Mektebi ve Kilise
Keszeb	Amerikan Kız Mektebi ve Meskenler
Urfa	Amerikan Mektebi, Yetimhane, Kilise ve Meskenler

Görüldüğü gibi her geçen yıl Amerika mektep sayılarını arttırarak tasdik ettirmiştir. Haleb'de Amerikan Mektepleri sadece Maraş ve Ayıntab bölgesinde değil Urfa'da da yoğun bir eğitim faaliyeti içerisine girmişler ve yetimhane kurarak kimsesiz çocuklar üzerinde etkili olmuşlardır.

Amerikan Mekteplerinde verilen derslere dair inceleme yaptığımızda aşağıdaki tablo ile karşılaşmaktayız.

Tablo: 100

Amerikalılara ait Merkez Antep Kolejinde görülen dersler (Tozlu, 2000, S. 109)

Merkez Antep Koleji'nin sınıflara göre ders programı			
Freshmen (Birinci sınıf)	Sophomore (ikinci sınıf)	Junior (üçüncü sınıf)	Senior (kıdemli)
Klasik Ermenice	İngilizce	İngilizce	Jeoloji
İngilizce	Fransızca	Fransızca	Mineroloji
Fransızca	Ermenice	Ermenice	Pedagoji
İlkçağ Tarihi	Türkçe	Türkçe	Hristiyanlığın önemli olayları
Geometri	Astronomi	Kimya	
Botanik	Zooloji	Mekanik	Felsefe
Fizik	Trigonometri	Ahlâk	Müzik
İncil	Müzik	Mantık	Fizikî Eğitim
Din Öğretimi	Hitabet	Müzik Tez Çalışmaları	
Fizikî Eğitim	Hitabet	Fizikî Eğitim	
Hitabet	Hitabet		

Tablo: 101

1912-1913 Senesine Ait İhsa'iyat Mecmu'asına Göre Halep Maraş Türkiye Kızlar Kolejinde Öğretilen Dersler (1328-1329/1912-1913 Senesine Mahsus Maarif-i Umumiye İhsa'iyat Mecmu'ası, Levha 33, Matba'a-i Amire, S.38).

Mktbn adı	Mülâhazat
Sunûf-ı ibtidaiye dersleri muallimîni	
Ulûm-ı diniye ve fıkhiye	
Türkçe Kitâbet	
Edebiyat, mantık, felsefe	
Riyâziyât	
Ulûm-ı tabî'îye, sıhhiye, hikmiye	
Târîh ve Coğrafya	
Arabî ve Fârisî	
Fransızca	
Almanca ve İngilizce	
Ma'lûmât-ı medeniye, ahlâk, hukûk	
Dürûs-ı eşyâ	
Ma'lûmât-ı târihiye ve usûl-i defteri	
Ma'lûmât-ı sin'îye	
Fenn-i terbiye	
Resim ve hüsn-i hat	
Mûsikî (Gana)	
Terbiye-i bedeniye	

Gnl Ykn	Haleb	Maraş	Türkiye Kızlar Koleii
111	-	-	-
49	-	-	-
62	-	-	-
48	-	-	-
68	-	-	-
42	-	-	-
47	-	-	-
25	-	-	-
65	-	-	-
26	-	-	-
25	-	-	-
21	-	-	-
28	-	-	-
9	-	-	-
7	-	-	-
29	-	-	-
18	-	-	-
17	-	-	-

Dersler muallimî n arasında taksîm olunmuş t ur.

Tablo: 102

1913-1914 Yılında Amerikalılara Ait Mekteplerde Öğretilen Dersler (1329-1330/1913-1914 Senesine Mahsûs Ma'arif-i Umumiye İhsa'iyat Mecmu'ası, Levha 34, S. 69, Matba'a-i Âmire, 1336).

Ayıntab	Maraş	Maraş	Vilayet
-	-	1	İbtidaiye sınıfları muallimleri
1	-	-	Ulûm-ı diniye
3	-	1	Türkçe ve Kitâbet
1	-	-	Edebiyat, Mantık ve Felsefe
1	-	-	Riyâziyat
1	-	1	Ulûm-ı tabî' iye, sıhhiye ve hikmiye
1	-	1	Târîh ve coğrafya
1	-	1	Arabî ve Fârisî
2	-	1	Fransızca
2	-	1	Almanca ve ingilizce
1	-	1	ma'lumât-ı medeniye, ahlâkiye ve
-	-	-	Durûs-ı eşyâ
1	-	-	Ma'lumât-ı ticâriye ve usûl-i defteri
1	-	-	ma'lumât-ı sinâ' iye
1	-	-	Fenn-i terbiye
1	-	1	Resim ve hüsn-i hat
1	-	1	Gna (mûsîkî)
1	-	1	Terbiye-i bedeniye
24	11	11	Yekûn

Ermenice 1, Rumca 3

Dersler muallimeler arasında paylaştırılmıştır.

Devrin şartlarına göre oldukça çağdaş bir eğitim verilmiştir. Düşünme ve akıl temellidir. Görüldüğü gibi iki ayrı ders programında Türkçe, Ermenice, Fransızca eğitimine önem verilmiştir. İyi bir dil eğitimi ile öğrenciler yerel halkı etkilemek için iyi bir hitabete sahip olmaları adına desteklenmişlerdir. Beşerî ilimlerde donanımlı, dini hedeflerinden şaşmadan eğitime devam etmişlerdir. Amerikan misyonerleri eğitim faaliyetlerinde halk tarafından desteklenerek büyük bir taraftar kitlesi elde etmek için Arap diline önem vermişlerdir. Arapça ve Arap edebiyatının öğrenilmesi ve öğretilmesi için büyük çaba harcamışlar, bunun için ilim adamları yetiştirmişlerdir. Arap milliyetçiliğinin ortaya çıkışının zemini bu ilim ve sanat adamları ile hazırlanmıştır.

Ayrıca mesleki eğitime yönelik derslerinde verildiğini Ayıntab'da bulunan ve rüşdi ve idâdi sınıfları olan Amerikan Kolejinde madencilik, hukuk, mühendislik, muallimlik, ticaret ve ziraat derslerinin verildiğini görmekteyiz. (BOA. ŞD. 231. 1. 26/Ş/1333).

Amerikalılara ait mekteplerin Haleb'deki öğrencilerini inceleyince aşağıdaki tablolar karşımıza çıkmaktadır.

Tablo: 103

1912-1913 Senesine Ait İhsa'iyat Mecmu'asına Göre Haleb'de Bulunan Haleb Maraş Türkiye Kızlar Kolejine kaydedilen ve Mektebi Terk Eden öğrenci Sayısı (1328-1329/1912-1913 Senesine Mahsus Maarif-i Umumiye İhsa'iyat Mecmu'ası, Levha 27, Matba'a-i Amire, S.31).

Mektebin adı	Sene-i Dersiye Zarfında Mekâtib-i Tâliye-i Husûsiye'ye Kaydedilen Şâkirdân										
	Müslim		Rûm		Ermeni		Mûsevî		Milel-i Muhtelife		Yek ûn
Haleb Maraş Türkiye Kızlar Koleji	Leylî	Nehârî	Leylî	Nehârî	Leylî	Nehârî	Leylî	Nehârî	Leylî	Nehârî	
	-	3	-	-	22	91	-	-	-	-	116
Gnl. Ykn	704	948	99	888	349	735	5	223	15	113	407 9

Mektebe en çok öğrenci gönderenler Müslümanlardır. Bu durum bize Müslümanların eğitim konusunda Amerikalılardan etkilendiklerini göstermektedir.

Mektebin Adı	Sene-i Dersiye Zarfında Mekâtib-i Tâliye-i Husûsiye'yi Terkeden Şâkirdân

	Müslim		Rûm		Ermeni		Mûsevî		Milel-i Muhtelif		
Haleb Maraş											Yekûn
Türkiye											
Kızlar Koleji	Leylî	Nehârî	Leylî	Nehârî	Leylî	Nehârî	Leylî	Nehârî	Leylî	Nehârî	
	-	1	-	-	-	2	-	-	-	-	3
Gnl.Ykn	441	325	19	125	63	359	-	92	3	49	1476

Mektebin Adı	Esbâb-ı Terk					Mektebin mensûb olduğu cemaat	Mülâhazât
Haleb Maraş Türkiye Kızlar Koleji	Hastalık	Vefat	İhraç	Nakil	Esbâb-ı sâire		
	-	-	-	1	2	Amerika	-
Gnl.Ykn	98	25	61	328	784	-	-

Tablo: 104

1913-1914 Ders Yılı Haleb Amerikan Mekteplerine Kaydolan ve Mektebi Terk Eden Öğrenciler (1329-1330/1913-1914 Senesine Mahsus Ma'arif-i Umumiye İhsa'iyat Mecmu'ası, Levha 28, S. 61, Matba'a-i Amire, 1336).

Kaydedilen Öğrenci

	Müslim		Rûm		Ermeni		Musevî		Milel-i Sâ'ire		
	Leylî	Nehârî	Leylî	Nehârî	Leylî	Nehârî	Leylî	Nehârî	Leylî	Nehârî	Yekûn
Maraş merkez Ermeni İdâdisi	-	-	-	-	-	75	-	-	-	-	75

Terk eden Öğrenci	Maraş kızlar Türkiye koleji	-	4	-	-	14	40	-	-	-	-	58
	Ayıntab Amerikan koleji	1	5	-	-	38	45	-	-	2	-	91
		Müslim		Rûm		Ermeni		Musevî		Milel-i Sâ'ire		Yekûn
		Leylî	Nehârî	Leylî	Nehârî	Leylî	Nehârî	Leylî	Nehârî	Leylî	Nehârî	
Maraş kızlar merkez Ermeni İdâdisi		-	-	-	-	-	17	-	-	-	-	17
	Maraş kızlar Türkiye koleji	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	2
	Ayıntab Amerikan koleji	1	-	-	-	4	5	-	-	-	-	10
Esbâb-ı Terk												
		Hastalık		Vefat		İhrâç		Nakil		Esbâ b-1 Sâire		Mektebin mensûb olduğu cemâ'at
Maraş merkez Ermeni İdâdisi		3		-		2		12		-		Ermeni
Maraş kızlar Türkiye koleji		-		-		-		1		1		Amerkan

Ayıntab koleji	Amerikan	2	-	4	-	4	Amerikan

Tablo: 105

1912-1913 Senesine Ait İhsa'iyat Mecmu'asına Göre Haleb Maraş Türkiye Kızlar Kolejine Öğrenci Miktarları, Sınıf Taksimleri, Terfi Edenler, Sınıfta Kalanlar (1328-1329/1912-1913 Senesine Mahsus Maarif-i Umumiye İhsa'iyat Mecmu'ası, Levha 28, 29, Matba'a-i Amire, S.32, 33).

Mektebin adı	Kable'l-imtihan mekâtib-i tâliye-i husûsiyede mevcûd şâkirdân											Y k n										
	Müslim		Rûm		Ermeni		Mûsevi		Milel-i muhtelif													
Maraş Türkiye Kızlar Koleji	Lyl	Nhr	Lyl	Nhr	Lyl	Nhr	Lyl	Nhr	Lyl	Nhr	Lyl	Nhr										
Gnl Ykn	Ücrtli	Ücrtsz	Ücrtli	Ücrtsz	Ücrtli	Ücrtsz	Ücrtli	Ücrtsz	Ücrtli	Ücrtsz	Ücrtli	Ücrtsz										
586	-	-	8	-	1	-	3	-	27	-	111	-										
156	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-										
2 140	Ücrtli	Ücrtsz	Ücrtli	Ücrtsz	Ücrtli	Ücrtsz	Ücrtli	Ücrtsz	Ücrtli	Ücrtsz	Ücrtli	Ücrtsz										
455	Ücrtli	Ücrtsz	Ücrtli	Ücrtsz	Ücrtli	Ücrtsz	Ücrtli	Ücrtsz	Ücrtli	Ücrtsz	Ücrtli	Ücrtsz										
217	Ücrtli	Ücrtsz	Ücrtli	Ücrtsz	Ücrtli	Ücrtsz	Ücrtli	Ücrtsz	Ücrtli	Ücrtsz	Ücrtli	Ücrtsz										
124	Ücrtli	Ücrtsz	Ücrtli	Ücrtsz	Ücrtli	Ücrtsz	Ücrtli	Ücrtsz	Ücrtli	Ücrtsz	Ücrtli	Ücrtsz										
1 336	Ücrtli	Ücrtsz	Ücrtli	Ücrtsz	Ücrtli	Ücrtsz	Ücrtli	Ücrtsz	Ücrtli	Ücrtsz	Ücrtli	Ücrtsz										
719	Ücrtli	Ücrtsz	Ücrtli	Ücrtsz	Ücrtli	Ücrtsz	Ücrtli	Ücrtsz	Ücrtli	Ücrtsz	Ücrtli	Ücrtsz										
872	Ücrtli	Ücrtsz	Ücrtli	Ücrtsz	Ücrtli	Ücrtsz	Ücrtli	Ücrtsz	Ücrtli	Ücrtsz	Ücrtli	Ücrtsz										
144	Ücrtli	Ücrtsz	Ücrtli	Ücrtsz	Ücrtli	Ücrtsz	Ücrtli	Ücrtsz	Ücrtli	Ücrtsz	Ücrtli	Ücrtsz										
2 635	Ücrtli	Ücrtsz	Ücrtli	Ücrtsz	Ücrtli	Ücrtsz	Ücrtli	Ücrtsz	Ücrtli	Ücrtsz	Ücrtli	Ücrtsz										
596	Ücrtli	Ücrtsz	Ücrtli	Ücrtsz	Ücrtli	Ücrtsz	Ücrtli	Ücrtsz	Ücrtli	Ücrtsz	Ücrtli	Ücrtsz										
6	Ücrtli	Ücrtsz	Ücrtli	Ücrtsz	Ücrtli	Ücrtsz	Ücrtli	Ücrtsz	Ücrtli	Ücrtsz	Ücrtli	Ücrtsz										
3	Ücrtli	Ücrtsz	Ücrtli	Ücrtsz	Ücrtli	Ücrtsz	Ücrtli	Ücrtsz	Ücrtli	Ücrtsz	Ücrtli	Ücrtsz										
1 223	Ücrtli	Ücrtsz	Ücrtli	Ücrtsz	Ücrtli	Ücrtsz	Ücrtli	Ücrtsz	Ücrtli	Ücrtsz	Ücrtli	Ücrtsz										
380	Ücrtli	Ücrtsz	Ücrtli	Ücrtsz	Ücrtli	Ücrtsz	Ücrtli	Ücrtsz	Ücrtli	Ücrtsz	Ücrtli	Ücrtsz										
20	Ücrtli	Ücrtsz	Ücrtli	Ücrtsz	Ücrtli	Ücrtsz	Ücrtli	Ücrtsz	Ücrtli	Ücrtsz	Ücrtli	Ücrtsz										
11	Ücrtli	Ücrtsz	Ücrtli	Ücrtsz	Ücrtli	Ücrtsz	Ücrtli	Ücrtsz	Ücrtli	Ücrtsz	Ücrtli	Ücrtsz										
827	Ücrtli	Ücrtsz	Ücrtli	Ücrtsz	Ücrtli	Ücrtsz	Ücrtli	Ücrtsz	Ücrtli	Ücrtsz	Ücrtli	Ücrtsz										
161	Ücrtli	Ücrtsz	Ücrtli	Ücrtsz	Ücrtli	Ücrtsz	Ücrtli	Ücrtsz	Ücrtli	Ücrtsz	Ücrtli	Ücrtsz										
12 610	Ücrtli	Ücrtsz	Ücrtli	Ücrtsz	Ücrtli	Ücrtsz	Ücrtli	Ücrtsz	Ücrtli	Ücrtsz	Ücrtli	Ücrtsz										
Mekâtib-i tâliye-i husûsiyede şâkirdânın sınıfa taksîmi																						
3	1.snf	2.snf	3.snf	3	4.snf	5.snf	2	6.snf	35	7.snf	28	8.snf	17	9.snf	9	10.snf	33	11.snf	11	12.snf	150	Yekün

Gnl Ykn	868	882	1 403	1 329	1 314	1 319	1 222	990	794	410	326	181	11 038

1912-1913 Ders Yılı İmtihan Cedveli

Mektebin adı	Şahâdet-nâme Alanlar										Yekûn
	Müslim		Rûm		Ermeni		Musevi		Milel-i muhtelif		
Maraş											
Türkiye											
Kızlar	Leylî	Nehârî	Leylî	Nehârî	Leylî	Nehârî	Leylî	Nehârî	Leylî	Nehârî	
Koleji	-	-	1	-	3	7	-	-	-	-	11
Gnl Ykn	44	57	34	126	95	172	-	26	4	23	581

Mektebin adı	Terfi-i Sınıf Edenler										Yekûn
	Müslim		Rûm		Ermeni		Musevi		Milel-i muhtelif		
Maraş											
Türkiye											
Kızlar	Leylî	Nehârî	Leylî	Nehârî	Leylî	Nehârî	Leylî	Nehârî	Leylî	Nehârî	
Koleji	-	8	-	3	20	96	-	-	-	-	127
Gnl Ykn	676	2 008	216	1 426	790	2 283	8	1 086	19	388	8 899

Mektebin adı	Sınıfta Kalanlar										Yekûn
	Müslim		Rûm		Ermeni		Musevi		Milel-i muhtelif		
Haleb											
Maraş											
Türkiye	Leylî	Nehârî	Leylî	Nehârî	Leylî	Nehârî	Leylî	Nehârî	Leylî	Nehârî	

Ayıntab											
Amerikan koleji	-	7	-	-	87	96	-	-	4	-	194
Sınıflarında İbkâ Edilenler											
Maraş merkez Ermeni İdâdisi	-	-	-	-	-	18	-	-	-	-	18
Maraş merkez Türkiye koleji	-	-	-	-	-	9	-	-	-	-	9
Ayıntab Amerikan koleji	-	-	-	-	-	6	-	-	-	-	6

Tablo: 108

1912-1913 Senesine Ait İhsa'iyat Mecmu'asına Göre Haleb Maraş Türkiye Kızlar Kolejine Giden Öğrencilerin Baba Meslekleri (1328-1329/1912-1913 Senesine Mahsus Maarif-i Umumiye İhsa'iyat Mecmu'ası, Levha 30, Matba'a-i Amire, S.34).

1328-29 sene-i dersiyesinde kable'l-imtihan mekâtib-i tâliye-i husûsiyede mevcûd şâkirdân pederlerinin sıfat ve san'atı

Mektebin Adı	Ulemâ	Sınıf-ı Ruhani	Me'mûrîn	Meslek-i Fenniye erbâbı	Tüccâr	Sanatkar	Zürrâ'	Sunûf-ı Sâire	Yekûn	Mülâhazat
Haleb										
Maraş										
Türkiye Kızlar Koleji	-	16	12	4	53	42	9	14	150	-

Genl	Ykn	518	204	951	495	2847	2 411	603	2 170	10 199	,
Haleb genelinde gayrimüslim mekteplerine gönderen 10.199 kişiden Ruhban sınıfından 16, memurdan 12, fen mesleklerinden 4, tüccardan 53, sanatkârdan 42, çiftçiden 9, diğer sınıflardan da 14 kişi çocuklarını Haleb Maraş Türkiye Kızlar Kolejine göndermiştir.											

Tablo: 109

1912-1913 Senesine Ait İhsa'iyat Mecmu'asına Göre Haleb Maraş Türkiye Kızlar Kolejinin Masrafı ve Mektebin Değeri (1328-1329/1912-1913 Senesine Mahsus Maarif-i Umumiye İhsa'iyat Mecmu'ası, Levha 31, Matba'a-i Amire, S.35).

1328-29 sene-i dersiyesinde mekâtib-i tâliye-i husûsiye sarfiyâtı

Mektebin Adı	Tahsîsât-ı Seneviye			Mektep Binâsının Kıymeti	Cihet-i â'idiyeti	Târih-i Te'sîs ve Kuşâdı	Mülâhazât
	Ma'âşât	Masârîfât	Yekûn				
Haleb Maraş Türkiye Kızlar Koleji	17 500	47 900	65 400	-	-	1301	-
Genel Ykn	597738	2 936 272	7 868 377	-	-	-	-

Osmanlı topraklarındaki gayrimüslim mekteplerinde yapılan 7.868.377 masrafın 65.400'ü Haleb Maraş Kızlar Kolejine aittir. Amerikalıların kızların eğitimi için oldukça fazla eğitim yatırımı yaptıkları anlaşılmaktadır.

Tablo: 110

1912-1913 Senesine Ait İhsa'iyat Mecmu'asına Göre Haleb Maraş Türkiye Kızlar Kolejinin Muallim, Memur ve Müstahdem Maaşları (1328-1329/1912-1913 Senesine Mahsus Maarif-i Umumiye İhsa'iyat Mecmu'ası, Levha 33, Matba'a-i Amire, S.36).

1912-1913 sene-i dersiyesinde mekâtib-i husûsiyede mevcûd me'mûrîn, muallimîn ve müstahdemîn

Mekteb in Adı	Mikdâr-ı muallimîn müstahdemîn	me'mûrîn, ve	Muallimînin Sînleri	Hey'et-i idâre tedrîsiyenin ma'âşâtı	ve mülâh azat
			Ykn		
Haleb Maraş Türkiye Kızlar Koleji	Hey'et-i idare	Hey'et-i tadrîsiye	Hademe		
	8	11	3	22	3
				20-25	25-30
				30-40	40-50
				50-60	500'den dün
				500-1000	1000-1500
				1500-2000	
					Hey'e t-i idare fahri ir
Gnl Ykn	190	845	247	1287	171
				194	250
				151	71
				573	236
				69	11,16

Tablo: 111

Öğrencilerin Haleb Amerikan Mekteplerine Devam Eden Öğrencilerin Babalarının meslekleri (1329-1330/1913-1914 Senesine Mahsûs Ma'ârif-i Umuûmiye İhsâ'iyât Mecnû'ası, Levha 31, S. 66, Matba'a-i Âmire, 1336).

Mektebin ismi	Ulemâdan	Sınıf-İrûhâniden	Me'mûr	Mesâlik-i fenniye erbâbından	Tüccârdan	San'atkâr	Zürrâ'	Sınıf-ı sâ'ireden	Yekûn	Mülâhazât

Maraş											
Mekteb-i İdâdisi	-	8	4	7	33	66	8	102	228	-	
Maraş kızlar											ma'lûmât
Türkiye koleji	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	alınamamıştır
Ayntâb Amerikan koleji	-	11	10	21	49	105	8	28	232		Sene-i dersiye ibtidâsındaki mevcûda göre

Haleb’de Amerikalılara ait mekteplerde muallimlerin maaşları incelendiğinde aşağıdaki tablo karşımıza çıkmaktadır.

Tablo: 112

1913-1914 Ders Yılı Haleb Amerikan Mekteplerinin Muallim, Memur, Müstahdem Maaşları (1329-1330/1913-1914 Senesine Mahsûs Ma’ârif-i Umumiye İhsâ’iyât Mecmû’ası, Levha 32, S. 67, Matba’a-i Âmire, 1336).

Vilâyet	Me'mûrîn, mu'alimîn, müstahdemîn				Muallimîn sinleri						Hey'et-i idâre ve tedrîsiyenin ma'âşâtı				
	Hey'et-i idâre	Hey'et-i tedrîsiye	Hademe	Yekûn	20-25	25-30	30-40	40-50	50-60	500'den dîn	500-1000	1000-1500	1500-2000	2000-3000	Mülâ hazât
Maraş merkez Ermeni İdâdisi	9	11	1	21	3	2	4	-	-	10	1	-	-	-	hey'e t-i idare fahrîd ir

Maraş	Türkiye	Kızlar	8	11	3	22	5	3	3	-	-	11	-	-	-	-	hey'et-i idâre fahrîdir
Ayıntab	Amerikan	Koleji	-	24	15	39	4	2	10	5	3	10	13	1	-	-	hey'et-i idâre fahrîdir

Tablo: 113

1913-1914 Ders Yılı Masrafat Cetveli (1329-1330/1913-1914 Senesine Mahsûs Ma'ârif-i Umumiye İhsâ'iyât Mecnû'ası, Levha 35, S. 70, Matba'a-i Âmire, 1336).

Sarfiyât-ı seneviye				Mektep Binâsının Kıymeti	Me'cûr olanların icâre-i senevîsi		Cihet-i â'idiiyeti	Târih-i te'sîs ve küşâdı
Vilâyet	Ma'âşât	Masârîfât	Yekûn					
Maraş merkez Ermeni	35 200	3 500	28 700	80 000	-		Ermeni Cemâ'atine	1292
Maraş kızlar Türkiye koleji	22 000	42 100	64 100	600 000	-		Amerikan Bord Hey'etine	1297
Ayıntab Amerikan koleji	175 000	288 000	463 000	-	-		Amerikalılara	1293

Masrafat cetvelinden de anlayacağımız üzere eğitim için ayrılan bütçenin oldukça büyük olduğu görülmektedir.

Muallimlerin menşeleri incelendiğinde aşağıdaki tablo karşımıza çıkmaktadır.

Tablo: 114

1912-1913 Senesine Ait İhsa'iyat Mecmu'asına Göre Haleb Maraş Türkiye Kızlar Kolejinin Muallimlerin Menşeleri (1328-1329/1912-1913 Senesine Mahsus Maarif-i Umumiye İhsa'iyat Mecmu'ası, Levha 34, Matba'a-i Amire, S.38).

1912-1913 sene-i dersiyesinde mekâtib-i husûsiyede mevcûd muallimînin menşe'leri

Yekûn	Haleb	Mektebin adı
57	-	Mekâtib-i âliye
65	-	Mekâtib-i tâliye
32	-	Dârülmuallimîn
345	-	Mekâtib-i husûsiye-i
19	-	Mekâtib-i husûsiye-i
21	-	Alman
8	-	İsviçre
5	-	Avusturya
16	-	Fransa
6	-	İngiltere
11	-	Rusya
6	-	İtalya
9	-	Yunanistan
8	-	Amerika
36	-	Husûsi tahsil gören
114	-	Mekâtib-i sâire

Tablo: 115

1913-1914 Ders Yılı Haleb Amerikan Mekteplerinin Muallimlerin Menşesi (1329-1330/1913-1914 Senesine Mahsûs Ma'ârif-i Umuûmiye İhsâ'iyât Mecmû'ası, Levha 33, S. 68, Matba'a-i Âmire, 1336).

Ayıntab	Maraş	Maraş	Vilâyet	Memâlik-i ecnebiye mekâtibinden
1	-	-	m. âliye	
9	-	-	m. tâliye	
1	-	-	Dârülfünun	
2	11	-	Mekâtib-i husûsiye-i gayri	
-	-	11	Mekâtib-i husûsiye-i ecnebiye	
-	-	-	Almanya	
-	-	-	İsviçre	
-	-	-	Avusturya	
-	-	-	Fransa	
-	-	-	Belçika	
-	-	-	İngiltere	
-	-	-	Rusya	
-	-	-	İtalya	
7	-	-	Yunanistan	
3	-	-	Amerika	
-	-	-	Husûsi tahsil gören	
-	-	-	Mekâtib-i sâ'ire	
24	11	11	Yekûn	

Mektepte Yunanlılar ve Amerikalılar yoğunluktadır. En yüksek oran Mekteb-iTaliyededir. 29 muallimden 4'ü Mekteb-iTaliyelidir.

Amerikan Misyonerleri sadece eğitim ile değil sağlıkla da misyonerlik yapmışlardır. The Mson Memorial Hospital hastaneleri ile Hristiyanlığı yaymaya çalışmışlardır (Tevetoğlu, 1985, S. 381, 391). Halkın içinde yer edinebilmek için maddi yardımda bulunmuşlar, sağlık kurumları açmışlar, yetim çocukları sahiplenmişlerdir.

Amerikan ahalisinden olup İngiltere'ye tabi olan Reji (Tekel İdaresi) Müfettişi Neyacebez ve Amerika Mektebinden yetişmiş gençlerin Haleb'de köy köy dolaşarak halkın zihnini bulandırdıkları bilinmektedir (BOA. [DH. ŞFR.] Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemi 170/10- 07/Ts/1310).

Halkın sempatisini kazanırken resmi kayıt talepleri, inşa ruhsatları ile varlıklarını kabul ettirmeye çalışmışlardır. Bunun örneklerine bakıldığında Urfa kasabasında Mektep, eytamhane ve misyoner ikametne mahsus evin kaydının Amerika Ordu Cemiyeti adına yapıp tapusunun verilmesi talep edilmiştir (BOA. [İ. DFE.] İdare Kalemi Defter-i Hakan-i 23. 22. 22/B/1327).

Amerika Elçiliğine ait olan ruhban Mektebinin Maraş'ta inşasına dair Hariciye ve Dâhiliye Nezaretine gönderilmiş yazışmalar bulunmaktadır (BOA. BEO. 2314/173547-02/S/1322). Maraş'ta Amerikan Kız Mektebi'nin bitişiğindeki arsaya musiki eğitimine ait olmak üzere bina inşası için ruhsat verilmesi ile ilgili yazışmaların bulunması Amerika'nın Maraş bölgesinde musiki Mektebi açacak kadar iyi bir donanıma sahip olduklarını göstermektedir (BOA. BEO. 4235/317589-29/Z/1331). Maraş'taki Amerika İnas Mektebinin yakınında İngiliz Mister Mekalim adıyla kayıtlı ve Alaeddin Vakfına katılmış çarşı gerekli şartlarıyla beraber bir musiki binası inşası ve burasının Amerika Board Heyeti namına düzeltme kaydına rastlanmıştır (BOA. DH. İD. 163/33-03/M/1332). Amerikalılar, Musiki Mektebi ile sanata önem veren modern bir yapı sergilemeye çalışmışlarsa da asıl niyetlerinin ayinler ile halkı etkilemek olduğu anlaşılmaktadır.

Amerikalılar Ayıntab bölgesinde Amerikan Kolejinin imkânlarını arttırmak için binalarını arttırmaya ve genişletmeye çalışmışlardır. Ayıntab'da önce Mektep sonra müze ile kütüphaneye çevrilmek kaydı ile Amerikan Kolejine ilave olarak bina ruhsatı istemiş olmaları eğitim imkânlarını arttırmak istediklerini göstermektedir (BOA. DH. İD. 123/14-02/Z/1330). Modern Mektep kurmak adına devrin şartlarına göre ne gerekiyorsa yapmışlardır.

İngilizler Antakya bölgesinde yoğunlaşırken Protestan Mektepleri ile Amerika daha çok Ayıntab ve Maraş da faaliyet göstermişlerdir. Haleb'de Amerikalıların daha çok İdâdi ve Ali kademelerinde etkili olduklarını görmekteyiz. Haleb'de Ayıntab kasabasındaki Merkezi

Türkiye Koleji ile Amerikalılar bölgede oldukça etkili olmuşlardır (BOA. [İ. MMS.] İrade Kalemi Mesail-i Mühimme 177/5 04/Ra/1332). Maraş'taki Ermeni ve Protestan İdâdilerine baktığımızda ise öğrenci sayılarının oldukça yüksek olduğunu görmekteyiz.

Öğrenci sayılarındaki değişimler öğrencilerin mezun olduğunu göstermektedir. Ayıntab'da Amerikan kolejlerinden mezun olacaklara verilecek şahadetnamelerinin (Diplomaları) Maarif Komisyonunun resmi mührüyle onaylanarak verileceği belirtilmiştir. Bu durum bize mezuniyet işlemlerinde Maarif Müdürlüğünün onayına ihtiyaç duyduklarını göstermektedir (BOA. BEO. 2374/ 178023-10/Ca/1322). Ayıntab'da Amerikan misyonerleri tarafından idare olunan ve kolej denilen mektepten çıkan öğrencilerin mezuniyet belgelerinin onaylanması için Mekatib-i Gayr-i Müslime ve Ecnebiye Müfettişi Hacı Rakım Efendi ile görüşme yapılacağı belirtilmiştir (BOA. MF. MKT. 867/67-27/R/1323). Böylece Haleb'deki Amerikan Mekteplerinden Maarif Müdürlüğünün ve gayrimüslim müfettişlerinin onayı ile mezuniyet işlemleri gerçekleşmiştir. Amerikan Koleji Mezunlarının mezuniyet belgelerini Osmanlı maarifine onaylatmaları ile Osmanlı topraklarında görev alabilmelerini yasallaştırmışlardır.

Haleb bölgesinde stratejik yerler Amerikalıların hedefleri olmuştur. Haçın'de (Toroslar) kışlaya nazır bir mevkide Amerikalılar tarafından bir Mektep inşası maksadıyla bazı hazırlıkların bulunduğu Haleb ve Adana Fevkalade Kumandanlığından bildirilmesi oldukça dikkat çekicidir (BOA. BEO. 3287/246472-05/Ra/1326). Mektep yerlerinin seçiminde Askerî mevzilere yakın bölgelerin seçilmesi planlarının bir parçası olduğu göstermektedir. Ayıntab'da Amerikalılar ile Maraş'ta rahiplerin inşa ettikleri ev ve Mektebin altında silah ve mühimmatın bulunduğu ihbarı üzerine gizlice soruşturma yapılması ve durumun bildirilmesi istenmiştir (BOA. DH. MKT. 2072/ 9-23/Ca/1313). Ayıntab Koleji Reisi Mösyö Filor tarafından Maraş'ta oturan İngiliz Masterlı ile Amerikalı Mr. Mikalem'e gönderilen sandıkta ele geçen yanıcı ve patlayıcı maddelerden ötürü Maraş'tan uzaklaştırılmaları, bununla beraber Haleb İngiliz ve Amerikan konsoloslarının, Maraş'taki Amerikan misyonerleri adına gelen kitap ve eşyanın bulunduğu ve bu meselenin örtbas edilmeye çalışıldığını göstermektedir (BOA. DH. MKT. 323/17-25/C/1312).

Ayıntab'da yirmi bini aşkın Ermeni'nin İslam haneleri önünde, kiliselerde ve Amerikan Mekteplerinde silah talimi yaptığı, Müslüman ahalinin de korku ve dehşet içinde olmaları sebebiyle ihtiyaç duyulan askerî kuvvetler ve alınması gereken emniyet tedbirleri ile ilgili yazışmalar mevcuttur (BOA. DH. ŞFR. 183/64-24/Te/1311). Bu durum ne kadar tehlikeli olduklarını göstermektedir.

Bu Mekteplerde siyasi meselelerin de konu edildiği ve misyonerlik yapıldığının en büyük göstergesi Maraş Mektebi muallimliği unvanıyla bilinen Amerikalı Mesezlin'e ait postalarda bazı siyasi bilgilerin verildiğine ve detayına dair Maraş Telgraf ve Posta Müdür-i sabıkı Mehmed Ali Efendi'nin verdiği dilekçedir (BOA. ŞD. 3004/38-07/C/1318).

Yine aynı şekilde Maraş Amerika Mektebinde bulunan Lee'nin, Mersin'de bulunan Amerika Vapuru kumandanına Maraş vukuatı esnasında Mektebin yakıldığına ve çok büyük zarar olduğuna dair telgraf çektiği fakat bu kişinin fesatçıların ileri gelenlerinden olduğu ve vukuat gününden beri muhafazalarına özen gösterilmekte olduğu hâlde Mektep ile ikametgâhlarında kendilerini yakmaya teşebbüs ettikleri; Aksine kendilerine herhangi bir saldırıda bulunulmadığı Haleb Valisi Zihni Bey tarafından bildirilmiştir. Bu bilgiler Amerikan Mektepleri çalışanlarının da fesat çıkarmak için çabaladıklarını göstermektedir (BOA. HR. TH. 166/85-03/12/1895).

Maraş ve Ayıntab kolejlerinin öğretmenlerinden bazılarının ihtilalci komite kurmaktan tevkif edildiği, evlerinde zararlı evrak bulunduğu, bunlar hakkındaki soruşturmanın genişletileceği, Amerikan vatandaşı olanlara nasıl muamele edileceği ile ilgili bilgi verildiği bilinmektedir (BOA. HR. SYS. 2790/13-06/10/1894). Ayıntab'daki Amerikan Koleji Müdürü Kaler ve Doktoru Şiret ile Ermeni arkadaşlarının ele geçirilen mektuplarından ve bazı sanıkların ifadelerinden fesada iştirak ettiklerinin anlaşılmasından dolayı konsoloslukları vasıtasıyla mahkemeye celpleri hususunda Amerikan Konsolosluğuna verilen bilgiler bulunmaktadır (BOA. HR. SYS. 2791/35-09/03/1896).

Haleb bölgesinde, Müslüman Mektepleri yükseköğretim açmakta oldukça zorlanmış olmalarına karşın Protestanların burada rahatça yüksek Mektep açmış olmaları Protestanların hamiliğini yapan devletlerin ekonomik olarak güçlü olmalarından kaynaklanmaktadır. 1906-1907 yılında Yüksek Protestan Mektebi Maraş bölgesinde Zonbatanlı Mevkisinde eğitim vermiştir (SVH, 34. Def'a, H. 1324/1906-1907, S. 460- 469). 1908-1909 yılında ise Yüksek Protestan Mektebi Maraş bölgesinde Sarı Veli Mevkisiinde eğitim vermiştir (SVH, 35. Def'a, H. 1326/1908-1909, S. 453-461).

Maraş'ın Reşbaiye Mahallesi'nde bulunan kıraathanede Amerikan Koleji Müdürü Mösyö Godsel tarafından açılmak istenilen gece Mektebinin açılmasında bir mahzur olmadığı Haleb vilayetince bildirilmiş ise de bu gibi gece dersleri açılışında ruhsat talep edenlerin Meclis-i Kebir-i Maarife bildirilmeleri istenmiştir. (BOA. MF. İBT. 381/71-19/B/1330). Maraş'ta Amerikan Koleji Müdürü Mösyö Gazil tarafından inşa edilen gece Mektebine ruhsat verildiği bilinmektedir (BOA. DH. İD. 163/4-25/Za/1330). Gece Mekteplerinin açılması için

izin verilmesi ile Amerikalılar, Haleb'i daha çok zehirlemek istemişlerdir. Ayrıca açtıkları Mekteplerde rahat çalışmanın garantisini konsoloslukların sağladığını da şu yazışmadan görmekteyiz: Maraş'a giden Misyoner Şişmanyar'ın Mektep açmasına ve ayin icra etmesine engel olması Amerika Konsolosluğundan talep edilmiştir (BOA. BEO. 77/5738-05/Ra/1310).

Osmanlı hükûmeti'nin Haleb'de denetim kurmaya çalıştığını Maraş'ta inşasına ruhsat talep olunan Amerikan Kız Mektebinin ruhsatının hangi tarihte verildiği ve ruhsat türünün ne olduğu üzerine araştırma yapılarak gereğinin yapılmasıyla ilgili Dâhiliye Nezaretiyle yapılan yazışmalar bulunmaktadır (BOA. BEO. 252/18882-24/M/1311).

Osmanlı hükûmeti Haleb'de Amerikan misyonerlerin ruhsatsız inas Mektebi inşa ettikleri haberini aldığından, yabancıların bu gibi izinsiz inşaat yaptırmalarını önlemek için gerekli tedbirlerin alınması gerektiği belirtilmiştir (BOA. DH. MKT. 2489/123-08/S/1319). Amerika misyonerlerine ait Mektep ve hastahanelerin ilavelerine ait inşaatların ruhsatsız yapılamayacağı ve ruhsat alınıncaya kadar inşaatın tatilinin sağlanması kararı alınmıştır (BOA. DH. ŞFR. 330/101-19/T/1320). Süveydiye'de bulunan bir Mektebin Amerikan misyonerlerce idare edildiği, şimdiye kadar teftişe tabi olmadığı için ne gibi dersler okutulduğunun bilinemediği, bu Mektebin Müslüman ahaliden talebe almasının engellenmesi ve teftiş edilmesi için bir çare bulunması hakkında gerekenlerin yapılması için yazışmalar mevcuttur. (BOA. DH. ŞFR. 324/113-16/Ma/1320). Osmanlı Devleti Haleb'deki ruhsatsız Amerikan misyoner Mekteplerinin varlığını bilse de denetleme ve gerekenin yapılması konusunda yetersiz kalmıştır.

Osmanlı Devleti'ndeki Amerikan müesseselerinin varlıklarının onaylanması ve kayıtlarının yapılması, Bu müesseselerin emlak vergisi, gümrük resmi gibi vergilerden muaf tutulduklarını bilmekteyiz (BOA. DH. MUİ. 263/17-28/L/1328). Osmanlı'nın yabancı devletlerin Mekteplerinden vergi almaması mali olarak onları daha da güçlendirmiştir. Amerikalıların Mekteplerini teknolojik olarak da iyi seviyeye getirmiş olduklarını Ayıntab'daki Amerikan koleji için gelmiş olan telefon makinesi parasının Haleb vilayetince sahibine verilmiş olduğu hakkında gümrük idaresince yapılan yazışmadan anlamaktayız (BOA. Y. MTV. 115. 89. 28/Ş/1312).

Ayıntab'da miri arazi üzerine inşa edilmiş Merkezi Türkiye Kolejinin Amerikalı Doktor Komenyebir adına kayıt düzeltilmesi yapılması Osmanlı Devleti'nin bu mektepleri tanıdığını ve miri arazileri dahi yabancı kişiler adına kaydettiğini göstermektedir. (BOA. MV. 183. 28. 13/M/1332). Amerikalılara ait Urfâ'da bulunan âma ve sanat mekteplerinin resmî ruhsat kaydı bulunmaktadır (BOA. ŞD. 231/11-15/N/1333). Ermenilerin tehcir sırasında Ayıntab Amerikan

kolejine bazı eşyalarını verdikleri bilinmektedir (BOA. [TŞR. HL] Taşra Evrakı Haleb vilayeti Kalemi 6. 218. 02/A/1333).

Lozan Antlaşması'nın eğitimle ilgili en önemli yanı yabancı mektepler konusudur. Lozan'ın 40. Maddesi bu konu ile alakalıdır. Önceden yabancı mektepler için var olan serbest uygulama yine bulunmaktadır. İstedikleri gibi eğitim faaliyetlerini sürdürüp Türk tebaası ile aynı haklara sahip olmuşlardır. Mektep açma, yönetme kendilerine verilen yasal haklar resmen tescil etmiştir (Sevinç, 1975, S. 209).

4.6.11. Mekteplerdeki Ruhsat Sıkıntısı

Haleb vilayetindeki eğitim kurumları ile ilgili sayısal verileri; devlet salnameleri, Maarif nezareti salnameleri, İstatistik mecmuaları, İhsaiyat mecmualarından öğrenmekteyiz. Belirttiğimiz kaynaklar vilayetteki eğitim ile ilgili değerlendirme yapmamızı sağlamakta olup ilgili ülkelerin Haleb'deki okullarına ait kaynaklara ulaşıldıkça bu verilerin sağlanmasını yapma imkânı bulunacaktır. Gayrimüslim Mekteplerinin genel durumunu ortaya koyması açısından, istatistiksel verilerden faydalanmak suretiyle Mektep ve öğrenci sayılarındaki durum hakkında ileride bilgi verilecektir.

Gayrimüslim ve ecnebi Mektepler ile ilgili istatistik bilgilerinin akışında ciddi sıkıntıların yaşandığı Maarif nezaretinden gönderilen cetvellere bilgilerin yazılmadığı, telgraflara cevap verilmediği görülmektedir (MF. İBT. 431/59-28 C 1331). Bu durum gayrimüslim ve yabancı Mekteplerin öğrenci sayılarını bildirmeyerek faaliyetlerini gizlemeye çalıştıklarını düşündürmektedir. Bu durumun en fazla Müslüman çocukların bu okullara devamı konusunda Abdülhamid İdaresinin hassasiyetine karşı gerçekleşmiş olduğunu düşündürmektedir.

Mekatib-i Ecnebiye ve gayrimüslime müfettişiliğinden vilayet Maarif müdürlüklerine gönderilen 1892 tarihli telgrafnamede belirtildiği üzere; İstanbul başta olmak üzere diğer Osmanlı vilayetlerinde ruhsat almadan açılmış ve resmi ruhsata bağlanmamış olan gayrimüslim ve yabancı devlet Mekteplerine üç ay süre verilmiştir ([MF. MGM.] Maarif Nezareti Mekatib-i Gayr-i Müslime ve Ecnebiyye Müfettişliği 1/95-5/R/1309). Üç ay sürenin dolması ile birlikte bu süre İstanbul'daki gayrimüslim Mektepleri için üç ay daha uzatılmış ve ruhsat almayan Mekteplere, Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin 129. maddesine göre işlem yapılması kararlaştırılmıştır. Taşra vilayetlerindeki Mektepler için süre verme işi valilerin emrine bırakılmıştır (MF. MGM. 2/40; 2/62-30/H/1308). Verilen sürenin de dolması üzerine ruhsat alma konusunun tam olarak gerçekleşemediği görülmektedir. Sadareten gelen 30 Kasım 1892 tarihli tezkirede süre sınırlandırılmasına ve ruhsatsız Mekteplerin kapatılmasına gerek

olmadığı, yabancı devletlerle yapılan müzakere sonuçlarına göre hareket edileceği bildirilmiştir (MF. MGM. 3/10-14/Ca/1310). Resmi ruhsatnameler resmi ve standart olarak hazırlanıp gerekli bilgiler işlenerek Esas Defterlerine sıra ile kaydolacakları belirtilmiştir (MF. MGM. 1/90-29/Ş/1309). Maarif müdürlerinin ruhsatname sürecinde kolaylık sağlayarak acele etmeleri istenmiştir (MF. MGM. 1/90-29/Ş/1309). Ruhsat çalışmaları sırasında kilise ve mabet fermanları ile uğraşılmayacak ve Maarif Nizamnamesi'ne uygun bulunan gayrimüslim Mekteplerine ruhsat verileceği belirtilmiştir (MF. MGM. 2/62-3/S/1310).

Tanzimat dönemi ve sonrasında gayrimüslim ve yabancı Mektepler ruhsatsız olarak açılmaya devam etmiştir. Bu sebeptendir ki salname verilerinde Mekteplerin küşad ve ruhsat tarihleri farklı farklıdır. Haleb'de Mekteplerin çoğu ruhsat alma gereği dahi duymamıştır. Ruhsatsız Mekteplerin çoğunun ruhsat alma konusunda zorlandığı da bilinen bir gerçektir.

Yabancı ve gayrimüslim Mektepler önceleri ruhsat alma gereği dahi görmemişlerse de Osmanlı Devleti Mekteplerin açılmasını ve eğitime devam etmesini irade alma zorunluluğuna bağladığı için varlıklarını kendi uygun buldukları yöntemler ile kabul ettirmişlerdir. Bu yöntemlerde kimi zaman tahvil borçları kullanılmış, kimi zaman ise Osmanlı toprakları işgal edilerek Osmanlıdan irade alınmıştır. Ruhsat alan Mektepler listeler hâlinde yayınlanmıştır. Ruhsat almayan diğer Mektepler ise yeni karar yayınlanmasına ihtiyaç dahi duymadan daha önce çıkarılmış ek listeler ile varlıklarını kabul ettirmişlerdir. Bu hadislerin tamamı Osmanlı Devleti'nin güçsüz olmasından kaynaklanmaktadır. Haleb'de 56 yıl boyunca ruhsatsız eğitim vermiş Mekteplerin bulunması Osmanlı'nın bu Mektepleri iyi denetleyemediğini göstermektedir. Yukarıda bahsettiğimiz gibi hangi devlet ile nasıl bir ruhsat problemi yaşandığı ve problemin hangi devlet ile nasıl çözüldüğü ayrıntılı olarak verilmiştir.

4.6.12. Mekteplerin Denetim Problemleri

Tanzimat öncesinde tüm Osmanlı topraklarında gayrimüslimler ve yabancılar tarafından çeşitli eğitim kurumları açılmıştır (Demirel, 2019, S. 127). XIX. yüzyıl ile birlikte gayrimüslimler milli bir nitelik kazanarak kendi hedefleri için çalışmışlardır. Islahat Fermanı ile gayrimüslimlere Mektep açma hakkı verilmiş olmakla birlikte maalesef Mekteplerin denetimi ile ilgili bir yapı oluşturulmamıştır (Koçak, 1985, S. 485). Bu kanuni boşlukta tüm Osmanlı'da olduğu gibi Haleb'de de gayrimüslim Mektepleri hızla yayılmaya başlamıştır. Osmanlı Devleti Mektepleri denetim altında tutmak için yasalar çıkarsa da başarılı olamamıştır (Polat, 2006, S. 149-160).

Gayrimüslim ve yabancı mektepler kendi siyasi faaliyetlerinin alt yapısını oluşturarak Osmanlıya zarar vermeye çalışmışlardır. Osmanlı yönetimi bunu bilmesine rağmen 1869

Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'ne kadar bu mektepler ile ilgili herhangi bir çalışma yapamamıştır. 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile gayrimüslim ve yabancı Mekteplerin ruhsat almaları ve denetlenmeleri karara bağlanmışsa da ancak II. Abdülhamid döneminde uygulanabilmiştir (Demirel, 2016, S. 2163). 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile yabancı Mektepler için kullanılacak materyallerin incelemeye tabi tutulduktan sonra gümrükten geçirilmesine karar verilmiştir (Haydaroğlu, 2002, S. 183). Bu durum kontrol edilme isteğinin göstergesi olmuştur. Osmanlı eğitim sistemi içinde Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile yabancı ve gayrimüslim mekteplerinin kuralları da düzenlenmiştir (Demirel, 2016, S. 128). Yabancı ve gayrimüslim Mektepleri hususi olarak nitelendirilmiş ve açılışları için belli şartlara tabi tutulmuşlardır (Haydaroğlu, 1990, S. 28). Nizamname ile vilayetlerde maarif müdürlerine Mektepleri teftiş etme yetkisi ve sorumluluğu verilmiştir (Mahmud Cevad, 2001, S. 470). 13 Aralık 1896 tarihinde maarif müdürlerinin vazife ve sorumluluklarını içeren 61 maddeden oluşan talimatnamede müdürlerin gayrimüslim ve yabancı mektepleri yılda en az üç defa teftiş etmeleri kararlaştırılmıştır. Teftiş sırasında dikkat edilecek hususlar da ayrıntılı olarak verilmiştir (SNMU, 1316/1898-1899, S. 136-156).

Osmanlı Devleti tüm vilayetlerde olduğu gibi Haleb'de gayrimüslim mekteplerini seyahat izinleri ile de kontrol altına almaya çalışmıştır. Mürur Tezkiresi denilen seyahat izninin seyahat edecek şahıslar incelenerek verildiği bilinmektedir. Gayrimüslimler, Haleb'e giriş çıkış yapabilmek için *Mürur Tezkiresi* almaları mecburi tutulmuştur (BOA. [A. MKT. MHM.] Sadaret Mühimme Kalemi 646-35/23/05/1313). Yabancılar mürur tezkiresi alırken zorlandıklarından birbirlerine nasıl almaları gerektiğine dair yardımcı oldukları da görülmektedir. Bunun örneğini Haleb'in Zeytun kazasında mürur tezkiresi⁶⁷ almaya muvaffak olamayan ve Adana'ya gidip oradan Zeytun Ermeni Mektebi müdürü Harunyan Ohannes Efendi adına mürur tezkiresi alan Avadis Mesrobyan'ın Zeytun'a gönderdiği mektupta görmekteyiz (BOA. DH TMIK. M. – 162/13-16/ Z/1321). Osmanlı, Haleb'de mürur tezkiresiyle ilgili incelemeler yaparak gayrimüslimlere geçiş hakkı verse de gayrimüslimlerin zararlı faaliyetlerini kontrol altına alma konusunda pek başarılı olamamıştır. Haleb'de mürur tezkiresini kendi çıkarları için kullanarak Avrupa'ya kaçmış olanlar dahi bulunmaktadır (BOA. Y. EE. 104/81-28/07/1306).

Osmanlı Devleti'nde gayrimüslim ve yabancı Mektepler eğitim faaliyetlerini zararlı neşriyatlarla yürütmüşlerdir. Osmanlı Devleti zararlı yayınları ayırıp yasaklayarak kontrol

⁶⁷ Bknz. Kütükoğlu, M. (2006).; *DİA. (Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi)*., 32. cilt, İstanbul, S. 60-61.

altına alırsa gayrimüslim ve yabancı Mektepleri denetim altına alabileceğini düşünmüştür. Haleb’de zararlı yayınları ayırmak için çalışma yapmak istenmişse de yetişmiş eleman eksikliğinden başarılı olunamamıştır. Osmanlı Devleti, Haleb’de gayrimüslim mekteplerinin ibtidai kısımlarında zararlı neşriyatlarla ilgili önlem almaya çalıştığını vilayetle yaptığı yazışmalarından anlamaktayız. 1321/1903-1904 yılında Ayıntab Koleji talebesinden Ermeni Protestan Mıgırdıçyan Samuel’den ele geçirilen sakıncalı kitapların isim ve basım yerlerini belirten bir cetvel göndererek Mekteplerde okutulmasına müsaade edilmemesi adına bir yazışma da mevcuttur (BOA. MF. MKT. 748. 25-20/Ş/1321). Haleb vilayetince evrak-ı muzırta tercümesi için Ermenice ve İngilizceye vakıf bir tercüman tayini istendiği, ancak Mekteb-i Mülkiye ve Mekteb-i Sultani mezunu ve her iki dili bilen Müslüman bir kişi bulunamadığının bilinmesi zararlı neşriyatın ayırt edilmesinin önündeki en büyük engel olarak görülmektedir (BOA. MF. MKT. 286. 60. 18. R. 1313).

Maarif Nizamnamesi ile mektepler her yönüyle kontrol altına alınmaya çalışılmıştır. Hatta açılmış olan Mektepler denetim altına alınamayınca yeni açılan Mekteplerin kapatılması fikri dahi tartışılmıştır (BOA. MF. MGM. 6/54-28 Zilkade 1317). Mektep inşaatının yapılacağı arsadan, bina tamirine, yönetici ve eğitim kadrosuna, kitaplardan ders programlarına, gelir ve giderlerine kadar bilgiler istenmiştir. Ruhsat verip vermeme yönetime bırakılmıştır (Haydaroglu, 1990, S. 224). Maalesef ki Osmanlı Devleti, gayrimüslim mektepleri ve yabancıların eğitim faaliyetlerini denetleme ve misyonerlik faaliyetlerini engellemede yetersiz kalmıştır

Osmanlı Devleti misyonerliğe karşı ülkeyi korumak adına gayrimüslim ve yabancı Mektepleri denetlemesi ve aldığı önlemlere karşı FCS raporlarında;

‘Gayrimüslim çocuklarının eğitimi kısıkanan Türk yönetimi endişe ile çalışmalarımıza sınırlandırmalar getiriyor, zamanın birçoğu düşmanca gayretleri önlemek için harcanıyor’ gibi ifadelerle rastlanmaktadır. Bu ifadelerle Avrupa’nın gözünde Osmanlı’nın almaya çalıştığı önlemleri nasıl değerlendirildiğini görmemizi sağlamaktadır (Uçan, 2015, S. 308).

4.6.13. Haleb’de Yabancılar Ait Yetimhaneler ve Misyonerlik Faaliyetleri

Yabancı devletler yetim çocukların eğitimlerini üstlenerek halkın gözünde yardımsever bir rol oynamışlardır. Ancak asıl niyetleri çaresiz olan bu çocukları eğitim adı altında her istediklerini yaptırarak Osmanlı’ya karşı çıkarları doğrultusunda kullanmaktır.

Almanlar Haleb bölgesinde yetim çocukların eğitimi için kurumlar açmışlardır. Almanlar *Şarkta Hristiyan Şevki İçin Alman Yardım Birliği* misyoner cemiyeti Maraş’ın bir semti olan Kümbette bir tesis kurarak çalışmalarına başlamıştır. Bu cemiyet 1898’de erkek

çocuklar için Divanlı Mahallesi'nde bir eytamhane inşa ettirmiştir. Pasör Brunnemann'ın müdürlüğünü yaptığı bu eytamhanenin ismini *Barış Evi* manasına gelen *Beitshalom* koymuşlardır.

Almanlar, halkın sempatisini kazanmak adına Alman yetimhanelerinin fiziki şartlarını geliştirmişlerdir. Bunun için Maraş Alman Eytamhanesi (Yetimhane) Müdürü Pastör Brunnemann, Maraş'ın Divanlı Mahallesi'nde Alman vatandaşların Beitshalom Erkek Eytamhanesine dâhil edilmek üzere Mektep kurabilmeleri için 1 Aralık 1908'de dilekçe yazmış olduğu görülmektedir. 1898-1899 yıllarında 5.500 kuruş değeri olan bostan bu tarihten itibaren eytamhaneye dönüştürülmüştür. 1909 yılı itibari ile 8.900 kuruş değere ulaşan eytamhane Alman Devleti tebaası Pastör Brunnman'ın adına kayıtlı olarak eğitim vermiştir (Doğan, 2014, S477).

Sadece din adamları değil Alman subaylarının da Haleb'de yetim çocukların eğitimi üzerinde rol oynadıklarını görmekteyiz. Stanley E. Kerr, 1919 yılında Yakındoğu Yardım Heyetinde gönüllü olarak bulunmuş bir Amerikan subayıdır. İlk görev yeri Haleb'dir. Buradaki yetim çocukları toplamıştır. Fransızların terk ettiği Ermeni çocuklarına yardım etmiştir. 1922 yılına kadar burada kalıp daha sonra Beyrut'a gönderilmiştir. Görüldüğü gibi Haleb'de kimsesiz çocuklar Almanların hedef kitlesi olarak seçilmiştir. *Hilfsbund Cemiyeti* adına finansı sağlanan Haleb Alman Eytamhanesinde 1916 yılında 8 öğretmen ve müstahdemin tamamının Ermeni olduğu görülmektedir. Ermeniler birçok devlete ait yabancı mekteplerde istihdam edildikleri gibi Haleb bölgesinde Alman Eytamhanesinde de hizmet etmişlerdir (Kerr, 1973. S. 24). Ermeni Eytamhanesinde kimsesiz 25 erkek öğrenciye eğitim verilmiştir (SVH, 32. Def'a, H. 1322/1904-1905, S. 238).

Maraş Alman Eytamhanesi rüşdi ve İdâdi düzeyinde eğitim vermiş ve kız kısmı 1911 yılında Honbetanlı Mahallesi'ne nakledilmiştir (BOA. DH. İD. 117/33-04/04/1329). Stanley E. Kerr'e göre 1920 yılı ve sonrasında Haleb'deki Alman yetimhaneleri Amerikalıların yönetimine bırakılmıştır (Doğan, 2014, S. 445).

Sadece Almanlar değil Fransızlarında Haleb'de kimsesiz çocuklar üzerinde politika güttüklerini görmekteyiz. Fransızlar 1912 yılında ise Lazkiye Rum Metropolit ve Ermeni Murahhası Haleb'deki kimsesiz çocukların eğitimlerini üstlenerek Osmanlı Devleti'ne karşı zehirlemişlerdir (BOA. DH. İD. 117. 72. 25 Mayıs 1328 (7 Haziran 1912)).

Kimsesiz çocuklar üzerinde Almanlar ve Fransızlar dışında Haleb'de politika güden devletlerden biri İngilizlerdir. İngilizlere ait Maraş'ta bir tane yetimhane açılmıştır (BOA. MV. 112/87-21/12/1323). Maraş Zonbatanlı'da Miss Ağens Salmond adlı bayanın kurduğu

Yetimhanenin (Bu yetimhane 5 evden oluşmuş) resmen 1903 yılında tanındığı görülmektedir (BOA. ŞD. 2744/33-01/02/1323). Haleb'in en stratejik yerlerinden biri olan Zonbatanlı mevkiinde gayrimüslimlere ait yüksek Mekteplerin yanı sıra İngilizlere ait eytamhane ile kimsesiz gençler fikren zehirlenmiştir.

Amerikalıların kimsesiz çocuklar üzerinde büyük çaba gösterdiklerini görmekteyiz. Bu durumu 1898'de Anadolu'da Amerikan Board Cemiyeti'nin 4000 civarında yetim çocuğa bakmalarından anlamaktayız (The Missionary Herald, 1898, S. 204). Amerikalılar, Haleb'de kimsesiz çocuklar üzerinde en etkili olan devlettir. Maraş'ta Amerikan misyonerlerine ait İlahiyat Mektebi bünyesinde bir Eytamhane⁶⁸ bulunmaktadır (BOA. BEO. 4302/322580-05/09/1332). Maraş'ta bulunan bu eytamhane 1920 yılında Amerikalıların yönetimine geçmiş ve Amerikan Kızılhaç hemşiresi olan Frances Buckley tarafından yönetilmiştir. 400 öğrencisi olan bu eytamhane Almanlardan Amerikalılara geçmiş olan ve her türlü donanıma sahip bir eğitim kurumudur. Dokumacılık, ayakkabıcılık gibi mesleki eğitimler de verilmiştir (Günay, 2006, Sayı:64-65-66).

Amerikalıların Haleb dışında açtıkları yetimhanelerden biri de Urfa'da bulunmaktadır. Urfa'daki Amerikan Mektebi ve Eytamhanesi ile ilgili detaylı bilgiler Amerikan Board Cemiyetinde bulunmaktadır (BOA. BEO. 3642/273096-13/N/1327). Urfa'da Amerika tebaasından Matmazel Şalk sorumluluğundaki eytamhanenin American Board Cemiyeti adına kaydı bulunmaktadır (BOA. BEO. 3629. 272134. 19/Ş/1327).

Haleb'de Amerikalılara ait eytamhanelerin ihtiyaçlarının yurt dışından karşılandığı ve bu malzemelerin İskenderun Gümrük İdaresinden geçirilmesi için Hariciye Nezaretinden izin alındığı görülmektedir. Amerikan konsololuğu vasıtasıyla Amerikan misyonerleri tarafından yapılan müracaatta Antep'te bulunan Eytam Mektebiyle Eytamhane Sanayi Mektebi için altı sandık mendil, elvan-ı harir ve bıçkı makinesi ve aletlerinin gümrük vergisinden muaf olarak geçirilmesi talep edildiği görülmektedir (BOA. BEO. 2758/206842-17/Z/1323). Böylece eytamhaneler için gerekli malzemeler yurt dışından gümrük vergi ödenmeden getirilmiştir. Bu durumda bu kurumların faaliyetleri sadece eğitimsel değil aynı zamanda mali olarak da Osmanlı Devleti'ni yıpranmıştır.

4.6.14. Yabancı Mekteplerin Etkileri ve Odak Noktaları

Yabancı Mektepler Osmanlı'yı üç konuda etkilemişlerdir. Bunlardan birincisi din konusudur. Müslüman halkı din değiştirmek için etki altına almışlardır. Bursa Amerikan

⁶⁸ Yetim Yurtları Bknz. DOĞAN, A. (2014) Osmanlı Devleti'nde Alman Kültürel Yayılmcılığı Maraş Örneği . *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 13(2)(S. 437-462).

Kolejinde 3 kız öğrencinin din değiştirmesi buna bir örnek olarak gösterilir. İkincisi milletlerin Osmanlı'dan kopması konusunda yaptıkları ortam hazırlamadır. Maddi ve manevi yardımlar ile beslenen Osmanlılık bağından koparılan bu milletlerde bağımsızlık fikri gelişmeye başlamış ve Osmanlıdan kopmaya başlamışlardır. 1850'lere kadar Tebaa-i Sadıka sıfatını taşıyan Ermeniler'in 1870'lerden sonra isyan edecek noktaya gelmişlerdir. Haleb bölgesinde Arap milliyetçiliğine destek olmaları da bu yöndeki hedeflerini göstermektedir. Üçüncüsü ise eğitim konusundadır. Donanımlı ve modern yapılarıyla Osmanlı eğitiminin modernleşmesinde etkili olmuşlardır. (Haydaroglu, 2006, S. 220).

Yabancı mekteplerin odak noktaları siyasi faaliyetlerdir. Osmanlı Devleti'nde siyasi olarak etkili olabilmek için Mektepleri araç olarak kullanmışlardır. Osmanlı'nın zayıfladığı dönemde yoğun faaliyet göstermişlerdir. Ortaya çıkardıkları sorunlar günümüzde de devam etmektedir.

Gayrimüslim ve yabancı Mektepler, eğitim kurumu olmalarının yanı sıra siyasi mücadelenin de altyapısını oluşturmuşlardır. Bugün Orta Doğu'da Avrupa yanlısı rejimlerin oluşmasının tohumları bu Mekteplerle atılmıştır. Gayrimüslim ve yabancı Mekteplerle Hristiyanlık arasında derin bağlar bulunmaktadır. Öğrencilerin ilgisini yüksek tutmak için spor ve jimnastik gibi dersler müfredata konulmuştur. Orta Doğu insanı bu dersler ile futbol, tenis, voleybol vb. sporlarla tanışmıştır. Eğitimin bir parçası olan sporu ön yargıları yok edip Hristiyanlaştırmanın metodu olarak görmüşlerdir (Uçan, 2015, S. 353). Mekteplerin eğitim müfredatlarında spor faaliyetlerinin yer aldığı ve profesyonel spor kulüplerinin faaliyete geçmeleri için çaba sarf edilmiştir (Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı'da Spor, 2018, S. 8).

Gayrimüslim ve yabancı Mekteplerde eğitim müfredatları salt bilgi ile donatılmamış olup oyunlara, hobilere dayanarak öğrenciyi aktif kılan, öğrencinin yeteneklerini keşfetmesini sağlayan eğlenceli bir sistem üzerine temellendirilmiştir. Modern eğitim yapısını sadece müfredatlar ile değil müze, kütüphane, matbaa, okuma salonları gibi imkânları öğrencilere sunarak rağbet etmelerini sağlamışlardır.

Gayrimüslimler ve yabancılar bu Mekteplere talebin artmasını sağlayarak insanların kalbini Hristiyanlığa ısındırmaya çalışmışlardır (Uçan, 2015, S. 331). Özellikle Noel'de hediyeler vermeyi gelenekselleştirmişlerdir. Bu durum Hristiyanlığa sempati kazandırmanın başka bir boyutu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Günümüzde aileyi ve öğrenciyi daha iyi tanıyabilmek için gerçekleşen ev ziyaretleri, Osmanlı Devleti'nde yabancı ve gayrimüslim mektepleri tarafından aileleri etki altında tutmak için gerçekleştirilmiştir.

Gayrimüslim ve yabancı mekteplerinde engelli öğrencilere yönelik eğitimler verilmiştir. Bununla öğrencilere görünürde kendilerinin önemsendikleri hissettirmiştir. Ancak gerçek niyetlerinin engelli birey ve ailelerinin Hristiyanlığa karşı kalplerinin ısınmasını sağlamak olduğu anlaşılmıştır. Bu amaç için özel olarak İncil basıldığı dahi görülmektedir. Bu çabaya karşılık Osmanlı Devleti'nde Müslüman âma ve dilsiz mekteplerinin ancak XIX. yy. sonlarına doğru kurulabilmiştir (Demirel, 2018, S. 15).

Gayrimüslim ve yabancı Mektepler sadece eğitimde değil sosyal yapıda da etkili olmuşlardır. Bu Mekteplerdeki öğrencilerin modern kıyafetler giymiş oldukları hatta modayı Haleb'e taşıdıkları dahi görülmektedir.

İnsan hayatının en hassas olduğu ve kalıcı izler bıraktığı eğitim hayatı olan dönemde, bu Mekteplerde okuyan öğrenciler yoğun Hristiyanlık etkisine maruz kalmışlardır. Bu Mekteplerdeki zeki çocukların duyguları ve inançları kullanılarak Osmanlı'yı siyasi, kültürel ve ekonomik olarak sömürmeye çalışmışlardır.

Osmanlı Devleti adına büyük kayıp olarak nitelendireceğimiz Orta Doğu'nun bugünkü yapısını misyoner Mekteplerinden mezun olan kişiler tarafından belirlendiği bilinen bir gerçektir.

4.7. Haleb'de Yükseköğretim Denemeleri ve Yenileşme Döneminde Kültürel Faaliyetler

4.7.1 Hukuk ve Tıbbiye Mektebi

Haleb Maarif Müdürünün 1905'te Maarif Nezaretine gönderdiği yazıda Hukuk Mektebinin açılması için karar çıkmış Mektebin öğretmen kadrosu dahi büyük ölçüde belirlenmiştir. Sultan II. Abdülhamid'in iradesi ile açılmasına karar verilen hukuk Mektebinin ilk senesi için derslere seçilen muallimlerin isim listesi de belirlenmiştir (BOA, MF. MKT, 1034/61. 11 Ocak 1908).

Haleb'de açılması planlanan Hukuk Mektebi'nde verilecek Usul-ı Muhakemat-ı Cezaiye ve Hukukiye ile Ticaret-i Berriye ve Bahriye Kanunları ve Hukuk-ı Düvel derslerinin Haleb dava vekili ve yine Mekteb-iHukuktan Aliyyülâla derecede mezun olmuş olan Yusuf Ziya Bey talip olmuştur. Bunun için şهادetname örneğini maarif nezaretine iletmiştir. Maarif Müdürünün de görüşü Yusuf Ziya Beyin hukuk bilgisinin yararlı olacağı yönündedir. Bütün bu hazırlıklara karşılık Hukuk Mektebi Haleb'de değil Bağdat'ta açılmıştır (BOA. BEO. 4031/302325- 07 /CA /1330).

Hukuk mektebi için bina ve muallimlerle ilgili çalışmalar yapılırken Dürizilere önlem amaçlı ve Bağdat valisinin talebi üzerine Hukuk Mektebi Bağdat'a nakledilmiştir. Bu nakilde

Hıttı-i Irakiye-i Islahiye Reisi Nazım Paşa'nın da etkisinin olduğu bilinmektedir. Bu durum Haleb adına kazanılmış bir hak olarak görülmektedir (Taşer, 2015, S. 22). Haleb'de hukuk eğitimi almak isteyen öğrencilerin Bağdat'a gitmesi büyük kayıp olarak değerlendirilmiştir. Bu sebepten Haleb bölgesinde yabancı ve gayrimüslim mektep sayılarında ciddi bir artış yaşanmıştır. Misyonerlerin faaliyetleri ile Ayıntab'taki Amerikan Kolejinde hukuk derslerini içerecek bir kısım dersler de ilave edilmiştir.

Haleb Maarif Müdürlüğü, nazırlıktan Haleb'in demiryolu ulaşım güzergâhı üzerinde olmasına rağmen öğrencilerin Bağdat'ta yönlendirilmesi ile daha çok masrafa ihtiyaç duyulacağı bildirilmiş olup Hukuk Mektebinin ilk sınıfı için gereken ödeneğin 1910-1911 yılı bütçesine aktararak açılması için talep edilmiştir. Bağdat Hukuk Mektebinin nakli uzun bir süre tartışılmıştır. Haleb'de açılmasının zaruri olduğu vurgulanarak tekrar bir girişimde bulunulmuştur. Ancak Haleb vilayetine gönderilen cevabta daha önce Bağdat'ta açıldığı hatırlatılır. Tedrisat-ı İptidaiye ve Taliyeye ait sınıfların açılması vurgulanmış olup Haleb'de Hukuk Mektebine ihtiyaç duyulmadığı ve gerekli ödeneğin olmadığı ifade edilmiştir (BOA. DH. İD. 26/74- 12/05/1330). Haleb vilayetinde Hukuk Mektebi açılmış olsaydı bu bölgedeki öğrencilerin daha farklı bir eğitimden geçmiş olacakları da düşünülmektedir.

Haleb'de Mektebi Tıbbiye'nin de açılması konusu gündeme gelmiştir (BOA. BEO.2010/150730- 01 Z 1320). Ancak daha sonra Mekteb-i Tıbbiye'nin Şam'da açılmasına karar verilmiştir (BOA. BEO.2074/155521-25/S/13).

4.8. Yenileşme Döneminde Haleb Vilayetinde Kültürel Faaliyetler

4.8.1. Kütüphaneler

Osmanlı'nın kuruluş döneminde kütüphaneler genellikle sınırlı koleksiyona sahip olmuşlardır. Kütüphanedeki eserlerin çoğu Arapça olup genellikle ilmiye sınıfı tarafından kullanılmıştır (Alp, 2003, S.7).

Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethi ile Bizans'a ait kitaplar Osmanlı kütüphanelerinde yer almıştır. Yükseliş döneminde vakıf kütüphaneleri medreslerin parçası olarak hizmet vermiştir. XVI. Yüzyılda Osmanlı vilayetlerine kütüphaneler yayılmaya başlamıştır (Erünsal, 2015, S. 196). Osmanlı'daki ilk kütüphanecilik Fazıl Ahmed Paşa ile başlamıştır. Fazıl Ahmed Paşa kitaplar gerekli ise kütüphaneden çıkarılıp faydalanılabileceğini ilk kez belirtmiştir (Ergin, 1977, S. 245-246).

Sultan I. Mahmud ve I. Abdülhamid kütüphanelerin yayılması için çaba sarf etmiştir (Erünsal, 2015, S. 196). Tanzimat Dönemi'nde kütüphane oluşturma çabası eski usul ile devam

ettirilmiştir. II. Mahmud Devri'nde yeni sistem oluşturulmak istense de mali imkânlar el vermemiştir (Erünsal, 2015, S. 196).

1869 Nizamnamesi eğitim sisteminin yanı sıra kütüphanecilik sistemi ile ilgili değişimlerin dönüm noktasını teşkil etmiştir. Nezaretin İdare Dairesi Osmanlı'daki bütün kütüphane, matbaa ve müze işlerine bakmakla görevlendirilmiştir (Çadırcı, 2013, S. 287-288). Kütüphaneler halka karşı sorumlu eğitim kurumlarının unsuru olarak görülmüştür (Türkmen, 1999, S. 651).

1894-1895 yılı istatistiğinde vilayetlerde 276, İstanbul'da 47 kütüphane bulunmaktadır (MUNİ, 1310, S.5, 24-25,57-58).

Halep kütüphaneleri camii ve medreselere aittir. Halep kütüphaneleri aşağıdadır.

Tablo: 116

Halep Modernleşme Dönemi'nde Kütüphaneler (SNMU, 1316, 3.def'a S. 1018-1019-1020-1021; SNMU, 1319, 4.def'a S. 546-547-548-549; SNMU, 1321, 6.def'a S. 468-969).

Kütüphaneler									
Livâ	Kaza	Kütüphanenin İsmi	Mahalli	Bânîsi	1316 yılı Aded-i kütüb	1319 yılı Aded-i kütüb	1321 yılı Aded-i kütüb	Târih-i Te'sisi	
		Ahmediye	Cülûm-ı Kübrâ mh.	Tâhâ-zâde Ahmed Efendi	1467	1467	1467	1165	
		Câmi-i Kebîr	Sevikte Hanım mh.	Hacı Mahmud Efendi	807	807	807	1305	
		Mevleviye	Bâbe'l-cenîn mh.	Meçhûl	227	228	227	Meçhûl	
Haleb	Haleb	Bahâ'îye	Sevikte Ali mh.	Bahâ'eddin Efendi	70	70	70	1262	

	Osmaniye	Ferakra mh.	Osman Paşa	1242	1243	1242	1142
	Karnahiye	Ferakra mh.	Meçhûl	21	21	21	Meçhûl
	İsmailiye	Ferakra mh.	İsmail Paşa	51	51	51	1255
	Vakfiye	Şu'ûr-ı Kadîm'de	Şeyh Yemânî	120	120	120	1300
Cisr-i Şuğûr	Şeyh Abdurahman	Darbiye'de	Şeyh Abdurahman	50	50	50	1303
Bâb	Şehâbiye	Şimâliye mh.	Hacı Bekûr Şehâb	77	-	77	Meçhûl
	Keyâlîzâde	Keyâlî mh.	Keyâlîzâde	350	350	350	Kadîm
	Mertinizâde	Mertinizâde mh.	Mertinizâde	350	350	350	Kadîm
	Müftî Efendi	Fetvâhâne'de	Ayaşzâde	600	600	600	Kadîm
	Fenerîzâde	Fenerizâde mh.	Yusuf Efendi	1200	1200	1200	Kadîm
	Cevherîzâde	Cevherî mh.	Cevherîzâde	300	300	300	Kadîm
İdlib	Şeyh Abdülfettâh	Cuhâzâde mh.	Şeyh Abdülfettah	300	300	300	Kadîm

Haleb	Kilis	Aşağı Medrese	Nureddin'de	Hüseyin Ağa	449	500	-	Meçhûl 1313
	Kilis	Mevlevîhâne	Tekye'de	Şeyh Dede	201	350	250	

Yukarıdaki tabloda 1316/1898-1899, 1319/1901-1902, 1321/1903-1904 yıllarında Haleb'de bulunan kütüphaneler ve kitab sayıları verilmiştir. 1316'da Haleb kütüphanelerinde 11.312 adet kitab mevcuttur. Maraş, Urfa, İdlîb, Cîsr-i Şuğur, Bab gibi Halebe bağlı kütüphanelerin oldukça eski olduğu ve kütüphanelerdeki eserlerin sayısı itibari ile küçük değişimler yaşadığı görülmektedir.

Haleb'de medrese ve vakıflar dışında şahıslara ait kütüphaneler de bulunmakatadır. Bu kütüphanelerin sayısı ve eserleri de oldukça azdır.

1326 (1908-1909) Haleb kütüphanelerinde bulunan kitab sayısı aşağıda verilmiştir (SVH, 35. Def'a, H.1326/1908-1909, S. 222, 397).

Cilt

1467 Ahmediye Medresesi'ndeki kütüphane

1242 Osmaniye Camii kütüphanesi

1228 Mevlevihane Kütüphanesi

807 Cami-i kebir-i Emevî Kütüphanesi

70 Bahaiye Medresesi Kütüphanesi

51 İsmailiye Medresesi Kütüphanesi

21 Karnasiye Medresesi kütüphanesi

4886 Toplam

Şehirde mevcut özel kütüphaneler bu sayıya dahil değildir.

Urfa Sancağı Kütüphaneleri

Rıdvaniye kütüphanesi 700 cilt

İhlasiye Kütüphanesi 540 cilt

Rahimiye Kütüphanesi 390 cilt

Kutbeddin Kütüphanesi 330 cilt

Süleymaniye Kütüphanesi 310 cilt

İbrahimiye Kütüphanesi	300 cilt
Sâkibiye Kütüphanesi	190 cilt
Halilurrahman Kütüphanesi	150 cilt
Haydariye Kütüphanesi	60 cilt
Şa'bâniye Kütüphanesi	40 cilt
Yekün	3010 cilt'tir.

İttihat ve Terakki Dönemi'nde kütüphaneler ile ilgili gelişmeler yaşanmıştır. 1910 yılında Kütüphane müfettişliği Meclis-i Kebir altında kurulmuştur. Bu yapı 1912'de ayrılıp 1924'te Evkaf nezaretine bağlanmıştır (Alp, 2003, S.18-19). Kütüphanelerin denetlenme işi kurumsal bir yapıya dönüşmüştür. Haleb kütüphanelerinden en çok yararlananlar muallim ve öğrenciler olmuştur.

Haleb kütüphaneleri oldukça zengindir. Ancak savaş döneminde kütüphaneler büyük zarar görmüştür.

4.8.2. Matbalar

Matbaa kelimesi sözlükte kitab basılan yerdir (Şemseddin Sami, 2015, S. 1362). Matbaacılık işi ilk gayrimüslimler tarafından kullanılmıştır (Beydilli, 1995, S. 106).

Osmanlı Devleti'nde matbaa ilk olarak Lale Devri'nde İbrahim Mütteferika (1719) tarafından kullanılmaya başlanmıştır. Dini kitapların dışında da kitapların basımına izin verilmiştir (Davulcu; Kıpçak. 2016, S. 253). III. Selim devrinde ilk devlet matbaası açılmıştır (Davulcu; Kıpçak. 2016, S. 256-257). Ancak mali sebeplerden dolayı istenilen düzeyde gelişmemiştir (Berkes, 2002. S. 63). 19. Yüzyılda vilayetlerdeki matbaa sayısı artmıştır (Beydilli, 2003, S. 109). 1831 'de çıkarılan ilk gazete Takvim-i Vekayi'dir. 1841'de ilk yarı resmî gazete Ceride-i Havadis, 1860'ta ilk özel gazete Tercüman-ı Ahval ve 1849'da Vakay-ı Tıbbiye adlı ilk dergi çıkarılmıştır. Mekteplerin açılması ile derslerde kullanılacak eserler artmıştır. Bu sebepten matbaaya daha çok önem verilmiştir (Davulcu; Kıpçak. 2016, S. 256-257). 1864 Vilayet Nizamnamesi'nde belirtilen kırtasiye malzemelerin karşılanması için matbaaların vilayetlerde açılmasına karar verilmiştir (Nuhoğlu, 2002, S. 929).

Matbaalar, Vilâyet Salnâmeleri ve yerel vilâyet gazetelerinin basılması vazifesini de üstlenmişlerdir. XIX. yüzyıldaki kültürel gelişmelere bağlı olarak matbaa sayısı artmıştır. Bu iş artışı merkeze uzak yerlerde kitab basımı için yeni matbaaların açılmasına vesile olmuştur.

Haleb Vilayet Matbaası Hükümet Konağı'nda 1284-1867/1868 yılında kurulmuştur. Taş ve hurafat basım çeşidi kullanılmıştır. Bu matbaanın resmi dili Türkçedir.

Tablo: 117

Haleb vilayetindeki Matbaalar (SNMU, 1316, Def'a 3. S. 1020-1021; SNMU, 1319, 4.def'a, S. 548-549).

Matbaalar

Livâ	Kaza	Matba'anın İsmi	Mahalli	Sâhib-i İmtiyâzı	Nev'î	Hangi Lisanlard a Kitâb Tab' Ettiği	Târih-i Küşâdı
		Vilâyet Matba'ası	Hükûmet Konağında	Resmî	Taş ve hurûfât	Türkçe	1248
Haleb	Haleb	Marûnî	Salîbe mh.	Hoca Na'ûm ibn-i İlyâs Hakim	Hurûfât	Türkçe	1246
		Dâvudiye	Bahîtâ mh.	Haham Şa'bânî	Hurûfât	İbrânice	1311

Aynı yıl şehirde daha önce açılmış şahsa ait iki matbaa daha vardır. Marunî ve Davudiye Matbaasıdır. Marunî Matbaası Salibiye Mahallesinde kurulmuş 1246-1830/1831 'de açılmıştır. Dili Türkçe olup Hurafat tekniği kullanılmış ve sahibi İbn-i İlyasdır. Davudiye Matbaası Bahtiyar Mahallesinde Haham Şaban tarafından kurulmuştur. Bu matbaanın dili İbranice olup hurafat tekniği kullanılmıştır

Haleb Vilayet Matbaası Personel Cedveli (SVH, 13.Def'a H.1300/1882-1883, S.59).

Müdür: İbrahim Fahim Efendi

Gazete muharriri: Arifî Bey

Gazete Mütercimi: Naci Efendi

Hurufat:

Baş mürettip ve sandık emini: Nuri Efendi

İkinci mürettip : Mehmed Vahid Efendi

Üçüncü mürettip : Abdürrezzak Efendi

Makineci : Mihail Efendi

Muvazzi' : Hakkı Efendi

Litoğrafya : -

Memur: : Mihail Efendi

Hattat ve hesap katibi: Yusuf Efendi

Litoğrafya muavini : Habib Efendi

Litoğraf : Vahid Efendi

Merdaneci : İlyas Efendi'dir.

Tablo: 118

1317/1898-1899 Yılı Matbaa personel cedveli (SVH,27. Def'a, H.1317/1898-1899, S. 126-129).

Nazır: Mektûbi-i vilâyet

Müdür ve litoğrafya memuru: Cebrail Efendi

Ser-muharrir ve hesap memuru: Mehmed Esat Efendi

Muharrir: Abdullah Zâhid Efendi

Mütercim: Şeyh Kâmil Efendi

Hattat: Şekîp Efendi

Sandık emini: Yusuf Efendi

Mürettip-hânesi: -

Ser-mürettip: Basil Kamil Efendi

Mürettip: Mahmud Vahid Efendi

Mürettip: Mahmud Hilmi Efendi

Mürettip: Mehmed Hayr Efendi

Mürettip: Abdülkadir Lütî Efendi

Fransızca mürettibi: Azer Ehayim Efendi

Mürettip mülâzımı: Selim Efendi

Mürettip mülâzımı: Corci Efendi

Destgâhcılar ve muvazzi'ler:

Litoğrafya makine ustası: Mişel Efendi

Refiki: Bekri Ağa

Hurûfât makinecisi: Mihail Efendi

Refiki: Abud Efendi

Muvazzi': Mihail Efendi

Muvazzi' mu'avini: Mihail Efendi'dir.

Yıldan yıla sayıları artmıştır. Mürettip mülâzımı, Litoğrafya makine ustası, Hurûfât makinecisi gayrimüslimdir. Artan sayılarıyla birlikte gayrimüslimler vilayet matbaasında görev almışlardır.

4.8.3. Ğadirü'l Fırat Gazetesi

Fırat gazetesi, 1867'da yayın hayatına başlamış ve 1285-1868/1869 yılında bir sütun Ermenice yayınlanmasına karar verilmiştir (BOA. MKT. MHM. 411/87-08/03/1285). Harim'de çıkarılmış olan bu gazete Harim'in başka bir mahallesine nakli gündeme gelmiş ancak bu durum kabul edilmemiştir (BOA. Y. MTV.118/21-20/10/1312).

İç ve dış olaylar hakkında halkı aydınlatan yalan ve zararlı haberlerin yayınlanmasını engellemek için Halebi eğitim ve sanayi konusunda kalkındırmak için vilayetin resmî gazetesi olan Fırat gazetesini, haftada 3 kez gayriresmi ve özel ilaveli neşredilmesi amacıyla Tasvir-i Efkâr yazarlarından Agah Bey Haleb valisinin maiyetine gönderilmesi gündeme gelmiştir (BOA. TŞR. HL. 2/21- 28/05/1331). 4. Ordu komutanlığının isteğı üzerine yayınlanan Fırat gazetesinin ilavesi için idare memurluğuna Haleb reji idaresi muhafaza müdüriyeti kâtiplerinden İsmail Hakkı seçilmiştir (BOA. TŞR. HL. 2/37-11/08/1331). Cemal Paşa hiçbir gazete de yayınlanmayan Haleb iç siyasetinin Arapça ve Türkçe yayınlanmasını zorunlu olarak gördüğü için gazetenin gayriresmi kısımlarının çıkmasını kabul etmiş ve resmi kısmı valinin himayesi altında çıkarılmıştır (BOA. TŞR. HL. 2/62-12/11/1331).

Fırat gazetesinin nüshaları incelendiğinde Beyrut Tıbbiyesine giriş şartları, Tabiiyyet Kanunnamesi gibi konular işlenmiştir (BOA. MF. MKT. 1227/117-4/10/1335; BOA. DH. SN.THR. 76/3-01/12/1335). İstanbuldaki gelişmeler ve Haleb siyasi hadiseler ele alınmıştır. Haleb eğitimi ile ilgili pek bir bilgi bulunmamaktadır.

4.8.4. Eş-Şehba Gazetesi

Halebin ilk Arapça gezetesidir. 1877'de yayına başlayan 1878'de ruhsat alan gazeteye tekrar ruhsat verilmesi istenmiştir (BOA. DH. MKT. 83/29-27/12/1310). Şehba gazetesi siyasi konuları neşretmiştir.

Halebli eşraf bir ailenin oğlu olan Abdurrahman el- Kevakibi tarafından yayınlanmıştır. Kevakibi Müslümanların dirilişini Arap öncülüğünde olacağını savunmuştur. Kevakibi Müslümanların bu durumunun sebebini 1902 'de Mekke'deki kongredeki delegeler ile tespitler yaptırarak dile getirmiştir. Mevcut durumu değiştirmek için çaba gösterilmemesi, Müslümanlar arasındaki ihtilaflar, yurttaşların sorumlu hareket etmemeleri ve cehalet bu durum sebebi olarak düşünülmüştür (Sezer, 2017, S. 60).

4.8.5. Gazeteler

1864 yılında Şam'da Suriye'nin ilk resmî gazetesinin basılması için vilayet matbaası kurulmuştur. Böylece Suriyenin ilk resmî gazetesi Şam'da yayın hayatına başlamıştır (İshakoğlu, 2012, S. 89).

Haleb’de 1867’de Ğadirü’l Fırat, 1877’de çıkarılmaya başlayan Eş-Şehba ve 1879’da çıkarılan El-İtidal gazetesi Halebin gazeteleridir.

4.8.6. El-İtidal

El-İtidal gazetesi 1879 ‘da yayın hayatına başlamıştır. Arapça bir gazetedir. Gazetenin sahibi Ahmed Kadri Efendi’dir (BOA. HR. TO. 368/93-24/03/1885). Afgan ve Hint Müslümanlarının hükümet aleyhine isyana kışkırtıcı yazılar yazılmaması adına uyarılmıştır (BOA. HR. TO. 262/36-08/05/1885). Bu uyarıya rağmen Emin ve Selim Efendiler olumsuz yazılara devam ettikleri gerekçesi ile tekrar ihtar almışlardır (BOA. DH. MKT. 1392/3-18/04/1304). 1304 ile 1306 arasında yayın hayatına ara vermiştir. 1306 tekrar yayın hayatına başlamıştır (BOA. İ. DH. 1148/ 89536-27/12/1306). Bu gazete daha sonra Trablusşam’a taşınmıştır (BOA. DH. MKT. 2863/17-12/07/1327).

4.8.7. Salnameler

Haleb Vilayet Salnamesi İbrahim Halet Bey’in *Fihrist-i Vilayet-i Haleb* adlı eseri örnek alınarak hazırlanmıştır. 1284-1867/1868 ’de Haleb salnamesi vilayet matbaasında basılmıştır (Aydın, 2009, S.53). Basılan bu salnamelerde vilayetin tarihçesi, idaresi, askeri yapısı, nüfusu, eğitim ve coğrafi yapıları ile ilgili bilgiler bulunmaktadır. Haleb Vilayet Salnemesi 1867-1909 yılları arasında çıkarılmıştır. Bu salnamelerin bir nüshası İstanbul’a gönderilmiştir (BOA. DH. MKT. 465/48-21/12/1319). Salnamenin nüshaları Maarif Kütüphanesi’ne de konulmuştur (BOA. MF. MKT. 293/51-01/06/1313).

5. BÖLÜM

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bu çalışmada; tarihin her döneminde eğitim, kültür ve medeniyet merkezi olan Haleb'in Osmanlı'nın modernleşme döneminde farklı eğitim kademelerinde gerçekleşen eğitim-öğretim faaliyetlerinin ortaya çıkarılması ve eğitim kademelerinde yaşanan değişikliklerin incelenmesi amaçlanmıştır. Tanzimat dönemi ile başlayan değişim bütün vilayetlerde olduğu gibi Haleb vilayetinde de eğitim anlamında birçok yeniliğin başlangıcı kabul edilmiştir. 1882 yılı itibari ile Haleb Maarif Meclisi açılmış, eğitim alanında gerçekleştirilmeye çalışılan yenilikler sistemli hâle gelmiş ve eğitim büyük oranda merkezileşmiştir. Haleb Maarif Teşkilatı'nın modern anlamda yapılanmasında Türk eğitim tarihinde önemli rolleri bulunan ve Türk eğitimine yön vermiş Sati' Bey, Emrullah Efendi gibi eğitimcilerin izleri vardır.

Çalışmamızın ana kaynaklarını Osmanlı arşivindeki veriler, vilayet matbaasında neşredilmiş olan Haleb Vilayet Salnameleri, Maarif istatistikleri, İhsaiyat mecmuaları oluşturmaktadır. Bölgede çıkarılmış olan Suriye, Ğadirü'l Fırat, Eş-Şehba, El-İtidal gazetelerini incelediğimizde doğrudan Haleb'in eğitimi ile ilgili bilgilerin bulunmadığı da görülmektedir. Haleb'de vilayet bünyesinde bulunan zengin kütüphaneler vilayetin eğitimi ile ilgili zengin bilgiler içermişse de yaşanan savaştan dolayı tahrif edildiği için yararlanılamamıştır.

Haleb'de modern eğitimin yaygınlaşması için sandıklar ve maarif bütçeleri oluşturulmuş ancak bunların yeterli olmadığı dönemlerde halktan toplanan yardım paraları ya da vergiler ile maarif işi yürütülmeye çalışılmıştır. Özellikle yukarıda belirttiğimiz kaynaklarda yaptığımız incelemeler, maarif konusundaki düzenli gelir probleminin varlığını bize göstermektedir. Düzenli gelir ile ilgili yaşanan sıkıntı, eğitimin modernleşmesinde tikanıklığa yol açmıştır.

Haleb vilayetinde bütün kademelerde olduğu gibi ilköğretim kademesinde de modern mekteplerin en çok yaygınlaştığı dönem II. Abdülhamid dönemidir. Modern eğitimin yaygınlaşması adına ilköğretim kademesinde ibtidaiyeler ve rüşdiyeler açılmış, modern mekteplerin vilayetin bütün köşesine taşınması için büyük çaba sarf edilmiştir. Haleb'de rüşdiyeler 1858-1859 yılında açıldığı, maarif meclisinden önce eğitim vermeye başladığı görülmektedir. II. Abdülhamid başta Haleb olmak üzere merkeze uzak ve stratejik öneme sahip vilayetlerde devlet arazilerinin bir kısmını, Hazine-i Hassa bünyesine alarak Emlak-ı Hümayun'a dâhil etmiştir. Emlak-ı Hümayun dâhilinde bulunan arazilere de mektepler inşa ettirmiş ve bu mekteplerin halka hizmet etmesini sağlamıştır. Münbiç Emlak-ı Seniyye Mektebi başta olmak üzere Haleb'in kaza ve nahiyelerinde ibtidai düzeyde eğitim verilmiştir.

Haleb vilayetinde ortaöğretim kademelerinin açılarak yaygınlaşması yine II. Abdülhamid dönemine denk gelmektedir. 1892’de Haleb idadisi açılmıştır. Maraş, Urfa sancağı ile Ayıntab kazasında da idadi mekteplerinin açıldığı görülmektedir. Daha sonraki süreçte Haleb İdadisi, sultaniye çevrilmiştir. Haleb İdadisi’ndeki Ziraat şubesi de bu dönemde açılarak eğitime başlamıştır. Bu dönemde Mehmed Nadir Bey, İhsan Şerif Saru Efendi gibi Osmanlı eğitim, fikir ve sanat tarihine damgasını vuran isimler de görev yapmışlardır.

Sokaklarda yaşayan kimsesiz çocukları hem ahlaki yönden geliştirmek hem de meslek sahibi yapmak için Islahhane olarak adlandırılan Sanayi mektepleri açılmış ve bu şekilde çocuklar topluma kazandırılmışlardır. Dokumacılık, kunduracılık, halıcılık gibi bölümlerde eğitim verilmiş ancak mali yetersizlikler ve iyi ustaların yetişememesi gibi nedenlerden dolayı mektep kapanmıştır. Ayrıca modern tarzda tarım ve hayvancılık faaliyetlerinin yaygınlaşması için kurulan Haleb İdadisi Ziraat Şubesi, Haleb idâdisi’nin şubesi olarak faaliyet göstermiştir. Bu mektepler ile üretim artmasına rağmen düzenli ve sürekli gelir bulunmadığı için Haleb İdadisi’nin Ziraat şubesi kapanmıştır. Ayrıca hayvancılık ve hububat yetiştiriciliği için Ticaret ve Ziraat Nezareti bünyesinde Haleb Çiftlik ve Sütçülük Mektebi açılmış, kısa süre sonra çıkan I. Dünya savaşından dolayı bu iki mektep eğitime devam edememiştir.

Osmanlı vilayetlerinde açılması kararı alınan 10 Dârulmuallimînden biri de Haleb’de açılmıştır. Haleb Dârulmuallimîni ile Haleb’deki ibtidaiye ve rüşdiye mekteplerine muallim yetiştirildiği gibi diğer vilayetlerin muallim ihtiyacı da giderilmiştir. Buradan mezun olan muallimler Arapça eğitimi konusunda uzmanlaşarak Osmanlı’nın diğer vilayetlerinde görev yapmışlardır.

Maşrik denilen Haleb’in de içinde bulunduğu coğrafyada 1838’de Cihadiye denilen modern askeri mektep sistemi kurulmuştur. Haleb Askeri Rüşdiyesi’nde katı disiplin ile eğitim görüp buradan mezun olanlar, askeriye’nin önemli kademelerinde görev yapmışlardır. Bu durum Haleb’deki eğitim sisteminin başarısını ve vilayetin Osmanlıdaki önemini yansıtmaya açısından önemlidir.

Gayrimüslim ve yabancı tebaanın açtığı mekteplerin en yoğun faaliyet gösterdiği yerlerin başında Haleb gelmektedir. Katolik, Ortodoks, Musevi, Süryani; İngiliz, Fransız, Amerika ve Alman mektepleri Haleb eğitiminde önemli bir role sahiptir. II. Abdülhamid bir yandan serbestçe açılmış mektep ve yetimhaneleri ruhsata bağlayarak denetlemeye çalışırken diğer yandan da Anadolu Vilayetleri Umumi Müfettişi Şakir Paşa’ya rapor hazırlatarak yabancı ve azınlıkların bölgedeki etkilerini kırmaya çalışmıştır. Şakir Paşa’nın hazırladığı rapora göre azınlıkların ve yabancıların bölgedeki etkilerini kırmanın ve bu şekilde Osmanlı Devleti’nin

bölgede etkisini arttırmanın yolu, her nahiyede hatta her köyde modern eğitim veren ibtidai mektebi açmaktır. Bundan dolayı Haleb’de açılan ibtidai mektepleri sayıca fazladır. Yapılan denetlemeler ve getirilen ruhsat mecburiyeti bu mektepleri kontrol altına almak için yeterli olamamıştır. Müslüman halkın bu mekteplere gitmelerini engellemek için Emlak-ı Seniyye olarak anılan, II. Abdülhamid tarafından topluma kazandırılan ve Haleb’de de açılan bu mekteplere Müslüman halk teşvik edilmiş ve böylece misyoner mekteplerin gücünün kırılması amaçlanmıştır.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki çalışmamızda bugün sınırlarımızın dışında bulunan Osmanlı’nın İstanbul ve Kahire’den sonra en büyük şehri olan Haleb’de modernleşme döneminde yaşanan gelişmeler ve gösterilen çabalar ortaya çıkarılarak tahlil edilmeye çalışıldı. Vilayetlerde oldukça önemli mekteplerin açılması, bu mekteplerin uzun süre eğitime devam etmesi için gerekli mali kaynağı bulma konusunda gösterilen çaba, Osmanlı’nın eğitime verdiği önem göstermektedir. Osmanlı Devleti, içinde bulunduğu sosyo-ekonomik sıkıntılara rağmen bütün vilayetlerde olduğu gibi Haleb vilayetinde de modern anlamda örgün ve yaygın eğitimin yaygınlaşması için büyük gayret sarf etmiştir. XX. yüzyılın başında Haleb’in hemen hemen bütün nahiyelerinde ve nahiyelere bağlı köylerin çoğunda ibtidai mektepleri açılmış ve buralarda temel eğitimin devam edilmesine özen gösterilmiştir. Vilayet merkezinde temel eğitim mekteplerinin yanında rüşdiye, idâdi ve sultani mekteplerinin kurulması Osmanlı’nın eğitime ve Haleb’e verdiği önemi yansıtmaktadır. Fakat mali sıkıntılar, yetmişmiş eğitim kadrosunun yetersizliği, iç ayaklanmalar, yaklaşan dünya savaşı gibi nedenler Osmanlı’nın Haleb’de gerçekleştirmek istediği eğitim ile ilgili projelerin istenilen düzeye ulaşmasına engel olmuştur Her ne kadar geçmişte yaşanan bir süreç olsa da yaşanan bütün gelişmelerin incelenmesi Osmanlı eğitiminin modernleşmesi için gösterdiği çabanın günümüz eğitime ışık tutması açısından önem arz etmektedir.

6.BÖLÜM

KAYNAKÇA

I. Arşiv Kaynakları

[AE.SMST.III]: Ali Emiri Kalemi III.Mustafa :206/16243-21/05/1173.

[A. DVNSNZM. d]: Bab-ı Asafî Nizamat Defteri: No:9-29/08/1297, S.157-187-188; No:10- 29/12/1323, S.28-32; No:12, 29/10/1327, S.160; no:1, S.64,68/ 21R/1301.

[A.MKT.DV.]: Sadaret Kalemi Deavi Evrakı:85/23-5/S/1272.

[A.MKT.MHM.]: Sadaret Mühimme Kalemi: 646-35/23/05/1313; 759/42-29/12/1275; 165/92-22/02/1276; 171/31-24/04/1276; 411/87-08/03/1285.

[A.VKN.]: Sadaret Vakanüvis Kalemi (Lütfi Efendi): 2/18 (19 Zi'l-kade 1298-3 Ekim 188).

[BEO]: Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO): 2148/161088. 02 05 1321; 3770/ 282680-17.C.1328; 1394/ 104482- 26 C 1317; 1528/114577. 06 R 1318; 1764/132280-08.N.1319; 2108/ 158058- 10 R1321; 2242/168146- 11L1321; 2154/161534. 06C1321;3975./298123-20Z1329; 2101/ 157553- 02.R.1321; 2108/158058-10/R/1321; 1208/90528- 23/Ca/1316; 4062/ 304628. 26/B/1330; 3642/273096-13/N/1327;.3629.272134.19/Ş/1327; 2314/173547.02/S/1322; 4235/31758- .29/Z/1331;2374/178023-10/Ca/1322; 3287/246472-05/Ra/1326; 77/ 5738-05/Ra/1310; 252/18882-24/M/1311; .2758/206842- 17/Z/1323; 4318/323826 -08/12/1332; 1358/101818-13/4/1317; 2833/212418-25/03/1324; 4302/322580-05/09/1332; 892/66891-04/08/1314; 959/71916-04/01/1315; 967/72480-20/01/1315; 2623.196682.13/Ca/1323; 3286/246378-03/Ra/1326; 4031/302325- 07 /CA /1330; 2010/150730- 01 Z 1320; 2074/155521-25/S/13; 3855/289061-08/02/1329; 4232/317334-3,4-15/12/1331.

[C.MF.]: Cevdet Maarifi: 154/1690-29/Ş/1268.

[DH. EUM]: Dahiliye Nezareti 1.Şube Kalemi: 37/10-16 Mart 1917.

[DH. İD]: Dâhiliye Nezareti İdare: 117/39- 06C1329; 177/45- 23M1333; 117/72- 25 Mayıs 1328 (7 Haziran 1912); 163/33-03/M/1332; 123/14- 02/Z/1330; 163/4- 25/Za/1330; 117/33-04/04/1329.

[DH.İ.UM].: Dahiliye Nezareti İdare-i Umumiye: 112/71; 07.Ca.1337; 69/6-6 Aralık 1915; 19-1.8 Mayıs 1920.

[DH. MKT.]: Dahiliye Nezareti Mektûbi Kalemi : 1902/84. 15 CA 1309; 1680/21. 15 4 1307; 1385.87. 21.RA.1304; 1385/87- 21.RA.1304; 1688/130- 27 S 1307; 1680/21- 15 R 1307; 2850/58- 01C1327; 277/8-27.S.1312; 2089/29.09Z1315; 2411/59-11/C/1318; 2389/ 31-

17/R/1318; 2072/9-23/Ca/1313; 323/17-25/C/1312; 2489/123-08/S/1319; 543/25-11.R.1320; 543/25-11.R.1320; 845/69-8/H/1904;1797/124-25/Ca/1308; 1428.23.08/L/1324; 2081/23-12/11/1314; 2574/72-28/09/1319; 2591/114-14/11/1319; 83/29-27/12/1310; 1392/3-18/04/1304; 2863/17-12/07/1327; 465/48-21/12/1319.

[DH. MKTPRK.]: Dahiliye Nezareti Perakende Evrakı

[DH. MUİ.]: Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye İdaresi: 263/17-28/L/1328.

[DH. UMVM.]: Dahiliye Nezareti Umur-ı Mahalliye ve Vilayet Müdürlüğü: 161/37-23/10/1337; 70/33-07/09/1332; 69/6-6 Aralık 1915; 157/65-1/ Ca/ 1337; 21/46-06/Ca/1336.

[DH.TMIK.M.]: Dahiliye Nezareti Muamelet: 162.13. 16.Z.1321; 40/84- 14.Ca.1315; 156/ 24. 28.B.1321.

[DH. SAİD. d.]: Sicil-i Ahval Defteri:7/533.(S.25-26-47)

[DH. SN. THR.]: Sicil-i Nüfus Tahrirat Kalemi: 76/3-01/12/1335;

[DH.SYS.]: Dahiliye Nezaret-i Siyasi Kalemi: 2879/27-04 06 1915; 2790/13-06/10/1894; 2791/35-09/03/1896.

[DH. ŞFR.]: Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi: 57/401- 05.M.1334; 170/10.07/Ts/1310; 183/64-24/Te/1311; 330/101-19/T/1320; 324/113-16/Ma/1320; 105/165-01/03/1338;

[EV. d.]: Evkaf Defterleri: 21584-15/r/1290; 9/21-29/12/1208;

[HR. HMŞ. İŞO.]: Hariciye Nezareti İstişare Odası: 144/8- 08.Te.1330; 84/13-15/10/1335;

[HR.İD.]: Hariciye Nezareti İdare Odası: 2040/76- 02/11/1903; 2040/63-14/11/1899;

[HR.İM.]: Hariciye Nezareti İstanbul Murahasslığı

[HR.MKT.]: Hariciye Nezaret-i Mektubi Kalemi: 326/81- 29B.1276;

[HR.SYS.]: Hariciye Nezareti Siyasi Evrakı: 2875/8. -01.06.1916;

[HR.TH.]: Hariciye Nezaret-i Tahrirat Kalemi: 199/54-25/08/1897; 166/85-03/12/1895.

[HR. TO]: Hariciye Nezareti Tercüme Odası: 368/93-24/03/1885; 262/36-08/05/1885

[İ.B.B.] Atatürk Kitaplığı, Evraklar Kısmı, Demirbaş: Bel. Mtf.No:54553.

[İ.DFE.]: İrade Defter-i Hakani: 23/22- 22/B/1327.

[İ.DH.]: İrade Kalemi Dahiliye: 1365/28-14/02/1317; 437-28913/16-12-1275; 1148/89536-27/12/1306; 497/33809-2-12/04/1279; 583/40618-04/08/1285;

[İ.MF.]: İrade Evrakı Maarif Belgeleri: 10/21/06; 22/30- 08.R.1333; 10/20-08/04/1322; 2/86-05/12/1312;

[İ.MMS.]: : İrade Meclis-i Mahsus : 177/5 -04/Ra/1332; 145/24, 29 Kasım 1911;

[İ. RSM.]: İrade Rüsumat: 29/618 Eylül 1907

[İ. TAL.]: İrade Taltifat: 124/6-15/06/1315; 454/15-15/06/1326;

[MF. ALY.]: Maarif Nezareti Tedrisat-ı Aliye Dairesi: 104/125- 24/B/1335; 104/125-24/B/1335; 112/126-20/R/1336; 109/2-15/Z/1335; 119/37-3/Za/1336; 120/4-21/Za/1336; 123/70-29/M/1337;

[MF.İBT.]: Tedrisat-ı İptidaiye Kalemi: 340/20 04.L.1329; 106/102. 12 Ş 1319; 431/59. 28 C 1331; 509/67- 02 N 1332; 381/71-19/B/1330; 13/166-01/S/1297; 405/74-21/12/1330; 81.32.18/Za/1316; 502/15-12/B/1332; 68/105-26/B/1315;501/66-09/ B /1332; 456/13-29 L 1331; 446/75- 06/N/1331; 501/66 - 09/B/1332; 149/124-10/06/1322; 73.30. 03/Z/1315; 199/121-07/Za/1325; 460.21 18/Za/1331; 311/78- 02/R/1329; 25/24-04/10/1307; 489/47-26/04/1332; 3/75-24/03/1290; 7/45-7/11/1292; 17/5-10/3/1301; 35/80-28/09/1311; 42-10. 23/07/1312; 56/23-12/06/1314; 60/110-08/12/1314; 150/158-04/07/1322; 165/17-10/06/1323; 254/75-15/12/1327; 291/71- 27/11/1328; 297/78- 16/01/1329; 358/93-15/02/1330; 369/19-01/05/1330; 413/53-03/03/1331; 2/7-06/10/1289; 2/63-29/10/1289; 234/108-18/05/1327; 210/99-13/06/1326; 306/39-05/03/1329; 357/30-01/02/1330; 12/87-06/10/1296; 3/107-03/11/1290; 13/110-26/12/1296; 194/85-26/06/1325; 212/58-01/07/1326; 395/39-26/10/1330; 395/16-26/10/1330; 404/26-07/12/1330; 404/33-08/12/1330; 144/89-29/11/1321; 48/87-08/07/1313; 121/14-10/03/1320; 155/29-27/10/1322; 55/123-03/06/1314; 107/16-16/08/1319; 255/52-24/12/1327; 268/88-06/04/1328; 329/76-29/06/1329; 340/27-04/10/1329; 297/28-13/01/1329; 454/61-22/10/1331; 53/82-13/03/1314; 118/124-03/02/1320; 395/95-28/10/1330; 434/81- 13/07/1331; 12/63- 27/01/1295; 362/26-15/03/1330; 224/82-08/02/1327; 395/32-26/10/1330; 173/68-05/01/1323; 167/43-18/07/1323; 306/55-06/03/1329; 395/38-26/10/1330; 398/28-08/11/1330; 130/91-04/11/1321; 170/5-28/08/1323; 293/35-15/12/1328; 408/61-19/01/1330; 13/69-01/12/1296; 135/84-27/03/1321; 395/39-26/10/1330; 13/166-01/02/1297; 150/116-29/06/1322; 167/1-13/07/1327; 212/105-05/07/1326; 395/25-26/10/1330; 4/28-06/05/1291; 4/31-06/05/1291; 7/86-08/11/1292; 55/89-25/05/1314; 4/34-08/05/1291; 4/83-23/05/1291; 12/121-23/10/1296; 395/20-26/10/1330; 305/81-05/03/1329; 463/86-03/12/1331; 341/6-09/10/1329; 31/103-08/11/1310; 49/55-18/08/1313; 395/27-26/10/1330; 368/83-29/04/1330; 395/30-26/10/1330; 263/61-12/02/1328; 168/118-03/08/1323; 376/63-19/06/1330; 378/54-01/07/1330; 440/21-07/08/1331; 159/98-12/02/1323; 317/78-17/04/1329; 338/13-08/09/1329; 476/1-08/02/1332; 354/16-04/01/1330; 294/35-22/12/1328; 139/19-22/07/1321; 448/56-16/09/1331; 319/99-29/R/1329; 372/70-24/Ca/1330; 339/14-19/N/1329; 220/47-09/M/1327; 101/26-28/Ra/1319; 465/84-16/Z/1331; 512/31-23/N/1332; 300/18-29/M/1329; 263/61-12/S/1328; 300/18-29/M/1329; 330/66-07/B/1329;

330/66-07/B/1329; 311/78-02/R/1329; 429/72-17/C/1331; 122/37-149; 143/29-23/10/1321; 413-53.3/Ra/1331.

[MF. İST.]: Maarif Nezareti İstatistik Kalemi: 38/55-20/B/1335.

[MF.MGM.]: Maarif Nezareti Mekatib-i Gayr-i Müslime Ve Ecnebiye Müfettişliği : 1/64, 7 Cemaziyülahîr 1309 (6 Ocak 1892); 6/85-13 Şubat 1903; 6/54- 28 Zilkade 1317; 1/95-5/R/1309; 2/40; 2/62-30/H/1308; 3/10-14/Ca/1310; 1/90-29/Ş/1309; .1/90-29/Ş/1309; 2/62-3/S/1310; .3/91-7/Ş/1310.

[MF. MKB.]: Meclis-i Kebir-i Maarif: 213/68-23/Za/1335;

[MF.MKT.]: Maârif Nezâreti Mektûbî Kalemi: 83/31(Mart 1883); 331/21-27.R.1314; 107/06- 05.B.1306; 148/14- 25.M .1310; 151/141-27. RA .1310; 232 /62- 13.R .1312; 331/21-27 .R .1314; 349/17 - 29.Ş .1314; 518/ 9 - 09.R .1318; 1094 /15- 26.Z .1326; 1167/61-03.RA.1329; 1215/14-22.CA.1334; 83/31- 19.C .1301; 107/6 - 05.B.1306; 116/22 - 11 B 1307;119/63-13 Z 1307; 148/14- 25M1310; 151/141- 27Ra1310; 180/145- 03Ra1311; 183/103- 26Ra1311; 186/ 67- 29 R 1311; 186/67 - 29 R 1311; 1317/57- 02 B1311; 236/62-06Ca1312; 311/5- 29 L 1313;.330/53.- 10 Ra 1314; 758/32 - 03 Za 1321; 480/45- 18 Ş 1317; 439/50-08 Za 1316; 506/38 . 07 S 1318; 518/9- 09 R 1318; 534/46.13 B 1318; 673/57-11 Ş 1320; 727/8-21 Ca 1321; 1215/14 22/05/1334; 748/25 -20.Ş.1321; 286/ 60- 18.R.1313; 820/48-14L1322; 35/127. 01.R.1293; 94/35- 13 L 1304; 1088/49.-28.Za.1326; 1220/100-29.M.1335; 386/63. 17/ L/ 1315; 517/48.29.Ra.1318; 1207 /71 -30.Ca.1333; 996/32-17/R/1325;525/7- 13/Ca/1318 ; 867/67-27/R/1323; 139/39-21/N/1309; 22/80-29/L/1291; 690/8-15/Z/1321; 222.53-03/Ra/1312; 413/43-16.R.1316; 93/50-01-25/06/1304; 93/74-02-06/07/1304; 118/26-29/10/1307; 428/4- 29/B/1316; 422/5- 23/C/1316; 128/55-09/L/1308;158/25-21/C/1310; 254/49- 09 /l /1312; 351/6-14/L/1314; 254/49- 09/ l /1312; 1227/94-13/N/1335; 1228/35-13/L/1335; 709/54 -03/Ra/1331; 709/54-03/Ra/1321;921/49-13/02/1324; .453/16-11/02/1317; 65/14-23/06/1296; 609/50-12/11/1319; 609/50-12/11/1319; 1208/76-28/06/1333; 1212/39-20/11/1333; 1181/31-05/10/1330; 116/90-29/07/1307; 269/2-22/Z/1312; 314/64-24/Z/1313; 194/43-20/07/1311; 431/48-24/08/1316; 553/17-03/01/1319; 897.20.09/L/1323; 952.27. 17/B/1324; 911/34.21/Z/1323; 629.42. 19/S/1320; 654/6-16/Ca/1320; 977/28-28/Z/1324; 1228/35-13/L/1335; 730/31-01/C/1321; 970/23-11/Za/1324;453/3-10/02/1317; 2/176-17/05/1285; 347-3/30/07/1314; 723/58-11/05/1321; 155/88-29/11/1322; 25/21-01/01/1292; 1037/66-25/12/1325; 550/52-19/12/1318; 966/53-19/10/1324; 1108/5-27/02/1327; 9/121-14/01/1290; 1051/28-28/03/1326; 16/115-19/11/1290; 38/119-07/06/1293; 31/147-20/08/1292; 59/50-07/01/1296; 162/19-18/08/1310; 163/49-

22/08/1310; 273/17- 19/01/1313; 292/41-23/05/1313; 434/28-12/09/1316; 501/43-02/01/1318; 158/53-23/06/1310; 264/10-28/11/1312; 375/24-19/06/1315; 75/28- 21/04/1299; 81/15- 11/08/1300; 275/73- 07/02/1313; 359/51-07/02/1315; 1/5-28/02/1289; 21/92-15/10/1291; 322/34-13/01/1314; 3/23-22/05/1289; 315/48-29/11/1313; 324/44- 27/01/1314; 335/34-18/04/1314; 338/3-29/04/1314; 315/48-29/11/1313; 480/7-15/08/1317; 480/7-15/07/1317; 417/28-06/05/1316; 743/20- 23/07/1321; 859/10-25/03/1323; 139/39-21/09/1309; 149/47-15/02/1310; 196/44-13/08/1311; 293/56-02/06/1313; 542/34-21/09/1318; 128/11-09/09/1308; 163/6-22/08/1310; 175/92-06/01/1311; 252/29-29/09/1312; 271/50-09/01/1313; 408/37-05/03/1316; 497/44-3/12/1317; 528/17-11/06/1318; 536/29-26/07/1318; 1115/36-24/03/1327; 44/107-26/10/1293; 44/119-26/10/1293; 172/9-02/12/1310; 343/44-04/06/1314; 29/155-02/06/1292; 53/82-11/02/1295; 267/42-18/12/1312; 457/43-14/03/1317; 609/23-12/11/1319; 876/71-20/06/1323; 324/44- 27/01/1314; 573/30-28/04/1319; 27/116-17/03/1292; 522/38-01/05/1318; 1049/10-20/03/1326; 488/40-29/10/1317; 24/89-29/12/1291; 32/135-06/12/1292; 358/67-20/01/1315; 859/63-27/03/1323; 896/40-05/10/1323; 184/30-29/03/1311; 184/76-12/04/1311; 837/63-06/01/1323; 1070/72-14/07/1326; 795740 -26/Ca/1322; 317/33-22/Z/1313; 324/1-26/M/1314; 709/54-03/Ra/1321; 1244/22-03/N/1340; 325/44-02/S/1314; 368/1-26/R/1330; 159/70-10/B/1310; 159/128-12/B/1310; 535/5-15/B/1318; 631/51-28/S/1320; 317/36-22/Z/1313; 521/31-28/R/1318; 496/43-30/Za/1317; 1157/68-25/B/1328; 1157/100-27/B/1328; 793/15-15/Ca/1322; 670/24-19/B/1320; 276/65-24/S/1313; 110/68-03/12/1305; 111/89-30/12/1306; 276/65-24/S/1313; 300/7-18/B/1313; 629/31-19/S/1320; 661/63-20/C/1320; 806/44-19/B/1322; 985/34-29/M/1325; 661/63-20/C/1320; 677/42-07/10/1320; 709/54-03/03/1321; 66/1335-09/12/1335; 633/18-04/03/1320; 1119/30-24/R/1327; 1226/96 -20/R/1335; 1224/29- 01/06/1335; 1228/67-29/10/1335; 1224/70-09/06/1335; 1227/117-4/10/1335; 293/51-01/06/1313; 869/61- 12 Temmuz 1905; 904/5. 31 Aralık 1905; 1034/61. 11 Ocak 1908; 683/3- 07/11/1320; 196/118-26/Z/1328; 795740 -26/Ca/1322; 1227/108-22/09/1335; 1227/119-04/10/1335; 128/11-09/09/1328; 721/49- 05/05/1321.

[MF.SCL.]: Maarif Nezareti Sicil-i Ahval Şubesi: 4/90-21/Ca/1311;

[M.V.]: Meclis-i Vükela Mazbataları: 183/28-13/M/1332; 112/87-21/12/1323; 53/24-31/64-21/Ş/1305; 53/24-23/Ş/1327; 246/37-20/02/1335;

[NFS.]: Nüfus Defterleri: 3726 Numaralı Halep Nüfus Defteri (H.29/12/1265)

[Ş.D.]: Şurây-ı Devlet Kalemi: 78/26- 06/Za/1329; 2744/33- 01.02.1323; 231/1-26/Ş/1333; 231/11-15/N/1333; 2801/46-21 N 1329; 3004/38-07/C/1318; 3058.47-

24/M/1327; 3116/78-29/05/1331; 2245/3/7-14/12/1327; 2807/15-05/10/1330; 231/13-23/11/1333; 2241/16-08/03/1323; 2801/46-21/09/1329; 219/44-06/04/1322; 1478/13-08/04/1317, S.30; 2617/6-05/01/1311; 2831/11-08/12/1335; 2288/29-08/02/1316; 2744/33-01/02/1323; 2238/15-28/06/1319; 2212/49-29/06/1286; 104/6211-17/Ca/1308; 2823/8-07/L/1331; 542/36-3-29/07/1327; 13/6103-1; 8/N/1285; 2213/24-17/06/1289.

[TŞR.HL.]: Taşra Evrakı Halep Vilayeti Kalemi: 2/123- 19/Ma/1332; 24/Ma/1332; 6/218-02/A/1333; 2/21- 28/05/1331; 2/37-11/08/1331; 2/62-12/11/1331;

[ML.EEM.]: Maliye Nezareti Emlak-ı Emiriyye Nezareti: 223.21. 25/Şu/1311; 903-10.5/Nis/1328;

[TS. MAe.]: Topkapı Sarayı Müzesi Arşiv Evrakı: 1390/81- 04 R 1313; 891.17.09/S/1146; 1387/2-20 C 1308; 1386/77-09/06/1311; 1381/23-27/s/1326;

[Y.A.HUS.]: Yıldız Evrakı Hususi Maruzat: 422/44-14/08/1319; 471/20-02/02/1322; 477/43-06/0/1322;

[Y.A.RES.]: Yıldız Evrakı Resmi Maruzat: 122/145-26/07/1321; 122/88-07/06/1321; 140/93-14/11/1324; 152/76/ 12 Ocak 1908; 122/88-07/06/1321;

[Y.EE. d.]: Yıldız Esas Evrakı Defterleri: 438/29, S.46; 104/81-28/07/1306; 35/232-100/102-S.11; 1/11-13/05/1322,102/38-19/01/1311;

[Y. MRZ. d.]: Yıldız Evrakı Maruzat Defteri: 11694-22/07/1321-İrade No:7605;

[Y.MTV.]: Yıldız Evrakı Mütenevvi Maruzat: 115/89-28/Ş/1312; 118/21-20/10/1312;

[Y.PRK.ASK.]: Yıldız Kalemi Askeri Maruzat: 58/118-17.Za.1316; 107.86.14/Ca/1313;

[Y.PRK.AZJ.]: Yıldız Kalemi Arzuhal Jurnal: 42/11- 09/01/1319;

[Y.PRK.MF.]: Yıldız Perâkende Maârif Nezareti Marûzâtı:2/57-05/05/1310; 4/36-28/11/1317; 4/66-27/12/1320; 4/80-12/06/1321; 5/20-02/04/1325;

[Y.PRK.MŞ]: Yıldız Kalemi Meşihat Dairesi Maruzatı: 5/51-15/11/1311;

[Y.PRK.UM.]: Yıldız Kalemi Umumi Fonu: 25/50-01/03/1310;

[ZB.]: Zabtiye Nezareti: 456/59-18 T 1325.

II. Salname ve Mecmualar

[BEVS]. (Beyrut Vilayet Salnamesi).1.Def'a, Beyrut Vilayet Matbaası, Beyrut, H.1311/1893, S.66.

[BVS]. (Bağdat Vilayet Salnamesi).16.Def'a, Bağdat Vilayet Matbaası, Bağdat, 1318/1900-1901, Def'a 12, S.94-204.

[MUNİM]: H. 1329-1330 Maarif-i Umumiye Nezareti İhsaiyat Mecmuası, Levha 5, Matba'a-i Âmire, 1336.

[MUNİM]:1329-1330 Senesine Mahsus Ma'arif-i Umuumiye İhsa'iyat Mecmu'ası, Levha 28, , Matba'a-i Amire, 1336.S.61.

1328-1329/ 1912-1913 Senesine Mahsûs Ma'ârif-i Umuûmiye İhsâ'iyât Mecmû'ası, Levha 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, S. 1-42. Matba'a-i Âmire, 1336.

1329-1330/1913-1914 Senesine Mahsûs Ma'ârif-i Umuûmiye İhsâ'iyât Mecmû'ası, Levha1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34. 38, 57, 58, 60, 61, 78 , S. 1-99, Matba'a-i Âmire, 1336.

[SDAO]. (Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye). 25. Def'a, İstanbul Matbaası 1287/1870-1871. (S.127).

[SDAO]. (Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye).26. Def'a, İstanbul Matbaası 1288/1871-1872, (S. 76).

[SDAO]. (Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye).27. Def'a, İstanbul Matbaası. 1289/1872-1873, Def'a 27, (S. 240).

[SDAO]. (Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye).28. Def'a, İstanbul Matbaası. 1290/1873-1874, (S. 213).

[SDAO]. (Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye).29. Def'a, İstanbul Matbaası. 1291/1874-1875, (S. 219).

[SDAO]. (Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye). 30. Def'a, İstanbul Matbaası. 1292/1875-1876, (S. 158).

[SDAO]. (Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye). 31. Def'a, İstanbul Matbaası1293/1876-1877, (S. 161).

[SDAO]. (Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye). 32. Def'a, İstanbul Matbaası. 1294/1877-1878, (S. 219).

[SDAO]. (Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye). 33. Def'a, İstanbul Matbaası. 1295/1878-1879, (S. 433).

[SDAO]. (Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye). 34. Def'a, İstanbul Matbaası. 1296/1879-1880, (S. 184).

[SDAO]. (Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye). 35. Def'a, İstanbul Matbaası. 1297/1880-1881, (S. 254).

[SDAO]. (Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye). 36. Def'a, İstanbul Matbaası. 1297/1880-1881, (S. 254).

[SDAO]. (Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye). 37. Def'a, İstanbul Matbaası. 1298/1881-1882, (S. 283).

[SDAO]. (Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye). 38. Def'a, İstanbul Matbaası. 1299/1882-1883, S. 275.

[SDAO]. (Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye). 50. Def'a, İstanbul Matbaası. 1312/1894-1895, (S. 554).

SDAO. Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye), 66. Def'a, İstanbul Matbaası 1327/1909-1910. (S.336-339)

[SVH]. (Salname-i Vilayet-i Haleb).4.Def'a, Haleb Vilayet Matbaası, Haleb, H.1287/1870-1871.(S.76)

[SVH]. (Salname-i Vilayet-i Haleb). 6.Def'a, Haleb Vilayet Matbaası, Haleb, H.1289/1872-1873.(S.240)

[SVH]. (Salname-i Vilayet-i Haleb). 11. Def'a, Haleb Vilayet Matbaası, Haleb, H.1299/1881-1882. (S.55)

[SVH]. (Salname-i Vilayet-i Haleb). 12. Def'a, Haleb Vilayet Matbaası, Haleb, H.1300/1882-1883. (S.32-55-59)

[SVH]. (Salname-i Vilayet-i Haleb), 14. Def'a, Haleb Vilayet Matbaası, Haleb ,H.1302/1884-1885. (S.42-143-165-216)

[SVH]. (Salname-i Vilayet-i Haleb), 15. Def'a, Haleb Vilayet Matbaası, Haleb, H.1303/1885-1886. (S.133-158-159-173-181-184-186-188)

[SVH]. (Salname-i Vilayet-i Haleb), 16. Def'a, Haleb Vilayet Matbaası, Haleb, H.1305/1887-1888. (S.131-143-144-145-159-165-171-174-177)

[SVH]. (Salname-i Vilayet-i Haleb), 18. Def'a, Haleb Vilayet Matbaası, Haleb, H.1307/1889-1890.(S.90-91-114-116-127-130-132-137-140-144-147-150-152-176-182-183-202-228)

[SVH]. (Salname-i Vilayet-i Haleb), 19. Def'a, Haleb Vilayet Matbaası, Haleb, H.1308/1890-1891. (127-130-153-158-165-169-175-179-181-186-190-192-202-222-228-236-242)

[SVH]. (Salname-i Vilayet-i Haleb), 20. Def'a, Haleb Vilayet Matbaası, Haleb, H.1309/1891-1892.(S.60-91-93-112-115-120-123-127-130-132-135-137-138-139-143-156-165-169).

[SVH]. (Salname-i Vilayet-i Haleb), 21. Def'a, Haleb Vilayet Matbaası, Haleb, H.1310/1892-1893.(S.160-163-180-183-187-192-196-200-206-212-2016-217-225-244-247-255-260-261)

[SVH]. (Salname-i Vilayet-i Haleb), 22. Def'a, Haleb Vilayet Matbaası, Haleb, H.1312/1894-1895. (S.76-132-146-147)

[SVH]. (Salname-i Vilayet-i Haleb), 23. Def'a, Haleb Vilayet Matbaası, Haleb, H.1313/1895-1896. (S.122-144-145-158-159-182-184-191-192-198-206-216-220-229-238-241-251-269-277-280-290-299)

[SVH]. (Salname-i Vilayet-i Haleb), 24. Def'a, Haleb Vilayet Matbaası, Haleb, H.1314/1896-1897. (S.123-125-148-152-201-223-227-246-249-251-262-273-288-307).

[SVH]. (Salname-i Vilayet-i Haleb), 25. Def'a, Haleb Vilayet Matbaası, Haleb, H.1315/1897- 1898. (S. 133-179-188-191-199-217-228-241-250-266-268).

[SVH]. (Salname-i Vilayet-i Haleb), 26. Def'a, Haleb Vilayet Matbaası, Haleb, H.1316/1898-1899. (S.236-240-255-262-268-274-275-276- 290-295.

[SVH]. (Salname-i Vilayet-i Haleb), 27. Def'a, Haleb Vilayet Matbaası, Haleb, H.1317/1899-1900. (S.126-196-220-244-249-250-266,270-276-274- 278-280-293-295-303-304,344).

[SVH]. (Salname-i Vilayet-i Haleb), 28. Def'a, Haleb Vilayet Matbaası, Haleb, H.1318/1900- 1901. (S.136-138-199-140-141-207- 215-217- 223-234-236-237-241-250-251-252-259-265-287-290-294-307-308- 327-328-330- 337-338- 359-360-407).

[SVH]. (Salname-i Vilayet-i Haleb), 29. Def'a, Haleb Vilayet Matbaası, Haleb, H.1319/1901-1902. (S.129-138-140-141-191-192-201-204-214- 225-227-228-233-240-244-252 -253-260-262-263-264-270-278-283-295-300-303-304-307-308-322-323-325-332-334-343-344-354-358-370-373-379-431)

[SVH]. (Salname-i Vilayet-i Haleb), 30. Def'a, Haleb Vilayet Matbaası, Haleb, H.1320/1902-1903. (S. 138-141- 142-218-230-232-237-241-246- 253-256- 263-265-266-267-271-280-298-304-307-308-311-320- 325-326- 328-338-343-348- 377-379- 387- 334- 335-366-382-387-461)

[SVH]. (Salname-i Vilayet-i Haleb), 31. Def'a, Haleb Vilayet Matbaası, Haleb, H.1321/1903-1904. S. 139-143-144-218- 229-231-232-235- 246- 247-249-260-263-278-281-292-295- 273-275-278-303-306-312-313-314- 322-323- -324-325-330-333-341-348-349-353-362-363-374-378-379-393-397-409-411-423-427-432-436-451-456-462-465- 448)

[SVH]. (Salname-i Vilayet-i Haleb), 32. Def'a, Haleb Vilayet Matbaası, Haleb, H.1322/1904-1905. (S.146-147-148-149-153-222-232- 234-236-237-238-249-252-255-258-270-271-272-274-284-286-288-289-297-306-307-308-315-317- 318-325-328- 335-338-341-350-356- 357-362-372- 386-388-399-409-412-415-416-424- 427-445- 407-450-456-465- 473-474- 478-484-485-487)

[SVH]. (Salname-i Vilayet-i Haleb),33. Def'a, Haleb Vilayet Matbaası, Haleb, H.1323/1905-1906. (S. 125-149- 150-152-153-154- 155-156-234-245-249-250- 251-264-265-267-270-276-280-287- 292-298-300-304-307-317-319-321-322-330-340-347-354-356-357-365-367-368- 376-377-381- 391-416- 424-430- 439-444- 463-465-473- 483-495-505)

[SVH]. (Salname-i Vilayet-i Haleb), 34. Def'a, Haleb Vilayet Matbaası, Haleb, H.1324/1906-1907. (S.123-140-141-142-144-145-227-232-233-236-237-243-249-252-257-267-272- 276-289-303-305-308-309-310- 317-318- 324- 325-327-329-338-346-355-356-357-358-359-360-367-370-372-381- 395-396-410- 423-433-437-438-458-459-465- 457-469-477-484-486-490-501-502-510)

[SVH]. (Salname-i Vilayet-i Haleb), 35. Def'a, Haleb Vilayet Matbaası, Haleb, H.1326/1908-1909. (S. S.123- 134-137- 138-139-142- 143-217-228- 232-233-237-246- 250-254-265-273-280-284-287-291-301-306-307-308-319-323-325-327-337-345-354-355-356-361-367-371-381-395-396-404-416-418-420-428-428- 434- 451-453-472-473-484-494)

[SVS]. (Salname-i Vilayet-i Suriye). SVS, 15. Def'a, 1300/1882-1883, S. 100, 165.

[SVS]. (Salname-i Vilayet-i Suriye). SVS, 32. Def'a, 1318/1900-1901, S. 168, 172.

[SNMİ]: H.1310 (1893-1894) Maarif-i Umumiyye İdaresinde Bulunan Mekteb-i İbtidaiyye, Rüşdiye, İdadi, Aliyye ile Mekteb-i Hususiye ve Ecnebiyenin ve Dersaddette Tahrir-i İcra Kılınan ve Taşrada Mevcut Bulunan Kütüphanelerin İstatistiği. Dersaadet, Matbba-i Amire. S. 5, 24-25,57-58.

[SNMU] (Sâlnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye) 1316. İstanbul,1316, 3. Def'a, (S,127, 136-146-156-1008-1016-1017-1018-1019)

[SNMU] (Sâlnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye), İstanbul,1317, 4. Def'a, (S. 129-1114-1115-1122-1125-1138-1139)

[SNMU] (Sâlnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye), İstanbul,1318, 5. Def'a, (S. 133-1258 -1259-1276-1277-

[SNMU] (Sâlnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye), İstanbul,1319,5. Def'a, (S. 536-537-538-539-540-541-542-543-544-545-550-551)

[SNMU] (Sâlnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye), İstanbul, 1321, 6. Def'a. (S. 462-463-464-465-466-467)

III. Süreli Yayınlar

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi (MMZC), 9 Ocak 1911 (27 Kanunuevvel 1326), C.2, İnıkad: 23, S. 94;

Peyman Gazetesi. (1909). 9 Kasım 1909 (25 Şevval 1327).(S.1.) No: 19.

Suriye Gazetesi. (Hakkı Tarık Us Koleksiyonu). Şam. No:1779-85/202-14/E/1316; No:1866-129/132,17/Ce/1320;

Servet-i Fünun sayı: 105 (1892).

IV. Kitaplar, Makale ve Tezler

Ahmed, Muhammed. (2011). *El-Hayatu Essegafiyye fi Dimeşk fi Asri el-Osmani (1876-1918)*. Mecelletii Camiatı Dimaşk 1-2.(S.312).

Akgündüz, M. (2004). *Osmanlı Medreseleri XIX. Asır*, Beyan Yayınları: İstanbul.

Akkutay, Ü. (1984). *Enderun Mektebi*, Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları: Ankara. (S.16)

Akyıldız, A. (2003). *Maarif-i Umumiye Nezareti, DİA. (Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi)*. C. 27. Türk Diyanet Vakfı Yayınları: İstanbul. S. 273-274.

Akyüz, Y. (1994). *İlköğretimin Yenileşme Tarihinde Bir Adım: Nisan 1847 Talimatnamesi*. OTAM. Cilt.5. Sayı:5.

Akyüz, Y. (1970). Abdülhamit devrinde Protestan okulları ile ilgili Orijinal İki Belge. *Eğitim Fakültesi Dergisi*, (C: 3).

Akyüz, Y. (2014). *Türk Eğitim Tarihi M.Ö.1000-M.S.2014*. Pegem Akademi Yayınları: Ankara.

Alan, G. (2015). *Osmanlı İmparatorluğunda Amerikan Protestan Okulları*. TTK. S. 290.

Ali Cevad. (1895). *Memâlik-i Osmaniye'nin Tarih ve Coğrafya Lügatı*. Cilt: I-IV. Mahmud Bey Matbaası. İstanbul. (S.336).

Ali Kemal. (2010). *Toplu Yazılar (1908-1909)*. (C.2) Haz: Safiye Kıranlar, İstanbul: İsis Yayınları.

Alkan. M. Ö. (2000). *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1839- 1924*. Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları: Ankara. (S. 64).

Alkan, M. Ö. (2004). *İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e Modernleşme ve Ulusçuluk Sürecinde Eğitim, Osmanlı Geçmişi ve Bugünün Türkiye'si*, (Der. Kemal H. Karpat). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları: İstanbul, (S.118).

Alp, H. (2003). *Cumhuriyet Dönemi Türk Kütüphaneleri ve Kütüphaneciliği (1923-1950)*. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi. İstanbul.

Altın, H. (2008). 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ve Öğretmen Yetiştirme Tarihimizdeki Yeri. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*.C:13.Sayı:1.(S.271-283).

Altınova. A. (2010). *Osmanlı Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri*. Gazi Üniversitesi Doktora Tezi. Ankara.

Altunay Şam, E. Amasya İdadi Mektebi, *journal of History School*, yıl 10, sayı XXIX .(S.183-223).

Anhegger. R. (1985). Almanların Türkiye'ye Göçü. *Tarih Toplum Dergisi* sayı:4/21.(S.201)

Armaoğlu, F. (2003). *19.Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789-1914)*. Ankara: TTK Yayınları.

Atçıl A. (2018). *Kronolojik ve Tematik Türk Eğitim Tarihi*. Osmanlı Klasik Döneminde Eğitim: Medreseler. (Ed: Mustafa Gündüz). İdeal Yayınevi: İstanbul. (S.25-41).

Atmaca E. (2014). *Memlûklüler Dönemi'nde Halep'te Eğitim Öğretim Müesseseleri ve Ulema*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi. İstanbul.

Atnur, İ. E. (2005). *Türkiye'de Ermeni Kadınları ve Çocukları Meselesi (1915-1923)*. Ankara: Ebabil yayınları.

Aljaad A.; Topchubaev K. (2018). *Osmanlı Medreseler Eğitim, Yönetim, FinanS*. Mahya Yayıncılık: İstanbul. (S.399-407).

Aydın B. (2009). *Salname*. DİA. (Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi). C.36. Türk Diyanet Vakfı Yayınları: İstanbul. S. 51-54.

Ayverdi, S. (1976). *Milli Kültür Meseleleri ve Maarif Davamız*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Baltacı, C. (1993). Osmanlı Eğitim Sistemi. Osmanlı Ansiklopedisi Tarih / Medeniyet / Kültür, Ağaç Yayınları. C: II (S. 67).

Baltacı, C. (1996). Osmanlı Eğitim Sistemi. *Yeni Türkiye Dergisi*: Ocak-Şubat.1996. Yıl:2. Sayı:7. (S.469).

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı. (1995). *Arşiv belgelerine göre Balkanlar'da ve Anadolu'da Yunan mezalimi -I -Balkanlarda Yunan Mezalimi*, 1 – 3 T.C. Yayın Nu:22. Ankara.

Bayraktar, H. (1999). *XIX. Yüzyılda Halep Eyaleti'nin İktisadî Vaziyeti*, Fırat Üniversitesi SBE (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Elâzığ.

Bayraktar, H. (2004). *XIX. Yüzyılda Halep Eyaletinin İktisadî Vaziyeti*, *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Tarih Şubesi Yay. No: 7*, Elâzığ: Fırat Üniversitesi Yayınları.

Bayraktar, M.F. (1994). İslam Eğitiminde Öğretmen ve Öğrenci Münasebetleri. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları: İstanbul. (S.93-101).

Baytal Y. (2017). Tanzimat ve II. Abdülhamid Dönemi Eğitim Politikaları. <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/1267/14565.pdf>. Sayı:21/14. (S.24-25)

Bekra Kemalledin (Tarihsiz), *Et-Talim Eş-Şarii Fi Halep*. Kuveyt. (S.76).

Belkıs, M. (1329). Muallimler Ordusuna, *Kadınlar Dünyası*, sayı: 168, 6 Nisan 1329, 5-6.

Berker, A. (1945). *Türkiye 'de İlk Öğretim*, Milli Eğitim Basımevi. (S.8) Ankara.

Berkes, N. (2002). *Türkiye 'de Çağdaşlaşma*. İstanbul: (S.60). YKY Yayınları, İstanbul.

Beydilli. K. (1995). II. Mahmud Devrinde Katolik Ermeni Cemaati ve Kilisesinin Tanınması (1830). Harvard Üniversitesi Yakındoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü. (S.33).

Beydilli. K. (2003). *Matbaa*. Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. C: 28. S. 105-110.

Bilim, C. Y. (1984). *Tanzimat Devrinde Türk Eğitiminde Çağdaşlaşma (1839-1876)*. (S.19-29). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Bilim, C. Y. (1998). *Türkiye 'de Çağdaş Eğitim Tarihi*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, (S.1) Eskişehir.

Birişik, A. (2003). *Medrese*. Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C:28, (S.336), Ankara.

Bozkurt, N. (2003). *Medrese*. Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, cilt 28, S..327, Ankara.

Burukçu, R. (2002). Selim Sabit Efendinin Rehnûma-i Muallimine Pedagogik Bir Yaklaşım. *Dini Araştırmaları Dergisi*. C:4.Sayı:12.(S.7-30).

Buzpınar T. (2009). *Sat-ı El Husri*. DİA. (Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi). Cilt:36, İstanbul.

Büyükkarcı, S. (1999). İngiliz Okulları ve Tarihsel Gelişimi. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. Konya.

Cevdet Paşa. (1991). *Tezâkir*, (Yayına Hazırlayan: Cavid Baysun). Ankara: TTK Yayınları. (27 ve 29. Tezkireleri). (S.126)

Cevizliler E. (2014). XX. yüzyıl Başlarında Osmanlı Devletindeki İngiliz Okulları Üzerine Bir İnceleme, *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 12, Konya. (S.119-155, 151-152).

Commings, D. D. (1993). *Osmanlı Suriye'sinde Islahat Hareketleri*. (Çev: Selahattin Ayaz). (S.194-280), İstanbul: Yöneliş Yayınları.

Çadırcı, M. (2013). *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, TTK. Ankara.

Çakar, E. (2003). XVI. Yüzyılda Haleb Sancağı (1516-1566), *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Tarih Şubesi Yayınları*. Elâzığ: Fırat Üniversitesi Yayınları.

Çakar, E. (2006). *17. Yüzyılda Haleb Eyaleti ve Türkmenleri*, Elâzığ: Fırat Üniversitesi Yayınları.

Çankaya, A. (1968). *Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*. C.IV. (S. 1466-1560). Ankara.

Çankaya, A. (1968). *Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*. C.III. (S. 98-101-257). Ankara.

Çavdar T. (1971). *Millî Mücadele Başlarken Sayılarla Manzara-i Umumiye*, İstanbul: Milliyet Yayınları.

Çelikdemir, M. (2020). Suriye Maarif Müdürü Halil Kemal Bey Layihasının Osmanlı Diplomatlığı Bakımından Değerlendirilmesi ve Transkripsiyonu. *Gaziantep University Journal Of Social Science* S. No: 19(2), (S.433-446).

Çelikel, A. (1993) *Yabancılar Hukuku*, İstanbul: Beta yayıncılık.

Çetin, A. (1985). II.Abdülhamid'e sunulmuş Beyrut Vilayetindeki yabancı okullara dair bir rapor. *Türk Kültürü Dergisi*, Sayı:253 Ankara.

Çimen, A. E. (2010). *Tahir el Cezair-i*, DİA. (Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi), Cilt: 39 Cilt, İstanbul. (S.293-310).

Davulcu F.; Kıpçak H. (2016). Başlangıcından Harf Devrimine Kadar Türkiye'de Basım ve Yayının kısa bir Tarihçesi. *Türk Kütüphaneciliği*. C:30, S.2. Türk Kütüphaneciler Derneği Yayınları. Ankara.

Demir, Ş. (2015). XIX. Yüzyıl Osmanlı Eğitim Sisteminde Yaşanan Değişim. *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*: Sayı:13. Konya. (S.435-447).

Demir, Ş. (2011). Tanzimat Döneminde Bir Devlet Politikası Olarak Osmanlıcılık. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. Sayı:29.Konya. (S.334).

Demirel, F. (2010). *Mekteb-i İdadi*. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi. Erzurum.

Demirel, F. (2012). II. Meşrutiyetten Sonra Osmanlı'da Ortaöğretim: Sultaniler. Ege Üniversitesi Tarih İncelemeleri Dergisi. C.27, S. 2. İzmir. (S. 339-358).

Demirel, F. (2012). Osmanlı Eğitim Sisteminin Modernleşmesi sürecinde Hiyerarşi. Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 25(2), Bursa: Uludağ Üniversitesi yayınları.

Demirel, F. (2016). Fransız Misyonerlerinin İzmir Sancağındaki Eğitim Faaliyetleri, *Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu: III*. (S..2163). 2016.

Demirel, F. (2019). *Osmanlı Modernleşme Sürecinde Selanik Vilayetinde Eğitim*. (S.15). İstanbul: İdeal Yayınları.

Demirel, M. (2002). Türkler (Cilt 15). H. C. Güzel, K. Çiçek & S. Koca (Ed.), *Türk eğitiminin modernleşmesinde rüşdiye mektepleri* (S. 44-60). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Demirel, Y. (2016). Urfa'da Modern Bir Eğitim Kurumu: *Urfa İdadisi, İslam Tarihinde ve Medeniyetinde Şanlıurfa, Sempozyumu*, 25-27 Mart 2016,

Demirkıran, A. M. (2018). *Modernleşme ve Tanzimat Dönemi Eğitim (1775-1876)*. İdeal Kültür Yay. (S. 57-87).

Demirtaş, Z. (2007). Osmanlıda Sıbyan Mektepleri ve İlköğretimin Örgütlenmesi, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* cilt:17, sayı:1, Elazığ.(S.174).

Deniz, Ş. Levent; Toprak, Z.; Kuruyazıcı H. (2006), *İstanbul Erkek Lisesi'ne Tarihçe Deyun-u Umumiyyeden İstanbul (Erkek) Lisesine*, (Ed., M.S. Koz), Erkek Liseliler Vakfı: İstanbul. S.128.

Doğan, A. (2014). Osmanlı Devleti'nde Alman Kültürel Yayılmacılığı Maraş Örneği. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, Gaziantep Üniversitesi.

Doğan E. (2007). İstanbul Lisesi Kurucusu Mehmed Nadir Bey'in Öğretmenlik Mesleği ve Öğretim Yöntemleri ile ilgili Görüş ve Önerileri. *SAÜ Eğitim Fakültesi Dergisi*.

Doğan A.; Çetin S. (2017). İstanbul'da Bir Hususi Mekteb Girişimi 'Aşyan Mektepleri'. *Gaziantep University Journal of Social ScienceS*. Gaziantep.

Dumont, P. (1980). Une Source pour L'etude des communautés juives de Turquie, *Les Archives de l'Alliance Israélite Universelle JournalAsiatique*, CCXVII. Prilozi, Saralevo.

Düstur. (8 Nisan 1888). I. Tertip 5. Cilt. (S.759-760).

El-Esved Muhammed A. (2009). El-Medârisü l-İslâmiyye fî Haleb Münzül-Karnis-Sâdisi"l-Hicrî Hattâ el-Yevm. *Uluslararası Antep-Halep Vakıfları Sempozyumuna Sunulan Bildiri*, Haleb, (S.25).

El-Gazzi, Kâmil b. Hüseyin b. Muhammed. (H.1419). *Nehr'üz- Zeheb fî Tarihi Halep*. Halep: Darul Kalem, 2. Baskı. (S.95-123-124).

El-Gazzî Kâmil bin Hüseyin bin Muhammed el-Bâlî el-Halebî. (1342/1923). *Kitâbu Nehri 'z-Zeheb fî Târîhi Haleb*, II, Halep (S.45-52-93-97-116-123-124)

El-Gazzî (Kâmil bin Hüseyin bin Muhammed el-Bâlî el-Halebî. (1345/1926), *Kitâbu Nehri 'z-Zeheb fî Târîhi Haleb*, III, Halep.

Elliott, M.E. (Winter 1977-78). The 22 Days of Marash', *Papers on The Defence of The City Against Turkish Forces* Jan.- Feb., 1920. The Armenian Review. Vol. 30S.

Engin V. (2003). *1868'den 1923'e Mekteb-i Sultani*. Galatasaraylılar Derneği Yayınları. İstanbul.

Eraslan, C. (2017). Objektiften Yansıyanlar ile Sultan II. Abdülhamid Döneminde Eğitim. Üsküdar Belediyesi yayınları. S. 23.

Erdem, A. R. (2000) *XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu 'nda Eğitim: II. Mahmud ve Tanzimat Döneminde İlköğretimde Yapılan Yenilikler ve Değerlendirmesi*, Yeni Türkiye 701 Osmanlı Özel Sayısı II: Ekonomi ve Toplum, 6/32, Ankara.

Erdem Tümer Y. (2007). *II. Meşrutiyetten Cumhuriyete Kızların Eğitimi*. Marmara Üniversitesi Doktora Tezi. S.27.

Erdoğan, T. (1995). *Maarif-i Umumiye Nezareti Teşkilatı*. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul. (S.28)

Ergin. O. (1977). *Türkiye Maarif Tarihi*. Cilt 1-2, (S.86-460). Eser Matbaası: İstanbul.

Ergün M. (2005). *Medreseden Mektebe Osmanlı Eğitim Sistemindeki Değişme*, Türkiye Sanal Eğitim Bilimleri Kütüphanesi, <http://www.egitim.aku.edu.tr/ergun3.htm> 29.01.2005.(S.735-753).

Ergün M. (1996). *II. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914)*, (S.192-200) Ankara: Ocak Yayınları.

Ergün, M. (1982). *Atatürk Devri Türk Eğitimi*, Ankara: AÜDTCF Yayını.

Eroğlu, C.; Babuçoğlu, M.; Köçer M. (2012). *Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Halep*, Orsam No:3, Ankara.

Ertuğrul, H. (2002). *Kültürümüzü Etkileyen Okullar*, İstanbul: Nesil Yayınları.

Erünsal, İ. (2015). *Osmanlıda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik*. Meb. Yay. S. 196

Evliya Çelebi. (2011). *Günümüz Türkçesi ile Evliya Çelebi Seyahatnamesi*: Kütahya, Manisa, İzmir, Antalya, Karaman, Adana, Halep, Şam, Kudüs, Mekke, Medine. (Yay. Haz.: Seyit Ali Kahraman), C. 9. 1. Kitap. Yapı Kredi Yay.: İstanbul. 2011.(S.401-402).

Fazlıoğlu, İ. (2003). *Mehmed Nadir*. DİA (Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi). C. 28.(S.499-500).

Ferilibaş Bayrak M. (2010). Halep'te XVIII. Yüzyıla Ait Bir Vakıf Örneği: Vezir Osman Paşa Külliyesi. *Türk Kültürü İnceleme dergisi*. Sayı:22.(S.27-84).

Esenkal, E. (2007). *Yabancı Ülkeler Tarafından Osmanlı Coğrafyasında Açılan Okulları*. Edirne: Trakya Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi.

Findley, C. V. (1996). *Kalemiyeden Mülkiyeye Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, S. 235.

Fraenkel J.; Wallen N.; Hyun H. (2011). *How to Design and Evaluate Research in Education*. New York: Connect Learn Succeed. (P.534).

Fraşerli Mehdi. (1325). *İmtiyaz-ı Ecnebiye nin Tatbikat-ı Hazırası*. Samsun. (S.70-116).

Fortna, B. (2005). *Mekteb-i Hümayûn*. (Çev. Pelin Sıral). İletişim Yayınları: İstanbul. (S. 256).

Gelişli, Y. (2002). *Osmanlı İlköğretim Kurumlarında Sıbyan Mektepleri (Kuruluş, Gelişim ve dönüşümü)*, Türkler Ansiklopedisi, (C.15).(S.38-45).Ankara.

Gezer, E. (2019). *Osmanlının Son Döneminde Halep'te Eğitim*. Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi). Tarih Anabilim Dalı: Hatay.

Gümrükçüoğlu, S. (2012). Şikâyet Defterlerine Göre Osmanlı Tebaasının Şikayetleri, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. (S.61).

Günay, N. (2006). Cumhuriyet Öncesinde Maraş'taki Yabancı Okulları. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, (Mart-Temmuz-Kasım 2006), Sayı 64-65-66, Cilt: XXII.

Gündüz, M. (2016). *Maariften Eğitime Tanzimat'tan Cumhuriyete Eğitim Düşüncesinde Dönüşüm*. Doğu Batı Yayınları: Ankara. (S.121).

Gündüz, M. (2018). *Kronolojik ve Tematik Türk Eğitim Tarihi*. İdeal Kültür Yayıncılık. İstanbul.

G. Z. Aliev. (1990). Turtsiyct v Period Pravleniya Mladoturok. Moskova, 1976, S.275, Akt.: Aydın Söer, 1915 Ermeni Ayaklanmalarında Çarlık Rusya'sının Rolü, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt:33, Sayı: 1-2, Ankara.

Halidi M.; Ferruh Ö. (1991). *Misyonerler Eğitim ve Siyaset*. Alem Yayıncılık: İstanbul. (S.81-82)

Helvacılar M.C.; Mahmud Z. A. (2010). *Tarihin Gölgesinde Kırk Bir Eser; Halep*, Sertaç Yayınları: Gaziantep. (S.45).

Hretani, M. (1997) *Halep*. DİA. (Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi), (C:15), İstanbul. Milli Eğitim Basım Evi.

İğus, E. (2008). *II. Abdülhamid Dönemi Eğitim Sistemi, Eğitim yapıları ve Askeri Rüştüyeler*, (Fen bilimleri Doktora tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi: İstanbul.

İlkin, S.; Tekeli, İ. (1999). *Osmanlı İmparatorluğunda Eğitim ve Öğretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, TTK: Ankara. S. (67).

İpşirli, M. (2003). *Medrese*. Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. C. 28.(S.333) Ankara.

İshak Ö. (2012). *Suriye Tarihi: Osmanlı Suriye'sinde Edebi ve Kültürel Hayat (1800-1918)*. Kabcı Yayıncılık: İstanbul.

Kalhussien, O. (2011). *Halep Hüsrev Paşa Medresesi*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi): İstanbul. (S.40-46-48).

Kankal, A. (2000). 17. ve 18. Yüzyıllarda Kuzey-Batı Anadolu'da Sosyal Hayat (Şer'iyye Sicillerine Göre)", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XV, İzmir.

Kankal H. (2016). Sultan II. Abdülhamid'in Osmanlı Eğitimine Yaptığı Önemli Bir Katkı: Emlak-ı Hümayun'a İnşa Edilen Okullar. *Selçuklu Üniversitesi Türkiyat Araştırma Dergisi (SUTAD)*. Sayı:40.(S.151-159-176)

Karabekir, K. (1939). *Misyonerlerin Faaliyetleri*. Yeni Sabah Gazetesi: S.16

Karabekmez, M. (2012). *The Role of Provincial Directors of Education in The Formation of Modern Ottoman Schooling, 1881-1908*.(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Şehir Üniversitesi: İstanbul.

Karaboran, H. (1986). *İslâhiye ve Hassa'nın Kuruluşundan Önce Bu Yöredeki Yerleşme Durumu- Bir Yerleşme ve Tarihi Coğrafya Araştırması*", V. Milletlerarası Türkoloji Kongresi Bildirileri I, (İstanbul 23-28 Eylül 1985). İstanbul.

Karal, E. Z. (1977). *Osmanlı Tarihi*. (C.:3 Kısım. 2), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Karcı, B. (2019). Gayrimüslim mekteplerinde Osmanlı Türkçesinin Öğretimini Yaygınlaştırmak için Yapılan Bazı Çalışmalar. *ÇKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:10, Sayı: Özel, S.19-44

Karakaş, M. (2000). *Tanzimat Sürecinde Eğitimde Modernleşme*. Yeni Türkiye 701 Osmanlı Özel Sayısı II: Ekonomi ve Toplum, 6/32, Ankara.

Karaköse, H. (2017). Halep'te Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Durum (1876-1918), *Uluslararası Sosyal Araştırmaları Dergisi*, cilt:10, sayı:51.(S.298).

Karpat, K. (2006). *Osmanlıda Değişim, Modernleşme ve Ulusallaşma*. İmge Yay.İstanbul.

Kâtibî, Muhammed A. (2006). *Et-Ta''limü eş-Şeriyyü ve Madârishü fi Haleb fi''l-Karnir-Rabi' Aşer el-Hicrî*, el-Matbatü''r-Rakımiyye Haleb 2006.

Keçeci Kurt, S. (2011). *Osmanlı Devleti'nde Özel İslam Mektepleri*. (Sosyal Alanlar Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi, Erzurum.

Kerr, Stanley E. (1973). *The Lions of Marash*, Albany: *State University of New York Press*, XXV. .318).

Kılıç, O. (2017). 18. Yüzyılda Arap Coğrafyasının İdarî Taksimatı. *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi-Altıncı Uluslararası Orta Doğu Semineri*, 11-13 Ekim 2012, (Ed. Mustafa Öztürk-Enver Çakar). Elâzığ: Fırat Üniversitesi Yayınları.

Kocabaşoğlu, U. (1989). *Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika*, İstanbul: Arba Yayınları, İstanbul.

Koçak, C. (1985). *Tanzimat'tan Sonra Özel ve Yabancı Okullar*. Tanzimat'tan Cumhuriyet'e, Türkiye Ansiklopedisi. (C.2). İstanbul.

Koçer, H. A. (1991). *Türkiye 'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923)*. (S.64). Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.

Kodaman, B. (1988). *Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi*. (S. 22-41-87-196). Ankara: TTK Basımevi.

Kurşun Z. (1998). *Necid ve Ahsa 'da Osmanlı Hakimiyeti: Vehhabi Hareketi ve Suud Devletinin Ortaya Çıkışı*. TTK: Ankara. (S.138).

Kürd A. (1983). *Muhammed Hitat eş-Şam, Mektebetü''n-Nuri*, C:VI. Dımaşk (S.114).

Kürkçüoğlu Ö. (1982). *Osmanlı Devleti'ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketleri (1908-1918)*, Ankara Üniversitesi Siyasi Bilimler Fakültesi, 512, Ankara. (S.8-261).

Maarif-i Umumiye Nezaret-i Celilesi İdaresinde Bulunan Mekatib-i İbtidaiye, Rüşdiye, İdadiye, Aliye ile Mekatib-i Hususiye ve Ecnebiyenin ve Dersaadet'te Taharri-i İcra Kılınan ve Taşrada Mevcud Bulunan Kütüphanelerin İstatistiki.1310-1311 Dersiye-i Maliyesine Mahsustur. Dersaadet: Matbaa-i Osmaniye (Maarif İstatistiği 1310-1311).

Maarif-i Umumiye Nizamnamesi (1286). Matbaa-i Amire. İstanbul. M.33, S.13.

Maarif-i Umûmiye İhsâiyyât Mecmûası. (H.1336-1920). 1329-1330 Senesine Mahsûs. (Kısaltma: Maarif İhsâiyyâtı 1329-1330. Darulhilafe: Matbaa-i Amire. (S. 7).

Mahmud Cevad İbnü's Şeyh Nâfi. (2001). *Maârif-i Umûmiye Nezâreti Târihçe-i Teşkilât ve İcrââtı-XIX. Asır Osmanlı Maârif Tarihi-*. (Haz. T. Kayaoğlu). (S.397-470). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları. (Eserin Orijinali 1338'de yayımlanmıştır).

Mahmud Cevad İbnü's Şeyh Nâfi. (2002). *Maârif-i Umûmiye Nezâreti târihçe-i teşkilât ve icrââtı*. Meb Yayınları. Ankara.

Marcus A. (2013). *Modernliğin Eşiğinde Bir Osmanlı Şehri: Halep*. Küre Yayınları.İstanbul.

Master, B. (2000). *Halep: Osmanlı İmparatorluğunun Kervan Kenti 'Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Masters, B. (1997). *Halep*. DİA. (Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi). (Cilt 15). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Mehmed Esad. (1310). *Mirat-ı Mekteb-i Harbiyye* İstanbul Artin Matbaası.

Mehmed Hikmet. (1894). *Coğrafya-i Ümranî*. Nişan Beriyan Matbaası, İstanbul. (S. 238).

Meray, S. (2001). *Lozan Zabıtalı*, Cilt: I, Kitap:2, İstanbul: Yapı Kredi yayınları.

Meriam, S. B. (2013). *Qualitive research: A Guide to design and implementation*. (Çev: Selehattin Turan) Nobel Akademik Yayınlar: Ankara (S.155).

Meryem Ü. (2008) Emrullah Efendi ve Tuba Ağacı Nazariyesi. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 6, (S.12).

Mevlan, U. (1330) Bizde İnas Mektepleri, *Kadınlar Dünyası*, sayı: 161, 17 Kânûnısânî 1330, 2-3.

Mutlu, Ş. (1999). *Osmanlı İmparatorluğunda Yabancı Okullar*. Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi: İstanbul. (S.143).

Mutlu, Ş. (2005). *Osmanlı Devleti'nde Misyoner Okulları*. (S.104-105.) İstanbul: Gökkubbe Yayıncılık.

M. Nurdoğan, A. (2017). *Osmanlı Modernleşme Sürecinde İlköğretim (1869-1922)*.(S.242). İstanbul: Çamlıca Yayınları.

Millî Savunma Bakanlığı. (2000). *Osmanlı Döneminde Askeri Okullarda Eğitim*. Ankara.

Nafi Atuf (1930). *Türkiye Maarif Tarihi Hakkında Bir Deneme*,(S.129-132). Muallim Ahmet Halit Kütüphanesi Yayını. İstanbul.

Nafi Atuf (1932). *Türkiye Maarif Tarihi*, C.II. İstanbul. (S. 10).

Nazif S. (1924). *Çalınmış Ülke*. İstanbul. (S.3-7).

- Necdet, S. (1975). *Ajan Okulları*. (S.83-84) İstanbul: Dede Korkut Yayınları.
- Nuhoğlu H. (2002). Osmanlı Matbaacılığı. *Türkler Ansiklopesidisi*. Türkiye Yayınları. Ankara S. 929
- Orman İ. (2003). *Medrese*. Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, cilt 28, S.338, Ankara.
- Ortaylı, İ. (1987). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*. Hil Yayınları: İstanbul. (S.146).
- Osmanlı Arşiv Dairesi Başkanlığı Komisyon, (2014), *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Eğitiminde Modernleşme*. (S.103-104-105). İstanbul.
- Özkan, E. (2017). *19.Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı (1839-1914)*. Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Doktora Tezi). Elâzığ. (S.124).
- Özkul, O. (1996). *III. Selim Döneminde Osmanlı Uleması ve Yenileşme Konusundaki Tutumlar*. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Doktora Tezi). İstanbul. (S.7-21).
- Öztürk, C. (1993). Darülmualimin. DİA. (Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi).. Cilt: 8. (S.551-552).
- Öztürk, C. (2000). İdadi. DİA. (Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi). Cilt: 21. (S.464-466).
- Öztürk, C. (2008). Rüşdiye. DİA. (Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi).. Cilt: 35. (S.300-303).
- Özcan. A. (1992). *Tanzimat Döneminde Öğretmen Yetiştirme Meseslesi*.150. Yılında Tanzimat. (Haz: Hakkı Dursun Yıldız). TTK.: Ankara. (S.451).
- Pakalın, M. Z. (1951). İdadi. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimler Sözlüğü*, MEB Yay, İstanbul 1951, C: II, S.34.
- Parmaksız, E. (2008). *II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909) Eğitim Sistemi Eğitim Yapıları ve Askeri Rüştiyeler*. Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, (Doktora Tezi). S. 15.
- Patoğlu, E. B. (2018). *Osmanlı Devleti'nde Askeri Rüştiyeler*. Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi).
- Polat Haydaroglu, İ. (1990) *Osmanlı İmparatorluğunda Yabancı Okullar*. Ankara. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Polat Haydaroglu, İ. (2002). Osmanlı İmparatorluğunda Yabancı Okullar. *Türkler Ansiklopedisi*, C.14, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Polat Haydaroglu, İ. (2006). Osmanlı Devleti'nde Yabancı Okullarda Denetim ve Cumhuriyet Dönemine Yansımaları. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 25/39. Ankara.

- Polvan, N. (1952). *Türkiye de Yabancı Öğretim*. MEB. Basımevi: İstanbul. (S.139).
- Radrigue.A.(1997). *Türkiye Yahudilerinin Batılılaşması*. (Çeviren: İbrahim Yıldız). Ayraç Yayıncılık. Ankara. (S. 221).
- Ragıp Paşa Kütüphanesi. (1914) *İmtiyaz-ı Ecnebiyenin Lağvından Dolayı Memurine Tebliğ Olunacak Talimatname*. No:2483(S.1-9).
- Raymond, A. (1995). *Osmanlı İmparatorluğunda Arap Kentleri*. (S.23,121,122,209,210)
İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Sakaoğlu, N. (1985). *Eğitim Tartışmaları*. Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi. C: II. İletişim Yayınları: İstanbul. (S.478-484).
- Sakaoğlu, N. (2003). *Osmanlıdan Günümüze Eğitim Tarihi*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları: İstanbul.
- Sander, O. (2019). *Siyasi Tarih*, Ankara: İmge Kitabevi 13.Baskı.
- Saray, M. (1998). *Türk-Rus Münasebetlerinin Bir Analizi*, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Sarıçelik, K. (2009). *Konya İptidai Mektepleri*, *Selçuk.edu.tr*.(S.5-48).
- Saru, K. Ş. (1970). *Eğitim Hizmetinde Elli Yıl*. Meb. Basım evi, S. 32.
- Saugavet, J. (1987). *Haleb. DİA*. (Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi). (C. 5/1). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Sertoğlu, M. (1986). *Osmanlı Tarih Lügatı*, Enderun Kitabevi: İstanbul. (S.214).
- Sezer, A. (1999). Osmanlıdan Cumhuriyete Misyonerlerin Türkiye'deki Eğitim Faaliyetleri. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt:16, Özel Sayı: 1999.(S.172).
- Sezer, S. (2017). *Osmanlı Suriye'sinde Islahat Tartışmaları ve Birinci Dünya Savaşı Öncesinde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Suriye Siyaseti*. Galatasaray Üniversitesi: İstanbul.
- Şahin, A. A. (2018). *Osmanlı Devleti'nde Rüşdiye Mektepleri*, TTK Yay., Ankara. S..142,143.
- Şahin M.ve Tokdemir A. (2011).II. Meşrutiyet Döneminde Eğitimde yaşanan gelişmeler. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*. Sayı:9-4. (S.853).
- Şemseddin Sami. (2015). *Kamus-i Türki*. Çağrı Yayınları: İstanbul. (S.1313-1314-1362-).
- Şen, A. (2017). Osmanlıdan Günümüze Eğitimde Modernleşme Çabaları. *Ekev Akademi Dergisi*. Sayı:21/09.(S.486).

- Şener A. (1990). *Tanzimat Döneminde Osmanlı Vergi Sistemi*. İşaret Yayınları: İstanbul
- Şensözen. V. (1982). *Osmanoğulları'nın Varlıkları ve II. Abdülhamid'in Emlak'ı*. Ankara. TTK. (S.37-42).
- Şimşir, B. (1985). Ermeni Propagandasının Amerika Boyutu Üzerine, *Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu ile İlişkileri Sempozyumu*. (8-12 Ekim 1984) Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları sayı: 628.
- Şişman, A. (1989). *Galatasaray Mekteb-i Sultanisinin Kuruluşu ve İlk Eğitim Yılları 1868-1871*. Edebiyat Fakültesi Basımevi: İstanbul. (S.12).
- Somel S. A. (2000). Osmanlı Modernleşme Döneminde Kız Eğitimi. *Kebikeç*. 10. S. 7.
- Somel, S A. (2015). *Osmanlıda Eğitimin Modernleşmesi*. (S.115-127-132-138-141-144). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sungu, İ. (1941). Mekteb-i Maarif- i Adliyenin Tesisi, *Tarih Vesikaları Dergisi*, 1/3 (1941), S. 215.
- Tabbah. R. (1951). *İ'lâmü'n-Nübela fi-tarihi Haleb eş-Şehbâ, el-Matbaatü'l-İlmiyye*, Haleb. (S.349).
- Takvim-i Vekâyi (21 Za 1254)., *Mahmud Cevad, Maârif-i Umûmiye Nezâreti Tarihçe-i Teşkilât ve İcrââtı*, No. 176. Matbaa-i Âmire, 1338.S.6.
- Takvim-i Vekay-i (17/Z/1333). *Mekatib-i Hususiye Talimatnamesi*. No:2302, Matbaa-i Amire (S.1-5)
- Tansel, S. (2016). *Yavuz Sultan Selim*. Ankara: TTK Yayınları. S. 179-183.
- Tarakçı M. (2009). (Ed: Ahmed Cevizci). *Felsefe Ansiklopedisi*. Cilt:6, Ankara: Ebabil yayıncılık.
- Taşer, S. (2015). *Osmanlı Devleti'nin Taşra Hukuk Mektepleri Ortadoğu ve Balkanlardan Çekilme Sürecinin Eğitim Kurumlarındaki İzleri*. Çizgi kitabevi. İstanbul, S. 22.
- Taşkın, Ü. (2020). Ayıntab Rüşdiyesi, *Gaziantep Üniversitesi Ayıntab Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 3, Sayı 2, S.53
- Tekeli, İ. (1985). *Tanzimat'tan Cumhuriyete Eğitim Sistemindeki Değişimler*. Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, C: II. İletişim Yayınları: İstanbul. (S.456-476)
- Tekin, K. (2008). *Halep'teki Osmanlı Dönemi Dini Eserleri*. Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Basılmamış Doktora Tezi). Kayseri. (S.248).

Terzi A. (1993). *Hazine-i Hassa*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (C. XVII.),(S.33-96-137-141).

Tevetoğlu, F. (1985). Amerika Birleşik Devletleri ve Ortadoğu. *Türk Kültürü Dergisi*, Ankara: Sayı:266.

Buzpınar Ş. T. Küçükbaşcı M. S. (1997). *Haremeyn*, DİA. (Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi). 16.Cilt, S..153,157.

The Missionary Herald, Vol. XCIV., No. V., May 1898, S. 204.

Turan, N. S. (2011). Andre Raymond ve Osmanlı Dönemi Arap Kent Tarihçiliğine Bakış, *Ortadoğu Etütleri* (C: 2, Sayı 2) (S.169-190), Ankara.

Türkan E. V. (2018). *Emrullah Efendinin Maarif Nazırlığı (1910-1912)*.(Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Medeniyet Üniversitesi. (S.92)

Türk Dünyası Belediyeler Birliği (TDBB) Yayınları. (2018). *Osmanlı Belgelerinde Halep*, No: 25.İstanbul: Tdbb Yayınevi.23-.

Türkmen, H. (1999). Maarif-i Umumiye Nizamnamesinin Kütüphanecilik Tarihindeki Yeri ve Önemi. *Osmanlı Bilim Dünyasında Eğitim Milletlerarası Kongresi Tebliğleri* (İstanbul, 12-15 Nisan 1999).

Tibbi, B. (1998); *Arap Milliyetçiliği*, (Çeviren: Taşkın Temiz) İstanbul: Yöneliş Yayınları.

Tozlu, N. (2000). Osmanlı İmparatorluğu'nda Misyoner Okulları. *Yeni Türkiye 701 Osmanlı Özel Sayısı II: Ekonomi ve Toplum* (6/32). Ankara.

Uçan, Y. E. (2015). *Osmanlı Devleti'nde İngiliz Misyoner Okulları*. (S.308).(Yakınçağ Tarihi Doktora Tezi). Kayseri: Erciyes Üniversitesi.

Uyanık, E. (2010). Tanzimat Döneminde Modern Eğitimin Yaygınlaştırılması Yolunda Pratik Bir Çözüm: Yarım Rüşdiyeler, *Tarih Dergisi* Sayı:49. İstanbul, S.91-111.

Uzunçarşılı, İ.H. (1988). *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları: Ankara. (S.1-2)

Üke, M. (2008). Emrullah Efendi ve Tuba Ağacı Nazariyesi. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 6.Sayı:12.(S.654).

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı (2018). *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı'da Spor*. Yayın No:1. İstanbul.

Ünal, U. (2008). *Meclis-i Kebir-i Maarif*. 1869-1922. TTK. Yayınları. Ankara.

Ünal, U. (2008). *2.Meşrutiyet Öncesi Osmanlı Rüşdiyeleri (1897-1907)*. Gazi Kitabevi: Ankara.

Ünal, U.; Birbudak T. S. (2013). İstanbul Darulmuallimini)1848-1924). Atatürk Araştırma Merkezi. S.150.

Ünver M., Hulkiender M. (2018). *Osmanlı Fransız İlişkilerinde Krizler ve Çatışmalar-1901 Hadisesi*. İlgı Kültür Sanat Yayınları. İstanbul.

Ürekli, F. (2002). Tanzimat Dönemi Osmanlı Eğitim Sistemi ve Kurumları. *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Manas Üniversitesi Yayınları: Bişkek. Sayı:3. (S.382-406).

Umar, Ö. O. (2004). *Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908-1938)*, Ankara: AAM. Yayınları. (S.271)

Unat, F. R. (1964). *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, (S.110). Ankara: Milli Eğitim Basımevi.

Vahapoğlu, H. (1997). *Osmanlıdan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okulları*, İstanbul: MEB Yayınları. (S.97)

Yamaç, M. (2019). Fransız Arşiv Belgelerinde 23 Haziran 1939 Tarihli Türk-Fransız Antlaşması. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Ankara. (S.219-220).

Yaman, M. T. (1940). *Osmanlı İmparatorluğu Mülki İdaresinde Avrupalılaşıma Hakkında*. İstanbul. (S. 201).

Yazıcı T. (1997). *Haleb*. Türk Diyanet İslam Ansiklopedisi. C:15.(S.247-248).

Yorulmaz, Ş. (2000). Osmanlı-Fransız İlişkileri Çerçevesinde Osmanlı Topraklarında Açılan Fransız Kültür Kurumları ve bunların meşrutiyet kazanması, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*. Sayı:11.(707-716).

Yıldız, H. (2014). Osmanlı Modernleşme Döneminde Diyarbakır Vilayeti'nde Açılan Süryani- Keldani Mektepleri ve Eğitim Faaliyetleri, *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*. Sayı:22, S. 313-327

Yıldız, H. (2019). Osmanlı Modernleşme Döneminde Urfa Sancağında Açılan Müslüman Rüşdiye Mektepleri. *Tarih ve Gelecek Dergisi*. Cilt:6. Sayı:2.

Yıldırım A.; Şimşek H. (2011). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Seçkin Yayınları: Ankara. (S.39-187-224)

Yıldırım. M. A. (2013). Halep İslahhanesi'nin Açılışı ve Gelişimi Hakkında Bir İnceleme. *I. Uluslararası Muallim Rifat Kilis ve Çevresi Sempozyumu*. KiliS. S. 166.

Yıldırım. M. A. (2013). *Dersaadet Sanayi Mektebi1868-1928*, Kitapevi Yayınları, İstanbul.

Yücel M. S. (2016). *Türkiye’de Yabancı Okullar ve Azınlık Okulları (1925-1926)*.
Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı

Zengin, Z. S. (1993). *II. Meşrutiyet Döneminde Medreselerin Islahı Hareketleri ve Dini Eğitimi (1908-1918)*, Yüksek Lisans Tezi: Kayseri. (S.6).

Weber. E. (1976). *Peasants into Frenchmen The Modernization of Rural France 1870-1914*. Stanford university Press: California. P.295-303.

İnternet Kaynakları

<https://www.ielev.org.tr>

Öztürk, M. (1997). 1616 Tarihli Halep Avarız – Hane Defteri. *Http: //dergiler.ankara.edu.tr /dergiler/ 19 / 868 / 11026.pdf*.

7. BÖLÜM

EKLER

Ek: 1

Haleb Rüşdiye Mektebi Personel Çizelgesi

	Birinci Muallim	İkinci Muallim	Üçüncü Muallim	Hat/Rika/Lisan-i Osman-i/ Hatt-ı sülüs Muallimi	Yabancı Dil	Resim Muallimi	Bevvab
1884-1885 ⁶⁹ Yıl	Mustafa Efendi	Necib Abdullah Efendi	Mehmed Mazhar	-	Süleyman Efendi	-	-
1885-1886 ⁷⁰	Lâmi‘ Efendi	Haşim Efendi	-	Muallim-i hat İbrahim Efendi	Anton Efendi	-	-
1887-1888 ⁷¹	Lâmi‘ Efendi	Ahmed Hamdi Efendi, Hayri Bey	Mustafa Efendi, Hacı Mehmed Efendi	Muallim-i hat İbrahim Efendi	Anton Efendi	Hayri Bey	Abdurrahman Ağa
1889-1890 ⁷²	Lâmi‘ Efendi	Hacı Mehmed Efendi	-	Muallim-i hat İbrahim Efendi, Hatt- ıslüs muallimi Mustafa Efendi	Anton Efendi	Hayri Bey	Abdurrahman Ağa

⁶⁹ SVH,13. Def‘a, H.1302/1884-1885, S. 143.⁷⁰ SVH,14. Def‘a, H.1303/1885-1886, S. 158-159.⁷¹ SVH,16. Def‘a, H.1305/1887-1888, S. 142.⁷² SVH,18. Def‘a, H.1307/1889-1890, S. 104.

1890-1891 ⁷³	Hüseyin Remzi Efendi	İsmet Efendi	Sıdkı Efendi	Muallim-i hat İbrahim Efendi Hatt-ı sülüs muallimi Mus tafa Efendi	Anton Efendi	Hayri Bey	Rıfat Ağa
	Hüseyin Remzi Efendi	İsmet Efendi	Münhal	Muallim-i hat İbrahim Efendi Hatt-ı sülüs muallimi Mustafa Efendi	Antovan Efend	Yüzbaşı Hayri Bey,	Abdurrahman Ağa
1891-1892 ⁷⁴	Hüseyin Remzi Efendi	İsmet Efendi	Münhal	Muallim-i hat İbrahim Efendi Hatt-ı sülüs muallimi Mustafa Efendi	Antovan Efend	Yüzbaşı Hayri Bey,	Abdurrahman Ağa
	Hüseyin Remzi Efendi	İsmet Efendi	Münhal	Muallim-i hat İbrahim Efendi Hatt-ı sülüs muallimi Mustafa Efendi	Antovan Efend	Yüzbaşı Hayri Bey,	Abdurrahman Ağa
1892-1893 ⁷⁵	Cemaleddin Efendi	Abdullah Hıfzı Efendi	-	Muallim-i hat İbrahim Efendi Hatt-ı sülüs muallimi Mustafa Efendi	-	-	Abdurrahman Ağa
	Cemaleddin Efendi	Abdullah Hıfzı Efendi	-	Muallim-i hat İbrahim Efendi Hatt-ı sülüs muallimi Mustafa Efendi	-	-	Abdurrahman Ağa
1905-1906 ⁷⁶				Muallim-i hat İbrahim Efendi Hatt-ı sülüs muallimi Mustafa Efendi			

⁷³ SVH,19. Def'a, H.1308/1890-1891, S. 118.

⁷⁴ SVH,20. Def'a, H.1309/1891-1892, S. 85.

⁷⁵ SVH,21. Def'a, H.1310/1892-1893, S. 133.

⁷⁶ SVH,23. Def'a, H.1313/1895-1896, S. 189.

1899-1900 ⁷⁷	Hacı	Abdullah	Ahmed	Muallim-i hat	-	-	-
	Mustafa	Necip	Efendi	İbrahim			
	Efendi	Efendi		Efendi			
				Hatt-ı sülüs muallimi			
1903-1904 ⁷⁸	Mustafa	Necip	Hamdi	Mustafa			
	Efendi	Efendi	Efendi	Efendi			
				Hatt muallimi	-	-	
				Mehmed			
1908-1909 ⁷⁹				Şakir Efendi			
	Abdullah	Ahmed	Süleyman	Hat muallimi	-	-	Ali Efendi
	Efendi	Efendi	Efendi	Şakir Efendi			

Ek: 2

1302/1884-1885'ten 1326/1908-1909'a arası Ayıntab Kazası Rüşdiye Mektebi personel çizelgesi

Ayıntab Kazası Rüşdiye Mektebinde Personel Çizelgesi

1884-1885 ⁸⁰ Yıl	Birinci Muallim	İkinci Muallim	Üçüncü Muallim	Hat/Rika/L isân-ı	Osmânî	Yabancı Dil	Muallimi	Riyaziye	Bevvab
	Mustafa Efendi	Necip Abdullah Efendi	Mehmed Mazhar Efendi	-		Süleyman Efendi			

⁷⁷ SVH,27. Def'a, H.1317/1899-1900, S. 201.

⁷⁸ SVH,31. Def'a, H.1321/1903 -1904, S. 231.

⁷⁹ SVH,35. Def'a, H.1326/1908-1909, S. 232.

⁸⁰ SVH,13. Def'a, H.1302/1884-1885, S. 143.

1885-1886 ⁸¹	Mustafa Efendi	Necib Abdullah Efendi	Mehmed Mazhar Efendi	-	Süleyman Efendi	-	-
	Mustafa Efendi	Necib Abdullah Efendi	Mehmed Mazhar Efendi	-	Süleyman Efendi	-	-
1886-1887 ⁸²	Mustafa Efendi	Necib Abdullah Efendi	Mehmed Mazhar Efendi	-	Rauf Efendi	-	-
	Mustafa Efendi	Necib Abdullah Efendi	Mehmed Mazhar Efendi	-	Rauf Efendi	-	-
1887-1888 ⁸³	Mustafa Efendi	Necib Abdullah Efendi	Mehmed Mazhar Efendi	Rik'a muallimi Mehmed Şakir Efendi	Jozef Efendi	-	Mehmed Efendi
	Mustafa Efendi	Necib Abdullah Efendi	Mehmed Mazhar Efendi	Rik'a muallimi Mehmed Şakir Efendi	Jozef Efendi	-	Mehmed Efendi
1888-1889 ⁸⁴	Mustafa Efendi	Necib Abdullah Efendi	Mehmed Mazhar Efendi	Rik'a muallimi Mehmed Şakir Efendi	Jozef Efendi	-	Mehmed Efendi
	Mustafa Efendi	Necib Abdullah Efendi	Mehmed Mazhar Efendi	Rik'a muallimi Mehmed Şakir Efendi	Jozef Efendi	-	Mehmed Efendi
1890-1891 ⁸⁵	Mustafa Efendi	Necib Abdullah Efendi	Mehmed Mazhar Efendi	Rik'a muallimi Mehmed Şakir Efendi	Jozef Efendi	-	Mehmed Efendi
	Mustafa Efendi	Necib Abdullah Efendi	Mehmed Mazhar Efendi	Rik'a muallimi Mehmed Şakir Efendi	Jozef Efendi	-	Mehmed Efendi
1891-1893 ⁸⁶	Mustafa Efendi	Necib Abdullah Efendi	Mehmed Mazhar Efendi	Rik'a muallimi Mehmed Şakir Efendi	Jozef Efendi	-	Mehmed Efendi
	Mustafa Efendi	Necib Abdullah Efendi	Mehmed Mazhar Efendi	Rik'a muallimi Mehmed Şakir Efendi	Jozef Efendi	-	Mehmed Efendi

⁸¹ SVH,14. Def'a, H.1303/1885-1886, S. 160.

⁸² SVH,15. Def'a, H.1304/1886-1887, S. 158.

⁸³ SVH,16. Def'a, H.1305/1887-1888, S. 151.

⁸⁴ SVH,18. Def'a, H.1307/1889-1890, S. 105.

⁸⁵ SVH,19. Def'a, H.1308/1890-1891, S. 127.

⁸⁶ SVH,20. Def'a, H.1309/1891-1892, S. 92; SVH,21, Def'a, H.1310/1892-1893, S. 160.

1895-1896 ⁸⁷	Mustafa Efendi	Necib Abdullah Efendi	Ahmed Efendi	Rik'a muallimi Mehmed Şakir Efendi	Cemil Efendi	-	Mehmed Efendi
	Mustafa Efendi	Necib Abdullah Efendi	Ahmed Efendi	Rik'a muallimi Mehmed Şakir Efendi	Cemil Efendi	-	Mehmed Efendi
1896-1898 ⁸⁸	Mustafa Efendi	Necib Abdullah Efendi	Ahmed Efendi	Rik'a muallimi Mehmed Şakir Efendi	Ahmed Efendi	-	Mehmed Efendi
	Mustafa Efendi	Necib Abdullah Efendi	Ahmed Efendi	Hüsn-i hat mu'allimi Şâkir Efendi	Ahmed Efendi	Cevdet Efendi	Mehmed Efendi
1898-1901 ⁸⁹	Mustafa Efendi	Necib Abdullah Efendi	Ahmed Efendi	Hüsn-i hat mu'allimi Şâkir Efendi	Ahmed Efendi	Cevdet Efendi	Mehmed Efendi
	Mustafa Efendi	Necib Abdullah Efendi	Ahmed Efendi	Hüsn-i hat mu'allimi Şâkir Efendi	Ahmed Efendi	Cevdet Efendi	Mehmed Efendi
1901-1902 ⁹⁰	Mustafa Efendi	Necib Abdullah Efendi	Ahmed Efendi	Hüsn-i hat mu'allimi Şâkir Efendi	Ahmed Efendi	Cevdet Efendi	Mehmed Efendi
	Mustafa Efendi	Necib Abdullah Efendi	Ahmed Efendi	Riyaziye Muallimi Abdullah Behcet Efendi	Ahmed Efendi	Cevdet Efendi	Mehmed Efendi
1902-1904 ⁹¹	Mustafa Efendi	Necib Abdullah Efendi	Ahmed Efendi	Riyaziye Muallimi Abdullah Behcet Efendi	Ahmed Efendi	Cevdet Efendi	Mehmed Efendi
	Mustafa Efendi	Necib Abdullah Efendi	Ahmed Efendi	Riyaziye Muallimi Abdullah Behcet Efendi	Ahmed Efendi	Cevdet Efendi	Mehmed Efendi
1904-1905 ⁹²	Mustafa Efendi	Necib Abdullah Efendi	Ahmed Efendi	Riyaziye Muallimi Abdullah Behcet Efendi	Ahmed Efendi	Cevdet Efendi	Mehmed Efendi
	Mustafa Efendi	Necib Abdullah Efendi	Ahmed Efendi	Riyaziye Muallimi Abdullah Behcet Efendi	Ahmed Efendi	Cevdet Efendi	Mehmed Efendi

⁸⁷ SVH,23. Def'a, H.1313/1895-1896, S. 182.

⁸⁸ SVH,24. Def'a, H.1314/1896-1897, S. 184; SVH,25. Def'a, H.1315/1897-1898, S. 189.

⁸⁹ SNMU, 1316/1898-1899, 3.def'a, S. 1010; SVH,27. Def'a, H.1317/1899-1900, S. 201; SVH,28. Def'a, H.1318/1900-1901, S. 216.

⁹⁰ SVH,29. Def'a, H.1319/1901-1902, S. 226.

⁹¹ SVH,30. Def'a, H.1320/1902-1903, S. 229; SVH,31. Def'a, H.1321/1903-1904, S. 231

⁹² SVH,32. Def'a, H.1322/1904-1905, S. 236.

1905-0906 ⁹³	Mustafa Efendi	Abdullah Behcet Efendi	Ahmed Efendi	Riyaziye Muallimi Abdullah Behcet Efendi	Ahmed Efendi	Cevdet Efendi	Mehmed Efendi
	Mustafa Efendi	Abdullah Behcet Efendi	Süleyman Efendi	Riyaziye Muallimi Abdullah Behcet Efendi	Ahmed Efendi	Cevdet Efendi	Mehmed Efendi
1906-1909 ⁹⁴							

Ek:3

Kilis Kazası Rüşdiye Mektebi Personel ve öğrenci Çizelgesi

Yıl	Birinci Muallim	İkinci Muallim	Üçüncü Muallim	Hat/Rika /Lisân-ı Osmânî	Bevvab	Ali
1889-1890 ⁹⁵	Yunus Efendi	Abdullah Efendi	-	-	Molla Ağa	
1890-1891 ⁹⁶	Yunus Efendi	Abdullah Efendi	-	-	-	
1891-1892 ⁹⁷	Yunus Efendi	Abdullah Efendi	-	-	Ali Efendi	

⁹³ SVH,33. Def'a, H.1323/1905-1906, S. 248.⁹⁴ SVH,35. Def'a, H.1326/1908-1909, S. 232.⁹⁵ SVH,18. Def'a, H.1307/1889-1890, S. 105.⁹⁶ SVH,19. Def'a, H.1308/1890-1891, S. 130.⁹⁷ SVH,20. Def'a, H.1309/1891-1892, S. 94.

1892-1893 ⁹⁸	Yunus Efendi	Abdullah Efendi	-	-	Ali Efendi
	Cemaleddin Efendi	Abdullah Hıfzi Efendi			
1896-1897 ⁹⁹					
	Cemaleddin Efendi	Abdullah Hıfzi Efendi	Yusuf Efendi	Cemil -	-
1897-1898 ¹⁰⁰					
1898-1899 ¹⁰¹	Abdullah Efendi	Hilmi Abdullah Hıfzi Efendi	Münhal	Abdullah Hıfzi Efendi	Molla Mehmed Efendi
1898-1899 ¹⁰²	Abdullah Efendi	Hilmi Abdullah Hıfzi Efendi	Ahmed Efendi	-	-
1899-1900 ¹⁰³	Hacı Bekir Efendi	Abdullah Hıfzi Efendi	Mahmud Efendi	-	-
1900-1904 ¹⁰⁴	Hacı Bekir Efendi	Abdullah Hıfzi Efendi	Mahmud Efendi	-	-

⁹⁸ SVH,21. Def'a, H.1310/1892-1893, S. 163.

⁹⁹ SVH,24. Def'a, H.1314/1896-1897, S. 192.

¹⁰⁰ SVH,25. Def'a, H.1315/1897-1898, S. 196.

¹⁰¹ SVH,26. Def'a, H.1316/1898-1899, S. 204.

¹⁰² SVH,27. Def'a, H.1317/1899-1900, S. 210.

¹⁰³ SVH,28. Def'a, H.1318/1900-1901, S. 225.

¹⁰⁴ SVH,29. Def'a, H.1319/1901-1902, S. 235; SVH,30. Def'a, H.1320/1902 -1903, S. 238; SVH,31. Def'a, H.1321/1903-1904, S. 247.

1904/1909 ¹⁰⁵	Cemal Efendi	Abdullah Hıfzı Efendi (Edirne Müderresi)	Mahmud Efendi	-	-

Ek: 4

Ayıntab Kazasına Bağlı Münbiç Rüşdiyesi'nin Personel Listesi

Yıl	Muallim-i evvel	Muallim-i sanî	Ahmed	Hat/Riyaziye/ Lisan-i Osmani	Fransızca	Bevvab	Öğrenci Sayısı
1901-1902 ¹⁰⁶	Mehmed Reşîd Efendi	Hacı Rüşdî Efendi	-	-	-	-	25
1904-1905 ¹⁰⁷	Mehmed Reşîd Efendi	Ali Rıza Efendi	-	-	-	-	31
1905-1906 ¹⁰⁸	Mehmed Reşîd Efendi	Ali Rıza Efendi	-	-	-	-	31

Ek: 5

Antakya Rüşdiye Mektebi Personel ve Öğrenci sayısı cedveli

¹⁰⁵ SVH,32. Def'a, H.1322/1904-1905, S. 271; SVH,33. Def'a, H.1323/1905-1906, S. 267; SVH,35. Def'a, H.1326/1908-1909, S.249.

¹⁰⁶ SNMU, 1319, 4.def'a, S. 532

¹⁰⁷ SVH,32. Def'a, H.1322/1904-1905, S. 362.

¹⁰⁸ SVH,33. Def'a, H.1323/1905-1906, S. 381.

Yıl	Birinci Muallim	İkinci Muallim	- Riyaziye Muallim	Hat/Rika/Lisân-ı Osmânî Muallimi	Fransızca Muallimi	Bevvâb
1889-	Bekir Efendi	Ahmed Efendi	-	Rik'a muallimi İzzet Efendi	Jozef Efendi	İbrahim Efendi
1890-	Bekir Efendi	Ahmed Efendi	-	Rik'a muallimi İzzet Efendi	Jozef Efendi	İbrahim Efendi
1891-	Bekir Efendi	Ahmed Efendi	-	Rik'a muallimi İzzet Efendi	Ogüst Efendi	-
1892-	Bekir Efendi	Ahmed Efendi	-	Rik'a muallimi İzzet Efendi	Ogüst Efendi	-
1895-	Bekir Efendi	Ahmed Efendi	-	Rik'a muallimi İzzet Efendi	Muallim vekili Ali Rıza Efendi	Bevvâb Kasım
1896-	Bekir Efendi	Reşid Efendi	-	Rik'a muallimi İzzet Efendi	Muallim vekili Ali Rıza Efendi	Bevvâb Kasım
1897-	Bekir Efendi	Reşid Efendi	-	Rik'a muallimi Hacı Neş'et Efendi	Muallim vekili Ali Rıza Efendi	Bevvâb Kasım

¹⁰⁹ SVH,18. Def'a, H.1307/1889-1890, S. 105.

¹¹⁰ SVH,19. Def'a, H.1308/1900-1901, S. 136.

¹¹¹ SVH,20. Def'a, H.1309/1901-1902, S. 99.

¹¹² SVH,21. Def'a, H.1310/1902-1903, S. 168.

¹¹³ SVH,23. Def'a, H.1313/1905-1906, S. 202.

¹¹⁴ SVH,24. Def'a, H.1314/1896-1897, S. 208.

¹¹⁵ SVH,25. Def'a, H.1315/1897-1898, S. 213.

1898/1899 ¹¹⁶	Bekir Efendi	Ahmed Efendi	-	Rik'a	Muallim	-
				mu'allimi	vekili Ali	
1899-1900 ¹¹⁷	Bekir Efendi	Ahmed Efendi	-	Bekir Hilmî Efendi	Rıza Efendi	
1900-1901 ¹¹⁸	Cemal Efendi	Hayalî Efendi	-	-	Muallim	-
					vekili Ali	
1901-1902 ¹¹⁹	Cemal Efendi	Vehbi Efendi	-	Hüsn-i mu'allimi	hat vekili Ali	-
				İbrahim Naci Efendi	Rıza Efendi	
1902-1903 ¹²⁰	Cemal Efendi	Vehbi Efendi	-	Hüsn-i mu'allimi	hat vekili Ali	-
				İbrahim Naci Efendi	Rıza Efendi	
1903-1904 ¹²¹	Cemal Efendi	Vehbi Efendi	-	Hüsn-i mu'allimi	hat vekili Ali	-
				İbrahim Naci Efendi	Rıza Efendi	

¹¹⁶ SVH,26. Def'a, H.1316/1898-1899, S. 221

¹¹⁷ SVH,27. Def'a, H.1317/1899-1900, S. 229.

¹¹⁸ SVH,28. Def'a, H.1318/1900-1901, S. 249.

¹¹⁹ SVH,29. Def'a, H.1319/1901-1902, S. 262.

¹²⁰ SVH,30. Def'a, H.1320/1902-1903, S. 265.

¹²¹ SVH,31. Def'a, H.1321/1903-1904, S. 275.

1904-1905 ¹²²	Bekir Hilmi Vehbi Efendi	Ali Rıza Hüsni hat -	-
	Efendi	Efendi mu'allimi	
		İbrahim Naci	
		Efendi	
1905-1906 ¹²³	Bekir Hilmi Vehbi Efendi	Ali Rıza Hüsni hat -	Hasan
	Efendi	Efendi mu'allimi	Ağa
		İbrahim Naci	
		Efendi	
1908-01909 ¹²⁴	Hacı Bekir Vehbi Efendi	Ali Rıza Hüsni hat -	Hasan
	Efendi	Efendi mu'allimi	Ağa
		İbrahim Naci	
		Efendi	

Ek: 6

İdlib Rüşdiyesi Personel Cedveli ve Öğrenci sayısı

Yıl	Birinci Muallim	İkinci Muallim	Hat/Rika Muallimi	Bevvab	Öğrenci sayısı
1897-1898 ¹²⁵	Vekili Selah Efendi				

¹²² SVH,32. Def'a, H.1322/1904-1905, S. 252.

¹²³ SVH,33. Def'a, H.1323/1905-1906, S. 285.

¹²⁴ SVH,35. Def'a, H.1326/1908-1909, S. 283.

¹²⁵ SVH,25. Def'a, H.1315/1897-1898, S. 225.

1898-1899 ¹²⁶	Vekili Selah Efendi		Mehmed Berekât Efendi			35	
	Abdülkadir Efendi	Kemali				28	
1899-1901 ¹²⁷	Hasan Efendi		Nuri Efendi	Mehmed Berekât Efendi		49/59	
1901-1902 ¹²⁸	Remzi Efendi		Mehmed Efendi	Kamil	Mehmed Berekât Efendi	35	
1903-1904 ¹²⁹	Mustafa Efendi	Fahreddin	Ahmed Efendi	İzzet	Mehmed Berekât Efendi	Tahir Efendi	38
1908-1909 ¹³⁰							

Ek:7

Beylan Kazası Rüşdiyesi Personel Cetveli

¹²⁶ SVH,26. Def'a, H.1316/1898-1899, S. 233.

¹²⁷ SVH,27. Def'a, H.1317/1899-1900, S. 243; SVH,28. Def'a, H.1318/1901-1902, S. 261.

¹²⁸ SVH,29. Def'a, H.1319/1901-1902, S. 276; SNMU ,1319, 4.def'a, S. 530.

¹²⁹ SVH,31. Def'a, H.1321/1903-1904, S. 293.

¹³⁰ SVH,35. Def'a, H.1326/1908-1909, S. 304.

Yıl	Muallim-i evvel	Muallim-i sanî	Hat/Riyaziye/ Lisan-i Osmani	Fransızca	Bevvab
1885-1888 ¹³¹		Osman Nuri Efendi			
1889-1893 ¹³²		Osman Nuri Efendi			Hasan Ağa
1895-1897 ¹³³		Mehmed Reşîd Efendi			
1897-1898 ¹³⁴			Rika Münhal		
1898-1901 ¹³⁵	Mu'allim-i evvel vekîli Reşîd Efendi		Rik'a mu'allimi Reşîd Efendi		
1901-1901 ¹³⁶	Hasan Tahsin Efendi	-	Münhal	-	Hasan Ağa

¹³¹ SVH,14. Def'a, H.1303/1885-1886, S. 151; SVH,16. Def'a, H.1305/1887-1888, S. 151.

¹³² SVH,18. Def'a, H.1307/1889-1890, S. 105; SVH,19. Def'a, H.1308/1890-1891, S. 151; SVH,20. Def'a, H.1309/1891-1892, S. 110; SVH,21. Def'a, H.1310/1892-1893, S. 180;

¹³³ SVH,23. Def'a, H.1313/1895-1896, S. 232; SVH,24. Def'a, H.1314/1896-1897, S. 245.

¹³⁴ SVH,25. Def'a, H.1315/1897-1898, S. 245.

¹³⁵ SVH,26. Def'a, H.1316/1898-1899, S. 258; SVH,27. Def'a, H.1317/1899-1900, S. 270; SVH,28. Def'a, H.1318/1900-1901, S. 233;

¹³⁶ SVH,29. Def'a, H.1319/1901-1902, S. 243.

1890-1891 ¹⁴²	Halil Efendi	Abdurrahman Efendi	-	Mehmed Ağa
1891-1892 ¹⁴³	Halil Kamil Efendi	Abdurrahman Efendi	-	Hasan Ağa
1892-1893 ¹⁴⁴	Halil Kamil Efendi	Abdurrahman Efendi	-	Mustafa Ağa
1895-1896 ¹⁴⁵	Said Efendi	Abdurrahman Efendi	Şerif Efendi	Hasan Ağa
1896-1897 ¹⁴⁶	Said Efendi	Abdurrahman Efendi	-	Hasan Ağa
1898-1899 ¹⁴⁷	Said Efendi	Abdurrahman Efendi	Rika Şerif Efendi	Hasan Ağa

¹⁴² SVH,19. Def'a, H.1308/1890-1891, S. 229.

¹⁴³ SVH,20. Def'a, H.1309/1891-1892, S. 160.

¹⁴⁴ SVH,21. Def'a, H.1310/1892-1893, S. 249.

¹⁴⁵ SVH,23. Def'a, H.1313/1895-1896, S. 278

¹⁴⁶ SVH,24. Def'a, H.1314/1896-1897, S. 262.

¹⁴⁷ SVH,25. Def'a, H.1315/1897-1898, S. 268.

	İhsan Bey	Abdurrahman Efendi	Rika Şerif Efendi	Hasan Ağa
1899-1900 ¹⁴⁸				
	İhsan Bey	Abdurrahman Efendi	Rika Şerif Efendi	Hasan Ağa
1900-1901 ¹⁴⁹				
	İhsan Bey	Abdurrahman Efendi	Rika Şerif Efendi	Hasan Ağa
1901-1902 ¹⁵⁰				
	İhsan Bey	Abdurrahman Efendi	Rika Şerif Efendi	Hasan Ağa
1902-1903 ¹⁵¹				
	İhsan Bey	Abdurrahman Efendi	Rika Şerif Efendi	Hasan Ağa
1903-1904 ¹⁵²				
	Mustafa Sabri Efendi	Salih Hayali Efendi	Mehmed Vefa Efendi	-
1905-1906 ¹⁵³				

Ek:9

Urfa Sancağı Birecik Mektebi Personel Çizelgesi

¹⁴⁸ SVH,27. Def'a, H.1317/1898-1899, S. 295.

¹⁴⁹ SVH,26. Def'a, H.1316/1898-1899, S. 275.

¹⁵⁰ SVH,28. Def'a, H.1318/1900-1901, S. 308.

¹⁵¹ SVH,29. Def'a, H.1319/1901-1902, S. 323.

¹⁵² SVH,30. Def'a, H.1320/1902-1903, S. 326.

¹⁵³ SVH,33. Def'a, H.1323/1905-1906, S. 426.

Yıl	Birinci Muallim	İkinci Muallim	Hat/Rika Muallimi	Bevvab
1889-1890 ¹⁵⁴	Hasan Remzi Efendi	Hacı Sadık Efendi	Hafız Mustafa Efendi	İbrahim Efendi
1891-1892 ¹⁵⁵	Mahmud Lâmi Efendi	Hacı Sadık Efendi	Mustafa Nef'î Efendi	Hacı Mehmed Ağa
1895-1896 ¹⁵⁶	Hasan Remzi Efendi	Salih Efendi	Nef'î, Efendi	Hacı Mehmed Efendi
1896-1897 ¹⁵⁷	Hasan Remzi Efendi	Salih Efendi	Nef'î, Efendi	Mükerrem Ağa
1897-1898 ¹⁵⁸	Hasan Remzi Efendi	Salih Efendi	Nef'î, Efendi	Hacı Ahmed Ağa

¹⁵⁴ SVH,18. Def'a, H.1307/1889-1890, S. 106

¹⁵⁵ SVH,20. Def'a, H.1309/1891-1892, S. 161.

¹⁵⁶ SVH,23. Def'a, H.1313/1895-1896, S. 286.

¹⁵⁷ SVH,24. Def'a, H.1314/1896-1897, S. 271.

¹⁵⁸ SVH,25. Def'a, H.1315/1897-1898, S. 276.

	Hasan Remzi Efendi	Salih Efendi	Nef'î, Efendi	Hacı Ağa	Mehmed
1898-1900 ¹⁵⁹					
	Eşref Efendi	Münhal	Mustafa Nefi	-	
1900-1901 ¹⁶⁰					
	Mustafa Sabri Efendi	Salih Hayalî Efendi	Nef'î Efendi	Hacı Ağa	Mehmed
1901-1904 ¹⁶¹					
	Mustafa Sabri Efendi	Salih Hayalî Efendi	Musa Kazım Efendi	Hacı Ağa	Mehmed
1904-1905 ¹⁶²					
	Mustafa Sabri Efendi	Salih Hayalî Efendi	Salih Hayalî Efendi	Hacı Ağa	Mehmed
1908-1909 ¹⁶³					

Ek: 10

Rumkale Rüşdiye Mektebi Personel Çizelgesi

¹⁵⁹ SVH,26. Def'a, H.1316/1898-1899, S. 276; SVH,27. Def'a, H.1317/1899-1900,295.

¹⁶⁰ SVH,28. Def'a, H.1318/1900-1901, S. 319.

¹⁶¹ SVH,29. Def'a, H.1319/1901-1902, S. 333; SVH,30. Def'a, H.1320/1902-1903, S. 336; SVH,31. Def'a, H.1321/1903-1904,S. 364.

¹⁶² SVH,32. Def'a, H.1322/1904-1905,S. 409.

¹⁶³ SVH,35. Def'a, H.1326/1908-1909,S. 418.

Yıl	Birinci Muallim	İkinci Muallim	Hat/Rika Muallimi	Riyaziye	Bevvab	Bazur
1889-1889 ¹⁶⁴	-	Abdulkadir Efendi	İbrahim Rüşdî Efendi		Şeyh Efendi	Bazur
1890-1891 ¹⁶⁵	-	Abdulkadir Efendi	İsmail Yaver Efendi		Şeyh Efendi	Bazur
1891-1892 ¹⁶⁶	-	Abdulkadir Efendi	Rüşdî Efendi		Şeyh Efendi	Bazur
1898-1900 ¹⁶⁷	Vekil Abdulkadir Efendi		Mahmud Efendi	Nedim		
1900-1901 ¹⁶⁸	Vekil Mustafa Tevfik Efendi	-	Mahmud Efendi	Nedim	-	

¹⁶⁴ SVH,18. Def'a, H.1307/1889-1890, S. 106.

¹⁶⁵ SVH,19. Def'a, H.1308/1890-1891, S. 233.

¹⁶⁶ SVH,20. Def'a, H.1309/1891-1892, S. 162.

¹⁶⁷ SNMU, 1316, 3.def'a, S. 1012; SVH,27. Def'a, H.1317/1899-1900, S. 307.

¹⁶⁸ SVH,28. Def'a, H.1318/1900-1901, S. 323.

1901-1902 ¹⁶⁹	Vekil	Mustafa	-	Mahmud	Nedim	-		
	Tevfik Efendi			Efendi				
1903-1904 ¹⁷⁰	Vekil	Mustafa	-	İsmail Hakkı Efendi			-	
	Tevfik Efendi							
1904-1907 ¹⁷¹	Vekil	Mustafa	-	Mahmud	Nedim	İsmail	Hakkı	
	Tevfik Efendi			Efendi		Efendi		
1908-1909 ¹⁷²	Vekil	Mustafa	-	Mahmud	Nedim	İsmail	Hakkı	Şeyh Bazur Ağa
	Tevfik Efendi			Efendi		Efendi		

Ek: 11

Tablo: 31

Nizib Rüşdiye Mektebi Personel ve Öğrenci sayıslı cedveli

Yıl	Muavin Vekili	Birinci Muallim	Hat/Riyaziye/ Lisan-i Osmani	Riyaziye	Bevvab	Öğrenci Sayısı

¹⁶⁹ SVH,29. Def'a, H.1319/1901-1902, S. 338.

¹⁷⁰ SVH,30. Def'a, H.1320/1902-1903, S. 342.

¹⁷¹ SVH,31. Def'a, H.1321/1903-1904,S. 402; SVH,32. Def'a, H.1322/1904-1905, S. 418; SVH,33. Def'a, H.1323/1905-1906, S. 435.

¹⁷² SVH,35. Def'a, H.1326/1908-1909, S.427.

1904-1905	-	Muallim vekili	-	-	-	45
	-	Hasan Tahsin Efendi	-	Hasan Tahsin Efendi	Mustafa Ağa	40
1905-1906 ¹⁷⁵	Muavini	Münhal	-	-	-	45
	Mehmed Nuri Efendi					
1908-1909 ¹⁷⁶	Muavini İsmail Hakkı Efendi	Muallim-i evvel Bekir Sıdkı Efendi	Hüsn-i hat muallimi Mustafa Lâmi	-	-	46

Ek:12

Rakka Rüşdiyesi Personel Cedveli

Yıl	Birinci Muallim	İkinci Muallim	Hat/Rika Muallimi	Bevvab	Öğrenci sayısı
1898-1899 ¹⁷⁷	Vekil Abdullah Hilmî Efendi		Abdullah Hilmî Efendi		

¹⁷³ SVH,31. Def'a, H.1321/1903-1904, S. 395¹⁷⁴ SVH,32. Def'a, H.1322/1904-1905, S. 409.¹⁷⁵ SVH,33. Def'a, H.1323/1905-1906, S. 426.¹⁷⁶ SVH,35. Def'a, H.1326/1908-1909, S. 418.¹⁷⁷ SVH,26. Def'a, H.1316/1898-1899, S. 267.

	Abdullah Avni Efendi			40
1899-1900 ¹⁷⁸				
	Muallim Behcet Efendi			28
1900-1901 ¹⁷⁹				
	Hafız İbrahim Efendi	Mehmed Kamil Efendi	-	15/ 41
1901-1902 ¹⁸⁰				
	Hafız İbrahim Efendi	-	-	37
1902-1903 ¹⁸¹				
	Hafız İbrahim Efendi	-	-	28/ 38
1903-1904 ¹⁸²				
	Hafız İbrahim Efendi	-	-	35
1904-1905 ¹⁸³				

¹⁷⁸ SVH,27. Def'a, H.1317/1899-1900, S. 283.

¹⁷⁹ SVH,28. Def'a, H.1318/1900-1901, S. 298.

¹⁸⁰ SNMU, İstanbul,1319, 4.def'a S. 532; SVH,29. Def'a, H.1319/1901-1902, S.311.

¹⁸¹ SVH,30. Def'a, H.1320/1902-1903, S. 315.

¹⁸² SNMU, 132, 6.def'a S. 459; SVH,31. Def'a, H.1321/1903-1904, S. 364.

¹⁸³ SVH,32. Def'a, H.1322/1904-1905, S. 373.

1908-1909 ¹⁸⁴	Abdulkadir Efendi	-	-	Yusuf Ağa	20

Ek: 13

İskenderun Rüşdiyesi Personel Cedveli

Yıl	Birinci Muallim	İkinci Muallim	Hat/Rika Muallimi	Bevvab
1891-1892 ¹⁸⁵	Mehmed Remzi Efendi			
1892-1893 ¹⁸⁶	Mehmed Remzi Efendi			
1896-1898 ¹⁸⁷	Ömer Kadri Efendi	Yahya Efendi		Şükrü Efendi

¹⁸⁴ SVH,35. Def'a, H.1326/1908-1909, S. 382.

¹⁸⁵ SVH,20. Def'a, H.1309/1891-1892, S. 97.

¹⁸⁶ SVH,21. Def'a, H.1310/1892-1893, S. 165.

¹⁸⁷ SVH,24. Def'a, H.1314/1896-1897, S. 199; SVH,25. Def'a, H.1315/1897-1898, S. 225.

1898-1899 ¹⁸⁸	Ömer Kadri Efendi	Yahya Efendi	Ziya Efendi	Şükrü Efendi
1899-1900 ¹⁸⁹	Ömer Kadri Efendi	Yahya Efendi	Ziya Efendi	Şükrü Efendi
1900-1901 ¹⁹⁰	Ömer Kadri Efendi	Necib Efendi	Ziya Efendi	Şükrü Efendi
1901-1902 ¹⁹¹	Ömer Kadri Efendi	Yahya Efendi	Ömer Kadri Efendi	Şükrü Efendi
1902-1903 ¹⁹²	Ömer Kadri Efendi	Yahya Efendi	Ömer Kadri Efendi	Şükrü Efendi
1903-1904 ¹⁹³	Ömer Kadri Efendi	Yahya Efendi	Ömer Kadri Efendi	Şükrü Efendi

¹⁸⁸ SVH,26. Def'a, H.1316/1898-1899, S. 212.

¹⁸⁹ SVH,27. Def'a, H.1317/1899-1900, S. 210.

¹⁹⁰ SVH,28. Def'a, H.1318/1901-1902, S. 240.

¹⁹¹ SNMU, 1319, 4.def'a S. 530; SVH,29. Def'a, H.1319/1901-1902, S. 252.

¹⁹² SVH,30. Def'a, H.1320/1902-1903, S. 255.

¹⁹³ SNMU, 1321, 6.def'a S. 459; SVH,31. Def'a, H.1321/1903-1904, S. 262.

1904-1905 ¹⁹⁴	Ömer Kadri Efendi	Yahya Efendi		
1905-1907 ¹⁹⁵	Ömer Kadri Efendi	-	Bekir Efendi	-
1908-1909 ¹⁹⁶	Ömer Kadri Efendi	-	Bekir Efendi	-
Ek:14 <i>Cisr-i Şuğur Rüşdiyesi Personel Cedveli</i>				
Yıl	Birinci Muallim	Riyaziye Muallim	Hat/Rika Muallimi	Bevvab
1889-1895 ¹⁹⁷	Ahmed Cemil Efendi	-	-	İbrahim Ağa
1895-1898 ¹⁹⁸	Abdulkadir Efendi	-	Münhal	-

¹⁹⁴ SVH,32. Def'a, H.1322/1904-1905, S. 337.

¹⁹⁵ SVH,33. Def'a, H.1323/1905-1906, S. 286.

¹⁹⁶ SVH,35. Def'a, H.1326/1908-1909, S. 268.

¹⁹⁷ SVH,18. Def'a, H.1307/1889-1890, S. 105; SVH,19. Def'a, H.1308/1890-1891, S. 144; SVH,20. Def'a, H.1309/1891-1892, S. 105.

¹⁹⁸ SVH,23. Def'a, H.1313/1895-1896, S. 223; SVH,24. Def'a, H.1314/1896-1898, S. 231; SVH,25. Def'a, H.1315/1897-1898, S. 235.

	Abdulkadir Efendi	-	Haydar Efendi	-
1898-1899 ¹⁹⁹				
	Vekil Abdullah Efendi	-	-	-
1899-1901 ²⁰⁰				
	Vekil Abdullah Efendi	Yahya Efendi	Hami Efendi	-
1901-1902 ²⁰¹				
	Vekil Abdullah Efendi	Mehmed Nuri Efendi	Mehmed Efendi	-
1902-1903 ²⁰²				
	Vekil Abdullah Efendi	Mehmed Nuri Efendi	Hami Efendi	-
1903-1904 ²⁰³				
	Vekil Abdullah Efendi	Münhal	Münhal	-
1904-1905 ²⁰⁴				

¹⁹⁹ SVH,26. Def'a, H.1316/1898-1899, S. 244.

²⁰⁰ SVH,27. Def'a, H.1317/1898-1899, S. 254; SVH,28. Def'a, H.1318/1900-1901, S. 275.

²⁰¹ SNMU, 1319, 4.def'a, S. 529.

²⁰² SVH,30. Def'a, H.1320/1902-1903, S. 291.

²⁰³ SVH,31. Def'a, H.1321/1903-1904, S. 311.

²⁰⁴ SVH,32. Def'a, H.1322/1904-1905, s 305.

1905-1906 ²⁰⁵	Vekil Hanifi Efendi	-	Rıfat Efendi	-
	Abdullah Efendi	-	Sabri Efendi	İsmail Efendi
1908-1909 ²⁰⁶				

Ek: 15

Maraş Rüşdiyesi Personel Cedveli

Yıl	Birinci Muallim	İkinci Muallim	Üçüncü muallim	Hat/Rika Muallimi	Fransızca	Bevvab
1884-1885 ²⁰⁷	Ahmed Efendi	Subhi Mehmed Efendi	Hüseyin Efendi	Turan Efendi	-	-
1887-1888 ²⁰⁸	Ahmed Efendi	Subhi Mehmed Efendi	Hasan Efendi	Turan Efendi	-	-

²⁰⁵ SVH,33. Def'a, H.1323/1905-1906, S. 366.

²⁰⁶ SVH,35. Def'a, H.1326/1908-1909, S. 354

²⁰⁷ SVH,14. Def'a, H.1303/1885-1886, S. 197.

²⁰⁸ SVH,16. Def'a, H.1305/1887-1888, S. 187.

1889-1890 ²⁰⁹	Ahmed Efendi	Subhi	Mehmed Efendi	Hasan Efendi		Turan Efendi	-	Şaban Efendi
1890-1891 ²¹⁰	Hacı Hilmi Efendi	Ahmed	Hacı Mehmed Efendi			Turan Efendi	-	Şaban Efendi
1891-1892 ²¹¹	Hacı Hilmi Efendi	Ahmed	Hacı Mehmed Efendi	Hacı Sabit Efendi		Turan Efendi	-	Şaban Efendi
1892-1893 ²¹²	Hacı Hilmi Efendi	Ahmed	Hacı Mehmed Efendi	Hacı Sabit Efendi		Agâh Efendi	Yasef Efendi	Şaban Efendi
1895-1896 ²¹³	Hacı Hilmi Efendi	Ahmed	Hacı Mehmed Efendi	Hacı Sabit Efendi		Agâh Efendi	Hüsnü Efendi	Mustafa Ağa
1896-1897 ²¹⁴	Hacı Hilmi Efendi	Ahmed	Hacı Mehmed Efendi	Hacı Sabit Efendi		Turan Efendi	Hüsnü Efendi	Mustafa Ağa

²⁰⁹ SVH,18. Def'a, H.1307/1889-1890, S. 106.

²¹⁰ SVH,19. Def'a, H.1308/1890-1891, S. 202.

²¹¹ SVH,20. Def'a, H.1309/1891-1892, S. 144.

²¹² SVH,21. Def'a, H.1310/1892-1893, S. 227.

²¹³ SVH,23. Def'a, H.1313/1895-1896, S. 252.

²¹⁴ SVH,24. Def'a, H.1314/1896-1897, S. 288.

1898-1899 ²¹⁵	Cemaleddin Efendi	Hacı Efendi	Mehmed	Hacı Efendi	Sâbit	Mehmed Agâh	Azera Efendi	Mustafa Efendi
	Cemaleddin Efendi	Hacı Efendi	Mehmed	Hacı Efendi	Sâbit	Mehmed Agâh	Saim Efendi	Mustafa Efendi
1899-1900 ²¹⁶	Abdullah Efendi	Hacı Efendi	Mehmed	Hacı Efendi	Sâbit	Mehmed Agâh	Saim Efendi	Mustafa Efendi
	Abdullah Efendi	Hacı Efendi	Mehmed	Hacı Efendi	Sâbit	Mehmed Agâh	Turan Efendi	Mustafa Efendi
1900-1901 ²¹⁷	Abdullah Efendi	Hacı Efendi	Mehmed	Hacı Efendi	Sâbit	Mehmed Agâh	Turan Efendi	Mustafa Efendi
	Abdullah Efendi	Hacı Efendi	Mehmed	Hacı Efendi	Sâbit	Mehmed Agâh	Turan Efendi	Mustafa Efendi
1901-1902 ²¹⁸	Abdullah Efendi	Hacı Efendi	Mehmed	Hacı Efendi	Sâbit	Mehmed Agâh	Turan Efendi	Mustafa Efendi
	Abdullah Efendi	Hacı Efendi	Mehmed	Hacı Efendi	Sâbit	Mehmed Agâh	Turan Efendi	Mustafa Efendi

Ek: 16

Elbistan Rüşdiyesi Personel Cedveli

Yıl	Birinci Muallim	İkinci Muallim	Üçüncü Muallim	Hat/Rika Muallimi	Bevab
1889-1891 ²¹⁹	Ahmed Efendi	Ömer Efendi	-	Abdullah Efendi	Süleyman Efendi

²¹⁵ SVH,26. Def'a, H.1316/1898-1899, S. 290.

²¹⁶ SVH,27. Def'a, H.1317/1899-1900, S. 323.

²¹⁷ SVH,28. Def'a, H.1318/1900-1901, S. 338.

²¹⁸ SVH,29. Def'a, H.1319/1901-1902, S. 355.

²¹⁹ SVH,18. Def'a, H.1307/1889-1890, S. 106; SVH,19. Def'a, H.1308/1890-1891, S. 206.

1891-1892 ²²⁰	Mehmed Efendi	Ömer Efendi	-	Münhal	Süleyman Efendi		
1892-1893 ²²¹	Mehmed Efendi	Ömer Efendi	-	Ahmed Efendi	Nuri	Süleyman Efendi	
1895-1897 ²²²	Mehmed Efendi	Ömer Efendi	Yahya Efendi	Ahmed Efendi	Nuri	Mehmed Efendi	İzzet
1899-1900 ²²³	Mehmed Efendi	Ömer Efendi	Yahya Efendi	Ahmed Efendi	Nuri	Mehmed Efendi	İzzet
1900-1901 ²²⁴	Mehmed Efendi	Ömer Efendi	Süleyman Efendi	Safî	Mehmed Efendi	Hilmi	-
1901-1902 ²²⁵	Mehmed Hilmi Efendi	Ömer Efendi		Mehmed Efendi	Hilmi		

²²⁰ SVH,20. Def'a, H.1309/1891-1892, S. 146.

²²¹ SVH,21. Def'a, H.1310/1892-1893, S. 231.

²²² SVH,23. Def'a, H.1313/1895-1896, S. 262; SVH,24. Def'a, H.1314/1896-1897, S. 300.

²²³ SVH,27. Def'a, H.1317/1899-1900, S. 336.

²²⁴ SVH,29. Def'a, H.1319/1901-1902, S. 370.

²²⁵ SVH,30. Def'a, H.1320/1902-1903, S. 379.

1902-1903 ²²⁶	Abdullah Hilmi Efendi	Ömer Efendi	-	-	-
	Abdullah Hilmi Efendi	Ömer Efendi	-	Hilmi Efendi	-
1903-1905 ²²⁷	Abdullah Hilmi Efendi	Ömer Efendi	-	Abdullah Hilmi İzzet Efendi	
	Abdullah Hilmi Efendi	Ömer Efendi	-	Abdullah Hilmi İzzet Efendi	
1908-1909 ²²⁸	Abdullah Hilmi Efendi	Ömer Efendi	-	Abdullah Hilmi İzzet Efendi	

Ek: 17

Bab Kazası Rüşdiyesi Personel Cedveli

Yıl	Birinci Muallim	İkinci Muallim	Hat/Rika Muallimi	Bevvab	Hamdo
1889-1890 ²²⁹	Hüseyin Hüsnî Efendi		Hüsnî Efendi	Şeyh Efendi	

²²⁶ SVH,31. Def'a, H.1321/1903-1904, S. 451.

²²⁷ SVH,32. Def'a, H.1322/1904-1905, s. 474; SVH,33. Def'a, H.1323/1905-1906, S. 490.

²²⁸ SVH,35. Def'a, H.1326/1908-1909, S. 472.

²²⁹ SVH,18. Def'a, H.1307/1889-1890, S. 105.

	Mustafa Efendi	Şevket	Bekir Efendi	Şeyh Efendi	Hamdo
1890-1892 ²³⁰					
	Mustafa Efendi		Mustafa Efendi		
1892-1893 ²³¹					
	Abdullah Efendi		Hafız Efendi		
1895-1896 ²³²					
	Abdulkadir Efendi		Ömer Efendi	Şevki	
1896-1897 ²³³					
	Abdulkadir Efendi		Münhal		
1897-1898 ²³⁴					

²³⁰ SVH,19. Def'a, H.1308/1890-1891, S. 148; SVH,20. Def'a, H.1309/1891-1892, S. 108.

²³¹ SVH,21. Def'a, H.1310/1892-1893, S. 178.

²³² SVH,23. Def'a, H.1313/1895-1896, S. 233.

²³³ SVH,24. Def'a, H.1314/1896-1897, S. 241.

²³⁴ SVH,25. Def'a, H.1315/1897-1898, S. 245.

	Abdulkadir Efendi	Abdulkadir Efendi	
1898-1899 ²³⁵			
	Vekili Mehmed Nuri Efendi	Hüseyin Efendi	
1899-1900 ²³⁶			
	Vekili Hüsni Efendi	Mustafa Efendi	
1900-1901 ²³⁷			
	Vekili Hüsni Efendi	Talib Efendi	Mustafa Efendi
1901-1902 ²³⁸			
	Vekili Hüsni Efendi	Talib Efendi	Esad Bey
1902-1905 ²³⁹			

²³⁵ SVH,26. Def'a, H.1316/1898-1899, S. 255.

²³⁶ SVH,27. Def'a, H.1317/1899-1900, S. 265.

²³⁷ SVH,28. Def'a, H.1318/1900-1901, S. 286.

²³⁸ SVH,29. Def'a, H.1319/1901-1902, S. 299; SNMU, 1319, 4.def'a, S. 529.

²³⁹ SVH,30. Def'a, H.1320/1902-1903, S. 303; SVH,31. Def'a, H.1321/1903-1904, S. 340; SVH,32. Def'a, H.1322/1904-1905, S. 349.

	Abdullah Efendi	Münhal	Esad Bey	Şeyh Hamdo Ağa
1905-1906 ²⁴⁰				
	Hasan Efendi	Münhal	Esad Bey	Şeyh Hamdo Ağa
1908-1909 ²⁴¹				

Ek: 18

Harim Kazası Rüşdiyesi Personel Çizelgesi ve Öğrenci sayısı

Yıl	Birinci Muallim	İkinci Muallim	Riyaziye Muallimi	Bevvab	Öğrenci sayısı
1889-1890 ²⁴²		Bekir Sıdkı Efendi		İbrahim Ağa	
1891-1893 ²⁴³		Hüseyin Efendi	Hüsni	Mustafa Tosun Ağa	

²⁴⁰ SVH,33. Def'a, H.1323/1905-1906, S. 346.

²⁴¹ SVH,35. Def'a, H.1326/1908-1909, S. 344.

²⁴² SVH,18. Def'a, H.1307/1889-1890, S. 105.

²⁴³ SVH,20. Def'a, H.1309/1891-1892, S. 104; SVH,21. Def'a, H.1310/1892-1893, S. 173.

1902-1903 ²⁴⁴	Vekili Abdullah Efendi	Riyaziye Ahmed Efendi	30
	Ahmed Şefî	Ahmed Şefî	25/35
1903-1904 ²⁴⁵	Ahmed Şefî	Yahya Efendi	30
1904-1906 ²⁴⁶			

Ek: 19

Haleb İnas Rüşdiyesi Personel Cedveli

Yıl	Birinci Muallim	İkinci Muallim	Üçüncü Muallim	Muallim-i Rabi	Hüner Muallimi	İhtiyat Muallimi	Bevvab
	Huriye Hanım	Aişe Hanım	Adile Hanım	Nuriye Hanım			
1894-1895 ²⁴⁷							

²⁴⁴ SVH,30. Def'a, H.1320/1902-1903, S. 285.

²⁴⁵ SVH,31. Def'a, H.1321/1903-1904, S. 302.

²⁴⁶ SVH,32. Def'a, H.1322/1904, S. 296; SVH,33. Def'a, H.1323/1905-1906, S. 329.

²⁴⁷ SVH,2. Def'a, H.1312/1894-1895, S.128.

1895-1896 ²⁴⁸	Huriye Hanım	Aişe Hanım	-	-	-	-	Halum Hatun
	Huriye Hanım	Aişe Hanım	-	-	-	-	Halum Hatun
1896-1897 ²⁴⁹	Huriye Hanım	Aişe Hanım	-	-	-	-	Halum Hatun
	Huriye Hanım	Aişe Hanım	-	-	-	-	Halum Hatun
1897-1898 ²⁵⁰	Huriye Hanım	Aişe Hanım	-	-	Huriye Hanım	-	Halum Hatun
	Huriye Hanım	Aişe Hanım	-	-	Huriye Hanım	-	Halum Hatun
1898-1899 ²⁵¹	Huriye Hanım	Aişe Hanım	Adile Hanım	Nuriye Hanım	Huriye Hanım	-	Halum Hatun
	Huriye Hanım	Aişe Hanım	Adile Hanım	Nuriye Hanım	Huriye Hanım	-	Halum Hatun
1899-1900 ²⁵²							

²⁴⁸ SVH,23. Def'a, H.1313/1895-1896, S. 123.

²⁴⁹ SVH,24. Def'a, H.1314/1896-1897, S. 124.

²⁵⁰ SVH,25. Def'a, H.1315/1897-1898, S. 124.

²⁵¹ SNMU, 1316, 3.def'a S. 1013.

²⁵² SVH,27. Def'a, H.1317/1899-1900, S. 126.

1900-1901 ²⁵³	Huriye Hanım	Aişe Hanım	Adile Hanım	Nuriye Hanım	Huriye Hanım	-	Halum Hatun
	Huriye Hanım (Nikel Hicaz mad.)	Aişe Hanım	Adile Hanım	Nuriye Hanım	Huriye Hanım	-	Halum Hatun
1901-1903 ²⁵⁴	Huriye Hanım	Aişe Hanım	-	-	-	-	Halum Hatun
1903-1904 ²⁵⁵	Huriye Hanım (Nikel Hicaz mad.)	Hâce Ayşe Hanım	Adile Hanım	Nuriye Hanım	Huriye Hanım	Refî'a Hanım	-
1904-1905 ²⁵⁶	Huriye Hanım (Nikel Hicaz mad.)	Hâce Ayşe Hanım	Adile Hanım	Nuriye Hanım	Huriye Hanım	Refî'a Hanım	-
1905-1906 ²⁵⁷	Hicaz mad.)	(Şevkat Nişanı)					

²⁵³ SVH,28. Def'a, H.1318/1900-1901, S. 137.

²⁵⁴ SVH,29. Def'a, H.1319/1901-1902, S. 140; SVH,30. Def'a, H.1320/1902-1903, S. 140.

²⁵⁵ SVH,31. Def'a, H.1321/1903-1904, S. 143.

²⁵⁶ SVH,32. Def'a, H.1322/1904-1905, S. 145; SVH,33. Def'a, H.1323/1905-1906, S. 152.

²⁵⁷ SVH,35. Def'a, H.1326/1908-1909, S. 137.

Ek: 20

Haleb İdâdisi Personel Cedveli

Yıl			
1895-1896 ²⁶⁰	Ömer Lütî Efendi	Abdi Bey	Abdi Bey
	Sami Efendi	Liyon Efendi	Emrullah Efendi
	Sami Efendi	Abdi Bey	Abdi Bey
-		Hasan Efendi	Hasan Efendi
-		Ahmed Hamdi Efendi	-
	Musa Kazım Efendi	Abdullah Efendi	Naci Abdullah Efendi Naci Efendi Arabi -Farsi Muallimi
	Ahmed Cemal Efendi	Liyon Efendi	Safa Bey
	Antovan Efendi	Liyon Efendi	Cebra? Delal Efendi
	Sami Efendi İzzet Bey	-	Kemal Bey
	Fethullah Efendi	Hayri Bey Yüzbaşı	Hayri Bey Yüzbaşı
			Resim Muallimi
			Kavâ'id-i Osmani
			Coğrafya
			Fransızca
			Mütür
			Hesab, Hendese
			Tarih ve Tab-i Umumi
			Rika/Hün-ü Hat Muallimi
			Lisan-i Osmani/Edebiyat

²⁵⁸ SVH,20. Def'a, H.1309/1901-1902, S. 84.²⁵⁹ SVH,21. Def'a, H.1310/1902-1903, S. 132.²⁶⁰ SVH,23. Def'a, H.1313/1905-1906, S. 122.

1900-1901 ²⁶⁵	1899-1900 ²⁶⁴	1898-1899 ²⁶³	1897-1898 ²⁶²	1896-1897 ²⁶¹
Faik Efendi	Hasan Hazım Efendi	Hasan Hazım Efendi	Hasan Hazım Efendi	Hasan Hazım Efendi
Faik Efendi	Hasan Hazım Efendi	Ahmed Şükrî Efendi	Antovan Efendi	Rıfat Efendi- Şükrü Efendi
Haşım Efendi	Haşım Efendi	Haşım Efendi	Abdullah Efendi	Sami Bey
Hasan Tahsin Efendi	Hasan Tahsin Efendi	Hasan Efendi	Fethullah Efendi	Hasan Efendi
Faik Efendi	İzzet Bey- Musa Kazım İzzet Bey Efendi		Abdurrahim Efendi	
Hasan Tahsin Efendi	Abdullah Efendi	İsmetullah Efendi	Musa el-Kâzım Efendi	Abdullah Efendi- Musa
Haşım Efendi	Haşım Efendi	Haşım Efendi	Abdullah Efendi	İzzet Bey
Antovan Efendi	İzzet Bey- Efendi	Antovan İzzet Bey- Efendi	Hasan Antovan Efendi	İzzet Bey
İzzet Bey	Bedî Nuri Efendi	Hasan Hazım Efendi	Ahmed Şükrü Efendi	
Ahmed Şükrü Efendi	Ahmed Şükrü	Fethullah Efendi	Rıfat Efendi	Fethullah Efendi

²⁶¹ SVH,24. Def'a, H.1314/1906-1907, S. 124.

²⁶² SVH,25. Def'a, H.1315/1897-1898, S. 123- 133.

²⁶³ SNMU, 1316, 3.Def'a, S. 1008.

²⁶⁴ SVH,27. Def'a, H.1317/1899-1900, S. 120.

²⁶⁵ SVH,28. Def'a, H.1318/1900-1901, S. 136.

1908-1909 ²⁷⁰	1904-1906 ²⁶⁹	1903-1904 ²⁶⁸	1902-1903 ²⁶⁷	1901-1902 ²⁶⁶
Muhyiddin Bey	Muhyiddin Bey	Faik Bey	Faik Bey	Faik Bey
Haşim Efendi	Ahmed Şükrü Efendi Yervant Efendi	Mehmed Faik	-	Mehmed Faik Bey
Haşim Efendi	Musa el-Kazım Efendi	Haşim Efendi- Yervant Efendi	-	-
Ahmed Şükrü	Hasan Efendi Alaaddin Efendi	Hasan Efendi Musa el-Kâzım Efendi	Hasan Tahsin Efendi Ahmed Şükrü	Hasan Tahsin Efendi Musa el-Kâzım Efendi- Abdullah Ef.
Abdullah Ef., Musa el-Abdullah Efendi Kâzım efendi		Musa el-Kâzım Efendi	Musa el-Kâzım-Hasan Tahsin Efendi Abdullah Efendi	
Haşim Efendi	Alaaddin Efendi	Haşim Efendi- Yervant-		Hamdi Efendi
İzzet Bey- Beraventİzzet Bey Efendi		İzzet Bey -Mehmed Faik	Mehmed Faik Bey	Mehmed Faik Bey
-	Alaaddin Efendi	Yervant Efendi	YervantMehmed Faik Bey	Mehmed Faik Bey
Yervant Efendi	Yervant Efendi	Mahmud Celaleddin Bey	Mahmud	CelaleddinMahmud Celaledin Bey Bey

²⁶⁶ SVH,29. Def'a, H.1319/1901-1902, S. 139; SNMU, 1319, 4. Def'a. S. 529

²⁶⁷ SVH,30. Def'a, H.1320/1902-1903, S. 140.

²⁶⁸ SVH,31. Def'a, H.1321/1903-1904, S. 140.

²⁶⁹ SVH,32. Def'a, H.1322/1904-1905, S. 143; SVH,33. Def'a, H.1323/1905-1906, S. 150.

²⁷⁰ SVH,35. Def'a, H.1326/1908-1909, S. 451-452.

Ek: 21

Haleb İdâdisi Heyet-i Talimiyye Personeli

1896-1897 ²⁷²	1892-1893 ²⁷¹	Yıl
Sami Bey-Rıfat Efendi-İzzet Bey	Sami Efendi-Ahmed Cemal Efendi	Muavin-i evvel- Muavin-i sâni
Sami Bey	Ömer Lütfi Efendi	Muavin-i sâni Edebiyat Muallimi
Sami Bey	Ömer Lütfi Efendi	Kimya Muallimi
Hasan Hazım Efendi	Sami Efendi	Ma'ûmât-ı fenniye
Rıfat Efendi	Ahmed Cemal Efendi	Hikmet-i tabî'iyeye Muallimi
Şükrü Efendi	Rıfat Efendi	Makine Muallimi
İsmetullah Efendi	-	Katib ve mübâyâ'at memuru
Ali Efendi	Hasan Efendi	Ulûm-i diniye muallimi
-	Ogüst Efendi	Tabib
-	Şükrü Efendi	Usul-ı Defter Muallimi

²⁷¹ SVH,21. Def'a, H.1310/1902-1903, S. 132.²⁷² SVH,24. Def'a, H.1314/1906-1907, S. 124.

1900-1901 ²⁷⁶	1899-1900 ²⁷⁵	1898-1899 ²⁷⁴	1897-1898 ²⁷³
Nabi Efendi- İzzet Efendi	Rıfat Efendi-İzzet Efendi-Rıfat Efendi-İzzet Efendi-Rıfat Efendi-İzzet Efendi		
Haşim Efendi	Haşim Efendi	Haşim Efendi	Abdurrahim Efendi
Faik Efendi	Rıfat Efendi	İzzet Bey	Abdurrahim Efendi
	Rıfat Efendi	Rıfat Efendi	İzzet Efendi
	Rıfat Efendi	Mehmed Rıfat Efendi	Abdurrahim Efendi
Nabi Bey	İzzet Bey	-	Abdurrahim Efendi
	Rıfat Efendi	-	İzzet Efendi
Ahmed Şükrü Efendi	Ahmed Şükrü Efendi	Ahmed Şükrü Efendi	Ahmed Şükrü Efendi
İsmetullah Efendi	İsmet Abdullah Efendi	-	Rıfat Efendi
Ögüst Efendi	Ögüst Efendi	Ögüst Efendi	Mehmed Ali Efendi
İzzet Bey	İzzet Bey	İzzet Bey	Abdurrahim Efendi

²⁷³ SVH,25. Def'a, H.1315/1907-1908, S. 123- 133.

²⁷⁴ SNMU, 1316, 3.Def'a, S. 1008.

²⁷⁵ SVH,27. Def'a, H.1317/1899-1900, S. 120.

²⁷⁶ SVH,28. Def'a, H.1318/1900-1901, S. 136.

1904-1906 ²⁸⁰	1903-1904 ²⁷⁹	1902-1903 ²⁷⁸	1901-1902 ²⁷⁷
Haşim Ef.- Musa el-KazımŞerif Ef.- Mehmed HaşımŞerif Ef.- Mehmed HaşımŞerif Ef.- Mehmed Haşım			
Ef.- Alaaddin Efendi	Ef.- Musa el-Kâzım Ef.	Ef.- Musa el-Kâzım Ef.	Ef.- Musa el-Kâzım Ef.
-	-	Mehmed Faik Bey	-
Alaaddin Efendi	Şerif Efendi	Şerif Efendi	Şerif Efendi
-	-	-	-
Muhyiddin Bey,	Şerif Efendi	Şerif Efendi	Ahmed Şükrü Efendi
Muhyiddin Bey,	Şerif Efendi	-	Şerif Efendi
Emin Efendi	Emin Efendi	Mahmud Celaleddin Bey	Ahmed Şükrü Efendi,
İsmetullah Efendi	İsmetullah Efendi	İsmetullah Efendi	İsmetullah Efendi
İsmail Şükrü Bey	İsmail Şükrü Bey	İsmail Şükrü Bey	İsmail Şükrü Bey
Mehmed Nadir Bey	Mahmud Celaleddin Bey	Ahmed Şükrü Efendi	Ahmed Şükrü Efendi

²⁷⁷ SVH,29. Def'a, H.1319/1901-1902, S. 139; SNMU, 1319, 4. Def'a. S. 529

²⁷⁸ SVH,30. Def'a, H.1320/1902-1903, S. 140.

²⁷⁹ SVH,31. Def'a, H.1321/1903-1904, S. 140.

²⁸⁰ SVH,32. Def'a, H.1322/1904-1905, S. 144; SVH,33. Def'a, H.1323/1905-1906, S. 150.

1908-1909 ²⁸¹	Haşim Ef.- Musa el-Kazım Ef.- Kadri Ef.	Mehmed Nadir Bey	Muhyiddin Bey	-	Muhyiddin Bey	Muhyiddin Bey	Ali Rıza Efendi	Besim Bey	Kadri Efendi

Ek: 22

Halep İdâdisinin Diğer Görevlileri

Yıl	Mubassır	Depo Memurları	Mübayya
1892-1900 ²⁸²	Ferid Efendi	Avni Efendi	Mehmed Efendi
1900-1901	Ömer Efendi	Avni Efendi	Corci Efendi
1901-1903 ²⁸³	Ömer Efendi	Avni Efendi	Mustafa Ağa
1903-1905 ²⁸⁴	Ömer Efendi	Habib Efendi	
1908-1909 ²⁸⁵	Ömer Vasfi Efendi	Abdüss Hüsnü Efendi elâm Efendi	

Ek: 23

Maraş Sancağı İdâdi Mektebi Personel Cedveli ve Heyet-i Talimiyesi

²⁸¹ SVH,35. Def'a, H.1326/1908-1909, S. 451-452.

²⁸² SVH,21. Def'a, H.1310/1902-1903, S. 132; SVH,24. Def'a, H.1314/1906-1907, S. 124; SVH,25. Def'a, H.1315/1907-1908, S. 123-133.

²⁸³ SVH,29. Def'a, H.1319/1901-1902, S. 139; SNMU, 1319, 4. Def'a. S. 529

²⁸⁴ SVH,31. Def'a, H.1321/1903-1904, S. 140;

²⁸⁵ SVH,35. Def'a, H.1326/1908-1909, S. 451-452.

Yıl					
1908-1909 ²⁸⁹	Şakir Efendi	1904-1905 ²⁸⁸	1903-1904 ²⁸⁷	1902-1903 ²⁸⁶	
	Şakir Efendi	Şakir Efendi	Şakir Efendi	Şakir Efendi	Türkçe, Kitabet
	Lâmi' Efendi	Lâmi' Efendi	Şakir Efendi	Şakir Efendi	Usul-ü defter
	Lâmi' Efendi	Lâmi' Efendi	Mustafa Efendi	Lami Mustafa Lami Efendi	Malumât-ı ziraiye ve sıhhiye
	Fazıl Efendi	Lâmi' Efendi	Avni Efendi	Avni Efendi	Hesab, Hendese
	Rıfat Efendi	Rıfat Efendi			
	Hafız Mehmed Efendi	Fazıl Efendi	Abdullah	Hilmi Abdullah Hilmi Efendi	Tarih ve Tab-i Umumi
	Mehmed Agâh Efendi	-		Turan Efendi	Rika/Hün-ü Hat Muallimi
	Hacı Sabit Efendi	Hacı Sabit Efendi	Hacı Sabit Efendi	Abdullah Hilmi Efendi	Arabi-Farsi
	Baki Efendi	Baki Efendi			
	H. Mehmed Efendi	Fazıl Efendi	Rıfat Efendi	Rıfat Efendi Efendi	Coğrafya- Tarih
	Havrin Efendi	Lâmi' Efendi	Havrin Efendi	Havrin Efendi	Fransızca Ermenice
		Efendi			
	Mehmed Agâh Efendi	Turan Efendi	Turan Efendi	Turan Efendi	Hüsn-i hat
	Hacı Mehmed Efendi	Avni Hacı Mehmed Efendi	Avni Hacı Mehmed Efendi	Efendi	Ulûm-ı diniye, ahlak muallimi
		Efendi	Avni Efendi		
	Mehmed Efendi	Mehmed Efendi	Galib Efendi	Galib Efendi	Jimnastik, resim
	Hacı Hüseyin Efendi	Hacı Hüseyin Efendi	Hacı Hüseyin Efendi	Hacı Hüseyin Efendi	Mubassır
	İsmail ve Ali Ağa	İsmail Efendi	Hevnan Ağa	Hevnan Ağa	Hademe

²⁸⁶ SVH,30. Def'a, H.1320/1902-1903, S. 362.

²⁸⁷ SVH,31. Def'a, H.1321/1903-1904, S. 430.

²⁸⁸ SVH,32. Def'a, H.1322/1904-1905, S. 449.

²⁸⁹ SVH,35. Def'a, H.1326/1908-1909, S. 451.

Ek: 24

Urfa İdâdisi Personel Cedveli

Yıl	1908-1909 ²⁹¹	1911-1912 ²⁹⁰	Y
Müdür	İhsan Bey	İhsan Bey	Müdür
Muhâsebe kâtibi	İhsan Bey	İbrahim Efendi	Türkçe ve Kitabet
Depo ve ambar me'muru	-	İhsan Bey	İlm-i Eşya
Ders mu'allimi	Avni Bey	Safvet Bey	Hıfzu's sıhha
Hüsn-i Hat mu'allimi	İhsan Bey	İhsan Bey	Hesab, Hendese
Mubassır-ı evvel ve mu'allim	Ahmed Tevfik Efendi	Ahmed Vefik Bey	Tarih
Mubassır-ı sâni ve depo memuru	Şeyh Safvet Efendi	Safvet Efendi	Hüsn-ü Hat
muavini	Hacı Muhyiddin Efendi	Abdurahman Efendi	Arabi-Farsi
Terzi Ustası	-	Safvet Bey	Coğrafya
Kunduracı ustası	-	İhsan Bey	Fransızca
Demir ustası	İhsan Bey	-	Cebir
Marangoz Ustası	-	Safvet Efendi	Usul-i defter
Çorabçı Ustası	Hasan Efendi	Tayyar Efendi	Resim
	Hasan Efendi	Hafız Nuri Efendi	Mubassır
	Hacı Şeyh Emin Efendi	-	Ulûm-ı diniye

Ek: 25

Haleb Sanayi Mektebi Personel Çizelgesi

Yıl	
Müdür	
Muhâsebe kâtibi	
Depo ve ambar me'muru	
Ders mu'allimi	
Hüsn-i Hat mu'allimi	
Mubassır-ı evvel ve mu'allim	
Mubassır-ı sâni ve depo memuru	
muavini	
Terzi Ustası	
Kunduracı ustası	
Demir ustası	
Marangoz Ustası	
Çorabçı Ustası	

²⁹⁰ SNMU,1321, 6. Def'a, S. 457.²⁹¹ SVH,35. Def'a, H.1326/1908-1909, S. 451.

1908-1909 ²⁹⁶	1905-1906 ²⁹⁵	1904-1905 ²⁹⁴	1903-1904 ²⁹³	1902-1903 ²⁹²
Halil Efendi	Mehmed Salim Efendi	Münhal	Kamil Efendi	Şeyh Kamil Efendi
-	İbrahim Hakkı Efendi	İbrahim Hakkı Efendi	Misbâh Efendi	Misbah Efendi
-	Hasan Efendi	Hasan Efendi	İbrahim Efendi	İbrahim Hakkı
Ali Yaver Efendi	Abdullah Efendi	Abdullah Efendi	Abdullah Efendi	Abdullah Efendi
-	Ahmed Şakir Efendi	Ahmed Şakir Efendi	Şakir Efendi	-
-	Hüseyin Sırrı Efendi	Hüseyin Sırrı Efendi	Hüseyin Sırrı Efendi	-
-	Said Ağa	Said Ağa	Mehmed Said Efendi	-
Karabet Ağa	Karabet Ağa	Karabet Ağa	Karabet Ağa	-
Agop Efendi	Yusuf Ağa	Yusuf Ağa	Yusuf Ağa	-
Agop Efendi	-	-	-	-
-	Abdurrahman Ağa	Abdurrahman Ağa	Abdurrahman Ağa	-
-	Ahmed Ağa	Mustafa Ağa	Mustafa Ağa	-

²⁹² SVH,30. Def'a, H.1320/1902-1903, S. 142.

²⁹³ SVH,31. Def'a, H.1321/1903-1904, S. 141.

²⁹⁴ SVH,32. Def'a, H.1322/1904-1905, S. 145.

²⁹⁵ SVH,33. Def'a, H.1323/1905-1906, S. 152.

²⁹⁶ SVH,35. Def'a, H.1326/1908-1909, S. 398.

EK: 26

Haleb Askeri Rüşdiye Personel Cedveli

1887-1888 ²⁹⁸	1885-1886 ²⁹⁷	Yıl
Arif Efendi Yüzbaşı	Arif Efendi Yüzbaşı	Müdür
Nafi' Efendi	Ziya Efendi	Mülâzım-ı evvel
Münhal	Raif Efendi	Mülâzım-ı sâni
Münhal	Abdünnefi Efendi	Mülâzım-ı sâlis
Raşid Efendi	Raşid Efendi	Riyaziye
Ziya Efendi	-	İmla Muallimi
Mustafa Efendi	Mustafa Efendi	Lisan muallimi
Muhyiddin- Haşim Ef.	Mehmed Mazhar, -	Arabî –Farfisi hocası
İbrahim Efendi	İbrahim Efendi	Hüsn-i hat, Hatt-ı Türkî
Mustafa Efendi Yüzbaşı	Mehmed Sadık ve Emin Ef.	Dâhiliye zabiti
Raif Efendi	Raif Efendi	Coğrafya hocası
Hayri Efendi	-	Resim muallimi
Ahmed Efendi	-	Kavid-i Osmani muallimi

²⁹⁷ SVH,14. Def'a, H.1303/1885-1886, S. 158-159.²⁹⁸ SVH,16. Def'a, H.1305/1887-1888, S. 141 .

1901-1902 ³⁰¹	1900-1901 ³⁰⁰	1889-1890 ²⁹⁹
Kazım Efendi Kolağası	Münhal	Cavid Efendi Kolağası
İsmail Hakkı Efendi	İbrahim Efendi	Hayri Bey, Mustafa Efendi, Nafi‘ Ef,
Abdurrahman Efendi,	Ali Sabri Ef.,	Münhal
-	Muhyiddin Efendi,	Münhal
Abdulkadir Efendi	-	Raşid Efendi
-	Mehmed Necati Efendi	Necati Efendi
Osman Efendi	-	Mustafa Efendi
-	Şeyh Hüseyin Ef.	Şeyh Hüseyin, Muhyiddin Haşim Ef.
-	Haşim Efendi	İbrahim Efendi
-	İbrahim Efendi	Osman Efendi, Tahsin Efendi
-	Ali Sabri Efendi	
Hamdi Efendi	Hamdi Efendi	Esad Efendi
Necib Efendi	Hayri Bey	Hayri Bey
-	Ahmed Efendi	Ahmed Efendi

²⁹⁹ SVH,18. Def‘a, H.1307/1889-1890, S. 104 .

³⁰⁰ SVH,19. Def‘a, H.1308/1890-1891, S.114 .

³⁰¹ SVH,29. Def‘a, H.1319/1901-1902, S. 176.

1905-1906 ³⁰⁵	1904-1905 ³⁰⁴	1903-1904 ³⁰³	1902-1903 ³⁰²
Abdi Efendi Kolağası	Abdi Efendi Kolağası	Abdi Efendi Kolağası	Cemil Efendi Kolağası
-	-	İsmail Hakkı Efendi	İsmail Hakkı Efendi
Ali ve Seyyid Efendi	Ali Efendi, SeyyidNecîb Efendi	-	Abdurahman Efendi
-	-	-	-
Baha Efendi	-	Mustafa Zihni Bey	-
Bahaeddin Efendi	Bahaeddin Efendi	Bahaeddin Efendi	-
Necîb Efendi	Necîb Efendi	Necîb Efendi	-
Şeyh Hüseyin,	Şeyh Hüseyin,	Şeyh Hüseyin,	Şeyh Hüseyin,
Muhyiddin, Haşim	Muhyiddin, Haşim	Muhyiddin, Haşim	Muhyiddin, Haşim Ef.
Mehmed Efendi	hocası Mehmed Efendi	Mehmed Efendi	Mehmed Efendi
Cemil Efendi, Neş'etİsmail Neş'et Efendi	İsmail Hakkı	İsmail Hakkı	-
Efendi	Abdurrahman Ef.	Abdurrahman Ef.	-
Hakkı Efendi	İsmail Hakkı	İsmail Hakkı Efendi	İsmail Hakkı Efendi,
Salih Efendi	Salih Efendi	Salih Efendi	Salih Efendi
Ahmed Samih Efendi	Samih Efendi	Samih Efendi	-

³⁰² SVH,30. Def'a, H.1320/1902-1903, S. 187.

³⁰³ SVH,31. Def'a, H.1321/1903-1904, S. 180.

³⁰⁴ SVH,32. Def'a, H.1322/1904-1905, S. 148.

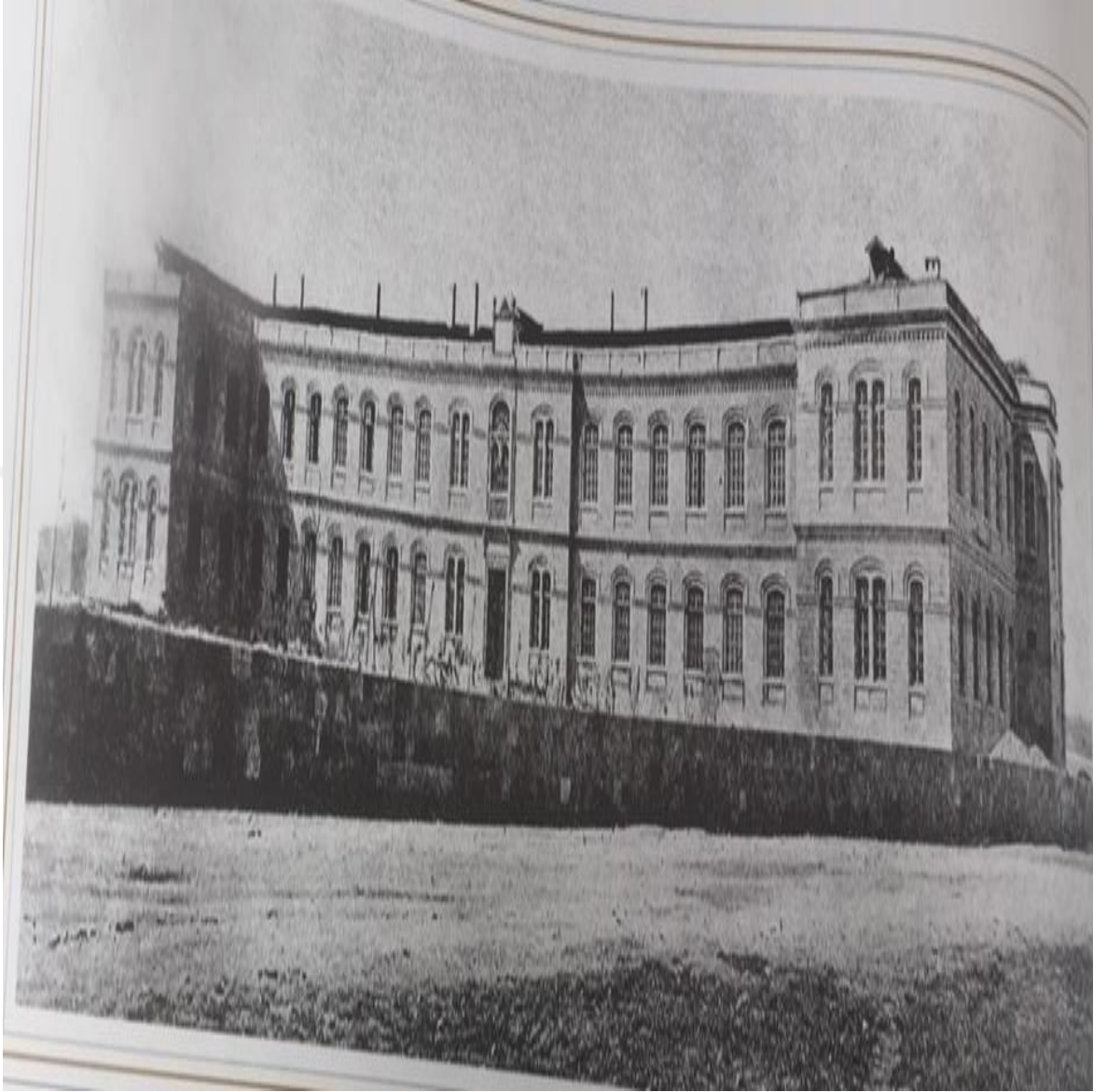
³⁰⁵ SVH,33. Def'a, H.1323/1905-1906, S. 193.

1908-1909 ³⁰⁶
Abdi Efendi Kolağası
Neş'et Efendi,
Mustafa Muhyiddin Efendi
-
Süleyman Efendi, Ali Efendi
-
-
Necib Efendi
Şeyh Hüseyin,
Muhyiddin, Haşim
Mehmed Vahid Efendi
Abdullah Efendi
-
Salih Efendi
Ahmed Samih Efendi, Süleyman Ef.

³⁰⁶ SVH,35. Def'a, H.1326/1908-1909, S. 179.

Ek:28

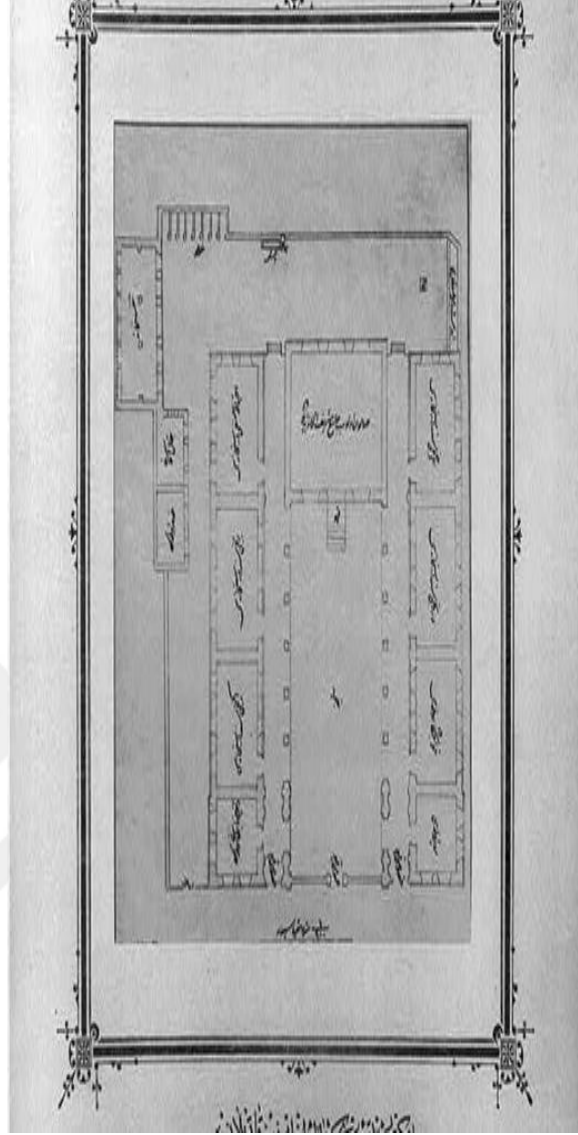
Haleb Mekteb-i İdâdisi

Ek: 29

Ayıntab Rüşdiyesi

Ek: 30

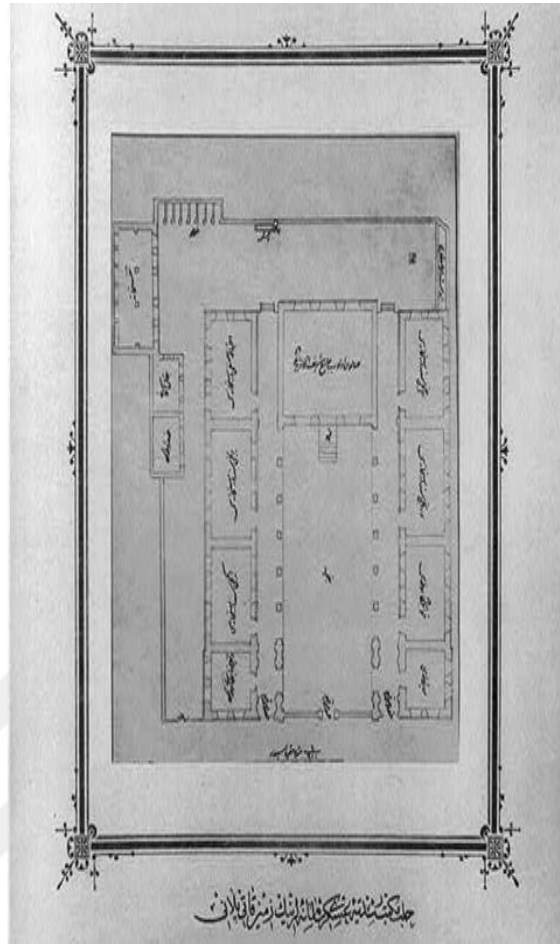
Haleb Rüşdiyesi'nin Planı

Ek: 31

Haleb Mekteb-i Rüşdiye-i Askeriye

Ek:33

Haleb Askeri Rüşdiyesi

Ek:34

Haleb Sanayi Mektebi Hocaları ve Talebeleri

1-Mektep Nazırı Abdurrahman Zeki Paşa 2-Maarif Müdürü Celaleddin Beyefendi

3- Mektep Müdürü Azmizâde Kâmil Efendi

ÖZ GEÇMİŞ

	Üniversite	Fakülte- Enstitü	Bölüm- Bilim Dalı	Mezuniyet Tarihi
Lisans	Fırat	Fen-Edebiyat	Tarih	2008
Yüksek	Üniversitei Fırat	Fakültesi Sosyal	Bilimler	Tarih Öğretmenliği
Lisans	Üniversitesi	Enstitüsü	Bilimler	Türkiye Cumhuriyeti
Yüksek	Sakarya	Sosyal	Tarih	2014
Lisans	Üniversitesi	Enstitüsü	Bilimler	Tarih
Yüksek	Fırat	Sosyal	Yakınçağ Tarihi	2016
Lisans	Üniversitesi	Enstitüsü	Bilimleri	Sosyal Bilimler
Doktora	Uludağ Üniversitesi	Eğitim Enstitüsü	Eğitimi	2022

İş Deneyimleri

Görev Yaptığı Kurumlar	Başlama	Ayrılma
MEB. Şehit Metin Selçuk Ortaokulu	2021	2022
MEB. Battalgazi Özel Eğitim Uygulama Okulu	2020	2021
MEB. Hatice İsmet Şeftalici Ortaokulu	2020	2020
Özel Malatya Final Okulları	2014	2018
Özel Ted Malatya Koleji	2013	2014
Özel Malatya Anadolu Lisesi	2011	2013

Tübitak Projeleri:

*Malatya Gelenekleri, 20015.

*Tarih Tabu oyunu, 2017.

*Bermuda Şeytan Üçgenin Tarihteki Yeri, 2018.